

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_176256

UNIVERSAL
LIBRARY

शेठ हरिवल्लभदास बाळगोविंददास ग्रंथावली नं. ५२

॥ अपभ्रंशपाठावली ॥

मूलपाठनी संस्कृतछाया,
अपभ्रंशभ्याकरण, संस्कृतनिवेदन, गूजराती उपोद्घात,
टिप्पणी, शब्दकोश सहित.

सामान्य तंत्री,
दी. बा. केशवलाल हर्षदराय ध्रुव, बी. ए.

. संपादक,
मधसदन चिमनलाल मोदी. एम. ए.; एलएल. बी.

छपावी प्रसिद्ध करनार,
गुजरात वर्नाक्युलर सोसायटी तरफथी
हीरालाल त्रिभुवनदास पारेख, बी. ए.
आसि. सेकेटरी, अमदावाद.

किम्मत त्रण रुपिया.

मुद्रक : मगनलाल बकोरभाई पटेल, धी सूर्यप्रकाश प्रिन्टिंग प्रेस

पानकोरनाका : अमदावाद.

निवेदन

गुजराती भाषानो पद्धतिसर अभ्यास करवा साह अपभ्रंश साहित्यनुं ज्ञान परम उपकारक छे, एउं सूचन घणां वर्षोथी दी. बा. केशवलाल हर्षदराथ ध्रुव करतो आव्या छे; पण ते साहित्य घणुंखरूं भंडारोनी हाथप्रतोमां कैटलीक वार अज्ञात अने अप्रसिद्ध पडेलुं होवाथी बहु ज थोडा अभ्यासीआं तेनी लाभ लई शकैछे.

सोसाइटीना प्रमुख तरीके दी. बा. केशवलालभाइ छेल्कां पंदर वर्षथी प्रतिवर्ष निमाय छे; अने तेमनी प्रेरणाथी सोसाइटीए जे अनेक प्रवृत्तिओ नवी ऊपाडेली छे, तेमां प्राचीन काव्यसाहित्यनुं प्रकाशन मुख्य छे.

मुंबाई युनिवर्सिटी तरफथी वसनजी माधवजी ब्याख्यानी, छंडो विषे तैथी तैयार करता हता, ते अरसामां श्रीयुत मधुसूदन चिमनलाल मोदीनी तेमने प्रो. बळवन्तराय ठाकीरद्वारा परिचय थयो. श्रीयुत मधुसूदनभाइ, एम. ए. एलएल. बी थयेला छे; एटलुंज नहि पण संस्कृत पाली, प्राकृत तथा अपभ्रंश साहित्यना सारा ज्ञाता छे; अने अपभ्रंश तथा प्राकृतनां कैटलीक पुस्तकी तेमणे संपादित पण करेलां छे.

दी. बा. केशवलालभाइ लांबा समयथी अपभ्रंशपाठवलो तैयार कराववानो अभिलाष सेवता हता, अने श्रीयुत मोदी सायेनो परिचय वधतां, एमना हाथे ते पुस्तक तैयार कराववानो निर्णय तेमणे कर्यो.

सोसाइटीनी कमिटी समक्ष ते विचार रजु करतां, सोए ते योजना पसंद करी हतीं; अने दी. बा. केशवलालभाइनी सलाह, सूचना अने देखरेख नीचे श्रीयुत मोदीने अपभ्रंशपाठवलीनुं संपादनकार्य संपादनो ठराव करवांमां आव्यो.

श्रीयुत मोदीए ए कार्यमां पोतानो घणो किमती समय व्यतीत करेकी छे.

खुशी थवा जेहुं ए छे के ए पुस्तक प्रसिद्ध थवा पामे ते आगमचं ज अर्धमागधीमां बी. ए. ना वर्ग माटे ते एक पाठ्यपुस्तक तरीके भंजुर थयुं छे.

आम सोसाइटीनो आशय अनायासे फळीभूत थई जाय छे.

ते बदल खरे श्रीयुत मधुसूदन मोदीने धन्यवाद घटे छे.

गु. घ. सोसाइटी,
अमदावाद,
ता. २५—१२—१९३५

हीरालाल त्रि. पारेख
आशि. सेक्रेटरी.

शेठ हरिवल्लभदास बाळगोविंददास ग्रंथमाळानो

उपोद्घात

सुरतना वतनी अने धंधार्थे मुंबाई निवासी स्वर्गवासी शेठ हरिवल्लभदास बाळगोविंददासे ता, १६ मी सप्टेम्बर सने १८७७ ने रोज वील कर्तुं छे. ते अन्वये प्रथम सन १८८० मां रु. २०००)-सोसाइटीने मळ्या, एवी शर-तथी के तेना व्याजमांथी सामाजिक सुधारो थाय एवां पुस्तको तैयार करी छपाववां.

सदरहु वीलथी शेठ हरिवल्लभदासे अमुक प्रसंग वन्या पळी बाकी रहेली पोतानी तमाम मिल्कत, पुस्तकप्रचारने माटे सोसाइटीने अर्पण करेली छे. ते अन्वये १८९४ मां रु. १८०००) नी सरकारी नोटो सोसाइटीने मळी छे. आ रीते कुल रु. २००००) नी नोटो पुस्तक तैयार कराववा माटे सदरहु विद्याबिलासी अने परोपकारी उदार गृहस्थ तरफथी मळी छे. सदरहु वीलनी इइए एमनी मिल्कतनी छेवटनी रकम रु. ५०००) सरकारी लोनो सन १९३३ मां सोसाइटीने वधु मळी छे. एटले ए फंड वधीने रु १५०००)नुं थयुं छे. आजपर्यंत नीचेनां पुस्तको 'शेठ हरिवल्लभदास बाळगोविंददास ग्रंथमाळा' तरीके प्रसिद्ध थयां छे.

नं.	नाम	किंमत
(१)	कयी कयी नातो कन्यानी अछतथी नानी थती जाय छे, तेनां कारणो तथा सुधारो करवाना उपाय विषे निबंध	०—७—०
(२)	माने शिखामण	०—६—०
(३)	नीतिमंदिर	०—१२—०
(४)	बाळलग्नथी थती हानि	०—६—०
(५)	पुर्नविवाहपक्षनी पूरेपूरी सोळेसोळ आना फजेती	०—५—८
(६)	भोजन व्यवहार त्यां कन्या व्यवहार	०—४—०
(७)	धार्मिक पुरुषो	०—४—०
(८)	उद्योगी पुरुषो	०—४—०
(९)	बेन्जामीन फ्रेन्कलिन	२—०—०
(१०)	बोधक चरित्र	०—४—०

(११) सद्दर्शन	२-०-०
(१२) रघुवंश काव्य	१-०-०
(१३) जादवजी दादाजी चोधरीनुं जीवनचरित्र	०-२-०
(१४) गुजरातनो प्राचीन इतिहास भा. १	१-०-०
(१५) गुजरातनो अर्वाचीन इतिहास भा. २	१-८-०
(१६) नीतिसिद्धांत	१-०-०
(१७) फ्रान्सिस बेकननुं जीवनचरित्र	१-४-०
(१८) शेठ हरिवल्लभदास बाळगोविंददासनुं जीवनचरित	०-६-०
(१९) परोपकार	०-१२-०
(२०) ढोरनुं खातर	८-४-०
(२१) जगतनो अर्वाचीन इतिहास	२-०-०
(२२) किरातार्जुनीय काव्यनुं मूळ साथे गुजराती भाषान्तर	१-०-०
(२३) विविध प्रकारना हुन्नरोपयोगी तेजाबो	०-१२-०
(२४) वार्निश	१-०-०
(२५) जीवननो आदर्श	०-१२-०
(२६) कीर्तिकौमुदी	०-१२-०
(२७) शिशुपाळवध-पूर्वार्ध-(सर्ग १ थी १२)	१-८-०
(२८) हिन्दुस्तानमां इंग्रेजी राज्यनो उदय	०-६-०
(२९) रसायनशास्त्र	०-१२-०
(३०) ब्रिटिश हिन्दुस्ताननो आर्थिक इतिहास भा. २ जो	०-१२-०
(३१) जापाननी केळवणीपद्धति	०-१२-०
(३२) शिशुपाळवध-उत्तरार्ध-(सर्ग ११ थी २०)	१-८-०
(३३) लेन्डोरना काल्पनिक संवादो भा. १	०-१२-०
(३४) खगोलविद्या	०-१२-०
(३५) लेन्डोरना काल्पनिक संवादो भा. २	०-१२-०
(३६) मानसशास्त्र	१-०-०
(३७) शिक्षित आर्य संतानोनुं आरोग्य	१-०-०
(३८) सहकार प्रवृत्ति	०-१२-०
(३९) इंग्रेजी राज्यबंधारण	१-०-०
(४०) उदारमतवाद	०-१२-०
(४१) सचित्र शरीरविद्या	१-०-०

(४२) हिन्दु तत्वज्ञाननो इतिहास-पूर्वार्ध	१—०—०
(४३) ,, ,, ,, —उत्तरार्ध	१—०—०
(४४) बंगाली साहित्यनो इतिहास	१—०—०
(४५) संरक्षणवाद	०—१२—०
(४६) हिन्दी साहित्यनो इतिहास	१—०—०
(४७) उपनिषद् विचारणा	१—०—०
(४८) हिन्दुराज्यव्यवस्था	१—०—०
(४९) समालोचना आख्यान	१—०—०
(५०) ब्रह्मणवटानी परिभाषा	०—८—०

गु. व. सोसाइटी
अमदाबाद }
ता. २१-९-१९३५

हीरालाल त्रि. पारेख
आसि. सेक्रेटरी

अनुक्रमणिका

१. प्रास्ताविक

विषय	पान.
निवेदनम्	८.
उपोद्घात	२१.
अपभ्रंशशब्दाकारण	६२.
उपसंहार	६४.

२. छायासमेत मूल

उद्धरणार्थक	विषय	कर्ता	पान
१.	जलकीलाषण्णु.	चउमुहु सयंभु.	१६.
२.	सीयदिश्वकहाणउ.	तिहुयण सयंभु.	३५.
३.	विराडनयरि पंडवहं अण्णायवासु.	चउमुहु सयंभु.	५२.
४.	बलपण्डु	तिहुयण सयंभु.	८०.
५.	वसुएवधरच्चाउ	पुप्फयंतु	१०५.
६.	बंधुयत्ते चत्तहो भविसत्तहो तिलयदीवि हिंडी.	धणवाल.	११९.
७.	परमप्पपयासदोहासमुच्चउ	जोइंदु	१२०.
८.	दोहापाहुड	जोइंदु (?)	१३२.
९.	सावयायार	जोइंदु (?)	१३६.
१०.	सुअणदुअणसहावविवियणु	उअजोयणसूरि	१४९.
११.	पुहरवस्स उम्मायवयणाइं	(?)	१४७.
१२.	दोहाकोसोद्धरियगीयाइं	काण्ह	१५०.
१३.	दोहाकोसोद्धरियगीयाइं	सरह	१५४.
१४.	पइण्णंदाइं		१५६.
३.	टिप्पणी		१-११२.
४.	शब्दकोश		१५०.
	संकेतसूचि		१५२.
	शुद्धिपत्र		१५६.

(४२) हिन्द तत्वज्ञाननो इतिहास-पूर्वार्ध	१—०—०
(४३) ,, ,, ,,—उत्तरार्ध	१—०—०
(४४) बंगाली साहित्यनो इतिहास	१—०—०
(४५) संरक्षणवाद	०—१२—०
(४६) हिन्दी साहित्यनो इतिहास	१—०—०
(४७) उपनिषद् विचारणा	१—०—०
(४८) हिन्दुराज्यव्यवस्था	१—०—०
(४९) समीक्षशा आख्यान	१—०—०
(५०) वैद्वानवटानी परिभाषा	०—८—०

गु. व. सोसाइटी
अमदाबाद }
ता. २१-९-१९३५

हीरालाल त्रि. पारेख
आसि. सेक्रेटरी

अनुक्रमणिका

१. प्रास्ताविक

विषय	पान.
निवेदनम्	८.
उपोद्घात	२१.
अपभ्रंशभ्याकरण	६२.
उपसंहार	६४.

२. छायासमेत मूल

उद्धरणंक	विषय	कर्ता	पान
१.	जलकीलाषण्णु.	चउमुहु सयंभु.	१६.
२.	सीयदिवकहाणउ.	तिहुयण सयंभु.	३५.
३.	विराडनयरि पंडवहं अण्णायवासु.	चउमुहु सयंभु.	५२.
४.	बलपणहु	तिहुयण सयंभु.	८०.
५.	वसुएवघरच्चाउ	पुप्फयंतु	१०५.
६.	बंधुयत्तं चत्तहो भविसत्तहो तिलयदीवि हिंडी.	धणवाल.	११९.
७.	परमप्पपयासदोहासमुच्चउ	जोइंदु	१२०.
८.	दोहापाहुड्ड	जोइंदु (?)	१३२.
९.	सावयायार	जोइंदु (?)	१३६.
१०.	सुज्जणदुज्जणसहावविवेयणु	उज्जोयणसूरि	१४९.
११.	पुरवस्स उम्मायवयणाइं	(?)	१४७.
१२.	दोहाकोसोद्धरियगीयाइं	काण्ह	१५०.
१३.	दोहाकोसोद्धरियगीयाइं	सरह	१५४.
१४.	पइण्णछंदाइं		१५६.
३.	टिप्पणी		१-११२.
४.	शब्दकोश		१५०.
	संकेतसूचि		१५२.
	शुद्धिपत्र		१५६.

निवेदनम् ।

सर्वमिदं नामरूपात्मकं जगत्प्रायो वाचायाः प्रभावेण समुद्घोतितं भवति । तस्मादेव वाचाया महिमा श्रुतिभिरपि गीयते । तथा ऐतरेयाण्यके “ वाचा वै वेदाः संधीयन्ते, वाचा छंदांसि वाचा मिश्राणि संदधति वाचा सर्वाणि भूतान्यथो वागेवेदं सर्व ” मिति । संसारव्यवहारायावश्यकं जनानां पारस्परिकं संधानं वाचैव क्रियत इत्येतत्सत्यममुष्याः श्रुतेः प्रादुर्भवति । एष एवाभिप्रायो दण्डिनाऽपि काव्यादर्शे समुपदर्शितः;

“ इह शिष्टानुशिष्टानां शिष्टानामपि सर्वथा वाचामेव प्रसादेन लोकयात्रा प्रवर्तते ॥

इदमन्धं तमः कृत्स्न जायेत भुवनत्रयम्

यदि शब्दाह्वयं ज्योतिरा संसारान्न दीप्यते ॥ ” इति २

देशजनसमूहपरिच्छिन्ना एकाऽपि वाग् विविधासु भाषासु संविभक्ता भवति । प्रत्येकं भाषा तत्तद्देशजनसमूहसंस्कारलक्षणान्याविष्करोति । यथा यथा कस्याश्चित् प्रजायाः संस्कृतिः समुपबृंहते तथा तथा तस्या भाषासमृद्धिरपि विपुलता वैविध्यं सौक्ष्म्यं चावाप्नोति । प्रजायाः संस्कार एव भाषायाः परा शक्तिः । भाषापारंपर्यस्य सर्वाङ्गं गवेषणं तद्भाषाभाषिण्याः प्रजायाः संस्कृतेरितिहासं व्यनक्ति । तस्मादेव भारतवर्षे प्राचीनतमा ऋषयः निरुक्तव्याकरणे वेदाङ्गकक्षायां न्यदधुः । गीर्वाणभाषासत्त्वान्वेषणपरेण भगवता पतञ्जलिना भारतवर्षीयसंस्कृतिसौष्ठवरिरभूणा तस्मादेव कंचिद्ब्राह्मणग्रन्थमवतार्य समुद्घोषितम् । “ एकः शब्दः सम्यग्ज्ञातः शास्त्रान्वितः सुप्रयुक्तः स्वर्गे लोके कामधुग्भवती ” ति ३ ॥

१. ऐतरेयारण्यक. ३. १. ६.

२. दण्डिन्-काव्यादर्श-अ० १. श्लो० २-३.

३. पतञ्जलि-व्याकरणमहाभाष्य-अ० १. पा. १. आहिक १-पत्र ६५.
(निर्णयसागरावृत्तिः)

अधुना भारतवर्षे विविधाभिर्देश्यभाषाभिस्तत्संस्कारव्यक्तित्थं समासादितं यत्तासां पारंपर्येतिहासाध्ययने पुराविदः पण्डितान् प्रेष्यति । भारतवर्षस्य उदीच्यप्रान्तीयानां विविधानां देश्यभाषाणां सम्यगैतिहासिकमध्ययनं तदैव खलु सिध्यति यदा संस्कृतप्राकृतयोर्विविधानां देश्यभाषाणां चान्तराले स्थितस्यापभ्रंशस्य सूक्ष्मदृष्ट्या समवलोकनं क्रियते । सामान्यतस्त्वार्यावर्तस्य पश्चिमदिग्देशेषूच्यमानानामर्वाचीनदेश्यभाषाणां, विशेषतश्च गुर्जरप्रायां प्रयुज्यमानाया अर्वाचीनगुर्जरीयाः सर्वाङ्गपर्यालोचनमपभ्रंशस्य सूक्ष्माध्ययनं विना दुःशकमेव । बहवोऽपभ्रंशकृतयो जैनै रक्षितेषु हस्तलिखितपुस्तकागारेषु संलभ्यन्ते । चतुःपञ्चा अपभ्रंशकृतयोऽद्यापि कश्चित्पण्डितैर्यथार्थं संपादितमुद्रिताः । प्राकृतार्वाचीनदेश्यभाषाऽन्तरालवर्त्यपभ्रंशविषयेऽर्वाचीनगुर्जरीभाषामुद्दिश्य प्रभूतमध्येयमवशिष्यते । तदध्ययनं तु तदैव सुशकं यदा प्रसिद्धाप्रसिद्धापभ्रंशग्रन्थेभ्यो यथाकालक्रममुद्धरणानि संकलय्यैक एव ग्रन्थो विदुषां करकमले निधीयते । एतत्प्रयोजनमवधार्यास्माभिरेषाऽपभ्रंशपाठावली संयोजिता । अयं त्वपभ्रंशपाठावल्याः प्रथमोऽंशो विक्रमार्कायसप्तमशताब्द्या आरभ्य दशमशताब्दीपर्यन्तं यथालब्धप्रसिद्धाप्रसिद्धापभ्रंशवाङ्मयं यथाशक्त्यालोच्य चतुर्दशसुद्धरणेषु संकलितः । अस्याः खलु द्वितीयैऽंशेऽवशिष्टापभ्रंशवाङ्मयपर्यालोचनं कर्तुमाशास्महे ॥

को नामाऽपभ्रंशः । भगवता पतञ्जलिना गदितं “ भूयांसोऽपशब्दाः, अल्पीयांसः शब्दा इति । एकैकस्य हि शब्दस्य बहवोऽपभ्रंशाः तद् यथा गौरित्यस्य शब्दस्य गावी गोणी गोता गोपोतालिकेत्यादयो बहवोऽपभ्रंशा ” ४ इति । दण्डिना काव्यादर्शेऽपभ्रंशशब्दस्य द्विविधोऽर्थोऽभिहितः । यथा,

आभीरादिगिरः काव्येष्वपभ्रंश इति स्मृताः ।

शास्त्रे तु संस्कृतादन्यदपभ्रंशतयोदितम् ॥

४. महाभाष्य-अ० १. पा. १. आहिक १. पत्र ५०

५. दण्डिन्-काव्यादर्श-अ. १. ३६.

प्रथमपङ्क्तौ दण्डिना तत्कालीनदेश्यभाषाभ्यः समासादित-
वाङ्मयविषयपरमोत्कर्षा काश्चिदाभीरादिगिरोऽपभ्रंशाभिधाप्रदानेन
दृष्टिकक्षोभिताः । द्वितीयपङ्क्तौ तु पतञ्जलिविहितः संस्कृतापेक्षो-
ऽपभ्रंशार्थः संनिहितः । 'आभीरादिगिरः' इत्यनेन शब्दसमूहेना-
यावर्तस्य पश्चिमप्रदेशमधिवसतां जनानां गिर उद्दिश्यैवोक्त-
मिति पुराविद्भिर्प्रायानुसारमस्मभ्यं प्रतिभाति । कैश्चिदालंकारि-
कैरपभ्रंशशब्दः सामान्यभूतं तस्य यौगिकार्थं निमित्तीकृत्य
व्याख्यायते । यथा रुद्रटः,

षष्ठोऽत्र भूरिमेदो देशविशेषादपभ्रंशः ॥

इदं खल्वपभ्रंशलक्षणं न साधु, रूढार्थावमानत्वात्, संस्कृत-
शब्दयौगिकार्थवदपभ्रंशशब्दस्य केवलं यौगिकार्थप्रदानेनार्थानुपपत्तेः ।
यत्तु विक्रमार्कियसप्तमशताब्दीभाविना दण्डिना समवालोकि
तत्तु नवमशताब्दीयेन रुद्रटेनानवलोकितमिति दुष्प्रतर्कमेव ।
तस्मादेव रुद्रटेन तं चानुसृत्यान्वैः कैश्चिदालंकारिकैरुपनिबद्धमप-
भ्रंशलक्षणं न स्वीकारार्हम् । द्वादशशताब्दीयेन वाग्भटेन किञ्चि-
त्संस्कृत्यापभ्रंशलक्षणमुपनिबध्यते । यथा,

अपभ्रंशस्तु यच्छुद्धं तत्तद्देशेषु भाषितम् ॥^९

'शुद्ध' मित्यनेन शब्देन ता देश्यभाषाः सूच्यन्ते यास्त-
त्कालीनलौकिकवाङ्मये परमोत्कृष्टत्वात्समापन्नप्रतिष्ठा आसन् ।
वाग्भटस्त्वेवं सर्वा देश्यभाषा अपभ्रंशपक्षे न निक्षिपति । आलं-
कारिकवचनानुगामिन उपरितनविवेचनस्य निष्कर्षं वयमुपसंह-
रामः । काश्चिद् देश्यभाषाः काव्यादिषूपनिबद्धत्वाद्भिद्भ्रज्जनप्रयुज्य-
मानत्वात्परां शुद्धिमाप्नुवन् । तासां च विशेषत आभीरादीनां
गिरः अपभ्रंशतया स्मर्यन्त इति ॥

यथा महाराष्ट्राश्रया भाषा प्रकृष्टप्राकृतपदं समारूढा सामा-
न्यतः प्राकृताभिर्धर्यैव ज्ञायते तथैव राजस्थान-मरुदेश-गुर्जरत्रा-

६. रुद्रट-काव्यालंकार, २-१२.

७. वाग्भट-काव्यालंकार. २-३.

दिश्वार्यावर्तस्य पश्चिमदिक्प्रदेशेषु प्रयुज्यमानाभ्यो गीर्भ्यः शुद्ध-
स्वरूपा कविभिराहता लब्धप्रकर्षा खल्वेका भाषाऽऽपभ्रंशभिध-
यैव ज्ञायते । साऽपभ्रंशभाषा तत्कालीनदेश्यभाषाभ्यो भिन्नाऽऽसीत् ।
षोऽभिप्रायः समधिगतसकलापभ्रंशसाहित्यनिदर्शनाद्, दाक्षिण्य-
चिह्नराजशेखरादीनां कथनाद्, अपभ्रंशस्य राजस्थानगुर्जरत्रादि-
प्रदेशप्रवर्तमानदेश्यभाषाणां च व्याकरणशब्दसमूहादिविषये पार-
म्पर्यगतसाम्यदर्शनत्प्रमाणपदवीमारोहति । वि. सं. ८३५ वर्षे
दाक्षिण्यचिह्नोऽष्टादशदेश्यभाषाऽतिरिक्तामपभ्रंशभाषामुपदर्शयति ।
तस्याभिप्राये संस्कृतं 'दुर्जनहृदयमिव विषमं' प्राकृतं च 'सज्जन-
वचनमिव सुखसंगतं' किं त्वपभ्रंशस्तु ताभ्यामपि शोभनतरः
'प्रणयकुपितप्रियप्रणयिनीसमुल्लापसदृशो मनोहरः' । 'एवं
च गुर्जरत्रातिलकभूतं भिन्नमालं परितो विहरन् दाक्षिण्यचिह्नो-
ऽपभ्रंशे परं भावमाविष्करोतीति न चित्रम् । अपि च, स कुवलय-
मालाकथायां गुर्जरपथिकमुखादपभ्रंशदोहकमुपवाचयतीति सुसंग-
तमेव' । विक्रमार्कियदशमशताब्द्या आदिमे विभागे प्रवर्तमानो
राजशेखरस्तदुक्तमित्युल्लिख्य काव्यमीमांसायां दशमाध्याये अपभ्रंशं
प्रयुञ्जानान्देशान्निर्दिशति यथा,

सापभ्रंशप्रयोगाः सकलमरुभुवष्टकभादानकाश्च ।^{१०}
तस्मिन्नेव ग्रन्थेऽन्यत्र च,

सुराष्ट्रवणाद्या ये पठन्त्यर्पितसौष्टवम् ।

अपभ्रंशवदंशानि ते संस्कृतवचांस्यपि ॥ इति ।^{११}

अपरत्र च तस्मिन्नेव ग्रन्थे राजासनसमीपमपभ्रशिनां क-
वीनां निवेशनस्थानं व्यवस्थापयिष्यन् राजशेखर उद्गिरति
'[राजासनस्य च] पश्चिमेनाप्रभ्रंशिनः कवय [निविशेरन्]'^{१२}

८. अपभ्रंशपाठावली-टिप्पणी पत्र. ६६.

९. अ. पा. उद्धरण १४.

१०. राजशेखर-काव्यमीमांसा । पत्र. १५. (गायकवाड-प्राच्य-ग्रंथमाला. १.)

११. राजशेखर-का. मी. पत्र ३४.

१२. राजशेखर-का. मी. पत्र. ५४-५५

इति । सर्वे चेम उल्लेखा अपभ्रंशस्थानविषयेऽस्मदीयाभिप्राय-
मेव द्रढयन्ति । एकादश्यां विक्रमशताब्द्यां विद्यमानो भोजराजः
सरस्वतीकण्ठाभरणे,

पठन्ति लटभं लाटाः प्राकृतं संस्कृतद्विषः
अपभ्रंशेन तुष्यन्ति स्वेन नान्येन गुर्जराः ॥ ^{१३}

इत्यभिप्रायमाविष्कुर्वाणो राजशेखराभिप्रायमेव समर्थयति ।
एवं च सापभ्रंशप्रयोगाः प्रदेशा आर्यावर्तस्य पश्चिमाशावर्तिन
इत्यप्रत्याख्येयोऽयं सिद्धान्तः ॥

अत्रापभ्रंशस्य विविधाः पारंपर्यसमाम्नाताः शाखा इति के-
षांचिन्मतम् । तत्र समुपस्थापितमपभ्रंशैकत्वपक्षं न व्यावर्तयति ।
साहित्ये प्रयुज्यमानस्यैकस्याप्यभ्रंशस्य प्रादेशिकविशेषत्वाल्लोकोक्ति-
गताः बहवः शाखा भवेयुरिति नास्मदीयसिद्धान्तबाधकमनुभव-
विरुद्धं वा । वि. सं. ११२५ वर्षे रुद्रटीयकाव्यालङ्कारटीकायां
नमिसाधुरभिधत्ते । “ पाणिन्यादिव्याकरणोदितशब्दलक्षणेन संस्क-
रणात्संस्कृतमुच्यते । तथा प्राकृतभाषैव किञ्चिद्विशेषलक्षणान्मा-
गधिका भण्यते । तथा प्राकृतमेव किञ्चिद्विशेषात् पैशाचि-
कम् । शौरसेन्यपि प्राकृतभाषैव । तथा प्राकृतमेवापभ्रंशः । स
चान्यैरुपनागराभीरग्राम्यावभेदेन त्रिधोक्तस्तन्निरासार्थमुक्तं भूरि-
मेद इति । कुतो देशविशेषात् । तस्य च लक्षणं लोकादेव स-
म्यगवसेय ” मिति ^१ । एवं च रुद्रटमतसमर्थनपरो नमिसाधुरप-
भ्रंशस्य त्रीन् भेदान् स्वीकरोति । प्राच्यपरंपरासाम्नायमनुसृत्य
मार्कण्डेयेन प्राकृतसर्वस्वे नागरोपनागरवाचडसंज्ञा अपभ्रंशस्य
त्रयो भेदा अभिहिताः । अस्माभिः प्रस्तुतग्रन्थस्य चतुर्थोद्धर-
णस्य प्रस्तावे टाक्यपभ्रंशस्य शाखैवेति प्रतिपिपादयिषद्भिः प्रा-

१३. भोजदेव-सरस्वतीकण्ठाभरण. २-१३.

१४. रुद्रट-काव्यालङ्कार १-११. नमिसाधु-टीका.

१५. मार्कण्डेय-प्राकृतसर्वस्व पाद. १०-१८. देशभाषाणामपभ्रंशे
समावेशनायोक्तेषु बहुष्वपभ्रंशप्रकारेष्वपि मुख्यतया वर्तमानानामपभ्रंशस्य त्रयाणां
प्रकाराणां विवेचनं मार्कण्डेयेन विस्तरतो कृतमपरे तु केवलं निर्दिष्टाः ।

कृतसर्वस्वे ' हरिश्चन्द्रस्त्विमां भाषामपभ्रंश इतीच्छती "ति मार्क-
ण्डेयनिराकृताऽभिप्रायः स्वीकृतः । एवं चैकस्यापभ्रंशस्य देश्य-
विशेषैः परिच्छिन्नं शाखाभिन्नत्वमस्मन्मतं न बाधते ॥

साहित्यभाषापदमारूढैकाऽपभ्रंशभाषा दक्षिणापथवर्तिमान्यखे-
टनिवासिना महाकविपुष्पदन्तेन, कामरूपवसतिना महासिद्धसरो-
रुहेण, बंगदेशवास्तव्येन कृष्णपादेन,^{१९} विविधदेशनिवासिभिश्चै-
वमनेकैः कविभिः संस्कृतप्राकृतवत्प्रयुज्यमानैकस्मिन् समये समस्ते
भारतवर्षे लब्धप्रचाराऽऽसीदित्यत्र न भवति संशयलवस्याप्यवकाशः ।
एतस्यापभ्रंशस्य यथाकालं द्विविधः प्रवाहः समवतीर्णो दृश्यते ।
एकस्तु परंपरया साहित्ये प्रयुज्यमानोऽपभ्रष्टसंज्ञां प्राप्नुवन् पश्चाच्च
द्विगलाभिधया चारणैरद्यापि राजसभासु प्रयुज्यमानायां भाषा-
यामखण्डतयाऽवतीर्णोऽवगम्यते ।^{२०} मैथिलकविविद्यापतिना वि-
क्रमार्कीयपंचदशशताब्दीवर्तिना ' कीर्तिलते ' ति ख्याते काव्येऽ-
पभ्रष्टभाषैव प्रायुञ्जि । यथा तेन भण्यते,

सक्कअवाणी बहुअ न भावइ
पाउअरस को मम्म न पावइ ।
देसिलवअना सवजनमिट्टा
तें तैसन जंपउं अवहट्टा ॥ ^{२१}

१६. अ. पा. टिप्पणी, पत्र. ३६.

१७. कारंजा-जैन-ग्रन्थमालायां ' जसहरचरिउ ' (सं. पी. एल. वैद्य)
' नायकुमारचरिउ ' (सं. हीरालाल जैन) इत्येतौ ग्रन्थौ मुद्रितौ । ' महा-
पुराण ' तु वैद्यमहाशयेन संपाद्यते तस्यामेव ग्रन्थमालायां ।

१८. अ. पा. उद्धरण, १३. टिप्पणी.

१९. अ. पा. उद्धरण, १३. टिप्पणी.

२०. सुनीतिकुमार चेटरजी: O. D. B. L Part 1 Intro.
P. 113-115.

२१. कीर्तिलता (सं. बाबुराम सक्सेना) पत्र. ७. (मूल.)

प्राकृतपिंगलेऽप्युदाहरणपद्यान्यपभ्रष्टभाषायामेवोपनिबद्धानीति भाषालक्षणात्तट्टीकाकारस्य लक्ष्मीनाथभट्टस्य वचनाच्च प्रसिद्धमेव ।^{२२} एषं च विक्रमार्कियपञ्चदशशताब्द्यां विरचिते संदेशकरासकाख्येऽप्रसिद्धाऽपभ्रष्टकाव्ये यथा,

अवहृदय-सककय-पाइयं च पेसाइयंमि भासाए ।
लकखणछंदाहरणे सुकइत्तं भूसियं जेहि ॥

एषं च लोकैः प्रयुज्यमानाभिर्देश्यभाषाभिः संपृक्तस्ताभिश्च विकृतोऽप्यपभ्रंशपारम्पर्यमनुकुर्वाणश्चारणविरचितेषु काव्येष्वद्याप्यखण्डतया प्रवर्तमानोऽपभ्रष्टसंज्ञः प्रवाहो दरीदृश्यते । द्वितीयश्च प्रवाह उक्तिप्रधानो लोकभाषास्ववतीर्णः स्वातन्त्र्येण विकृतिमापद्यमानो विवर्धमानश्च पश्चिमहिंदो-राजस्थानी-गुर्जरी-प्रभृतिष्वर्वाचीनदेश्यभाषास्वन्तर्गतो दृग्गोचरो भवति । यत्पभ्रंश-गुर्जरी व्याकरणादिसंबन्धविवेचनं टेसोटरी-ग्रीअरसन-दिवेष्टिआ-ध्रुव-टन-रादिभिर्विद्वद्भिर्विविधेषु प्रबन्धेष्वकारि तत्प्रज्ञावद्भिर्वाचकैस्तत्र तत्रावलोकनोपमम् ॥

यत्कैश्चित्पण्डितप्रवरैरपभ्रंशानेकत्वं प्रत्यपादि तदत्र प्रत्याख्येयम् । अस्मिन् पक्षे प्राचीनपरंपरायां रुद्रट-मार्कण्डेय-रामतर्कवागीशादय आलंकारिकवैयाकरणा अर्वाचीनपरंपरायां च पीशल-ग्रीअरसनादयो भाषापण्डिताः । अपभ्रंशैकत्वयाथार्थ्यमस्माभिरुपरि साधितम् । प्राकृतानन्तरवर्त्यर्वाचीनदेश्यभाषापुरोभवमन्तरालवर्ति तत्कालीनदेश्यभाषास्वरूपमपभ्रंश इति पूर्वपक्षिणां पण्डितानां पक्षः । तस्यापि वैतथ्यमस्माभिरर्दशि । यत्तु ' बलपणहो ' इत्यस्मिन् अतुर्थोद्धरणे टाक्कोमागध्योः कडवकानि दृश्यन्ते तत्केवलं विदग्धताविश्वकीर्षया । द्वादशत्रयोदशोद्धरणयोर्भाषा वैश्योक्ति-

२२. Pischel. G. P. Ein. § 28. अत्र तु पीशलमहाशयेन सविस्तरमपभ्रष्टशब्दप्रयोगस्थानानि समवतारितानि । तथा हि, प्रा. पि. पत्र. ३. (लक्ष्मीशरीकायाम्) ।

२३. संदेशकरास (अप्रसिद्ध) गाथा. ६.

विकृतः प्रायशः प्रयुज्यमानोऽपभ्रंश इति तत्र प्रस्तावनायां प्रदर्शितम् ॥

सति प्रभूतेऽपि वक्तव्ये विस्तरभिया दिङ्मात्रं खल्व-
 न्नाभिधीयते । आशास्महे भविष्यत्येतद्विवेचनं विदुषां तोषायेति ।
 षत्स्य ग्रन्थस्य संस्करणकर्मण्यस्माभिः प्रचुरमवधानमवाधारि ।
 तथापि मुद्रणाव्यवस्थाया अस्मत्प्रामादाद्वा याः कश्चित्त्रुटयो-
 ऽवशिष्यमाणा विद्येरंस्ताः संशोधनीयाः सूचनीया वाऽस्मभ्यं
 परोपकारप्रवणैः प्रेक्षावद्भिर्वाचकैरिति सप्रश्रयं विज्ञाप्यते । अस्व
 ग्रन्थस्य संपादनकर्मणि प्रचुरं साहाय्यमनुष्ठितवद्भिः दि० ब०
 केशवल्लभ हर्षदराय ध्रुवेत्येतैः पण्डितधुरीणैर्महाशयैर्महाराजश्री-
 पुण्यविजयेतिमुनिवरैश्च वयमत्यर्थमुपकृताः ॥

मोदीत्युपाहो मधुसूदनः ।

उपोद्घात

अंग्रेजीनो मूळगत संबध अँग्लो-सेक्सन साथे छे; लेटिने तेने ओप अने अलंकारो अपर्या छे. तेवी ज रीते गुजराती, राजस्थानी अने पश्चिम हिंदुस्तानीनो मूळगत संबध अपभ्रंश साथे छे; संस्कृते तो आ बधो य अर्वाचीन देश्य-भाषाओने ओप अने अलंकारो आप्या छे. एटले के गुजरातीना शास्त्रीय अभ्यास माटे संस्कृतना अभ्यासनी आवश्यकता खरी; परंतु तेनी चिकित्सा, तेना आत्मानी ओळख तो अपभ्रंशना अभ्यासथी थई शके. परंतु आश्चर्यनी वात छे के गुजरातीना उच्चतर अभ्यासमां तेने नहि जेवुं ज स्थान आपवांमां आयुं छे. अपभ्रंशना अभ्यास विना गुजरातीनी भाषाचिकित्सा असंभवित ज छे. घणाथ गुजराती शब्दोनां मूळ अपभ्रंशमां दीठामां भावे छे. व्याकरणनां रूपो पण झीणवटथी तपासीए तो तेमांथी ज अवतीर्ण थतां दृष्टिगोचर थाय छे. डॉ. टेसीटरी, श्री. नरसिंहराव, प्रो. टर्नर, दी. बा. केशवलाल ध्रुव के सर ज्यार्ज प्रीअर्सननां लखाणो तपासीशुं, तो आ बाबतनी आपणने सचोट प्रतीति थशे. हिंदनी परंपरामां ऊछरेला स्व० ब्रजलाल शास्त्रीए पण अपभ्रंश-गुजरातीना संबध उपर भार मूकयो हतो. (सं. १९२२)^१ दि. बा. केशवलाल ध्रुवे इ. स. १९०७मां गुजराती-साहित्य-परिषदना बीजा अधिवेशनना प्रमुख तरीकेना भाषणमां अपभ्रंश अने गुजरातीना संबध विषे विस्तारथी चर्चा करी हती.^२ अपभ्रंशना शास्त्रीय अभ्यास प्रत्ये गुजरातना विद्वानोए घणुं ओळुं लक्ष आप्युं छे तेनो अभ्यास सारा प्रमाणमां थशे नहि तो गुजरातीने सारो शब्दकोश के व्याकरण सांपडशे नहि.

‘अपभ्रंश’ नी अर्थव्याप्ति विषे प्राचीन समयथी ज मित्रभिन्न मत दृष्टि-गोचर थता भावे छे. जुनामां जूनो अपभ्रंश शब्दनो प्रयोग आपणने पतञ्जलिना

१. शास्त्री ब्रजलाल काळिदास विरचित ‘गुजराती भाषानो इतिहास’ (सं. १९१२), प्रसिद्ध फरनार-गुजरात वर्नाक्युलर सोसायटी, अमदावाद डॉ. सर रामकृष्ण भांडारकर ‘Wilson Philological Lectures.’ Lec. III ने छेडे अपभ्रंश-गुजरातीना संबधे स्व. शास्त्रीजीनो उल्लेख करे छे.

२. बीजी गुजराती साहित्य परिषदनो अहेवाल अने निबंधो (१९०७) मां दि. बा. केशवलाल हर्षदराय ध्रुवतुं आहुं य भाषण आ विषयना रसिके बांकी जवा जेवुं छे.

व्याकरणमहाभाष्यमा^३ मळे छे. तेमां तो संस्कृतना हिवावे जे कोई भाषाभ्रष्टता होय, तेने अपभ्रंश तरीके ओळखाववार्मा आवी छे. पतञ्जलि इ. स. पूर्वे २०० नी आसपास प्रवर्तमान थया एम विद्वानोनी अभिप्राय छे. त्यार पछी भामह^४ (आशारे इ. स. छठो सैको) अपभ्रंशानो उल्लेख कयों छे; परंतु तेनो उल्लेख अपभ्रंशानी अर्थव्याप्ति पर झाझो प्रकाश पाडतो नथी. अपभ्रंशना अर्थ पर दण्डीनां वचन^५ (आशारे इ. स. सातमो सैको) ठीक प्रकाश आपे छे. संस्कृत प्रत्येना अभिनिवेशवाळा वैयाकरण अने आलंकारिकोनी मत पण तेणे नोंधो छे; अने अपभ्रंश नामे रूढ भाषानो पण तेणे उल्लेख कयों छे. शास्त्रीमां तो संस्कृतथी जे कोई भिन्न भाषा होय ते अपभ्रंश, ए पहिलो अर्थ; अने आभीर इत्यादिनी भाषाओ काव्योमां वपराई होय ते अपभ्रंश, ए बीजो अर्थ. आभीर इत्यादि जातिओनो वसवाट पश्चिम हिंदुस्तानमां इतो ए विद्वन्मान्य बाबत छे. त्यार पछीनो उल्लेख इन्द्रनो^६ छे. तेना मते तो देशविशेषे करीने जे अनेक भाषाओ होय, ते अपभ्रंशने नामे ओळखवी; एटले के दरेक देशभाषा तेने अभिप्राये तो अपभ्रंश जेखावी जोईए. आ अभिप्राय अर्थाभासरूप छे; कारण के रूढार्थनी अवगणना करी, केवळ योगिकार्थने प्राधान्य आपी, तेणे आलंकारिकोनी विभाग-

३. पतंजलि-महाभाष्य. अ.१.पा.१.आहिक. १.पान.५०.

४. भामह-काव्यालंकार-१.३६.

शब्दार्थौ सहितौ काव्यं गद्यं पद्यं च तद् द्विधा
संस्कृतं प्राकृतं चान्यदपभ्रंश इति त्रिधा ॥

५. दण्डिन्-काव्यादर्श.-१.३२.३६.

तदेतद्वाङ्मयं भूयः संस्कृतं प्राकृतं तथा ।
अपभ्रंशश्च मिश्रं चेत्याहुरार्याश्चतुर्विधम् ॥
आभीरादिगिरः काव्येष्वपभ्रंश इति स्मृताः ।
शास्त्रे तु संस्कृतादन्यदपभ्रंशतयोदितम् ॥

६. इन्द्र-काव्यालंकार. १-११. १२.

भाषाभेदनिमित्तः षोढा भेदोऽस्य संभवति ॥
प्राकृतसंस्कृतमागधपिशाचभाषाश्च शौरसेनी च ।
षष्टोऽत्र भूरिभेदो देशविशेषादपभ्रंशः ॥

प्रियताने ज तोषी છે. बाकी सातमा सैकाना दण्डीने जे अर्थ सूझ्यो, ते हुं नवमा सैकाना रुद्रटने न सूझे ? बारमा सैकाना वाग्भटनो अभिप्राय^७ दण्डी अने रुद्रटना अभिप्रायनी वचटनो છે. ते रुद्रटनी माफक बधी देश्यभाषाओने अप-भ्रंश कहेतो नबी; तेम पश्चिममां वसता आमीरादिनी भाषाओने ज अपभ्रंश तरीके उल्लेखतो नथी. तेने मते तो कोई पण देश्यभाषा शुद्धस्वरूपे पहुँची होय, एटले के साहित्यमां वपराई होय, तेने अपभ्रंश कहेवी, बीजीने नहि. आ प्रकारनां शास्त्रप्रिय आलंकारिकोनां दलीली विवेचनो जवा दई, मुदा पर आवीए. आगळ पाछळना पूरावा परथी एम आपणे कही शकीए के केटळाक नजीवा अपवादो बाद करतां, हेमचंद्रे जे भाषानी चर्चा सिद्धहैमना आठमा अध्यायने छेडे करी છે, ते भाषाने अपभ्रंश समजवी.^८ बीजा प्राकृत वैयाकरणोने पण आ ज अभिप्रेत છે. आ भाषामां ज आर्यावर्तना पश्चिम दिशाना देशोनी अर्वाचीन भाषाओनुं मूळ विद्वानो जुवे છે. आ बाबतमां राजशेखर काव्य-मीमांसामां कहे છે, के “ मारवाड, टक्क अने मादानक प्रदेशोमां भाषाप्रयोगो अपभ्रंशमिश्र होय છે.”^९ अपभ्रंश कविओनुं ते पश्चिममां स्थान स्थापे છે;^{१०} अने जणावे છે के “ सुराष्ट्र अने त्रबण आदि प्रदेशाना जनो सौष्ठव अपर्नि संस्कृत बचनोने पण अपभ्रंशवत् बोले છે.”^{११} भोज सरस्वतीकंठाभरणमां कहे છે के “ गुर्जरो पोताना अपभ्रंशथी संतोषाय છે; नहि के बीजाथी. ” जो सिद्धहैमनी अपभ्रंश साथे गूजराती सरस्वावीए तो मालम पडशे के बन्ने वच्चे मा-दीकरीनो संबંધ છે. मारवाडी तथा पश्चिम हिंदुस्तानीने पण अपभ्रंशनी साथे आ प्रकारनो ज संबંધ છે. आथी जे अपभ्रंशनी वात भोज अने राजशेखर करे છે, ते अपभ्रंश सिद्धहैमनुं ज अपभ्रंश છે, ए वात दीवा जेवी चोकखी છે. विक्रमना

७. वाग्भट-कान्यालंकार. २. ३.

अपभ्रंशस्तु यच्छुद्धं तत्तद्देशेषु भाषितम् ।

८. हेमचंद्र—सि. हे. ८. ४. ३२९-४४६; मार्कण्डेय-प्राकृतसर्वस्व १७।

१-७८. लक्ष्मीधर-षड्भाषाचन्द्रिका (सं. कमलाशंकर प्राणशंकर त्रिवेदी) पृष्ठ २६४-२६८. इ. मां अपभ्रंशनी चर्चा करवामां आवी છે.

९. राजशेखर—का. मी. पान. ३४.

१०. राजशेखर—का. मी. पान. ५४-५५

११. राजशेखर—का. मी. पान. ३४.

१२. भोजदेव—सरस्वतीकण्ठाभरण. २. १३.

नवमा सैकानी प्राकृतकया कुवलयमालामा उद्द्योतनसूरि गूर्जरपधिकने म्हांए अपभ्रंश दुहो बोलावे छे^{१३} आ परधी प्रतीत बाध छे के अपभ्रंश नामे साहित्यमां ओळखाती भाषा एक होई, पश्चिम आर्यावर्तनी अर्वाचीन भाषाओनुं ते मूल छे.

आ मतमंडननो केटलाक विद्वानो अंशतः विरोध करे छे प्रो. पीशल, प्रीअरसन^{१४} इ० नुं मानवुं एम छे जे अत्यारनी लोकभाषानुं पूर्वरूप तत्तद्देशीय अपभ्रंश हतुं; अने तत्तद्देशीय अपभ्रंशनुं पूर्वरूप तत्तद्देशीय प्राकृत हतुं प्रो. पीशल अपभ्रंशनी अनेकता कल्पी; नीचे प्रमाणे मतस्थापना करे छे:^{१५} “ आपणे आम शौरसेनी अपभ्रंश जुहुं पाडवुं जोईए—जे अपभ्रंश शूरसेन प्रदेशनी जूनी लोकभाषा हती; तेनी विकृति गूजराती अने मारवाडी छे. ते ज प्रमाणे आपणे शौरसेनी प्राकृत पण जुहुं पाडवुं जोईए. + + + + हेमचंद्र खोटी रोते अपभ्रंशने शौरसेनी प्राकृत एकलीने ज अनुसरनारं कहे छे. महाराष्ट्र अपभ्रंश हतुं (सरखावो Hoernle. Com. Gram. P. xxii), जेनी साथे मराठी संबद्ध छे; जने ते ज प्रमाणे महाराष्ट्रनुं प्राकृत जेने महाराष्ट्री तरीके ओळखवामां आवे छे, ते विषे आपणे जाणीए छीए ते ज प्रमाणे मागधी अपभ्रंश हतुं, जे लाटभाषा मारफत अर्वाचीन बिहारी अने पश्चिम बंगालीमां जीवंत छे; अने ते प्रमाणे मगधनुं प्राकृत नामे मागधी पण आपणे जाणीए छीए. ” डॉ. सुनीतिकुमार चैटरजी आ मतने अनुसरी एक स्थळे कहे छे,^{१६} “ At the confluence of the second period (i. e. Middle Indo-Aryan Period) and the third period (i. e. New Indo-Aryan Period), we have the literary Apabhrans’as; and these Apabhrans’as of literature are mainly based on hypothetical spoken Apabhrans’as in which the earlier Prakrits die and the Bhāsās or modern Indo-Aryan languages

१३. अपभ्रंशपाठवळी. उद्धरण. १४.

१४. Grierson: Art. on ‘Prakrit’ Encyclo. Britt. Vol. XXII P. 251.

१५. Pischel: G. P. Eint. § 7.

१६. Chatterji: O. D. B. L. Intro, P. 17.

have their birth.”^{१७} आज प्रमाणे डॉ.हर्नेल,^{१७} प्रो. पीशल, ग्रीअरसन इत्यादि विद्वानो जूनी देश्यभाषाओने अपभ्रंश तरीके लेखावी तेनी व्याप्तिने बहलावे छे; अने तेम करी अपभ्रंशनी अनेकता स्थापे छे; तेम ज आ मतमे अनुकूल करवा हेमचंद्रना अपभ्रंशने शौरसेनी अपभ्रंश नाम आपे छे.

जूना वैयाकरण अने आलंकारिकोनी परंपरामां रुद्रटनो टीकाकार नमिसाधु,^{१८} रामचंद्र,^{१९} मार्कण्डेय^{२०} इत्यादि अपभ्रंशनी अनेकता स्थापे छे; परंतु तेमणे कहेला अपभ्रंशनुं वाङ्मय मळतुं नथी. जे अपभ्रंशवाङ्मय आगणी समक्ष छे, ते उपरशी जो निर्णय बांधवानो होय, तो अपभ्रंश एक भाषा हती, एम कहेवामां काई बाध नथी. देश्य भाषाओनी अपभ्रंश नाम आपी, अपभ्रंशनी अनेकता संबंधे मतस्थापना कशाय; पण एकली मतस्थापनाए शुं बळ्युं ? बीजां अपभ्रंशोनुं साहित्य कयां छे ? तेमना खास व्याकरणविशेषोनी चर्चा पण कया वैयाकरणे करी छे ? मार्कण्डेय के रामतर्कवागोशे जे चर्चा करो छे, ते तो जूना शास्त्रीओनी विभागप्रियताने आभारी छे; नहि तो शुं बब्बे सूत्रो ज एकएक अपभ्रंशने वर्णवी शके ? बीजुं के, अपभ्रंशनी अनेकताना उल्लेखो अपभ्रंश बोलाती बंध पडया पड़ीना छे. प्रस्तुत अपभ्रंशपाठावलीना चोथा उद्धरणमां त्रिभुवन

१७. Hoernle: Grammer of Gaudian languages. Intro. xi-xii.

१८. नमिसाधु—रुद्रट. २. १२. उपर टीका.

१९. रामचंद्र—नाटयदर्पण. पान. २०९. कारिका. १९५ना प्रथम चरण उपर टीका.

२०. मार्कण्डेय—प्राकृतसर्वस्व. पान. २ टीका

ब्राचडो लाटवैर्भावुपनागरनागरौ
 बार्बरावन्यपाञ्चालटाक्कमालवकैकयाः ॥
 गौडौद्वैवपाश्चात्यपाण्ड्यकौन्तलसैहलाः
 कालिङ्ग्यप्राच्यकार्णाटकाञ्च्यद्राविडगौर्जराः ॥
 आभीरो मध्यदेशीयः सूक्ष्मभेदव्यवस्थिताः
 सप्तविंशत्यपभ्रंशाः वैतालादिप्रभेदतः ॥

अने पोताना अभिप्राये पाद. १. सूत्र. ७. पान. ३:—

नागरो ब्राचडश्चोपनागरश्चेति ते त्रयः
 अपभ्रंशाः परे सूक्ष्मभेदत्वात् पृथङ्मताः ॥

સ્વયંભૂ રચેલા હરિવંશપુરાણના ભાગમાંથી એક સંધિ લેવામાં આવ્યો છે. તેમાં તેણે ઢાક્કી અને માગધી ભાષાને અનુસરતા અપભ્રંશનાં કડવક આપ્યાં છે.^{૨૧} તેમાં પણ વિદગ્ધતા બતાવવાનો જ યત્ન છે,

આપણને અત્યારે મઠતું સાહિત્ય, અપભ્રંશ, પ્રાકૃતની માફક, સાહિત્યની પ્રકૃષ્ટ ભાષા થઈ ત્યાર પછીનું છે; તો પણ તેનું દૂધ પી કઠરેલી અર્વાચીન દેશ્યભાષાઓનું સ્વરૂપ તેને અવલંબીને જ વિકસ્યું, એને માટે પૂરાવા આપી શકાય એમ છે. અપભ્રંશ પ્રકૃષ્ટ ભાષા થયાનો ઉલ્લેખ ધરસેન બીજાએ (ઈ સ. ૫૫૨-૫૬૨) પોતાના વાપ ગુહસેન સંબંધી લેખમાં કર્યો છે. તેમાં ગુહસેનને “ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ એ ત્રણેય ભાષાના પ્રબન્ધોની રચનાથી જેનું અંતઃકરણ વધારે નિપુણ થયું છે, ” એમ વર્ણવ્યો છે.^{૨૨} આ બતાવે છે કે ઈ. સ. ના છઠ્ઠા સૈકામાં તે સાહિત્યભાષા બનેલી હતી. વઢી ત્રણ જ ભાષા તરોકે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને અપભ્રંશને વર્ણવેલાં હોઈ, અપભ્રંશ એ એક જ સાહિત્યભાષા હતી એમ ઠરે છે. આ પહેલાંનો અપભ્રંશના પ્રયોગનો એક ઢાખલો મઠે છે તે વસુદેવહિંદી જે ઈ. સ. ૫૮૯ પહેલાંનો પ્રન્થ છે, તેમાં છે.^{૨૩} આથી જૂનો અપભ્રંશનો પ્રયોગ દૃષ્ટિગોચર થતો નથી. ભરતના નાટ્યશાસ્ત્રમાં અપભ્રંશ ગીત છે એમ બતાવવા એક વિદ્વાને યત્ન કર્યો છે; પરંતુ તે ગીતને ક્ષીણવટથી તપાસતાં એ અપભ્રંશભાષાનાં હોવાની પ્રતીતિ થતી નથી.^{૨૪} આપણને મઠતું અપભ્રંશસાહિત્ય નવમા દશમા સૈકાનું છે; એટલે કે તે બોલાતી બંધ પડી, અને સાહિત્યમાં સ્થિર થઈ ત્યાર પછીનું છે. મઠી આવતા બધા અપભ્રંશ-સાહિત્યમાં સામાન્યતઃ જુદાપણું છે જ નહિ. જો એ લોકોની બોલાતી ભાષા હોત તો રૂપરચનામાં ક્યાંક ખાસ ફેરફારો જુદાજુદા પ્રદેશમાં રહી રહ્યા હતા કવિઓમાં આવ્યા હોત. બીજું કે જો અપભ્રંશ સાહિત્યભાષા ન હોત તો, નિશ્ચય રાજ્યમાં

૨૧. અપભ્રંશ-પાઠાવલી-ઉદ્ધરણ. ૪. કડવક. ૧-૪. માગધી. કડવક. ૧૧. ઢાક્કી.

૨૨. Indian Antiquary Vol. 10, P. 284. સંસ્કૃતપ્રાકૃત-અપભ્રંશભાષાત્રયપ્રતિબદ્ધપ્રબન્ધરચનાનિપુણતરાન્તઃકરણઃ । આ પ્રમાણે વલ્લભીરાજ ગુહસેનનું વિશેષણ આપવામાં આવ્યું છે.

૨૩. અપભ્રંશપાઠાવલી. ઉદ્ધરણ. ૧૪.

૨૪. ડૉ. યાકોબી અને તેને અનુસરી ડૉ. ગુણે એ અવિસત્કહાની પ્રસ્તાવનામાં આ પ્રમાણે યત્ન કર્યો છે. તેનો નિરાસ Indian Historical Quarterly Vol. VIII, No. 4, M. Ghosh: Prakrit verses in Bharata-Nāṭya S'āstra. કે. ઈ. ધ્રુવ 'પદ્ધરચનાની ઐતિહાસિક આલોચના' પાન. ૨૮૩-૨૮૬.

आवेला मान्यखेटमां रही दशमा सैकामां महाकवि पुष्पदन्ते त्यांना सचिवकुलने संतोषवा अपभ्रंशमां जैनपुराणो ऊतार्या न होत; वळी महाखिद्व सरहेऽआषाममां रही ए ज साहित्यभाषा अपभ्रंशमां 'दोहाकोश' रच्यो न होत; तेम ज कृष्णपादे बंग प्रदेशमां वसी ते ज अपभ्रंशमां पोताना 'दोहाकोश' नी संकलना न करी होत. आथी एम मानवाने कारण मळे छे के संस्कृत अने प्राकृत (=महाराष्ट्री) नी हारोहार अपभ्रंश एक काळे संस्कृत अने प्राकृत जेवी ज विद्वन्मान्य हती; अने धरसेने तेथी ज तेना संस्कारी बापने संस्कृत अने प्राकृतनी साथे अपभ्रंशना प्रबंध रचवामां निपुणतर कह्यो छे; उदद्योतने अपभ्रंशने देशभाषाथी जुदी पाडी, संस्कृत अने प्राकृतना करतां य तेनी अदकी तारीफ करी छे;^{२५} राजशेखरे तेने भव्य कह्यो छे. ^{२६} एक काळे अपभ्रंश आक्षा हिंदुस्तानमां संस्कृत अने प्राकृतनी जेम ज काव्यमां वपराती. डॉ. सुनीतिकुमार चेटरजीना शब्दोमां, "A kind of Mainland or S'aursemi Apabhrans'a was a sort of literary speech of Northern India in the closing centuries of the 1st millennium A. C. and some centuries later. The power and prestige of the Rajput courts which had their centres in the midland and the Ganges valley, was responsible for it. The Jains of Gujarat cultivated it a great deal; and often it became a mixed dialect."^{२७} आगळ जतां ते ज जणावे छे के "The Western or S'aursemi Apabhrans'a became current all over Aryan India from Gujarat and Western Punjab to Bengal; probably as a *Lingua franca*, and certainly as a polite language, as a bardic

२५. जुधो अ. पा. उद्धरण. १० उपर टिप्पणी. पान. ८६ उपर आने लगतं टांचण आप्युं छे.

२६. राजशेखर-बालरामायण अं. १. श्लोक. ११.

गिरः श्रव्या विव्याः प्रकृतिमधुराः प्राकृतधुरः
सुभव्योऽपभ्रंशः सरसरचनं भूतवचनम् ।

२७. Chatterji: O. D. B. L. Intro P. 90.

speech which alone was regarded as suitable for poetry of all sorts. ”^{२९}

उपरना डॉ. सुनीतिकुमार चेटरजीना शब्दो परथी एम तो तरी आवे छे के अमुक भाषा अमुक एक काळे संस्कृत अने प्राकृतनी जेम भखिल आर्या-वर्तमां वपराती हती, अने ते अपभ्रंश हती.^{२९} डॉ. चेटरजी, पश्चिमना अन्य बिद्वानोने अनुसरी, तेने शौरसेनी अपभ्रंश कहे छे. अत्यारे आपणने उपलब्ध यता साहित्यने आपणे शौरसेनी अपभ्रंश कही शकीशुं ? डॉ. चेटरजी आपणा अपभ्रंशने शूरसेन प्रदेशनुं होवाथी शौरसेनी कहे छे; एतलुं ज नहि परंतु अपभ्रंशनुं पृथकरण करी कहे छे के “Nagara Apabhraṅśa also cultivated by the Jainas, is probably based on the late Middle Indo-Aryan source-dialects of Rajastani-Gujarati, strongly tinged with S’aurseṅi.”^{३०} एम लगे छे के ‘शौरसेनीनी मजबुत असरवाळी’ ए शब्द टीकापात्र छे. आमां प्रो. पीशक, प्रीअरसन इत्यादिए आ अपभ्रंशने शौरसेनी अपभ्रंश कहेवानी प्रथा चलाबी तेने घटित ठराववा ज प्रयास छे. आ अपभ्रंशने कोइ प्राचीन आलंकारिक के वैयाकरणे शौरसेनी अपभ्रंश नाम आप्युं नथी. सिद्धहैमनां केटलांक सूत्रो आने माटे जवाबदार होवा संभव छे. दा. त. सि. हे. ८. ४. ३२९. (टीका) प्रायो ग्रहणात् यस्यापभ्रंशे विशेषो वक्ष्यते तस्यापि क्वचित्प्राकृतवत् शौरसेनीवच्च भवति; सि.हे. ८.४.३२६. (उ. ३.) सवधु करेष्णिणु कधिदु मइं तसु परसभलउ जम्मु । जासु न चाउ न चारहडि न य पम्हट्टउ धम्मु ॥; आना करतां य वधारे, सि. हे. ८. ४. ४४६. शौरसेनीवत् ॥ सूत्रनुं उदाहरणः सीसि सेहरु खणु विणिम्मविदु, खणु कण्ठि पालम्बु किदु, रहिदु खणु मुण्डमालिष जं पणपण

२८. Chatterji: O. D. B. L. Intro P. 161.

२९. Chatterji: O. C. P. 91 “In the Apabhraṅśa period, eastern poets employed the S’aurseṅi Apabhraṅśa to the exclusion of their local *patois*. This tradition that of writing in a Western S’aurseṅi literary speech was continued in the east even after the eastern languages had come to their own.”

३०. Chatterji O. C. P. 90.

તં નમહુ કુસુમદામકોદણ્ડુ કામહો । આ છેલ્લા ઉદાહરણને નિમિત્ત બનાવી, પ્રો. પીશલ કહે છે, “ (શૌરસેની અપભ્રંશના) ઉદાહરણ તરીકે, સિ. હે. ૮. ૪. ૪૪૬. કણ્ઠ પાલમ્બુ કિદુ રદિષ્ । શૌરસેની પ્રાકૃતમાં કણ્ઠે પાલમ્બં કિદં રદિષ્ । અને આ જ દૃષ્ટાન્ત મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃતમાં કણ્ઠે પાલમ્બં કઅં રદ્દિષ્ । થશે. એટલે શૌરસેની અપભ્રંશ એકલું જ હતું, એ હેમચંદ્રનું મન્તવ્ય વરોબર નથી.”^{૩૧} હેમચંદ્રને અનુસરી, સિંહરાજ. ૧૨. ૧. પાન. ૯૫ ઉપર શૌરસેની પ્રાકૃતને અપભ્રંશની મિત્તિરૂપ માને છે. માર્કણ્ડેય પ્રા સ. ૧૭. ૧. પાન. ૧૧૨. ઉપર નાગરં તુ મહારાષ્ટ્રીશૌરસેન્યોઃ પ્રતિષ્ઠિતમ્ અને તે જ પ્રમાણે ષડ્ભાષાચન્દ્રિકા પાન. ૨૭૬. પંક્તિ ૧-૨. માં અભિપ્રાય દર્શાવે છે. આ પ્રકારના પ્રાચીન ઉલ્લેખો પરથી અને દેશાનુસારી પ્રાકૃત અને તેમાંથી અવતીર્ણ થતા અપભ્રંશોના સિદ્ધાંતને રોચક બને એમ હોવાથી, અપભ્રંશને શૌરસેની અપભ્રંશ નામ અર્પવાનો પૂર્વગ્રહ બંધાયો હોય તો કાંઈ નવીન નથી. હેમચંદ્રનું વ્યાકરણ બારમા સૈકાનું છે; અને તેનાં દૃષ્ટાન્તો અને નિયમોમાં લૌકિક બોલીઓ (Local dialects) ની છાંટ છે.^{૩૨} હેમચંદ્રે પોતાનાં ઉદાહરણોને સૂત્રાનુરૂપ બનાવવા ઘટતા ફેરફાર કર્યા હોય, તો ય નવાઈ ન કહેવાય.^{૩૩} વઢી આપણે કુવલય-માલાનાં દેશ્યભાષાનાં ઉદાહરણ પરથી જોઈ શકીએ છીએ કે સિ. હે. ૮. ૪. ૩૯૬ માં અપભ્રંશ માટે વિહિત કરેલી માર્દવપ્રક્રિયા (Softening) દેશ્ય-ભાષામાં વધારે પ્રમાણમાં મળે છે. પ્રકૃષ્ટ અપભ્રંશમાં તે દેશ્યભાષા વિશિષ્ટતા

૩૧. Pischel: G. P. Eint. §. 5.

૩૨. J. R. A. S. 1913. P. 882. Grierson “ Apabh-
rans’a according to Markandeya and Dhakki Prakrit.”—
‘A great deal of Hem.’s Apabh-rans’a is, as is well-known,
Old Gujarati, and this shows that his S’aurseña or
standard Apabh-rans’a (really a mixture of several
dialects) was spoken or at least some of it was
spoken in Gujarat. ’

૩૩. હેમચંદ્રનાં સૂત્રો પરનાં ઉદાહરણો પરથી આ દેખાઈ આવે છે. દા.
ત. સિ. હે. ૮. ૪. ૪૩૪. પરનું ઉદાહરણ. ૨.

तरीके आवे छे; परंतु नियमे करीने तो नहि ज.^{३४} अपभ्रंशनी स्वरप्रक्रिया अने रूपरचनानुं पृथक्करण करी समजवाधीं मालम पडे छे के राजस्थान अने गूजरात बाजुनी देश्यभाषाओमांथी उदभूत थई, साहित्यमां वपरावानी योग्यता मेळवी, तेना मूलस्थानमांथी आखा उत्तर आर्यावर्तमां ते भाषा प्रसरी. प्रकृष्ट साहित्यभाषा बनतां महाराष्ट्रो प्राकृतनो आदर्श पोतानी समक्ष तेणे राख्यो, अने संस्कृतनी असरथी पण ते विमुक्त रही नहि. ज्यां ज्यां ते साहित्यमां वपरावा लागी, त्यां त्यां तेणे त्यांनी लौकिक बोलीओमांथी, पोतानुं मूळ स्वरूप साचवी, अणजाणे असर मेळवी; कारण के संस्कृत जेवी व्याकरणबद्धता अने शास्त्रीयता अपभ्रंश साहित्यभाषा बनी छतां य तेमां हती ज नहि. हेमचंद्रनुं अपभ्रंश, पुष्पदन्तनुं अपभ्रंश अने दोहाकोशनुं अपभ्रंश^{३५} एक ज अपभ्रंश छे; छतां य तेमां प्रान्तीय बोलीओनी असर कांइ ओछा प्रमाणमां नथी आ लौकिक बोलीओनी असरने कारणे तेमां जुदां जुदां अपभ्रंशनुं कचुंवर छे, ए मान्यता खोटी छे.

कोइ पण अपभ्रंश लखानणे अभ्यास भाषाशास्त्रनी टाट्टए करवो होय, तो आदर्श-अपभ्रंशनुं अंशो अने देश्यभाषाना अंशो जुदा पाडवा आवश्यक छे. प्रस्तुत ग्रन्थमां एवो व्यापक अभ्यास थवो असंभवित छे; कारण के देश्यभाषाना अंशो तो अणजाणे अने अपवादात्मक रीत ज लखानमां आवे छे. आ ज प्रमाणे नीचे सिद्धहैममां आपेलां दृष्टान्तोमांथी देश्यभाषाना अंशोनुं तारण आपीने ज अत्रे वीरमीशुं. आ मुद्दा उपर प्रो. पीशलनुं बक्तव्य नीचे प्रमाणे छे,^{३६} “ सि. हे. ८. ४. ३२९-४४६. मां हेमचंद्र अपभ्रंशने स्वतंत्र भाषा तरीके चर्चे छे. पण तेना नियमो परथी मालम पडे छे के ते अपभ्रंशना अभिधान हेठळ विविध अपभ्रंश बोलीओने भेगी लावे छे. सि. हे. ४. ३६०. धुं, त्रं; ४. ३२७. तुध्र; ४. ३९३. प्रस्सदि; ४. १९१. ब्रोप्पिणु, ब्रोप्पि; ४. ३४१, ३९४, ४३८ गृहन्ति, गृहेप्पिणु; ४. ३९९. ब्रासु. छेला बे दाखलामां ऋ नो विकाराभाव अने वधाराना र्नुओ आगम ए, सूत्रोमां चर्चेला

३४. कुवलयमालानां देश्यभाषानां दृष्टान्तो माटे जुओ अ. का. त्र. नी प्रस्तावना पा. १०४-११०; मारदवप्रक्रिया माटे. जुओ आगळ निम्ननोंध. ३६. Gune. भ. क. Intro. पान. १३. §. १३. इ०

३५. अ. पा. टिप्पणी. पान. १००-१०१

३६. Pischel: G. P. Eint. §. 29.

સામાન્ય અપભ્રંશ જેના નિયમો બાંધવામાં આવ્યા છે, તેનાથી જુદી ભાષાનાં રૂપ છે. સિ. હે. ૪. ૩૯૬. અનાદૌ સ્વરસંયુક્તાર્ના કચ્ચતથપ્પાં ગઘદ્ઘબમાઃ । નો નિયમ બીજા ઘણા નિયમો અને દાખલાઓનો વિરોધી છે. તે જ પ્રમાણે સિ. હે. ૪. ૪૪૬ શૌરસેનીવત્ । નો નિયમ પણ ઉપર પ્રમાણે જ અભ્યાપક છે. ” આ ઉપરાંત રૂપરચનામાં અને સ્વરપ્રક્રિયામાં દેશ્યભાષાની અસરવાળાં રૂપ સિ. હે. માં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તે જુદાં પાઢવા પ્રો. ચાકોવી અને તેમને અનુસરી પ્રો. ગુણે^{૩૭} યત્ન કરેલો છે. છેવટમાં પ્રો. ગુણે એમ અભિપ્રાય દર્શાવે છે કે હેમચંદ્ર મહારાષ્ટ્ર અને શૌરસેન એ બે અપભ્રંશની મેળી ચર્ચા કરતા હોય.^{૩૮} પરંતુ આ અભિપ્રાય એટલો વ્યાજબી નથી, શૌરસેનો અસર જેવી લાગતી અસર, કેટલાંક વિચિત્ર રૂપો એ બધી દેશ્યભાષાની અસર છે; જ્યારે સ્વરપ્રક્રિયામાં તો અપભ્રંશ મોટે ભાગે આદર્શ મહારાષ્ટ્રીને જ અનુસરે છે. જ્યારે આદર્શ અપભ્રંશનું બાકીનું ઘટતર તો શૌરસેનીય નહિ અને મહારાષ્ટ્રી પણ નહિ એવી ત્રીજી કોઈ અજ્ઞાત પ્રાકૃતમાંથી હોય એમ લાગે છે.^{૩૯}

કેટલાક વિદ્વાનો અપભ્રંશની વિવિધ શાખાઓ પાઢે છે ધાસ કરીને માર્કણ્ડેય નાગર, ઉપનાગર અને ત્રાચ્ચડ અપભ્રંશની મુખ્યત્વે ચર્ચા કરે છે. ત્રાચ્ચડના સંબંધે તે કહે છે કે તે સિંધુ દેશનો અપભ્રંશ છે.^{૪૦} ઉપનાગર^{૪૧} એ તેને અભિપ્રાયે નાગર અને ત્રાચ્ચડનો યોગ થતાં થઈ અપભ્રંશ છે. નાગર અપભ્રંશ તે મૂળગત અપભ્રંશ છે. ^૪ આ જ પ્રમાણે નમિસાધુ ઉપનાગર, આમીર અને પ્રામ્ય

૪૨. સદર. પા. ૧૭. સૂ. ૧. ઉપર ટીકા અથાપભ્રંશભાષાસુ મૂલ-
ત્વેન પ્રથમં નાગરમાહ । જુઓ આ ઉપોદ્ઘાતની નિમ્નનોંધ. ૨૦.

૩૭. Gune: મ. ક. Intro. P. 64.

૩૮. Gune: મ. ક. Intro. P. 64. “ Thus side by side with the Mahārāstra (?) Apabhraṅs’a, he may be said to be treating partially of S’aurseṅa Aprbhraṅs’a”

૩૯. ધાસ કરીને હેસ્વર્થ, અવ્યયભૂત કૃદંત ઇત્યાદિની રચના; નામનાં અને ક્રિયાપદનાં રૂપો; તેમ જ નિપાતોનો અભ્યાસ આ જ બતાવે છે. વઠ્ઠો જુઓ Grierson: Art. on ‘Prakrit’ Encyclo. Brit. XXII P. 251.

૪૦. માર્કણ્ડેય: પ્રા. સ. પા. ૧૮. સૂત્ર. ૧. ઉપર ટીકા: સિન્ધુદેશો-
ઙ્ગવો ત્રાચ્ચડોઽપભ્રંશઃ ।

૪૧. સદર. પા. ૧૮. સૂ. ૧૮, અનયોર્યંત્ર સાંકર્થ તદિષ્ટમુપ-
નાગરમ્ । ટીકા. અનયોર્નાગરત્રાચ્ચડયોઃ ।

ए त्रण शाखाओने उल्लेखी, तेनो निरास करे छे.^{४६} टाकी ए अपभ्रंशनी शाखा हती, एम मार्कण्डेये नोधेळो पण नहि स्वीकारेळो हरिश्चन्द्र नामे वैयाकरणो अभिप्राय हतो. राजशेखर टाक प्रदेशने अपभ्रंशानो प्रयोष करनार जणावे छे. आम टाकीने अपभ्रंशनी शाखा तरीके गणवी सयुक्त छे.^{४७} आ प्रमाणे देश्य-भाषाओनी असरने लीधे मूळगत अपभ्रंशनी जुदी जुदी शाखाओ पडे, ते स्वाभाविक छे. आथी अपभ्रंशना एकत्वने कोइ रीते बाध आवतो नथी, परंतु प्राचीन देश्यभाषाओने अपभ्रंश तरीके गणवाथी, अपभ्रंशानो विशिष्ट अर्थ लक्षित करी शकातो नथी.

अपभ्रंशानो बे प्रकारनो प्रवाह आपणी भाषाना इतिहासमां देखा दे छे. एक प्रवाह चारणी भाषामां ऊतयो छे; ज्यारे बीजो प्रवाह आपणी बोलाती अर्वाचीन भाषाओमां ऊतयो छे. जे देश्य बोलीओना प्रतीकरूप अपभ्रंश भाषा हती, तेमांथी हिंदना पश्चिम प्रदेशनी अर्वाचीन देश्यभाषाओ ऊतरी आवेली छे. अने साहित्यमां ते अपभ्रंशानो ज आदर्श रूई विकसेली छे.

चारणी भाषा अपभ्रंशाना स्वरूपने टकाववा यत्न करवा लागी; पण ते भाषा बीजा समझी शके तेवी चारणोने बनाववी तो रही ज. आ प्रमाणे ते विकृत थई. अपभ्रंशानुं आ विकृत स्वरूप ' अवहट्ट ' तरीके ओळखावा लाग्यु. मैथिल कवि विद्यापतिए ' कीर्तिलता ' नामे काव्य अवहट्ट ' भाषामां लख्युं छे.^{४८} प्राकृत पिंगलनां दृष्टान्तो ' अवहट्ट ' भाषामां छे.^{४९} संदेशकरास नामे पंद्रमा सैकानी आसपास लखाएलं काव्य ' अवहट्ट ' भाषामां छे.^{५०} विद्यापतिनी भाषा पर टीका करतां डॉ. सुनीतिकुमार चेटरजी लखे छे. " The practice of employing this western literary speech in the eastern tracts continued in Mithila at least as late as the time of Vidyāpati. Vidyapati's compositions in Avahattha have been mentioned before (See. P. 104.); and in his Avahattha, naturally there is a considerable mingling with contemporary early Braja-bhakha forms, as well as Maithili forms; and frequently the influence of Maithili phonology and orthography is

४३. नमिसाधुः रुद्रटना काव्यालंकार. २. १२. उपर टीका.

४४. जुओ अ. पा. टिप्पण पा. ३५-३८.

४५. कीर्तिलता (सं. बाबुराम सक्सेना) नागरी प्रचारिणी सभा. पा. ७.

४६. Pischel: G. P. Eint. §. २८.

४७. जुओ अ. पा. संस्कृत निवेदन पा. ७. निम्ननोध. २३.

noticeable, and at times, the influence also of the classical Prakrit as used in the Sanskrit drama. Here, with Vidyapati, the Avahattha dialect is more or less restricted to court poetry of a formal panegyric character”^{૪૮} આ પ્રમાણે અવહટ્ટ ભાષાને રાજદરબારમાં ઉત્તરહિંદુસ્તાન, બંગાળ, અને ગૂજરાતમાં સાહિત્યભાષા તરીકે ચારણોએ ટકાવવા યત્ન કર્યો. આજની ચારણી ભાષા એ અવહટ્ટનું જ વિકૃત રૂપ છે. જૂનાં કાવ્યોમાં શ્રીધરનો ‘રણમલ્લ છંદ’,^{૪૯} ત્રિભુવનદીપકપ્રબંધનો કેટલોક ભાગ,^{૫૦} શાલિસૂરના ‘વિરાટપર્વ’^{૫૧} (અપ્રસિદ્ધ) નો કેટલોક ભાગ આ પ્રકારની વિકૃત અવહટ્ટ ભાષામાં છે

ઉક્તિપ્રધાન દેશ્યભાષાઓ અપભ્રંશનો આદર્શ સેવી વિકસવા લાગી. જે બોલાય તેને આદર્શસ્વરૂપે લખવું એ જ આ ભાષાઓના સાહિત્યનો મુદ્દો હોવાથી સમયના પ્રવાહ સાથે અપભ્રંશથી તે જુદી પડો અને સ્વતંત્ર રીતે વિકસવા લાગી. વિક્રમના પંદરમા સૈકાની આસપાસ દેશ્યભાષાનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થયું. ગુજરાતી, મારવાડી અને રાજસ્થાની આ સમયની આસપાસ જ છૂટી પડી.^{૫૨} પરંતુ અર્વાચીન ગૂજરાતી અને બીજી પશ્ચિમહિન્દુસ્તાનની દેશ્યભાષાઓનો આત્મા તો અપભ્રંશનો જ રહ્યો.

અપભ્રંશે ગુજરાતીને કઢવાબદ્ધ કાવ્યશૈલી આપી; છપ્પા, દોહા, ચાંપાઈં ઇત્યાદિ છંદો આપ્યા; આખ્યાનશૈલીના રૂઢિપ્રકાર આપ્યા; પોતાના અલંકાર આયા; ગદ્યનો એક પ્રકાર આપ્યો.^{૫૩} ગુજરાતીની ભાષાબાંધણી એ પણ અપભ્રંશ ભાષાનું સ્તન્યપાન કર્યું છે. ગૂજરાતીનો અને અપભ્રંશભાષાનો દીકરી અને માનો સંબંધ છે. આથી જ ગૂજરાતીની ગંગોત્રીનાં ઝરણાં અપભ્રંશમાં શોધવા સાચા ભાષાજિજ્ઞાસુને સંશોધનના દુર્લભ હિમાલય ચઢ્યા વિના બીજો કોઈ આરો નથી.

૪૮. Chatterji, O. D. B. L. Intro. P. 114.

૪૯. કે. હ. ધ્રુવ ‘પંદરમા સૈકાનાં પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્યો (ગુ. ષ. સો. નું પ્રકાશન)

૫૦. પં. લાલચંદ ગાંધી સંપાદિત ‘ત્રિભુવનદીપકપ્રબંધ’ પાન. ૪૫.

૫૧. આ કાવ્ય ‘ગુર્જરરાસાવલી’ (G. O. S.) માં પ્રસિદ્ધ થયો; હજુ એ અપ્રસિદ્ધ છે.

૫૨. Indian Antiquary 1914. Tertiary: Notes on Old Western Rajasthan’ Intro. P. 22

૫૩. જુઓ ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’ એપ્રિલ-જુન ૧૯૩૩. પા. ૧૮૮-૧૯૬; જુલાઈ-સપ્ટેમ્બર પા. ૨૩૩-૨૪૬; જુલાઈ-સપ્ટેમ્બર. ૧૯૩૪. પા. ૨૬૭-૨૬૯.

अपभ्रंशव्याकरण

१. वर्णमाला

अपभ्रंशभाषामां नीचे प्रमाणे स्वरो अने व्यंजनो वपराय छे:—

§ १. स्वर—अ, इ, उ, ऎ, ओ (ह्रस्व)
आ ई ऊ ष ओ (दीर्घ)

(क) ऋ - सि. हे. ८ । ४ । ३२९ ।. तृणु, सुकृदु नोधे छे; परंतु प्रस्तुत ग्रंथमां तेवां उदाहरणो देखा देतां नथी.

(ख) ऌ — प्रस्तुत ग्रंथमां अनुस्वारना बे प्रकार मालम पडे छे. एक वर्णात्मक अने बीजो ध्वन्यात्मक, वर्णात्मक, अनुस्वार अपभ्रंशमां अनुनासिकमांथी भाष्या छे. एटछे करीने तेवा अनुस्वारयुक्त स्वर द्विमात्रिक गणाय छे; ज्यारे ध्वन्यात्मक अनुस्वारयुक्त स्वर एकमात्रिक होय छे दा. त. वसंतहो (१.२१.) भुंभल (१.२२.) गंठिवाल (१.१७.) इ०मां अनुस्वार द्विमात्रिक छे; ज्यारे मिहुणई, (१.८.) सिहरेहि (१.१६.) इ०मां एकमात्रिक अनुस्वार छे.

सू अने ह्र नी पूर्वे आवेला अनुस्वारो, अनुनासिकमांथी ज आवेला होई, वर्णात्मक अनुस्वार गणवा ज योग्य छे, अने ते द्विमात्रिक छे; जो के भावा अनुस्वारो नो उच्चार पछी भावता ऊष्माक्षरना रागथी ऊष्मित थई जाय छे, एटछे ध्वन्यात्मक अनुस्वार जेवो तेनो उच्चार लागे छे.

(ग) ऌ अने ओ (ह्रस्व), इ अने उ ना उच्चारनी लक्षणथी अस्ति-त्वमां भाष्या छे अने ते एकमात्रिक छे. संस्कृतमां ष, ऐ केओ, औ होय अने तेना पछी संयुक्त व्यंजन आवे, तो ते ष, ऐ अने ओ औ नो ऌ अने ओ थई जाय छे. दा. त. जंतिषे, तुरंतिषे (१. २३.) निउड्डेचि. अवसंडेचि (१. ४६.) घरे, करे (३. १८२. परनी निम्ननोध; २. १२६. परनी निम्ननोध.) दुमयहो (३. ५७.) पँक (इक पण लखाय छे) सौकख, जोव्वण (१. १७.) इ०

§ २. व्यंजन — क, ख, ग, घ. (कंठ्य) । च, छ, ज, झ. (तालव्य) । ट, ठ, ड, ढ, ण. (मूधेन्य) । त, थ, द, ध, न. (दन्त्य) । प, फ, ब, भ, म. (औष्ठ्य) । य, र, ल, व (अंतःस्थ) । स, ह. (ऊष्माक्षर) ।

(क) ण अने न अनुनासिको हाथप्रतोमां काई पण भेद वगर लखाया छे; उच्चारणदृष्टिए कयो अनुनासिक ते काळे प्रचलित हसे, ते नक्की करधुं विषम छे. आ पाठावलीमां मुख्यत्वे करीने ण योजवामां आव्यो छे.

२. स्वरविकार

§ ३. ह्रस्वस्वरनुं दीर्घीकरणः—

(क) र् + व्यंजन, खास करीने ऊष्माक्षर; ऊष्माक्षर + य, र, व के ऊष्माक्षर - थी बनता संयुक्त व्यंजन पूर्वे रहेलो ह्रस्व स्वर घणी वार दीर्घ करवामां आवे छे अने संयुक्त व्यंजनने सादा व्यंजनमां फेरवी नाखवामां आवे छे. दा त. णोसारिउ=सं निःसारित; (१.५) कासु=प्रा. कस्स; (५.९८.) पेक्खोहिमि=प्रेक्षिष्ये, (११.५) सहोहिमि=सहिष्ये, (११.६), वीसास =विश्वासः ६०

(ख) केटलीक वार दीर्घीकरण मात्र भाषाविशिष्टताने (Dialectal Peculiarity) अंगे ज होय छे. दाहिन=दक्षिण. (६.५३.) धूय=दुहित्, (५.२७१.) जीह=जिह्वा. (१.१२२.) पईहर=प्रतिगृह, (१.१३.) सूहव=सुभग. (५.८८.)

(ग) अपभ्रंशमां केटलीकवार छंदने अंगे ह्रस्व स्वरनुं दीर्घीकरण थाय छे; तेम ज संबोधनविभक्ति एकवचनना अंतनो स्वर दीर्घ कराय छे. दा. त. कुसुमामंजरिधय साहारहिं (१. १७.) रे रे हंसा किं गोविज्जइ (११. १९.)

(घ) अनुस्वारयुक्त ह्रस्व स्वर पछी र्, म्, श्, ष् के ह्र आवे तो ह्रस्व स्वरनुं दीर्घीकरण थाय छे; अनुस्वारनो लोप थाय छे. वीस=सं.विंशति, अने (५.२५२.) सीह=सं. सिंह. (२.५७)

दीर्घीकरणमां मूलगत सिद्धांत स्वरमात्रानुं प्रमाण जाळववानो होय छे. क्वाव्यमां छंदोमेळ खातर मात्रानी तूट पूरी लेवा पण दीर्घीकरण अपभ्रंशमां थाय छे. एटले के उपर जणावेला नियमो उपरांत पण दीर्घीकरण अपभ्रंशमां देखा दे छे.

§ ४. दीर्घस्वरनुं ह्रस्वीकरणः—

(क) सि. हे. ८ । १ । ६७. मां केटलाक शब्दो गणावे छे जेमां दीर्घस्वरनो ह्रस्व थाय छे:—प्रो. पीशलने अभिप्राये तेनो शास्त्रीय नियम वैदिक स्वरभारने अवलंबे छे. [१] जो स्वरभार दीर्घस्वरनी पूर्वना स्वर पर होय तो—

उक्खय=सं. उ॒त्खात (सि.हे. ८.१.६७.) विरुअ=सं. विरू॒प (२.११०) इ०

[૨] જો પછી આવતા સ્વર પર સ્વરભાર હોય તો ઠવિય=સં. સ્થાપિત, (૫.૧૭૮) કુમર=સં. કુમાર (ષિ.હે. ૮.૧.૬૭) ગહિય=સં. ગૃહીત, (૪.૨૨૬.) ગહિર=સં. ગમીર (૩.૧૫૨) इ. [विस्तृत चर्चा माटे जुओ § ३२.]

(ख) કેટલીક વાર અપભ્રંશમાં દર્ધ સ્વરનું હ્રસ્વીકરણ માત્રામેલ ધારણે કે કોઈ અજ્ઞાત ઉચ્ચારપરંપરાને અનુસરીને પળ કરવામાં આવ્યું હોય છે.

(ग) સંયુક્ત વ્યંજનની પૂર્વે આવેલા દીર્ઘસ્વરો સામાન્ય રીતે હ્રસ્વ થાય છે; અને ષ નો હ અને ઓ નો ઉ થાય છે. દા.ત. રજ્જ=સં. રાજ્ય (૧.૩૦) ફગ્ગુણ=સં. ફાલ્ગુણ (૧.૫.), અપ્પા=સં. આત્મા (૬.૧૪.), નરિંદ=સં. નરેન્દ્ર (૬.૧૪૬.), અત્થાણ=સં. આસ્થાન (૩.૧૪૬.).

(घ) સંયુક્ત વ્યંજન પૂર્વેના ષ અને ઓ હ્રસ્વ થાય છે. દા. ત. લષ્-પ્પિણુ (૧.૧૦૬) પરોપ્પરુ (૩.૩૪); પરંતુ આ હ્રસ્વ ષ અને ઓ તેની પછી આવતા સંયુક્તાક્ષરના અન્વયે દ્વિમાત્રિક જ થાય છે.

(च) [૧] સામાન્ય રીતે સ્ત્રીલિંગ આકારાંત અને ઇકારાંત નામોના આ અને ઈ હ્રસ્વ થઈ જાય છે. દા.ત. સીય=સીતા (૨.૨૪.), તિયહ=ત્રિજટા (૨.૩૪.), દોવહ=દ્રૌપદી (૩.૬૧.), ચિત=ચિન્તા (૩.૬.), કહ=કથા (૩.૮.), વેણિ=વેણી (૩.૨૪.), સમિ=શમી (૩.૩૫.), [૨] ઢંદોમેલ ધારણે કોઈ વાર આ કે ઈ રાક્ષવામાં આવે છે; પળ આનાં ઘટાંતો ઓછાં છે. [૩] કેટલાક નિપાતોના અંત્ય દીર્ઘ સ્વર હ્રસ્વ કરવામાં આવે છે: દા ત. મ=મા, (૧૩.૧૨.) વિણ=વિના, (૧.૪.) વ=વા (૧.૪.) इ.

(छ) કોઈ વાર અન્તોદાત શબ્દોમાં અસંયુક્ત વ્યંજનનો પૂર્વવર્તી ઠીર્ઘ સ્વર હ્રસ્વ થઈ જાય છે અને વ્યંજન દ્વિત્વ પામે છે. દા. ત. જોવ્વળ=યૌવન (૧.૧૭.) પેમ્મ=પ્રેમન્, (૫.૨૨.) દિજ્જહ=દીયતે, તેહ્હ=તૈલ. (૧.૪૨.) આ નિયમને અનુસરી ઇક્ક કે ષક્ક=ષ્ક સમજાવી શકાતો નથી. [જુઓ § ૩૨] § ૫. હ્રસ્વસ્વરનું સાનુસ્વારત્વ:—

[§ ૧ (ક)] માં દશવિલા સંયોગોમાં કોઈ વાર હ્રસ્વસ્વર દીર્ઘ થવાને બદલે સાનુસ્વારત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. ઢંસળ=દર્શન (૭.૬૦.), ફંસ=સ્પર્શ, (૬.૮૦.), અંસુ=અશ્રુ (૬. ૧૦૪.) इ०

§ ६. सं अ=अपभ्रंश. इ, उ, ष

(क) अ=इ । दा. त. किविण=सं. कृपण (१.१२८.) चरिम=सं. चरम, पिक्क=सं. पक्व (६.८२.), इंगाल=अङ्गार, गगिर < गगर= गद्रद (२.५५.) [§ २८. (छ)] ईसि=ईषत् ; किह, जिह, तिह=कथा, * यथा, तथा; वरि=वरम् (४.१९४.)

(ख) अ=उ । पूर्वे के पश्चात् औप्य होय तो दा. त. वुत्त=वक्त * (१. ९५.), मुणइ=मनुते (४.२२३.) झुणि=घ्वनि (४.१२०)

(ग) अ=उ । [१] अकारांत नामने तथा केटलांक सर्वनामना षष्ठी एकवचनने अंते: दा. त. सुअणस्सु, पिअस्सु (सि. हे. ८।४।३३८, ३५४); तासु, मज्झु, तुज्झु, महु, तहु [२] आज्ञार्थ बीजो पुरुष एकवचन अने बहुवचन: दा. त. एकवचन भणु, लग्गु, छंडु; बहुवचन, करहु. [३] ते अ प्रमाणे वर्तमानकाल बीजो पुरुष बहुवचन करहु=कुरुथ [४] केटलांक क्रियाविशेषण अने निपातोने अंते छुहु, पुणु, जेत्यु, तेत्यु, अज्जु, जिमु, तिसु (७, ५९—६०).

(घ) अ=ए । आ फेरफारमां अ नो देखीती रीते ए थाय छे; परंतु ए ना मूळतत्त्व तरीके अ नथी. एत्यु=अत्र (खरी रीते इत्था): वेल्लि=वल्ली (४.२६६.) [खरी रीते विल्लो * (५.९९.) जुओ G P 107]; हेट्टा=अधस्तात् (४.१०३) इ०

§ ७. आ=अ, उ, ष

(क) आ=अ । [§ ४ (च)]

(ख) आ=उ । उल्ल=आर्द्र; आमां खरी रीते उ < आ नथी. (सदर ग्रंथ टिप्पणी. १. ८१.)

(ग) आ=ए । मेत्त=°मात्र, परिहेसमि=परिधास्यामि (३. २२.) वेइ<√दा(२.११); लेइ<√ला (१.२).

§ ८. इ=अ, उ, ष, पं.

(क) इ=अ । इच्छउ=इच्छिक (१.७९.) पडिवत्त=प्रतिपत्ति (१.१०६) (सि. हे. ८।१।८८-९१)

(ख) इ=उ । उच्छु=इक्षु (१. ९.)

(ग) इ=ए । संयुक्त भ्यंजननो पूर्वगत इ. दा. त. वेन्ध=चिह्न, एत्यु=इत्था (१२.३०), वेल्ल=बिब्व (सि.हे. ८.१.८४.)

(घ) इ=ऐ । लेखनना प्रकार इप ज दा. त. करेवि के करिवि,
जयहरे सतमी एकवचन, के जयहरि=जगद्गृह ६०

§ ९. ई=अ, आ, इ, ऊ, ए, ऐ

- (क) ई=अ । हरडइ=हरीतकी (सि.हे.८.४.९९)
(ख) ई=आ । कम्हार काश्मीर (सि.हे.८.४.१००)
(ग) ई=इ । [जुओ § ४]
(घ) ई=ऊ । विहीन=वहूण (१. १३१)
(च) ई=ए । परिस, परिसिअ=ईदृश (४.२६८)
(छ) ई=ऐ । खँडुअ=क्रीडा(३.१९४.)

§ १०. उ=अ, इ, ओ, उ

(क) उ=अ । जो शब्दना प्रथम अक्षर अने बीजा अक्षरमां उ स्वर
होय तो सामन्यतः प्रथम उ नो अ रइ जाय छे. दा. त. गरुअ=गुरुक
(४.१३१), मउड=मुकुट (६.१०३)मउलइ=मुकुलयति (६.४०) सोमाल
<सउमार* < सं. सुकुमार (६.९७);

(ख) उ=इ । पुरिस=पुरुष (५.९.)

(ग) उ=ओ । उ ने अनुवतीं जो संयुक्त व्यंजन होय तो उ नो ओ
थाय छे: दा. त. मोंगर=मुद्गर, पोंथय=पुस्तक, कोंस्त=कुन्त (५.७०.)

§ ११. ऊ=अ, ओ, ओ

(क) ऊ=अ । णेउर=नू पुर (१.१४.)

(ख) ऊ=ओ । मोंल्ल=मूल्य

(ग) ऊ=ओ । थोर=स्थूर* (सं. स्थूल) (३.१०६) तंबोल=
ताम्बूल (१.५९)

§ १२. ऋ=अ, इ, उ, ए, रि, ऋ

(क)=अ । कसण=कृष्ण(३.२४), कइढ=कृष्ट (१.१३४); वइढ=
वृष्ट(१.१३५), कय=कृत (५.३४) अछइ=अच्छति (२.९३.)

(ख) ऋ=इ । किय=कृत (१. १.) दिट्टि=दृष्टा (१.७९.) द्विअअ=
द्विद्व (१.२८) सिग=सृंग (४.६०)

(ग) ऋ=उ । पुहवि=पृथ्वी (११.५), कुणइ=कृणोति * (१०.२४)
पाउस=प्रावृष्, (६.१५९) मुणाल=मृणाल (१०.५५.) बुइढत=वृद्धत्व
(१.१३१)

(घ) ऋ=ए । गेह=गृह; गेणइइ=गृह्णाति (१४२)

(ञ) ऋ=रि । रिच्छ=ऋक्ष (२.५८), रिद्धि=ऋद्धि (१.९८)रिसि
=ऋषि (२.१८३)

(छ) ऋ=ऋ । [§ १. (क)]

§ १३. ल=इल

ल=इल । किलित्त=कल्लत्त (सि. हे. ८।१।१४५।) किलिन्न=
कल्लन्न * (सि. हे. ८।१।१४५)

§ १४. ष=इ, षे [जुओ § १. (ग)] ई

(क) ष=ई । लीह=लेखा (३. १२१.); परन्दु लिह (२.९४)

§ १५. ओ=उ. [जुओ § १. (ग)]

(क) अपभ्रंशमां शब्दान्तगत ओ नो उ थई जाय छे एटलं ज नहि
पण मध्यगत ओ नो उ थई जाय छे. दा. त. रामु<प्रा. रामो <सं.
रामः । चिउपं=सं. वियोगेन (सि. हे। ८।४।४१९ उदाहरण. ५.)

§ १६. ऐ=ऐ [जुओ § १. (ग)], ए, अइ

(क) ऐ=ऐ । अवरैक=अपरैक (३. ४५.)

(ख) ऐ=ए । णेमिस्सिय=नैमित्तिक (५.९२.) पेसुण्णउ=पैशुन्य
(५.८२)

(ग) ऐ=अइ । दइव=दैव (३. १०२) कइकइ (३.६६)

§ १७ औ=ओ [जुओ § १. (ग)], ओ, अउ.

(क) औ=ओ । जोव्वण=यौवन, (१.९७)सोक्ख=सौख्य (२.२६)

(स) औ=ओ । ओसहि=औषधि (५.११८)

(ग) ओ=अउ । पउर=पौर(५. ३८), कउरव=कौरव (५.२१७)
रइह=रौद्र (५.५६.) कउल=कौल (५. ६२). सउरो=शौरि (५.२८२.)

§ १८. विप्रकर्षस्वर [Anaptyxis]

(क) अ । दीहर=दीर्घ (५.१०१), समसाण=दमशान (३.३७)
सलहर=श्लाघते

(ख) इ [१] संयुक्त व्यंजनमां एक अनुनासिक होय तो सिविण=स्वप्न (५.३३)

[२] संयुक्त व्यंजनमां एक य् होय तो दा. त. आरिय=आर्य, अछरिय=आश्रय

[३] संयुक्त व्यंजनमां एक र् होय तो दा. त. किरिया=क्रिया, फरिस=स्पर्श, वरिस=वर्ष (५.९१.), सिरि=श्री (१.१३.), अमरिस=अमर्ष (२.६१.), तम्बिर=ताम्र, (६.३८) हरिसिय=हृष्ट (१.४१)

[४] संयुक्त व्यंजनमां एक ल् होय तो दा. त. किलेस=क्लेश (३.४), किलिण्ण=किलन्न (५.२२.) अम्बिल=आम्ल

(ग) उ । संयुक्त व्यंजनमां एक औष्ठ्य के ब् होय तो दा. त. सुम-रइ=स्मरति (४.३१५)

§ १९. स्वरलोप

(क) आदिस्वरलोप [Aphaeresis]—[१] स्वरभार विनानो आदि स्वर सामान्यतः छुप्त थाय छे. दा. त. हउं=अहकम्* (३.१५.) हिट्टा=अधस्तात् (४.१०३.), वलग्ग=अवलग्न (१.७५.), रण्ण=अरण्ण (५.१८४) रविद्=अरविद् (६.४०) बइसइ=उपविशति (१३.६) वरि=उपरि (७.१२३)

[२] केटलाक निपातोनो आदिस्वर छुप्त थाय छे: दा. त. तो=अतः (३.३४.) वि=अपि (३.६८.), व=इव (६.१०१)

[३] संधिने कारणे आदिस्वरनो लोप [जुओ §२३.(छ)] छन्दना कारणे पण तेनो लोप थाय छे [जुओ. अ.पा. (टि.) १.३६.]

(ग) अन्त्यस्वरलोप तृतीया एकवचनना इन्=अपभ्रंश षँ यतां अन्तनो अ छुप्त थाय छे. रामे=रामेण

(घ) मध्यस्वरलोप [Syncope] मध्यगत स्वरभार विनाना स्वर—विशेषतः अ छुप्त थई जाय छे. दा. त. पोप्फल=सं. पूगफल [जुओ टिप्पणी १. ३६. सदर ग्रंथ] समुण्णोण्ण=समुण्णओण्णअ [६. ३१] भविसत्त=भविस्सअत्त (६.२)

§ २०. आदिस्वरागम [Prothesis of Vowels]

इत्थि=स्त्री । आदिस्वरागम जूनी गूजरातीमां अने अर्वाचीन बोळाती गूजरातीमां वधारे प्रमाणमां देखा दे छे.

§ २१. स्वरव्यत्यय [Epenthesis]

केर (२.२९) < काइर * -काइरिअ * -कारिअ < सं. कार्य ।
 परंत < पइरंत-पइरिअंत-परिअंत < सं पर्यन्त ।
 बंभचेर < बंभचइर * -बंभचरिय < सं. ब्रह्मचर्य ।

गूजरातीमां 'घेर'=घरइ नो दाखलो आज प्रकारनो छे.

§ २२. स्वरराग [Umlaut]

'स्वरराग' एटले शब्दमां अग्रे आवेला स्वरने तेनी पछी आवता स्वरनो राग-असर लागे; आ विकारनां दृष्टान्तो जूनी गूजरातीमां बहु मोटा प्रमाणमां छे. अपभ्रंशमां दा.त. करिमि=करमि (११.५१), करिइ=करइ, उच्छु=इक्षु (१.९.) सिविण=स्वप्न (५. ३३.) साहार=सहकार (१. १७) अप्पुणु=आत्मानं (५. ६८.)

§ २३. स्वरसंधि

(क) बे समान स्वरनी संधि यतां एक दीर्घ स्वर बने छे दा. त. कल्लोल+आषासर्हि=कल्लोलावासर्हि (१. १८.) केस+आवल्लिउ=केसावल्लिउ=केसावल्लिउ (१. ३३)

(ख) सामान्यतः अ (ह्रस्व के दीर्घ) + इ=ए; अ (ह्रस्व के दीर्घ) + उ=ओ दा. त. थणोवरि (१. ७३.)

अपवादः—परंतु इ के उ पछी संयुक्त व्यंजन आवे तो अ नो लोप थाय छे दा. त. कुसुमणह+उज्जलु=कुसुमणहुज्जलु (१. १२) अधुम्मीलिउ (१. ४७) सुरिन्दु (१. ४५) वणुज्जलु (१. ६५.)

(ग) अ+ए के ओ मां अ नो लोप थाय छे. दा. त. कीर+ओलिउ कीरोलिउ (१. ३८.)

(घ) इ, उ (ह्रस्व के दीर्घ)=असमान स्वर होय तो सामान्यतः अपभ्रंशमां संधि यती नथी. (सि. हे. ८।१।६।) दा.त. तरंगिणीउ अवर-उइउ (१.३२.)६०

अपवाद—उपसर्गना इ के उ नी संधि संस्कृतने अनुसरीने ज थाय छे.
पञ्जत=पर्याप्त (१. ८१.)

(ख) व्यंजनलोप पछी अवशिष्ट स्वरने उद्धृत स्वर कहेवामां आवे छे. आ प्रकारना उद्धृत स्वरनी संधि पूर्व आवेला स्वर साथे थती नथी.
(सि. हे. ८। १। ८।) दा. त. महुअर, बउल,

अपवाद:—परंतु भावा उद्धृतस्वरोनी क्वचित् संधि पण थाय छे
(सि. हे. ८। १। ८। टीका) दा. त. साहार < सहभार < सं. सह-
कार (१. १७); दवणा < दवणअ < सं. दमनक (१. १७) मोर < मरुर
< सं. मयूर (११. ५३) अंधार < अंधार < सं. अंधकार. (२. १२३)

(छ) अ+असमान स्वर होय तो केटलीक वार अ नो लोप थाय छे
दा.त. राउल < राअउल < राउल (३. १९६.) देउल=देवकुल (७. ८३.)

(ज) सामान्यतः वाक्यनां मूलगत के उद्धृत स्वरोनी संधि थती नथी.

अपवाद:—णत्थि < सं. न अस्ति (३. १२४)

(झ) आ बधा संधिना नियमो सामान्य छे; अने अपभ्रंशमां छंद भाषानी
कठण, अने एवी अनेक असरोने परिणामे संधिमां शिथिलता व्यापे छे.

§ २४. य अने व श्रुति

सि. हे. ८। १। १८०। अवर्णो यश्रुतिः टीका उपरथी एम प्रतीत
थाय छे के व्यंजनलोप पछी अवशिष्ट अ अने आ नी मध्ये य श्रुति मूक-
वामां आवती; जो के क्वचिद् भवति कही इ अने अ वच्चे पण ते
मूकवामां आवे छे. पियइ=पिबति. प्राकृतसर्वस्व मां मार्कण्डेय एक
अवतरण टाके छे: अनाद्यौ अदितौ वर्णौ पठितव्यौ यकारवदिति
पाठशिक्षा । परंतु हाथप्रतो अने खास करीने जैनहाथप्रतो सि. हे. ना आदेश
करतां य आगळ जाय छे. अने उद्धृत स्वर देखतां ज लुप्तता (hiatus) ढांकवा
य मूकी दे छे. दा. त. उयथ (उ+अय)=उदय (१. १.), किय (कि+अ)
=कृत, (१. १) केयार (के+आर)=केदार (१. १७) चूय (चू+अ)
=चूत (१. ३७) इत्यादि वळी एम पण नथी के आ नियम नियमित रीते
जळवाय छे; कोइ कोइ वार एमने एम उद्धृत स्वर श्रुति विना पण मालम
पडे छे.

अपभ्रंशमां व भति देखा दे छे. सामान्य रीते उ अने ओ पछी अ

आ आवतां व श्रुति मूकय छे. स्वरराग (Umlaut) नो सिद्धांत पण व श्रुतिना भागमनभां कारणभूत होय तो एमां कांइ शंका जेवुं नथी. सुषीनी वात ए छे के य के व श्रुतिनो खास मेळ ज रहेतो नथी. लेखकना छंद पर ज ते अवलंबे छे. लायइ (२. १०.) लाघइ (३. ५३.) रुवंति (२. ५६) सूहव=सुभग (५.१५.) लायणु=लोचन (६.५४) सभूव=सभूत (३.३६), सभुषंगमिय=सभुजंगा (३. ३६) मल्लिव=मल्लिका (१.१०१) धणवालनी भविसत्तकहामां पण आम ज छे. (जुओ भविसत्तकहा G.O.S. XX Intro.P. 12); Les Chants Mystique de Kanha et de Saraha (Ed. Shahidulla Intro. Chapitre III)

३. असंयुक्तव्यंजनविकार

§ २५. सामान्य रीते बघा य आदि व्यंजनो अविभक्त रहे छे.

अपवादः—परंतु केटलीक वार भाषानी त्वशिष्टता तरीके केटलीक वार फेरफार थाय छे. दा. त. दिहि=धृति (३. १६) धूय=दुहिता (५.२७१) आदि यनो अपभ्रंशमां ज थाय छे. जाइ=याति (२.६३), जमल=यमल (३.२७.)

§ २६. स्वरीभवन (Vocalization)

एक ज शब्दमां स्वरद्वयान्तर्गत क्, ग्, च्, ज्, त्, द्, प्, ब्, य्, व् नो प्रायः लोप थाय छे. (सि. हे। ८। १। १७७) गअ=गत, जाइ=याति, णउल=नकुल इ०

आ प्रमाणे लुप्त थएल व्यंजननी लुप्तता ढांकवा य, व, श्रुतिनो उपयोग करवामां आवे छे. (जुओ § २४.)

§ २७. महाप्राणकरण (Aspiration)

एक ज शब्दमां स्वरद्वयान्तर्गत ख्, घ्, थ्, ध्, फ्, भ् नो प्रायः ह् थइ जाय छे. दा. त. साहा=शाखा, जयहरे=जगद्गृहे, पिहुल=पृथुल, अहर=अधर, मुत्ताहल=मुक्ताफल, सोह=शोभा. आ प्रमाणे Disaspiration (महाप्राणत्याग) पण क्वचित् दृष्टिगोचर थाय छे: दा. त. विच्छोअ < विच्छोह=विक्षोभ (४.१७४;५.७७) उच्चिट्ट=उच्छिष्ट (६.२०८)

§ २८. मार्दवप्रक्रिया (Softening)

शब्दमां स्वरद्वयान्तर्गत क्, त्, प् नो ग्, द्, ब् थाय छे. (अनादौ

स्वरसंयुक्तानां कस्यतथपफां गदघबभाः । सि. हे. ८ । ४ । ३९६ ।)
 आज प्रमाणे टू नो डू अने टू नो डू थाय छे. दा. त. मयगल=मदकल,
 (५.११७) विष्णियगारउ=विप्रियकारक (२.१२१) सावराह=सापराघ,
 पव=प्रपा (१.९), मंडव=मंडप (१.९) इ०

(अ) तू=दू शौरसेनीनी असर होय तो ज देखा दे छे; परंतु साहित्यनुं प्रकृष्ट अपभ्रंश सामान्यतः प्रकृष्ट प्राकृत-महाराष्ट्रीने अनुसरे छे. सि. हे. ८ । ४ । ३९६ । कधिदु=कथित । सि. हे. ८ । ४ । ४५५, ३७२ । आगदो सि. हे. ८ । ४ । ३६० करदि चिट्टिदि । इ० सि. हे. ना अपभ्रंशना दृष्टांतमां आ प्रकारनी शौरसेनीनी छाया तेम ज तत्कालीन बोलीनी छाया प्रकृष्ट अपभ्रंशमां भलेली आवे छे तेनुं कारण ए ज छे के लौकिक प्रचारमां आवेला दुहा इत्यादिमांथी आ उदाहरणो हेमचन्द्रे लीधेलां छे. खू=घू, थू=धू, पू=बू, फू=भू नी बाबतमां तेम ज समजवुं. हेमचंद्रे आपेलां उदाहरण सिवाय बीजे आवा विकारनां दृष्टांत दुर्लभ छे.

प्रकृष्ट अपभ्रंश शौरसेनी के लौकिक बोली करतां महाराष्ट्रीने वधारे अनुसरे छे; एटले softening (§ २८.) करतां § २६. अने § २७ ने वधारे अनुसरे छे. गूजरातीमां स्वरीभवननी साथे साथे मार्दवप्रक्रिया देखा दे छे; अने एम कहीए तो पण चाले के मार्दवप्रक्रियानां उदाहरणो कदाच स्वरीभवन करतां वधारे प्रमाणमां नीकळे.

(ब) टू=डू । तडू=तट (१.९२), कवडू=कपट(५.२८), सुहडू= सुभट (३.९७.) कडकखू=कटाक्ष (१.५०), पडिजंपडू= प्रतिजल्पति

ठू=दू । मडू=मठ (५. २३०) वीडू=पीठ (६.१४०.) इत्यादि.

(क) पू=वू । दीवू=द्वीप (६. २.) पावू=पाप (६. १४.) इत्यादि.

§ २८. सोष्मव्यञ्जननिधान (Aspiration of Mutes)

(अ) कू=खू । नोकिखू < नवकखी=नव+क (स्वाथें) (३.१८४); खेलइ=क्रीडति; खप्पर=कर्पर (६. ४२.)

तू=थू आ प्रमाणे बनता थू नो हू थाय छे: भारहू < भारथ *
 < भारत, (५.९९)वसाहू < वसथि * < वसति

प=फ । फासुय=स्पर्शुक (६. ३६.); फंसइ=स्पृशति (६. ८०);
 फरसु=परशु

(आ) तृतीय व्यंजनने बदले चतुर्थ सोष्मव्यंजन प्रायः मूकातो नथी;

अपवादः—

[१] केटलांक दृष्टांतो ह् व्यंजनना स्वरभारने अंगे यथा विचलनने लीधे बने छे. दा. त. धूय (५. २७१.) < दुहिय (३. ९३.) < दुहित्; परंतु दिहि < धृति (३. १६.) अथवा बहिणि < भगिनी; घेप्पइ < √ गृह् (१०. ६०.); चिघ=चिह्न (५. ७.) फंदइ=स्पंदते (६. ५४.) घरिणि= गृहिणी (४. ३१५.)

[२] कैटलीक वार विस्मृत स्वरभारने लीधे उदभवे छे दा. त. भिसिणि= विसिनी (१. ५३.)

§ ३० न्यून्य व्यंजनने बदले कोइ वार मूर्धन्य व्यंजन मूकवामां आवे छे.

त्=ट्=ड् [§ २८. (ब)] । पडिउ=पतित (२. १८०.) पडाय= पताका (२. ८९.) पडिवत्त=प्रत्तिपत्ति (१. १०६.)

थ=ड् । गंठिवाल=ग्रंथपाल (१. १७.)

द=ड् । डहइ=दहति (२. २७.) खुडिय=क्षुदित (६. १५३.) डोलइ=दालायते (४. २४९.) डुकर=दुष्कर (२. ६२.)

घ=ढ् । दिवड्ढ=द्वयर्थ (६. ६०.) वियड्ढ=विदग्ध (१. ९१.) वीसढ् < विस्सड्ढ * < विस्सिट्ढ * =विस्त्रिग्ध (५. ५५.)

§ ३१. नीचे प्रमाणे व्यंजनोना खास फेरफारो घ्यानमां लेबाः—

(क) छ्=च्छ् । स्वरद्वयान्तर्गत छ् नो च्छ् थाय छे; परंतु शब्दनो भादि छ् अविहृत रहे छे. दा. त. छण्ण (१. ३.) छत्तिय (५. १२४)

(ख) ज्=ज् । याणिमो=जानीमः (६. ९४) मागधीनी असर.

ज्=ञ् । (सि. हे. ६ । ४ । ३९२ ।) जुअइ=व्रजति; खास बोलीमांथी हेमचंद्रे लीधेलो होबो ज ईए; कारण के अपभ्रंश साहित्यमां एनो प्रयोग देखा देतो नथी.

(ग) ट=ड् [§ २८. (ब)]=ल, कडियलि=कटीतटे (५. २६.)

(घ) ड्=ड् । क्रीडा=कील (५. ४२.) सोलस=षोडश, तलाउ= तडाग (१. ११८.) नियल=निगड (१. ८.) पोलिय=पीडित (१. ९.)

- (ब) त्=ड् [§ ३०.]=ल् । अलसी=अतसी (सि.हे. ८।१।२११।)
विज्जुल्लिआ = विद्युतिका * (२.१२४), फुल्लइ < फुड्डइ
< फुट्टइ=स्फुटति (१३. ५२.)
त्=ड्=र् । सत्तरी=सप्तति (सि. हे. ८।१।२१०)
- (छ) थ्=द् [§ २८]=ढ [§ २८. (ब)] । सिढिल=शिथिल. (सि.
हे. ८. १. १२५.) पढम=प्रथम (२. ७१.)
- (ज) [१] द्=ड्=र् । ष्यारह=षकादश (३. ५१.) बारह=द्वादश
(३. ५२.); (सि. हे. ८।१।१२०) मां करली=कदली,
गग्गर=गद्गद (२. ७९) परन्तु (२. ५४.) मां गग्गिर
[§ ६. (क)] (सि. हे. ८।१।२१९।)
[२] द्=ड्=ल । मलिउ=मृदितं (५. १८८) मलइ=मृद्नाति
(३. १००) पलित्त=प्रदीप्त (सि. हे. ८।१।२१०।)
(६. १०४). पलिप्पंत=प्रदीप्यमान (५. ५८.) कालं-
बिणि=कादंबिनी (५. १३.)
- (झ) प्=व् [§ २८.] = म् सुमिण<सुविण=स्वप्न; पामइ
< प्राप्नोति; मि < वि [§ १९. (क) [१]]=अपि (१. ५७.)
डुमय=द्रुपद (३. ४९.)
- (ट) ब्=म् । बोलीने अनुसरी, सि. हे. ८।१।२३९ कमंघ=कबंध;
तंमालु<तंबोलु=ताम्बूल (१. ३०.)
- (ठ) म्=वँ के व् । स्वरद्वयान्तर्गत म नो वँ षाय छे (सि. हे. ८।
४।३९७।) जिंव < जिवँ < जिम (३. १०.); सँवारिउ=
समारचित (६. १५.) कैम्ब (५. २१८.) वरंतु रवण्ण=रमण्य*
(१.३.) दवणा=दमनक (१.१७) पणविवि=प्रणम्य (५.१०७.)
सवण=भ्रमण (५. २०८.) ध्वन्यात्मक अनुस्वारनी क्रेटलीक हाथ-
प्रतोमां अवगणना थवाने परिणामे वँ ने बदले व,मालम पडे छे; अने
आ अवगणना एटले सुधी पहाँचे छे के म् मांभी आ प्रमाणे
परिणत थएला व् नो उ बई जाय छे दा. त. अवरउहउ=
अपरमुखिन्यः (१. ३२.) भउहउ < भमुकाः * (१. ३२.)
णाउं=नाम (६. १८.)

અપવાદ:—કેટલીક વાર આદિ મ્ નો વ્ થઈ જાય છે: દા. ત. વમ્મહ=મન્મથ (૫. ૧૪.) વમ્મ=મર્મન્ (૫. ૧૪; ૧. ૨૯.)

(ઢ) [૧] ય=જ્ । શબ્દના આદિ ય્ નો જ્ થાય છે. દા. ત. જહ્=યદિ (૨. ૩૭.) જસુ=યસ્ય (૭. ૭૯.) જૂહ્=યૂથ ૬૦

[૨] ય્=જ્જ્ કર્મણિ પ્રયોગનો ય=જ્જ્ (પૂર્વે જો લઘુ સ્વર હોય તો હ્રસ્વ કરી) કરવામાં આવે છે: દા. ત. કિજ્જહ્=ક્રીયતે; (૫. ૩૫.) વિજ્જહ્=દીયતે

[૩] ય્=ઞ્, અ. ય્ અને ઞ્ શ્રુતિને પરિણામે ય્ ની કેટલીક વાર અ કે વ્ જેવી જ પ્રક્રિયા થાય છે: દા. ત. આયઞ્ (૩. ૭.) આવિજ્જહ્ (૩. ૧૩૨.) મઞ્ઞર=મયૂર (૬. ૩૨.) હિયઞ્ =હૃદય (૨. ૫૬.)

[૪] ય્=હ્ સંપ્રસારણ પ્રક્રિયાને લીધે તો આ વિકાર થાય છે ઇટ્ઠં જ નહિ, પરંતુ ઉચ્ચારણની સમાનતાને લીધે લહિયાઓ ય ને સ્થાને હ્ મૂકતાં સ્વચકાતા નથી. દા. ત. પઞ્પિઞ્=પ્રજલ્પિતં (૨. ૧૨૭.) કેટલીક વાર લહિયાઓ આવા હ્ ને સ્થાને ષ્ પળ મૂકે છે દેવષ્ (૨. ૭૦) આણષ્ (૫. ૨૬૭)

(ઢ) ર્=લ્ । ચલણ=ચરણ (૬. ૫.) સાલણ=સ્મરણ (૬. ૩૨.) ચાલીસ=ચત્વારિંશત્ (૫. ૨૫૦.) સામિસાલ=સ્વામિસાર (૬. ૧૩૯.)

(ળ) લ્=ળ્ । ણિહાલ=લલાટ (૧.૪૮) લ્=ર । કિર=કિલ (૬. ૨૦.)

(ત) વ્=વૈં । અને વૈં=મ । [§ ૩૧. (ઠ)] નાં જણાવેલી પ્રક્રિયાની આ પ્રતિગામી પ્રક્રિયા છે. જે હાયપ્રત પરથી સદર મંથમાં ઉદ્ભવેલાં શબ્દોમાં આવ્યાં છે, તેમાં વૈં લખવાની પ્રથા નથી. પરંતુ આ પ્રકારું ઉચ્ચારણ વ્=મ્ થવાની વસ્તુ સંભવિત છે. દા. ત. પિહિમિ =પૃથિવી (૧. ૫૩.), ષમ (૨. ૩૪.) < ષવ (૨. ૪૨.) = ષવમ્ ; પરિમિય=પરિવૃત (૨. ૬૫.); જામ (૬. ૫.) < જાવ (૨. ૧૮૧.) < યાવત્ ; તામ (૬. ૬.) < તાવ (૨. ૧૮૨.) < તાવત્ .

વ=અ, ય, ઈ। સંભવ=સંભવ; દ્વીવ < દ્વીવ=દ્વીવ (૬. ૨.)
 જિવ=જીવ (૬. ૬૬.) પયટ્ટ=પ્રવૃત્ત (૨. ૪૬.) પરંતુ પરટ્ટ=
 પ્રવૃત્ત (૩. ૮૭) પરટ્ટ=પ્રવિષ્ટ (૨. ૭૦) (૨. ૬૫.) દિઅહ
 =દિવસ (૨. ૫૧.) આ પ્રકારના વિકાર માટે ઉચ્ચારણ અને
 તેને અંગે આવતી ય અને વ શ્રુતિ જ જવાબદાર છે.

(ધ) શ્=હ્ । ષ્હ=ઈદ્શ (૨. ૨૧.) તે જ પ્રમાણે તેહ, જેહ; સાહ=
 શશ્વત્ (સિ. હે.૮.૪.૩૬૬)

શ્=સ્ । આ તો સામાન્ય જ પ્રક્રિયા છે. દા ત. દેસ=દેશ;
 ઉપરની ઇટલે શ્=હ્ ની પ્રક્રિયામાં આ અવાન્તર પ્રક્રિયા થઈ
 હોવી જોઈએ. મહારાષ્ટ્રીમાં ઈદ્શ તું ઇરિસ (૪. ૨૬૮.) અને તે જ
 પ્રમાણે જારિસ અને તારિસ રૂપો છે, અને આ પ્રમાણે
 પ્રાકૃતમાંથી આગળ આવતાં સ્ નો અપભ્રંશમાં હ થયો.

(દ) ષ્=હ્ । આ પ્રક્રિયા પણ અવાન્તર સ્ થઈને થઈ હોવી જોઈએ.
 ષ્હ, ષ્હો, ષ્હુ < ષ્સો < ષ્ષઃ ।

ષ્=હ્ । છ< છ્હ=ષ્ (૫. ૨૫૧.); પાહાણ=પાપાણ (૫. ૧૩૭)

(ધ) સ્=હ્ । દિઅહ=દિવસ (૨. ૫૧.) છાહત્તરિ=ષ્ટ્ સંસતિ
 જહિ, તહિ < જસ્સિ, તસ્સિ < યસ્મિન્, તસ્મિન્
 જણહં, જણાહં (< °સામ્ * ષ્ઠી बहुवचनનો પ્રત્યય)
 =જનાનામ્ જાણહિ=જાનાસિ

(ન) હ્ । હ્ ની વિચ્છન્નક્રિયાથી કેટલાક અલ્પપ્રાણ સ્પર્શો(=વ્યંજનો)
 સોષ્મ વ્યંજનો બને છે. [§ ૨૧. (બ) [૧]]

કેટલીક વાર સ્=હ્ બની અલ્પપ્રાણ સ્પર્શ સોષ્મ વ્યંજન બને છે: ઢા. ત.

સ્પંદત્તે < હ્પંદષ્ * વ્યત્યયથી પ્હંદષ્=ફંદહ (૬. ૫૮.)

સ્પર્શતિ < હ્પસ્સહ વ્યત્યયથી પ્હસ્સહ=ફંસહ (૬. ૮૦.)

કેટલીક વાર સ્પર્શનું સોષ્મત્વ વૈદિક કાલનું ગૂજગતીમાં માલમ પડે છે:
 ઢા. ત સ્પર્શતિ (વૈદિક ઘાતુ; સંસ્કૃત પાશઃ)=ગૂ. ફાંષવં

કેટલીક વાર સોષ્મ સ્પર્શનું કારણ હ્ માં હોતુ ય નથી; અને તે ઇન્ડો-
 આર્યન સોષ્મ સ્પર્શ હોય છે: ઢા. ત ઇધ=આહ, દાઘ-દાહ [સરસ્વાતો નિદાઘ]
 ઘાઠ-ઘાય [સરસ્વાતો ઇન્, હ, ઇન્ યોગિકરૂપ] [જુઓ Bloch: L'Indo
 -Aryan. P. 64-61.]

[૧] અનુસ્વારયુક્ત સ્વર પછી હ્ આવે તો હ્=ઘ થાય છે; [૨] અને હ્ પછી જો અનુનાસિક વ્યંજન આવે તો હ્ નો વ્યત્યય થઈ, જે વર્ગના અનુનાસિક પછી તે આવ્યો હોય તે વર્ગના ચતુર્થ વર્ણમાં (સોષ્ઠ વ્યંજનમાં), ફેરવાઈ જાય છે. આવાં ઉદાહરણોમાં પણ સોષ્ઠ વ્યંજન હ્ નો પૂર્વકાલીન પણ કોઈ વાર હોય. દા. ત. [૧] મં. ગ્રારણ=સંહારણ (૪. ૩૮.) સિંઘ=સિંહ (વિ. હે. ૮ | ૧ | ૨૬૪.) ૬૦ [૨] ચિંધ=ચિહ્ન, વંમ=બ્રહ્મન્ (૫. ૭) વંમળ=બ્રાહ્મણ, (૭. ૧૬.) (સ=૧૩. ૨૪) આસંઘહ < આસંહહ * < આશંસતે (૫. ૧૪૦.), સંમરહ < સમ્હરહ * < સંસ્મરતિ ૬૦

§ ૩૨. વ્યંજનદ્વિર્ભાવ (Doubling of Consonants)

।સ. હે ૮ | ૨ | ૯૮-૯૯ માં વ્યંજન દ્વિર્ભાવનાં દૃષ્ટાન્તો આપેલાં છે. સર્શ પ્રત્યની ટિપ્પણી (૧. ૫૧)માં પણ આની વિવેચના કરી છે.

પ્રો. પીશલના અભિપ્રાયે કેટલાંક વ્યંજનદ્વિર્ભાવનાં દૃષ્ટાન્તોમાં વૈદિક સ્વરની અસર રહેલી છે: દા ત. જિત્ત=જિત (૫. ૧૭૧.) કેત્યુ=કથા, (૪. ૧૬૪.) ફુટ્ટહ=સ્ફુટતિ, ઉજ્જુ=ઋજુ ૬૦ આ જ નિયમને આધારે સ્વાર્થ તદ્વિત્ત ઇહ્. ઉહ્ ૬૦ ને તે સમજાવે છે. કેટલીક વાર કાવ્યમાં ઇંદની આવશ્યકતાને અનુસરી દ્વિર્ભાવ કરવામાં આવે છે. કેટલીક વાર વ્યંજનતત્ત્વ ટકાવવા તથા શબ્દની માત્રા સાચવવા પણ આ પ્રકારે દ્વિત્વ કરવામાં આવે છે. દા. ત. અહુચિ (૫. ૨૦૬.).

દીર્ઘ સ્વર પછીના વ્યંજનને બેવડાવી દીર્ઘ સ્વરને હ્રસ્વ બનાવવાની પ્રક્રિયા પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે: દા. ત. પુજ્જ=પૂજા (૧. ૯૦.) જોઁવ્વળ=યૌવન (૧. ૯૮.) અહ્લીળ=આલીન (૧. ૩૩) પહુત્ત=પ્રભૂત (૧. ૭૪.) હુક્કહ ઢોકતે (૧. ૪૯.) ૬૦

કેટલાક વિદ્વાનો પ્રો પીશલના અભિપ્રાયનો અસ્વીકાર કરે છે; અને દ્વિર્ભાવને ભ્રાન્તાનુકૃતિ (False Analogy) હત્યાદિથી સમજાવે છે: દા. ત. ઉપ્પરિ < ઉપરિ (૧. ૫૧) ભ્રાન્તાનુકૃતિ-પરુપ્પર=પરસ્પર જેમાં પ્પ યથાસ્થાન છે. સુક્કિઝ < સુકૃત (૬. ૨) ભ્રાન્તાનુકૃતિ-દુક્કિઝ=દુકૃત જેમાં ક્ક યથાસ્થાન છે. પવિસ્સમાણ્ણ=પ્રવિશતા (૬. ૭૪.) માં સ્સ ઇંદોમેઠ સાતર અથવા કર્મણિ અને કર્તરિ પ્રયોગનો ભ્રાન્તિથી ઉદ્ભૂત છે. ચિણ્ણ < ઢ્ઠૌ ઇ તિણ્ણ < ત્રીણિ ની ભ્રાન્તાનુકૃતિ છે. પ્રો. પીશલના અભિપ્રાય કરતાં આ અભિપ્રાય વધારે ઠીક છે.

§. ૩૩. વ્યત્યય (Metathesis) [સિ. હે. ૮ | ૨ | ૧૧૬—૧૨૪]

હ ના વિચલનથી વ્યત્યય કેમ પરિણમે છે તે આપણે જોયું. તે ઉપરાંત નીચેનાં કેટલાંક દષ્ટાન્તોમાં વ્યત્યય દેખા દે છે: દા. ત. સસિહ < સહસસ =સહસ (૧. ૪૧.) ગિડાલ=લલાટ (૧. ૪૮.) વહ=હૂદ (૨. ૧૧૩.) બીહર=દીર્ઘ (૫. ૧૦૧.)

§ ૩૪. ઘર્ણપ્રક્ષેપ

દ્ । બ્રલ-બ્ર >ન્દલ-ન્દર । બિહંદલ=બૃહન્નલા (૩. ૨૨.)

ગૂજરાતીમાં વંદર < વાનર; પંદર < પળ્ણરહ; અપબ્રંશમાં આ પ્રક્રિયા માથે જ દેખા દે છે. પ્રાકૃતમાં સિ. હે. માં તેને માટે એકે ય સૂત્ર નથી.

બ્ । બ્ર >મ્બ-મ્બર । (સિ. હે. ૮ | ૨ | ૫૬ |) (જુઓ ટિપ્પણી. ૧. ૩૦.) તમ્બર=તામ્ર (૬. ૩૮.) તંબ=તામ્ર, અંબ =આમ્ર ૬૦

મ્ । મ્ સંધિ વ્યંજન તરીકે । ષક્રમેક્ર (૨. ૮.) કંકુ મત્યાણયરુ (૩. ૧૪૬.) મ્ ને સંધિવ્યંજન તરીકે મૂકવાની પદ્ધતિ કોઈ કોઈ વાર વૈદિક સંસ્કૃતમાં દેખા દે છે, અને અર્ધમાગધીનાં તો ઘની વાર દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

ર્ । સિ. હે. ૮ | ૪ | ૩૯૮. માં વ્યંજન+ર્ માં ર્ વિકલ્પે ત્યજવાનું જણાવે છે જ્યારે ૩૯૯ માં ન હોય તો પળ કોઈ વાર ઊમેરવો, એમ જણાવે છે, આ દેશ્યમાધાનો વિશેષ છે, જે હૈમચંદ્રે અપબ્રંશમાં અપનાવ્યો છે. આપણાં ઉદ્ધરણોમાં તે દેખા દેતો નથી; ગૂજરાતીમાં તે વિપુલ પ્રમાણમાં દેખા દે છે (જુઓ N. B. Divatia: G. L. & L. Vol. I P. 433) વ્રાસુ=વ્યાસ: ।

હ્ । ઘૂહહ < ઘૂઅ+હ સ્વાયે=ઘૂક: (૧. ૩૨.) ઠાહરહ < સ્થા-અહ * (૧. ૩૬.) મુંહડી=મૂમિ (સિ. હે. ૮ | ૪ | ૩૯૫. ૩. ૫.) ચિહુર=ચિકુર (૩. ૭૨.) સ્ફટિક નો ફલિહ થવામાં સૂ=હૂ, ફ માં નહિ મળતાં અન્તમાં નબલ્ અ માં મળે છે ફલિહ < હૂફડિઅ * < સ્ફટિક (૧. ૬૧.)

§ ૩૫. સંપ્રસારણ

ય્=હ । તિરિચ્છ=તિર્યક્ષ *; અચ્છેરય < અચ્છરઅ * =અચ્છ-રિઅ=આશ્ચર્ય.

व्=उ । णाउ < णाव < नामन् (७. ७.) अवर-उहउ < अवर-
 वुहउ=अपरमुखिन्यः (१. ३२.) भउहउ=भ्रमुकाः * (१.३२.)
 विउस=विदुष* < विद्वस् (५.१६७.)

य् अने इ अने तेवी ज रीते व् अने उनुं परस्पर स्थानान्तर अपभ्रंश
 हाथप्रतोमां मळी आवे छे. आ संप्रसारणनी समीपवर्तिनी स्थिति कही शक्य
 दा. त. मयलिधि (१. १०.) महलिउ (१. ३१.) दैवल (७. ३३.)
 देउल (७. ८३.) पर्यंपिउ ने स्थाने पइंपिउ (२. १९७) कइवय ने स्थाने
 कयवय (५. ४६.) इ अने उ ने स्थाने घणीवार षं अने ओ हाथप्रतोमां
 देखा दे छे. दा. त. देवष=देवय (२. ७०.) आणय हाथप्रतमां, जे सुधारी
 आणष (५. २६७.)

अय् > अइ=ए । तेरह, तेइस, घत्तिय (=अयत् * < अयत्य *)
 अव् > अउ=ओ । ओसरिउ (३. ७६.) ओलग्गिउ (५. २००.)
 ओयरियउ (३. ४०.) ओली=आवली (१. ३८.)

४. संयुक्त व्यंजनविकार

§ ३६. शब्दमां आदि, अन्तर्गत के अन्तिम संयुक्त व्यंजनो होई शके छे
 आ त्रणे संयुक्तव्यंजनोना प्रकारमांना प्रत्येकनी प्रक्रिया विभिन्न छे.

§ ३७. आदि संयुक्त व्यंजन कोइ पण अपभ्रंश शब्दमां टकी शकतो नथी;
 एटछे के शब्दना आदिमां तो अपभ्रंशमां असंयुक्त व्यंजन ज होय.
 निष्पत्तिमां अपवाद ए छे जे शब्दना आदिमां एह, म्ह, ल्ह टकी शके
 छे ; अने देश्यतस्वप्रकार तरीके सि. हे. ८ । ४ । ३९८-३९९
 मां जणावे छे तेम र् विकल्पे टके या न होय तो कोइ वार ऊमे-
 रबामां पण आवे छे. एह, म्ह, ल्ह ना दृष्टांत तरीके एहाहु=स्नाह
 (१. ४९) ल्हसिउ (५. १७.) म्हो=स्मः; र् ना दृष्टांत तरीके
 वासु=व्यासः, द्रेहि=दृष्टि इ० सि. हे. मां माळम पडे छे, पण
 आपणां उद्धरणोमां ते विशेष नथी.

आदि संयुक्त व्यंजनोमां त्रण प्रकारनी प्रक्रिया थाय छे: (१) प्रथम
 व्यंजन राखी द्वितीयनो लोप करवो (२) संयोजन (Assimilation) (३)
 विप्रकर्षस्वरनो प्रक्षेप (Anaptyxis).

सामान्यतः आदि संयुक्त व्यंजनो बे प्रकारना दृष्टिगोचर थाय छे: (१)
 जेनो द्वितीय व्यंजन य्, र्, ल्ह, व् होय (२) जेनो प्रथम व्यंजन स् होय.

(૧) જે આદિ સંયુક્ત વ્યંજનનો દ્વિતીય વ્યંજન યૂ, રૂ, લૂ, વૂ હોય તેમાં પ્રથમ વ્યંજન રાક્ષી દ્વિતીયનો ક્ષોપ કરવામાં આવે છે.

યૂ । જોહસિહ=જ્યોતિષિન્ (૩. ૨૧.) ચુક્કી=ચ્યુતા (૩. ૬૨.)
વાવારહ=વ્યાપાર (૧. ૭૮.) ચચહ=ચ્યજતિ. (૪.૨૨૪.)
વામોહ=વ્યામોહ (૧. ૬૬.)

રૂ । કીલ=ક્રીડા (૧. ૫૬.) પહિવત્ત=પ્રતિપત્તિ (૧. ૧૦૬.)
સુવ્વહ=શ્રુ+અતિ (૧. ૧૧૦.) પેમ્મ=પ્રેમન્ (૫.૨૩) ૬૦

વૂ । જાલહ=જ્વાલયતિ (૫. ૪૦.) સર=સ્થર (૫. ૧૪૧.) દીવ=દ્વીપ (૬. ૧.)

(૨) ર ની પૂર્વે સૂ કે કોઈ બીજા વ્યંજન, વૂ ની પૂર્વે સૂ તો કેટલાંક ઉદાહરણોમાં વિપ્રકર્ષ સ્વરનો પ્રક્ષેપ કરવામાં આવે છે; અને લૂ ની પૂર્વે કોઈ પળ વ્યંજન આવ્યો હોય તો પળ આ જ પ્રક્રિયા થાય છે. (જુઓ §૧૮.)

(૩) સંયોજન (Assimilation): સામાન્ય રીતે આદિ સંયુક્ત વ્યંજનોના પ્રકારોમાં આદિ સૂ યુક્ત સંયુક્ત વ્યંજનોમાં સંયોજન થાય છે.

(ક) સૂ+કોઈ પળ વર્ગનો પ્રથમાક્ષર (તાલ્લવ્ય અને મૂર્ધન્ય વર્ગના પ્રથમાક્ષર વિના)=તે જ વર્ગનો દ્વિતીયાક્ષર (આ પ્રક્રિયામાં સૂ=હ થઈ તેનો વ્યત્યય થાય છે અને સ્પર્શને સોભત્વ અર્પે છે) દા. ત. સ્વંધ=સ્કંધ (૩. ૨૦૧)
સ્વલિય=સ્વલિત (૫. ૧૮.) થંભ=સ્તંભ (૬. ૧૦૬.) થુહ=સ્તુતિ (૬. ૧૫૬.) થળ=સ્તન (૧. ૭૪) ફંસહ=સ્પૃશતિ (૬. ૮૦) ફંસહ=સ્પંદતે (૬. ૫૪.) થોવ=સ્તોક (૬. ૫૫.) [જુઓ § ૩૦(ન)]

(સ્વ) સૂ+તાલ્લવ્ય અને મૂર્ધન્ય સિવાય કોઈ પળ વર્ગનો દ્વિતીયાક્ષર= તે જ વર્ગનો દ્વિતીયાક્ષર દા. ત. સ્વલહ=સ્વલિત (૧. ૨૬.) થિઅ=સ્થિત (૩. ૫૦.) ફાર=સ્ફાર (૫. ૫૮.)

—પરંતુ સામાન્યતઃ ઉપરનો નિયમ હોવા છતાં કોઈક દૃષ્ટાંતોમાં સૂ=હ ની અસર સોષ્ટ વ્યંજન પર નિષ્ફળ જતાં બીજા અક્ષરો ઉપર સંક્રમે છે. દા. ત. ફહિય=સ્ફટિક ભવિસયતસહામાં વ્યાપૃત છે; છતાં વધારે પ્રચલિત રૂપ ફલિહ=સ્ફટિક (૧. ૬૦) માં અંતિમ અ=હ તે આદિ સૂ ને લીધે. તે જ પ્રમાણે થાહ < હૂ+થાઅ=સ્થાત*(૫. ૧૨૨.) ચિહુર < ચ્ચિકુર * =ચ્ચિકુર

(ग) स्न्=ण्ह । ण्हाइवि=स्नात्वा (५. ९०.) परन्तु णेह=स्नेह
(५. १६.) स्म्=स । सरइ=स्मरति (६.१२.) अने सुमरइ
(४.१३५.)

शब्दान्तर्गत संयुक्तव्यंजन.

§ ३८. शब्दान्तर्गत संयुक्त व्यंजन नीचे प्रमाणे अपभ्रंशमां होई शके:—

[१] बन्ने य एक ज प्रकारना व्यंजन होय; दा त. वुत्त, मुक्क खग्ग इ० के प्रथम व्यंजन + द्वितीय (ते ज वर्गना) सोष्म व्यंजन = संयुक्त व्यंजन दा. त. अक्खर, वग्घ, अच्च, वज्झ, अट्ठ, अड्ढ, अत्थ, अद्ध, पुष्फ, सबभाव इ०

[२] ण्ह, म्ह, ल्ह दा. त. कण्ह, पम्ह, पल्हत्थ (सि. हे. ८ । ४ । २००; जो के अपभ्रंशमांथी ल्ह अदृश्य थतो जाय छे.)

[३] व्यंजन+र (सि. हे. ९ । ४ । ३९८-२९. जुओ § ३७.) केवल बोलीमां, प्रकृष्ट अपभ्रंशमां नहि.

[४] अनुनासिक व्यंजन + व्यंजन, हाथप्रतोमां अनुनासिक व्यंजनने पूर्व स्वर पर अनुस्वार मुकी बताववामां आवे छे दा. त. सिंचइ. छंमुह के छम्मुह इ०

§ ३९. संस्कृतने प्रकृति लेखी, नीचे जणावेली प्रक्रिया अपभ्रंशमां मालम पडे छे:

[१] संयोजन (Assimilation)

(अ) प्रगामी संयोजन (Progressive Assimilation).

(ब) अनुगामी संयोजन (Regressive Assimilation).

(क) विशिष्ट संयोजन (Special Assimilation).

संयोजन थतां संयुक्त स्वरनी पूर्वे दीर्घ स्वर होय तो ते ह्रस्व थाय छे.

[२] प्रतिसंयोजन (Simplification) आ प्रक्रिया संयोजनथी उरुठी ज छे तेथी तेने प्रतिसंयोजन एउं अभिधान आपेहुं छे.

(अ) संयुक्त व्यंजननी संयुक्तता दूर करवी होय तो तेनी पूर्वेना ह्रस्व स्वरने दीर्घ करवो अने संयुक्त व्यंजनने असंयुक्त करवो; दा. त. सहस्स <सहस्र (संयोजन); सहास <सहस्स (प्रतिसंयोजन) (३. ६१.) आ

प्रकारणां दृष्टान्तो अपभ्रंशमां बहले छे, प्राकृतमां आ प्रक्रियाणां परिमित स्थानो सि. हे. ८ । २ । ९२ । मां नोष्यां छे.

(ब) संयुक्त व्यंजननी संयुक्तता दूर करवा, पूर्वेना स्वरने अनुस्वार अर्पी तेने वीर्य बनाववो अने संयुक्त व्यंजनने असंयुक्त करवो. दा. त. मंत < मत्त (१. २१.) जुभो सि. हे. ८ । २ । ९२ ।

§ ४०. (प्रगामी संयोजन) (Progressive Assimilation).

क + त = त्त । जुत्त=युक्त, रत्त=रक्त ।

कृ + प = प्प । बप्पहराभ=वाक्पतिराज ।

ग + ध = द्ध । मुद्ध=मुग्ध ।

द + क = क्क । छक्क=षट्क ।

द + त = त्त । छत्तीस=षट्त्रिंशत् ।

द + प = प्प । छप्पय=षट्पद् ।

इ + ग = ग्ग । खग्ग=खड्ग ।

इ + ज = ज्ज । सज्जो=पड्ज ।

इ + व = व्व । छव्वीस=षड्विंशति ।

त् + क = क्क । उक्क=उत्क ।

त् + प = प्प । उप्पल=उत्पल ।

त् + फ = फ्फ । उप्फुल्ल=उत्फुल्ल ।

द् + ग = ग्ग । उग्गीरद्=उद्गीरति ।

द् + ब = ब्ब । उब्बोद्द=उद्बोध ।

द् + भ = ब्भ । सब्भाव=सद्भाव ।

प् + त = त्त । सुत्त=सुत्त ।

व् + ज = ज्ज । खुज्ज=कुब्ज ।

व् + द = द्द । सद्द=शब्द ।

व् + ध = द्ध । लद्ध=लब्ध ।

§ ४१. अनुगामी संयोजन (Regressive Assimilation)

(क) सामान्य व्यंजन+अनुनासिक व्यंजन=सामान्य व्यंजननुं द्वित्व

ગૂ + ન = ગ્ગ । અગ્નિ=અગ્નિ ।

ત્ + ન = ત્ત । સવત્તિ=સવત્તી ।

ગૂ + મ = ગ્મ । જુગ્મ=યુગ્મ ।

કૂ + મ = ક્મ । રુપ્પિણિ=રુક્ષિમણી ।

ત્ + મ = મ્મ । અપ્પા=આત્મન્ ।

પરંતુ, જૂ + ઝ (જ્ઞ) = જ્ઞણ । આણ < અણ્ણા=આજ્ઞા (૫.૨૬૭)

સાણ=સંજ્ઞા (૫.૫૫.)

(સ્વ) સામાન્ય વ્યંજન+અન્તઃસ્થ=સામાન્ય વ્યંજનનું દ્વિત્વ :—

કૂ + ય = ક્ક । વક્ક=વાક્ય ।

કૂ + ર = ક્ક । ચક્ક=ચક્ર ।

પ્ + લ = પ્પ । વિપ્પવ=વિપ્લવ ।

કૂ + વ = ક્ક । પિક્ક=પકવ ।

અપવાદ:—દ્ + વ = ઢ્વ । ઉવ્વિગ્ગ=ઉદ્વિગ્ન । ઉવ્વરિય = ઉદ્વૃત
(૧.૭૦.)

(ક) અનુનાસિક વ્યંજન+અન્તઃસ્થ=અનુનાસિકવ્યંજનનું દ્વિત્વ.

ન્ + ય = ણ્ણ । કણ્ણ=કન્યા । (૩. ૨૦.)

મ્લ અને મ્લ માટે તો વર્ણપ્રક્ષેપ કરવામાં આવે છે. [§ ૩૪.]

§ ૪૨. અન્તસ્થમાં સ્વતઃ દ્વિત્વને પામતા લૂ અને વૂ છે. યૂ દ્વિત્વને પામતાં જૂ માં ફરી જાય છે. રૂ નું દ્વિત્વ થતું જ નથી. અન્તસ્થનો અંદર અંદર સંયુક્તવ્યંજન બને, તો દ્વિત્વપ્રક્રિયામાં પ્રધાનસ્વનો અનુક્રમ લૂ, વૂ, યૂ છે, વા. ત. કલૂ=કલ્ય (૩. ૧૧૪.) કવ્વ=કાવ્ય (૪. ૧.)

દુલ્લલિય=દુર્લલિત (૩. ૨૨.) સવ્વ=સર્વ (૩. ૧૭૬.)૬.

§ ૪૩. કેટલાંક સંયુક્તવ્યંજનોની વિકારપ્રક્રિયા યાસ હોય છે; જેમાંના મુખ્યથી માર્ગદર્શી પ્રક્રિયાનો ઉલ્લેખ જ સંક્ષેપમાં નીચે આપવામાં આવ્યો છે.

(ક) ક્ષૂ=આદિમાં ચૂ, છૂ, જૂ, ઘૂ । ચાર=ક્ષાર (૨. ૮૨.)

સ્વવ્ણ=ક્ષવ્ણક (૧૩. ૧૫.) છ્ણ=ક્ષ્ણ (૬. ૧૪૮.)

હાર=ક્ષાર (૭. ૧૪૨.) ક્ષિજ્જહ=ક્ષીયતે (૩. ૫૬.)

ઘિત્ત=ક્ષિત્ત (૫. ૨૦૮.)

शब्दान्तर्वर्ती होय तो, कख्, च्छ्, ज्झ् । कडकख= कटाक्ष (२. ७५) विकखेव=विक्षेप (२. ७५.); रिच्छ= ऋक्ष (२. ५८) तच्छ=तक्ष (२. ५८.) विच्छोइअ= विक्षोभित (५. ७७.); उज्झर=उत्क्षर* (१. १०३.) कोइक वार ह् पण थाय छे [कख > ख > ह्] दा. त. निहित्त=निक्षित (५. ११८.) [सि. हे. ८. २. १७-२०.]

(ख) अश्, त्स, प्स=च्छ । मिच्छत्त=मिथ्यात्व (५. १६३.) अच्छेरय=आश्चर्यक (६ ११६.) मच्छर=मत्सर (२. १९३.) उच्छव=उत्सव (४. २८४) अच्छर=अप्सरस् (१. ४५.) इ० [सि. हे. ८. २. २१.]

(ग) ऊष्माक्षर+ प्रथम अघोष व्यंजन एम बनेलो संयुक्त व्यंजन आदिमां आवतां द्वितीय सोष्म अघोष व्यंजन थई जाय छे; स्वरद्वयान्तर्गत एवो संयुक्त व्यंजन आवतां प्रथम अघोष अने द्वितीय सोष्म व्यंजननो बनेलो संयुक्त व्यंजन थाय छे. [§३१ (न)]

(घ) दन्त्य व्यंजनने स्थाने तालव्यनो आदेशः— त्य, थ्य, घ, ध्य= च्च, च्छ, ज्ज, ज्झ । अर्चंत=अत्यन्त (३. ६) पच्चकख=प्रत्यक्ष (२. ४१), मिच्छत्त=मिथ्यात्व (५. १६३); अज्जु=अद्य (१. ९५.) उज्जाण=उद्यान (१ १४.); मज्झ=मध्य (१. ३४) जुज्झहो=युध्यत (१. ४७); सि हे. ८. २ १५. त्व-थ्व-झ-ध्वां च-छ-ज-झाः क्व-चित् । नां उदाहरणो भाग्ये ज मळे छे एटले नोभ्या नथी.

(च) दन्त्य व्यंजनने स्थाने मूर्धन्यनो आदेशः— पइट्ट=प्रवृत्त (३. १८७.) मट्टो=मृत्तिका (१३. १) पट्टण=पत्तन (१. ७.) वट्टि=वर्ति (२. ८७.) विच्छड्डु=विच्छर्द (२. १०५) छिड्डु=छिद्र (११. ६५) वियड्डु=विदग्ध (१ ९१.) वड्डिय=वर्धित (१. १३५.) थड्डु=स्तब्ध (१०. २४.) गंठवाल=ग्रन्थिपाल (१ १७.) इ [सि. हे. ८. २. ३५-४१.]

(छ) संयोजन (Assimilation) अथवा भाषाविशिष्टता (dialectal peculiarity) थी बनेला त्त, प्प, क्क केटलीक वार एकबीजाने स्थाने फेरबदल थाय छे. दा. त. चुक्क < चुत्त < च्युत (३. ६९.); जुप्पइ < जुत्तइ < भूतकृदंत युक्त.मांथी क्रियापद. (३ ८२.); लुक्क < लुत्त < लुत्त (४. २७८.); बुक्क अथवा बुक्क < बुत्त < वक्त * (५. २७२=बोक्क; सि.

हे. ८. ४. ९८=बुक्कइ); सवक्कि < सवत्ति < सपत्नी (जुभो लक्ष्मण-गणिन्-सुपासनाहचरिय, प्रस्तावना, सं. पं. हरगोविन्ददास. आ शब्द ते ग्रंथमां व्यापृत छे.) कप्पइ < कत्तइ < सं. √कृत् (सि. हे. ८. ४. ३५७)

(ज) षण=ट्ट । विट्टु < विण्डु < विण्णु (५. २१४)

(झ) ह्ण=म्भ । जिभा=जिह्वा (३. ८.), जो के जीह्वा (१. १२२) पण रूप छे. विंभिउ < विग्ग्हिउ < विस्मित (१. ६.)

रूपरचना

१. नामरूप.

§ ४४. व्यंजनान्त नाम अपभ्रंशमांथी वस्तुतः अदृश्य ज थई गया छे; तो पण कोइ वार वपरायलां दीठामां आवे छे. त्, न्, स्-व्यंजनान्त नामोना अवशेष कदीक दृष्टिगोचर थाय छे. दा. त. वंभाण=ब्रह्माणः (२. १०७.) रायाणो=राजानः (४. २२५.) वइणो=व्रतिनः (४. २२८.). आवा अवशेषो अर्धमागधीमां अने तेना पछो प्राकृतमां वधारे छे. अपभ्रंशमां तो लगभग लुप्त ज छे.

व्यंजनान्त नामोमां वे प्रकारना फेरफार करवामां आवे छे: [१] केटलीक वार अन्त्य व्यंजन दूर करवामां आवे छे: दा. त. मण=मनस् (१. ९२.) जग=जगत् (६. ४३.) अप्प=आत्मन् (७. ६०.) मणहारि=मनोहारिणी (५. १७९.) [२] केटलीक वार अन्त्य व्यंजनमां अ ऊमेरी अकारान्त नाम प्रमाणे तेनी गणना थाय छे; स्त्रीलिङ्गे आ के इ ऊमेरवामां आवे छे. दा. त. जुवाण=युवन् (५. ११०.), आउस=आयुष् (२. १९.) अप्पण=आत्मन् (७. ५६.) इ. [३] ऋकारान्त नामना ऋ=अर करवामां आवे छे. दा. त. पियर=पितृ (४. ८९.) भायर=भ्रातृ (५. १.) इ०; पण भत्तार=भर्तृ (५. ३१.) सस=स्वस् (३. ६६.); माय, माइ=मातृ (३. १०७); भाइ=भ्रातृ (३. १४५.) इ० संस्कृतानुसारी विकृति छे. [४] अत्-अन्ती वर्तमानकृदन्तो अने वत्-अन्ती नामना अन्त अन्त अने वन्त थई जाय छे. मत् नो मन्त के वन्त थई जाय छे. कोइ वार प्राकृतने अनुसारी त् एकलो पण त्यजी देवामां आवे छे दा. त. भयव=भगवत् [५] स्त्रीलिङ्गी आकारान्त अने ईकारान्त नामनो अन्त्य स्वर ह्रस्वित करवामां आवे छे. दा. त. कोल=

क्रीडा, सियय=सिकता (१. ८६.) पडिम=प्रतिमा (१. ८७.) पुज्ज
=पूजा (१. ९०); वेणि=वेणी (३. २४.) मालइ=मालती (३. ३१)
सयलिधि=सैरन्धी (३. ३२.) किंकरि=किंकरी (३. ३३.) जवळे ज
दीर्घ स्वर राखवामां आवे छे. दा. त. जिभा=जिह्वा (३. ८.) कोइ वार
आकारान्त द्रस्वित करी तेमां इ ऊमेरी, इकारान्त करवामां आवे छे. दा. त.
णिसि=निशा (१. २.) कहि=कथा (३. १८७.).

आ प्रमाणे पुल्लिग, स्त्रीलिग अने नपुंसकलिगमां, अ, इ अने उ-अन्तनां
ज नाम होय छे. आ, ई, ऊ—अन्तमां स्त्रीलिङ्गी नामो विकल्पे आवे छे.

§ ४५. अपभ्रंशमां बे ज वचन होय छे-एकवचन अने अनेकवचन.
दो, बे ए बे द्विवचननां रूप सिवाय अपभ्रंशमां द्विवचन नथी.

§ ४६. सामान्य रीते अपभ्रंशमां जाति संस्कृतने अनुसरे छे. परंतु तेमांय
अव्यवस्था तो छे ज. तेटला ज माटे सि. हे. ८. ४. ४४५ मां लिगने अप-
भ्रंश विषये अतन्त्र कहुं छे. दा. त. कडक्खइ=कटाक्षान् (६. ९९.),
वेसाइ=देशान् (६. १००), आरंभइ=आरंभान् (६. १०७.) इ.

§ ४७. संस्कृतनी सरसामणीमां पाली अने प्राकृतमां विभक्तिओनो ह्रास
थएलो छे. पालीमां पण चौथी अने छठी विभक्तिओनो भेद अदृश्य थतो जाय
छे. अपभ्रंशमां तो विभक्तिओनो ह्रास एथी पण अधिक छे. प्राकृतमां देखा
देतो चतुर्थी अने छठीनो भेदाभाव (वरवचि. प्राकृतप्रकाश ६. ६४. चंड. २.
१३.) अपभ्रंशमां तो छे ज. चतुर्थी अने द्वितीयानो भेद कोइ वार नष्ट थाय
छे. (जुओ अ. पा. टिप्पणी. १. ९४-९७-१०७). सप्तमी अने तृतीयानां
एकवचन अने अनेकवचननां रूप केटलेक दरज्जे सरखां बनी जाय छे. प्रथमा
अने द्वितीयानो भेद पण ज्ञास्रो रहेतो नथी. कोइवार पंचमी अने षष्ठीनां एक
वचन पण सरखां थई जाय छे. आ बधी बाबतो नीचेनां रूप उपरथी स्पष्ट अशे.

§ ४८. अकारान्तनामनां रूप (पुल्लिग)

नीचे एक ज नाम लईने सुगमता खातर रूप आपवामां आवेलां छे.

पुत्त (पुल्लिग)

एकवचन:—

प्रथमा. पुत्तु (१. ४.) पुत्त (१. ६.) पुत्तो (५. ५३.) पुत्तउ (१. ६२.)
पुत्तउं (१. ३.)

- द्वितीया. पुत्तु (१. ८७.) पुत्त (२. ८.) पुत्तहो (१. १०७.) पुत्तं (६. २९.)
 तृतीया. पुत्तेण (१. १०२.) पुत्तिण (१. ११५.) पुत्तं (१. ८०.) पुत्ते
 (१. १०.) पुत्ति (६. १६.) पुत्ति (५. ९६.) पुत्तहं (५. १००)
 पुत्तेणं (४. १६९)
 पंचमी. पुत्तहें (३. ११३) पुत्तहु (५. ३४) पुत्तहो (४. १७५)
 चतुर्थी-षष्ठी. पुत्तस्स (६. १६४) पुत्तस्सु (१४. गीत. ५) पुत्तहो (१. १०४.
 १०५.) पुत्तहु (९. ३६.)
 सप्तमी. पुत्ति (६. ५.) पुत्ते (१. ११४.) पुत्तहं (४. २७४.) पुत्तह (७.
 ७८.) पुत्तह (१. १.) पुत्तम्मि (६. १५८.)
 संबोधन. पुत्त (३. १८२.) पुत्ता (७. २८.)

अनेकवचनः—

- प्रथमा. पुत्त (१. ७.) पुत्ता (१. ९६.)
 द्वितीया. पुत्त (२. ९.) पुत्ता (२. ९.)
 तृतीया. पुत्तहिं (१. ६९) पुत्तहि (१. ५८.) पुत्तेहि (१. ५७.) पुत्तेहिं
 (१. ५७.) पुत्तिहिं (१. १२०.) पुत्तिहि (१. ५८.)
 पंचमी [पुत्तहुं], पुत्तहं (९. १९.)
 चतुर्थी-षष्ठी. पुत्ताणं (४. २३१.) पुत्ताण (६. १६५.) पुत्तहं (१. ७३.)
 पुत्तह (७. ६.) पुत्ताहं (७. ९.)
 सप्तमी. पुत्तहिं (५. १५३.) पुत्तेसु (६. ७८.) पुत्तिहिं (३. २३.)
 संबोधन. पुत्तहो (१. ९४.) पुत्तहु (१३. ३९; ३. १८१.)

(क) उपरमां रूपाख्यानामां पुत्तो, पुत्तं, पुत्ताणं, पुत्तम्मि चोक्त्वां
 महाराष्ट्री प्राकृतनां रूप छे.

(ख) पांचमी, षष्ठी विभक्ति वच्चे पण संभ्रम थई गयो छे. विभक्ति-
 व्यापारनी निरंकुशता जोवी होय तो प्रस्तुत ग्रंथमां घणे स्थळे मळी भावरो,
 दा. त. उद्धरण १. कडवड. १२. वपरायलां रूपाख्यानां पण ते ज ब्तावे छे.

(ग) अनादर षष्ठीना प्रयोगनुं उदाहरणः पेक्खंतहं रायहं मुच्छ
 गय । (३. ७२.) सति सप्तमीः विमले विहाणण कियण पयाणण
 उययहरिसिहरे रवि दीसह । (१. १.) बीजे स्थळे पइं जीवंतणण

મહુ ણહી મહ્ય અવત્થા । (૩. ૧૦.) અહિં સપ્તમીને સ્થાને તૃતીયા યોજી છે, જે બતાવે છે કે તૃતીયા અને સપ્તમી વચ્ચે મહુ જ સંપ્રમ થયેલો હોવો જોઈએ.

(ઘ) ઉપરનાં રૂપાઠ્યાનોમાં નાસિક્યતા (Nasality) પ્રત્યેના દુર્લક્ષ્યથી તથા ઍ અને ઙ, તેમ જ ઓ અને ઊ ની ધ્રામકતાથી નૂતન રૂપો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં છે.

(ચ) ઉદ્ધરણ ૧૨. અને ૧૩. અનુક્રમે કૃહ અને સરહના દોહાકોશમાંથી લેવામાં આવ્યાં છે. તેમાં કેટલાંક યાસ રૂપાઠ્યાનો દેખાય છે. તે મુખ્યત્વે કરીને બોલો વિશેષો (Dialectal Peculiarities) અને અર્વાચીનતાનાં ચિહ્ન છે. આ સંબંધી ચર્ચા પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણની ટિપ્પણીમાં આપેલી પ્રસ્તાવનામાં કરવામાં આવેલી છે તે જોવી.

(છ) કેટલીક વાર હંદની યાતર વિભક્તિ પ્રત્યયોનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. ઢા. ત. જિણજમ્મણ અમર પરાહ્ય (૨. ૧૮.) સરિપવાહ મિહુણં ણાસંતં (૧. ૮.) વાહિ મિચ્છ તં જણં દુરક્ષસેણં સ્વદ્ધર્યં (૬. ૧૧.) ૩૦

§ ૪૨. અકારાન્ત નપુંસકલિંગી નામનાં રૂપ.

ફલ.

એકવચન

અનેકવચન

પ્રથમા-દ્વિતીયા. ફલુ (૧. ૩૬.)

ફલાઈં-હ (૧. ૧૨૭.)

ફલ (૧૩. ૧૧.)

ફલઈં-હ (૧. ૩૭.)

અવશિષ્ટ રૂપ અકારાન્ત પુલ્લિંગી નામનાં રૂપ પ્રમાણે થાય છે.

§ ૫૦. ઙકારાન્ત અને ઊકારાન્ત નામનાં રૂપ (પુલ્લિંગ અને નપુંસકલિંગ)

પુલ્લિંગ અને નપુંસકલિંગ વચ્ચે કાંઈ પળ ફેર નથી. નપુંસકલિંગમાં વારિઈં-વારીઈં કે મહુઈં-મહૂઈં પ્રથમા, દ્વિતીયા અનેકવચનમાં શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ હોય; પરન્તુ પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાં તે પ્રયોજિત નથી.

મૂલે ય ઙ અને ઊ અન્તવાઝાં નામો જ ઓછાં વપરાયલાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે; અને વઢી તેમાં પળ તે નામોને ઘણી વાર ય < ક સ્વાર્થ પ્રસ્યય લગાડી અકારાન્ત નામ જેવાં રૂપાઠ્યાનો તેનાં કરવામાં આવે છે. ઢા. ત. સમ્માહટ્ટિઊ (૭. ૫૪.) જોહયા (૭. ૫૧.) જોહ્ય (૭. ૬૪.) ણાણિયહં

(૭.૮૧.) અગિયમ્ (૭. ૧. ફકાલન્ત સ્ત્રીલિંગી નામના રૂપની આન્તાનુકૃતિ) જોઈસિયર્હિં (૫. ૧૦૭). આ ઉપરાંત એ પણ માલમ્ પદ્મે છે કે રૂપાહ્યાનોના જ્યાં પ્રત્યયો છે, ત્યાં લગભગ સરખા જ પ્રત્યયો છે. પ્રથમા, દ્વિતીયા અને સંબોધન વિભક્તિને તો પ્રત્યયો જ નથી. ઇન્ અન્તવાર્ઙા નામોમાં ન્ ઘનીવાર લ્યજી દેવામાં આવે છે. ત્યાર પછી તેનાં રૂપો ફકારાન્ત નામ જેવાં જ કરવામાં આવે છે.

ફકવચન

અનેકવચન

પ્રથમા ગિરિ (૨. ૧૦૦)
ગુરુ (૮. ૧.)

પરમેષ્ટિ (૩. ૫૦.)
રવિદુ (૪. ૨૭૮.)

દ્વિતીયા ગિરિ (૩. ૯૭.)
સિસુ (૫. ૨૫.)

પરમિષ્ટિ (૬. ૪૭.)
ગુરુ (૭. ૭.)

તૃતીયા કરિણા (૫. ૧૩૭.) બહુષં (૭. ૧૧૨.)
બલિણા (૫. ૧૧૩.) બહુયર્હં (૮. ૧૫.)
પહુણા (૫. ૨૧૨.) મંતિર્હં (૫. ૧૮૮.)
બર્હવિ (૪. ૧૫.)

ળાણિર્હિં (૫. ૧૪૧.)
ભાઈર્હિં (૫. ૨૭૭.)

પંચમી [ગિરિહે] મહુળો (૪. ૨૨૧.)

[ગિરિહુ]

ચતુર્થી-ષષ્ઠી રહુવર્હે (૨. ૨૨.)

જોઈર્હિં (૭. ૩૭.)

કરિહો (૩. ૮૭.)

ળાણિર્હિં (૭. ૧૧૨.)

પંડુર્હિ (૩. ૧૪૧.)

ભાઈર્હિં (૪. ૨૩૧.)

હરિર્હિ (૪. ૧૬૨.)

રિસિર્હિં (૫. ૨૦૬.)

ભાણુર્હિં (૪. ૧૮૫.) જગ્રાવર્હ્યો (૪. ૨૩૮.)

કુલસામિર્હિં (૫. ૪૫.) વિદુર્હિં (૫. ૨૩૧.)

સપ્તમી સુર્હિર્હિં (૫. ૧૧૬.)

[ગિરિહું]

સંબોધન સિર્હિ (૨. ૧૨૫.)

[ગિરિ]

§ ૬૧. આકારાન્ત સ્ત્રીલિંગી નામનાં રૂપ

આગળ આપણે જોઈ ગયા તે પ્રમાણે આકારાન્ત સ્ત્રીલિંગી નામને અન્તિજ્ઞ આ રૂપ કરી દેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે પ્રવચન જગાહવા ક્ષાયક બે પૂલરૂપ બને છે. દા. ત. માલ અને માલા.

માલા

દ્વકચ્ચન	અનેકવચન
પ્રથમા માલા (૧. ૩૬.) માલ (૧. ૨૨.)	માલાઝ (૧. ૩૨.) માલઝ (૧. ૪૦.)
દ્વિતીયા [માલા] માલ (૧. ૫૬.)	માલાઝ (૨. ૧૮૮.) માલઝ (૩. ૨૧.)
તૃતીયા માલાઈ (૧. ૨૩.) માલાઈ (૩.૧૧૪.) માલાષ (૧.૮૧.) માલાષ (૧.૬૭.) માલાહે (૨.૮૩.)	[માલાહિં] માલાહિં (૪.૨૧૮.)
પચમી [માલાહે-માલાહે]	[માલાહુ-માઝહુ] ^૧
ષટ્તમી-ષષ્ઠી માલાહે (૨. ૨૪.) માલાહે (૨.૧૩૭.) માલાહિં (૨.૭૩.) માલાહિં (૩.૧૧૦.) માલાહો (૩.૧૧૫.)	માલાહં (૩. ૭૭)
ષષ્ટમી માલાહે (૩. ૧૧૪.) માલાષ (૪. ૧૧૨.)	[માલાહિં-માલાહિં]
સંબોધન માલ (૨. ૫૨.)	[માલઝ-માલાઝ]

§ ૫૨. ઈકારાન્ત સ્ત્રીલિંગી નામનાં રૂપ:—

કેટલાંક સ્ત્રીલિંગી આકારાન્ત નામનો અન્ય આ હ્રસ્વિત કરવામાં આવે છે તે આપણે જોયું. (§ ૫૧.) આવાં નામોને અન્તે ઈ કોઈવાર લગાડવામાં આવે છે. દા. ત. બાલી (૧. ૨૨.) ણિસિ (૧. ૨.) વસુંધરી (૨. ૬૪.) પરમેસરી (૨. ૭૧.) ૬૦ વિશેષણનાં સ્ત્રીલિંગી રૂપ પણ ઈ લગાડીને કરવામાં આવે છે. દા. ત. જુઓ ઉદ્ધરણ ૨. કહવક ૩. સ્ત્રીલિંગી ઈકારાન્ત નામનાં રૂપો ઈકારાન્ત સ્ત્રીલિંગી નામનાં રૂપથી જુદાં નથી. ઋ કારાન્ત સ્ત્રીલિંગી નામ આમે ય સંસ્કૃતમાં તો ઓછાં છે જ; પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં વહુ (૧.૪૬.) અને વહ્હિં (૨.૧૪૦) એ બે રૂપો જ વપરાયલાં છે. આકારાન્ત સ્ત્રીલિંગી નામનાં રૂપ જેવાં જ ઈકારાન્ત નામનાં રૂપ છે.

एकवचन	अनेकवचन
प्रथमा तरुणि (५. १४.) रिद्धी (५. ६६.) भडारी (५. ७५.)	तरंगिणीउ (१. ३२.) णारिउ (३. ७५.) कुमारिउं (५. १७५.)
द्वितीया महि (५. ९३.) अवक्खडी (७. ७१.)	जणदिट्टिउ (५. ८६.) गाहिणीउ (६. १३२.)
तृतीया घरिणिण (५. १५७.) विलासिणिआण (५. १२१.)	विरहंतिहि (५. ३२.)
पंचमी [तरुणिहे]	[तरुणिहु]
चतुर्थी-षष्ठी महणविहे (३. ४८.) पुत्तिहिं (५. १०८.) भूमिहिं (५. २२८.)	पाणियहारिहु (६. ११२.)
सप्तमी पहरंतिहिं (५. १६२.) मुट्टिण (५. २८७.) सिद्धिहिं (७. २५.) रयणिहे (३. ११४.) तुंगिहे (३. ११६.)	वाविहिं (५. ४५.) कामिणिहिं (३. १२८.)
संबोधन माइ (३. १०७.) पंचालि (३. १०९.)	[तरुणिहो]

२. सर्वनामरूप

§ ५३. प्रथमपुरुषवाचक सर्वनामः—

एकवचन	अनेकवचन
प्रथमा हउं (२. २१८.) मइ (२. १७५.)	[अम्हे] अम्हइ (२. ५१.)
द्वितीया मइ (१. २.) मइं (३. ६४.) मं (११. ११.)	[अम्हे, अम्हइ]
तृतीया मइं (२. १७१.) मइ (१. ११६.)	[अम्हेहिं] अम्हहिं (६. १४०.)
मण (६. १६६.)	
पंचमी महु (३. ११६.) [मज्झु]	[अम्हहं]
चतुर्थी-षष्ठी महु (२. ३२.) मज्झु (६. १७.)	अम्हाण (६. १६७.)
महुं (५. २९५)	[अम्हहं]
सप्तमी [मइं]	[अम्हासु]

§ ५४. द्वितीयपुरुषवाचक सर्वनामः—

एकवचन	अनेकवचन
प्रथमा तुहं (३. १९६.) तुहु (२. २१.)	[तुम्हइं, तुम्हे]
द्वितीया पई (३. ६०.)	[तुम्हइं, तुम्हे]
तृतीया पई (२. ८९.) पई (३. ६२.)	[तुम्हेहिं]
तइं (३. १४५.)	तुम्हइं (५. २७४.)
पंचमी [तउ, तुज्झ, तुध *]	[तुम्हइं]
चतुर्थी-षष्ठी तउ (२. १६८.)	तुम्ह (३. ९४.)
तुह (४. १५१.)	तुम्हइ (२. ६३.)
तुज्झ (४. २७०.)	तम्हाण (१. १६६.)
तुज्झ (५. ४७.) [तुध *]	तुम्हइ-हं (३. ४६.)
सप्तमी तुह (५. ४८.) [तइं]	[तुम्हासु]

§ ५५. वृशक सर्वनामः—

एकवचन	अनेकवचन
प्रथमा [पु] सो (१. २९.) सु (६. ८९.)	[पु.] ते (१. २४.)
स (५. १४८.)	
[स्त्री.] सा (१. १०९.) स (३. ६८.)	[स्त्री.] ताउ (१. ३२.)
	ति (२. ७६.)
[न] तं (१. ३६.) तं तु (११. ६.)	[न.] ताइं (१. २५.)
द्वितीया [पु] तं (१. ५०.)	[पु.] [ते]
[स्त्री.] तं (१. ७६.)	[स्त्री.] [ताउ]
[न] तं (१. १३४.)	[न.] [ताइं]
तृतीया [पु.] तेण (१. ११३.) तें (२. २०१.)	[पु.] तेहिं (१. १३३.)
तइं (३. १८.) तेणं (६. १६६.)	ताहं (२. १७.)
ति (९. ८.)	तेहि (३. ५१.)
[स्त्री.] ताइं (२. १७८.) [तिण,	[स्त्री.] तेहि (२. ५०.)
तीय, ताण, तण]	
पंचमी [पु] तहे (४. १५६) तउ (४. १७६)	[पु.] [तहु]
[स्त्री.] [ताहे-तहे]	[स्त्री.] [ताहिं]

षष्ठी	[पु.] तासु (१.१११.) तहो (१.६०.) [पु.] तहु (१. १५.) तहि (२. ८४.) तसु (७. ७९) तहु (५. ९.) तहिं (५.१८.)	[ब्री.] तिह (२. १४४.) [ब्री.] ताहि (१. १३२.) ताहि (५. २६६.)
सप्तमी	[पु.] तहिं (१. १०६.) [पु.] तहिं तहि (२. ११२.)	[ब्री.] [ताहिं] तहिं (७. १०३.)

§ ५६. संबंधी सर्वनामः—

	एकवचन	अनेकवचन
प्रथमा	[पु.] जो (१.२९.) जु (७.१३५.) [ब्री.] जा (१. १०९) [न.] जं (१. २६.)	[पु.] जे (१. २४.) [ब्री.] जाउ (१. ३२.) [न.] जाइं (७. १०६.)
द्वितीया	[पु.] [जं] [ब्री.] [जं] [न.] जं जु (११. ६.)	[पु.] [जे] [ब्री.] [जाउ] [न.] [जाइं]
तृतीया	[पु.] जेण (१.५.) जिं (४.२६९.) जें (५. ९.)	[पु.] जेहिं (४. ११०.) [ब्री.] [जाइं, जाइं, जिब ६०] [ब्री.] जेहिं (१. ४९.)
पंचमी	[पु.] जउ (३. ५७.) [जहे] [ब्री.] [जाहे]	[पु.] जहु [ब्री.] [जाहिं]
षष्ठी-षष्ठी	[पु.] जासु (१.१०.) जसु (१.६०.) जस्स (६. ६२.) [जहो]	[पु.] जाहं-जाह (४.१०८.) [ब्री.] [जाहिं]
अष्टमी	[पु.] जहिं (७. १०४.) जम्मि (५.२६.)	[पु.] [जहिं] [ब्री.] [जाहिं]

§ ૫૭. પ્રશ્નાર્થ અને અનિશ્ચિત સર્વનામ:—

અનેકવચન	અનેકવચન
પ્રથમા- [પુ.] કો (૨. ૧૩.) કુ (૭. ૬૯.)	[પુ.] કે (૧. ૫૪.)
દ્વિતીયા. [ઊ] કા (૧. ૬૬.) ક (૫. ૧૧)	[ઊ.] કાયડ (૧. ૧૮) [કાડ]
[ન.] કિં (૧. ૯૫.)	[ન.] કાઈ (૫. ૨૬૮.)
તૃતીયા. [પુ.] કેણ (૧. ૧૧૬.) કહં (૧૧. ૨૧.)	[પુ.] કેહિં (૪. ૨૨૫.)
[ઊ.] કાઈ (૨. ૧૧) [કાણ]	[ઊ.] કેહિ (૪. ૨૩૪.) [કાહિ]
પંચમી. [પુ] કડ (૪. ૧૯૭.) [કહે]	[પુ.] [કહુ]
[ઊ.] [કાહે]	[ઊ.] [કાહિ]
ચતુર્થી-ષષ્ઠી. [પુ.] કહો (૩. ૯૨.) કહુ (૪. ૧૫૯.)	[પુ.] કાહં-હ (૪. ૨૯૩.)
કસ્સ (૬. ૯૫.) કાસુ (૫. ૯૮.)	
[ઊ.] કાહિં (૫. ૧૪.) કાહિ (૫. ૧૫.)	[ઊ] કાહિ (૪. ૨૯૩)
સપ્તમી [પુ.] કહિ (૩. ૧૭૨.) કહિં (૬. ૨૮.)	[પુ] [કહિં]
[ઊ.] [કાહિં]	[ઊ.] [કાહિં]

(ક) અનિશ્ચિત સર્વનામ પિ, વિ, મિ, ઇ < સં. અપિ, ચિ < સં. ચિત્ લગાડવાથી બને છે. દા. ત. ૧. ૬૬; ૧. ૫૭; ૭ ૧૧; ૬. ૨૬-૨૮. ૬૦

(લ) કિં અને કાઈ (૫. ૨૬૮.) અવ્યય તરીકે પણ વપરાય છે.

(ગ) કવણ (ગૂ. કોણ) પ્રશ્નાર્થ સર્વનામ તરીકે વપરાય છે. દા. ત. કવણુ (૩. ૧૧૦) કવણ [ઊ] (૨. ૧૨૨.) ૬૦

§ ૫૮. 'ઘ, ઘઞ < સં. ઘતદ્; ઘહ < સં. ઘઘઃ ।' નાં રૂપ:—

અનેકવચન	અનેકવચન
પ્રથમા- [પુ.] ઘડ (૧. ૧૩૩.) ઘડ (૨. ૧૬૯.)	[પુ] ઘહા
દ્વિતીયા ઘહુ (૨. ૧૨૬.) ઘહડ (૫. ૧૪૯.)	[ઊ.] [ઘહોડ]
ઘહ (૨. ૮૯.) ઘડ (૨. ૧૭૮.)	[ન.] [ઘહઈ, ઘયઈ,
[ઊ.] ઘહો (૩. ૯૦.)	ઘહાઈ, ઘયાઈ]
તૃતીયા [પુ.] ઘણ (૧. ૧૧૫.)	[પુ.] [ઘહિં, ઘઘહિં,
ઘં (૫. ૧૯૪.) ઘં (૧૧. ૧૪.)	ઘણહિં]
ઘણદ્ (૬. ૧૨.)	[ઊ.] [ઘયાહિં]

પંચમી [ણ્યહે]

[પુ.] [ણ્યહું]

[સ્ત્રી.] [ણ્યાહિં]

ચતુર્થી-ષષ્ઠી [પુ.] ણ્યહો (૪. ૧૭૪.)

[પુ.] [ણ્યાહં]

[સ્ત્રી.] [ણ્યહે]

[સ્ત્રી.] [ણ્યાહિં]

ષતમી [પુ.] ણ્યહૃ (૬. ૪૫.)

[પુ.] [ણ્યહિં]

[સ્ત્રી.] [ણ્યાહિં]

§ ૫૯, આઅ, અ=હૃદમ્

આ સર્વનામનાં થોડાંક રૂપ પ્રસ્તુત પ્રથમી વપરાયલાં છે. ઘા. ત. તૃતીયા આપં (૪. ૧૭૧.); ષષ્ઠી-આયહો [પુ.] (૨. ૩૦.); આયહે [સ્ત્રી.] (૩. ૬૬.)-અનેકવચન આયહં [પુ.] (૧. ૧૦.); દ્વિતીયા અનેકવચન [ન.] આયહં (૨. ૨૧૦).

§ ૬૦. સ્વવાચક સર્વનામ અપ્પણ, અપ્પ < સં. આત્મન્ માંથી બને છે; અને તેનાં રૂપ અકારાન્ત નામના જેવાં થાય છે.

બીજાં સર્વનામ જેવાં કે સઠ્ઠ, અપ્પણ, ણ્યહૃનાં રૂપ સામાન્યતઃ જ (યહ) અને ત (તહ)ના જેવાં જ થાય છે.

§ ૬૧. સર્વનામમાંથી બનતાં વિશેષણો અને અવ્યયોના પ્રારો નીચે પ્રમાણે છે.

(ક) [૧.] પરિમાણવાચક વિશેષણ:—

(અ) ણ્તિહ (૧. ૧૦૭), તેત્તિહ. જેત્તિહ, કેત્તિહ (૩. ૧૦૮.)

(આ) ણ્તહહ (૧. ૧૦૭.) તેત્તહહ, જેત્તહહ, કેત્તહહ (૩. ૧૨૧.)

(ઇ) ણ્વહહ (=ણ્વહુ ૨. ૧૩૧.) તેહહહ (=તેવહુ ૫. ૨૧૪) જેવહહ, કેવહહ (સિ. હે. ૮. ૪. ૪૦૭)

(ઈ) ણ્તુલ, તેત્તુલ, જેત્તુલ, કેત્તુલ (સિ. હે. ૮. ૪. ૪૦૭.)

[૨.] ગુણવાચક વિશેષણ:—

(અ) અહસહ (૧૨. ૧૩.) તહસહ, જહસહ (૧૦. ૧.) કહસહ (૧૭. ૧.)

(આ) ણ્હહ (૫. ૧૪૧.) તેહહ, (૭. ૨૬.) જેહહ (૫. ૧૪.) ફેહહ (૫. ૧૪.)

(ઇ) ણ્રિહ (૪. ૨૬૮.), અઘ્હારિહ (૪. ૧૧૧.), તુઘ્હારિહ (૩. ૧૨.)

(ख) [१.] स्थानवाचक अव्ययः—

- (अ) इत्थु (९. ६८.), जित्थु, जेत्थु, तित्थु (६. ६.)
तेत्थु, केत्थु; वळी जेत्थहो (=जत्थहो ९. ६०.)
तेत्थहो (३. १३३.)
- (आ) इह (षष्ठीनं रूप; २. १९०.) जहिं, सहिं, कहिं ले
सर्वनामनां सप्तमीनारूप छे ते पण अव्ययो तरीके वपराय छे.
- (इ) जउ (३. ५७.) संउ (३. ५७.) कउ (खि. हे. ८. ४. ४१६.)
- (ई) एत्तहे, जेत्तहे (१. ४२), सेत्तहे (१. १४२.), केत्तहे
अण्णेत्तहे (३. १७३.)

[२] समयवाचक अव्ययः—

- (अ) जम (६. ५.) ताम (६. ५१.) जाव (२. १८१.)
ताव (२. १८२.) जा. ता (१३. ११.) जावहिं (१. ९०.)
तावहिं (१. ९०.) जव्वे (१३. २३.) तव्वे (१२. २४.)
- (आ) तो (=ततः १. ४२.) जो (१३. ११.)

[३] रीतिवाचक अव्ययः—

- (अ) अह (९. ४.), किह (३. १९२), जिह (३. १९२.),
तिह (२. २०१.)
- (आ) एम्व (१. २०), केम्व (२. ७८.) जेम्व (२. ५३.),
तेम्व (४. १३५.) आ रूपोमां ए नो विकल्पे इ याय
स्व, म, घ नो पण विकल्प छे.
- (इ) जह (२. २००), तह कह (१. ५.)

(ग.) अस्मद् अने युष्मद् नां षष्ठीनां रूपने आर < कार सगही संबंध
साधित करवामां आवे छे. महार, अम्हार, तुहार (५. २३०), तुम्हार.
तणउ अने केरउ नो प्रयोग नाम के सर्वनामना षष्ठीना रूप साथे
करीने पण संबंध दर्शावाय छे.

§ ६२. तद्धितप्रत्ययः—

- अ-कङ्कित्यउं (१. १३५.), वङ्कित्यउं (१. ३३५.) ६०
अण-चिराण (५. १८०.) विशेषण.

अण-बुज्झण (३. १८.) जुज्झण (३. १८.) जणण (५. २११.)
क्रियापदमांथी नाम.

अल्ल-नवल्ल (१. ४०) स्वार्थप्रत्यय

आर-गरुयार (५. ३६.) लहुयार (५. १८३.) उच्चार (२. ९२.)
स्वार्थ प्रत्यय.

आल-सोहाल (५. १५) भुक्खाल (३. १८.) नाममांथी विशेषण.
आवण-भयावण (४. २६४.) विशेषण.

इक्क-तिडिक्क (९ १२.), पाइक्क (५. २४६.).

इर-विवरेर (२. १२.) (स्वार्थ प्रत्यय) नमिर (३. १५५.) पसाहिर
(५. १६३) भमिर (६. ८४.) क्रियापदमांथी विशेषण.

इल्ल-सोहिल्ल (१. ४७) कडिल्ल (६. २४९.) खडिल्ल (७. १३६)
पहिल्ल (२. ७२.) कुंभिल्ल (१. २८.) नाममांथी विशेषण.

ईल-समील (६. ४३.) स्वार्थप्रत्यय.

उण-अज्जोणिय (=अद्यतन ३. ११४.) कल्लोणिय (=कल्यतन
३. ११४)

उल्ल-मडउल्ल (५. ६४.) कडउल्ल (१ ५२.) अहरुल्ल (२. ११.)
सुणहुल्ल (४. २२९.) द्वियउल्ल (५. २३८.) स्वार्थप्रत्यय.

एर-जणेरी (=जननी २. १९)

क्क-गुरुक्क (७. ३२) स्वार्थप्रत्यय.

क्ख-नोक्ख (३. १८४) स्वार्थप्रत्यय.

ड, डिय [स्त्री]-अवक्खडी (७. ७२.) जालडिय (२ १११.)
दिवहडा (७. १३३.) धाहडिय (२. ११२.) हियवड (७.
७९.) स्वार्थप्रत्यय.

त्त-थिरत्त (४. १९८.) वुड्ढत्त (१. १३१.) भाववाचक नाम.

त्तण-नीयत्तण (५. १००.) खलत्तण (५. १९६.) सुहित्तण (५. १९६.)

ल, लिय-अंधल (५. ४८.) असमल (१३. २०.) एकलिय
(१४. ३) जमल (३. २७) नग्गल (१३. ९.) विज्जुल
(२. १२४.) स्वार्थप्रत्यय.

§ ६३. संख्यावाचक शब्दो

बे=सं. द्वे (१. २४.) एकलुं ज द्विवचननुं रूप अपभ्रंशमां छे. छतां य तिणिण (७. ६.) नी भ्रान्तानुवृत्तिए करीने धिणिण (१. २६.) बेण्णे (१. ११२)=सं. द्विनि *

संख्याक्रमपूरक शब्द—पढम (२. ७१.) पहिल्ल (२. ७२.) बीय (२. ६.) तइय (५. २३३.), चउत्थ (६. १५८.) पंचम इ०

क्रियासंख्यावाचक शब्दः—एकवार, दुवार, तिवार, बहुवार

क्रियारीतिसंख्यावाचक शब्दः—एकविह, दुविह, तिविह इ०

एकसि (=एकशः टि. पान. ११२. उपर शीलंक्रमांथी उदाहरण)

§ ६४. विशेषणनां तुलनावाचक रूप संस्कृतनी माफक तर अने तम लगाडवाथी थाय छे. केटलोक वार सादां ज विशेषणो तुलना माटे वपराय छे. केटलीक वार तुलनावाचक रूप सीधां ज संस्कृतमांथी लेवामां आवे छे. दा. त. कणिट्ट (४.१७२), पाविट्ट (५.२०३) इ०

३. क्रियापदरूप

§ ६५. संस्कृतमां दृष्टिगोचर थता क्रियापदना सूक्ष्म अने बहुविध रूप-भेदो अपभ्रंशमां अदृश्य थाय छे. आपणे नामनां रूपोमां जोयुं के अकारान्त नाम ज अपभ्रंशमां प्राधान्य भोगवे छे, ज्यारे बीजा स्वर के व्यंजनना अन्त-वाळां, संस्कृतमां भिन्न भिन्न विभक्तिरूपो धारण करतां नामो अपभ्रंशमां लगभग अदृश्य ज थाय छे अने रह्यांसह्यां अकारान्तने ज अनुवर्ते छे. ते ज प्रमाणे अपभ्रंशमां अ विकरणप्रत्यययुक्त प्रथमगण प्राधान्य भोगवे छे, ज्यारे क्रियापदना बीजा गण अदृश्य थाय छे. आत्मनेपद लुप्त थई जाय छे; कोइ वार संस्कृतना अनुकरणमां वपराय ए वात जुदी. दा. त. पिच्छए, लुब्भए, लक्खए इ० (६. ७४-८८.). ते ज प्रमाणे कृदंतोमां कोइ वार आत्मनेपद देखा दे छे. दा. त. वट्टमाण (६. १५८) पविस्समाण (६. ७४.) इ० उपरना दाख-लाओ परथी ए पण जणाशे के केटलोक वार आत्मनेपदनी भ्रान्तानुवृत्ति पण भावां रूपोमां देखाय छे.

§ ६६. अपभ्रंशमां केटलोक काळ पण देखा देता नथी. भूतकाळ—अद्यतन, अस्तन अने श्वस्तन त्रणे य गूम थाय छे. क्रियातिपत्त्यर्थ (conditional) पण

અદ્વય થાય છે આસિ < આસીત્ (૬. ૧૩.) એકલો દેખા દે છે. ત્રણેય પુષ્પમાં આસિ નો જ પ્રયોગ થાય છે. દા. ત. હું આસિ ઘિન્તુ વિવાષ્ જિણેપ્પિણુ । (૫. ૧૯૪.); ણડ જક્ખહં રક્ખહં કિન્નરાહં લહ્ इत्थુ આસિ સંચરુ નરાહ । (૬. ૫૭.) ૬૦ મૂતકાલ કર્મણ મૂતક્રૂદંતની મદદથી દર્શાવાય છે, જેનાં દૃષ્ટાંતો તો સામાન્ય છે.

§ ૬૭. ક્રિયાપદના ગણોના અવશેષ ક્યાંક ક્યાંક અપબ્રંશમાં રહ્યા છે. દા. ત. જિણહ (૫. ૧૯૪.) કુણહ (૧૦. ૪૦.) થુણહ (=સ્તુનોતિ * ૬. ૧૬૮.) વિહેહ (૧૦. ૭.) ણાસહ (૫. ૨૧૮.) ણચ્ચહ (૧. ૧૦૨) ૬૦ કેટલીક વાર મૂતક્રૂદંતને જ બારોબાર ધાતુ વનાવવામાં આવે છે. દા. ત. કહ્હહ (૩. ૧૧૦.) ઓલગ્ગહ (૫. ૨૦૦) ઉલુક્કહ (૧. ૪૯.) ૬.

§ ૬૮. પ્રત્યયાન્ત ધાતુ (Derivative Roots) અપબ્રંશમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. પ્રેરકરૂપ (ગિજન્ત:), પૌન:પુન્યદર્શક ધાતુરૂપ (યકન્ત:) અને નામ-ધાતુ અપબ્રંશમાં માલમ પડે છે તે ઉપરાંત ધ્વનિક્રિયાપદો પણ દેખા દે છે. ઇચ્છાદર્શકધાતુઓ યાસ માલમ પડતા નથી.

- [૧] પ્રેરકધાતુઓ—પહસારહ (૨. ૧.) વિહજ્જાવહ (૩. ૮૮.) પહા-વહ (૨. ૧૩૧.) નચ્ચાવહ (૩. ૨૧.) ૬૦
- [૨] પૌન:પુન્યદર્શક ધાતુ—મરુમારહ (૩. ૭૪; ૩. ૧૪૯); જાજાહિ (૩. ૧૯૬); મુસુમૂરહ (૪. ૧૨૩.) ૬૦
- [૩] નામધાતુ—સુહાવહ (૬. ૭.); ધંધહ (૧૩. ૭.); જગહહ (૧૩. ૨૦.); હક્કારહ (૩. ૧૪૯.); જયજયકારહ (૨. ૭.) બહિરહ (૬. ૬૭.) ૬૦
- [૪] ટ્વિ-પ્રકારના નામધાતુ—સમરસિહ્વાહં (૭. ૮૬.) બંધિકિહ (૧૩. ૪૮.) ગોઅરિહોહ (૧૪. ગીત. ૫.)
- [૫] ધ્વનિધાતુ—કિલિકિચહ (૬. ૫૩.) ચુસચુસહ (૧૩. ૭.) ગિણગિણહ (૧૦. ૩૨.) ગુમગુમહ (૨. ૧૩૫.) ઘવઘવહ (૧. ૨૪.) રહ્વુહ્હ (૫. ૧૧૫.) રુહુરુહ (૬. ૫૨.) કુલુ-કુલહ (૬. ૫૨.) કરચરહ (૧૨. ૧૩.) ૬૦

§ ૬૯. સામાન્યતઃ ધાતુના જુદા જુદા કાલનાં રૂપ નીચે પ્રમાણે છે:—

(क) वर्तमानकाल

एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष. करउं (७. ३.) करमि (२. २४.) करिमि (३. ८१.) करेमि (२. १९६.) करेवि (७. १४.)	करहुं (३. १३२.) करिमो (६. ९४.)
द्वितीय पुरुष. करसि (४. १७४.) करहि (३. १०७.) करहिं (५. ४१) [करेसि]	करहु (३. १३.)
तृतीय पुरुष. करइ (१. २.) करेइ (७. ३२.)	करन्ति (१. २४.) करहिं (७. ४.)

(ख) भूतकाल (जुओ §६६.)

(ग) भविष्यत्काल

एकवचन	अनेकवचन
प्र. पु. करेसमि (३. २२.) करिसु (३. १४५.) करीहिमि (११. ५.)	करेसहुं (३. १४.)
द्वि. पु. [करेसहि, करेससि] करीहिसि (११. १४.)	करेसहु (३. १९९.) करेसहो (३. २००.)
तृ. पु. करेसइ (३. १४.) करेहिइ (१४. गीत २.)	[करेसहिं, करेहिन्ति]

उपरनां रूप उपरथो जणाशे के संस्कृतनी माफक अपभ्रंशमां भविष्यत्काल, वर्तमानकाल पर ज अवलंबे छे.

(घ) आज्ञार्थः—

एकवचन	अनेकवचन
प्र. पु. [०]	[०]
द्वि. पु. करहि (२. २३.) करिहि (५. ४२.) करि (२. १२६.) कर (२. ४८.) करु (२. ५२.) करह (१३. २०.)	करहो (१. ४९.) करहु (१. ४९) करह (८. १४.)
तृ. पु. करउ (२. ९०.)	[०]

आज्ञार्थनां प्र. पु. नां रूप वर्तमानकाल जेवां ज समजवां, जो के वैयाकरणो करमु अने करिमो एम प्र. पु. नां एकवचन अने अनेकवचननां

रूप बतावे छे. ते ज प्रमाणे तृ. पु. ना अनेकवचनमां करंतु, करहुं एम रूप समजवां; परंतु वपराशमां तो वर्तमानकालनां रूप ज प्राधान्य भोगवे छे.

(घ) विध्यर्थः—

एकवचन

अनेकवचन

प्र. पु. करिज्जउ (५.२२६.) किज्जउं (७.१३५.) [०]

द्वि. पु करिज्जहि (२.१००) करिज्जइ (३.१३२.) करिज्जहु (२. १०९)
करेज्ज (४. २७५.) करेज्जसु (५. ९०.)

तृ. पु. [करिज्जउ]

[करिज्जंतु, करिज्जहुं]

उपरनां रूपोमां देखाशे के ज्ज (सं. याम्, याव इ. विध्यर्थना प्रत्ययोना या समान ज्ज छे)+आहार्यना प्रत्ययोना मेळधी विध्यर्थना प्रत्ययो बनेला छे.

सामान्य रीते विध्यर्थनो अर्थ दर्शाववा विध्यर्थ कृदंत, वर्तमानकाळनुं रूप अथवा √हो प्रयुक्त होय तो तेनुं वर्तमान कृदंत वापरवामां भावे छे. दा. त. जइ पंचहं इक्कु वि होन्तु पुरि तो जुप्पइ रणभरधरणधुरि (३. ८२.); जइ ष्वहिं घल्लिय कद्द वि पइं तो पुरु घाएवउ सयलु मइं (३. १९८.) प्राकृतमां पण √हो धातुनुं वर्तमान कृदंतनुं रूप वपराय छे.

(छ.) कर्मणिप्रयोगः—[१] इज्ज लगाडी परस्मैपदना प्रत्यय दा. त. तृतीय पुरुष एकवचन गणिज्जइ (२. ८३.) ण्हाइज्जइ (२. ८३.) [२] इय लगाडवाथी पिट्टियइ (७. १२२.) [३] संस्कृतनी अनुकृति बुच्चइ (८.४०.) किज्जइ (२.५५.) दीसइ (१. १.)

§ ७०. कृदंतविचारः—

[१] वर्तमानकृदंत—पइसंत (१. ४.) णासंत (१. ८.) पंत (१. २१.)
जंत (१. २३.) उगमंत (१. ४७.) करंत (२. १४.) वज्जंत
(२. ४.) संत (२. ९.) पविस्समाण (६. ७४.) वट्टमाण
(६. १५८) आसीण (५. १०१.) इ०

[२] भूतकृदंत—गय (१. २.) क्रिय (१. १.) धूमाविय (१. ७.)
पइट्ट (१. १३.) दिण्ण (१. १३.) लइअ (१. २३.) इ०

[३] विध्यर्थ कृदंत—वंचेवाइं (३. १०.) खंचेवाइ (३. १०) अच्छे-
वउ (३. ५.) करिव्वउ (६. १९.) होइव्वउ (६. १९.) इ.

[४] संबन्धक भूतकृदन्तः—

पि-गंपि (५. १७२.)

षप्पि-गेणहेप्पि (१४. गीत. १.)

षप्पिणु-मेल्लेप्पिणु (१. २.) लेप्पिणु (१. २.) इ०

इवि-अहिसिचिवि (१. ८८.) अंचिवि (१. ८८.) मयलिवि
(१. १०) इ०

इवि-पेक्खेवि (१. २२.) निउड्डेवि (१. ४६.) इ०

इविणु-करेविणु (७. ८.) मारेविणु (१४. गीत. २.) इ०

इ-छड्ढि (१३. १७.) कप्पि (१४. गीत. १.) इ०

इय-थिय (१. ४३.) आरक्खिय (१. ४३.) इ०

ई-बइसी (६. १९.) इ०

ऊण-पुज्जऊण (६. ७९.) गिण्हऊण (६. ८१.) नमि-
ऊणं (४. २२२.) इ०

उं-खरी रीते आ प्रत्यय हेत्वर्थ कृदन्तनो छे, छतां पण संबन्धक
भूत कृदन्तनो अर्थ बताववा तेने वापरवामां आवे छे दा. त.
सोउं (४. २२२.) तोडिउं (६. ८७.) इ०

[५] हेत्वर्थ कृदन्तः--

इउं-संस्कृतनी अनुकृतिथी देसिउं (६. १६५.) णिणउं (६. २९.)
विहावउं (३. १२०.)

इवि-संबन्धक भूतकृदन्त हेत्वर्थ कृदन्त तरीके वापरवामां आवे छे.
दा. त. डहिवि (२. १३३.)

आ कृदन्त, अण तद्धितथी क्रियापदमांथी बनेला नामने षष्ठीनो
प्रत्यय लगाडवाथी बने छे: दा. त. अचछणहं (६. २६८.)
मुणहु (७. २१.) णासणहं (२. १७०.)

उपसंहार

प्रस्तुत ग्रन्थ अपभ्रंश-पाठावलीनो प्रथम अंश छे. तेमां आशरे इ. स. सातमाथी ते अगीआरमा सैका सुधीना अपभ्रंश-साहित्यमांथी उद्धरणो लेवामां आव्यां छे. आ ग्रन्थमां कुल चौद उद्धरणो छे. तेमांथी छ उद्धरणो अप्रसिद्ध ग्रन्थोमांथी लेवामां आव्यां छे. आ अप्रसिद्ध ग्रन्थोनी बधी हाथप्रतो भांडारकर प्राच्यविद्यामंदिरमांथी मेळववामां आवी हती. ते माटे ते संस्थानो, हुं ऋणी छुं. तेम ज गुजरात वर्नाक्युलर सोसाइटीए आ ग्रन्थना संपादनने उत्तेजन आपी, ते हाथप्रतो मेळवी आपवा प्रबंध कर्यो हतो; ते माटे ते संस्थाना प्रमुख अने संचालकनो हुं आभार मानुं छु. वाकीनां उद्धरणो लेवामां, एक या बीजी रीते मुद्रित ग्रन्थो ज उपयोगमां आव्या छे. आ बधा य मुद्रित अने अमुद्रित ग्रन्थोनी सविस्तर उल्लेख प्रत्येक उद्धरणनी टिप्पणीमां आपेली प्रस्तावनामां करवामां आवेलो छे.

आ उद्धरणोनी समज माटे मूलपाठनी साथे तेनी संस्कृतछाया आपवामां आवेली छे. केटलाक विद्वानो संस्कृतछाया आपवानी पद्धतिथी विरुद्ध छे. तेमनी दलील ए होय छे जे संस्कृतछायाथी अभ्यासक संस्कृतछायाने प्रधान गणी अपभ्रंशमूलपाठने गौण गणे छे तेषी अपभ्रंशनुं प्रधानत्व लुप्त थाय छे. परंतु आ दलील भ्रान्तिमूलक छे; कारण के अभ्यासक अपभ्रंशनी ज जिज्ञासाथी अभ्यासमां प्रवर्ते छे, ते कारणे तनी दृष्टि आगळथी अपभ्रंशनुं प्रधानत्व लुप्त थनुं ज नथी. बीजुं, वाक्यसंकलना (Syntax) अन्य काइ भाषा करतां संस्कृतमां संपादक सुस्पष्ट रीते बतावी शके छे, अने वाचक सरल अने स्पष्ट रीते तेने समजी पण शके छे. प्रस्तुत पाठावलीनी संस्कृतछाया अपभ्रंशनी वाक्य संकलनाने बहुधा अनुसरे छे. अपभ्रंशनी वाक्यसंकलना शिथिल अने स्वच्छंदी होवाथी तेनी छायानी संस्कृत-भाषा एटली सुदृढ अने चोटदार न होय ए स्वाभाविक छे. अपभ्रंशमूलमां समासना पदनो विग्रह बताववा विग्रहचिह्न (dash) नो प्रयोग करवामां आव्यो छे; ज्यारे उपसमासना पदाना विग्रह बताववा पूर्णविराम जेवुं चिह्न योजवामां आव्युं छे. प्रत्येक उद्धरणना टिप्पणीनी प्रस्तावनामां कर्ता, कृति, वंद, वस्तुनो सार इत्यादि बाबतोना विचार करवामां आव्यो छे. टिप्पणीमां पाठपाठान्तरो, शुद्धि इत्यादिना खास चर्चा करवामां आवी छे. शब्दकोशनी रचना अर्वाचीन देशभाषाओ जेवी के गुजराती, हिंदी, मराठी इ. ने अनुलक्षी करवामां आवी छे. देशशब्दोनी खास नोंध लेवामां आवी छे. अपभ्रंशव्याकरणनी रचना तारण-

पद्धति (Inductive Method) प्रमाणे करवामां आवी छे; छतां य तेनी सुश्लिष्टता अने उपयोगिता साचववा बीजा व्याकरणग्रन्थो के साहित्यमांधी निर्देश करी अथवा [] चिह्न करी रूप लेवामां आव्यां छे. भावां स्थानो अल्प छे. आदिनुं निवेदन संस्कृतमां आपवामां आव्युं छे. तेनुं कारण ए ज छे के पर-प्रान्तीय विद्वानोने प्रस्तुत ग्रन्थ उपयोगी थाय. गूजराती उपोद्घात पण सपभ्रंश-संबंधी मारं मन्तव्य विद्वानो अने अभ्यासको समक्ष व्यक्त करी शकशे.

दि. बा. केशवलाल हर्षदराय ध्रुवे तेम ज महाराजश्री पुण्यविजजीए आ कार्यमां पगले पगले साहाय्य करी, तेमना अगाध ज्ञाननो निरर्गल लाभ मने आप्यो छे. ते माटे हुं तेमनो अत्यन्त ऋणी छुं. डॉ. पी. एल. वैद्य एम. ए. डी. लीट. एमणे त्रीजा अने पांचमा उद्धरण माटे पाठान्तरो अने सूचनो करी मने उपकृत कर्यां छे. पांचमा अने बारमा उद्धरणने माटे पुष्पदन्तना महापुराणनी भांडारकर इन्स्टीटयुटनी प्रत उपरधी करेली नकल, तेम ज तेमना तरफधी संपादित थती उद्द्योतननी कुवल्यमालानुं आदिनुं फॉर्म तथा भांडारकर इन्स्टीटयुटनी ते ग्रन्थनी प्रतनो लाभ, श्री जिनविजयजीए मने आप्यो हतो. तेने माटे तेमनो हुं उपकार मानुं छुं. आ उपरांत, प्रो. ए. एन. उपाध्येनो 'जोइंदु' परनो लेख, तेम ज प्रो. हिरालाल जैननां अपभ्रंशप्रकाशनो मने उपयोगी थयां हतां. तेम ज रायचंद्रग्रन्थमालामां प्रकाशित थएलो 'परमात्मप्रकाश' ग्रन्थ पण मने खास उपयोगी थई पढयो हतो. स्व. डॉ. हरप्रसाद शास्त्री तेम ज डॉ. शहि-दुल्लानां कण्ह अने सरहना दोहाकोशनां संपादननो पण उपयोग करवामां आव्यो छे. श्री. भोगीलाल सांडेसराए शब्दकोश बनाववामां मने मदद करी हती. ते माटे ते सर्वेनो हुं उपकार मानुं छुं.

गूजरातीना शास्त्रीय अभ्यासमां आ ग्रन्थ उपयोगी थई पढशे, तो मारो श्रम हुं सफल थएलो मानीश.

ननु वक्तृविशेषनिःस्पृहा गुणगृह्या वचने विपश्चितः ।

मधुसूदन चिमनलाल मोदी.

॥ अपभ्रंशपाठावली ॥

। संस्कृतछायासमेतं मूलम् ।

॥ प्रथममुद्धरणम् ॥

[चउमुहु संयंभु ।]

॥ जल-कीला-वणणु ॥

(१)

विमले विहाणण कियण पयाणण उयय-इरि-सिहरे रवि दीसइ
“मइ मेल्लेप्पिणु निसि-यरु लेप्पिणु कहि गय णिसि” णाइ गवेसइ॥
सु-प्पहाय-दहि-अंस-रवणणउं कोमल-कमल-किरण-दल-छणणउं
जय-हरे पइसारिउ पइसंतें णावइ मंगल-कलसु वसंतें
फगुण-खलहो दूउ णीसारिउ जेण विरहि-जणु कह व ण मारिउ ५
जेण वण-प्फइ-पय विम्भाडिय फल-दल-रिद्धि-मडप्फर साडिय
गिरि-वर गाम जेण धूमाविय वण-पट्टण-णिहाय संताविय

१ उयइरिसिहरे । २ जेम ।

[चतुर्मुखः स्वयंभूः ।]

॥ जलक्रीडावर्णनम् ॥

(१)*

विमलेन विभानकेन कृते प्रयाणे उदयगिरिशिखरे रविः दृश्यते
‘मां मुक्त्वा निशाकरं लात्वा कुत्र गता निशा’यथा गवेषयति ॥
सुप्रभातदधिअंशरमणीयः कोमलकमलकिरणदलछत्रः
जगद्गृहे^१ प्रवेशितः प्रविशता यथा मंगलकलशः वसंतेन
फाल्गुनखलस्य शासनं निःसारितं येन विरहिजनः कथमपि न मारितः
येन वनस्पतिपयः नाशितं फलदलकृद्धिअभिमानः शाट्टितः
गिरिवरा ग्रामाः येन धूमापिताः वनपट्टनसमुदार्यैः संतापितः

* आ छाया नीचे नोंधेली टीप, ते मूळ हाथप्रतना हांसियामां कोई
वाचके नोंधेली टिप्पणी जे अभ्यासकना तटस्थ विचार माटे जेमने तेम ज
आपवामां आवी छे. आ टिप्पणी अपभ्रंश मूळ साथे सरखाववी.

१ शोभनप्रभसैवातिशयेन दधिस्थंसक आदित्यकलशश्चाभूत् । २ जगद्गृहे ।
३ पालयः । ४ समुदायः ।

सरि-पवाह मिहुणइं णासंतइं जेण वरुण-घण-णियलेहिं धित्तइं
जेण उच्छु-विड जंतेहिं पीलिय पव-मंडव-णिरिकक आचेलिय
जासु रज्जि^१ पर-रिद्धि पलासहो तहो मुहु मयलिवि फग्गुण-मासहो
॥ घत्ता ॥ पंकय-वयणउ कुवलय-णयणउ केयइ-केसर-सिर-सेहरु
पल्लव-कर-यलु कुसुम-णहुज्जलु पइसरइ वसंत-णरेसरु ॥१२

(२)

दोला-तोरण-वारे पई-हरे पइहु वसंतु वसंत-सिरि^२-हरे
सर-रुह-वास-हरेहिं रव-णेउरु^३ आवासिउ महु-अरि-अंते-उरु
कोइल-कामिणीउ उज्जाणेहिं सुय-सामंत^४ लया-हर-थाणेहिं
पंकय-छत्त-दंड सर-नियरेहिं सिहि-साहुलउ मही-हर-सिहरेहिं
कुसुमा-मंजरि-धय साहारहिं दवणा-गंठि-वाल केयारिहिं

१७

१ रज्जु । २ -सिराहरे ३ नेउरु ४-मासंत

सरिप्रवाहं मिथुनानि धावन्ति येन वरुणघननिगडेपु^१ क्षिप्तानि
येन इक्षुसमूहः यंत्रैः पीडितः प्रपामंडपचौराः^२ निर्वह्नायिताः
यस्य राज्ये परऋद्धिः पलाशस्य तस्य मुखं मलिनयित्वा फाल्गुनमासस्य
॥घत्ता॥ पंकजवदनः कुवलयनयनः केतकीकेसरशिरःशेखरः
पल्लवकरतलः कुसुमनखोज्ज्वलः प्रविशति वसंतनरेश्वरः ॥

(२)

दोलतोरणद्वारे प्रतिगृहे प्रविष्टः वसंतः वसंतश्रीगृहे
सरोरुहवासगृहेषु खनू-पुरं आवासितं मधुकरी-अंतःपुरं
कोकिलाकामिन्यः उद्यानेषु शुक्रसामंताः लतागृहास्थानेषु
पंकजछत्रदण्डाः सरोनिकरेषु शिखिअवचूलं^३ महीधरशिखरेषु
कुसुम-मञ्जरीध्वजाः सहकारेषु दमनकैप्रंथिपालाः केदारेषु

१ नदी । मेघ । जलबन्धः ॥ २ रिक्कनी नीचे नीशानी करी चौराः
नोंष हांसियामां छे. ३ सिगिरिका । ४ भंडारपलकाः ।

वाणर·मालिय साहा-वंदिहि^१ महु·अर-मत्त-माल-मयरंदिहि^२
 ०मंतोल्लव-कल्लोलावासहिं भुंजा अहिणव-फल-महणासहिं
 एम पइट्टउ विरहि विद्धंतउ गय·वइ-वम्मोहि अंदोलंतउ
 ॥ घत्ता ॥ पेक्खेवि एंतहो रिद्धि वसंतहो महु-ईषु-सुरा-रस-मंती
 णम्मय बाली भुंमल भोली णं भभइ स·लोणी ऽहो·रत्ती ॥२२

(३)

णम्मयाइ मयर·हरहो जंतिष् णाइ पसाहणु लइउ तुरंतिष्
 घवघवंति जे जल-पब्भारा ते जि णाइ णेउर-झंकारा
 पुलिणइ बे वि जासु सच्छायइं ताइं जि उढणाइ^३ णं जायइं
 जं जलु खलइ वलइ उल्लोलइ रसणा-दाम-भंति^४ णं घोळइ

१ पानानां बाजुमां नोषेळुं पाठांतरः—वंदरसाहियमालावंदेहि पाठे । मूळ
 प्रतनो पाठ स्वीकार्यो छे. २ मयरंदिहि ३ मंतोल्लकल्लोलावासाहि ।

४. उढणाइ । आ पाठनी चर्चा माटे टीकांमां जुओ. ५ रसणा-
 दासुभंति इ०

वन्दनमालिकाः शाखावृन्देषु मधुकरमत्तमालामकरन्देषु
 मंत्रोल्लापकल्लोलावासेषु अप्रेभोजकां अभिनवफलमहानसेषु
 एवं प्रविष्टः विरहेन विध्यन् मन्मथगजपतौ आंदोल्यमानः
 ॥घत्ता॥ प्रेक्ष्य आयातः ऋद्धिं वसंतस्य ईषन्मधुसुरारसमत्ता
 नर्मदा बाला विह्वलौ मुग्धौ इव भ्रमति सलावण्या अहोरात्रं ॥

(३)

नर्मदया मकरधरं यान्त्या इव प्रस्राधनं लातं त्वरयन्त्या
 घवघवरवं कुर्वन्ति ये जलसमूहाः ते एव यथा नूपुरझंकाराः
 पुलिने द्वे अपि यस्याः सच्छाये ते एव उपरितनवस्त्रे इव जाते
 यजलं स्वलति वलति उल्लोलयति रसनादामभ्रांतिं इव घूर्णयति

१ वंदरसाहियतालावंदेहि पाठे । २ अप्रेभोजकाः स्तितिषुः । ३ अभिनवा ।
 ४ अकटिला ।

जे आवत्त समुद्रिय चंगा ते जि णाइ तणु-ति-वलि-तरंगा २७
 जे जल-हृत्थि स-यल-कुंभिल्ला ते जि णाई थण अधुमिभिल्ला
 जो डिंडीर-णियरु^१ अंदोलइ णावइ सो जि हारु रंखोलइ
 जं जल-यर-रण-रंगिउ पाणिउं तं जि णाइ तंमोलु स-वाणिउ
 मत्त-हृत्थि-मय-मइलिउ जं जलु तं जि णाइ किउ अक्खिहु कज्जलु
 जाउ तरंगिणीउ^२ अवर-उहउ ताउ जि भंगुराउ णं भउहउं
 जाउ भमर-पत्तिउ अलीणउ केसावलिउ ताउ णं^३ दिणणउ
 ॥घत्ता॥ मज्झे जंतिण मुहु दरिसंतिण माहेसर-लंक-पईयहु
 मोहु-प्पाइउ^४ मणे-जरु लाइउ तहु सहस-किरण^५-दस-गीवहु ॥ ३५

(४)

सो वसंतु सा रेवा तं जलु सो दाहिण-मारुउ ऽमिय-सीयलु
 ताइ असोय-णाय-चूय-वणइं महुअरि महुअर-सरइ लय-भवणइ

१. डिंडीरुणियरु । २. तरंगिणिउ । ३. नं । ४. मोहु उप्पाइउ । ५. ससंकिरणु ।

ये आवर्ताः समुत्थिताः चंगाः ते एव यथा तनुत्रिवलितरंगाः
 यौ जलहृत्तिसकलकुंभौ तौ एव यथा स्तनौ अधोन्मीलितौ
 यः डिंडिरनिकरः आन्दोलयति यथा स एव हारः दोलायते
 यज्जलचरवर्णरंजितं पानीयं तदेव यथा तांबूलं सवर्णकं
 मत्तहृत्तिसकलमलिनितं यज्जलं तदेव यथा कृतं अक्षणोः कज्जलं
 याः तरंगिण्यः अवर-मुखिन्यः ताः एव भंगुराः यथा भ्रुवः
 याः भ्रमर-पंक्तयः मत्ताः केशावलयः ताः यथा उक्ताः
 ॥घत्ता॥ मध्ये यान्त्या मुखं दर्शयन्त्या माहेश्वरलंकापतिभ्यां
 मोहः उत्पादितः मनसिजः लायितः ताभ्यां सहस्रकिरण-दशग्रीवाभ्यां ॥

(४)

सः वसंतः सा रेवा तद् जलं सः दक्षिण-मारुतः अमृतशीतलः
 तानि अशोकनागचूतवनानि मधुकरेण मधुरस्वराणि लताभवनानि

ते धुयगाय ताउ कीरोलिउ ताउ कुसुम-मंजरि-रिंछोलिउ
 ते पल्लव सो कोइल-कलयलु सो केयइ-केसर-रय-परिमलु
 ताउ णवल्लउ मल्लिय-कलियउ दवणा-मंजरियउ णव-फलियउ ४०
 ते अंदोला सो^१ जुवइ-यणु पेक्खेवि सहस-किरणु हरिसिय-मणु
 सह अंत-उरेण गउ तेत्तहे णम्मय पवर महा-णइ^२ जेत्तहे
 दूरे थिय आरक्खिय णिय-बलु जलु जंतिअहि^३ णिरुद्धउ णिम्मलु
 ॥ घत्ता ॥ वड्डिय-हरिसिउ जुवइहि सरिसउ माहेशर-पुर-परमेसरु
 सलिल-सभंतरे माणस-सर-वरे णं पइहु सुरिहु स-अच्छरु ॥ ४५

(५)

सहस-किरणु सहसत्ति निउड्डेवि आउ णाइ महि-वहु अवसंडेवि
 दिहु मउडु लुडु अद्धुम्मोलिउ रवि व दरुग्गमंतु सोहिल्लउ
 दिहु णिडालु वयणु वच्छ-त्थलु णं चंदद्धु कमल णह-मंडलु

१. तं । २. नइ । ३. जंतिअए ।

ते भ्रमराः ताः कीरपंक्तयः ताः कुसुममंजरीपंक्तयः
 ते पल्लवाः सः कोकिलकलकलः स केतकीकेसररजःपरिमलः
 ताः नवाः मल्लिकाकलिकाः दमनकमंजर्यः नवफलिताः
 ते आन्दोलाः सो युवतिजनः [एतानि] प्रक्ष्य सहस्रकिरणः हृष्ट-मनाः
 सह अंतःपुरेण गतः तावत् नर्मदा प्रवरा महानदी यावत्
 दूरे स्थित्वा आरक्ष्य निजबलं जलं यान्त्रिकैः निरुद्धं निर्मलं
 ॥घत्ता॥ वर्धित-हर्षः युवतिभिः सहितः माहेश्वरपुर-परमेश्वरः
 सलिलाभ्यंतरे मानस-सरोवरे यथा प्रविष्टः सुरेन्द्रः साप्सराः ॥

(५)

सहस्रकिरणः सहसा निमज्ज्य आयातः यथा महीवधूं आश्लिष्य
 दृष्टः मुकुटः शोभं अधोन्मीलितः रविः इव ईषत् उद्रच्छन् शोभावान्
 दृष्टं ललाटं वदनं वक्षःस्थलं यथा चंद्रार्धः कमलं नभोमंडलं

१. णले बुडयित्वा । २. ईषत् ।

पभणइ ससिह-रासि “लइ दुकहो जुज्झहो रमहो ण्हाहु उलुकहो”
 तं णिसुणेवि कडकख-विकखेवउ बुडुउ उक्क 'राय-मह-एविउ ५०
 उप्परि^२ कर-यल-नियरु परिट्टिउ णं रत्तुप्पल-संडु समुट्टिउ
 णं केयइ-आरामु मणो-हरु णक्ख-सूइ कडउल्ला-केसरु
 महु-अर सर-भरेण अलीणा कामिणि भिसिणि भणेवि णं लीणा
 ॥घत्ता॥ सलिल तरंतहु उम्मीलंतहु मुह-कमलहु केइ पधाइय
 “ आयइ सर-रसइ किय तामरसइ ” नर-वइहे भंति उप्पाइय ॥ ५५

(६)

अवरोप्परु जल-कील करंतहु घण-पाणिय-पहयर^३ मेल्लंतहुं
 कहि मि चंद-कुंदुज्जल-तारेहिं धवलितु जलु तुट्ठंतिहिं^४ हारेहि
 कहि मि रसितु णेउरहिंरसंतिहिं कहि मि फुरितु कुंडलहिं फुरंतहिं
 कहि मि सर-रस-तंबोलारत्तु कहि मि बउल-कायंबरि-मत्तु

१. राउ । २ उप्परे । ३ प्पहर । ४ तदंतिहे

प्रभणति सहस्ररश्मैः “ ननु दौकध्वं, युध्यत, स्नात, उल्लिनीत ”
 तं निश्रुत्य कटाक्षविक्षेपकाः निमग्नाः उक्ताः राजमहादेव्यः
 उपरि करतलनिकरः परिस्थितः यथा रक्तोत्पलखंडः समुत्थितः
 यथा केतकीआरामः मनोहरः नखसूचिः कटककेसरैः
 मधुकराः स्वरभरेण मत्ताः कामिन्यः बिसिन्यः भणित्वा यथा लीनाः
 ॥घत्ता॥ सलिले तरसु उन्मीलसु मुखकमलेषु केचित् प्रधाविताः
 ‘आगतानि सरसानि किं तामरसानि’ नरपतये भ्रान्तिः उत्पादिता ॥

(६)

परस्परं जल-कीलां कुर्वतां घन-पानीय-प्रकरान् मुञ्चतां
 कुत्र अपि चंद्रकुन्दोज्ज्वलतरैः धवलितं जलं त्रुट्यद्भिः हारैः
 कुत्र अपि रसितं नूपुरैः रसद्भिः कुत्र अपि स्फुरितं कुण्डलैः स्फुरद्भिः
 कुत्र अपि सरसताम्बूलारक्तं कुत्र अपि बकुलकादंबरीमत्तं

१ रश्मयः । २ आमस्तकः । समस्ताः ३ सेहर पाठे । ४ जलच्छटा । ५. शुभैः

६. शब्दं कृतं जलेन । ७ मदिरा ।

कहि मि फलिह-कपुरेहिं वासिउ कहि मि सुरहि-मिग-मय-वामोसिउ ६०
 कहि मि विविह-मणि-रयणुज्जलियउ कहि मि धोय-कज्जल-संवलियउ
 कहि मि बहल-कुंकुम-पंजरिअउ कहि मि मलय-चंदण-रस-भरिअउ
 कहि मि जक्ख-कहमेण करंबिउ कहि मि भमर-रिछोलिहिं चुंबिउ
 ॥ घत्ता ॥ विहुम-मरगय-इंदणील-सय-चामियर-हार-संघायहिं^१
 बहु-वणुज्जल णावइ णह-यल सुर-धणु-घणु^२-विज्ज-बलायहिं ॥६५

(७)

का वि करंति केलि सहु राषहिं पहणइ कोमल-कुवलय-घाषहिं
 का वि मुद्ध-दिट्ठिष सु-विसालण^३ का वि णवल्लण मालइ-मालण
 का वि सु-यंधेहिं पायड-हुल्लेहिं का वि सु पूय-फलेहिं वउल्लेहिं
 का वि ज्जुण-पण्णहिं पट्टवियहिं^४ का वि रयण-मणि-अबलंबियहिं
 का वि विलेवणेहिं उव्वरियहिं का वि सुरहि-दवणांमंजरियहिं ७६

१. विहुममरगयइ इंदणीलसयइचामीयरहारसंघायहिं २ घणु । ३ सुवि-
 सालइ । ४ ज्जुणपण्णहिं पट्टणिहिं ।

कुत्र अपि स्फटिककर्पूरैः वासितं कुत्र अपि सुरभिमृगमर्द-व्यामिश्रितं
 कुत्र अपि विविधमणिरत्नोज्ज्वलितं कुत्र अपि धौतकज्जलसंवलितं
 कुत्र अपि बहलकुंकुमपिञ्जरितं कुत्र अपि मलयचंदनरसभरितं
 कुत्र अपि यक्षकर्दमेन कर्बूरितं कुत्र अपि भ्रमरपंक्तिभिः चुंबितं
 ॥ घत्ता ॥ विहुममरकतइन्दनीलशतचामीकरहारसंघातैः

बहुवर्णोज्ज्वलं यथा नभस्तलं सुरधनुःघनविद्युद्बलाहकैः ॥

(७)

का अपि करोति केलीं सह राज्ञा प्रहन्ति कोमलकुवलयघातैः
 का अपि मुग्धदृष्ट्या सुविशालया का अपि नवीनया मालतीमालया
 का अपि सुगन्धैः पाटलपुष्पैः का अपि सुपूगफलैः वर्तुलैः
 का अपि अर्जुनपर्णैः प्रस्थापितैः का अपि रत्नमणिअबलंबितैः
 का अपि विलेपनः उद्वृत्तैः का अपि सुरभिदमनकमञ्जरीभिः

कहि वि गुञ्जु जले अद्धुम्मोलउ' णं मयर-हर-सिहर सोहिल्लउ
 कहि वि कसण-रोमावलि दिट्ठी काम-वेणि' णं गलेवि पइट्ठी
 कहि' वि थणोवरि ललइ अहोरणु णाइ अणंगहो केरउ तोरणु
 ॥घत्ता॥ कहि वि स-रुहिरइं दट्ठइं णहरइं थण-सिहरोवरि सु-पहुत्तइ
 वेणिं' वलग्गहो मयण-तुरंगहो णं पयइ छुडु छुडु खित्तइं ॥ ७५

(८)

तं जल-कील णिष्णवि पहाणहुं जाय बोह्ल णह-यले गिब्वाणहं
 पभणइ षक्कु हरिस-संपण्णउ "ति-हुअणे सहस-किरणु पर-धण्णउ
 जुवइ स-हासु जासु स-वियारउ विग्गम-हाव-भाव-चावारउ
 णलिणि-वण व दिण-यर-कर-इच्छउ कुमुय-वणु व ससहर-किरणिच्छउ'
 कालु जाइ जसु मयण-विलासें माणिणि-पत्तिज्जवणायासें' ८०

१. आद्धमिल्लउ -२. वेणी ३. कहे वि; कहे वि राख्युं होत तो चालत; परंतु उपरना प्रयोग साथे मेळ लाववाना हेतुए संस्कार कर्यो छे. ४ वेगणेण ५. तण्णिच्छउ ६ पत्तेज्जवणायासें ।

कस्याः अपि गुह्यं जले अर्धमोलितं यथा मकरधरशेखरं शोभायुक्तं
 कस्याः अपि कृष्णरोमावलिः दृष्टा कामवेणी यथा गलित्वा प्रविष्टा
 कस्याः अपि स्तनोपरि ललति उपरितनवन्नं यथा अनंगस्य तोरणं
 ॥घत्ता॥कस्याःअपि सरुधिराणि दृष्टानि नखराणि स्तनशिखरोपरि सुप्रभूतानि
 वेगेन विलग्रस्य मदनतुरंगस्य यथा पदानि ईषत् ईषत् क्षुण्णानि ॥

(८)

तां जलक्रीडां दृष्ट्वा प्रधानानां जातः शब्दः नभस्तले गोर्वाणानां
 प्रभणति एकः हर्षसंपन्नः "त्रिभुवने सहस्रकिरणः परमधन्यः
 युवत्यः यस्य सहासाः सविकाराः विभ्रमहावभावव्यापारिताः
 नलिनोवनं इव दिनकरकरइच्छिन्यः कुमुदवनं इव शशधरकिरणेच्छिन्यः
 कालः याति यस्य मदनविलासेन मानिनीप्रतायनायासेन

अच्छउ सुरउ जेण जगु मत्तउ जल-कीलाष किन्न पज्जत्तउ ”
 तं गिसुणेवि अवरेक्कु पबोल्लिउ “ सहस-किरण केवल सलिलोल्लिउ
 इत्थु पवाहु^१ मणो-हर-वत्तउ जो जुवइहिं^२ गुज्झंतु वि पत्तउ
 ॥ घत्ता ॥ जेण खणंतरे सलिल-भंतरे गलियंसु-धरण-वावारष
 स-हरसु दुक्कउ माणेवि मुक्कउ अंते-उरु एकष वारष ॥ ८५

(९)

रावणो वि जल-कील करेप्पिणु सुंदर सियय-वेइ विरएप्पिणु
 उप्परि जिण-वर-पडिम चडावेवि विविह-वितान-णिवहु बंधावेवि
 तुप्प-खीर-सिसिरेहिं^३ अहिंसिचिवि णाणा-विह-मणि-रयणिहिं अंचिवि^४
 णाणा-विहहिं विलेवण-भेयहिं^५ दीव-धूव-बलि-पुप्फ-णिवेयहिं
 पुज्ज करेवि किर गायइ जावहिं^६ जंतिएहिं जलु मेल्लिउ^७ तावहिं ९०

१ अछउ २ पहाउ ३ जुवइहिं ४ अंचेहिं ५-६ जावेहिं-तावेहिं

अच्छं सुरतं येन जगत् मत्तं जलक्रोडया किं न पर्याप्तम्”
 तत् निश्च्युत अपरः एक उक्तवान् सहस्रकिरणः केवलं सलिलार्द्रः
 अत्र प्रवाहैः मनोहरवृत्तः यः युवतीनां गुह्यान्तः अपि प्रविष्टः
 ॥ घत्ता ॥ येन क्षणांतरे सलिलाभ्यन्तरे गलितांशुकंधरणव्यापारे
 सहर्षं दौकितं भुक्त्वा मुक्तं अंतःपुरं एकस्मिन् वारे ॥

(९)

रावणः अपि जलक्रीडां कृत्वा सुंदरां सिकतावेदीं^३ विरच्य
 उपरि जिनवरप्रतिमां आरोह्य विविधविताननिवहं बन्धयित्वा
 घृतक्षीरदधिभिः अभिसिंच्य नानाविधमणिरत्नैः अर्चित्वा
 नानाविधैः विलेपनभेदैः दीपधूपबलिपुष्पनैवैः
 पुजां कृत्वा किल गायति यावत् यान्त्रिकैः जलं मुक्तं तावत्

१०. प्रवाहः २. शिथिलितवस्त्राणां ३. बाहुकावेदि

पर-कलत्तु संकेयहो दुक्कउ णाइ वियड्ढहिं मण्णेवि मुक्कउ
 धाइउ उभय-तडइं धावतउ जिण-वर-पवर-पुज्ज रेळंतउ
 दह-मुहु पडिम लेवि विहडण्हइ कह वि कह वि णोसरिउ विवावडु
 ॥ घत्ता ॥ भणइ “ णरेसहो, तुरिय गवेसहो किउ जेण एउ पिलुणत्तणु
 किं बहु वुत्ते तासु णिहत्ते^१ दक्खवमि अज्जु जम-सासणु ” ॥ ९५

(१०)

तो एत्थंतरे लद्धाएसा गय मण-गमणा ऽण्येय गवेसा
 रावणेण सरि दिट्ठ वंहती मुय-महु-यर-दुक्खेण व विजंती^२
 चंदण-रसेण व बहल-विलिती जल-रिद्धिण णं जाव्वण-इत्ति
 मन्थर-वाहेण व विस्तत्थी^३ जं च पट्ट-वत्थइं व णियत्थी
 पुलिणाहोरणाइं व पगुत्ती^४ वालाहिव-णिहाए व सुत्ती १००

१. वुत्तेण-णिहत्तेण । २. दुक्खेणवजंती । ३. वोसत्थी । ४. वीणाहो-
 रणाइंवपंगुत्ती ।

परकलत्रं संकेताय दौकितं यथा विदग्धैः भुक्त्वा मुक्तं
 धावितं उभय-तटे धावत् जिनवरप्रवरपूजां प्लावयत्
 दशमुखः प्रतिमां लात्वा श्रटिति कथमपि कथमपि निःसृतः व्याकुलः^१
 ॥ घत्ता ॥ भणति “ नरेशाः त्वरया गवेषयत कृतं येन एतत् पिशुनत्वं
 किं बहु उक्तेन तस्मै निश्चयेन दर्शयामि अद्य यमशासनं ” ॥

(१०)

तावत् अत्रान्तरे लब्धादेशाः गताः मनोगमनाः अनेके गवेषकाः
 रावणेन सरित् दृष्टा वहन्ती मृतमधुकरदुःखेन इव त्रिज्यमाना
 चन्दनरसेन यथा बहलं विलिप्ता जलरुद्ध्या यथा यौवनवृत्ता
 मन्थरवाहेन यथा विश्वस्ता यत् च पट्ट-वत्त्रेण यथा निर्वासिता
 पुलिनपरितनवत्त्रेण^१ यथा प्रावृता व्यालाधिपनिद्रया यथा सुप्ता

१. जलप्रवाहेन व्याकुलीकृतचित्तः । २. सादिकाशुक्ला । ३. उपरितनवत्त्रेण ।

मल्लिव-दंतेहि व विहसंती णीलुप्पल-णयणहिं व णिपंती
 बडलसुरा-गंधेण व मत्ती केयइ-हत्थेहि व णच्चंती
 महुअर-महुर-सरिं^१ व गायंती उज्झर-मुरयाइं^२ व वायंति
 ॥घत्ता॥ अ-रमिय-रामहो णिरु णिक्कामहो आरुसेवि परम-जिणिंदहो
 पुज्ज हरेप्पिणु पाहुडु लेप्पिणु गय णावइ पासु समुदहो ॥ १०५

(११)

तहिं अवसरे जे किंकर धाइय ते पडिवत्त लण्पिणु आइय
 कहिय सुणंतह खंधावारहो “ लइ एत्तडउ सारु संचारहो^३
 माहेशर-णरवइ परमेसरु सहस-किरणु नामेण नरैसरु
 जा जल-कील तेण उप्पाइय सा अमरेहिं मि रमिवि ण णाइय
 सुव्वइ कासु को वि किर सुंदरु सुरवइ भरहु सयरु चक्केसरु ११०
 भइउ^४ सणंकुमारु ते सयल वि णउ पावंति तासु एक-यल वि

१. सरु । २. मुखाइ । ३. संसारहो । ४. हाथपोथीमां मध्यउ जेहुं
 वंचाय छे; शालिभद्रने उल्लेखी भइउ सुधारो कर्यो छे.

मल्लिकादन्तैः इव विहसंती नीलोत्पलनयनैः इव पश्यन्ती
 बकुलसुरागंधेन इव मत्ता केतकीहस्तैः इव नृत्यन्ती
 मधुकरमधुरस्वरेण इव गायन्ती निर्झरमुरजान् इव वादयन्ती
 ॥घत्ता॥ अरमितरामायं खलु निष्कामाय आरुप्य परमजिनेन्द्राय
 पूजां हत्वा प्राभृतं लात्वा गता यथा पार्श्वं समुद्रस्य ॥

(११)

तस्मिन् अवसरे ये किंकराः धाविताः ते प्रतिपत्तिं लात्वा आयाताः
 कथितं श्रुण्वते स्कन्धावाराय “ ननु श्लाघान् सारः संचारस्य
 माहेश्वरः नरपतिः परमेश्वरः सहस्रकिरणः नाम्ना नरेश्वरः
 या जलक्रीडा तेन उत्पादिता सा अमरैः अपि रन्तुं न ज्ञाता
 श्रूयते कस्य कः अपि किल सुन्दरः सुरपतिः भरतः सगरः चक्रेश्वरः
 भद्रः सनत्कुमारः ते सकलाः अपि न खलु प्राप्नुवन्ति तस्य एककलां अपि

१. न रमिताः रामाः येन सः परमेश्वरेण । २ खंडमेकं ।

का वि अउव्व लील विम्माणिय धम्म अत्थु वेण्णे वि परिणामिय,
काम-तत्तु पुणु तेण जि णिम्मिउ अण्ण रमंति पसव कोदूमिउ
॥घत्ता॥ 'मइ पवहंतिण भुयणे तवंतिण' गयण-त्थ पर्यंगु ण णावइ'
एण पयारिण पिय-वावारिण^१ थिउ सलिले पइसेवि णावइ"॥११५

(१२)

अवरि वुत्तु केण "मइ लक्खिउ सव्वउ सव्वु एण जं अक्खिउ
जं पुणु तहो केरउ अंतेउरु णं पच्चक्खु जि मयरद्वय-पुरु
णेउर-मुयरहु पेक्खणया-हरु लावण्णंम-तलाउ मणोहरु
सिरमुहकरकमल महासरु मेहल-तोरणाहं छण-वासरु
थण-हत्थिहिं साहारण-काणगु हार-सग्ग-वच्छहो गयणंगणु १२०
अहर-पवाल-पवाला-आयरु^२ दंतपंति-मोत्तिथि-सहंण-यरु
जीहा-कल-यंठिणिहिं^३ णंदणवणु कण्णंदोलयाहं चित्तत्तणु

१. महिपवहंतएणभुयणेतवंतएण २. एणपयारेणपियवावारेण ३. यायरु ४.
यंठिणिहिं ।

का अपि अपूर्वा लीला विमुक्ता धर्मः अथः द्वौ अपि परिणामिताः
काम-तत्त्वं पुनः तेन एव निर्मितं अन्ये रमन्ते पशवः सुरतं
॥घत्ता॥ 'मया प्रवहता भुवने तपता गगनस्थः पतंगः न ज्ञायते'
एतेन प्रकारेण प्रियव्यापारेण स्थितः सलिले प्रविश्य इव" ॥

(१२)

अपरेण उक्तं केन " मया लक्षितं श्रव्यं सर्वं अनेन यद्वाख्यातं
यत् पुनः तस्य अन्तःपुरं यथा प्रत्यक्षं एव मकरध्वजपुरं
नू पुरमुरजैः प्रेक्षनकगृहं लावण्यांभःतडागं सुमनोहरम्
शिरःमुखकरक्रमकमलं महासरः मेखलातोरणैः क्षणवासरः
स्तनहस्तिभिः साधारणैकाननं हारस्वर्गवृक्षस्य गगनांगनं
अधरप्रवालप्रवालाकरः दंतपंक्तिमौक्तिकस्यंदनकरः
जिह्वाकलकंठिनीभिः नंदनवनं कर्णान्दोलकैः चित्रत्वं

१. सुरतं । २. न शोभते । ३. साधारण नाम देशः ।

लोयण-भमरहुं केसर-सेहरु स-मुहाभंगउ 'णट्टव्वय-हरु
॥घत्ता॥ काइं बहुत्तेण पुणुरुत्तेण मयणग्गि-डमरु संपण्णउं
णरहुं अणंतहुं मण-धणवंतहु धुउ चोरु चंडु उप्पण्णउं ॥ १२५

(१३)

अवरेक्केण वुत्तु “ मइ जंतइ दिट्ठइ णिम्मल-सलिले खंतइ
अइ-सुंदरइ सु-किय-कम्माइ व सु-घडियाइ अहिणव-पेम्माइ व
णिग्गलाइं सु-किविण^१-हिययाइ व णिउ ग-समासिय सु-कइ-पयाइ व
संचारिमइं कु-पुरिस-धणाइं व कारिमाइं कुट्टणि-वयणाइं व
पइरिक्कइं सज्जण-चित्ताइ व वद्धइ^२ अत्थ-इत्ति वुत्ताइ व १३०
दुल्लंघणियइं सु-कलत्ताइं व चेट्ट-विहूणइं वुडढत्ताइ व
वारि वमंति ताहि सिर-णासेहिं उरु-कर-चरण^३-कण्ण-णयणासेहिं
तेहिं एउ जलु थंभिवि मुक्कउ तेण पुज्ज लोइंतु पदुक्कउ ”

१. णट्टव्वय । २ किविण्ण । ३ अच्छ । ४ करण

लोचनभ्रमराणां केसरशेखरं सहमुखभंगं नाट्यगृहं

॥घत्ता॥ किं प्रभूतेन पुनरुक्तेन मदनाग्निडमरः संपन्नः

नरेभ्यः अनंतेभ्यः मनोधनवद्भ्यः धूर्तः चौरः चंडः उत्पन्नः

(१३)

अपरेण एकेन उक्तं “ मया यन्त्राणि दृष्टानि निर्मलसलिले खातानि
अतिसुंदराणि सुकृतकर्माणि इव सुघटितानि अभिनवप्रेमाणि इव
निर्गलानि सुकृपणहृदयानि इव निपुणसमासितानि सुकविपदानि इव
संचारीणि कुपुरुषधनानि इव कृत्रिमानि कुट्टिनीवदनानि इव
प्रगुणानि सज्जनचित्तानि इव बद्धानि अर्थचित्रेण वृत्तानि इव
दुर्लभनीयानि सुकलत्राणि इव चेष्टाविहोनानि वृद्धत्वानि इव
वारि वमन्ति तासां शिरःनासिकाभ्यां उरुचरणकर्णनयनास्यैः
तैः एतज्जलं स्तब्धा मुक्तं तेन पूजां लुब्धता प्रदौकितं ”

१ काष्ठानां परस्परकलशिका अन्यत्र विशिष्टपदन्यासः । २ लोचनमुखे च ।

॥घत्ता॥ तं णिसुणेप्पिणु लेहु भणेप्पिणु असि-वरु सयं भुइं कड्ढियउं^१
सहइ समुज्जलु ससि-फिरणुज्जलु णं पत्त-^२दाण-फलु वड्ढियउं॥१३५

१ असिवरू सयंभुवेणए कड्ढियउ । २. दाणु
आ संधिने छेडे मूळ हाथ-प्रतमां संधिनो अंक भूकी नीचेनी गाथा
लखी छे:—

जल-कीलाए सयंभू-चउमुह पवंग गो-गह-कहाए
भइं च मच्छ-वेहें अज्ज वि कइणो ण पावंति ॥
आ पछी तरत ज नवी संधिनी शरुआत थाय छे.

॥घत्ता॥ तत् निश्रत्य 'लात' भणित्वा असिवरः स्वयं भुजेन कृष्टः
शोभते समुज्ज्वलः शशिकिरणोज्ज्वलः यथा पात्रदानफलं वर्धितं ॥

पुष्पिकानी छाया

जलक्रीडायां स्वयंभुवं चतुर्मुखं पतंगं गोग्रहकथायां
भद्रं च मत्स्यवेधे अद्यापि कवयो न प्राप्नुवन्ति ॥

॥ द्वितीयमुद्धरणम् ॥

[तिहुयण सयंभु ।]

॥ सीयदिव्वकहाणउ ॥

(१)

लवणंकुसु पुरे पइसारेवि जिय-रयणि-यर-महाहवेण
वइदेहिहे दु-ज्जस^१-भीअएण दीउ समोडिउ राहवेण ॥

लवणंकुस-कुमार बलहहें पुरि पइसारिय जय-जय-सहें
झल्लरि-पडह-भेरि-दडि-संखेहि वज्जंतेहि अवरेहि अ-संखेहि
रामु अणंग-लवणु रहे एकहि लक्खणु मयणंकुसु अण्णेकहि ५
वज्ज-जंघु थिउ दु-हम-वारणे बीया-यदु णाइ गयणंगणे
जय-जय-कारिउ भड-संघाणं रामहो सुअ-मेलावि अ आपं
जण-वउ रहसैं अंगे न माइउ एकमेक चूरंतु पधाइउ

१. दुजस

[त्रिभुवनः स्वयंभूः ।]

॥ सीतादिव्यकथानकम् ॥

(१)

लवणांकुशौ पुरे प्रवेश्य जितरजनिचरमहाहवेन
वैदेह्याः दुर्यशोभीतकेन दिव्यं संव्यूढं राघवेण ॥

लवणांकुशकुमारौ बलभद्रेण पुरे प्रवेशितौ जयजयशब्देन
झल्लरीपटहभेरिदडिशंसैः वाद्यमानैः अपरैः असंख्यैः
रामः अनंगलवणः रथे एकस्मिन् लक्ष्मणः मदनांकुशः अन्यदेकस्मिन्
वज्रजंघः स्थितः दुर्दमवारणे द्वितीयाचन्द्रः इव गगनांगने
जयजयकारितं भटसंघातेन रामस्य सुतमेलापे च आयातेन
जनपदः रभसा अंगे न मायितः एकैकं चूरयन् प्रधावितः

पेक्खेवि ते कुमार पइसंता णारिउ णवि गणंति पइ सन्ता
 सीया-णंदण-रूवालोयणे लायइ का वि अलत्तउ^१ लोयणे
 का वि देइ अहरुल्लु कज्जलु काइ^२ वि घत्तिउ वच्छए अंचलु
 ॥धत्ता॥ विवरेउ नायरिया-यणु किउ लवणंकुस-दंसणेण
 जगे कामे को वि न विद्धउ स-सरं कुसुम-सरासणेण ॥ १३

(२)

आयल्लउ करंत तरुणी-यणे लवणंकुस पइसारिय पइणे
 तहि तेहए पमाणे विज्जा-हर लंकाहिव-किक्किध-पुरेसर
 भा-मंडल-नल-नीलंगगय-जणय-कणय-मरु-तणय समागय
 जे पट्टविय गाम-पुर-देसहु गय हकार ताहं अ-सेसहं
 णाणा-जाण-विमाणेहि आइय णं जिण-जम्मण अमर पराइय १८
 दिट्ठु रामु सोमिन्ति महाउसु दिट्ठु अणंग-लवणु मयणंकुसु

१. अलित्तउ. २. काय...पच्छए.

प्रेक्ष्य तौ कुमारौ प्रविशन्तौ नार्यः नापि गणयन्ति पतीन् सतैः
 सीतानंदनरूपालोकनेन लाययति कापि अलक्तकं लोचने
 कापि ददाति अधरे कज्जलं कया अपि क्षिप्तं वक्षसि अञ्चलं
 ॥धत्ता॥ विपरीतः नागरिकाजनः कृतः लवणांकुशदर्शनेन
 जगति कामेन कः अपि न विद्धः स्वशरेण कुसुमशरासनेन ॥

(२)

व्यप्रतां कुर्वन्तौ तरुणीजने लवणांकुशौ प्रवेशितौ पइने
 तत्र तादृशाः प्रमाणभूतौः विद्याधराः लंकाधिपकिष्किन्धापुरेश्वरौ
 भामंडल-नल-नीलांग-अंगद-जनक-कनक-मरुत्तनयाः समागताः
 ये प्रस्थापिताः ग्रामपुरदेशेभ्यः गतं आकरणं तेषां अशेषानां
 नानायानविमानैः आयाताः यथा जिनजन्मनि अमराः आगताः
 दृष्टः रामः सौमित्रिः महायुः दृष्टः अनंगलवणः मदनांकुशः

हृषप्रतनां टिप्पण नीचे नोंध्यां छे.

१. पतयः विद्यमानाः । २. परिधानवस्त्रं । ३. आरातिकं । कामपीडा वा ।
 ४. प्रघघके (?) ५. प्रेषिताः ।

सत्सुहणो वि दिट्टु तहि सुन्दर षक्किहि मिलिय पंच णं मंदर
 पुणरवि रामहो किय अहिणंदण^१ “धण्णउ^२ तुहु जसु एहा णंदण
 ॥घत्ता॥ षत्तडउ दोसु पर रहुवइहे जं परमेसरि णाहि घरि
 म पमायहि लोयहु छंदेण आपेवि का वि परिक्ख करि” ॥ २३

(३)

तं णिसुणेवि चवइ रहु-णंदणु “जाणमि सीयहे तणउ सइत्तणु
 जाणमि जिह हरि-वंसुप्पणी जाणमि जिह वय-गुण-संपणी
 जाणमि जिह जिण-सासणे भत्ती जाणमि जिह महु सोक्खुप्पत्ती
 जाणमि अणुगुण-सिक्खा-धारी जाणमि संम-रयणमणि-धारी
 जाणमि जिह सायर-गंभीरी जाणमि जिह सुर-महीहर-धीरी २८
 जाणमि अंकुश-लवण-जणेरी जाणमि जिह सुय जणयहो केरी
 जाणमि स सहा-मंडल-रायहो जाणमि सामिणि रज्जहो आयहो

१. अहिंवंदण. २ धन्नउ. ३. सभा.

शत्रुघ्नः अपि दृष्टः तत्र सुंदरः एकत्र मीलिताः पंच यथा मंदराः
 पुनः अपि रामाय कृतं अभिनन्दनं “धन्यः त्वं यस्य इदृशौ नन्दनौ
 ॥घत्ता॥ एतावान् दोषः परं रघुपतेः यत्परमेश्वरी नास्ति गृहे
 मा प्रमार्थं लोकानां छंदेन आनीय कामपि परीक्षां कुरु” ॥

(३)

तद् निश्चुत्य वदति रघुनंदनः “जानामि सीतायाः सतीत्वं
 जानामि यथा हरिवंशोत्पन्ना जानामि यथा व्रतगुणसंपन्ना
 जानामि यथा जिनशासने भक्ता जानामि यथा मम सौख्योत्पत्तिः
 जानामि अनुगुणशिक्षाधारिणी जानामि सम्यक्त्वेरत्नमणिधारिणी
 जानामि यथा सागरगंभीरा जानामि यथा सुरमहीधरधीरा
 जानामि अंकुशलवणजनयित्री जानामि यथा सुता जनकस्य
 जानामि ससभामंडलराजस्य जानामि स्वामिनी राज्यस्य अमुष्य

१. मा त्यज । २. सम्यक्त्व ।

जाणमि जिह अंते-उर-सारी जाणमि जिह महु पेसण-गारी
 ॥ घत्ता ॥ मेल्लेप्पिणु णायर-लोइण^१ महु घरे उब्भा करेवि कर
 जो दु-जसु उपपरे घित्तउ षउ ण जाणमि एककु पर” ॥ ३३

(४)

तहि अवसरे रयणासव-जापं^२ कोक्किय तियड विहीसण-रापं
 बोलाविय एत्तहें वि तुरंतें लंका-सुन्दरि तो हणुवतें
 विन्नि वि विन्नवंति पणमंतिउ सीय-सइत्तण-गञ्जु वहंतिउ
 “ देव देव जइ हुअ-वहु डज्जइ जइ मारुउ पड-पोट्टले वज्जइ
 जइ पायाले णहंगणु लोट्टइ कालंतरे कालु जइ तिट्टइ ३८
 जइ उप्पज्जइ मरणु कियंतहो जइ णासइ सासणु अरहंतहो
 जइ अवरें उग्गमइ दिवा-यरु मेरु-सिहरे जइ णिवसइ सायर
 षउ अ-सेसु वि संभाविज्जइ सीअहे सीलु ण पुणु मइलिज्जइ

१. लोएण । २. कोत्थिय ।

जानामि यथा अंतःपुरमारभूता जानामि यथा मम प्रेषणकारिणी
 ॥घत्ता॥ मिलित्वा नागरलोकेन मम गृहे ऊर्ध्वं कृत्वा करान्
 यद् दुर्यशः उपरि क्षिप्तं एतद् न जानामि एकं परं” ॥

(४)

तस्मिन् अवसरे रत्नास्रवजातेन आहूता त्रिजटा विभीषणराजेन
 आहूता अत्रान्तरे अपि त्वरमाणेन लंकासुंदरी ततः हनुमता
 द्वे अपि विज्ञापयतः प्रणमन्त्यौ सीतासतीत्वगर्वं वहन्त्यौ
 “देव देव यदि हुतवहः दह्यते यदि मारुतः पटपिण्डके बध्यते
 यदि पाताले नभःअंगनं लुट्यति कालांतरे कालः यदि तिष्ठति
 यदि उत्पद्यते मरणं कृतान्तस्य यदि नाश्यते शासनं अर्हतः
 यदि अपरदिशि उद्गच्छति दिवाकरः मेरुशिखरे यदि निवसति सागरः
 एतद् अशेषं अपि संभाष्यते सीतायाः शीलं न पुनः मलिनीक्रियते

१. तृजट (? त्रिजटा) । २. पश्चिमदिशायां ।

॥घत्ता॥ जइ एव वि णउ पत्तिज्जहि तो परमेसर एउ करि
तुल-चावल-विस-जल-जलणहं पंचहं एककु जि दिव्वु धरि” ॥४३

(५)

तं णिसुणेवि रहु-वइ परिओसिउ ‘ एम होउ ’ हकारउ पेसिउ
गउ सुग्गाउ विहोसण अंगउ चंदोयर-णदणु पवणंगउ
पेसिउ पुप्फ-विमाणु पयट्टउ णं णह-यले सर-कमलु विसट्टउ
पुंडरीय-पुर-वर संपाइय दिट्ट देवि रहसेण न माइय
“णंद वडु जय होहि चिराउस विण्णि वि जाहि पुत्त लवणंकुश ४८
लक्खण राम जेहि आयामिय सीहहिं जिह गयंद ओहामिय
रक्खिय णारणण समरंगणे तेहि मि ते पइसारिय पट्टणे
अम्ह इ आया तुम्ह हकारा दिअहा होन्तु मणोरह-गारा
॥घत्ता॥ चडु पुप्फ-विमाणे भडारिए मिल्लु पुत्तहं पइ देवरहं
सुह-अच्छणि’ मज्जे परिट्ठिय पिहिमि जेम चउ-सायरहं” ॥ ५३

१. सुहं अच्छामि.

॥घत्ता॥ यदि एवं अपि न खलु प्रतीयते तर्हि परमेश्वर एतत् कुरु
तुल-तण्डुल-विष-जल-ज्वलनानां पंचानां एकमेव दिव्यं धर ” ॥

(५)

इतद् निश्रुत्य रघुपतिः परितुष्टः ‘एवं भवतु’ आकरणं प्रेषितं
गतः सुग्रीवः विभीषणः अंगदः चंद्रोदरनन्दनैः पवन-अंगजः^१
प्रेषितं पुष्पविमानं प्रवृत्तं यथा नभस्तले सरःकमलं विकसितं
पुंडरीकपुरवरं संप्राप्ताः दृष्ट्वा देवी हर्षेण न मायिताः
“नंद वर्धस्व जय भव चिरायुः द्वौ अपि यस्याः पुत्रौ लवण-अंकुशौ
राम-लक्ष्मणौ याम्यां आयामितौ सिंहाभ्यां यथा गजेन्द्रौ आक्रान्तौ
क्षितौ नारदेन समरांगणे ताम्यामपि तौ प्रवेशितौ पट्टने
इयं अपि अयाता युष्माकं आकारकाः दिवसाः भवन्तु मनोरथवाराः
॥घत्ता॥ आरोह पुष्पविमाने भट्टारिके मील्य पुत्राभ्यां पतिदेवभ्यां
सुखासने मध्ये परिस्थिता पृथिवी यथा चतुःसागगां ” ॥

१. विराहोः । २. इन्मंतु ।

(६)

तं णिसुणेवि लवणंकुस-मायण वुत्तु विहीसणु गग्गिर-वायण
 “ णिट्ठुर-हिययहो अ-लइय-णामहो जाणमि तत्ति न किज्जइ रामहो
 घल्लिय जेण रुवंति वणंतरे डाइणि-रक्खस-भूय-भयंकरे
 जहिं सद्दूल-सीह-गय-गंडा बब्बर-सवर-पुल्लिद पयंडा
 जहिं बहु-तच्छ-रिच्छ-रुरु-संवर स-उरग-खग-विग जहिं सिव-सूयर ५८
 जहिं माणुसु जोवंतु वि लुञ्चइ^१ विहि कलि-कालु वि पाणह मुंचइ
 तहिं वणे घल्लाविय अण्णाणं एवहि किं तहो तणेण विमाणं
 ॥घत्ता॥ जो तेहिं डाहु उप्पाइउ पिसुणा-भावामरिसिइण^२
 सो डु-करु उल्हाविज्जइ मेह-सएण वि वरिसिएण ॥ ६२

(७)

जइ वि ण कारण राहव-चंदे तो वि जामि लइ तुम्हइ छंदे ”
 एम भणेवि देवि जय-सुन्दरि कम-कमलहिं अच्चंति वसुंधरि

१. जि वधारानो छोडी दीधो छे. २. पिसुणाभावामरिसिएण ।

(६)

तद् निश्रुय लवणांकुशमात्रा उक्तः विभीषणः गद्रूदवाचा
 “निष्ठुरहृदयस्य अगृहीतनाम्नः जानामि चिन्ता न क्रियते रामस्य
 क्षिता येन रुदती वनांतरे डाकिनीराक्षसभूतभयंकरे
 यत्र शार्दूलसिंहगजगण्डाः बर्बरशबरपुल्लिंदाः प्रचंडाः
 यत्र बहुतक्षरुक्षरुरुसंहराः सहउरगखगवृकाः यत्र शिवाशूकराः
 यत्र मानुषः जीवन् अपि लुंच्यते^१ विधिः^२ कलिकालः अपि प्राणेभ्यः मुच्यते
 तत्र वने क्षेपिता अज्ञानेन एतादृशस्य किं तस्य विमानेन
 ॥घत्ता॥ यः तैः दाहः उत्पादितः पिशुनभावामर्षितेन
 सः दुष्करं आर्द्यते मेघशतेन अपि वर्षितेन ॥

(७)

यदि अपि कारणं न राघवचन्द्रेण तर्हीपि यामि खलु युष्माकं छंदेन ”
 एवं भणित्वा देवी जगत्सुंदरी क्रमकमलाभ्यां अर्चन्ती वसुंधरां

१. लञ्च्यते । २. विधिः । ३. भवतां दाक्षिण्येन ।

पुष्प-विमाणे चडिय अणुरापं परिमिय विज्जाहर-संघापं
 कोसल-णयरि पराइय जावहिं दिण-मणि गउ अत्थ-वणहो तावहिं
 जत्थहो पिययमेण णिव्वासिय तहो उववणहो मज्झे आवासिय ६७
 कह वि विहाणु भाणु णहे उग्गउ अहि-मुहु सज्जण-लोउ समागउ
 दिण्णइ तूरइ मंगलु घोसिउ पट्टणु णिरवसेसु परिओसिउ
 सीय पइट्ट णिविट्ट वरासणे सासण-देवण णं जिण-सासणे
 ॥घत्ता॥ परमेसरि पढम-समागमे झत्ति णिहालिय हल-हरेण
 सिय-पक्खहो दिवसे पहिल्लए चंद-लेह णं सायरेण ॥ ७२

(८)

कंतहि तणिय कंति पेक्खेप्पिणु पभणइ पोम-णाहु विहसेप्पिणु
 “जइ वि कुलगयाउ णिरवज्जउ महिलउ होंति अ-सुद्धु’ णि-लज्जउ
 दर-दाविय-कडक्ख-विक्खेवउ कुडिल-मइउ वड्डिअ-अवलेवउ
 बाहिर-घिट्टउ गुण-परिहीणउ किह सय-खंडु न जंति ति हीणउ
 णउ गणंति णिय-कुलु मइलंतउ ति-हुअणे अ-यस-पडहु वज्जंतउ ७७

१. सुद्धु.

पुष्पविमाने आरूढा अनुरागेण परिमिता विद्याधरसंघातेन
 कोशलनगरीं प्रयाता यावत् दिनमणिः गतः अस्तमनि तावत्
 यस्मात् प्रियतमेन निर्वासिता तस्य उपवनस्य मध्ये आवासिता
 कथमपि विभातः भानुः नभसि उद्वतः अभिमुखं सज्जनलोकः समागतः
 दत्तानि तूराणि मंगलं घोषितं पट्टनं निरवशेषं परितोषितं
 सीता प्रविष्टा निवेशिता वरासने शासनदेवता इव जिनशासने
 ॥घत्ता॥ परमेश्वरी प्रथमसमागमे झटिति निभालिता हलधरेण
 सितपक्षस्य दिवसे प्रथमे चंद्रलेखा यथा सागरेण ॥

(८)

कांतायाः कांतिं प्रेक्ष्य प्रभणति पद्मनाथः विहस्य
 “यद्यपि कुलाप्रकाः निरवद्याः महिलाः भवन्ति अशुद्धाः निर्लेजाः
 ईषद्दापितकटाक्षविशेषाः कुटिलमतयः वर्धितावलेपाः
 बहिर्दृष्टा गुणपरिहीणाः कथं शतखंडं न यान्ति ताः हीनाः
 न खलु गगर्यान्त निजकुलं मलिनीभवत् त्रिभुवने अयशःपटहं वाद्यमानं

अंगु समोडेवि धिद्धिकारहो वयणु णिपंति केम भत्तारहो ”
 सीय ण भीय सइत्तण-गव्वे वलेवि पवोल्लिय गग्गर-सइं
 “ पुरिस णिहीण होंति गुणवंत वि तियहे ण पत्तिज्जंति मरंत वि
 ॥घत्ता॥ खड्डु लक्कड्डु सलिल्लु वहंतिहे^१ पउराणियहे कुलग्गयहे
 रयणायरु खार इ देंतउ तो वि ण थक्कइ णं णइहे^२ ॥ ८२

(९)

साणु ण केण वि जणेण गणिज्जइ गंगा-णइहे तं जि ण्हाइज्जइ
 ससि सक्कलंकु तहि जि पह णिम्मल कालउ मेहु तहि जि तडि उज्जल
 उवल्लु^३ अपुज्जु ण केण वि लिप्पइ तहि पडिम चंदणेण वि लिप्पइ
 घुज्जइ पाउ पंकु जइ लग्गइ कमल-माल पुण जिणहो वलग्गइ
 दीवउ होइ स-हावें कालउ वट्टि-सिहए मंडिज्जइ आलउ ८७
 णर-णारिहिं एवइउ अंतरु मरणे वि वेल्लि ण मेल्लइ तरुवर

१. वहंतेअहे. २. मयहे. ३. उव्वल्लु.

अंगं समावृत्त्य धिक् धिक् कुवतः वदनं पश्यन्ति कथं भर्तुः ”
 सीता न भीता सतीत्वैर्गर्वेण वलित्वा उक्तवती गद्गदशब्देनै
 “पुरुषाः निहीनाः भवन्ति गुणवन्तः अपि स्रोषु न प्रतियन्ति म्रियमाणाः अपि
 ॥घत्ता॥ तृणं काष्ठं सलिलं वहन्तीभ्यः पौराणिकाभ्यं कुलागताभ्यः
 रत्नाकरः क्षारं अपि ददन् तदपि न विरमति इव नदीभ्यः ॥

(९)

श्वा न केन अपि जनेन गण्यते गंगा-नद्या स एव स्नाप्यते
 शशी सकलंकः तस्य एव प्रभा निर्मला श्यामः मेघः तस्य एव तडित् उज्ज्वल
 उपलैः अपूज्यः न केन अपि स्पृश्यते तस्य प्रतिमा चंदनेन अपि लिप्यते
 प्रस्यते पादः पंकः यदि लगति कमलमाला पुनः जिनं विलगति
 दोपकः भवति स्वभावेन श्यामः वर्तिशिखया शुभ्यते आलयं
 नरनार्योः एतावदन्तरं मरणे अपि वल्लो न मुञ्चति तरुवरं

१. सतीत्वमहत्त्वेन। २ मूल हाथप्रतर्मा पाठ मच्छरगव्वे । हतो; परन्तु
 हांसियामां लखेलो पाठ स्वीकार्यो छे. ३. पवित्राभिः चिरंतनाभिर्वा । ४. नद्यां ।
 ५. पाषाणाः—पंकजाः ।

बह पइ कवण बोलु पारंभिय सइ-वडाय मइ अज्जु समुब्भिय
तुहु पेक्खंतउ अरुत्तु विसत्थउ^१ डहउ जलणु जइ डहिवि समत्थउ
॥घत्ता॥ किं किज्जइ अण्णइं दिव्ये अण विमुज्झहो महु मणहो
जिह कणय-लोलि डाहुत्तर अरुत्तमि मज्जे हुआसणहो ॥ ९२

(१०)

सियहे वयणु सुणेवि जणु हरिसिउ उच्चारउ रोमंचु पदरिसिउ
महुर-णराहिव-जस-लिह-लुहणे हरिसिउ लक्खणु सहु सत्तु-हणे
तिण्णि वि विष्फुरंत-मणि-कुंडल हरिसिय जणय-कणय-भा-मंडल
हरिसिय लवणंकुस दु-स्सील वि हरिसिय वज्ज-जंघु णल णीलु वि
तार-तरंग-रंभ-विस-सेण वि दहि-मुह-कुमुय-महिंद-सु-सेणु वि ९७
गवय-गवक्ख-संख-सक्कंदणु-चंद्र-रासि चंदोयर-णंदणु
लंकाहिय-सुग्गीवंगंगय जंबव-पवणंजय-पवणंगय

१. वीसत्थउ ।

एषः त्वया कः शब्दः प्रारब्धः सतीपताका मया अद्य समुद्भाविता
त्वं प्रेक्षमाणः आस्व विश्वस्तः दहतु ज्वलनः यदि दग्धुं समर्थः
॥घत्ता॥ किं क्रियते अन्येन दिव्येन येन विशुद्धस्य मम मनसः
यथा कनकलोष्टिका दाहोत्तरं भवामि मध्ये हुताशनस्य ॥

(१०)

सीतायाः वचनं श्रुत्वा उच्चतरं रोमाञ्चः प्रदर्शितः
मधुरनराधिपयशःलेखामार्जनेन हर्षितः लक्ष्मणः सह शत्रुघ्नेन
त्रयः अपि विस्फुरन्मणिकुण्डलाः हर्षिताः जनक-कनक-भामंडलाः
हर्षितौ लवणांकुशौ दुःशीलौ अपि हर्षिताः वज्रजंघः नलः नीलः अपि
तारतरंगरंभविश्वसेनाः अपि दधिमुख-कुमुद-महेन्द्र-सुषेणाः अपि
गवय-गवाक्ष-शंख-शक्रार्दनाः चंद्ररश्मिः चंद्रोदरनंदनः
लंकाधिप-सुग्रीव-अंग-अंगदाः जाम्बवत्-पवनंजय-पवनांगजाः

१. सतीपताका । २. विश्वब्धः । ३. उर्ध्वाकारः ।

लोय-वाल गिरि णइउ समुहु वि विस-हरिंद अमरिंद णरिंद वि
 ॥घत्ता॥ तइ-लोकह भंतरी^१ वत्तिउ^२ सयल वि हरिसियउ
 पर हिअवण कलुसु वहंतउ रहु-वइ एककु ण हरिसिअउ ॥ १०२

(११)

सीअए वुत्तु जं जि अवलेवे तं जि समत्थिउ पुणु बल-एवे
 कोक्खिय खणय खणाविय खोणी हत्थ-सयाइं तिण्णि चउ-कोणी
 पूरिय खड-लक्खड-विच्छडेहि कालागरु-चंदण-सिरि-खंडहिं
 देवदारु-कप्पूर-सहासेहिं कंचण-मंच रइय चउ-पासेहि
 चडिय-राय आया गिवाण वि इंद-चंद-रवि-हरि-बंधाण वि १०७
 इंधण-पुंजे चडिय परमेसरि णं संठिय वय-सीलह उप्परि
 “ अहो देवहो महु तणउ सइत्तणु जोइज्जहु^३ रहु-वइ-दुट्ठणु
 अहो वइसा-णर तुहु मि डहिज्जहि जइ विरुआरी तो म खमिज्जहि”

१. भंतरी । २. वत्तियउ । ३. जोएज्जहु । एनी पछीनी पं. ११०मां
 इहेज्जहि; खमेज्जहि.

लोकपालाः गिरयः नद्यः समुद्रः अपि त्रिषधरेन्द्राः अमरेन्द्राः नरेन्द्राः अपि
 ॥घत्ता॥ त्रिलोकस्याभ्यंतरे वृत्तं सकलं अपि हर्षितं
 परं हृदये कलशं वहन् रघुपतिः एकः न हर्षितः ॥

(११)

सीतया यदेव उक्तं अवलेपेनै तदेव समर्थितं पुनः बलदेवेन
 आहूताः खनकाः खनिता क्षोणी हस्तशतानि त्रीणि चतुष्कोणा
 पूरिता तृणकाष्ठसमूहैः^१ कालागुरुचंदनश्रीखंडैः
 देवदारुकर्पूरसहस्रैः काञ्चनमञ्चः रचितः चतुष्पार्श्वैः
 गृहीतरागाः आयाताः गिर्वाणाः अपि इन्द्रचन्द्ररविहरित्रिहाणः अपि
 इन्धनपुञ्जे आरूढा परमेश्वरी यथा संस्थिता व्रतशीलस्योपरि
 “ अहो देवाः मम सतीत्वं पश्यत रघुपतिदुष्टत्वं
 अहो वैश्वानर त्वम् अपि दहेः यदि विरूपकारिणी त्वं मा क्षाम्येः ”

१. गर्वेण । २. काष्ठसमूहैः ।

॥घत्ता॥ किउ कलयलु दिण्णु हुआसणु महि जि' जाय सम जालडिय
सो णाहि को वि तहि अवसरे जेण ण मुक्की धाहडिय ॥ ११२

(१२)

खड·लकड-विच्छडु^१ पलित्तइ धाहाविउ कोसलंइ सुमित्तइ^३
धाहाविउ सोमिात्त-कुमारै " अज्जु माय मुअ महु अ·विआरै^४ "
धाहाविउ लंकांकारेहिं धाहाविउ हणु·वंत-कुमारेहिं
धाहाविउ सुग्गीव-णरिंदहिं धाहाविउ णल-णील-महिंदहिं ११७
धाहाविउ सव्वहिं सामंतिहिं रामहो धिद्धिक्कारु करंतेहिं
धाहाविउ वइदेहि-कएहिं वि लंका-सुन्दरि-तियडा·एविहि
उद्ध-मुहेण पवडिढय-सोएं धाहाविउं णायरिपं लोएं
॥घत्ता॥ " णिडुरु दुरासु माया-रउ दु·क्किय-गारउ क्रूर-मइ
णउ जाणमि सीअ वहेविणु रामु लहेसइ कवण गइ " ॥ १२२

१. जे। २. विच्छड। ३. पलित्तए...कोसलए सुमित्तए। ४. आवाचारे ।

॥घत्ता॥ कृतः कलकलः दत्तः हुताशनः महती एव जाता समं ज्वाला
सः नास्ति कः अपि तस्मिन् अवसरे येन न मुक्तः आर्तनादः ॥

(१२)

वृणकाष्टसमूहे प्रदीप्ते आर्तनादः कृतः कौशल्यया सुमित्रया
आर्तनादः कृतः सौमित्रिकुमारेण "अथ माता मृता मम अविचारेण "
आर्तनादः कृतः भामंडलजनकाभ्यां आर्तनादः कृतः लवणांकुशतनयाभ्यां
आर्तनादः कृतः लंकांकारेण आर्तनादः कृतः हनुमत्कुमारेण
आर्तनादः कृतः सुप्रोवनरेन्द्रैः आर्तनादः कृतः नलनीलमहेन्द्रैः
आर्तनादः कृतः सर्वैः सामन्तैः राघवस्य धिक्-धिक्-कारं कुर्वद्भिः
आर्तनादः कृतः 'वैदेहीकृते अपि लंकासुंदरीत्रिजटादेवीभ्यां
ऊर्ध्वमुखेन प्रवर्धितशोकेन आर्तनादः कृतः नागरिकेन लोकेन

॥घत्ता॥ "निष्ठुरः दुराशः मयारतः दुष्कृतकरः क्रूरमतिः

न खलु जानामि सीतां वधित्वा रामः लप्स्यते कां गतिं " ॥

(१३)

थिउ षत्थंतरे कारणु भारिउ णिरवसेसु जगु धूमंधारिउ
जालउ विष्फुरन्ति तहि अवसरे णं विज्जुलउ जलण-जालंतरे
सीय सइत्तणेण णउ कंपिय “दुक्कु दुक्कु सिहि” एम पजंपिय
“एहु देहु गुण-गहण-णिवासणु डहि” डहि जइ सच्चउ जि” हुआसणु
डहि डहि जइ जिण-सासणु छड्डिउ डहि डहि जइ णिय-गोत्तु ण मंडिउ
डहि डहि जइ हउं केण वि ऊणी डहि डहि जइ चारित्त-विहूणी
डहि डहि जइ भत्तारहो दोही डहि डहि जइ पर-लोय-विरोही
डहि डहि सयल-भुवण-संतावणु जइ मइ मणिण वि इच्छिउ रावणु”
तं एवहु धीरु को पावइ सिहि सीयलउ होइ ण पहावइ
॥घत्ता॥ तहि अवसरि मणि परितुट्टउ कहइ पुरंदरु सुर-यणहो
“सिहि संकइ डहिवि ण सक्कइ पेक्खु पहाउ सइत्तणहो”॥ १३३

१. मूल हाथप्रतमां आ तेम ज नीचेनी केटलीक पंक्तिमां डहे अने डहि
विकल्पे वापर्या छे. डहे ए पाछळनो उच्चारविकारात्मक फेरफार छे अने
तेनो डहि उच्चार तो करवो ज पडे छे; एटछे में सरखो डहि ज स्वीकारी डहे
ने बहिष्कृत करेलो छे. २ जे।

(१३)

स्थितं अत्रान्तरे कारणं भारि निरवशेषं जगत् धूमांधकारितं
ज्वालाः विस्फुरन्ति तस्मिन्नवसरे यथा विद्युतः ज्वलनज्वालान्तरे
सीता सतीत्वेन न कंपिता “दौकस्व दौकस्व शिखिन्” एवं उक्तवती
“एषः देहः गुणगहननिवासनं दह दह यदि सत्यः एव हुताशनः
दह दह यदि जिनशासनं त्यक्तं दह दह यदि निजगोत्रं न मंडितं
दह दह यदि अहं केनापि ऊना दह दह यदि चारित्रविहीना
दह दह यदि भर्त्रे द्रोहिनी दह दह यदि परलोकविरोधिनी
दह दह सकलभुवनसंतापनः यदि मया मनसा अपि इच्छितः रावणः”
तद् एतावद् धैर्यं कः प्राप्नोति शिखी शीतलः भवति न प्रभवति
॥घत्ता॥ तस्मिन् अवसरे मनसि परितुष्टः कथयति पुरंदरः सुरजनेभ्यः
“शिखी शंकते दग्धुं न शक्नोति प्रेक्षध्वं प्रभावं सतीत्वस्य ॥

(१४)

ताम तरुण-तामरसिहि छण्णउ सो जि जलणु सर-वरु उप्पण्णउ
 सारस-हंस-कौच-कारंडिहि गुमगुमत-छप्पय-विच्छंडिहि
 जलु अत्थक्कु पुणु कहि मि ण माइउ मंच-सयइ रेळ्ळंतु पधाइउ
 णासइ सब्बु लोउ सहु रामे सलिलु पवंदिउ सीयहे णामे
 अण्णु वि सहस-पत्तु उप्पण्णउ देवहि^१ आसणु णं अवइण्णउ १३८
 तासु मज्झि मणि कणय-रचण्णउ दिव्वासणु समुच्चु उप्पण्णउ
 तहि जाणय^२ जण-साहु-क्कारिय सइ सुर-वर-वहहि बइसारिय
 तहि वेळहि सोहइ परमेसरि णं पच्चक्ख लच्छि कमलोवरि
 आहय दुंदुहि सुर-वइ-सत्थे मेल्लिउ कुसुम-वासु सइ हत्थे
 ॥ घत्ता ॥ तहि^३ जय-जय-कारु पवुडुउ सुह-वयणावण्णण-भरिउ
 णाणा-विह-तूर-महारउ जाणइ तिह जसु वित्थरिउ ॥ १४४

१. देवए। २ जाणइ। ३. घत्ता आखीमां फेरफार करवो पड्यो छे;
 कारण के मात्राओ तुटे छे: मूळमां १२×१४ (पं. १) तेम १४×१२ (पं. २)
 छे. सळंग घत्ता जोतां, १४×१३नी मालम पडे छे; एटले ते प्रमाणे मारे फेरफार
 करवो पड्यो छे. मूळ जयजयकार पवुडुडउ सुहवयणावण्णणभरियउ। णाणावि-
 हतुरमहारउ जाणइ जसु वित्थरिउ ॥

(१४)

तावत् तरुणतामरसैः^१ छन्नं स एव ज्वलनः सरोवरं उत्पन्नं
 सारसहंसकौञ्चकारण्डैः गुञ्जत्पट्टपदसमूहैः
 जलं अस्ताधं पुनः कुत्रापि न मायितं मंचशतानि प्लावयत् प्रधावितं
 विद्रवति सकलः लोकः सह रामेण सलिलं प्रवंदितं सीतायाः नाम्ना
 अन्यद् अपि सहस्रपत्रं उत्पन्नं देवैः आसनं यथा अवतारितं
 तस्य मध्ये मणिकनकरम्यं दिव्यासनं उच्चं उत्पन्नं
 तत्र जानपदजनसाधूकृता सती सुरवरवधूमिः उपवेशिता
 तस्यां वेलायां शोभते परमेश्वरी यथा प्रत्यक्षा लक्ष्मी कमलस्य उपरि
 आहता दुंदुभिः सुरवरसार्थेन मुक्तः कुसुमवर्षः स्वयंहस्तेन
 ॥घत्ता॥ तत्र जयजयकारः प्रवृद्धः शुभवचनावर्णनभरितः
 नानाविधतूरमहारवः यथा तस्याः यशः विस्तृतं ॥

(१५)

तो एत्थंतरे निरु दीहाउस सीयहे पासु दुक्क लवणंकुस
 जिह ते तिह बिण्णि वि हरि बल-हर तिह भा-मंडल णव-वेलंधर
 तिह सुग्गीव णील मिय-सायर^१ तिह सुसेण विससेण जसायर
 तिह स-विहीसण कुमयंगंगय जणय-कणय-मारुइ-पवणंजय
 तिह गय गवय गवक्ख विराहिय वज्ज-जंघु सत्तु-हणु गुणाहिय १४९
 तिह महिंदि माहिंद स-दहिमुह तार तरंग रंभ पहु दुम्मह
 तिह मह-कंत^२ वसंत रवि-प्पह चंद्र-मरीचि हंस-प्पहु दिढ-रह
 चंद्र-रासि संताण णरेसर रयण-केसि पीयं-कर खे-यर
 तिह जंबव जंबवि इंदाउह मंद-हत्थि ससि-पह ताराउह
 तिह ससि-वद्धण सेय-समुद्द वि रइ-वद्धण णंदण कुंदेदु वि
 लच्छि-भूय^३ कोलाहल सरल वि णहुस-कियंत-वत्त-बल-तरल वि
 ॥घत्ता॥ अवर वि एककेक्क-पहाणा उर-रोमंच-समुच्छलिय
 अहिसेय-समए णं लच्छिहे सयल दिसा-गयद मिलिय ॥ १५७

२. मइसागर। २. मे प्रतमां मइ वांच्यु इतुं; पण इ=ह घणी फेरो
 सरखा थइ जाय छे; एटले पुधारो. ३. भुत्त ।

(१५)

तावत् अत्रान्तरे खलु दीर्घायुः सीतायाः पार्श्वं दौकितौ लवणांकुशौ
 यथा ते तथा द्वौ अपि हरिः बलधरः तथा भामंडलः नववेलंधरः
 तथा सुग्रीवः नीलः मितसागरः तथा सुपेगः विश्वसेनः यशःआकरः
 तथा सविभीषणौ कुमुदांगदौ जनककनकमारुतिपवनंजयाः
 तथा गजः गवयः गवाक्षः विराधिः च वज्रजंघः शत्रुघ्नः गुणाधिकः
 तथा महा-इन्द्रियः महेन्द्रः सदधिमुखः तारः तरंगः रंभः प्रभुः द्रुमाणां
 तथा महाकान्तः वसंतः रविप्रभः चंद्रमरीचिः हंसप्रभः दृढरथः
 चंद्ररश्मिः संतानः नरेश्वरः रत्नकेशी प्रोर्तिकरः खेचरः
 तथा जाम्बवान् जाम्बवतिः इन्द्रायुधः मंदहस्ती शशिप्रभः तारायुधः
 तथा शशिवर्धनः श्वेतसमुद्रः अपि रतिवर्धनः नंदनः कुन्देन्दुः अपि
 लक्ष्मीभूतः कोलाहलः सरलः अपि नहूषकृतांतवृत्रबलतरलः अपि
 ॥घत्ता॥ अपरे अपि एकैकेभ्यः प्रधानाः समुन्नतउरःरोमाञ्चाः

अभिषेकसमये इव लक्ष्म्याः सकलाः दिशागजेन्द्राः मीलित्ताः ॥

(१६)

तो बोलिज्जइ राहवचंदे “ णिक्कारणे खल-पिसुणहं छंदे
जइ अ वियपे मइ अवमाणिय अणु वि दुहु एवडु पराणिय
तं परमेसरि महु मरुसिज्जहि एक्कवार अवराहु खमिज्जहि
आउ जाहु घर-वासु णिहालहि सयलु वि णिय-परियणु परिपालहि
पुष्प-विमाणि चडहि सुर-सुंदरि []११२

उचवण-णइउ-मह-इह-सर-वरे खेतइ कप्प-दुम्म^१-कुल-गिरि-वरे
णंदण-वण-काणणइ महायर जण-वय^२ वेहि^३ दीव रयणायर

॥घत्ता॥ मणि धरहि एउ महु बुत्तउ मरुल्लह सयलु वि परिहरहि
सइ जिह सुर-वइ-संसग्गे^४ णि-स्सावणु रज्जु करहि ” ॥ ११६

(१७)

तं णिसुणेवि परिचत्त-सणेहिण एव पइंपिउ पुणु वइदेहिण

१. दुम । २. जणवइ । ३. वेई । ४. संसग्गीए ।

प्रत लखनारना मनमां संस्कृत रमतुं होतुं जोइए; दा. त. पं. १५१ सं.
मरीचि = अप० मरिइ, पं. १६२ सं. पुष्प = अप० पुष्क.

(१६)

तावत् ब्रूयते राघवचन्द्रेण “ निष्कारणेन खलपिशुनानां छंदेन
यद्यपि विकल्पेन मया अवमानिता अन्यत् अपि एतावत् दुःखं परानीतं
तद् परमेश्वरि मां मर्षयेः एकवारं अपराधं क्षाम्येः

आयाहि गच्छ गृहवासं निभालय सकलं अपि निजपरिजनं परिपालय
पुष्पविमाने आरोह सुरसुंदरि []

उपवन-नदी-महाहृद्-सरोवराणि क्षेत्राणि कल्पद्रुमकुलगिरिवरान्
नंदनवनकाननानि महाकरान् जनपदान् प्रेक्षस्व द्वीपान् रत्नाकरं
॥घत्ता॥ मनसि धर एतद् मम उक्तं मात्सर्यं सकलं अपि परिहर

शचिः इव सुरपतिसंसर्गेण निःसापन्थं^१ राज्यं कुरु ॥

(१७)

तद् निश्रुत्य परित्यक्तस्नेहया एवं उक्तं पुनः वैदेह्याः

“अहो राहव मं जाहि विसायहो ण वि तउ दोसु ण जण-संघायहो
 भव-भव-सएहिं विणासिय-धम्महो सञ्चु दोसु इउ दु-क्किय-कम्महो
 को सक्कइ णासणहं पुराइउ जं अणुलग्गउ जीवहु आइउ
 बल मइं बहु-विह-देस-णिउत्ती तुज्जु पसाएं वसु-मइ भुत्ती १७१
 बहु-वारउ तंबोलु समाणिउ इह-लोइउ सुहु सयलु वि माणिउ
 बहु-वारउ पयडिय-बहु-भोग्गी पइ सहु पुप्फ-विमाणि वलग्गी
 बहु-वारउ भवणंतरे हिंडिउ अप्पउ बहु-मंडणेहिं पमंडिउ
 एमहि तिह करेमि पुणु रहु-वइ जिह ण होमि पडिवारं १ तिय मइ
 ॥घत्ता॥ महु विसय-सुहेहिं पज्जत्तउ छिंदमि जाइ-जरा-मरण
 णिविण्णो भव-संसारहो लेमि अज्जु धुअ तव-चरणु” ॥ १७७

(१८)

एम ताइं एउ वयणु चवेप्पिणु दाहिण-करेण समुप्पाडेप्पिणु
 णिय-सिर-चिहुर ति-लोयाणंदहो पुरउ पघल्लिय राहव-चंदहो

१. पडिवारो

“अहो राघव मा गच्छ विषादं नापि तव दोषः न जनसंघातस्य
 भवभवशतैः विनाशितधर्मस्य सर्वः दोषः अयं दुष्कृतकर्मणः
 कः शक्नोति नाशयितुं पुराकृतं यद् अनुलग्नं जीवस्य आयातं
 बलं मया बहुविप्रदेशनियुक्ता तव प्रसादेन वसुमती भुक्ता
 बहुवारं ताम्बूलं भुक्तं इह—लौकिकं सुखं सकलं अपि भुक्तं
 बहुवारं प्रकटितबहुभोग्या त्वया सह पुष्पविमाने विलग्ना
 बहुवारं भवनान्तरे हिंडितं आत्मा बहुमंडनैः प्रमंडितः
 एवं तथा करोमि पुनः रघुपते, यथा न भवामि प्रतिवारं स्त्रीः अहं^२
 ॥घत्ता॥ मम विषयसुखैः पर्याप्तं^३ छिनन्नि जातिजरामरणं
 निर्विण्णा भवसंसारात् लामि अद्य ध्रवं तपःचरणं ” ॥

(१८)

एवं तयो एतद् वचनं उक्त्वा दक्षिणकरेण समुत्पाट्य
 निजशिरःचिहुरः त्रिलोकानन्दस्य पुरः प्रक्षिप्तः रोघवचन्द्रस्य

केस णिणवि सो वि मुच्छं गउ पडिउ णाइ तरुवरु मरुआहुउ
महिहि णिसण्णु सुट्ठु णिच्छेयणु जाव कह वि किर होइ सचयणु
ताव णियंतहं जिणपय-सेवहं विज्जाहर-भूगोयर-देवहं १८२
सीयए सीलतरंडए थाइवि लइअ दिक्ख रिसि-आसमि जाइवि
पासि सच्च-भूसण-मुणि-णाहहो णिम्मल-केवलणाण-सहावहो
जाय तुरिउ तव-भूसिअ-विग्गहु मुक्क-सव्व-परवत्थु-परिग्गहु
॥घत्ता॥ एत्थंतरि बलु उम्मच्छिउ^१ जो रहुकुल-आयास-रवि

तं आसणु जाव णिहालइ जणय-तणय तहि ताव ण वि ॥ १८७

(१९)

पुणु सव्वाउ दिसाउ णियंतउ उट्ठिउ ' केत्तहे सीय ' भणंतउ
केण वि सविणणण तो सीसइ " पवरुज्जाणु एउ जं दीसइ
इह णिय सुरिहिं सुसीलालंकिय मुणिपुंगमहो पासु दिक्खंकिय ”
तं णिसुणेवि रहुणंदणु कुद्धउ जुअ-खए णाइ कियंतु विरुद्धउ
रक्त-णेण्णु भउहा-भंगुर-मुहु गउ तहो उज्जाणहो सवडंमुहु १९२

१. उम्मच्छियउ ।

केशं दृष्ट्वा सः अपि मूर्च्छां गतः पतितः यथा तरुवरः मरुदाहतः
मह्यां निषण्णः नितरां निश्चेतनः यावत् कथमपि किल भवति सचेतनः
तावत् पश्यतां जिनपदसेवकानां विद्याधरभूगोचरदेवानाम्
सीतया शीलतरंडके स्थित्वा लाता दीक्षा ऋषिआश्रमे गत्वा
पार्श्वे सत्यभूषणमुनिनाथस्य निर्मलकेवलज्ञानस्वभावस्य
जाता त्वरितं तपःभूषितविग्रहा मुक्तसर्वपरवस्तुपरिग्रहा
॥घत्ता॥ अत्रान्तरे बलः उन्मूर्च्छितः यः रघुकुलाकाशरविः

तद् आसनं यावत् निभालयति जनकतनया तत्र तावत् नापि ॥

(१९)

पुनः सर्वाः दिशाः पश्यन् उत्थितः ' कुत्र सीता ' भणन्
केनापि सविनयेन ततः शिष्यते " प्रवरोद्यानं एतद् यद् दृश्यते
इह नीता सुरैः सुशीलालंकृता मुनिपुंगवस्य पार्श्वे दीक्षांकिता ”
तद् निश्चुत्य रघुनंदनः क्रुद्धः युगक्षये यथा कृतांतः विरुद्धः
रक्तनयनः भ्रूभंगुरमुखः गतः तस्य उद्यानस्य सम्मुखं

गह आरूढउ मच्छर-भरियउ बहु-विज्जा-हरेहिं परियरिउ
उब्भिय-ससि-धवलायव-वारणु दाहिण-करि कय-सीर-विपहरणु'
“ जं किउ चिरु मायइ^१ सु-ग्गीवहो जं लक्खणिण समरि दह-गीवहो
तं करेमि वड्ढिय-अवलेवहं वासव-पमुह अ-सेसहं देवहं ”

सहु णिय-भिच्चिहिं एव चवंतउ तं महिंद-णंढण-वणु पत्तउ
पेक्खवि णाणुप्पणु मुणिदहो वियलिउ मच्छरु सयलु णरिदहो
॥घत्ता॥ ओयरेवि महा-गय-खंधहो प-यहिण देवि स णर-वरेण
कर मउलि करेवि मुणि वंदिउ णय-सिरेण सिरि-हल-हरेण ॥ २००

(२०)

जिह तें तिह वंदिउ साणदिहि लक्खण-पमुह-असेस-णरिदेहिं
दिट्ठ सीय तहि राहव-चंदें णं ति-हुयण-सिरि परमाणंदें
ससि-धवलांबर-जुवलालंकिय महि णिविट्ठ छुडु छुडु दिक्खंकिय
पुणु णिय-जस-भुवण-त्तय-धवलें सिर-सिहरोवरि^३ किय-कर-कमलें

१. विपहरणु । २. माया । ३. सिहरोवल ।

गजे आरूढः मत्सरभृतः बहुविधाधरैः परिवृतः
ऊर्वाकृतशशिधवलातपवारणः दक्षिणकरे कृतसीरविप्रहरणः
“ यत् कृतं चिरं मायया सुग्रीवस्य यत् लक्ष्मणेन समरे दशग्रीवस्य
तत् करोमि वर्धितावलेपानां वासवप्रमुखाणां अशेषाणां देवानां ”
सह निजभृत्यैः एवं वदन् सः महेन्द्रनंदनवनं प्राप्तः
प्रेक्ष्य ज्ञानं उत्पन्नं मुनीन्द्रं विगलितः मत्सरः सकलः नरेन्द्रस्य
॥घत्ता॥ अवतीर्य महागजस्कन्धात् प्रदक्षिणां दत्त्वा सः नरवरेण
करौ मौलौ कृत्वा मुनिः वंदितः नतशिरसा श्रीहलधरेण ॥

(२०)

यथा तेन तथा वंदितः सानन्दैः लक्ष्मणप्रमुखाशेषनरेन्द्रैः
दृष्टा सीता तत्र राघवचन्द्रेण यथा त्रिभुवनश्रीः परमानन्देन
शशिधवलांबरयुगलं कृता मद्यां निविष्टा बाढं बाढं दीक्षांकिता
पुनः निजयशःभुवनत्रयधवले ऽ शिरःशिखरोपरि कृतकरकमलेन

पुच्छिउ बलिण “अणंग-वियारा परम-धम्मु वज्जरहि भडारा ” २०५
 तेण वि कहिउ सव्वु संखेवें भरहेसरहु जेव पुर-ध्वें
 तव-चरित्त^१-वर-दंसण-णाणइं पंच वि गइउ जीव-गुण-थाणइं
 खम-दम-धम्माहम्म-पुराणइं जग-जीवाउ-च्छेअ^२-पमाणइं
 समय-पल्ल-रयणायर-पुव्वइं बंध-मोक्खु लेसाउ अणुव्वइ
 ॥घत्ता॥ आयइं अवरइं वि अ-सेसइं कहियइ मुणि-वरि सारइण^३
 परमागमि जह उदिदइ आसि सयंभु-भडारइण ॥ २११

१. चरितु । २. च्छेउ । ३. सारएण...भडारएण ।

आ संधि-परिच्छेदने अंते नीचे प्रमाणे पुष्पिका आपी छे.
 इय पउमचरियसेसे सयंभु-एवस्स कह वि उव्वरिए
 तिहुवण-सयंभु-रइय समाणियं सीय-दिव्व^४-पव्वमिणं ॥
 वंदइ-आसिय तिहुअण-सयंभु-कइ-कहिय-पोम-चरिअस्स
 सेसे भुवण-वगासे तेअसीमो इमो सगगो ॥
 कइ-रायस्स विजय-पसियस्स वित्थारिओ^५ जसो भुवणे
 तिहुअण-सयंभुणा पोम-चरिय-सेसेग णिस्सेसो ॥

५. दीवा । ६. वित्थारिउ ।

पृष्ठः बलेन “अनंगविदारक, परमधर्मं वद भडारक ”
 तेन अपि कथितः सर्वैः संक्षेपेण भरतेश्वराय यथा पुरोदेवेन
 तपःचारित्रवरदर्शनज्ञानानि पंच अपि गतयः जीवगुणस्थानानि
 क्षमादमधर्माधर्मपुराणानि जगज्जीवायुःछेदप्रमाणानि
 समयपल्यरत्नाकरपूर्वाणि बंधमोक्षौ लेइयाः अणुवत्तानि
 ॥घत्ता॥ एतानि अवराणि अपि अशेषाणि कथितानि मुनिवरेण सारकेण
 परमागमे यथा उदिष्टानि आसीत् स्वयंभूमभडारकेण ॥

पुष्पिकानी संस्कृतछाया,

इति पद्मचरितशेषे स्वयंभूदेवस्य कथमपि उद्धृते
 त्रिभुवनस्वयंभूरचितं समाप्तं सीतादिष्यपर्व इदं ॥
 ‘वन्दइ’-आश्रितत्रिभुवनस्वयंभूकविकथितपद्मचरितस्य
 शेषे भुवन-प्रकाशे इयशीतितमः अयं सर्गः ॥
 कविराजस्य विजय-शेषितस्य विस्तारिः यशः भुवने
 त्रिभुवनस्वयंभुवा पद्मचरितशेषेण निःशेषं ॥

॥ तृतीयमुद्धरणम् ॥

[चउमुहु सयंभु ।]

॥ विराड-नयरि पंडवहं अण्णाय-वासु ॥

(१)

हिंडिवि वण-गहणें पडिवक्ख-मडप्पर-सारहो
जण्णसेण-सहिय गय पंडव णयरु विराडहो ॥

तो भणइ जुहिड्डिलु भायरहो सन्भाव^१णेह-गुण-सायरहो
“बहुदुक्ख-किलेसुप्पायणइं वणि गमियइं बारह हायणइं
अज्ज वि भमरेहि व कमल-सरे अच्छेवउ वरिसु विराड-घरे ५
अच्चंत महंत चित तहि मि पहु-सेव सुदुक्कर सव्वह मि
आयइं लहुयाइं णिकारणइं^२ णिट्ठीवण-पाय-पसारणइं
कर-मोडण-जिभा-मेलणइं कह-कहण-परासण-पेहणइं
अंतेउर-रुव-णिहालणइं उवहसियइं हत्थुप्फालणइं

१. सन्भाव । २. णिकारणइं ।

[चतुर्मुखः स्वयंभूः]

॥ विराटनगरे पाण्डवानामज्ञातवासः ॥

(१)

हिंडित्वा गहनवने प्रतिपक्षगर्वदलनस्य

याज्ञसेनीसहिताः गताः पाण्डवा नगरं विराटस्य ॥

ततो भणति युधिष्ठिरो भ्रातृन् सद्भावस्नेहगुणसागरान्

“ बहुदुःखक्लेशोत्पादनानि वने गमितानि द्वादश हायनानि

अद्यापि भ्रमरैरिव कमलसरसि आसितव्यं वर्षं विराटगृहे

अत्यंता महती चिंता तस्मिन्नपि प्रभुसेवा सुदुक्करा सर्वेषामपि

आयान्ति लघुकानि निकारणानि निष्ठीवनपादप्रसारणानि

करमोटनजिह्वामीलनानि कथाकथनपराशनपीडनानि

अंतःपुररूपनिभालनानि उपहसितानि हस्तास्फालनानि

आयहं सव्वहं वंचेवाहं इंदियहं पंच खंचेवाहं
॥घत्ता॥ वहुी चित महु जो जोगि-गणहो वि अ-गम्मु
किह तुम्हारिसिहि सो सेवउ सेवा-धम्मु ॥

(२)

जं जाणहुं तं चितवहु लहु णिय-णिय-विण्णाणहं कहहु महु
को कवणु करेसह रूउ तर्हि अच्छेसहुं पुरें पछण जर्हि
हउं होमि पुरोहिउ सासणिउ णामेणं कंकु अग्गासणिउ १५
जूवारिउ जाणमि जूव-विहि तिह रमणि तासु जिह देइ दिहि ”
तो बग-हिडंब-जम-गोयरहो वयणुग्गय वाय विओयरहो
“भुक्खालउ भोयण-वुज्झणउ जो जुज्झइ तइ सहु जुज्झणउ
बल्लव-अहिहाणु अणालसिउ दव्वी-हरु होमि महाणसिउ ”
॥घत्ता॥ अज्जुणु विण्णवइ मणहरउ लडह-लायणणउ २०
“ हउं णट्टायरिउं णच्चावमि णरवइ-कण्णउ ॥

आयान्ति सर्वाणि वंचितव्यानि इंद्रियाणि पंच कर्षितव्यानि
॥घत्ता॥ महती चिंता मम यः योगिगणस्याप्यगम्यः

कथं युष्मादृशैः स सेव्यः सेवाधर्मः ॥

(२)

यज्जानीथ तच्चितयत लघु निजनिजविज्ञानानि कथयत मह्यम्
कः किं करिष्यति रूपं तत्र आसिष्यामहे पुरे प्रच्छन्ना यत्र
अहं भवामि पुरोहितः शासनिको नाम्ना कङ्कोऽप्रासनिकः
धूतकारो जानामि धूतविधिं तथा रमणे तस्य यथा दीयते धृतिः ”
ततो यमगोचरीकृतबर्काहडंबस्य वदनोद्गता वाग् वृकोदरस्य
“ बुभुक्षितो भोजनबोधको यः युध्यते तेन सह योधनशीलः
बल्लवाभिधानोऽनलसो दर्वाधरो भवामि महानसिकः ”
॥घत्ता॥ अर्जुनो विज्ञापयति मनोहरो लटभलावण्यः

“ अहं नाट्याचार्यो नर्तयामि नरपतिकन्यकाः ॥

(३)

णामेण बिहंदल दुल्ललिय परिहेसमि कंबल कंचुलिय
 करि वलयइं कृण्णिहिं कुंडलइं णं चंद·दिवायर-मंडलइं
 गुंथेवइ^१ वेणि पई·हरिय जा कसण-भुवंगिहि अणुहरिय
 णच्चेवइ सइं णट्टायरिउ अवरेहि मि गुणहिं अलंकरिउ २५
 गाएवइ^२ किं·णरु किं·पुरिसु वाएवइ^३को वि ण मइं सरिसु ”
 तहिं अवसरि जमल-जेट्ट चवइ “हउं होमि महंतु महास·वइ
 जे णिरु विसम-साल दप्पुद्धुर ते वि करेमि तुरंगम पद्धुर”
 ॥घत्ता॥ पभणइ^४ जोइसिउ “हउं गाउल्लु णाह णिहालमि
 गो·रस-रिद्धि·करु धण·पालु होवि धणु पालमि ” ॥ ३०

(४)

ता मालइ·माला-ललिय-भुय स-ब्भावे पभणइ दुमय-सुय
 “जाणमि विण्णाणु अणुत्तमउं सर्यालिधि भडारा होमि हउं

१. गुंथेवी । २. गाएवए । ३. बाएवए । ४. पध्वर । ५. पभणइ ।

(३)

नाम्ना बृहन्नला दुर्ललिता परिधास्यामि कंबलं कंचुलिकाम्
 करे वलयानि कर्णयोः कुंडलानि यथा चंद्रदिवाकरमंडलानि
 ग्रथितव्ये वेण्याः प्रतिगृहिका या [वेणी] कृष्णभुजंगैरनुहता
 नर्तितव्ये स्वयं नृत्याचार्यः अपरैः अपि गुणैः अलंकृतः
 गातव्ये किन्नरः किंपुरुषः वादितव्ये कोऽपि न मम सदृशः ”
 तस्मिन्नवसरे यमलज्येष्ठो वदति “ अहं भवामि महान्महाश्वपतिः
 ये खलु विषमशीला दपौद्धुरास्तानपि करोमि तुरंगमान् सरलान्
 ॥घत्ता॥ प्रभणति ज्योतिषी^५ “ अहं गोकुलं नाथ निभालयामि
 गोरसऋद्धिकरः धनपालः भूत्वा धनं पालयामि ॥

(४)

ततः मालतीमालाललित्तभुजा सद्भावेन प्रभणति द्रुपदसुता
 “ जानामि विज्ञानं अनुत्तमं सैरन्ध्री भट्टारक भवामि अहम् -

किंकरि कलकोइल-वाणियहे कमलच्छहे मच्छहो राणियहे ”
 तो एव परोप्परु संगयइ पुरवर-सीमंतरु ववगयइ
 समि दोसइ ताम सकोडरिय णिगय-बहुदल-बहुसंगरिय ३५
 सग्गह सभूष सभुवंगमिय स-मडय ससूल सविहगमिय
 तहिं^१ जंबुय-निवह-भयंकरिय समसाण जमेण वि परिहरिय
 दुइमदणुदेह-वियारणइ तहिं णउल्ले णिहियइ पहरणइ
 ॥घत्ता॥ पट्टणु पइसरियं जं धवलघराळंकरियउ
 केण वि कारणेणं णं सग्ग-खंडु ओयरियउ ॥ ४०

(५)

जो वइयरु पुव्वालोइयउ सो दउचारियहो णिवेइयउ
 तेण वि जाणाविउ^३ राणाहो तहो मच्छहो मच्छ-पहाणाहो
 “अच्छंति वारि के वि कप्पडिय णं सग्गहो पंच इंद पडिय
 उज्जाल-झुलुक्किय-खंडवहं तहिं इक्कु पुरोहिउ पंडवहं

१ कहिं । २ पइसरिय । ३ उजाणाविउ ।

किंकरि कलकोकिलवाण्याः कमलाक्ष्याः मत्स्यस्य रात्र्याः ”
 ततः एवं परस्परं संगताः पुरवरसीमान्तरं व्यपगताः
 शमी दृश्यंते तावत्सकोटरा निर्गतबहुदलबहुफलिका
 सप्रहा सभूता सभुजंगा समृतका सशूला सविहंगमा
 तत्र जंबूकनिवहभयंकरं श्मशानं यमेनापि परिहृतं
 दुर्दमदनु[ज]देहविदारणानि तत्र नकुलेन निहितानि प्रहरणानि
 ॥घत्ता॥ पट्टनं प्रविष्टाः यद्धवलगृहालंकृतं
 केनापि कारणेन यथा स्वर्गखंडोऽवतीर्णः ॥

(५)

यो व्यतिकरः पूर्वलोचितः स दौवारिकाय निवेदितः
 तेनापि ज्ञापितो राज्ञे तस्मै मत्स्याय मत्स्यप्रधानाय
 “ आसते द्वारि केऽपि कार्पटिकाः यथा स्वर्गात्पञ्च इन्द्राः पतिताः
 उज्ज्वालज्वलकृतखांडवानां तत्रैकः पुरोहितः पांडवानां

सूयारु अवरु विक्रम-चरिउ अवरैक्कु तेत्थु णट्टायरिउ ४५
 अवरैक्कु^१ चलत्थु महासवइ धण-पालु अवरु तुम्हह हवइ
 अवरैक्क णारि सु-मणोहरिय पच्चक्ख लच्छि णं अवयरिय
 मह-एविहे राय-हंस-गइहे सयल्लिधि हवइ सा कइकइहे^२
 ॥घत्ता॥ सहुं दुमय-सुयाए कोक्काविय ते वि पइट्टा
 जीव-दयाए सहिय परमेट्टि पंच णं दिट्टा ॥ ५०

(६)

सयल वि णिय-णिय-णिओयणि य^३ तेहि मि एयारह मास णिय^४
 बारहमउ मासु समावडिउ णं कीयइं काल-दंडु पडिउ
 तणु तावइ लावइ पेम्म-जरु आयल्लय^५-सल्लइ कुसुम-सरु
 विधंति काम-उक्कोवणइ दोवइ-उज्जंगल-लोयणइं
 थण-यल सु-मणोहर दिंति दिहि^६ पज्जलयइ^७ अंगु अणंग-सिद्धि ५५
 झिज्जइ कुमार सुसियाणणउं णं करिणि-विरहे वण-वारणउं

१. अवरैकु । २. सा कइहे । ३. मि य । ४. णीय । ५. आयल्लइ । ६. दिह । ७. पज्जलइ ।

सूपकारोऽपरो विक्रमचरितोऽपर एकस्तत्र नाट्याचार्यः
 अपर एकश्चलार्थो महाश्रपतिर्धनपालोऽपरो युष्माकं भवति
 अपरैका नारी सुमनोहरा प्रत्यक्षा लक्ष्मीर्यथाऽवतीर्णा
 महादेव्या राजहंसगत्याः सैरन्ध्री भवति सा कैकेय्याः ॥
 ॥घत्ता॥ सार्धं द्रुपदसुतया आहूतास्तेऽपि प्रविष्टाः
 जीवदयया सहिताः परमेष्ठिनः पञ्च यथा दृष्टाः ॥

(६)

सकल अपि निजनिजनियोजने च तैरप्येकादश मासा नीताः
 द्वादशः मासः समापतितो यथा क्रीचके कालद्रुण्डः पतितः
 तनुं तापयत्यानयति प्रेमञ्जरं कामपीडाशल्येन कुसुमशरः
 विध्यतः कामोत्कोचे द्रौपदीदीर्घलोचने
 स्तनतले सुमनोहरे ददतो धृतिं प्रञ्चलयत्यंगमनंगशिखी
 क्षीयते कुमारः शुष्काननो यथा करिणीविरहे वनवारणः

जउ जउ सीमंतिणि संचरइ तउ तउ चडुयार·सयइं करइ
एकहिं दिणि^१ णयणाणंदणिण णिब्भच्छिउ दुमयहो णंदणिष
॥घत्ता॥ “जे षत्थु करंति पुरि गंधव्व पंच महु पेसण
जइ जाणंति पइं ते णेति पाव जम-सासण ” ॥

६०

(७)

जोषप्पिणु दोवइ मुहु·कमलु पभणइ^२ णव·णाय·सहास-बलु
“हउं सुहड-सएहिं पडिवज्जियउ पइं सुंदरि णवर परज्जियउ
पडिमल्ल ण हरि-हर-चउ·वयण पंचहिं गंधव्विहिं का गणण
लुहु करि पसाउ जीवावि मइं भुंजावमि वसुमइ^३-अधु पइं^४”
अवहेरि करिवि गय दुमय-सुय तहो णवमी कामावत्थ हुय ६५
णिय-ससहे कहिज्जइ कइकइहे “मणु रंजहि आयहे तीमइहे
जहिं अल्लमि हउं षयग्ग-मणु तहिं पट्टवि लेवि समालहणु”
स वि पेसिय तेण वि धरिय करे रइ-लालसेण एकंत-घरे

१ दिह । २. पभणइ । ३. वसुमइ । ४ पइ ।

यत्र यत्र सीमंतिनी संचरति तत्र तत्र चाटुकारशतानि करोति
एकस्मिन्दिने नयनानंदिन्या निर्भासितो द्रुपदस्य नंदिन्या
॥घत्ता॥ “ येऽत्र कुर्वन्ति पुरि गान्धर्वाः पञ्च मम प्रेषणं
यदि जानन्ति त्वां ते नयन्ति पाप, यमशासनं ॥

(७)

दृष्ट्वा द्रौपदीमुखकमलं प्रभणति नवनागसहस्रबलः
अहं सुभटशतैः प्रतिपन्नस्त्वया सुंदरि केवलं पराजितः
प्रतिमल्ला न हरिहरचतुर्मुखाः पंचानां गांधर्वाणां का गणना
शीघ्रं कृत्वा प्रसादं जीवय मां भोजयामि वसुमत्यर्थं त्वां ”
अवधीरणां कृत्वा गता द्रुपदसुता तस्य नवमी कामावस्था भूता
निजस्वप्ने कथ्यते कैकेय्यै “मनो रञ्जय अस्याः क्षियः
यत्राऽस्म्यहमेतद्गमनास्तत्र प्रेषय लात्वा समालभनं ”
साऽपि प्रेषिता तेनाऽपि धृता करे रतिलालसेनैकान्तगृहे

॥घत्ता॥ सीहहो हरिणि जिहं णियपुण्णेहिं केम वि चुक्की
कंक विराड जिहं कलुणु रुवति पदुक्की ॥

७०

(८)

तो तेण विलक्खीह्ववण अणुलग्गें जिहं जम-दूयण
चिहुरेहिं धरेवि चलणेहि हय पेक्खंतह रायहं मुच्छ गय
मणि" रोसु पवट्टिउ बल्लवहो किर देइ दिट्ठ तरु-पल्लवहो
"मरु मारमि मच्छु स-मेहुणउं पट्टवमि कयंतहो पाहुणउ "

तो तव-सुणण आयड्डुणण विणिवारिउ चलणंगुट्टणण

७५

ओसरिउ विओयरु सण्णियउ पुर-वर-णारिउ आदण्णियउ
"धि धि वड्डु-सरीरें काइं किउं कुल-जायहं जायहं मरणु थिउ
जिहं पडु दुच्चरिउ" समायरइ तहिं जणु सामणु काइं करइ"

॥घत्ता॥ ताम स-वेर्याणय पंचालि स-दुक्खउ रोवइ

" जइ गंधव्व पुरे तो किं मइं विडु विगोवइ " ॥

८०

१. मणे. । २. दुच्चारिउ ।

॥घत्ता॥ सिंहाद् हरिणी यथा निजपुण्यैः कथमपि मुक्ता

कंको विराटो यत्र करुणं रुदती प्रदौकिता ॥

(८)

ततस्तेन विलक्षीभूतकेन अनुलग्नेन यथा यमदूतकेन

चिकुरैर्धृत्वा चरणैर्हता प्रेक्षमाणानां राज्ञां मूर्च्छा गता

मनसि रोषः प्रवृत्तो बल्लवस्य किल ददाति दृष्टिं तरुपल्लवाय

"म्रिये मारयामि मत्स्यं सश्यालकं प्रस्थापयामि कृतांताय प्राघूर्णकं"

ततः तपःसुतेन आकृष्टकेन विनिवारितश्वरणांगुष्ठकेन

अपसृतः वृकोदरः संज्ञितः पुरवरनार्यो व्याकुलिताः

" धिग् धिग् दग्धशारेण किं कृतं कुलजातानां जायानां मरणं भूतम्

यत्र प्रभुर्दुश्चरितं समाचरति तत्र जनः सामान्यः किमपि करोति "

॥घत्ता॥ तावत्सवेदना पाचाली सदुःखं रोदिति

"यदि गांधर्वाः पुरे तर्हि किं मां विटो विगोपयति ॥

(९)

णिय-कीलई मच्छुहु कहि मि गय हउं तेण विसूरिमि दड्ढ-हय
जइ पंचहं इक्कु^१ वि होंतु पुरि^२ तो जुप्पइ रण-भर-धरण-धुरि^३”
एत्तडउ जाम जंपइ वयणु गउ ताम दिवायरु अत्थवणु
पडिवणण रयणि वित्थरिउ तमु कउहंतर-कसणी-करण-खमु
किम्मीर-वीर-जम-गोयरहो गय दोवइ पास विओयरहो ८५
णं गंग महाणइ सायरहो णं सस-हर-पडिम दिवायरहो
णं करिणि करिहो करडुज्जरहो^४ णं वल्लर-वल्लरि तरुवरहो
विणएण विउज्जाविउ समुहुं णं सीह-किसोयरि पंच-मुहुं
॥घत्ता॥ रोवइ दुमय-सुय दरिसंति किणंकिय-हत्था
“ पइं जीवतएण महु एही भइय अवत्था ” ॥ ९०

(१०)

तो भणइ विओयरु अरि-दमणु “ कहि काइं माए किउ आगमणु
परिभविय केण कहो तणउं दुहु पक्खालहि लोयण लुहहि मुहुं ”

१. एकु । २. पुरे । ३. धुरे । ४. करडुज्जरहो ।

(९)

निजक्रीडया मंक्षु कुत्रापि गताः अहं तेन खिवामि दग्धहृदया
यदि पंचानामेकोऽपि भवेत्पुरे तर्हि युज्यते रणभरधरणधुरि^१”
एतावद् यावद् वदति वचनं गतस्तावद् दिवाकरोऽस्तं
प्रतिपत्ना रजनो विस्तृतं तमः ककुबंतरकृष्णीकरणक्षमं
किर्मीरवीरयमगोचरस्य गता द्रौपदी पार्श्वे वृकोदरस्य
यथा गंगा महानदी सागरस्य यथा शशधरप्रतिमा दिवाकरस्य
यथा करिणी करिणः द्रवत्करटस्य यथा वनवल्लरी तरुवरस्य
विनयेन विबोधितः संमुखं यथा सिंहकृशोदर्या पंचमुखः
॥घत्ता॥ रोदिति द्रुपदसुता दर्शयन्ती किणांकितहस्ता
“त्वयि जीवति, मम एषा भूताऽवस्था” ॥

(१०)

ततो भगति वृकोदरोऽरिदमनः “कथय, किं मात्रा कृतमागमनं
परिभूता केन कस्य सत्कं दुःखं, प्रक्षालय लोचने मृड्ङ्गि मुखं ”

तं णिसुणिवि दुमय-राय-दुहिय पभणइ छण-छुद्ध^१-हीर-मुहिय
 “महु कवणु सुह च्छइ^२ कवण दिहि जहिं तुम्ह वि वट्टइ एह विहि
 जो सामि-सालु महि-मंडलहो थिउ हरिवि^३ लच्छि आहंडलहो ९५
 सो विहि-परिणामे संचरइ घरि^४ मच्छहो णिच्च सेव करइ
 जो मुट्ठि-पहारें दलइ गिरि जं खणु वि ण मेलइ सुहड-सिरि
 जें बगु हिडिंबु^५ किम्मीरु जिउ सो हुउ विहि-वसिण महाणसिउ
 ॥घत्ता॥ जो बहु-लद्ध-वरु खंडव-डह-डामर-वीर
 कम्महं विहि-वसिण सो^६ जायहं मलइ सरीरु^७ ॥ १००

(११)

जमलाऽस-वाल-धण-वाल जहिं सइलिधि हउं मि सुहु कवणु तहिं
 महि-मंडलि सयलि^१ गविट्ठाइं केम वि खल-दइवें दिट्ठाइं
 देसैं देसंतरु भमियाइं वणि बारह वरिसइं गमियाइं

१. च्छणच्छुद्ध । २. सुहच्छी । ३. हरेवि । ४. घरे । ५. हिडिंब । ६.
 जो । ७. सरोरउ । ८. महिमंडले सयले ।

तन्निश्रुत्य द्रुपदराजदुहिता प्रभगति क्षणक्षुब्धधीरमुखी
 “मम किं सुखं अस्ति का धृतिर्यत्र युष्माकं वर्तते एष विधिः
 यः स्वामिवरो महीमंडलस्य स्थितो हत्वा लक्ष्मीमाखंडलस्य
 स विधिपरिणामेन संचरति गृहे मत्स्यस्य नित्यं सेवां करोति
 यो मुष्टिप्रहारेण दलति गिरिं यं क्षणमपि न मुञ्चति सुमटश्रीः
 येन बको हिडिम्बः किर्मीरो जितः स भूतो विधिवशेन महानसिकः
 ॥घत्ता॥ यो बहुलब्धवरः खाण्डवदाहडामरवीरः

कर्मणां विधिवशेन स जायानां मृद्राति शरीरम् ॥

(११)

यमलौ अश्वपाल-धनपालौ यत्र सैरन्ध्री अहमपि सुखं किं तत्र
 महीमंडले सकले गवेषितानि कथमपि खलदैवेन दृष्टानि
 देशाद् देशांतरं भ्रामितानि वने द्वादश वर्षाणि गमितानि

अहियं मासिहिं एयारहिहिं अवरहिं वासर-पण्णारहिहिं
तो वि दुक्ख-किलेसहो छेउ^१ण वि वरि मरणु न जीविष सु-हल^२क वि^३ १०५
तो भणइ^४ भीमु अ-पमेय-बलु थोरंसु-जलोल्लिय-मुह-कमलु
“ किं रुवहि माइ लुहि लोयणइं गय-दुक्ख-किलेसहो भायणइं
संसार-धम्मु ण णिरिक्खियउ सुहु केत्तिउ केत्तिउ^५ दुक्खियउ
॥घत्ता॥ देइ दुवि वि फलइं पंचालि पुराइय-रुक्खु
जहिं णिय रावणिण किं सीयहिं थोडउ दुक्खु ॥ ११०

(१२)

अइकंत-दिवसि^६ अ-विणीयण परिभविय माइ जं कीयण
तं तहिं जि कालि किर णिट्ठवमि पाहुणउं कयंतहो पट्ठवमि
हउं^७ ताम णरिंदहे सण्णियउ णिय-रोसु तेण अवगणियउ^८
जइ कह वि^९ चुक्कु अज्जोणियहे मारमि रयणिहे कल्लोणियहे
लुडु तेण समउ संकेउ करि पइसारहि णच्चण^{१०} साल-वरि ११५

१. छेउ । २. सहल । ३. भणइ । ४. सुहि केत्तिउ केत्तिउ । ५. दिवसे ।

६. हउ । ७. अवगणियउ । ८. कहइ । ९. णच्चल ।

अधिकानि मासैरेकादशभिरपरस्य पञ्चदशवासैः

तदपि दुःखक्लेशस्य छेदो नापि वरं मरणं न जीविते सुफलं कदापि ”

तावद्भणति भीमोऽप्रमेयबलो स्थूलाश्रुजलार्द्रितमुखकमलः

“ किं रोदिषि मातः मृद्दिढ लोचने गतदुःखक्लेशस्य भाजने

संसारधर्मः न निरीक्षितः सुखं कियत् कियत् दुःखितं

॥घत्ता॥ ददाति द्वे अपि फले पाञ्चालि पुराकृतवृक्षः

यथा नीतं रावणेन किं सीतायै स्तोत्रं दुःखम् ॥

(१२)

अतिक्रान्तदिवसेऽविनीतकेन परिभूता मातर्यक्कीचकेन

तं तस्मिन्नेव काले किल निष्ठापयामि प्राघूर्णकं कृतान्ताय प्रस्थापयामि

अहं तावन्नेन्द्रात्संज्ञितो निजरोषस्तेनावगणितः

यदि कथमपि च्युतोऽद्यतनायां मारयामि रजन्यां कल्यतनायां

शीघ्रं तेन समं संकेतं कृत्वा प्रवेशय नृत्यशालागृहे

जहिं तुंगिहे को वि ण संचरइ तहिं कल्लइं कीयउं महु मरइ ”
 तं णिसुणिं पुलउ उब्भिण्ण भुय गय णिय-थणि हेळणु दुमय-सुय
 थिउ ताम भीसु परियलिय णिसि अरुणेणालंक्रिय पुव्व-दिसि
 ॥ घत्ता ॥ ‘ कल्लइं दोवरहे जं कड्डुउ केस-कलावउ

सो मउ किं ण मउ ’ णं दिण-मणि आउ विहावउं ॥ १२०

(१३)

पडिवण्णइं वासरे वियड-पय पंचालि कुमारहो पासु गय
 बोलाविय तेण मराल-गइं कुल-जाय पइ-व्वय विमल-मइं
 “ सुंदिर-समुद-णवणीय-मुहि गंधव्वह केरी लीह लुहि
 कहि काइं न इच्छहि सु-यणु मइं किं णत्थि हत्थि-हय-साहणइं
 किं ण वि णव-णाय-सहास-बलु किं कमल-समाणु ण मुह-कमलु १२५
 किं ण वि जुवाणु किं ण वि सुहउ किं ण वि पडु किं ण वि अत्थमउ
 लइ अट्टवीस मणि-कंठाहं बाहत्तरि अवरइं मंठाहं

१. निसुणिवि । २. गई ।

यत्र रात्र्यां कोऽपि न संचरति तत्र कल्पे कीचको मत् प्रियते
 तं निश्रुत्य पुलकाः उद्भिन्नाः भूताः गता निजस्तने हेलनं द्रुप्रदसुता
 स्थितस्तावद्भीमः परिगलिता निशा अरुणेनालंकृता पूर्वदिशा
 ॥घत्ता॥ ‘ कल्पे द्रौपद्याः येन कृष्टः केशकलापः

स मृतः किं न मृतः ’ इव दिनमणिरायातो विभावयितुम् ॥

(१३)

प्रतिपन्ने वासरे विकटपदा पांचाली कुमारस्य पार्श्वे गता ।
 आहूता तेन मरालगतिः कुलजाया पतिव्रता विमलमतिः
 “ सौन्दर्यसमुद्रनवनीतमुखि गांधर्वाणां सम्बन्धिनीं लेखां मृद्धि
 कथय किं नेच्छसि सुतनु मां किं नास्ति हस्तिहयसाधनानि
 किं नापि नवनागसहस्रबलः किं कमलसमानं न मुखकमलं
 किं नापि युवा किं नापि सुभगः किं नापि प्रभुः किं नाप्यर्थवान्
 लाहि अष्टाविंशतिं मणिकण्ठकानां द्वाप्तततिमपराणां बन्धानां

लह भामिणि जणमण-भामिणिहि महएवि-पट्टु मह कामिणिहि
॥घत्ता॥ अकखमि केत्तडउ लह सच्चु देमि जं मग्गहि
कोमल-बाहुएहि छुडु एक मि सइ आलिंगहि ” ॥ १३०

(१४)

पडिवणु सव्वु जं दोवइए दुव्वार-जार-मारण-मइए
‘आविज्जइ नच्चण-साल तुहु तं माणहु विणिण वि सु-रय-सुहु’
गय तेत्थहो कहिउ विओयरहो “ विडु णिवडिउ दिट्ठी-गोयरहो ”
भीमेण वि तं पडिवणु रणु अहिम-यरु ताम गउ अत्थवणु
सेणा-वइ लेवि पसाहणउ वंकेय-भवणु गउ अप्पणउ १३५
जहिं भीम-सेणु थिउ पइसरविं जहि सीहु कुरंगहो कमु करिविं
नहिं घंघु विसत्थु पइट्टु विडु ण उ जाणइ मंडिउ मरण-पिडु
रायाणुएण चिहुरहिं धरिउ णं कालें पढम कयलु भरिउ
॥घत्ता॥ चित्तिउ कीयएण “ लइ हउं गंधवें मारिउ
ण उ सइलिंघि-करु एहु कालें हत्थु पसारिउ ” ॥ १४०

१. मइं । २. पइसरवि ३. करेवि ।

लाहि भामिनि जनमनोभ्रामिणीनां महादेवीपट्टं मम कामिनीनां
॥घत्ता॥ आख्यामि कियत् लाहि सत्यं ददामि यन्मार्गयसि
कोमलबाहुभ्यां शीघ्रं एकशोऽपि स्वयमालिंग ॥

(१४)

प्रतिपन्नं सर्वं यद् द्रौपद्या दुर्वारजारमारणमत्या
‘ आयायाः नृत्यशालां त्वं तन्मानयावो द्वावपि सुरतसुखं ’
गता तस्मात् कथितं वृकोदराय “ विटो निपतितो दृष्टिगोचरं ”
भीमेनापि तत् प्रतिपन्नं रणं अहिमकरस्तावद्रतोऽस्तं
सेनापतिः लात्वा प्रसाधनं सैकेतभवनं गतः आत्मनः
यत्र भीमसेनः स्थितः प्रविश्य यथा सिंहः कुरङ्गाय क्रमं कृत्वा
तत्र गृहे विश्वस्तः प्रविष्टो विटो न तु जानाति आरब्धं मरणपेटकं
राजानुजेन चिकुरैर्धृतो यथा कालेन प्रथमः कवलो भृतः
॥घत्ता॥ चित्तितं कीचकेन “ लात्वा अहं गान्धर्वेण मारितः
न तु सैरन्धीकरः एषः कालेन हस्तः प्रसारितः ॥

(१५)

कह-कह-वि गाहु मेलावियउ^१ सो विड-भडेण बोलावियउ
 “ गंधव्व जाहि किं जुज्झिषण पइं विक्रम-वीर-बलुज्झिषण
 हउं कीयउ सव्व-कला-कुसलु अण्णु वि णव-णाय-सहास-बलु
 किर भीमहो हन्थे महु मरणु किउ तासु जि वसुमइ-अवहरणु ”
 तो भणइ विओयरु “ सो जि हउं जो हंणिसु सहुं तरं भाइ-सउं
 तव-तणउ कंकु^६ मत्थाण-यरु णट्टावउ णरु गंडीव-धरु
 जम-जेट्टु तुरंगम-कम्म-कसु जोवइ सहएउ गु^५-गंव-रसु
 दोवइ सयल्लिधि पाव धरहि तुहु कीयउ महु भीमहु मरहि ”
 ॥घत्ता॥ तं णिसुणिवि वयणु हक्कारिउ पंडुहि णंदणु
 अक्खाडइ थिषण चाणूरे^७ जिव जणइणु ॥

(१६)

तो भिडिय परोप्परु रण-कुसल विण्णि वि णव-णाय-सहास-बल

१. मेलावियउ । २. जे । ३. हउ । ४. सउतइ । ५. सउ । ६. ककु । ७. ग ।

(१५)

कथं कथमपि ग्राहो मोचितः स विटभटेनाहूतः
 “ गान्धर्व, याहि किं युद्धेन त्वया विक्रमवीर्यबलोज्झितेन
 अहं कीचकः सर्वकलाकुशलोऽन्यदपि नवनागसहस्रबलः
 किल भीमस्य हस्तेन मम मरणं कृतं तस्यैव वसुमत्यपहरणं ”
 ततः भणति वृकोदरः “ स एवाहं यः हनिष्यामि सह त्वया भ्रातृशतं
 तपस्तनयः कङ्कः आस्थान-चरो नर्तको नरो गाण्डीवधरः
 यमज्येष्ठस्तुरङ्गमकर्मकृशः पश्यति सहदेवो गोगव्यरसं
 द्रौपदीं सैरन्ध्रीं पाप धरसि त्वं कीचक मद् भीमान्ध्रियसे ”
 ॥घत्ता॥ तन्निश्रुत्य वचनमाहूतः पाण्डोर्नदनः
 अक्षवाटे स्थितेन चाणूरेण यथा जनार्दनः ॥

(१६)

ततः मीलितौ परस्परं रणकुशलौ द्वौ अपि नवनागसहस्रबलौ

बिण्णि वि गिरि-तुंग-सिंग-सिहर बिण्णि वि जल-हर-रत्र-गहिर-गिर
 बिण्णि वि द्दुट्टो रुद्र-वयण बिण्णि वि गुंजा-हल-सम-णयण
 बिण्णि वि णह-यल-णिह-वच्छ-यल बिण्णि वि परिहोवम-भुय-जुयल
 बिण्णि वि तणु-तेयाहय-तिमिर बिण्णि वि जिण-चरण-कमल-णमिर १५५
 बिण्णि वि मंदर-परिभ्रमण-चल बिण्णि वि विण्णाण-करण-कुसल
 बिण्णि वि पहरंति पहर-क्खमिहिं भुय-दंडिहिं वज्ज दंड-समिहिं
 पय-भारिहिं भारिय बिहि मि महि महि-पडण-पेल्लणाहित्थ महि
 ॥घत्ता॥ भीमु समाहयउ वच्छ-त्थलि मुट्ठि-पहारं
 कह वि ण णिवडिउ महि-यलि सहं रुहिरुगारें ॥ १६०

(१७)

सेणा-वइ पेक्खिवि अ-तुल-बलु ओहुल्लिउ भीमहो मुह-कमलु
 “किय होसइ महु जस हाणि” रणि वज्जेसइ अ-यस-पडहु भुवणि
 किय होसइ जण-वष जंपणउं” कह कहववि धीरवि अप्पणउं

१. रणे...भवणे ।

द्वा अपि गिरितुंगशृङ्गशिखरौ द्वा अपि जलधररवगभीरगिरौ
 द्वा अपि दष्टौष्ठौ रुष्टवदनौ द्वा अपि गुञ्जाफलसमनयनौ
 द्वा अपि नभस्तलनिभवक्षःस्थलौ द्वा अपि परिघोपममुजयुगलौ
 द्वा अपि तनुतेजःआहततिमिरौ द्वा अपि जिनचरणकमलनमनशालौ
 द्वा अपि मंदरपरिभ्रमणचलौ द्वा अपि विज्ञानकरणकुशलौ
 द्वा अपि प्रहरतः प्रहारक्षमाभ्यां मुजदंडाभ्यां वज्रदंडसमाभ्यां
 पदभारैर्भारिता द्वाभ्यामपि मही महीपतनपीडनचलिता मही
 ॥घत्ता॥ भीमः समाहतो वक्षःस्थले मुष्टिप्रहारेण
 कथमपि न निपतितः महीतले सह रुधिरोद्गारेण ॥

(१७)

सेनापतिं प्रेक्ष्य अतुलबलम् अवनतं भीमस्य मुखकमलं
 “किमिव भविष्य त मम यशोहानी रणे वादिष्यते अयशःपटहः भुवने
 किमिव भविष्य : जनपदे वचनीयं” कथं कथमपि धीरयित्वाऽऽत्मानं

आयासु करिवि णिय-भुय-जुयलि हउ मुट्टि-पहारि वच्छ-यलि
घाषण जि वइवस-णयरु^१ णिउ सो कीयउ कुम्मागारु किउ १६५
पइसारिय हत्थ-पाय उयरि णं पुंजिउ आमिस-पुंजु घरि
णीसारिवि भीमु महा-भुयए जाणाविउ दुमय-राय-सुयए
“गंधव्विहिं विड-भडु णिट्ठविउ पेयाहिव-पंथि पट्ठविउ ”
॥घत्ता॥ धाइय पवर भड “मरुमारिउ कीयउ केण ”

पंच-जणाहिण्ण घरु वेढिउ भाय-सषण ॥

१७०

(१८)

उज्जोउ करिवि णिज्झाइयउ “सच्चउ गंधव्विहिं घाइयउ
एवडु सरीरि ण कहि मि वणु ण उ एक्कु वि करु एक्कु वि चरणु”
अण्णेत्तहे दीसइ दुमय-सुय बाहु-लयालिगिय-सिहिण-जुय
ण काल-रत्ति दुइंसणिय णं असणि सहावें भीसणिय
णं विस-हरि^२ आसीविस-भरिय णं रक्खसि भुवण-भयंकरिय १७५

१. वइवसयरु । २. वीसहरि ।

आयासं कृत्वा निजभुजयुगलेन हतो मुष्टिप्रहारेण वक्षस्तले
घातेनैव विवस्वन्नगरं नीतः स कीचकः कूर्माकारः कृतः
प्रवेशितं हस्तपादमुदरे यथा पुञ्जितः आमिषपुञ्जः गृहे
निःसार्य भीमं महाभुजया ज्ञापितं द्रुपदराजमुतया
“गान्धर्वैर्विष्टभटो निष्ठापितः प्रेताधिपपथे प्रस्थापितः ”
॥घत्ता॥ धाविताः प्रवराः भटाः “ मारितः कीचकः केन ”
पंचजनाहितेन गृहं वेष्टितं भ्रातृशतेन ॥

(१८)

उद्धोतं कृत्वा निध्यातं “ सत्यं गान्धर्वैर्हृतः
एतावति शरीरे न कुत्राऽपि ब्रह्मो नत्वेकोऽपि करः एकोऽपि चरणः ”
अन्यत्र दृश्यते द्रुपदमुता बाहुलतालिंगितस्तनयुगा
यथा कालरात्रिर्दुर्दर्शनीया यथाऽशनिः स्वभावेन भीषणा
यथा विषधर्याशौत्रिषमृता यथा राक्षसो भुवनभयंकरा

णं परम-कुहिणि जम-सासणहो आसंक जाय सब्वहो जणहो
 “मयर-द्धय-बाणोवह्विउ उहु आयहे कारणि विह्विउ”
 “लइ ष्वहिं काइं विहाणएण परिपुच्छिणएण किं राणएण^१”
 ॥घत्ता॥ दोवइ सवेण सहं थावि उप्परि मडयाजाणहो
 कीयय-भाउ-सउ सबडंमुहु^२ चलिउ मसाणहो ॥ १८०

(१९)

णिज्जंती कंदइ^३ दुमय-सुय “गंधव्वहु, धावहु काइं मुअ
 अहो जय जयंत विजयंत धरि जयसेण जयावह रक्ख करि^४”
 तो भीमु ण कुहिणिहिं माइयउ भंजिवि पायाह^५ पधाइयउ
 अण्णेत्तहे जेतहे^६ वइरिं ण वि उप्पाइय नोकखी भंगि क वि
 मुक्कलिय-केसु उक्खाय-तरु पच्चक्खु णाहं थिउ रयणि-यरु १८५
 सबडं-मुहुं दीसइ कीयएहिं जमु दंड-पाणि णं भीयएहिं
 छड्डिज्जइ मडया-जागु तहिं ‘णउ-णाय पणट्ट’ पइट्ट कहि

१. रणाएण । २. कीयया...मुहुं । ३. कंदिय । ४. धरे...करे ।

५. पयाह । ६. जेतहो ।

यथा परममार्गो यमशासनस्य आशंका जाता सर्वस्य जनस्य
 “मकरध्वजबाणोपद्रुतः पश्यत अस्याः कारणेन विद्रुतः”
 “नन्विदानीं किं विभानकेन परिपृष्टेन किं राज्ञा ”
 ॥घत्ता॥ द्रौपदीं शबेन सह स्थापयित्वोपरि मृतकयानस्य
 कोचकभ्रातृशतं संमुखं चलितं श्मशानस्य ॥

(१९)

नीयमाना क्रंदति द्रुपदसुता “गान्धर्वाः, धावत किं मृताः
 अहा जयजयंतविजयंताः धारयत जयसेनजयावहौ रक्षां कुरुतम्”
 तावद्भीमो न मार्गे मातः भड्क्त्वा प्राकारं प्रधावितः
 अन्यत्र यत्र वैरो नास्ति उत्पादिता नूतना भङ्गी काऽपि
 मुक्तकेशः उल्खाततरुः प्रत्यक्षो यथा स्थितो रजनीचरः
 संमुखं दृश्यते कीचकैः यमो दंडपाणिर्यथा भीतैः
 त्यज्यते मृतकयानं तत्र ‘नवनागाः प्रणष्टाः’ प्रवृत्ता कथा

पल्लु विओयरु णिय भवणु पडिवणु दिवायरु उग्गमणु
 ॥घत्ता॥ संकप्प उट्टमणि तहो मच्छहो अण्हियमल्लहो
 कइकइ सिक्खावइ^१ “सयलिधि णिवासहो घल्लहो ” ॥ १९०
 (२०)

तहिं अवसरि दुमयणरिद-सुय पक्खालिय-अंगोवंग-भुय
 लक्खिज्जइ सयल-जणेण किह पट्टणि पइसंति भवित्ति जिह
 सिय-वलयालंकिय-कर-यलहो गय सरहसु पास विहंदलहो
 पच्छण-पउत्तिहिं वज्जरिवि “उत्तरइ समाणु खेडु करिवि
 अप्पणउ णिहेलणु जाइ”किर उच्छलइ सुजेट्टहो ताम गिर १९५
 “जा जाहि भडारिण कहि मि तुहुं राउलहो सणयरहो देहि सुहु ”
 धट्टज्जुण-ससण समुण्णण बोलिज्जइ रोस-वसंगण
 “जइ षवहिं घल्लिय कइ वि पइं तो पुरु घाणवउ सयलु मइं
 ॥घत्ता॥ जइ पुणु थत्ति महु घरि तेरह दिवसउ देसहुं
 पुण्ण-मणोरहि य तो रज्जु सइं भुंजेसहो ” ॥ २००

१. इह । २. सिक्खविय । ३ उच्छलिब ।

परिनिवृत्तो वृक्रोदरो निजभवनं प्रतिपन्नो दिवाकरः उद्गमनं
 ॥घत्ता॥ संकल्पः उत्थितः मनसि मत्स्यस्याऽनिहतमल्लस्य
 कैकेयी शिक्षयति “ सैर्न्ध्रीं निवासे क्षिप ”

(२०)

तस्मिन्नवसरे द्रुपदनरेन्द्रसुता प्रक्षालिताङ्गोपाङ्गमुजा
 लक्ष्यते सकलजनेन कथं पट्टने प्रविशन्ती भवित्री यथा
 सितवलयालंकृतकरतलायाः गता सरभसं पार्श्वे बृहन्नलायाः
 प्रच्छन्नप्रवृत्तिभिरुक्त्वा “उत्तरायाः सभं क्रोडां कृत्वा
 आत्मनो निहेलना जायते” किलोत्सरति सुज्येष्ठायास्तावद्विरा
 “याहि याहि भडारिके कुत्रापि त्वं राजकुलाय स्वनगरस्य देहि सुखं ”
 धृष्टद्युम्नस्वस्ता समुन्नतेन उच्यते रोषवशंगतेन [वचसा]
 “यद्येवं क्षिप्ता कथमपि त्वया तर्हि पुरं हन्तव्यं सकलं मया
 ॥घत्ता॥ यदि पुनः स्थितिं मह्यं गृहे त्रयोदश दिवसान् दास्यसि
 पूर्णमनोरथा च तर्हि राज्यं स्वयं भुङ्क्ष्यसि ” ॥

॥ चतुर्थमुद्धरणम् ॥

[तिहुयण सयंभु ।]

॥ बलपणहु ॥

तिहुवणो^१ जइ वि ण होंतु णंदणो सिरि-सयंभु-एवस्स
कव्वं कुल-कवित्तं तो पच्छा को समुद्धरइ ॥

(१)

तो महि-मंडलि वम्मोसर-सर-विणिवारउ
णेमि-जिणेसरु विहरइ णं रिसहु भडारउ ॥
पइसिवि मज्झ-एस-मज्झहु^२ पुव्व पसिलाएवि
धम्म वइस-दिय-खत्तिय असेलि लाए वि ॥

५

१. तिहुवणे । आ गाथा हाथप्रतमां घणे स्थले छे. बधामां य तिहुवणे
पाठ छे; मने लागे छे के जइ वाळी रचना अने सति सप्तमीनो संकर होय;
के मागधी प्रथमा एकवचन पण होय. २. मज्झेएसमच्छहु ।

[त्रिभुवनः स्वयंभूः ।]

॥ बलप्रश्नः ॥

त्रिभुवनो यदि न भवति नंदनः श्रीस्वयंभूदेवस्य
काव्यं कुलकवित्त्वं ततः पश्चात्कः समुद्धरति ॥

(१)

ततः महीमंडले मन्मथशरविनिवारकः
नेमिजिनेश्वरो विहरति यथा ऋषभः भट्टारकः ॥
प्रविश्य मध्यदेशमध्ये पूर्वं प्रश्राव्य
धर्म वैश्यद्विजक्षत्रियान् अशेषान् राज्ञोऽपि ॥

हाथप्रतनो आ भाग कोइए वांच्यो लागतो नथी. कविए आ सधियां
विदग्धता बतावी छे. हाथप्रतमां अर्थ अने छंदनी बहु ज अष्टता छे. टिप्पण
तो छे ज नहि.

सहस्रद्वालय-सुलि^१·वल-पवलि हल·हर-हलि^२-वल·कुल-सहस-बलि
 सयलामल-केवल·णाण·वलि स·लसालविंद-सुकुमाल·कलि
 दूलयलोसालिय-काम·सलि सासय·सिलि-जय·सिलि^३-वहुय·वलि
 संसाल·सायरा·समल·सइलि^४ पलिहलिय-स·लज्जासेस·यलि १०
 उज्जैतह वल-हले तित्थ·यले उद्धरिय-सयल·भवि-उहय कुले
 णासिय-संभव·जल-मलण-दले चिल·भव·सय-खल·बहु·दुलिय·मले
 गोलव-थेलासण^५-चंद-समले विणिवारिय-सल्ल·त्तय-समले
 तियसिंद-णमिय-कम·तामरसि^६ जय-मंगल·द्वव-पुण्ण·कलसि
 ॥ मागधिका णाम भासा ॥
 ॥घत्ता॥ बहविं कालेण सहं गणिहे भमेप्पिणु आयउ १५
 पुणु वि पडीवउ रेवइ-उज्जाणु पराइउ ॥

१. सहस्रद्वालयसुर ३० य के इने बदले ए लखवानो रिवाज हाथप्रतोमां सामान्य होय छे. २. हलिहर एम हाथप्रतमां छे; भा ज लइए तो मात्राभंग थइ बे मात्रा छंदमां खटे छे. हलहरहलि एम पाठ होवा पूरतो संभव छे. अर्थ नहि समजातां सरखा वर्णसमूहमां अमुकवर्ण पडी जवा स्वाभाविक छे. ३. अयसिदि । ४. मूल संसारसायरासामलसइलि । छे, परंतु बे मात्रा वधी जाय छे; एटले सा छोडी दीधो छे. अवग्रह मूल हाथप्रतमां नथी; परंतु अर्थस्पष्टता खातर मारी ऊमेरणी छे. ५. थेणासण । ६. भामरसि ++ पुव्वकलसि ।

सहस्राष्टादशसूरिवरप्रवरः हलधरहरिवरकुलसहस्रबलः

सकलामलकेवलज्ञानवरः सरसारविंदसुकुमारकरः

दूरतरोत्सारितकामशरः शाश्वतश्रीजगच्छ्रीवधूकवरः

संसारसागरामरशैलः परिहृतसराज्याशेषबलः

उज्जयन्तस्य वरधरायां तीर्थकरः उद्धृतसकलभव्योभयकुलः

नाशितसंभवजरामरणदरः [नाशित]चिरभवशतखरबहुदुरितमलः

गौरवकमलामलचन्द्रः विनिवारितशल्यत्रयसमरः

त्रिदशेन्द्रनतक्रमतामरसः जगन्मंगलद्रव्यपूर्णकलशः

॥ मागधिका नाम भाषा ॥

॥घत्ता॥ बहुना कालेन सह गणिभिः भ्रमित्वा आयातः

पुनरपि प्रतीपं रैवतोद्यानं परागतः ॥

(२)

॥ हेला ॥ जं उज्जित-मही-हरे परम-गुण-सणाहे
 थियउ^१ हरि-भूसणु ति-हुयणेक-णाहे ॥
 तं हलिसियंगि सिलि-वच्छाए इंदीवल^२ दल-स-लिल-ऽच्छाए
 पलिभूसिय-सिलि-हलि-वंसाए अमरासुर-दिण्ण-पसंसाए २०
 पूयण-मलट्ट-कय-बहणाए पायस-णिप्पेहुण-कल-णाए^३
 माया-रह-बल-णिहलिणाए सु-धुलंबल-कंबय-वरणाए
 चल-केसि-गल-यल-कय-पयाए जमल-ऽज्जुण^४-भू-लुह-विलयाए
 गोवद्धण-ऽचल^५-उद्धलणाए गो-उलि लीला-संचलणाए
 विस हल-गुलु-सेज्जा-लुहणाए पल-सूलत्तण^६-लिह-लुहणाए^७ २५
 ओऊलिय-जल-यल-पबलाए अट्टुत्तर-सय-णाम-हलाए
 हेला-सु-चडाविय-चावाए दस-दिसि-णीसलिय-पयावाए

१. थिउ । २. इंदिवल । ३. तदन कात्पनिक अर्थ छायामां छे; ठीक
 लागे तो स्वीकारवो. ४. उज्जण । ५. वल । ६. सूलत्तणु । ७. प्रथम पाद
 तेम ज आ पादने छेडे लहणाए ।

(२)

॥ हेला ॥ यावदुज्जयंतमहीधरे परमगुणसनाथः
 स्थितः हरि[वंश]भूषणः त्रिभुवनैकनाथः ॥
 तावद् दृष्टाङ्गः श्रीवत्सः इंदीवरदलसलीलाक्षः
 परिभूषितश्रीहरिवंशः अमरासुरदत्तप्रशंसः
 पूतनागर्वकृतबर्हणः प्रावृष्णमयूरकलनादः
 मायारथबलनिर्दलनः सुधवलांबरकम्रवरणः
 चलकेशिगलतलकृतपदः यमलार्जुनभूरुहविलयः
 गोवर्धनाचलोद्धरणः गोकुले लीलासंचलनः
 विषधरगुरुशय्यारोहणः परशौर्यलेखामार्जनः
 आकुलितप्रबलजरा[संध]बलः अष्टोत्तरशतनामधरः
 हेलासुसंधितचापः दशदिशानिःसृतप्रतापः

कालिंदिय-मह-दह-मंथाए कालिय-सिय-विंध-पवण्णाए
तोडिय-कोमल-तामलसाए^१ लंगदि गो-दुह-किय-कलसाए
संघालिय-णिलि-चाणूलाए उक्खय-माउल तलु-मूलाए^२

३०

॥ मागह-पुव्वद्दा-कलाए ॥

॥ घत्ता ॥ णिय-सीहासणु मिल्लिप्पिणु सिरु णामंतउ
जिण-सवडं-मुहु^३गउ सत्त-पयाइं तुरंतउ ॥

(३)

॥ हेला ॥ पुणु आणद-भेरी-सहेण जय-पहाणो^४

चलितु महण्णवो व मणि-रयण-सोहमाणो ॥

एत्थंतरि^५ निग्गइ संकरिसणि वयरि-णरिंद-णियर-दु-हरिसणि ३५
लोहिय-दुहिया-रोहिणि-तणु-रुहि सुर-वइ-कुलिस-सरिस-सीराउहि
ईसरंगि ससि-तारा-णि-मल्लि^६ सुर-सरि-णीर-खीर-हारुज्जलि

१. मामलसाए । सरखावो आ ज उद्धरण कडवक. १. पं. १२, आ
प्रकारनो ज पाठनो फेरफार. २. चालूणाए + + उक्खलमाहुळतलमूलाए ।
३. मुह । ४. पहाणे । ५. एकंतरि । ६. णिम्मल ।

कालिंदीमहाहृदमंथकः कालीयश्रितचिह्नप्रपन्नः

त्रोटितकोमलतामरसः क्रीडायां [त्रोटित]गोदुग्धकृतकलशः

संहारितनीलचाणूरः उत्खातमातुलतरुमूलः

॥ मागधपूर्वार्धकलापः ॥

॥घत्ता॥ निजसिंहासनं मुक्त्वा शिरो नामयन्

जिनसंमुखं गतः सप्तपदानि त्वरन् ॥

(३)

॥ हेला ॥ पुनरानन्दभेरिशब्देन जगत्प्रधानः

चलितो महार्णव इव मणिरत्नशोभमानः ॥

अत्रान्तरे निर्गच्छति संकर्षणः वैरिनरेन्द्रनिकरदुर्दर्शनः

लोहितदुहितृरोहिणीतनुरुहः सुरपतिकुलिशसदृशसीरायुधः

ईश्वरांगः शशितारानिर्मलः सुरसरिनीरक्षीरहारोज्ज्वलः

सुदु-रुदु^१-मुद्विय-संधारणि कंसासुर-किंकर-विणिवारणि
 रेवइ-वयण^२-सरो-रुह-महु-यरि रण-उहि वेणु-दारि रिउ-भय-यरि
 केसरि-वाहणि-विज्जा-हारणि खे-यर^३-जंबु-मालि-णिव-साहणि ४०
 वंदारय-णिह-णयण-मणणिणइ परियाणिय-विण्णाण-कलालिइ
 संगय-सिर-यर-ताण-करिसणि दस-दसार-रोयण-भुय-दरिसणि
 ॥ इयमणि व मागधिका भासा ॥

॥ मत्तमातंगछंदः ॥

॥घत्ता॥ सुमरिवि जिण-चलण रेवइ-रोहिणिहि विहूसिउ ॥

मह-हत्थिल्लउ णहि णं चंदु^४ जणेण पडीसउ

(४)

॥ हेला ॥ से "अणुलग्गया गया जाइ-कुल-विसुद्धा ४५

सच्चइ-चारुणि-सढरी-दीवायणा-ऽणिरुद्धा ॥

अणु वि संचल्लिइ मरंकिं जे दुरुज्झिय-अ-यस-कलंकि

१. रुदु । २. वयणि । ३. खेयरि । ४. चदु । ५. यणुलग्गए ।

सुधुरुष्टमुष्टिकसंहारणः कंसासुरकिंकरविनिवारणः

रेवतीवदनसरोरुहमधुकरः रणयुधि वेणुदारी रिपुभयकरः

केसरिवाहिनीविद्याधारकः खेचरजंबुमालिवृपसाधनः

वृन्दारकनिभ-नयन-मनोज्ञःपरिज्ञातविज्ञानकलावलीकः

करसंगतसीरकर्षणत्राणः दशदशार्हरोचनभूतदर्शनः

॥ इयमन्यैव मागधिका भाषा ॥

॥ मत्तमातंगछंदः ॥

॥घत्ता॥ स्मृत्वा जिनचरणौ रेवतरोहिणीभ्यां विभूषितः

महा[मघा]हस्तियुतः नभसि यथा चंद्रः जनेन प्रतिश्रितः ॥

(४)

॥ हेला ॥ तस्य अनुलग्नका गता जातिकुलविशुद्धाः

सात्यकि-चारुणि-सढरि-द्वैपायन-अनिरुद्धाः ॥

अन्येऽपि संचलिताः स्मितेन ये दूरोज्जितायशःकलङ्काः

जे रुक्मिणि-मण-भुवणार्णदिं जे रिउ-णियर-सरोरुह-चंदिं
 जे जगि-णारि-चित्त-अवहरणे जे कंचण-माला-परिहरणि
 जे सोलस-मह-लंभावरिणि जे सोहग-रूव-संपुण्णे ५०
 जे महि-कंप-जलहि-सुर-सेले जे सयलंगणोह-मण-चोलें
 जे कुरु-खंधावार-विणासिं जे दुज्जोइण-पहु-संफासि
 जे स-सिबिर-तव-सुय-परिखलणि जे णर-भोम-मडण्फल-दलणि
 जे सहदेव-पराभव-करणि जे बंदिण-जण-अब्भुद्धरणि
 ॥ मागधिकार्या भाषायां पदाकुल-छंदः ॥

॥ घत्ता ॥ गंजोल्लिय-तणु परिसेसिय-पवर-मरट्टउ ५५
 सुहि-सय-परिमियउ स-विणेउ स-कलत्तु पयट्टउ ॥

(५)

॥ हेला ॥ ताव हियोल्लियहिं चंदो व्व कंतिवतो
 भाणुकुमार णर-वरो णिग्गओ तुरंतो ॥
 ॥ दुवई ॥ कल-विण्णाण-जुत्तए सेवि-यण-रत्तए

१. चदें ।

ये रुक्मिणीमनोभुवनानन्दाः ये रिपुनिकरसरोरुहचन्द्राः
 ये जगन्नारीचित्तावहरणाः ये काञ्चनमालापरिधरणाः
 ये षोडशमहालाभापन्नाः ये सौभाग्यरूपसंपूर्णाः
 ये महीकंपजलधिसुरशैलाः ये सकलाङ्गनौघमनःश्वौराः
 ये कुरुस्कन्धावारविनाशाः ये दुर्योधनप्रभुसंस्पर्शाः
 ये स्वशिविरश्रुततपःपरिस्खलनाः ये नरभोमगर्वदलनाः
 ये सहदेवपराभवकरणाः ये बंदिजनाभ्युद्धरणाः
 ॥घत्ता॥ रोमाञ्चिततनवः परिशेषितप्रवरगर्वाः

सुदृच्छतपरिवृताः सविनेयाः सकलत्राः प्रवृत्ताः ॥

(५)

॥ हेला ॥ तावद् हृदयादितैश्चन्द्रः इव कान्तिमान्
 भानुकुमारो नरवरो निर्गतः त्वरन्
 ॥द्विपदी॥ कलविज्ञानयुक्तो रक्तसेव्यजनः

३ बारस-लक्ष्मणंगण मेरुतुंगसिगुत्तमंगण ॥

६०

चामीयर-चारु-वणण कुंडल-जुय-ललंत-कणण
कंग-हरण-णिल-कोरण रेहमाण-गुरु-इणिय-दोर
इंदीवर-दल-ऽच्छण हार-परिफुरिय-वच्छण
केऊरारिद्ध-बाहण रयण-खुसिय-अभत्थण
मागहाणयाअत्थण पलंब.....णिरत्थण
पसरिय-णिय-णहा-सोहण अंघ-पउम-जिय-णलिण-सोहण

६६

॥ मागधिका नाम छंदः ॥

॥घत्ता॥ कमला-णंदणु णिय-भा-भूसिय-भुवणोरु
वर-दीहर-करु संचल्लिउ णां दिवायरु ॥

(६)

॥हेला॥ तर्हि पत्थावि तार-संभार-पवर-दल-मालण
संचलिय महा-बलिय.....॥

७०

३. पारस । ४ मेरुतुंग... ।

(६)

द्वादशलक्षणाङ्गकः मेरुतुङ्गशृङ्गोत्तमाङ्गः
चामीकरचारुवर्णकः कुण्डलयुगललत्कर्णकः
कङ्कतधरणललाटपट्टकः शोभमानगुरुपनयनदोरकः
इंदीवरदलाक्षः हारपरिस्फुरितवक्षाः
केयूर-ऋद्ध-बाहुः रत्नखचिताग्रहस्तः
मागध.....अर्थः प्रलंब.....निरस्तः (?)
प्रसृतनिजनस्वशोभः अंघ्रिपद्मजितनलिनशोभः

॥ मागधिका नाम छंदः ॥

॥घत्ता॥ कमलानंदनो निजभाभुषितभुवनोदरः
वरदीर्घकरः संचलितो यथा दिवाकरः ॥

(६)

तस्मिन् प्रस्तावे तारसंभारप्रवरदलमालया
संचलितः महाबलि.....

सो नारायणिदृसुदेसंबुय^१-मालाए अट्टमि-यंद-हंद-पिहुलुणय-भालाए
विज्जा-हर-कुमार-विस-हर-खइ-णेयाए बहु-जरसिंधु-बधु-

वरकबुरप्पायाए

हेमल-दल-हिडिब-घण-तम-दिण-णाहाए सिंधव-हूण-जोण-हुयवह-

जल-वाहाए^२

विवरी-हीर-वीर-^३समीर-अणुरत्ताए वर-वारण-वलग-अमर-गिरिदाए

जालंधर-डहार-सुभदा-सुरभदाए केरल-कामरूप-वण-गहण-हुयासाए^४

पारसिय-सुकंत-रुक्ख-फल-कीराए खस-जोहेय-ददुर-फणि-रायाए^५

पच्छिक्कुडक्कणरसिरवणासणिघायं बल-कण्णाड-दविड-णमंत-पायं^६

खग्गुज्जुइ-उज्जल-सूर-प्पह-हरु^७पचलिउ लीलए णावइ पाउस-जल-हरु

॥घत्ता॥ तो हरि-राम-काम-पमुहएहि^९ जायवेहि

पासुपवण्णएहि कंटइय-अवयवेहि ॥

८०

१. ^०संबुकमालाए । २. ^०जाणहुयवहुजरवाहणाए । ३. वीक । ४
आखी य पंक्ति भ्रष्ट छे; मेळ लाववा ज संस्कारेली पंक्तिमां प्रयत्न छे. मूळ
हाषप्रतमां, पारासियसुकंतरुक्खफलभरकीराणणाए खसजोहेयददुरफणिरायाए ।
५. आ पंक्ति पण आखी य भ्रष्ट छे: पच्छिक्कुडक्कणरसिरवणिज्जासणिघायं
बलकण्णाडदविडए णमंतपायं । ६. खग्गुज्जुज्जलसूरप्पहइह । ७. पमुहहेहि ।

सः नारायणेष्टसुदेशांबुज[द]मालः अष्टमीचंद्रविशालपृथुलोनतभालः

विद्याधरकुमारविषधरक्षयनेता बहुजरासंधबंधुवरक्षुरप्रः

हेमलदलहिडिम्बघनतमोदिननाथः सैन्धवहुणयवनहुतवहजलवाहः

विपरीतधीरवीरसमीरानुरक्तः वरवारणकामरगिरीन्द्रविलम्नः

जालंधर-डहार-सुभद्र-सुरभद्र-केरल-कामरूप-वनगहनहुताशः

पारसीकसुकान्तवृक्षफलकीरः खसयौधेयदर्दुरफणिराजः

पश्चिमोत्कटनरशिरोवनाशनिघातः बलिकर्णाटद्रविडप्रणतपादः

खड्गोद्द्युत्युज्ज्वलसूरप्रभाहरः प्रचलितः लीलया यथा प्रावृड्जलधर

॥घत्ता॥ ततो हरिरामकामप्रमुखैर्यादवैः

पाश्र्चोपपन्नैः कण्टकितावयवैः ॥

(७)

॥ हेला ॥ दीसइ समवसरणु जगजणिय-उज्जोयउ
णं लोहिउ ^१जम्म-अ-सेयाहिय-णागिदउ ॥

भा-मंडल-समिद्धु णावइ रामायणु साहासण-स-णाहु थिउ णाइ महा-वणु
णावइ छंद-सत्थु सुंदर-जइ-माला-हरु णं मंदर-णियंबु णंदण-वण-मणहरु
दीसइ णाई पाउस ण परतिह जे घय..... ८५
णावइ महि-पवणण-सुर-उयय^२-सम-प्पहु देविंदराय-बहुल-पसरिय-रयण-प्पहु
॥घत्ता॥ तहि जिणु लक्खियउ जायव-जणेण^३गरुय-अणुरायं
आइ-महेसरु रिसहु व चिरु अमर णिहालए ॥

(८)

॥ हेला ॥ पुणु ते पउम-सहाव पिथर-गुण-साणुराय
बल-गोविंद पुणु पणु णमंति जिणह पाय ॥ ९०

जय जिण मणुय-दणुय-गण-धण-वइ^४-फण-वइ-णमिय-पय-जुया
अ-थिर-मण-पवण-दिण-मणि-विलयण-वरुण-ऽसणि-जुया

१. लोहियउ । २. ओय । बीजा पादमां:—देवींदरीयबहुलपसरियरणप्पहु ।
३. जयवजणेणा ४. घवइ ।

(७)

॥ हेला ॥ दृश्यते समवसरणं जगज्जनितोद्योतं

यथा लोहितः [वृक्षः] जन्माश्रेताधिकनागेन्द्रः

भामंडलसमृद्धं यथा रामायणं सिंहासनसनाथं स्थितं यथा महावनं
यथा छंदःशास्त्रं सुंदरयतिमालाधरं यथा मंदरनितंबं नंदनवनमनोहरं
दृश्यते यथा प्रावृट्.....

यथा महीप्रपन्नसूरोदयसमप्रभं देवेन्द्रराजबहुलप्रसृतरत्नप्रभं

॥घत्ता॥ तत्र जिनः लक्षितो यादवजनेन गुरुकानुरागेण

आदिमहेश्वरं ऋषभमिव चिरममराः निभालयन्ति ॥

(८)

॥ हेला ॥ पुनस्तौ पन्नस्वभावौ पितृगुणसानुरागौ

बलगोविन्दौ पुनः पुनर्नमतः जिनस्य पादौ ॥

जय जिन मनुजदनुजगणधनपतिफणापतिनतपदयुग !

अस्थिरमनःपवनदिनमणिविलयनवरुणाशनियुत !

जय ति-यस-वइ-कु-वइ-जम-वइ-रिउ-गह-वइ-घणय-वंदिया
जय भुवण-वइ धीर वितुःभव-खवण-वग-संदिया
हय-गय-कणय-पाणिदादि-स-सर-भड-घड-उडु-गण-घण-घण-उलय-

संसिया १५

जय विस-विसम-विसय-गह-परिसह-सु-णिहय-णिवह-साहया

जय तइ-लोय-णमिय अइसय-वर-पाविय-परम-संपया

जय मलिणिलयाण^१ रणि फेडिय-दुग्गह-जडल-वल्लय-सामला

जय जय-जल-जउण-जल-कज्जल-इसि-सुमणस-समुज्जला

जय कमल-भव-तंब-तणु-भव आंखलिय सुण भवंतया

१००

जय भव-समय समय-णविण चउ-नीसाइसय-वंतया

॥घत्ता॥ तुम्हहं सग्गहो जइ इह अवयरणु ण होंतउ

ता दु-क्किय-भारेण जगु हिट्टा-मुहु जंतउ ॥

(९)

॥ हेला ॥ एव णमेवि णेमि नित्थं-करहो पहिट्टा

जायव णिरवसेस णर-कोट्टइं णिविट्टा ॥

१०५

१. जय मूलमां नथी;

जय त्रिदशपतिकुपतियमपतिकृतुप्रहपतिघनदवंदित !

जय भुवनपते धीर स्यंदितचित्तोद्भवक्षपणवर्ग !

हयगजकनकप्राणेन्द्रियादिसशरभटघटोडुगगघनघनकुलकशंसित !

जय विषविषमविषयप्रहपरोषहसुनिहितनिवहसाधक !

जय त्रिलोकनत अतिशयवरप्राप्तपरमसंपत् !

जय मलिनेन्द्रियागां रणे भग्नदुर्ग्रहजटिलवल्लयश्यामल !

जय जगज्जलयमुनाजलकज्जलेषुमुनःसमुज्ज्वल !

जय कमलाभवताभ्रतनुभव अस्खलित शृणु भवान्

जय भवशमक समयनवीन चतुर्दशदतिशयवन् !

॥घत्ता॥ युष्माकं स्वर्गाद् यदीहावतरणं नाभविष्यत्

तर्हि दुष्कृतभारेण जगदधोमुखमगमिष्यत् ॥

(९)

॥ हेला ॥ एवं नत्वा नेमितीर्थकरं प्रहृष्टाः

यादवाः निरवशेषाः नरकोष्ठके निविष्टाः

जल-कल्लोलुप्पील-रउदें जाह दिण्णु ओसारु समुदें
जाहं णयरु कारिउ सहस-ऽक्खें जाहं गेहि धणु वरिसिउ जक्खें
जाहं संख कोडिउ अट्टारह जाहऽण्णाय लक्ख-हय-गय-रह
मंदिरि जाहं जाउ जिण-जम्मणु जाहं सामि सयमेव जणदणु
जेण समरि सिसुपालु विहाइउ जेहि वीरु^१ भूरीसउ घायउ ११०
जेहि णिहउ स-सेणु चक्केसरु मारिउ जेहि चाणुर^२ कलि-केसरु
अ-प्पमाण विस्स-भर-गो-यर सेव करंति जाह विज्जा-हर
जाहं परिग्गहि सइं मयर-द्धउ विज्जउ जाहं पसिद्धउ सिद्धउ
पेसणु करइ जाहं चक्कारहु^३ जाहं मज्झि णवमउ सीराउहु
जेहि कोडि-सिल चिरु उच्चैइय जाह कित्ति तइ-लोकि ण माइय^{११५}
जाहं पमाणु णाहि परिवारहो अंतेउरहो वि सालंकारहो
॥घत्ता॥ जिण-माहप्पेण ते सयल वि णिरु अणुराइय
णर-वक्खारहो षक्क-देसे जे सम्माइय ॥

१. वीरु । २. चाणू । ३. चक्क'हुउ ।

जलकल्लोलोत्पीडरौद्रेण येषां अपसारो दत्तः समुद्रेण
येषां नगरं कारितं सहस्राक्षेण येषां गेहे धनं वर्षितं यक्षेण
येषां संख्या कोट्यः अष्टादश येषामज्ञाता लक्षहयगजरथाः
मंदिरे येषां जातं जिनजन्म येषां स्वामी स्वयमेव जनार्दनः
यैः समरे शिशुपालो विहतो यैः वीरः भूरिश्रवाः हतः
यैर्निहतः ससैन्यश्चक्रेश्वरो मारितो यैश्चाणूरः कलिकेसरी
अप्रमाणाः विश्वंभरगोचराः सेवां कुर्वन्ति येषां विद्याधराः
येषां परिग्रहे स्वयं मकरध्वजः विद्याः येषां प्रसिद्धाः सिद्धाः
प्रेषणं करोति येषां चक्रायुधः येषां मध्ये नवमः सीरायुधः
यैः कोटिशिला चिरं उच्चैः कृता येषां कीर्तिखिलोके न माता
येषां प्रमाणं नास्ति परिवारस्य अंतःपुरस्यापि सालंकारस्य
॥घत्ता॥ जिनमाहात्म्येन ते सकलाः अपि खल्वनुरागिणः
नरवक्षस्कारस्यैकदेशे ये सम्माता ।

(१०)

॥ हेला ॥ पुणु पुच्छइ महीसरो सयल-लोय-पालो

मधुर-महा-शुणीष् अक्खइ ति-लोय-वालो ॥

१२०

“किं इह ति-हुयणे सारु भडारा” “धम्म-रअणु भो महि-हर-धारा”

“किं दुल्लहु भव-लक्खिहि जिण-वर” “पव्वज्जा-णिहाणु हे सिरि-हर”

“किं सुहु लोयालोइ^१महागुरु” “बाह-रहिउ अहो मुसुमूरिय-मुरु”

“के जीवहो वइरिय तिथं-कर” “कोह-मोह-मय-अच्छी हरि-हर”

“किं पालणिउ एत्थु सव्वण्ह” “धुउ सम्मत्तु सोलु अइ विण्ह” १२५

“किं सुंदरु करणिज्जु दया-रुह” “दाणु पुज्ज हो देवइ-तणु-रुह”

“के दू-सह तियसेसर-सामिय” “पवर-परीसह खग-वइ-गामिय”

“किं बलवतउ समर-विमहण” “जीवहो चिरु-कय-कम्म जणहण”

“कवणु देउ केवल-वर-लोयण” “दोस-विवज्जिउ हो मह-सूयण”

“कवणु धम्मु जगि णाणुप्पायण” “जीव-दया-वरु हे णारायण” १३०

१. भवलक्खेहि । २. लोयालोय ।

(१०)

॥ हेला ॥ पुनः पृच्छति महीश्वरः सकललोकपालः

मधुरमहाध्वनिनाऽऽख्याति त्रिलोकपालः ॥

“किमिह त्रिभुवने सारं, भट्टारक” “धर्मरत्नं भो महीधरधारक”

“किं दुर्लभं भवलक्षेषु जिनवर” “प्रव्रज्यानिधानं हे श्रीधर”

“किं सुखं लोकालोके महागुरो” “बाधारहितमहो मृदितमुर”

“के जीवस्य वैरिणस्तीर्थकर” “क्रोधमोहमृगाक्षयः हरिधर”

“किं पालनीयमत्र सर्वज्ञ” “ध्रुवं सम्यक्त्वं शीलं अयि विण्णो”

“किं सुंदरं करणीयं दयारुह” “दानं पूजा हे देवकीतनुरुह”

“के दुःसाहास्त्रिदशेश्वरस्वामिन्” “प्रवरपरीषहाः खगपतिगामिन्”

“किं बलवत् समरविमर्दन” “जीवस्य चिरकृतं कर्म जनार्दन”

“को देवः केवलवरलोचन” “दोषविवर्जितः हे मधुसूदन”

“को धर्मो जगति ज्ञानोत्पादन” “जीवदयापरः हे नारायण”

“किं संसारहो मूलु गिरासव” “गरुड पमाउ मुणहिं मणि केसव”
 “किं कट्ट-यरु सिद्धि-अभावह” “अण्णाणत्तणु जउ-वइ माहव”
 ॥घत्ता॥ “जीव-णिकायहो” किं दढ-बंधणु भुवणुत्तम”
 “ विविह-परिग्गहु गोहिणि-सणेहु पुरिसोत्तम” ॥

(११)

परमेसरु साहइ जेम जेम हरिसिज्जइ सह-यणु तेम तेम १३५
 सेसिय-सुय-वयणामिय-रसस्स तित्ति ण संभवदि हु केसवस्स
 ण जउण-सिदस्स^२ दीवायणस्स ण कुसुम-सरस्स से णंदणस्स
 ण सिणिस्स जरस्स ण सच्चइस्स संबस्स ण तित्ति ण दुंदुहिस्स
 भाणुस्स सुभाणुहि सुहुवस्स भगदस्स जगस्स सढावियस्स
 तित्ति ण सारस्स ण सारणस्स तित्ति ण णंदस्साणंदणस्स १४०
 भोजस्स देव-सेणस्स तस्स.....
 ण भवदि ससि-मुह-स-णेउरस्स किस-मज्झुद्देसंतेउरस्स

१. निहायहो । २. करणसिदस्स ।

“किं संसारस्य मूलं निरासव” “गुरुकः प्रमादो मनुष्व मनसि केशव”
 “किं कष्टकरं सिद्धचभ्यावह” “अज्ञानत्वं यदुपते माधव”
 ॥घत्ता॥ “जीवनिकायस्य किं दढबंधनं भुवनोत्तम”
 “विविधपरिग्रहः गोहिनीस्नेहः पुरुषोत्तम” ॥

(११)

परमेश्वरः कथयति यथा यथा दृष्यति सभाजनस्तथा तथा
 शेषितश्रुतवचनामृतरसस्य तृप्तिर्न संभवति खलु केशवस्य
 न यमुनाश्रितस्य द्वीपायनस्य न कुसुमशरस्य तस्य नंदनस्य
 न शिनेः जरतो न सात्यकेः शंबस्य न तृप्तिर्न दुंदुभेः
 भानोः सुभानोः सुष्टुकस्य भगदस्य जगतः श्रद्धापितस्य
 तृप्तिर्न सारस्य न सारणस्य तृप्तिर्न नन्दस्याऽऽनंदनस्य
 भोजस्य देवसेनस्य तस्य.....
 न भवति सशशिमुद्रानूपुरस्य कृशमध्योद्देशान्तःपुरस्य

तित्ति ण पउरस्स महा-यणस्स सस्सुड्ढसिरस्स' ण रिसि-गणस्स
॥ ढक्का-भासा-कडवयं ॥

॥घत्ता॥ किय-कर-मउलिहिं जिहं णरहं तेव सुरा-ऽसुर-वरहिं' वि
धरणिंदाइहिं ण वि होइ तित्ति विस-हरिहि वि ॥ १४५

(१२)

॥हेला॥ तहिं पथावि णाहि किय-परम-वंदणेण

रोहिणि-दस-दसार-लहु-भाइ-णंदणेण ॥

कर-कौपलु करेवि सुर-सारउ चलण पुच्छिउ पेमि-भडारउ
' कहि परमेसर इह दारा-वइ धणय-विणिम्मिय सुर-पुरि णावइ
बहु-पुण्णोदणण गोविंदहो विद्धिण गच्छइ' मज्झि समुदहो १५०
तुह जग्गु वि भणेवि जणु वंदइ कित्तिउ कालु स-तोरण णंदइ
आयहो णामु ति-लोग-पगासु वि जिण सत्थेण ण अत्थि विणासु वि
अण्णु वि पर-बल-वण-तिण-डहणहो कित्तिउ कालु विजउ महु-महणहो

१. सुरवरहिं । २. गच्छिय ।

तृतिर्न पौरस्य महाजनस्य श्वासोर्ध्वशिरसः न ऋषिगणस्य

॥ ढक्काभाषाकडवकम् ॥

॥घत्ता॥ मौलिकृतकराणां यथा नराणां तथा सुरासुरवराणामपि
धरणीन्द्रादीणां नापि भवति तृतिः विषधराणामपि ॥

(१२)

॥हेला॥ तस्मिन् प्रस्तावे नाथे कृतपरमवन्दनेन

रोहिणिदशदशाहलघुभातृनन्दनेन ॥

करकुडूमलं कृत्वा सूरिश्रेष्ठः चरणयोः पृष्ठो नेमिभट्टारकः

“ कथय परमेश्वर एषा द्वारावती धनदविनिर्मिता सुरपुरी यथा

बहुपुण्योदयेन गोविन्दस्य वृद्धस्यै गच्छति मध्ये समुद्रस्य

तव जन्मापि भणित्वा जनो वंदते कियन्तं कालं सतोरणा नंदति

अस्याः नाम त्रिलोकप्रकाशमपि जिनि शस्त्रेण नास्ति विनाशोऽपि

अन्यदपि परबलवनतृणदहनस्य कियन्तं कालं विजयो मधुमथनस्य

जीवउ स-सुहि स-पुत्तु स-भञ्जु व कित्तिउ कालु णिरुगलु रज्जु व”
अक्खइ णेमि “अ-भाउ स-दारहो वारसमए संवच्छरे दारहो १५५
॥घत्ता॥ “अण्णु वि हल-हर तहिं कालि” महब्बलवंतहो
णिय-पुण्ण-खइं सइं अवसाणु अणंतहो ” ॥

(१३)

॥हेला॥ पुणरवि रेवइ-वरो पभणइ “ देव-देवो
कहु पासिउ अभाउ किं कारणेण के^१... ॥
पुर-विणासि किं कणहु करेसइ कहि पयसि कहो करेण मरेसइ १६०
कम्म-पहाविं कत्थ हवेसइ कित्तइं जम्मंतरइं भमेसइ
कित्तिउ कालु हउं वि जीवेसमि हरिहि विओए किं नु करेसमि
सोय-कालि नियरिसणइ दाविवि को मइं संबोहेसइ आविवि
कालु करेवि कित्थु जाएसमि कइ इह कम्म^४-बंधु मुच्चेसमि ”
इय वयणहिं वरु कम्म-खयंकरु” साहइ वावीसमु तित्थं-करु १६५

१. काल । २. पुण । ३. ‘वा’ जेवु वंचाय छे; पण संदिग्ध लागे छे.

४. कम्म । ५. खयंकरि ।

जीवितं ससुहृदकं सपुत्रं सभार्याकं च क्रियन्तं कालं निरर्गलं राज्यं च
आख्याति नेमिः “ अभावः सद्वारायाः द्वादशमे संवत्सरे द्वारकायाः
॥घत्ता॥ अन्यदपि हलधर तस्मिन् काले महाबलस्य
निजपुण्यक्षयेण स्वयमवसानमनन्तस्य ॥

(१४)

॥ हेला ॥ पुनरपि रेवतीवरः प्रभगति “ देवदेव
कस्य पार्श्वतः अभावः किं कारणेन कीदृशः ॥
पुरविनाशे किं कृष्णः करिष्यति कस्मिन् प्रदेशे कस्य करेण मरिष्यति
कर्मप्रभावेन कुत्र भविष्यति कति जन्मान्तराणि भ्रमिष्यति
क्रियन्तं कालमहमपि जीविष्यामि हरेर्वियोगे किं नु करिष्यामि
शोककाले निदर्शनानि दत्त्वा को मां संबोधयिष्यति आगत्य
कालं कृत्वा कुत्र यास्यामि कदा इमं कर्मबंधं मोचयिष्यामि ”
इति वचनेभ्यो वरः कर्मक्षयंकरः कथयति द्वाविंशत्तीर्थकरः

“ जउण-महा-नइ-तड-संजायहो दीवायण-णामहो विकखायहो
॥घत्ता॥ आयहो पासिउ जं सयल-जणहो दुह-संदणु
मज्जहो कारणिहिं दारा-वइ-विद्धंसणु ॥

(१४)

॥हेला॥ अणु वि चंड-कंड-घणु-सर^१-सहाणुं
वसुष्व-पिय-जरा-एवि-जायणं ॥

१७०

आपं जरेण कउसंबि-वणि परमाउ-पवणु पसु-रुहणि
णिय-भाइ कणिट्टउ चक्क-हरु घाषवउ षडु सिरि-घरणि-हरु
पुणु होसइ काल-विणास-यरु तइयइं जम्मंतरि तित्थ-यरु
षयहो विच्छोइ किलामियउ तुहुं राम होसि पंभावियउ
सग्गहो अवयरिवि तेय-पउरु पडिबोहेसइ सिद्धत्थ-सुरु
पुणु तउ वीसुत्तरु^२ वरिस-सउ सण्णासु करेवि मरेवि तउ
पावेसइ सुट्टु मणोरमए इंदत्तु सुरालइ पंचमइं

१७५

१. हर । २. वीसत्तर ।

“ यमुनामहानदीतटसंजातस्य द्वीपायननाम्नः विख्यातस्य
॥घत्ता॥ अस्य पार्श्वतः यत् सकलजनस्य दुःखस्यंदनं
मद्यस्य कारणात् द्वारावतीविध्वंसनम् ॥

(१४)

॥ हेला ॥ अन्यदपि चण्डकाण्डधनुःशरसहायेन
वसुदेवप्रियाजरादेवीजातकेन ॥

अनेन जरेण कौशांबीवने परमायुःप्रपन्नः पशुरोधनेन
निजभ्राता कनिष्ठश्चक्रधरो हन्तव्यः एषः श्रीधरणीधरः
पुनर्भविष्यति कालविनाशकरः तृतीये जन्मान्तरे तीर्थङ्करः
एतस्य वियोगेन क्लान्तस्त्वं राम भविष्यसि प्रभ्रामितः
स्वर्गादवतीर्थं तेजःप्रचुरः प्रतिबोधयिष्यति सिद्धार्थमुरः
पुनस्ततो विंशत्युत्तरं वर्षशतं संन्यासं कृत्वा मृत्वा ततः
प्राप्स्यसि मुष्टु मनोरमे इन्द्रत्वं सुरालये पञ्चमे

अट्टमउ रामु जहिं गयउ चिरु तो दिण-यर-कोडि-किरण-इइरु
॥घत्ता॥ दस-सायर-समइ तहिं गमिवि चविवि मणुयत्तणि
तव-णिहिं पावेवि पुणु पइसेसहि सिव-पट्टणि ” ॥ १८०

(१५)

॥हेला॥ तं णिसुणेवि वयणु मसि-वणु गउ णरिंदो
णं धियउ गिभ-याले दव-दडढ-महि-हरिंदो
भासिणण जिण-णाहहो णाहहो मणु परितप्पइ कणहहो कणहहो
कंपइ वेहु स-रामहो रामहो भउ वडूइ तव-कामहो कामहो
असुह-त्थिइ 'अ सु-भाणुहिं भाणुहिं अ-दिहि वि स-विलासंबहो संबहो
अवलुअ अणिरुद्धहो अणिरुद्धहो 'चित पटुक्कइ णिसढहो णिसढहो
गाढउ मणु जिण-धम्महो धम्महो धुक्कुद्धुअ^३ गोणंदहो णंदहो
दूह्लु^४ दीवायणि दीवायणि उम्माहउ भुय-पंजरि पंजरि
संकाविय मणि सारणि सारणि होइ कलुस-मइ सच्चहिं सच्चहिं

१. असुहसुभीअ । २. अवल अणिरुद्धहो णिरुद्धहो । ३. पुक्कइ । ४. दुह्लु ।

अष्टमो रामो यत्र गतश्चिरं तत्र दिनकरकोटिकिरणरुचिरः

॥भत्ता॥ दशसागरसमयं तत्र गमित्वा च्युत्वा मनुजत्वं
तपोनिधिः प्राप्य पुनः प्रवेक्ष्यसि शिवपत्तनं ॥

(१५)

॥हेला॥ तद् निश्रुत्य वचनं मषीवर्णः गतो नरेन्द्रः

यथा स्थितो प्रीष्मकाले दवदग्धमहीधरेन्द्रः ॥

भाषितेन जिननाथस्य नाथस्य मनः परितप्यति कृष्णस्य कृष्णस्य
कम्पते देहः सरामस्य रामस्य भयो वर्धते तपःकामस्य कामस्य
असुखस्थितिश्च सुभानोः भानोः अमृतिरपि सविलासताम्रस्य शंबस्य
कोपोऽनिरुद्धस्यानिरुद्धस्य चिंता प्रदौकते निषण्णं निषधम्
गाढं मनो जिनधर्मे धर्मस्य कम्पः गोनंदस्य नंदस्य
दुर्भाग्यं द्वीपायने द्वीपायने उम्माथो भुजपञ्जरे पञ्जरे
शङ्कितः मनसि स्मरणेन सारणिः भवति कलुशमतिः सत्येन सात्यकिः

मुहुं मइलिज्जइ गोरिहिं गोरिहिं मेइणि लिहइ सलक्खण लक्खण १९०
सामलइज्जइ रुप्पिणि रुप्पिणि तिह जिय-णिय-पह-रोहिणि रोहिणी
॥ पडिपाय-जमयं छंदः ॥

॥घत्ता॥ तहिं वर-वेलए जउ-अवत्थ जा दीसइ
सा आगंतुए पुर^१-डाहि वि दुक्कर^२ होसइ ॥

(१६)

॥हेला॥ वरि सुसइ समुहु वरि मंदरो णमेइ

ण वि सव्वणहु-भासियं अण्णहा हवेइ ॥

१९६

एत्थंतरि चितइ कुसुम-सरु एहु सो महु तव-चरणावसरु
पलए वि ण चुक्कइ जिण-वयणु कहो मणि-कंचणु कहो सुहि-सयणु
जइ दारावइहि वि होइ खउ तहे अण्णहो भुवणि थिरत्तु कउ
जहिं णारायणु वि दिणिहिं मरइ तिहं अम्हारिसु कहिं पइसरइ
जहिं दीवायणु पुर-वरु डहइ जइ जर-कुमारु केसउ वहइ २००
जहिं बलु खंधेण समुव्वहइ एवडु दुक्खु को तं सहइ ”

१. पुर । २. दुक्कर ।

मुखं मलिनीभवति गौर्याः गौर्याः मेदिनीं लिखति सलक्षणा लक्षणा
श्यामलीभवति रूपिणी रुक्मिणी तथा जितनिजप्रभारोहिणी रोहिणी

॥ प्रतिपादयमकं छन्दः ॥

• ॥घत्ता॥ तत्र वरवेलायां यदु[कुल]अवस्था या दृश्यते

सा आगंतुके पुरदाहेऽपि दुष्करा भविष्यति ॥

(१६)

॥ हेला ॥ वरं शुष्यति समुद्रः वरं मन्दरो नमति

नापि सर्वज्ञभाषितमन्यथा भवति ॥

अत्रान्तरे चिन्तयति कुसुमशरः “ एषः स मम तपश्चरणावसरः
प्रलयेऽपि न च्यवति जिनवचनं कस्य मणिकाञ्चनं कस्य सुहृत्स्वजनः
यदि द्वारावत्याः अपि क्षयो भवति तर्हि अन्यस्य भुवने स्थिरत्वं कुतः
यत्र नारायणोऽपि दैन्येन म्रियते तत्रास्मादृशः कुत्र प्रतिसरति
यत्र द्वीपायनः पुरवरं दहति यत्र जरत्कुमारः केशवं हन्ति
यत्र बलुः स्कंधेन समुद्रहति एतावद् दुःखं कस्तत् सहते ”

पुणु पुणु वि वियप्पिवि एम मणि णिय-वष ठवेवि अणिरुद्ध खणि
हरि-सुउ आयंतुय-भय-लइउ सहं वीर-सहासि पव्वइउ
तिह उहयहिं माल-कुरु-वइहि सुय दिक्खंकिय जुयइ-सहास-जुय^१
॥घत्ता॥ तिह णर-णंदणि कंचण-माल वि भव-दुसिय २०५
सहु मयरंकेण तव-चरणे झत्ति विह्वसिय ॥

(१७)

॥हेला॥ तिह भामा-सुओ वि सहु णियय-परियणेण
भाणुकुमार वीरु दिक्खंकिउ तक्खणेण ॥
तिहं सु-भाणु तिह जउ तिह सुंदरु तिह सच्चइ जयंत स-पुरंदरु
तिहं किव-वम्मु सारु तिह सारणु तिह दुंदुहि विओरु धरि-धारणु २१०
वेवसेणु तिहिं सिणि तह णंदणु तिह अपरज्जिउ णयणाणंदणु
चारु-जेट्टु तिहं चिन्हउ उद्धउ कंचणु णंदु रुह सुहि दुम्भउ
तहिं अवर वि अणेय-जउ-राणा तिह कउरव कसाय-गय-माणा

१. जय ।

पुनः पुनरपि विकल्पैवं मनसि निजपदे स्थापयित्वाऽनिरुद्धं क्षणेन
हरिसुतः आगंतुकभयगृहोतः सह वीरसहस्रेण प्रव्रजितः
तत्रोभयोर्मालाकुरुपत्योः सुता दीक्षाङ्किता युवतीसहस्रयुता
॥घत्ता॥ तत्र नरनन्दिनि कांचनमालाऽपि भवदूषिता
सह मकराङ्केण तपश्चरणे झटिति विभूषिता ॥

(१७)

॥हेला॥ तथा भामासुतोऽपि सह निजकपरिजनेन
भानुकुमारो वीरो दीक्षाङ्कितस्तत्क्षणेन ॥
तथा सुभानुस्तथा जयस्तथा सुन्दरस्तथा सात्यकिर्जयन्तः सपुरंदरः
तथा कृषवर्मा सारस्तथा सारणस्तथा दुन्दुभिः वृकोदरः धरधारणौ
देवसेनस्तथा श्मिनिस्तथा नन्दस्तथाऽपराजितो नयनानंदनः
चारुज्येष्ठस्तथा चिह्नः उद्धवः काञ्चनो नन्दो रुद्रः सुहृद्भयः
ब्रथापरेऽप्यनेक्यदुराजास्तथा कौरवाः गतकषायमानाः

तिह केसव-अणुमइण सु-लक्षण पव्वज्जिय पउमावइ लक्षण
 सच्चहाम तिह रोहिणि रुप्पिणि तिह जंबुमइ गोरि तिह रुप्पिणि २१५
 तिह गंधारि सु-सील सबाली तिह सिरि संबलि तणु-सोमाली
 ॥घत्ता॥ तिह अवराउ^१ वि भव-भीरु-मणउ हरि-कंतउ
 सह बहु-सुण्हहिं पज्जुण्हो अणु णिकखंतउ ॥

(१८)

॥हेला॥ तव-चरणेण तेण इत्थि-यणस्स^२ पहु-वयस्स
 गय-ऽसेस-सुरय-राग-रूय^३-विब्भमस्स ॥ २२०
 सोउ^४ णाणा-वत्थु-विसेसें अणं पि हु आयार-विसेसें
 णमिऊणं सहसा केवलिनं जोइऊण सिरि सिरि-सुह-णलिनं
 मुणिय जीवाजीव य विरत्तं^५ तहिं गिण्हंति के वि सम्मत्तं
 के वि पुण्णे अप्पे पावज्जं के वि चयंति सया पिय-भज्जं
 के वि वयाइं लिति रायाणो केहिं विमुक्को रागो माणो २२५

१. अवराळ । २. इत्थीणस्स । ३. रुयविब्भयस्स । ४. सोउ । ५. मुणिय
 जीवजीवियभिरत्तं ।

तथा केशवानुमत्या सुलक्षणा प्रव्रजिता पद्मावती लक्षणा
 सत्यभामा तथा रोहिणी रूपिणी तथा जाम्बवती गौरी तथा रुक्मिणी
 तथा गान्धारी सुशीला सबाला तथा श्रीः शाल्मली तनुसुकुमारा
 ॥घत्ता॥ तथाऽपरा अपि भवभीरुमनसो हरिकान्ताः

सह वधूस्नुषाभिः प्रद्युम्नस्यानु निष्क्रान्ताः ॥

(१८)

॥ हेला ॥ तपश्चरणेन तेन स्त्रीजनस्य पृथुव्रतस्य
 गताशेषसुरतरागरूपविभ्रमस्य ॥

श्रत्वा नानावस्तुविशेषान् अन्यानपि खलु आचारविशेषान्
 नत्वा सहसा केवलिनं दृष्ट्वा श्रीश्रीसुखनलिनं
 ज्ञात्वा जीवाजीवांश्च विरक्ता तत्र गृह्णन्ति केऽपि सम्यक्त्वं
 केऽपि पुण्येनात्मना प्रव्रज्यां केऽपि त्यजन्ति सदा प्रियभार्या
 केऽपि व्रतानि लान्ति राजानः कैर्विमुक्तो रागः मानः

केहिं पि हु साण-त्थावियाइं गहियइं सुइ-सिक्खा-वयाइं
 केहिं वि हु य पुणु धरिय चरित्ता थिय णं गिरि जिह उण्णय-इत्ता'
 अण्णे के वि स-गुरुणो वइणो णिव्वणंति गिरं जग-वइणो'
 के वि करंति णिविंत्ति महुणो सुणहुल्लस्स के वि तह मिहुणो
 कायस्साहारस्स वि षक्को तह परिणयणो वि अण्णिक्को २३०
 के वि स-भाईणं पुत्ताणं दिंति मइंताणं संताणं
 पच्छा भणिय 'णमो सिद्धाणं' उद्धरणं करंति कंजाणं
 ॥घत्ता॥ केहिं' वि अण्णाणेहिं णाणा-विह लइय अवग्गहं
 केहिं वि कुसलेहिं परिमाणिय णियय-परिग्गहं ॥

(१९)

॥हेला॥ तो दीवायणो वि पिय-भिच्च-सुय-वरिट्ठो २३६
 गुरु-चिंता-महण्णवे तक्खणे पइट्ठो ॥
 " धिद्धिगत्तु जीविय मणुयत्तणु धिद्धिगत्यु परियणु बंधव-जणु

१. उण्णइ-इत्ता । २. पइणो + + + जगवयणो । ३. कवि ।

कैरपि खलु शाणस्थापितानि गृहीतानि शुचिशिक्षाव्रतानि
 कैरपि खलु च पुनर्धृतं चारित्रं स्थिता खलु गिरय इव उन्नतचित्ताः
 अन्ये केऽपि स्वगुरून् व्रतिनः निर्वर्णयन्ति गिरं जगत्पतेः
 केऽपि कुर्वन्ति निवृत्तिं मधुनः श्रानिकस्य केऽपि तथा मैथुनस्य
 कायस्याहारस्याप्येकस्तथा परिणयस्याप्यन्यः एकः
 केऽपि सभ्रातृन् पुत्रान् यच्छन्ति महद्भयः सद्भयः
 पश्चाद् भणित्वा ' नमः सिद्धेभ्यः ' उद्धरणं कुर्वन्ति कञ्चानां
 ॥घत्ता॥ कैरपि अज्ञानैः नानाविधो गृहीतोऽवग्रहः
 कैरपि कुशलैः परिमानितो निजकपरिग्रहः ॥

(१९)

॥ हेला ॥ ततः द्वीपायनोऽपि प्रियभृत्यसुतवरिष्ठः
 गुरुचिन्तामहार्णवे तत्क्षणे प्रविष्टः ॥

"धिग् धिगस्तु जीवितं मनुजत्वं धिग धिगस्तु परिजनं बांधवजनं

धिद्धिगत्थु मणि धण्णु स-कंचणु धिद्धिगत्तु महिला-यणु जोव्वणु
जहि महु मणहो कोउ संबज्जइ जहिं महु पासिउ पट्टणु डज्जइ
जहि महु पासिउ जउ-कुलु णासइ जहि महु पासिउ सयलु वि तासइ
तहिं किं णिवसिषण णिमिसेक्कु वि विसपहिं वेयारिउ जइ लोककु वि
भट्टि जाउ गिह-धम्मु असारउ णाणा-विद्ध-दुक्खइ इक्कारउ
सव्व-पयारें कलुण-रसाहिउ वरि' अरहंतु देउ आराहिउ
मुत्ति-रमणि-रस-भर-उम्माहिउ.....

भल्लउ षडु दस-वावाऽलंकिउ स-सुउ स-भज्जउ सो दिक्खंकिउ"२४५

॥घत्ता॥ पुणु णिव्वेइउ गउ पुव्व-देसु अ-सहंतउ
तव-माहण्णेण थिउ णिय-सरीरु सोसंतउ ॥

(२०)

॥हेला॥ ताम जरा-सुओ वि वसुएव'-मण-पियारो
डोल्लइ णिय-मणेण पुणु पुणु वि जर-कुमारो ॥

१. पयारे + + कल्लणु + + वारि । २. वसुएवसुउएव ।

धिग् धिगस्तु मणि धान्यं सकाञ्चनं धिग् धिगस्तु महिलाजनं यौवनं
यत्र मम मनसः क्रोपः संबध्यते यत्र मम पार्श्वतः पट्टनं दह्यते
यत्र मम पार्श्वतो यदुकुलं नश्यते यत्र मम पार्श्वतः सकलमपि त्रस्यति
तत्र किं निवसितेन निमेषमेकमपि विषयैर्विकारितो यदि लोकोऽपि
भ्रष्टिं यातु गूहधर्मः असारः नानाविधदुःखानामाकारकः
सर्वप्रकारेण करुणरसाधिको वरमर्हन् देवः आराधितः
मुक्तिरमणीरसभरोन्माथितः

भद्रकः एषः दशव्रतालंकृतः ससुतः सभार्याकः सः दीक्षाङ्कितः"

॥घत्ता॥ पुनः निर्विण्णः गतः पूर्वदेशमसहमानः

तपोमाहात्म्येन स्थितः निजशरीरं शुष्यन् ॥

(२०)

॥ हेला ॥ तावज्जरासुतोऽपि वसुदेवमनःप्रियकरः

दोलायते निजमनसा पुनः पुनरपि जरत्कुमारः ॥

एहु णारायणु महुं लहुउ भाइ राहव-चंदहो सामित्ति णाइ २५०
 चक्केसरु जायव-सामि-सालु हरि-वंसुद्धारणु धरणि-पालु
 किय-बहु-साहसु विदविय-देहु हेला-उवलद्ध-महा-विरोहु
 जहि महु करि मरइ खगिंद-गमणु तहिं आयहो पासिउ कंहु कवणु
 जहि हउं णिग्घणु सइ लच्छि-संगि पहरेसमि महु-सूयणहो अंगि
 तहिं वार-वार किं बोळ्ळिण किं महु-मह-दियवइ-डोळ्ळिण २५५
 लहु गम्मइ षक्कंगणइ तित्थु मेलावउ कहि वि ण होइ जेत्यु
 जम्महो वि ण सुव्वइ जहिं पवत्ति जहिं कहि वि ण स-यणहो
 तणिय तत्ति

॥घत्ता॥ एवण चित्तिवि भाइ सोयावरु हरि-पासहो
 बाण-धणुद्धरु गउ दूरु दुग्ग-वण-वासहो ॥

(२१)

॥हेला॥ थिय पिय णलिणि-लोयणे मत्त-मद-विहारे २६०
 आउलियहूय-माणसे पवसिण कुमारे ॥

१. बाणु ।

एष नारायणो मम लघुको भ्राता राघवचन्द्रस्य सौमित्रियथा
 चक्रेश्वरो यादवस्वामिसारो हरिवंशोद्धारणो धरणीपालः
 कृतबहुसाहसो विद्रावितदेहो हेलोपलब्धमहाविरोधः
 यत्र मम करेण प्रियते स्वगेन्द्रगमनस्तत्रास्य पार्श्वतः काण्डः कः
 यत्राहं निर्वृणः सदा लक्ष्मीसंगं प्रहरिष्यामि मधुसूदनस्याऽङ्गं
 तत्र वारंवारं किं उक्तेन किं मधुमथहृदयदोलायितेन
 लघु गम्यते एकाकिना तत्र मेलापकः कथमपि न भवति यत्र
 जन्मनोऽपि न श्रूयते यत्र प्रवृत्तिः यत्र कथमपि न स्वजनस्य सत्का ततिः

॥ घत्ता ॥ एवं चिन्तयित्वा भ्रातृशोकातुरो हरिपार्श्वतः

बाणधनुर्धरो गतः दूरं दुर्गवनवासाय ॥

(२१)

॥हेला॥ स्थिताः प्रियाः नलिनीलोचनाः मदमत्तविहाराः
 आकुलीभूतमानसाः प्रोषिते कुमारे ॥

गुरु-भायरहो तणेण विआए अण्णु वि दिक्खंकिय सुहि-लोए
 कण्हु सुण्णु मण्णइ अप्पाणउं ' वंस-हरु व को माणउ माणउं '
 मण्णइ सो य असेसह कारणु सोय-विओय-मइंद-भयावणु
 मण्णइं सयल वि सावय सावय सेस-स-यण जायव पासाऽऽवय २६५
 मण्णइं सेस पियइं वण-वेल्लिउ कर-दल-थण-फल-णह-कुसुमिल्लिउ
 तहिं अवसरि सिद्धत्थु अ-कायरु सारहि बलएवहु लहु-भायरु
 तेण वुत्तु "एरिस संसारए ण वि सक्कमि अच्छणहं अ-सारए'
 मोकल्लहि सहसा सीराउह जिं तवि लग्गमि सर-रुह-सम^२-मुह
 ॥ घत्ता ॥ तुज्झ पसाएण तव-सरि-वहु महु करु पावउ^३ २७०
 सिग्घु अ-विग्घेण सुह-णिहि सवडं-मुह आयउ ॥ "

(२२)

॥हेला॥ त सिद्धत्थ-वयणु णिसुणेवि चवइ रामो
 " जइ भो वच्छ वच्छ तुहुं मणि विरत्त-कामो ॥

१ असरइ । २ घ हाथप्रतमां नथी । ३ पावइ ।

गुरुणा भ्रातुः सत्केन वियोगेनाऽन्योऽपि दीक्षाङ्कितः सुहृलोकः
 कृष्णः शून्यं मन्यते आत्मानं ' वंशधरं च कं मानवं मन्ये '
 मन्यते स चाशेषाणां कारणं शोकवियोगमृगेन्द्रभयानकम्
 मन्यते सकलानपि श्रावकान् श्वापदानशेषस्वजनान् यादवान् पाशापदः
 मन्यतेऽशेषाः प्रियाः वनवल्लीः करदलस्तनफलनखकुसुमिताः
 तस्मिन्नवसरे सिद्धार्थोऽकातरः सारथिः बलदेवस्य लघुभ्राता-
 तेनोक्तं " इदृशे संसारे नापि शक्नोमि आसितुमसारे
 मुञ्च सहसा सीरायुध येन तपसि लगामि सरोरुहसममुख
 ॥ घत्ता ॥ तव प्रसादेन तपःश्रीवधूः मम करं प्राप्नोतु
 शीघ्रमविघ्नेन मुखनिधिः संमुखमायातु ॥ "

(२२)

॥ हेला ॥ तत्सिद्धार्थवचनं निश्चृत्य वदति रामः

" यदि भो वत्स वत्स त्वं मनसि विरक्तकामः ॥

तो महु पडिवण्णइं वसण-कालि बलवन्ति वियंभिष् मोह-जालि^१
 धुअ-वहिष् लहु सग्गहो विपज्ज मम चित्तहो संबोहणु कुणेज्ज "२७५
 तं पडिवज्जिवि "बलहद्द-सिक्ख सिद्धत्थे तक्खणि लइय दिक्ख
 तउ करइ विसेसें घोरु वीरु तणु ल्हसइ ल्हसइ ण उ मणु वि धीरु
 गय जिणु पणविवि बल-वासुएव णि-प्पह गह-लुक्क रविदु जेव
 णं विज्ज-झडप्पिय गिरि-वरिद णं मय-वइ-पंचेडिय करिद
 णं विणया-सुय-मोडिय फणिद णं णिण्णासिय-वय-भर मुणिद २८०
 रयणी सुण्णइ णं हरिय चित्त णं खल-वयणे सज्जणहु^२ चित्त
 जिहं सरसि-य सिय-किरणेण^३ भिण्ण तिह हरि-बलिणो इदिय भिण्ण
 ॥घत्ता॥ उव्विण्ण चइत्ता^४ रज्ज-कज्ज आउलमय
 सुअ-वक्ख-सरीर-परिवज्जिय-उच्छव थिय ॥

(२३)

॥हेला॥ एत्तहे समवसरण-परिमंडिउ विहरेइ जिण-वरिदो २८५

१. जाले । २. पडिज्जिवि । ३. विज्जु । ४. सेज्जण । ५. सियकरणे ।
 ६. सइत्ता ।

तावत् मम प्रतिपन्ने व्यसनकाले बलवति विजृम्भिते मोहजाले
 ध्रुवपथेन लघु स्वर्गं विपद्येथाः मम चित्तस्य संबोधनं कुर्याः ”
 तां प्रतिपद्य बलभद्रशिक्षां सिद्धार्थेन तत्क्षणे गृहीता दीक्षा
 तपः करोति विशेषेण घोरं वीरः तनुः क्षयति क्षयति न खलु मनोऽपि धीरं
 गतौ जिनं प्रणम्य बलवासुदेवौ निष्प्रभौ ग्रहलसौ रवीन्दू यथा
 यथा विद्युदाक्रान्तौ गिरिवरेन्द्रौ यथा मृगपतिमृदितौ करोन्द्रौ
 यथा विनतासुतमृदितौ फणीन्द्रौ यथा व्रतभारनिर्नाशितौ मुनीन्द्रौ
 रजन्या शून्यया यथा हतं वृत्तं यथा खलवचनेन सज्जनस्य चित्तं
 यथा सरसिजं सितकिरणेन भिन्नं तथा हरिबलयोः इन्द्रियाणि भिन्नानि
 ॥ घत्ता ॥ उद्विग्नौ त्यक्त्वा राज्यकार्यमाकुलितौ

परिवर्जितसुतपक्षशरीरोत्सवौ स्थितौ ॥

(२३)

॥ हेला ॥ इतः समवसरणपरिमंडितो विहरति जिनवरेन्द्रः

जिह पचवग्गेण' उडु-गण-जुओ णिसियरिंदो ॥
 जो जणु दारावइ पव्वइउ तँ सहं अमरासुर-णर-महियउ
 चउ-विह-संघ-सहिउ परमेसरु उत्तर-देस चलिउ जि गणेसरु
 चरम-सरीरु महा-गुण-जुत्तउ वर-अइसय-विहूइ-रेहंतउ २९०
 वसु-विह-पाडिहेर-विलसंतउ भवि-यण-पुंडरीय बोहंतउ
 वसु-दह-दोस-असेसहं चत्तउ सिव-उरि-सिरि-माणिणि-रइ-रत्तउ
 धम्मामय ति-लोउ सिचन्तउ दंसण जण-मण-धत्थु धुणंतउ
 काह मि दंसण-मग्गु कहंतउ काहि मि वय-पासाए थवंतउ
 ॥घत्ता॥ काह मि सामाइउ वज्जरइ काह मि पोसहु उच्चरइ
 स-चित्त-चाउ काह मि जणहं फेडंतु मि भव-भमण-रइ २९५

(२४)

॥हेला॥ काह मि दिण-मेहुण-णिवित्ति पयडंतो
 काह मि सध्वायरेण वंभज्जणु महंतो ॥

१. पंचमग्गेण ।

यथा पञ्चवर्गेणोडुगणयुतो निशाकरेन्द्रः ॥

यो जनो द्वारावत्याः प्रव्रजितः तेन सहामरासुरनरमहितः
 चतुर्विधसंघसहितः परमेश्वरः उत्तरदेशे चलितः इव गणेश्वरः
 चरमशरीरः महागुणयुक्तः वरातिशयविभूतिशोभमानः
 वसुविधप्रातिहार्यविलसन् भव्यजनपुण्डरीकान् बोधयन्
 वसुदशाशेषदोषैस्त्यक्तः शिवपुरीश्रीमानिनीरतिरक्तः
 धर्माभृतेन त्रिलोकं सिञ्चन् दर्शनेन जनमनोधाष्टयं धुन्वन्
 केभ्योऽपि दर्शनमार्गं कथयन् कानपि व्रतप्रासादे स्थापयन्

॥ घत्ता ॥ केभ्योऽपि सामायिकं कथयति केभ्योऽपि पोषधमुच्चरति
 सचित्तत्यागं केभ्योऽपि जनेभ्यः भञ्जन्नपि भवभ्रमणरतिं ॥

(२४)

॥ हेला ॥ केभ्योऽपि दिनमैथुननिवृत्तिं प्रकटयन्
 केभ्योऽपि सर्वादरेण ब्रह्मार्जनं कथयन् ॥

काहि मि आरम्भाइय-वज्जणु तहं अणुमइ-परिचाय-समज्जणु
 तह परिगह-णिवित्ति साहइ जिणु तह उद्दिट्ठाहार-विवज्जणु
 सावयाहं सावय-वय देंतउ सावयाहं गिह-धम्मु कहंतउ ३००
 काह वि देतु मह-व्वय सारइ चउ-गइ-गमण-भवण-विणिवारइं
 उगिरंतु दह-लक्खण-भेयइ विसहो विसेसरु णेयाणेयइ
 काह मि चक्कि तवइं उग्गीरइ वण-यराह जिण विसु पच्चीरइ
 एम अ-सेसु लोउ बोहंतउ सुर-विस-हर-णर-मणु खोहंतउ
 विहरइ जिण-वरिंदु भय-चत्तउ अ-वियल-वोह-दिट्ठि-संजुत्तउ ३०५
 ॥घत्ता॥ महु-महाणिसंतु जो पव्वइउ णिण्णासियभव-भवण-रइ
 रायमई-गणिण-सयासि थिउ भाव-विसुद्धिण तउ तवइ

(२५)

॥हेला॥ पज्जुणाइ-मुणि-गणा दु-विह-गंध-चत्ता
 ते जिण-वर-सयासि णि-पह-मण दुइरु तउ तथंता ॥^२

१. पज्जुणाई । २. आ पंक्तिमां मात्राभंग वधारे छे.
 केभ्योऽपि आरम्भादिवर्जनं तथा अनुमतिपरित्यागतमर्जनं
 तथा परिग्रहनिवृत्तिं कथयति जिनस्तथोद्दिष्टाहारविवर्जनं
 श्रावकेभ्यः श्रावकव्रतान् यच्छन् श्रावकेभ्यो गृहधर्मं कथयन्
 केभ्योऽपि यच्छन् महाव्रतानि साराणि चतुर्गतिगमनभ्रमणविनिवारकाणि
 उद्दिशन् दशलक्षणभेदानि विद्भ्यो विशीश्वरो ज्ञेयाज्ञेयानि
 केभ्योऽपि चक्री तपांसि उद्दिशति वनचराणां जिनो विषं मृद्नाति
 एवमशेषं लोकं बोधयन् सुरविषधरनरमनांसि क्षोभयन्
 विहरति जिनवरेन्द्रस्त्यक्तभयोऽविकलबोधदृष्टिसंयुक्तः

॥ घत्ता ॥ मधुमथ-अनिश्रान्तः यः प्रव्रजितः निर्नाशितभवभ्रमणरतिः
 राजीमतिगणिनीसकाशे स्थितः भावविशुद्ध्या तपस्तपति ॥

(२५)

॥ हेला ॥ प्रद्युम्नादिमुनिगणाः द्विविधप्रथत्यक्ताः
 ते जिनवरसकाशे निःस्पृहमनसो दुर्धरं तपस्तपन्तः ॥

एतद्दे दारावद् जो जण-वउ जिण-वर-भासिण मइ-णि-ञ्चलु थिउ ३१०
 भविय-सत्तु आसण्ण-भवण्णउ भविय-उवसमु वज्जिय-कुण्णउ
 दाण-^१पूय-सुह-भावासत्तउ दुण्णय-णय-वसणाइ-विरत्तउ
 जिण-वर-भासिउ णिलउ चयंतउ^२ भव-तण-घण वेराउ वहंतउ
 भंगुरयरु ति-लोउ भाषंतउ विसय-कसायइं दूरि चयंतउ
 पिय-घर-घरिणि-मोहु विहुणंतउ णिय-मणि पंच-पयइं सुमरंतउ ३१५
 जो अ-भवु सो चितावण्णउं आगामिय-दुह-कलुसु वहंतउ
 अट्ट-रउइं मणु पोसंतउ 'हा किं किं होसइ' जंपंतउ^३
 पिय-घर-वसु-विओय कंपंतउ मोह-महा-दहे णिमज्जंतउ ॥
 ॥घत्ता॥ सइंभुवि^४ विहणंतउ एम जणु भावि-किलेसादण्णउं
 थिर-भावाउल-रस-पूरियउ हरिस-विसाय पवण्णउ ॥ ३२०

१. दाण । २. णिलउ चवंतउ । ३. जगत्तउ । ४. भुव ।

आ संघिमां हाथप्रत प्रमाणे मूलमां कडवानी संख्या २६ छे कारण के कडवुं २० रहिआए २१ तरीके नोंधी गणतरीनी भूल ठेठ छेडा सुधी खेंची छे. खरी कडवानी संख्या २५ छे.

संघिने छेडे नीचे प्रमाणे पुष्पिका छे.

इय अरिदुणेमिचरिए धवलासियसयंभुउव्वरिए

तिहुवणसयंभुरइए बलपण्डु ति-उत्तरं सयं पब्बं ॥ १३० ॥

इतः दारावत्यां यो जानपदः जिनवरभाषिते निश्चलमतिः स्थितः

भव्यसत्त्वः आसन्नभवार्षावः भावितोपशमः वर्जितदुर्नयः

दानपूजाशुभभावासक्तः दुर्नयनयव्यसनादिविरक्तः

जिनवरभाषितो गृहं त्यजन् भवतनुधनेषु वैराग्यं वहन्

भङ्गुरतरं त्रिलोकं भावयन् विषयकषायान् दूरे त्यजन्

प्रियगृहगृहिणीमोहं विधुन्वन् निजमनसि पञ्चपदानि स्मरन्

योऽभव्यः सः चिन्तापन्नः आगामिदुःखकालुष्यं वहन्

आर्तरौद्राभ्यां मनः पोषयन् 'हा किं किं भविष्यति' जल्पन्

प्रियागृहवसुवियोगेन कम्पमानः मोहमहाद्रहे निमज्जन्

॥ घत्ता ॥ स्वयंभुवा विहन्यमानः एवं जनः भाविक्लेशापीडितः

स्थिरभावाकुलरसपूरितः हर्षविषादौ प्रपन्नः ॥

॥ पञ्चमसुद्धरणम् ॥

[पुष्पयंतु]

॥ वसुएव-घरञ्चाउ ॥

(१)

सहं भायरहिं समिद्धु णायाणाय णिहालइ
पहु समुद्विजयंकु महीमंडलु परिपालइ ॥

अरुद्धि दिणि आरूढउ करि-वरि णावइ सस-हरु उइय-मही-हरि
अ-सहस-णयणु णाहं कुलिसाउहु अ-कुसुम-सरु णं सहं कुसुमाउहु
णं अ-अक्षारु स-लवणु रयणायरु^२ अ-कवड-निलउ णाहं दामोयरु^५
अ-मल-देहु णावइ उज्जोयणु जग-संखोह-कारि णावइ जिणु
चामर-छत्त-चिंध-सिरि-सोहिउ विविहाहरण-विसेस-पसाहिउ
सो वसुएउ कुमारु पुरंतरी हिंडइ हट्ट-मग्गि घरि चत्तरि
सो ण पुरिसु जे दिट्ठि ण दोइय सा ण दिट्ठि जा तहु ण पराइय

१. उइउ । २. 'णं अक्षारु सलवणु रयणायरु' = हुं अक्षार करी स-लोणु वांचवा प्रेराउं छुं.

[पुष्पदंतः]

॥ वसुदेवगृहत्यागः ॥

(१)

सह भ्रातृभिः समृद्धः ज्ञाताज्ञातं निभालयति ।

प्रभुः समुद्विजयांकः महीमंडलं परिपालयति ॥

एकस्मिन् दिने आरूढः करिवरे यथा शशधरः उदयमहीधरे

असहस्रनयनः यथा कुलिशायुधः अकुसुमशरः यथा स्वयं कुसुमायुधः

यथा अक्षारः सलवणः रत्नाकरः अकपटनिलयः यथा दामोदरः

अमलदेहः यथा उद्घोतनः जगत्संक्षोभकारी यथा जिनः

चामरछत्रचिह्नश्रीशोभितः विविधाभरणविशेषप्रसाधितः

सः वसुदेवः कुमारः पुरान्तरे हिंडते आपणमार्गे गृहे चत्तरे

सः न पुरुषः येन दृष्टिः न दौकिता सा न दृष्टिः या तस्मै न परागता

मणुअ'-देउ सो कासु ण भावइ सचरंतु तरुणी-यणु तावइ
 ॥घत्ता॥ क वि कुमारु णियंति रोमि रोमि पुलइज्जइ
 अ-लहन्ती तहु चित्तु पुणरवि तिलु तिलु खिज्जइ ॥ १२

(२)

पासेइज्जइ का वि णियंबिणि थिप्पइ णं अहिणव-कालंबिणि
 का वि तरुणि हरिसंसुअ मेल्लइ काहिं वि वम्महु वम्मइं सल्लइ
 सूहव-गुण-कुसुमहिं मणु वासिउ काहि वि मुहु णीसासिं^१ सोसिउ
 णेह-वसेण पडिउ चेलचलु काहि मि पायडु थक्कु थण-स्थलु
 काहि मि केस-भारु चुअ^३-बंधणु काहि मि कडियले व्हसिउ पयंधणु
 खलिय-क्खरइं का वि दर जंपइ पिय-विओअ-य^४-खेपं कंपइ
 चिक्खति क वि चरणहिं गुप्पइ का वि पुरंधि णिय-दइयहो कुप्पइ^५
 मयणुम्मायउ गय-मज्जायउ काहि मि हियउ णिरंकुसु जायउ

१. मणुउ । २. काई++++णीसासं । ३. चुउ । ४. विओअजखेए । ५. आ
 पंक्तितो क्रम में मारा पाठमां मूळनो कायम राख्यो छे; परंतु आ पंक्ति
 आखी य पं. १७ पछी होय; अने एम मूकवा माहं मने य खरं ।

मनुजदेवः स कस्मै न रोचते संचरन् तरुणीजनं तापयति
 ॥ घत्ता ॥ काऽपि कुमारं पश्यन्ती रोमिण रोमिण पुलकायते
 अलभमाना तस्य चित्तं पुनः अपि ईषत् ईषत् खिद्यति ॥

(२)

प्रस्विद्यति काऽपि नितंबिनी विगलति यथा अभिनवमेघलेखा
 काऽपि तरुणी हर्षाश्रूण मुञ्चति कस्याः अपि मन्मथः मर्मणि शल्यायते
 सुभगगुणकुसुमैः मनः वासितं कस्याः अपि मुखं निःश्वासेन शोषितं
 स्नेहवशेन पतितं चेलाञ्चलं कस्याः अपि प्रकटं स्थितं स्तनस्थलं
 कस्याः अपि केशभारः च्युतबन्धनः कस्याः अपि कटीतटे स्रस्तं प्रबन्धनं
 स्वलिताक्षरैः काऽपि ईषत् वदति प्रियवियोगजखेदेन कंपते
 चमत्कुर्वती काऽपि चरणेषु गोपायति काऽपि पुरन्ध्री निजदयिताय कुप्यति
 मदनोन्मादितं गतमयांद कस्याः अपि हृदयं निरंकुशं जातं

लोकलज्ज-कुलभय-रसु मुक्कउ वर-देवर-ससुरय-सुहि चुक्कउ
काहि मि वउ पेम्मेण किलिण्णउ बिउणावेदु णियंबहो दिण्णउ

॥घत्ता॥ क वि ईसालुय कंत' दप्पणि तरुणु पलोइवि

विरह-हुआसैं' दडु मुअइ' अप्पाणउ सोइवि ॥

२४

(३)

तग्गय-मण क वि मुह-आलोयणि वीसारवि सिसु सुण्ण-णिहेलणि
कडि-यलि घर-मज्जारु लएप्पिणु धाइय जण-वए हासु' जणेप्पिणु
काहि वि कंडंतहिं ण उदूहलिं' णिवडिय मुसल-घाउ धरणी-यलि
काहि वि चट्टुउ हत्थए जोइउ रंकहं करणं पिंडु ण ठोइउ
चित्तु लिहंति का वि तं ज्ञायइ पत्त-छेइ तं चेय णिरुवइ २९

जा तहिं णच्चइ सा तहिं णच्चइ जा गायइ सा तं सरि सुच्चइ
जा बोळइ सा तहो गुण वण्णइ णिय-भत्तारु ण काइं वि मण्णइ
विरहंतिहि इच्छिज्जइ मेलगु भुजंतिहिं पुणु तहो कह-सालणु

१ कविइसालुयकंते इ० । २ हुवासैं । ३ मुअ । ४ हीसु । ५. उदहलि ।

लोकलज्जाकुलभयरसाः मुक्ताः वरदेवृश्वसुरकसुहृदः विस्मृताः

कस्याः अपि वपुः प्रेम्णा किलनं द्विगुणावेष्टनं नितंबाय दत्तं

॥ घत्ता ॥ काऽपि ईर्ष्यालुका कान्तं दर्पणे तरुणं प्रलोक्य

विरहहुताशेन दग्धा म्रियते आत्मानं शोचित्वा ॥

(३)

तद्रतमनाः काऽपि मुखालोकने विस्मृत्य शिशुं शून्यगृहे

कटीतटे गृहमार्जारं लात्वा धाविता जनव्रजे हास्यं जनयित्वा

कस्याः अपि कंडयन्त्याः उदूखले निपतितः मुशलघातः धरणीतले

कस्याः अपि दारुहस्तः हस्ते दृष्टः रंकस्य करे पिण्डः न दौकितः

चित्रं लिखन्ती काऽपि तं ध्यायति पत्रच्छेदे तं चैव निरूपयति

या तत्र नृत्यति सा तस्मै नृत्यति या गायति सा तं स्वरेण सूचयति

या ब्रवीति सा तस्य गुणान् वर्णयति निजभर्तारं न किम् अपि मन्यते

विरहिणीभिः इष्यते मीलनं भुञ्जतीभिः पुनः तस्य कथास्मरणकम्

णिसि सोवंतिहिं सिविणष दीसइ इय वसुषउ जाम पुरि विलसइ
 कर-णाहइ कय-साहुकारें ता पय गय सयल वि विहुवारें' ३४
 " देव देव भणु किं किर किज्जइ विणु घरिणिहिं घरु केम धरिज्जइ
 मयणुम्मत्तउ पुर-णारी-यणु वसुदेवहु उप्परि दोइय-मणु
 निसुणि भडारा दु-क्करु जीवइ 'जाउ जाउ' पय कहि मि पयावइ"
 ॥घत्ता॥ ता पउरहं राषण पउरु पसाउ करेप्पिणु
 पत्थिउ राय-कुमारु णेहें हक्कारेप्पिणु ॥ ३९

(४)

" दिण-यरु दहइ धूलि तणु मइलइ दुट्ट-दिट्ठि ललियंगइं जालइ
 किं अप्पाणउ अप्पुणु दंडहिं बंधव तुहु किं बाहिरि हिंडहिं
 करि वण-कील विउल गंदण-वणि झइय-कील करिहिं घर-पंगणि
 मणि-गण-बद्ध-णिट्ट-धरणी-यलि रमणी-कील करहिं सत्तम-यलि
 सलिल-कील' करि कुवल्लय-वाविहिं " तं णिसुणेवि वयणु कुल-
 सामिहिं ४५

१ छंदोभंग; मूळमां साहुक्कारे+++सयलविविह्वारे । २ कीर ।

निशि स्वपन्तीभिः स्वप्ने दृश्यते इति वसुदेवः यावत् पुरे विलसति
 नरनाथस्य कृतसाधुकारैः तावत् पदं गतं सकलैरपि व्यवहारिभिः
 " देव देव भण किं किल क्रियते विना गृहिणीभिः गृहं कथं ध्रियते
 मद्दोन्मत्तः पुरनारीजनः वसुदेवस्य उपरि दौकितमनाः
 निशृणु भद्रारक दुष्करं जीव्यते ' यातु यातु ' प्रजां कथमपि प्रवाचयति"
 ॥ घत्ता ॥ तावत्पौरेषु राज्ञा प्रचुरं प्रसादं कृत्वा

प्रार्थितः राजकुमारः स्नेहेन आह्वय ॥

(४)

" दिनकरः दहति धूलिः तनुं मलिनयति दुष्टदृष्टिः ललितांगानि ज्वालयति
 किं आत्मना आत्मानं दंडयसि बंधव त्वं किं बहिः हिंडसे
 कुरु वनक्रीडां विपुलां नंदनवने कंदुकक्रीडां कुरु गृहप्रांगणे
 मणिगणबद्धनिष्ठधरणीतले रमणीक्रीडां कुरु सप्तमतले
 सलीलक्रीडां कुरु कुवल्लयवापीषु " तत् निश्रुत्य वचनं कुलस्वामिनः

शुव-रापं पडिवणु गिरुत्तउ गय कयवय-दिअसेहिं अ-जुत्तउ
 पुणु णिउण-मइ सहापं बुत्तउ “ पहुणा नियलणु तुज्जु णिउत्तउ
 पुर-यण-णारी-यणु तुह रत्तउ जोइवि विहलंधलु णिवडंतउ
 णायर-लोपं तुहु बंधाविउ णर-वइ-वयणि' णिरोहणु पाइउ ”
 तासु वयणु तं तेण परिक्खिउ णिव-मंदिर-णिग्गमणि जीक्खिउ
 ॥ घत्ता ॥ ता पडिहार-णरेहिं षहउ तासु समीरिउ^१
 “ घर-णिग्गमणु हिणुण तुम्हहु राष वारिउ ”

(५)

तओ सो सुहहा-सुओ बुडढ-माणो ण केणावि दिट्ठो^३ विणिग्गच्छमाणो
 घराओ पुराओ गओ कालि काले अ-चक्खु-प्पषसे तमालालि-णीले
 वसा-वीसठं देहि-देहावसानं पविट्ठो अ-सानं स-सानं मसानं
 कुमारेण तं तेण दिट्ठं रउइं ललंतंतमाला-सिवा-मुक्क-सइं

१ वयणा । २ समीरउ । ३ विणिग्गच्छमाणो । घणे स्थले हाथप्रतमां भाम
 संयुक्ताक्षरने बदले सादा अक्षरने लखेलो जोवामां भावे छे एटले केटली वार
 नोष्या विना भावी बाबतो सुधारी लीघी छे.

युवराजेन प्रतिपन्नं निरुक्तं गतेषु कतिपयदिवसेषु अयुक्तः
 पुनः निपुणमतिः सहायेन उक्तः “ प्रभुणा निगडनं तव नियुक्तं
 पुरजननारीजनः त्वयि रक्तः दृष्ट्वा विह्वलांधः निपतन्
 नागरलोकेन त्वं बंधापितः नरपतिवचनेन निरोधनं प्रापितः ”
 तस्य वचनं तत् तेन परीक्षितं नृपमंदिरनिर्गमने निर्णातिं
 ॥ घत्ता ॥ ज्ञावत् प्रतिहारनरैः एतत् तस्मै समीरितं
 “ गृहनिर्गमनं हितेन युष्माकं राज्ञा वारितं ” ॥

(५)

ततः सः सुभद्रासुतः वृद्धमानः न केनापि दृष्टो विनिर्गच्छन्
 गृहतः पुरतः गतः तमिक्षे काले अचक्षुःप्रदेशे तमालालिनीले
 वसाविस्निग्धं देहिदेहावसानं प्रविष्टः असंज्ञं सन्धानं श्मशानम्
 कुमारेण तत् तेन दृष्टं रौद्रं ललदंत्रमालाशिवामुक्तशब्दं

महासूल-भिण्णंग-कंदंत-चोरं वियंभंत-मज्जार-घोसेण घोरं ५७
 विहिंडंत-वीरं^१ स-हुंकार-फारं पलिपंत-सत्त-च्चि-धूमंधयारं
 णहुड्डीण-भूलीण-कीला-उल्लूवं समुद्धंत-णग्गुग्ग-वेयाल-रूवं
 णिकंकाल-वीणा-समालत्त-गीयं डिशा-डाइणी-दुग्ग-खजंत-पेयं
 कुलुज्जुत्त^२-सिद्धत-मग्गावयारं दिज्जिं डोंवि चण्डालि पेयाहियारं
 घणं णिग्घणं भासियव्वइं अ-वायं सया जोइणी-चक्क-कीलाणुयारं
 ॥ घत्ता ॥ अ-कुल-कुलहं संजोए कुल-सरीए उवलक्खियउं
 इय जहिं सीसहं तत्तु कउलायरिए अक्खियउं ॥ १४

(६)

जोइउ तहिं वम्मह-सोहालें डज्झंतउ मडउल्लउ बालें
 तहो उप्परि आहरणइं घित्तइं रयण-किरण-विष्फुरिय-विचित्तइं
 लिहिवि मरण-वत्ताए विसुद्धउ हरि-गल-कंदल पत्तु णिबद्धउ
 सु-ललितउ सूहउ णयणाणंदिह गउ अप्पुणु सो कथइं सुंदरु

१ वीरे । २ कुलुज्जय ।

महाशूलभिन्नांगक्रंदचौरं विजृम्भन्मार्जारघोषेण घोरं
 विहिंडमानवीरं सहुंकारस्फारं प्रदीप्यमानसप्तार्चिःधूमंधकारं
 नभःउड्डीनभूलीनक्रीडोद्धकं समुत्तिष्ठन्नग्नोप्रवैतालरूपं
 निष्कंकालवीणासमालपितगीतं दिशाडाकिनीदुर्गाखाद्यमानप्रेतं
 कौलोपाय्यायोक्तसिद्धान्तमागांवतारं द्विजे जुंवे चंडाले प्रेताधिकारं
 घनं निर्घृणं भाषितव्येन अवाच्यं सदा योगिनीचक्रक्रीडानुकारं

॥ घत्ता ॥ अकौलकौलानां संयोगे कौलशरीरं उपलक्षितं
 इदं यत्र शिष्येभ्यः तत्त्वं कौलचार्येण आख्यातं ॥

(६)

दृष्टं तत्र मन्मथशोभिना दह्यमानं मृतशरीरं बालेन
 तस्य उपरि आभरणानि क्षिप्तानि रत्नकिरणविष्फुरितविचित्राणि
 लिखित्वा मरणवार्तां विशुद्धं हरिगलकंदले पत्रं निबद्धं
 सुललितः सुभगः नयनानंदनः गतः स्वयं सः कुत्रापि सुंदरः

उग्गउ सूरु कुमारु ण दीसइ 'हा कर्हि गउ कर्हि गउ' पडु भासइ ६९
 कणय-कोन्त-पट्टिस-कण-कर राए दस-दिसु पेसिय किंकर
 पुरि घरि घरि अवलोइउ उववणि अवरर्हि दिट्ठउ हय-वरु पिउ-वणि
 पल्लाणियउ पट्ट-चमरंकिउ तं अवलोइवि भड-यणु संकिउ
 छेहु लइण्णियु णाहहो घल्लिउ तेण वि सो झडत्ति उव्वेल्लिउं
 रायहु बाहा-उण्हइं णयणइं दिट्ठइं षयइं लिहियइं वयणइं
 'णंदउ पयवई' वि-प्पिय-गारी णंदउ सुहि सिव-एवि भडारी
 णंदउ परियणु णंदउ णर-वइ गउ वसुधव सामि सुर-वर-गइ'
 ॥घत्ता॥ ता पिउ-वणि जाइवि सयणेर्हि जिय-विच्छोइउ
 दड्ठु स-भूसणु पेउ हाहा-कार विजायउ ॥ ७८

(७)

ते नव बंधव सहं परिवारे सोउ करंति दुःख-वित्तधारे
 सा सिव-एवि रुवइ परमेसरि " हा देवर पर-भड-गय-केसरि

१ पद्वई ।

उद्रतः सूरः कुमारः न दृश्यते ' हा कुत्र गतः कुत्र गतः ' प्रभुः भाषते
 कनककुन्तपट्टिशकृपाणकराः राज्ञा दशदिशासु प्रेषिताः किंकराः
 पुरे गृहे गृहे अवलोकितः उपवने अपरैः दृष्टः हयवरः पितृवने
 पर्याणितं पटचामरांकितं तं अवलोक्य भटजनः शंकितः
 लेखः लात्वा नाथाय दत्तः तेन अपि सः झटिति उद्वेल्लितः
 राज्ञः बाष्पोष्णाभ्यां नयनाभ्यां दृष्टानि एतानि लिखितानि वचनानि
 " नंदतु प्रजापतिः विप्रियकारी नंदतु सुखिनी शिवादेवी भडारिका
 नंदतु परिजनः नंदतु नरपतिः गतः वसुदेवः स्वामिन् सुरवरगतिं "

॥ घत्ता ॥ ततः पितृवने गत्वा स्वजनैः जीवरहितं

दग्धं सभूषणं प्रेतं हाहाकारः विजातः ॥

(७)

ते नव बान्धवाः सह परिवारेण शोकं कुर्वन्ति दुःखविस्तारेण
 सा शिवादेवी रोदिति परमेश्वरी " हा देवः परभटगजकेसरिन्

हा किं जीविउ तिणु परिगणियउ कोमल-वउ हुव-वहि किं हुणिबउ
 हा पयाइ किं किउ पेसुण्णउ हा किं पुरि परिभमहु ण दिण्णउ
 हा कुल-धवलु केम विद्धंसिउ हा जय-सिरि-विलासु किं णिरसिउ'
 हा पइं विणु सोहइ ण घरंगणु चंद-विवज्जिउ णं गयणंगणु
 हा पइं विणु दुक्खें णरु रुण्णउ हा पइं विणु माणिणि-मणु सुण्णउ
 हा पइं विणु को हारु थणंतरि को कीलइ सर-हंसु व सर-वरि
 पइं विणु को जण-दिट्ठिउ पीणइ कंदुय-कील देव को जाणइ
 हा पइं विणु को एवहिं सूहउ पइं आपिन्निखवि मयणु वि दूहउ
 हा' पइं विणु णिय-गोत्त-स-संकहो को भुअ-बलु समुदविजयंकहो
 पइं विणु सुण्णु हिमावलि माणिउ" णहाइवि सव्वहिं दिण्णउ पाणिउ'
 ॥घत्ता॥ " वरिस-सएण कुमार मिलउ तुज्झु गुण-सोहिउ "
 णेमित्तिवहिं णरिंदु एव भणिवि संबोहिउ ॥ ९२

१. णिरसिउ । २ 'हा' हाथप्रतमां नथी; छंदोभंग न षाय माटे उमेरुं.
 ३. हा पइं विणु ई० । छंदोभंग खातर 'हा' त्यजी बीधु छे ४. पाणिउ ।

हा किं जीवितं तृणं परिगणितं कोमलवपुः हुतवहे किं हुतं
 हा प्रजया किं कृतं पैशुन्यं हा किं पुरे परिभ्रमणं न दत्तं
 हा कुलधवलः किं विध्वस्तः हा जयश्रीविलासः किं निरस्तः
 हा त्वया विना शोभते न गृहांगणं चंद्रविवर्जितं इव गगनांगनं
 हा त्वया विना दुःखेन नरः रुदितः हा त्वया विना मानिनीमनः शून्यं
 हा त्वया विना कः हारः स्तनांतरे कः क्रीडति सरोहंसः इव सरोवरे
 हा त्वया विना कः जनदृष्टीः प्रीणयति कंदुकक्रीडां देव कः जानाति
 हा त्वया विना कः एतावान् सुभगः त्वां आप्रेक्ष्य मदनः अपि दुर्भगः
 हा त्वया विना निजगोत्रसशंकस्य किं भुजबलं समुद्रविजयांकस्य
 हा त्वया विना शून्यं हिमालये भुक्तं" स्नात्वा सर्वैः दत्तं पानीयं

॥ घत्ता ॥ " वर्षशतेन कुमारः मीलतु त्वां गुणशोभितः "

नमित्तिकैः नरेन्द्रः एवं भणित्वा संबोधितः ॥

(८)

एत्तहि सुंदर महि विहरंतउ विजयणयर सहसा संपत्तउ
 दिट्टउ णंदणवणु तहि केहउ महुं भावइ रामायणु जेहउ
 जहि चरंति भीयर रयणीयर चउदिसि उच्छलंति लक्खणसर
 सीयविरहि संकमइ णहंतरु घोलिरपुच्छु मरामउ वाणरु
 णीलकंडु णच्चइ रोमचिउ अज्जुणु जहि दोणे संसिचिउ १७
 णउल्ले सो जिज णिरारिउ सेविउ भायरु कि ण उ' कासु वि भाविउ^२
 इय सोहइ उववणु णं भारहु विल्लिहिं सल्लणउ रविभा-रहु
 जहि पाणिउ णीयत्तणिं सोहइ जडहो अणंगइ को किर पयडइ
 तहि असोअ-तलि सो आसीणउ सूहउ दीहर-पंथे रीणउ
 णं वणु लयदलहत्थहिं विज्जइ पयलियमुहधिंभहिं णं रंजइ १०२
 चलजलसीयरेहिं णं सिंचइ णिवडियकुसुमोहें णं अचइ
 साहाबाहहिं णं आलिगइ परिमलेण णं हियवष लगइ

१. णणउ । २. भायउ ।

(८)

अत्रान्तरे सुन्दरः मद्यां विहरन् विजयनगरं सहसा संप्राप्तः
 दृष्टं नन्दनवनं तत्र कीदृशं मह्यं रोचते रामायणं यादृशं
 यत्र चरन्ति भीकराः रजनीचराः चतुर्दिशासु उच्छलन्ति लक्ष्मणस्वराः
 सीता (शैत्य) विरहेण संक्राम्यति नभोऽन्तरे घूर्णितपुच्छः सरामः वानरः
 नीलकंठः नृत्यति रोमाञ्चितः अर्जुनः यत्र द्रोणेन संसिक्तः
 नकुलेन सः एव निश्चयेन सेवितः भ्राता किं न कस्यापि भावुकः
 इति शोभते उपवनं यथा भारतं वल्लीभिः संल्लनं रविभारहम्
 यत्र पानीयं नीचत्वेन निपतति जडं अनंगेन कः किल प्रकटयति
 तत्र अशोकतले सः आसीनः सुभगः दीर्घपथेन रीणः
 यथा वनं लतादलहस्तैः वीजयति प्रगलितमुखघर्मभिः यथा रञ्जयति
 चलजलश्रीकरैः यथा सिंचति निपतितकुसुमौघेन यथा अर्चति
 शाखाबाहुभिः यथा आलिङ्गति परिमलेन यथा हृदये लगति

पहिय-पुण्ण-सामत्थे णव णव सुक्क सुरुक्खहं णिग्गय पल्लव
पणविवि पालिय-पउर-पियालिं रायह वज्जरियउ वण-वालिं

॥ घत्ता ॥ “ जोइसियहिं वुत्तु जर-तरु-वरु कय-छायउ
सो पुत्तिहिं वरइत्तु णं अणगु सइं आयउ’ ॥ ”

(९)

तण्णिसुणिवि आयउ सइं राणउ पुरि पइसारिउ राय-जुवाणउ
इरिय-वंस वण्णेण रवण्णी सामाएवि तासु ते दौणी

कामुउ कंतहिं अंगि विलग्गउ थिउ कइवय-दिअहइं पुणु णिग्गउ
सिरि-वसुएव-सामि सतुट्टउ देवदारु-वणु णवर पइट्टउ ११३

जहिं लवंग-चंदण-सुरहिय जलु दिसि गय कल-कोइल-कुल

-कलयलु

जहिं बहु-दुम-दल-वारिय-रवि-यर रुहवुहंति णाणा-विह-णह-यर

णव-मायंद-गौजि गंजोल्लिय जहिं कइ-कइ-करेहिं उप्पिल्लिय

जहिं हरि-कर-रुह-दारिय-मय-गल-रुहिर-वारि-वाहाउल जल-थल

१. आइय ।

पथिकपुण्यसामर्थ्येन नवानि नवानि शुष्काणां सुवृक्षाणां निर्गतानि पल्लवानि
प्रणम्य पालितप्रचुरप्रियालेन राज्ञे उक्तं वनपालेन

॥ घत्ता ॥ “ यः ज्योतिषिभिः उक्तः जीर्णतरुवरकृतच्छायः

सः पुत्र्याः वरयिता यथा अनंगः स्वयं आगतः ” ॥

(९)

तन्निश्रत्य आयातः स्वयं राजा पुरं प्रवेशितः राजयुवा

हरितवंशा वर्णेन रम्या श्यामादेवी तस्मै तेन दत्ता

कामुकः कान्तायाः अंगे विलग्नः स्थितः कतिपयदिवसान् पुनः निर्गतः

श्रीवसुदेवस्वामी सन्तुष्टः देवदारुवनं केवलं प्रविष्टः

यत्र लवङ्गचंदनमुरभितं जलं दिशामु गतः कलकोकिलकुलकलकलः

यत्र बहुद्रुमदलवारितरविकराः ‘रुहरुहं’ कुर्वन्ति नानाविधाः नभश्चराः

नवमाकन्दमञ्जर्यः पुलकिताः यत्र कतिकपिकरैः उत्पीडिताः

यत्र हरिकररुहदारितमदकलरुधिरवारिवाहाकुलानि जलस्थलानि

दस-दिसि-वह णिहित-मुक्ताहल गिरि-कंदरि वसन्ति जहिं णाहल
ओसहि-दीव-तेय दाविय पह जहिं तमाल-तमविय लक्खि परह
जहिं संबरहिं संचिज्जइ तरु-हलु हरिणिहिं चिज्जइ कोमल-कंवलु

॥ गत्ता ॥ तहिं कमलायरु दिट्ठु णव-कमलहिं छण्णउ

धरणि-विलासिणिआण जिणहु अग्घु णं दिण्णउ ॥ १२१

(१०)

सोयल-स-गाह-गय-थाह-सलिलालि कंजरस-लालस-चलालि-

कुल-काळि

मत्त-जल-हृत्थि-कर-भीय-डसणालि-वारि-पेरंत-सोहंत-णव-णालि
मंद-मयरंद-पिंजरिय-वर-कूलि तीर-वण-महिस-दुक्कंत-सदूलि
पंक-पलहत्थ-लोलंत-वर-कोलि कीर-कारंड-कल-राव-हलबोलि
कंक-चल-चंचु-परिउंबिय-बिसंसि लच्छि-णेऊर-खुडुविय-कल-हंसि १२६
अक्क-रह-दंसण-पओसिय-रहंगि वाय-हय-वेविर-पओलिय-तरंगि
बहंत-विहरंत-विहसंत-सुर-सत्थि पंत-जल-माणुस-विसेस-हय-हत्थि

दशदिशापथे निहितमुक्ताफलाः गिरिकंदरे वसन्ति यत्र नाहलाः

ओषधिदीपतेजसा दर्शितः पन्थाः यत्र तमालतमोऽभिभूता लक्ष्मीः परेषां

यत्र शबरैः सञ्चयीते तरुफलानि हरिणीभिः चीयते कोमलकंदलानि

॥ घत्ता ॥ तत्र कमलाकरः दृष्टः नवकमलैः छन्नः

धरणीविलासिन्या जिनाय अर्घ्यैः यथा दत्तम् ॥

(१०)

शीतलसप्राहगतस्ताघसलिलालये कंजरसलालसचलालिकुलश्यामे

मत्तजलहृत्तिकर-भीतदशनालि-वारिप्रेरयत्-शोभमान-नवनाले

मंदमकरन्दपिञ्जरितवरकूले तीरवनमहिषदौकमानशादूले

पर्यस्तपङ्कलोलमानवरकोले कीरकारंडकलरावकलकलायिते

कङ्कचलचंचुपरिचुंबितविसांशे लक्ष्मोनु पुरक्षोदितकलहंसे

अर्करथदर्शनप्रतोषितरथांगे वातहतत्रेपमानघूर्णिततरङ्गे

स्नात्-विहरत्-विहसत्-सुरसार्थे आयात्-जलमनुष्यविशेषहयहस्तिनि

॥ घत्ता ॥ करि सर-वरि कीलंतु तेण णिहालिउ मत्तउ
णावइ मेरु-गिरिंदु खीर-समुद्धि णिहित्तउ ॥

१३

(११)

अंजण-णीलु णाइं अहिणव-घणु कर-तुसार-सीयर-तिम्मिय-वणु
दसण-पहर-णिहलिय-सिला-यलु पाय-णिवायण् णविय-इला-यलु
कण्णाणिल-चालिय-धरणी-रुहु गज्जण-रव-पूरिय-दस-दिसि-मुहु
मय-जल-मिलिय-घुलिय-महु-लिह-उलु ^१उग्ग-सरोर-गंध-गय-गय-उलु
गुरु-कुंभ-^२थल-पिहिय-पिहु-णह-यलु णिय-बल-तुलिय-^३दिसा-

मय-गल-बलु १३६

तं अवलोइवि वीरु ण संकिउ 'बहि'-वहि'-सद्धे कुञ्जरु कोक्किउ
जा पाहाणु ण पावइ मुक्कउ ता करिणा सो गहिउ गुरुक्कउ
कर-कलियउ वियलिय गय-देहहो उवरि भमइ तडि-दंडु व मेहहो
वंसारुहणं करइ सु-पुत्तु व खणि करिं णहिं संमोहइ धुत्तु व
खणि ससिं जेम हत्थु आसंघइ खणि विउलइ कुंभ-^४थलइ लंघइ १४०

१-बलु । २-यल- । ३-तुसिय । ४-यलइ ।

॥ घत्ता ॥ करी सरोवरे क्रीडन् तेन निभालितः मत्तः

यथा मेरुगिरोन्द्रः क्षीरसमुद्रे निक्षितः ॥

(११)

अंजननीलं यथा अभिनवघनं करतुपारशीकरस्तीमितवनं
दशनप्रहरनिर्दलितशीलातलं पादनिपातेन नमितेलातलं
कर्णानिलचालितधरणीरुहं गर्जनरवपूरितदशदिशामुखं
मदजलमीलितघूर्णितमधुलिहकुलं उग्रशरीरगन्धगतगजकुलं
गुरुकुंभकलापिहित्प्रथुनभस्तलं निजबलतुलितदिशामदकलबलं
तं अवलोक्य वीरः न शंकितः 'बहि' 'वहि' शब्देन कुञ्जरः आहूतः
यावत् पाषाणं न प्राप्नोति मुक्तः तावत् करिणा सः गृहीतः गुरुकः
करकलितः विगलितः गजदेहस्य उपरि भ्राम्यति तडिदंडः इव मेघस्य
वंशारोहणं करोति सुपुत्रः इव क्षणे करेण नखैः संमोहयति धूर्त इव
क्षणे शशी इव हस्तं अपेक्षते क्षणे विपुलानि कुंभस्थलानि लङ्घति

अणि अउ-अरपंतरिहि विणिग्गइ खणि हक्कारइ वारइ वग्गइ
 वंत-णिसिक्खिय मुहु ण वि याणइ काले अप्पाणउ संदाणइ
 जित्तउ वारणु जुवय-णरिंदे णं मयर-द्धउ परम-जिणिंदे
 ॥ घत्ता ॥ गय-वर-खंधारूदु दिट्ठउ खे-यर-पुरिसे
 अंधक-विट्ठिहि पुत्तु उरुचाइवि णिउ हरिसे ॥ १४५

(१२)

अह-यल-लग्ग-रयण-मय-गोउरु णिउ वेयड्ढहो बारा-वइ-पुरु
 कुल-बलवंतहो दइय-सहायहो दरिसिउ असणि-वेय-खग-रायहो
 एम स सामि-सालु विण्णवियउ “ विज्झ-गइंदु एण विइवियउ
 एहु जि चिरु जो णाणिहि जाणिउ एहुउ दुहिया-वरु मइ आणिउ ”
 तणिसुणेवि असणिवेअके अवलोइय सुहिं वयण-ससंके १५०
 एवण-वेय-देवी-तणु-संभव सामरि णामे सुअ वीणा-रव
 वीण्णी तासु सुहदा-तणयहो पोड्ढहो पउणिथ-पणय-पसायहो

क्षणे चतुःचरणान्तरात् विनिर्गच्छति क्षणे आह्वयति वारयति वल्गति
 निक्षिप्तदंतं मुखं न अपि जानाति कालेन आत्मानं नियन्त्रयति
 जितः वारणः युवकनरेन्द्रेण यथा मकरध्वजः परमजिनेन्द्रेण
 ॥ घत्ता ॥ गजवरस्कन्धारूढः दृष्टः खेचरपुरुषेण
 अंधकवृष्णेः पुत्रः उरुचथ्य नीतः हर्षेण ॥

(१२)

नभस्तल्लनरत्नमयगोपुरं नीतः वैताढ्यस्य द्वारावतीपुरं
 कुलबलवन्ते दयितसहायाय दर्शितः अशनिवेगखगराजाय
 एवं सः स्वामिश्रेष्ठः विज्ञापितः “ विंध्यगजेन्द्रः अनेन विद्रावितः
 एषः एव चिरं यः ज्ञानिभिः ज्ञातः एषः दुहितृवरः मया आनीतः ”
 तन्निश्रुत्य अशनिवेगाकेन अवलोकितः सुहदा वदनशशांके
 एवमवेषादेवीतनुसम्भवा ‘ सामरी ’ नाम्ना सुता वीणारवा
 दत्ता तस्मै सुभद्रातनयाय प्रौढाय प्रगुणितप्रणयप्रसादाय

गय बहु-दियहहिं पेम्म-पसत्तउ सो सुहुउ जामऽच्छइ सुत्तउ
 तावगारय-ख-यरें जोइउ सुहु सुत्तु जि भुअ-पंजरि ढोइउ
 “ भूमी-यरहु पभट्ट-विवेयहो मामें णिय-सुअ दिण्णी एयहो ”
 षम भणंतें णिउ णिय-इच्छए सामरि सुन्दरि धाइय पच्छए
 ॥ घत्ता ॥ असि वसु-णंदय हत्थ णिय-णाहहो कुटिलग्गी
 पडिवक्खहो अब्भिट्ट समर-सएहिं अ-भग्गी ॥ १२४

(१३)

असि-जल-सलिल-झलक्कए सित्तें अंगारएण सु-कसणिय-गत्तें
 सोहहेउ झडत्ति विमुक्कउ पहरण-कक्कसि संजुए दुक्कउ
 घरिणिए पइ णिवडंतु णियच्छिउ पण्ण-लहुय-विज्जाए पडिच्छउ
 तहिं पहरंतिहिं वइरि पलाणउ सुन्दरु गयणहु मयण-समाणउ
 तरु-कुसुमोहहिं सोह-पसाहिरि णिवडिउ चंपाउर-वर-बाहिरि १६३
 कीलमाण वणि मणि-कंकण-कर पुच्छिय तेण तेत्थु णायर-णर

गतेषु बहुदिवसेषु प्रेमप्रसक्तः सः सुभगः यावदास्ते सुप्तः
 तावदङ्गारकखचरेण दृष्टः सुखं सुप्तः एव भुजपञ्जरे दौकितः
 “ भूमिचराय प्रभ्रष्टविवेकाय मातुलेन निजसुता दत्ता एतस्मै”
 एवं भणता नीतः निज-इच्छया सामरी सुन्दरी धाविता पश्चात्
 ॥ घत्ता ॥ असिः वसुनन्दकः हस्ते निजनाथस्य कुटिलाग्रः
 प्रतिपक्षस्य अभिभवनशीलः समरशतेषु अभग्नः ॥

(१३)

असिजलसलिलजाज्वल्येन सित्तेन अंगारकेण सुकृष्णितगात्रेण
 सौभदेयः झटिति विमुक्तः प्रहरणकर्कशे संयुगे दौकितः
 गृहिण्या पतिः निपतन् दृष्टः ‘ पर्णलघुक ’विद्यया प्रतीक्षितः
 तस्यां प्रहरन्त्यां वैरी पलायितः सुन्दरः गगनात् मदनसमानः
 तरुकुसुमौघानां शोभाप्रसाधिते निपतितः चंपापुरवरबाह्ये
 क्रोडन्तः वने मणिकङ्कणकराः पृष्टाः तेन तत्र नागरनराः

ते भणंत “ मुद्धत्त णडियउ किं गयणंगणाउ तुहु वडियउ
वासुपुज्ज-जिण-जम्मण-रिद्धी ण मुणहिं चपाउरि सुपसिद्धी ”
तण्णिमुणिवि तैं णयरु पलोइय सहमंडव बहुविउस-विराइय
चारुयत्तु वणिवर-वइ-तणुरुहु जहिं जहिं जोइज्जइ तहिं तहिं सुहु
तहिं गंधव्वयत्त सइ संठिय महुर-वाय णावइ कलकंठिय

॥ घत्ता ॥ जहिं वइस-वइ-सुयाए रमणु कामु सपत्तउ

खे-चर-महि-यर-बंधु वीणा-वग्गें जित्तउ ॥

१७१

(१४)

गंपि कुमार वि तहिं जि णिविट्टउ कण्णए अणिमिस-णयणपं दिट्टउ
वम्मह-बाणु व हियए पइट्टउ विहसिवि पहिउ पहासइ तुट्टउ
“ हउं मि किं पि दावमि तंती-सरु जइ वि ण चल्लइ सर-ठाणए करु ”
ता तहो ढोइयाउ सुइ-लीणउ पंच सत्त णव दह बहु वीणउ
ता वसुएउ भणइ “ किं किज्जइ वल्लइ-दंडु ण एहउ जुज्जइ १७६

ते भणन्ति “ मुग्धत्वेन बाधितः किं गगनांगनात् त्वं पतितः
वासुपूज्यजिनजन्मरुद्धां न जानासि चम्पापुरीं सुप्रसिद्धां ”
तन्निश्रुत्य तेन नगरं प्रलोकितं सभामण्डपं बहुविद्वद्विराजितं
चारुदत्तः वणिगवरपति-तनुरुहः यत्र यत्र दृश्यते तत्र तत्र सुखं
तत्र गन्धर्वदत्ता सती संस्थिता मधुरवाग् यथा कलकण्ठी

॥ घत्ता ॥ यत्र वैश्यपतिसुतया रमणः कामः संप्राप्तः

खेचरमहोचरवृन्दः वीणावाद्येन जितः ॥

(१४)

गत्वा कुमारः अपि तत्र एव निविष्टः कन्यया अनिमेषनयनाभ्यां दृष्टः
मन्मथबाणः इव हृदये प्रविष्टः विहस्य पथिकः प्रभाषते तुष्टः
“ अहमपि किमपि दापयामि तन्त्रीस्वरं यद्यपि न चलति स्वरस्थाने करः ”
तावत् तस्मै दौकिताः श्रुतिलीना पञ्च सप्त नव दश बह्वचः वीणाः
ततः वसुदेवः भणति “ किं क्रियते वल्लकीदण्डः न एष युज्यते

बही तंति ण एम णिबज्झइ वासु इ षडु षथु विरुज्झइ
 सिरि-इलु एव षउ किं ठवियउं सत्थु ण केण वि मणि चिंतवियउ
 लक्खण-रहियउं जड-मण-हारिउं मिल्लिवि वीणउं णां कुमस्सिउं ”
 अक्खइ सो तहिं तहिं अक्खाणउ आलाषण-कए चारु चिराणउं

॥ घत्ता ॥ हस्तिणाय-पुरि राउ णिज्जियारि घण-संदणु

तहु पउमा-वइ देवि विट्ठु णाम पिउ णंदणु ॥

१८२

(१५)

अवरु पउम-रहु सुउ लहुआरउ जणय णविवि अरहंतु भडारउ
 रिसि होषप्पिणु मिग-संपण्णहो सहं जिट्ठे सुषण गउ रण्णहो
 ओहि-णाणु तायहे उप्पण्णउ दिट्ठउ जगु बहु-भाव-विभिण्णउ
 एत्तहिं गय-उरि पय-पोमाइउ करइ रज्जु पउम-रहु महाइउ
 ता सो पच्चंतेहि णिरुद्धउ तहु बलि णाम मंति पविबुद्धउ
 तेण गुरु वि ओहामिउ सक्कहो बुद्धिउ माणु मलिउ पर-अक्कहो

एषा तन्त्री न एवं निबध्यते व्यासः अपि एषः अत्र विरुध्यते
 श्रीफलं एवं एतद् किं स्थापितं शास्त्रं न केनापि मनसि चिन्तितं
 लक्षणरहिताः जडमनोहारिण्यः मेलिताः वीणाः यथा कुमार्यः”
 आख्याति तत्र तस्य आख्यानकं आलापनकृते चारु चिरन्तनं

॥ घत्ता ॥ “ हस्तिनागपुरे राजा निर्जितारिः घनस्थन्दनः

तस्य पद्मावती देवी विष्णुः नाम प्रियः नन्दनः ॥

(१५)

अपरः पद्मरथः सुतः लघुः—जनकः नत्वा अर्हन्तं भट्टारकं
 ऋषिः भूत्वा मृगसम्पन्ने सह ज्येष्ठेन सुतेन गतः अरण्यं
 अवधिज्ञानं ताताय उत्पन्नं दृष्टं जगत् बहुभावविभिन्नं—
 अप्रान्तरे गजपुरे पदपद्मायितः करोति राज्यं पद्मरथः महात्मा
 तावत् सः प्रत्यन्तैः निरुद्धः तस्य बलिः नाम मन्त्री प्रविबुद्धः
 तेन गुरुः अपि अभिभूतः शक्रस्य बुद्ध्या मानं मृदितं परचक्रस्य

संतूसिवि रोमंचिय-कापं 'मग्गि मग्गि वर' बोल्लिउं राप
 मंतिइं' बुत्तउ "तुट्ठि करेज्जसु कहि मि कालि महु मग्गिउ दिज्जसु"
 काले जंते मारण-कामे आयउ सूरि अकंपण णामे
 सहं रिसि-संधे जिण-वर-मग्गे पुर^२-बाहिरि थिउ काओसग्गे
 ॥घत्ता॥ बलिणा मुणि-वरु दिट्ठु सु-अरिउ अवमाणिप्पिणु
 " इह षपं हउं आसि घित्तु विवाए जिणेप्पिणु ॥ १९४
 (१६)

अवयारहु अघयारु रइज्जइ उवयारहु उवयारु जि किज्जइ
 खलहो खलत्तणु सुहिहिं सुहित्तणु जो ण करइ सो णिय-मइ-णियमणु
 तावस-रुवे णिवसिउ णिज्जणि हउं पुणु अज्जु खवमि किं बुज्जणि "
 षम भणेप्पिणु गउ सो तित्तिहिं अच्छइ णि-वइ णिहेलणि जित्तिहिं
 भणिउ णवंते " पइं पडिवणुउ आसि कालि जं पइं वरु दिणुउ १९९
 जं तं देहि अज्जु मइं मग्गिउ जइ जाणहि पत्थिव ओलग्गिउ "
 ता राषण बुत्तु " ण वियप्पिमि जं तुहुं इच्छहिं तं जि समप्पमि "

१. मंते । २. पुरि । ३. तुहं ।

संतोष्य रोमाञ्चितकायेन 'मार्गय मार्गय वरं' उक्तं राज्ञा
 मन्त्रिणा उक्तं " तुष्टिं कुर्याः कस्मिन्नपि काले मम मार्गितं दद्याः "
 काले गच्छति मारणकामे आयातः सूरिः अकम्पनः नाम्ना
 सह ऋषिसंधेन जिनवरमार्गेण पुरबाह्ये स्थितः कायोत्सर्गेण
 ॥ घत्ता ॥ बलिना मुनिवरः दृष्टः सुचरितः अवमान्य

"अत्र एतेन अहं आसं क्षिप्तः विवादे जित्वा ॥
 (१६)

अपकाराय अपकारः रच्यते उपकाराय उपकार एव क्रियते
 खलाय खलत्वं सुहृदे सुहृत्वं यः न करोति सः निजमतिनियमनः
 तापसरूपेण निवसितः निर्जने अहं पुनरद्य क्षाम्यामि किं दुर्जनं "
 एवं भणित्वा गतः सः तत्र आस्ते नृपतिः गृहे यत्र
 भणितं नमता " त्वया प्रतिपन्नः आसीत् काले यः त्वया वरः दत्तः
 यत् तं देहि अद्य मया मार्गितं यदि जानासि पार्थिव सेवाम् "
 ततः राज्ञा उक्तं "न विकल्पे यत्त्वं इच्छसि तदेव समर्पयामि "

पडिभासइ बंभणु “ अ-समत्तणु सत्त दिणाइं देहि राइत्तणु ”
 दिण्णउ पत्थिवेण तं लइयउ रोसें सव्वु अंगु पळइयउ
 साहु-संघु पाविट्ठे रुद्धउ मिग-वहु महु चउ-दिसि पारद्धउ
 सोत्तिण्हि सोमंबु रसिज्जइ साम-वेय सुइ-महुरें’ गिज्जइ
 भक्खिवि जंगलु अडुवि अट्टइ उपपरि रिसिहिं णिहित्तइं हड्डइं
 ॥घत्ता॥ भोज्ज-सराव-समूहु जं केण ण वि छित्तउं
 तं सवणहं सीसग्गि जण-उच्चिट्टउ घित्तउ ॥

२०८

(१७)

सोत्तइं पूरियाइं सुइ-वारें बहलिय-रेणु धूम-पग्भारें
 अणु-दिणु पोडिय भीसण-वसणहं तो वि धीर रूसंति ण पिसुणहं
 तहिं अवसरि दुक्खिय^१-परिचत्ता जणण-तणय जहिं ते तव-तत्ता
 णिसि णिवसंति मही-हर-कंदरि भीरु-भयंकर-सुअ-केसरि-सरि
 तेहिं बिहि मि तिहिं णहि पवहंतउ सवण-रिक्खु दिट्टउ कंपंतउ २१३

१ सुइसुमहुरें । २ दुक्खिय ।

प्रतिभाषते ब्राह्मणः “ असपत्नं सप्त दिनानि देहि राजत्वं ”

दत्तं पार्थिवेन तद् लातं रोषेण सर्वं अंगं प्रसृष्टं

साधुसंघः पापिष्ठेन रुद्धः मृगवधः मखः चतुर्दिशि प्रारब्धः

श्रोत्रियैः सोमांबु रस्यते सामवेदः श्रुतिमधुरेण गीयते

भक्षित्वा जंगलं अटवीं अटति उपरि ऋषीणां निक्षिप्तानि अस्थीनि

॥घत्ता॥ भोज्यशरावसमूहः यः केनापि न सृष्टः

स श्रमणानां शोषाग्निं जनोच्छिष्टः क्षिप्तः ॥

(१७)

श्रोत्राणि पूरितानि श्रुतिकारेण बहलितरेणुना धूमसमूहेन

अनुदिनं पीडिताः भीषणव्यसनेभ्यः तदपि धीराः रुष्यन्ति न पिशुनेभ्यः

तस्मिन् अवसरे परित्यक्तदुष्कृतौ जनकतनयौ यत्र तौ तत्तप्तसौ

निशि निवसतः महीधरकंदरे श्रुतभीरुभयंकरकेसरिस्वरे

ताभ्यां द्वाभ्यामपि तत्र नभसि प्रवहत् श्रवण-ऋक्षं दृष्टं कंपमानं

तं तेवङ्गु चोज्जु जोषप्पिणु भणइ विट्ठु पणिपाउ करेप्पिणु
 “किण्णकखत्तु भडारा कंपइ” तणिसुणेवि जणणु पुणु जंपइ
 “ गय-उरि बलिणा मुणि उवसग्गे संताविय पावै भय-भग्गे
 सज्जण-घट्टणु सव्वउ भारिउ तेण रिक्खु थरहरइ गिरारिउ ”
 पुच्छइ पुणु वि सीसु खम-वंतहं “णासइ केव्व उवइउ संतहं”

॥घत्ता॥ घणरह-रिसिणा उत्तु “ तुम्ह विउव्वण-रिद्धिण
 णासइ रिसि-उवसग्गु भव-संसारु व सिद्धिण ॥ २२०

(१८)

खल-जण-वइ अचव्वभुय-भुवै छिइहि जाइवि वामण-रूवै
 गिलय-णिवासु गिरग्गलु मग्गहि पच्छइ पुणु गयग्गणि लग्गहि ”
 तणिसुणिप्पिणु लहु गिग्गउ मुणि रिय पढतु किय-ओंकार-ज्जुणि
 रिसि य कमंडलु-सिय-छत्तिय-धरु दम्भ-दंड-मणिवलयंकिय-करु
 मिट्ठ-वाणि उववीअ-विट्ठसणु देसिउ कासायंबर-णिवसणु २२५
 सो णय-णर-णाहेण णियच्छिउ “ भणु भणु किं तुह दिज्जउ ” पुच्छिउ

१. छिइहि।

तत् तादृशं आश्चर्यं दृष्ट्वा भगतिं विष्णुः प्रणिपातं कृत्वा
 “ किं नक्षत्रं महारकं कंपते ” तद् निश्चुत्य जनकः पुनः वदति
 “ गजपुरे बलिना मुनिः उपसर्गेण संतापितः पापेन भग्नभयेन
 सज्जनघट्टनं सर्वेभ्यः भारितं तेन ऋक्षं कम्पते निश्चितं ”
 पृच्छति पुनः अपि शिष्यः क्षमावते “ नाशयते कथं उपद्रवः सतां ”

॥घत्ता॥ घनरथ-ऋषिणा उक्तः “युष्माकं विकुर्वणऋद्ध्या
 नाशयते ऋषि-उपसर्गः भवसंसारः इव सिद्ध्या ॥

(१८)

खलजनपतिं अत्यद्भुतभूतेन छिन्धि गत्वा वामनरूपेण
 निलयनिवासं निरर्गलं मार्गय पश्चात् पुनः गगनांगने लग ”
 तन्निश्चुत्य लघु निर्गतः मुनिः ऋचः पठन् कृत-ओंकारध्वनिः
 ऋषिः च कमंडलुसितछत्रधरः दर्भदंडमणिवलयांकितकरः
 मिष्टवाणीकः उपवीतविभूषणः दैशिकः काषायांबरनिवसनः
 सः नवनरनाथेन दृष्टः “ भण भण किं तुभ्यं दद्याम् ” पृष्टः

किं ह्य गय रह किं जंपाणइं किं धय-छत्तइं दव्व-णिहाणइं ”
 कवड-विप्पु भासइ महि-सामिहिं “णिव कम तिण्णि देहि महु भूमिहिं”
 तण्णिसुणिवि बलिणा सिरु धुणियउं “ हा हे दिय-वर किं पइं भणियउं
 वाय तुहारी दइवें भग्गी लइ धरत्ति मढ-थित्तिहिं जोग्गी ”

॥घत्ता॥ ता विट्ठहिं वड्ढंतु लग्गउ अंगु णहंतरि

णिहियउ मंदरि पाउ एककु वीउ मण-उत्तरि ॥ २३२

(१९)

तइयउ कमु उक्खित्तु जि अच्छइ कहि दिज्जउ तहो थत्ति ण पेच्छइ
 सो विज्जा-हर-ति-यसहिं अंचिउ पिय-वयणेहिं कह व आउंचिउ
 ताव तित्थु घोसावइ-वीणष देवहिं दिण्णष मल-परिहीणष
 गरुयारउ णिय-भाइ सहोयरु तोसिउ पोमरहें जोईसरु
 “ मारहु आढत्तउ दिय-किंकरु ” विण्णु-कुमारु खमष अ-भयंकरु
 “ अच्छउ जियउ वराउ म मारहि रोसु म हियउल्लष वित्थारहि

“ किं हयाः गजाः रथाः किं जंपानानि किं ध्वजच्छत्राणि द्रव्यनिधानानि ”
 कपटविप्रः भाषते महीस्वामिने “ नृप क्रमाणि त्रीणि देहि मह्यं भूमेः ”
 तन्निश्रुत्य बलिना शिरः धूतं “ हा हे द्विजवर किं त्वया भणितं
 वाचा तव दैवेन भग्ना लाहि धरित्रीं मठस्थितेः योग्या ”

॥घत्ता॥ तावत् विष्णोः वर्धमानं लग्नं अंगं नभोऽन्तरे

निहितः मंदरे पादः एकः द्वितीयः मानसोत्तरे ॥

(१९)

तृतीयः क्रमः उत्क्षिप्तः एव आस्ते कुत्र देयः तस्य स्थितिं न प्रेक्षते
 सः विद्याधरत्रिदशैः अर्चितः प्रियवचनैः कथमपि आकुंचितः
 तावत् तत्र घोषवतीवीणया देवैः दत्तया मलपरिहीनया
 गुरुकारकः निजभ्राता सहोदरः तोषितः पद्मरथेन योगीश्वरः
 “ मारयत आक्रान्तं द्विजकिंकरं ” विष्णुकुमारः क्षमते अभयंकरः
 “ आस्तां जीवतु वराकः मा मारय रोषं मा हृदये विस्तारय

रोसें चंडालत्तणु किज्जइ रोसें^१ णरय-विवरि पइसिज्जइ
एण जि कारणेण हय-दुम्मइ कय-दोसह मि खमंति महा-मइ ”

॥घत्ता॥ एम भणेप्पिणु जेहु गउ गिरि-कुहर-णिवासहो

मुणि-वर संघु अ-सेसु मुक्क दुक्ख-किलेसहो ॥ २४२

(२०)

अज्ज वि वीण तेत्थु सा अच्छइ जइ महु आणिवि को वि पयच्छइ
तो गंधव्व-दत्त किं वायइ महु अग्गइ पर-वयणु णिवायइ ”
वणिणा तं सुणेवि विहसंतें पेसिय णिय-पाइक्क तुरंतें
गय गयउरु वल्लइ पणवेप्पिणु मग्गिय तव्वंसियमणुणेप्पिणु
वियलिय-दुम्मय-पंक-विलेवहो आणिवि ढोइय करि वसुएवहो २४७
सा कुमार-कर-ताडिय वज्जइ सुइ-भेइहिं बावोसहिं छज्जइ
सत्तहिं वर-सरेहिं तिहिं गामहिं अट्टारह-जाइहिं सुअ-धम्महिं
अंसहिं सउ-चालीसिक्कुत्तरु गोइउ पंच वि पयडइ सुंदरु

१. रोसे ।

रोषेण चंडालत्वं क्रियते रोषेण नरकविवरं प्रविश्यते

अनेन एव कारणेन दुर्मतिहतान् कृतदोषान् अपि क्षमन्ते महामतयः ”

॥घत्ता॥ एवं भणित्वा ज्येष्ठः गतः गिरिकुहरनिवासाय

मुनिवरसंघः अशेषः मुक्तः दुःखक्लेशेभ्यः ॥

(२०)

अद्यापि वीणा तत्र सा आस्ते यदि मह्यं आनीय कः अपि प्रयच्छति

ततः गंधर्वदत्ता किं वादयति मम अग्रे परवचनं निपातयति ”

वणिजा तच्छ्रुत्वा विहसता प्रेषितः निजपदातिः त्वरमाणेन

गतः गजपुरं वल्लर्कां प्रणम्य मार्गिता तद्वंशिकं अनुनीय

विगलितदुर्मदपङ्कविलेपस्य आनीय दौकिता करे वसुदेवस्य

सा कुमारकरताडिता वदति श्रुतिभेदैः द्वाविंशतिभिः शोभते

सप्तभिः वरस्वैरैः त्रिभिः ग्रामैः अष्टादशजातिभिः श्रुतधर्मैः

अंशानां शतचत्वारिंशदेकोत्तरं गीतिकाः पंच अपि प्रकटयति सुंदराः

तीस वि गाम-सयइं रइआसउ चालीस वि भासउ छ विहासउ
 षक्क-वीस मुच्छणउ समाणइ षक्कूण वि पण्णासइं ताणइं
 ॥घत्ता॥ तहो वायंतहो षव वीणा सुइ-सर-जोग्गउ
 णं वम्मह-सरु तिकखु मुद्धहिं हियवण लग्गउ ॥

(२१)

णयणइं णाहहो उप्परि घुलियइं अट्टंगइं वेवंतइं वलियइं
 तंती-रव-तासिय-गिन्वाणहो धित्त सयं-वर-माल जुआणहो
 संथुउ तरुणु सुरिंदे स-सुरे विहिउ विवाह-महुच्छवु ससुरे
 पुणरवि सो विज्जा-हर-दिण्णहं सत्त-सयइं परिणिप्पिणु कण्णहं
 मण-हर-लक्खण चच्चिय-गत्तउ काले रिट्ट-णथरु संपत्तउ २५१
 राउ हिरण्यवम्मु तहिं सुम्मइ जासु रज्जि णउ कासु वि दुम्मइ
 तासु कंत णामे पोमा-वइ पर-हुय-सइ बाल-पाडल-गइ
 रोहिणि पुत्ति जुत्ति णं मयणहो किं वण्णमि भल्लारी सु-यणहो
 ताहि सयं-वरि मिलिय णरेसर तेयवंत णावइ ससिणेसर

१. वण्णमि ।

त्रिंशत् अपि ग्रामशतानि रचिताश्रयः चत्वारिंशत् अपि भाषाः षड् विभाषाः
 एकविंशतिः मूर्च्छनाः समाप्नोति एकोनपंचाशत् अपि तानानि

॥घत्ता॥ तस्य वादयतः एव वीणां श्रुतिस्वरयोग्यां

यथा मन्मथशरः तीक्ष्णः सुगधायाः हृदये लग्नः ॥

(२१)

नयनानि नाथस्य उपरि घूर्णितानि अष्टांगानि वेपमानानि वलितानि
 तंत्रीरवतोषितगिर्वाणे क्षिप्ता स्वयंवरमाला यूनि
 संस्तुतः तरुणः सुरेन्द्रेण ससुरेण विहितः विवाहमहोत्सवः श्वसुरेण
 पुनः अपि सः विद्याधरदत्तानां सप्तशतानि परिणीय कन्यानां
 मनोहरलक्षणः चर्चितगात्रः कालेन रिष्टनगरं संप्राप्तः
 राजा हिरण्यवर्मा तत्र श्रूयते यस्य राज्ये न खलु कस्यापि दुर्मतिः
 तस्य कांता नाम्ना पद्मावती परभृतशब्दा बालमरालगतिः
 रोहिणी पुत्रौ युक्तिः यथा मदनस्य किं वर्णयामि भद्रकारिणी सुजनस्य
 तस्याः स्वयंवरे मीलिताः नरेश्वराः तेजोवन्तः यथा शशीश्वराः

ते जरसंध-पमुह अवलोह्य कण्ण माल ण कासु वि ढोइय
तहि मि तेण वण-गय-पडिमल्लें जिणिवि कण्ण स-कला-कोसल्ल
माल पडिच्छिय उट्टिय कलयलु सण्णद्धउ सयलु वि पत्थिष-बलु
जर-संधहो आणण' कय-विग्गह धाइय जादव कउरव मागह २६७
तेहि हिरण्णवम्मु संभासिउ "पई गउरविउ काइं किर देसिउ
मालइ-माल ण कइ-गलि बज्झइ जाव ण अज्जि वि राउ विरुज्झइ
॥घत्ता॥ ता पेसहि तहु धूअ मा संधहि घण-गुणिसरु
वहु-जरसंधि विरुद्धे धुउ' पावहि वइवस-पुरु " ॥ २७१

(२२)

तं णिसुणेप्पिणु सो पडिजंपइ " भड-बोक्कहं वर धोर ण कंपइ
जो महु पुत्तिहि चित्तहो रुच्चइ सो सूहउ किं देसिउ वुच्चइ
पहु तुम्हइं वि धिट्ट परिचारिय अज्जु ण जाव' समरि अ वियारिय " ॥
ता तहि लग्गइ रोहिणि-लुद्धइं महि-वइ-सेण्णइं सहसा कुद्धइं
धिय जोवंत देव गयणंगणि अण्णहो अण्णु भिडिउ समरंगणि २७६
कंचण-विरइए रह-वरि चडियउ णर-वरु णिय-भाइहि अग्गिडिउ

१. आणय । २. धुअ । ३. जाह ।

ते जरसंधप्रमुखाः अवलोकिनाः कन्यया माला न कस्मै अपि दौकित्या
तत्र अपि तेन वनगजप्रतिमल्लेन जित्वा कन्यां स्वकलाकौशलेन
माला प्रतीष्टा उत्थितः कलकलः संनद्धं सकलं अपि पार्थिवबलं
जरसंधस्य आज्ञया कृतविप्रहाः धाविताः यादवाः कौरवाः मागधाः
तैः हिरण्यवर्मा संभाषितः "त्वया गौरवितः किं किल दैशिकः
मालतीमाला न कपिगले बध्यते यावत् न अद्यापि राजा विरुणद्धि
॥घत्ता॥ तावत् प्रेषय तव दुहितरं मा संधत्स्व धनगुणेश्वरं
महाजरसंधे विरुद्धे ध्रवं प्राप्नुयाः वैवस्वत्पुरं " ॥

(२२)

तद् निश्चयः सः प्रतिवदति "भटगर्जनाभ्यः वरः धोरः न कम्पते
यः मम पुत्र्याः चित्ताय रोचते सः सुभगः कथं दैशिकः उच्यते
प्रभुः युष्माभिः अपि धृष्टः परिचारितः अद्य न यावत् समरे च विदारितः " ॥
तावत् तत्र लग्नानि रोहिणीलुब्धानि महीपतिसैन्यानि सहसा कुद्धानि
स्थिताः प्रेक्षमाणाः देवाः गगनांगने अन्यस्मै अन्यः अभ्येतः समरांगणे
कांचनविरचिते रथवरे आरूढः नरवरः निजभ्रातृभिः अभ्याघातः

विद्धत्तं सहस्रं त्ति परिक्खिउ तेण समुद्दविजउ ओलक्खिउ
जे सर घल्लइ ते सो छिंदइ अप्पुणु तासु ण उरयल्लु भिंदइ
बंधवु जगि ण होइ णिव्वच्छल्लु सुइरु णिहालिवि जोवइ भुय-बल्लु
दिव्व-पक्खि-पत्तेहिं विहूसिउ णिय-णांमंकु बाणु पुणु पेसिउ २८१
पड्डिउ पयंतरि सउरो-णाहें उच्चाइउ अरि-मय-उल-वाहें
अक्खराइं वाइयइं सुसत्तं वियलिय-बाहल्लोल्लिय-णेत्तं
“ जण-उअरोहें पइं घरि धरियउ जो पुणु विहि-वसेण णीसरियउ
॥घत्ता॥ संवच्छर-सय पुण्णि आउ एउ समरंगणु
हउं वसुधव-कुमारु देव देहि आलिंगणु” ॥ २८६

(२३)

जइ वि सु-वंस-गुणेण विराइउ कोडीसरु णिय-मुट्ठिष माइउ
आवइ-काले जइ वि ण भज्जइ जइ वि सु-हड-संघट्टणि गज्जइ
भायर पेक्खिवि पिसुणु य वंकउ तो वि तेण बाणासणु मुक्कउ
णर-वइ रह-वराउ उत्तिण्णउ कुंअरु वि सम्मुहु लहु अवइण्णउ २९०

वृद्धत्वेन सहसा इति परीक्षितः तेन समुद्रविजयः उपलक्षितः
यान् शरान् क्षिपति तान् सः छिनत्ति स्वयं तस्य न उरस्तलं भिनत्ति
बांधवः जगति न भवति निर्वात्सल्यः मुचिरं निर्भाल्य पश्यति भुजबलं
दिव्यपक्षिपत्रैः विभूषितः निजनामांकः बाणः पुनः प्रेषितः
पतितः पदांतरे शौरिनाथेन उच्चायितः अरिमृगाकुलव्याधेन
अक्षराणि वाचितानि सुसत्त्वेन विगलितबाष्पाद्राद्रायिदनेत्रेण
“ जनोपरोधेन त्वया गृहे धृतः यः पुनः विधिवशेन निःसृतः

॥घत्ता॥ संवत्सरशते पूर्णे आयात एतद् समरांगणं
अहं वसुदेवकुमारः देव देहि आलिंगनं ” ॥

(२३)

यद्यपि सुवंशगुणेन विराजितः, कोटीश्वरः निजमुष्टौ मातः
आपत्काले यद्यपि न भजति यद्यपि सुभटसंघट्टने गर्जति
भ्रातरं प्रेक्ष्य पिशुनं च वक्रं तदपि तेन बाणासनं मुक्तं
नरपतिः रथवरात् उत्तीर्णः कुमारः अपि सम्मुखं लघु उत्तीर्णः

एकमेक आर्लिगिउ बाहहि पसरिय-करहि णाहं करि-णाहहिं
 भाय महंतु णविउ वसु-एवें जंपिउ पहुणा महुरालावें
 “ हउं पइं भायर संगरि णिज्जिउ बंधु भणंतु स-सूअहो लज्जिउ
 अण्णहो चाव-सिक्ख कहिं एही पइं अब्भसिय धुरं-धर जेही
 पइं हरि-वंसु बप्प उद्दीविउ तुहुं महं धम्म-फलं मेलाविउ २९५
 अज्जु मज्जु परिपुण्ण मनोरह ” गय णिय-पुर-वरु दस वि दसारह
 खे-यर-महि-यर-णारिहिं माणिउ थिउ वसु-एव राय'-सम्माणिउ
 संखु णाम रिसि जो सो ससि-मुहु मह-सुक्कामरु रोहिणि-तणु-रुहु
 ॥ घत्ता ॥ भरह-खेत्त णिव-पुज्जु णवमु सीरि उप्पण्णउ
 पुष्पयंत-तेआउ तेण तेउ पडिवण्णउ ॥ ३००

१. राउ ।

आ संधिनी पुष्पिका नीचे प्रमाणे छे:

इय महापुराणे ति-सट्ठि-महा-पुरिस-गुणालंकारे महा-कइ-पुष्पदंत-विरइए
 महा-भब्ब-भरहाणुमण्णए महा-कव्वे खे-यर-भू-गोयर-कुमारीलंभो समुद्-विजय-
 वसु-एव-संगमो णाम तेआसीमो परिच्छेओ सम्मतो ॥ ८३ ॥

एकमेकं आर्लिगितौ बाहुभ्यां प्रसारितकराभ्यां यथा करिनाथाभ्याम्
 भ्राता महान् नतः वसुदेवेन उक्तः प्रमुणा मधुरालापेन

“ अहं त्वया भ्रातः संगरे निर्जितः ‘ बंधुः ’ भणन् स्वसूतात् लज्जितः

अन्यस्य चापशिक्षा क्व ईदृशी त्वया अभ्यस्ता धुरंधरा यादृशी

त्वया हरिवंशः तात उद्दीपितः त्वं मह्यं धर्मफलेन मेलापितः

अद्य मम परिपूर्णाः मनोरथः ” गताः निजपुरवरे दश अपि दशार्हाः

खेचरमहीचरनारीभिः मानितः स्थितः वसुदेवः राजसम्मानितः

शंखः नाम ऋषिः यः सः शशिमुखः महाशुक्रामरः रोहिणीतनुरुहः

॥ घत्ता ॥ भरत क्षेत्रे नृपपूज्यः नवमः सीरीः उत्पन्नः

पुष्पदंततेजसः तेन तेजः प्रतिपन्नं ॥

पुष्पिकानी संस्कृतछायाः—

इति महापुराणे त्रिषष्टिमहापुरुषगुणालंकारे महाकविपुष्पदंतविरचित्से महा-
 भब्बभरतानुमते महाकाव्ये खेचरभूगोचरकुमारीलाभः समुद्रविजयवसुदेवसंगमो
 नाम श्यशीतितमः परिच्छेदः समाप्तः ॥ ८३ ॥

॥ षष्ठमुद्धरणम् ॥

[धणवाल ।]

॥ बंधुयत्ने चत्तहो भविसत्तहो तिलय-दीवि हिंडी ॥

(१)

चंद्र-प्पहु जिणु हियवइ धरिवि जासु पहावि विमल-मइ
पुणु कहमि जेम भविसत्तु णिरु' तिलय-दीवि लाहउ लहइ
अहो जिणु अंचहु मं परु वंचहु इंदिय खंचहु सु-क्किउ संचहु
बंधु-यत्तु कुल-कित्ति-विणासु गउ वोहित्थइं लेवि हयासु
भविसु वि सरि कर-चलण धुषवि जाम षइ वर-कमलइ लेवि ५
ताम ण को-इ वि पिक्खइ तित्थु विभिउ मणि अ-मुणिय-कज्जत्थु
सुण्णउ तं षसु ण सुहावइ' कमलइं मिल्लिवि उम्मुहुं धावइ
पिक्खइ ताम समुदि वहंतइ धुय-धय-वडइं ताइं जल-जंतइं

१. णरु । २. सुहाइ (द. गु.) ।

[धनपालः ।]

॥ बंधुदत्तेन त्यक्तस्य भविष्यदत्तस्य तिलकद्वीपे पर्यटनम् ॥

(१)

चंद्रप्रभं जिनं हृदये धृत्वा यस्य प्रभावेन विमलमतिः

पुनः कथयामि यथा भविष्यदत्तः निश्चितं तिलकद्वीपे लाभं लभते ॥

अहो जिनं अर्चत मा परं वञ्चयत इन्द्रियाणि कर्षत सुकृतं संचिनुत

बंधुदत्तः कुलकोर्तिविनाशः गतः प्रवहणामि लात्वा हाताशः

भविष्यः अपि सरसि करचरणान् धावित्वा यावत् आयाति वरकमलानि लात्वा

तावत् न कमपि प्रेक्षते तत्र विस्मितः मनसि अज्ञातकार्यार्थः

शून्यः तं प्रदेशः न सुखयति कमलानि मुक्त्वा उन्मुखः धावति

प्रेक्षते तावत् समुद्रे वहन्ति धूतध्वजपटानि तानि जलयन्त्राणि

“ दुक्कहो भरिउ हियउ^१ आहल्लिवि गउ खलु बंधुयत्तु मइं मिल्लिवि”
 करु म्हि-यलि हणेवि उरि कंपिउ “ ण चलिउ जं चिह जणणिण् जंपिउ
 णट्टु कज्जु कर्हि अब्भुद्धरणउं वणि अ-समाहिण् आयउ मरणउं
 ॥घत्ता॥ अण्णण्णइं चित्तिज्जंति मणि खल-विहि अण्णण्णइं सरइ
 सुट्टु वि वियड्ढु गुण-सय-भरिउ दइउ परम्महु किं करइ ॥ १३

(२)

हा हय-पाव-कम्म मह-वज्जिय किउ अ-जुत्तु हय-बुद्धि अ-लज्जिय
 णिय-कुल-भग्गु भग्गु जसु हारिउ दुज्जण-जणि जंपणउं संवारिउ
 कयहु करिवि जं परु वंचिज्जइ आपं गुणवंतहं लज्जिज्जइ
 एत्तिउ दुक्खु मज्झु नि-क्कारणु कुलहो कलंकु जाउ जं दारुणु
 गय-उरि अ-यस-पड्हु वज्जाविउ तायहो तणउं णाउं लज्जाविउं १८
 अह इत्थु वि ण विसाउ करिव्वउ^२ मंछुहु एण एम होइव्वउ
 जइ तं तेम घट्ठिउ तं तेण इ तो किर काइं विसुरइ^३ एणइ”

१. हियइ । २. (द.)मं च्छुइ (गु.) मंछुइ । ३ विसूरिय ।

“ दुःखैः मृतं हृदयं आक्षुभ्य गतः खलः बन्धुदत्तः मां त्यक्त्वा ”
 करौ महीतले आस्फाल्य उरसि कंपितः “न आचरितं यत् चिरं जनन्या उक्तं
 नष्टं कार्यं क्व अभ्युद्धरणं वने असमाधिना आयातं मरणं
 ॥घत्ता॥ अन्यान्यानि चिंत्यन्ते मनसि खलविधिः अन्यान्यानि स्मरति
 सुष्टु अपि विदग्धः गुणशतमृतः—इवः पराङ्मुखः—किं करोति ॥

(२)

हा हतपापकर्मन् मतिवर्जितं कृतं अयुक्तं हतबुद्धे अलज्जित
 निजकुलमार्गः भग्नः यशः हारितं दुर्जनजने वचनं समाचरितं
 कपटं कृत्वा यत्परः वंच्यते अनेन गुणवद्भिः लज्ज्यते
 एतावत् दुःखं मम निष्कारणं कुलस्य कलंकं जातं यद् दारुणं
 गजपुरे अयशःपटहः वादितः तातस्य सत्कं नाम लज्जितं
 अथ अत्र अपि न विषादः कर्तव्यः मंक्षु अनेन एवं भवितव्यं
 यदि तत् तथा घटितं तत् तेनैव तर्हि किल किं विद्यते अनेन ”

एउ चितंतु विसापं मिल्लिउ विहुणिवि बाहु-दंड संचल्लिउ
 “ इउ वणु इउ सरोरु धम्म-दुउ^१ करि खल-विहि जं पइं पारदुउ ”
 ॥घत्ता॥ चितंतु एम उब्भड वयणु दूर-विसज्जिय-मरण-भउ
 संचल्लिउ सं-मुहु^२ वण-काणणहो णं मुक्कंकुसु मत्त-गउ ॥ २४

(३)

पइदो वर्णिदो वणे तस्मि काले पहिदो तहिं दुण्णिरिक्खे खयाले
 दिसा-मंडलं जत्थ णाउं अ-लक्खं पहायं पि जाणिज्जए जस्मि दुक्खं
 भमंतो विभीसावणं तं वणं सो णियच्छेइ दु-प्पिच्छ राई स-रोसो
 कहिं-चि प्पएसे स-जूहं गयंदं महा-लोल कल्लोल-गंडं स-णिहं
 कहिं-चि प्पएसे णिएउं णरिदं ण णट्टं ण रुट्टं स-दपं मइंदं २९
 कहिं-चि प्पएसे घणं कज्जलाहंगयं^३ भुंडिणी-सावराहं वराहं
 कहिं-चि प्पएसे समुण्णोण्ण-घोसो हुओ पायडो वंस-याले हुयासो
 कहिं-चि प्पएसे मऊरं पमत्तं णडंतं पि अप्पाणयं विण्णडंतं

१. धम्मदुउ । २. सम्मुहु । ३. कज्जलाहं गयं ।

एतत् चिन्तयन् विषादेन मुक्तः विधूय बाहुदंडौ संचलितः
 “एतद् वनं एतत् शरीरं धर्मार्थकं कुरु खलविधे यत्त्वया प्रारब्धं ”
 ॥घत्ता॥ चिन्तयन् एवं उद्धटं वचनं दूरविमृष्टमरणभयः
 संचलितः सम्मुखं वनकाननस्य यथा मुक्तांकुशः मत्तगजः ॥

(३)

प्रविष्टः वणिगिन्द्रः वनं तस्मिन् काले प्रभृष्टः तस्मिन् दुर्निरीक्ष्ये तरुखंडे
 दिशामंडलं यत्र ज्ञातुं अलक्ष्यं प्रभातं अपि ज्ञायते यस्मिन् दुःखं
 भ्राम्यन् बिभीषणं तं वनं सः पश्यति दुष्प्रेक्ष्यां रात्रिं सरोषः
 कस्मिँश्चित् प्रदेशे सयूथं गजेद्रं महालीलं कल्लोलगंडं सनिद्रं
 कस्मिँश्चित् प्रदेशे द्रष्टुं नरेन्द्रं न नष्टं न रुष्टं सदपं मृगेन्द्रं
 कस्मिँश्चित् प्रदेशे घनं कज्जलाभांगकं वराहीसापराधं वराहं
 कस्मिँश्चित् प्रदेशे समुन्नतोनतघोषं भूतं प्रकटं वंशजाले हुतारं
 कस्मिँश्चित् प्रदेशे मयूरं प्रमत्तं नृत्यन्तं अपि आत्मानं विगोपायन्तं

॥घत्ता॥ अ०वियल-चित्तु मुणेवि गय एम सु०इरु हिंडंतु थिउ
अइ०मुत्तय-मंडइ दुमहो तलि वियड-सिला०यलि वीसमिउ ॥ ३४

(४)

कर०चरण धुएवि वर०कुसुम लेवि जिणु सुमिरिवि पुप्फंजलि खिवेवि
फासुय-सु०यंध-रस-परिमलाइं अहिलसिवि अ-सेसइं तरु-हलाइं
थिउ वोसवंतु खणु इक्कु जाम दिण-मणि अत्थ०वणहु दुक्कु ताम
हुअ संझ तेय-तंबिर स-राय रत्तंबरु णं पंगुरिवि आय
पहि पहिय थक्क विहडिय रहंग णिय०णिय-आवासहो गय विहंग ३९
मउलिय रविंद वम्महु वितट्टु^१ उत्पन्न बाल-मिहुणहं मरट्टु
परिगलिय संझ तं णिएवि राइ अ०सइ व संकेयहो चुक्क णाइ
हुअ कसण स०वत्ति व मच्छरेण सिरि पहय णाइ मसि-खप्परेण
हुअ रयणि बहल-कज्जल-समील जगु गिलिवि णाइ थिय विसम-सील

१ इलालना मूळमां छेल्लो अक्षर छपातां खरी गयो छे; गुणे वितत्तु
सुबारो मूके छे; हुं वितट्टु एम सुधारं छुं.

॥ घत्ता ॥ अविचलचित्तः ज्ञात्वा गतः एवं सुचिरं हिण्डमानः स्थितः
अतिमुक्तकर्मंडपे द्रुमस्य तले विकटशिलातले विश्रान्तः ॥

(४)

करचरणान् धावित्वा वरकुसुमानि लत्वा जिनं स्मृत्वा पुष्पांजलिं क्षिप्वा
प्राशुकसुगंधरसपरिमलानि अभिलष्य अशेषाणि तरुफलानि
स्थितः विश्राम्यन् क्षणं एकं यावत् दिनमणिः अस्तमनं दौकितः तावत्
भूता संध्या तेजस्ताम्रा सरागा रक्तांबरं यथा परिधाय आगता
पथि पथिकाः स्थिताः विघटिताः रथांगाः निजनिजआवासं गताः विहंगाः
मुकुलितानि अरविन्दानि मन्मथः विततः उत्पन्नः बालमिथुनानां गर्वः
परिगलिता संध्या तद् दृष्ट्वा रागेण असती इव संकेतात् च्युता यथा
भूता कृष्णा सपत्नी इव मत्सरेण शिरसि प्रहता यथा मषिकर्परेण
भूता रजनी बहलकज्जलसमा जगत् गिलित्वा यथा स्थिता विषमशीला

अवरुण्यरु पयडंतेहि गुञ्जु मिहुणहि पारंभिउ सु·रय-जुञ्जु
 षहइ पडिवणिण करालि कालि गह·भूअ-जक्ख·रक्खस-वमालि
 वणि विसमि विणसि विचित्ति' पत्तु तह वि हु अ·कंपु कमल·
 सिरि-पुत्तु

॥घत्ता॥ परमिद्धि पंच हियवइ धरेवि दु·विहें पच्चक्खाणु किउ
 अहियरिउ मंत सत्तक्खरउ परमप्पउ ज्ञायंतु थिउ ॥ ४८

(५)

परिगलिय रयणि पयडिउ विहाणु णं पुणु वि गवेसउ आउ भाणु
 जिणु संभरंतु संचलिउ धीरु वणि हिंडइ रोमंच्चिय-सरीरु
 सु-णिमित्तइं जायइं तासु ताम गय पयहिणंति उट्टेवि साम
 वामंगि सुत्ति रुडुरुहइ वाउ पिय-मेलावउ कुलुकुलइ काउ
 वामउ किलिक्किचिउ लावण षाहिणउ अंगु दरिसिउ मएण ५३
 षाहिणु लोयणु फंदइ स-बाहु णं भणइ 'एण मग्गेण जाहु'
 थोवंतरि दिट्ठु पुराण पंथु भविण वि णं जिण-समय-गंथु

१ विचित्त ।

परस्परं प्रकटयद्भिः गुह्यं मिथुनैः प्रारब्धं सुरतयुद्धं
 एतस्मिन् प्रतिपन्ने कराले काले ग्रहभूतयक्षरक्षःकलकले
 वने विषमे विदेशे विचित्रे प्रातः तथापि खलु अकंपः कमलश्रीपुत्रः
 ॥घत्ता॥ परमेष्ठिनः पंच हृदये धृत्वा द्विविधेन प्रत्याख्यानं कृतं
 अभिचर्य मंत्रं सप्ताक्षरं परमात्मानं ध्यायन् स्थितः ॥

(५)

परिगलिता रजनी प्रकटितं विभानं यथा पुनः अपि गवेषकः आयातः भानुः
 जिनं संस्मरन् संचलितः धीरः वने हिंडते रोमांचितशरीरः
 सुनिमित्तानि जातानि तस्य तावत् गतः प्रदक्षिणान्ते उड्डीय श्यामः
 वामांगे सुप्ते मन्दं वहति वायुः प्रियमैलापकं आक्रंदते काकः
 वामतः किलकिलारवः कृतः लावकेन दक्षिणतः अंगं दर्शितं मृगेण
 दक्षिणं लोचनं स्पन्दते सबाहु यथा भणति ' अनेन मार्गेण यात '
 स्तोकान्तरे दृष्टः पुराणः पन्थाः भव्येन अपि इव जिनसमयग्रन्थः

सप्पुरिसु वियप्पइ “ षण होमि विग्जा-हर सुर ण छिवति भूमि
णउ जक्खहं रक्खहं किण्णराहं लइ इत्थु आसि संचरु णराह ”
संचल्लिउ तेण पहेण जाम गिरि-कंदरि सो वि पइहु ताम
धितवइ धीरु सुंडोरु वीरु “ लइ को वि षउ भक्खउ सरीरु
पइसरमि षण विवरंतरेण णिव्वडिउ कज्जु किं वित्थरेण ”
॥घत्ता॥ दु-त्तरु दुलंघु दूरंतरिउ ताम जाम संचरहिं णउ
भणु काइं ण सिज्झइ स-उरिसहं^१ अवगणंतहं मरण-भउ ॥ ६२

(६)

सुहि स-यण मरण-भउ परिहरेवि अहिमाणु माणु पउरिसु सरेवि
सत्त-क्खर-अहिमंतणु करेवि चंद-प्पहु जिणु हियवइ धरेवि
गिरि-कंदरि विवरि पइहु बालु अंतरिउ णाईं कालेण कालु
संचरइ बहल-कज्जल-तमालि णं जिउ वामोह-तमोह-जालि
सेइउ णिरुद्ध-पवणुच्छवेण^२ बधिरिउ पमत्त-महु-अर-रवेण ६७

१. सउरिसहो (द.) सउरिसहं (गु.) । २ स्वीकृत पाठ प्रमाणे (गु.)
निरुद्ध पवणुच्छवेण ।

सत्पुरुषः विकल्पते “अनेन भवामि विद्याधराः सुराः न स्पृशन्ति भूमिं
न खलु यक्षाणां रक्षसां किन्नराणां ननु अत्र आसीत् संचरः नराणां ”
संचलितः तेन पथा यावत् गिरिकंदरे सः अपि प्रविष्टः तावत्
चिन्तयति धीरः शौण्डीरः वीरः “बाढं कोऽपि एतत् भक्षयतु शरीरं
प्रविशामि अनेन विवरांतरेण निष्पन्नं कार्यं किं विस्तरेण ”
॥घत्ता॥ दुस्तरं दुर्लभं दूर-अन्तरितं तावत् यावत् संचरन्ति न
भणामि किं न सिध्यति सपौरुषाणां अवगणयतां मरणभवं ॥

(६)

सुद्धं स्वजनं मरणभयं परिहृत्य अभिमानं मानं पौरुषं स्मृत्वा
सप्ताक्षराभिर्मंत्रणं कृत्वा चंद्रप्रभं जिने हृदये धृत्वा
गिरिकंदरे विवरे प्रविष्टः बालः अन्तरितः यथा कालेन कालः
संचरति बहलकज्जलतमसि यथा जीवः व्यामोहतमःओघजाले
स्विन्नः निरुद्धपवनोत्स्पर्शेन बधिरितः प्रमत्तमधुकररवेण

चिन्तित अचिन्त-णिन्वुइ-वसेण कंटइउ अ-सम-साहस-रसेण
 अणुसरइ जाम थोवंतरालु तं णयरु दिट्ठु ववगय-तमालु
 चउ-गोउर-चउ-पासाय-सारु चउ-धवल-पओलि-दुवार-फारु
 मणि-रयण-कंति-कब्बुरिय-देहु सिय-कमल-धवल-पंडुरिय-गोहु
 ॥घत्ता॥ तं तेहउ घण-कंचण-पउरु दिट्ठु कुमारि वर-णयरु

सियबंधु वि-यणु वि-च्छाय-छवि णं विणु णीरिं कमल-सरु ॥ ७३

(७)

तं पुर पविस्समाणण तेण दिट्ठयं
 तं ण तित्थु किं पि जं ण लोयणाण इट्ठयं
 वावि-कूव-सु-प्पहूव-सु-प्पसण्ण-वण्णयं
 मढ-विहार-देहुरेहिं सुट्ठु तं रवण्णयं
 देव-मंदिरेसु तेसु अंतरं णियच्छण
 सो ण तित्थु जो कयाइ पुज्जिरुण पिच्छण
 सुरहि-गंध-परिमलं पसुण्णहिं फंसण

७८

चिन्तातुरः अचित्यनिर्वृतिवशेन कंटकितः असमसाहसरसेन
 अनुसरति यावत्स्तोकान्तरालं तन्नगरं दृष्टं व्यपगततमः
 चतुःगोपुरचतुःप्रासादसारं चतुःधवलप्रतोलिद्वारस्फारं
 मणिरत्नकांतिकर्बुरितदेहं सितकमलधवलपांडुरितगेहं
 ॥ घत्ता ॥ तत् तादृशं धनकाञ्चनप्रचुरं दृष्टं कुमारेण वरनगरं

श्रीतात् विजनं विच्छायछवि यथा विना नीरेण कमलसरः ॥

(७)

तत् पुरं प्रविशता तेन दृष्टं

तत् न तत्र किमपि यत् न लोचनानां दृष्टं

वापीकूपसुप्रभूतसुप्रसन्नवर्णकं

मठविहारदेवकुलैः सुष्टु तत् रमणीयं

देवमन्दिरेषु तेषु अन्तः पश्यति

सः न तत्र यः कदापि पूजयित्वा प्रेक्षते

सुरभिगन्धपरिमलं प्रसूनेभ्यः स्पृशति

सो ण तित्थु जो करेण गिण्हऊण वासए
 पिक्क-सालि-धण्णयं पणट्टयम्मि ताणए
 सो ण तित्थु जो घरम्मि लेवि तं पराणए ८३
 सर-वरम्मि पंक्क-याइं भमिर-भमर-कंदिरे
 सो ण तित्थु जो खुडेवि णेइ ताइं मंदिरे
 हत्थ-गिज्झ-वर-फलाइं विभरण पिक्कए
 केण कारणेण को वि तोड्डिउं ण' भक्खए
 पिच्छिऊण पर-धणाइं खुब्भए ण लुब्भए ८८
 अप्पणम्मि अप्पए वियप्पए सु चिंतए'
 " पुत्ति-चोज्जु^२ पट्टणं विचित्त-बंध-बंधयं
 घाहि मिच्छ तं जणं' दु-रक्खसेण खद्धयं
 पुत्ति-चोज्जु रा-उलं विचित्त-भंगि-भंगयं
 आसि इत्थु जं पहुं ण याणिमो कहुं गयं

१. (द.) तोड्डिउं ण । (गु.) तोड्डिऊण । २. विक्रप्पए सु चिन्तए (द.)
 विक्रप्पएषु चित्तए (गु.) ३. पुत्तिचोज्जु (द.) पुत्ति चोज्जु (गु.) ४ बाह्मिच्छि-
 तंजणं (द.); (गु.) ने कशो सुघारो बताववानो नथी

सः न तत्र यः करेण गृहीत्वा जिघ्रति
 पक्वशालिधान्यके प्रनष्टे त्राणाय
 सः न तत्र यः गृहे लत्वा तत् धानयति
 सरोवरे पंक्कजानि भ्रमिरभ्रमरक्रंदिनि
 सः न तत्र यः त्रोटयित्वा नयति तानि मंदिरे
 हस्तप्राह्यवरफलानि विस्मयेन प्रेक्षते
 केन कारणेन कः अपि त्रोटयित्वा न भक्षयति
 प्रेक्ष्य परधनानि क्षुभ्यति न लुभ्यति
 आत्मनि आत्मने विकल्पते सः चिंतयति
 " आश्चर्यं, पट्टनं विचित्रबंधबद्धकं
 व्याधिना म्लेच्छेन स जनः दुःराक्षसेन जग्धः
 आश्चर्यं, राजकुलं विचित्रभंगीभग्नकं
 आसीत् अत्र यः प्रभुः न जानोमः कुत्र गतः

पुत्ति-चोज्जु कारणं ण याणिमो अ-संहमं
एक-मित्तएहिं कस्स दिज्जण सु-विभमं ”

॥घत्ता॥ विहुणिय-सिरु भरडक्खिय-ल्योयणु पइं पइं विभइ
अ-णिमिस-जोअणु
णघ-तरु-पल्लव-दल-सोमालउ हिंडइ तित्थु महा-पुरि बालउ ॥९७

(८)

पिक्खइ मंदिराइं फलअद्धुग्घाडिय-जाल-गघक्खइं
अद्ध-पलोइराइं णं णव-वहु-णयण-कडक्खइं
अह फलहंतरेण दरिसिय-गुज्जंतर-देसइं
अद्ध-पयंधियाइं विलयाण व ऊरु-पयसइं
पिक्खइ आवणाइं भरियंतर-भंड-समिद्धइं
पयडिय-पणयाइं णं णाइणि-मउडइं चिधइं
एक-धणाहिलास-पुरिसाइ व रंधि पलित्तइं
वरइत्त-जुवाणइं णं वहु-कुमारिहु चित्तइं

१०२

आश्चर्यं कारणं न जानीमः असंभ्रमं
एकमात्राय कस्मै दीयते सुविभ्रमं ”

॥घत्ता॥ विधूतशिराः विस्फारितलोचनः पदे पदे विस्मयेन अनिमेषदर्शनः
नवतरुपल्लवदलसुकुमारः हिंडते तत्र महापुरे बालः ॥

(८)

प्रेक्षते मंदिराणि फलकार्धोद्घाटितजालगवाक्षाणि
अर्धप्रलोकिनः यथा नववधूनयनकटाक्षान्
अथ फलकान्तरेण दर्शितगुह्यान्तर्देशान्
अर्धप्रबद्धान् वनितानां यथा ऊरुप्रदेशान्
प्रेक्षते आपणान् भरितान्तर्भाण्डसमृद्धान्
प्रकटितपन्नगानि (पण्यान्) यथा नागिनीमुकुटे चिह्नानि
एकधनाभिलाषान् पुरुषान् इव रंध्रे प्रदीप्तान्
वरयितृयूनः इव श्रेष्ठकुमारीषु (णाम्) चित्तानि (चित्राणि)

जोषसर-विवाय-करणाइं व जोइय-थंभइं
 विहडिय-णेसणाइं मिहुणाण व सु-र्यारंभइं
 पिकखइ गो-उराइं परिवज्जिय-गो-पय-मग्गाइं
 पासायंतराइं पवणुद्धुअ-धवल-धयग्गाइं
 जाइं जणाउलाइं चिरु आसि महंतर-भवणइं
 ताइं मि णि-ज्झुणाइं सु-र्यइं सम्मत्तइं^१ मिहुणइं
 जाइं णिरंतराइं चिरु पाणिय-हारिहु तित्थइं
 ताइं वि विहि-वसेण ह्अइं^२ णी-सह सु-दु-त्थइं

१०७

॥घत्ता॥ सिय-वंत-णियाणइं णिइवि तहो उम्माहउ अंगइं भरइ
 पिकखंतु णियय-पडिबिब-तणु सण्णित्तं सण्णित्तं संचरइ ॥ ११५

(९)

भमइ कुमार विचित्त-स-रूषे सव्वंगि अरुत्तेरय-भूए
 “ हा विहि पट्टणु सुट्टु रवणणउ किर कज्जेण केण थिय सुण्णउं
 हट्ट-मग्गु कुल-शील-णित्तहिं सोह ण देइ रहिय वणि-उत्तहिं

१. (द.) सुरवइ सम्मत्तइं (गु.) सुरइ समत्तइं । २. हुअइं ।

योगीश्वरविवादकरणानि इव यौगिक(दृष्ट)स्तंभानि(स्तंभान्)

विघटितनिवसना(नि)न् मिथुनानां इव सुरतारंभान्

प्रेक्षते गोपुरान् परिवर्जितगोपदमार्गान्

प्रासादांतराणि पवनोद्धूतधवलध्वजाप्राणि

यानि जनाकुलानि चिरम् आसन् महत्तराणि भवनानि

तानि अपि निर्ध्वनीनि सुरते समाप्ते मिथुनानि

यानि निरंतराणि चिरं पानीयहारिणीनां तीर्थानि

तानि अपि विधिवशेन भूतानि निःशब्दानि सुदुःस्थानि

॥घत्ता॥ श्रीमन्निदानानि दृष्ट्वा तस्य उन्माथः अंगानि भरति

प्रेक्षमाणः निजकतनुप्रतिबिंबं शनैः शनैः संचरति ॥

(९)

आम्यति कुमारः विचित्रस्वरूपेण सर्वांगेन आश्चर्यभूतेन

“ हा विधे पट्टनं शोभनं रमणीयं किल कार्येण केन स्थितं शून्यं

आपणमार्गः कुलशीलनियुक्तैः शोभां न ददाति रहितः वणिकपुत्रैः

टिट्टा-उत्तर्षहिं विष्णु टिट्टउ णं गय-जोव्वणाउ मयरट्टउ
 घर-घर-पंगणेहिं आहोयइं सोह ण विंति विवज्जिय-लोयइं
 सोवरणइ मि रसोइ-पषसइं विणु सज्जणहिं णाई पर-देसइं
 ॥घत्ता॥ हा किं बड्ड-वाया-वित्थरिण भापं दुहिण को ण भरिउ
 तं केम पडीवउ संमिलइ जं खय-कालि अंतरिउ ” ॥ १२३

(१०)

एम दिट्ठु तं पट्टणु बालें खय-कालावसाणु णं कालें
 लीलइ परिसक्कंतु महाइउ जस-हण-राय-दुवारु पराइउ
 राउल-सीह-दुवारइं^१ पिक्खइ दर-वियसंति णाई स-विलक्खइं
 दिक्खइ णिग्गयाउ गय-सालउ णं कुल-तियउ विणासिय-सीलउ
 पिक्खइ तुरय-वलत्थ-पषसइं पत्थण-भंगाइ व विगयासइं १३८
 पिक्खइ सहु पंगणउ विचित्तउ चिर-चंदण-छड-कहमि लिंत्तउ
 पिक्खइ कणय-वीदु सिंहासणु छत्तु स-चिंधु स-चामर-वासणु

१ राउल सीहदुवारहो (द. गु.) २ अहिं दिक्खइ ने बदले पिक्खइ
 बांचु वधारे सारं छे.

धूतकारैः विना धूतगृहं यथा गतयौवनाः वारवनिताः

वरगृहप्राङ्गणैः आभोगाः शोभां न ददति विवर्जितलोकाः

सोपकरणाः अपि रसवतीप्रदेशाः विना सज्जनैः यथा परदेशाः

॥घत्ता॥ हा किं बहुवाचाविस्तरेण अनेन दुःखेन को न भरितः

तत् कथं प्रतीपं सम्मीलति यत् क्षयकालेन अंतरितं ” ॥

(१०)

एतादृशं दृष्टं तत् पट्टनं बालेन क्षयकालावसानं यथा कालेन

लीलया परिक्राम्यन् महात्मा यशोधनराजद्वारं परागतः

राजकुलसिंहद्वाराणि प्रेक्षते दर-विकसन्ति यथा सवैलक्ष्याणि

पश्यति निर्गजाः (निर्गताः) गजशालाः यथा कुलस्त्रियः विनाशितशीलाः

प्रेक्षते तुरगपर्यस्तप्रदेशान् प्रार्थनाभंगान् इव विगताशान् (अश्वान्)

प्रेक्षते सर्वं प्रांगणं विचित्रं चिरं चंदनछटाकर्दमेन लिप्तं

प्रेक्षते कनकपीठं सिंहासनं छत्रं सचिहं सचामरवसनं

णिःपहु पहु-परिवार-विवज्जिउ हसइ व णाहं विलक्खु अलज्जिउ
मणि-कंचण-चामरइ णियच्छइ चामर-गाहिणीउ ण उ पिच्छइ
॥घत्ता॥ सह-मंडवि राय-जसो-हणहो पिक्खवि परिसक्कंतु णर
मुत्ता-हल-माल-ञ्जुलक्कुइहिं रुवइ व थोरंसुवहिं घर ॥ १३४

(११)

आउह-साल विसाल विसंति चित्त विचित्त परामरिसंति
अग्घाइउ सुगंधु मय-परिमलु णं पुव्व-क्किय-सु-क्किय-महा-फलु
सोउ करिवि नव-कमल-दल-ञ्छिण णं णीसासु मुक्कु घर-लच्छिण
तूर-भेरि-दडि-संख-सहासइ वीणालावणि वंस-विसेसइ
“ जस-हण सामि-साल अच्छंतइ^१ पुर-पउरालंकार समत्तइ १३९
एवहिं अमहहिं को वज्जावइ ” थक्कइ मउणु लएविणु णावइ
बहु-विलास-मंदिरइ पईसिवि रइ-हरि भमिवि तवंगि बईसिवि
णिग्गउ भविस-यत्तु अ-विसण्णउ चंद-एपह-जिण-भवणु पवण्णउ

१. अच्छंतए । (द. गु.)

निष्प्रभं प्रभुपरिवारविवर्जितं हसति इव यथा विलक्षः अलज्जितः
मणिकाञ्चनचामरान् पश्यति चामरप्राहिणीः न तु प्रेक्षते
॥घत्ता॥सभामंडपे यशोधनराजस्य प्रेक्ष्य परिक्राम्यन्तं नरं
मुक्ताफलमालाञ्जलकृतिभिः रोदिति इव स्थूलाश्रुभिः गृहं ॥

(११)

आयुधशालां विशालां विशता चित्रं विचित्रं परामृशता
आघ्रातः सुगंधिः मदपरिमलः यथा पूर्वकृतसुकृतमहाफलं
शोकं कृत्वा नवकमलदलास्या यथा निःश्वासः मुक्तः गृहलक्ष्म्या
तूरभेरिदडिशंखसहस्राणि वीणालापने वंशविशेषाः
“ यशोधने स्वामिश्रेष्ठे सति पुरप्रवरालंकारे समाप्ते
एतादृशैः अस्माभिः कः वादयति ” तिष्ठन्ति मौनं लात्वा यथा
बहुविलासमंदिराणि प्रविश्य रतिगृहे भ्रान्त्वा मञ्चे उपविश्य
निर्गतः भविष्यदत्तः अविषण्णः चंद्रप्रभजिनमवगं प्रपन्नः

॥घत्ता॥ तं पुणु भवणु णिषवि धवलुत्तुंग-विसालु

वियसिय-वयण-रविदु^१ मणि परिओसिउ बालु ॥ १४५

(१२)

दिहु जिणालुउ भविस-णरिदि णं गंदीसर-दीउ सुरिदि

पवराराम-गाम-परियंचिउ इंद-णरिद-सुरिदिहि अंचिउ

धवलुत्तुंग-सिहरु सु-विसालुउ लण-ससि-कंत-कंति-सोमालुउ

वर-मणि-किरण-कंति-सोहिल्लुउ सइं चितु व दिद-बद्ध-कडिल्लुउ

आगम-जुत्ति-पमाण-विहंजिउ मणि-मोत्तिय-पवाल-पह-रंजिउ

बहु-घण-घुसिण-पंकि पडियंकिउ सुह-लक्खण-लक्खण^२ चच्चंकिउ

अग्गइ कमल-वावि सु-मणोहर णं कामिणि स-च्छाय-पओ-हर

तहि अवयरिवि अंगु पक्खालिवि कमलइं खुडिवि धुषवि अणुमालिवि

अहि-मुहुं चलिउ धवल-सिय-वाहहो दिहु बिबु चंद-पह-णाहहो

॥घत्ता॥ परिअंचिवि अंचिवि परम-गुरु अवलोइवि सव्वायरेण

सम-दिडिष सामाइउ करेवि थुइ आढत्त णरेसरेण ॥

१. वयणु रविदु । (द. गु.) २. लक्खणि ।

॥घत्ता॥ तत् पुनः जिनभवनं दृष्ट्वा धवलोत्तुंगविशालं

विकसितवदनारविदः मनसि परितुष्टः बालः ॥

(१२)

दृष्टः जिनालयः भविष्यनरेन्द्रेण यथा नंदीश्वरद्वीपः सुरेन्द्रेण

प्रवरारामप्रामपर्यंचितः इन्द्रनरेन्द्रसुरेन्द्रैः अर्चितः

धवलोत्तुंगशिखरः सुविशालः क्षणशशिकांतकांतिसुकुमारः

वरमणिकिरणकांतिशोभितः स्वयं चित्रं इव दृढबद्धकटिकः

आगमयुक्तिप्रमाणविभक्तः मणिमौक्तिकप्रवालप्रभारंजितः

बहुघनघुसृणपंकेन प्रत्यंकितं शुभलक्षणलक्षणचर्चाकितं

अग्रे कमलवापी सुमनोहरा यथा कामिनी सच्छायपयोधरा

तस्याम् अवतीर्थे अंगं प्रक्षाल्य कमलानि त्रोटयित्वा धावित्वा अनुमाल्य

अभिमुखं चलितः धवलश्रीवाहस्य दृष्टं बिंबं चंद्रप्रभनाथस्य ।

॥घत्ता॥ पर्यंच्य अर्चित्वा परमगुरुं अवलोक्य सर्वादरेण

समदृष्ट्या सामायिकं कृत्वा स्तुतिः आरब्धा नरेश्वरेण ॥

(१३)

तिलय-दीवंतर-त्थेण चंद-प्पहं संथुअं भविस-यत्तेण चंद-प्पहं
 “ भरह-खेत्तम्मि काले चउत्थे जण वट्टमाणम्मि तस्सेय तित्थेसण
 सिंसिर-कालम्मि उण्हालण पाउसे मत्त-लोयम्मि दस-लक्ख-पुव्वाउसे
 जस्स माणं धणूणं दिवड्ढं सयं जेण पत्तं पवित्तं सिवं सासयं
 अट्टमं जेण तित्थं पवित्ताइयं जस्स जम्मे ति-लोयम्मि वद्धावियं
 जस्स वायाइं भुवण-त्तयं मोइयं केवलेणं ति-लोयं पउज्जोवियं
 जेण मिच्छत्त मोहं च णिण्णासियं दिव्व-भासतरेणं जयं मासियं
 जेण लोयस्स लोहत्तणं फेडियं दुट्ट-कंदप्प-दप्पं च पंचेडियं
 अ-प्पमत्ताण भत्ताण संती सया देसिउं दाविया जीव-लोण दया
 णाह कज्जेण तेणं मण संथुओ जेण तम्हाण पासं गमं तक्कुओ
 देहि अम्हाण माणम्मि काउं दयं अ-क्खयं अ-व्वयं तं महंतं पयं”
 ॥घत्ता॥ तहिं तिलय-दीवि भविसि णमिउं इत्थु काले धण-वइ थुणइ
 “अणुणंत-पढंत-सुणंतहं मि देहि भडारा विमल-मइ ॥”

१. (द.) आ प्रमाणे (C हाथप्रतनी) पुष्पिका नौधे छे:—

इय भविसत्तकहाए पयडियधम्मत्थकाममोक्खाए बुद्धधणवालकयाए पंचमि-
 फलवण्णणाए भविसत्ततिलकपुरवण्णणो णाम चउत्थो संधीपरिच्छेओ सम्मत्तो ॥

(१३)

तिलकद्वीपान्तरस्थेन चंद्रप्रभः संस्तुतः भविष्यदत्तेन चंद्रप्रभः

“ भरतक्षेत्रे काले चतुर्थे जगति वर्तमाने तस्यैव तीर्थेश्वरे
 शिशिरकाले उष्णकाले प्रावृषि मर्त्यलोके दशलक्षपूर्वायुषि
 यस्य मानं धनुषां द्वयर्धं शतं येन प्राप्तं पवित्रं शिवं शाश्वतं
 अष्टमं येन तीर्थं पवित्रायितं यस्य जन्मनि त्रिलोके वर्षापितं
 यस्य वाचया भुवनत्रयं मोचितं कैवल्येन त्रिलोकं प्रोद्घोषितं
 येन मिथ्यात्वं मोहः च निर्नाशितः दिव्यभाषान्तरेण जगद् भाषितं
 येन लोकस्य लोभः विनाशितः दुष्टकंदर्पदर्पः च दलितः
 अप्रमत्तानां भक्तानां शान्तिं सदा देशयितुं दर्शिता जीवलोके दया
 नाथ कार्येण तेन मया संस्तुतः येन युष्माकं पार्श्वे गच्छामि स्वजनः
 देहि अस्मभ्यं माने कृत्वा दयां अक्षयं अव्ययं तत् महत् पदं ”

॥घत्ता॥तस्मिन् तिलकद्वीपे भविष्येण नतः अस्मिन् काले धनपतिः स्तौति

“ अनुजानद्भ्यः पठद्भ्यः शृण्वद्भ्यः अपि देहि भडारक विमलमतिं ॥

॥ सप्तममुद्धरणम् ॥

[जोशुन्दु ।]

॥ परमप्पपयास-दोहासमुच्चउ ॥

जे जाया ह्याणगियण कम्म-कलंक डहेवि
णिञ्च निरंजण णाण-मय ते परमप्प णमेवि ॥ १ ॥
ते हउ वंदउं सिद्ध-गण अच्छहिं जे वि हवंत
परम-समाहि-महगियण कम्मिघणइं हुणंत ॥ २ ॥
जे परमप्पु णियंति मुणि परम-समाहि धरेवि ५
परमाणंदह कारणिण तिण्णिण वि ते वि णमेवि ॥ ३ ॥
भाविं पणविवि पंच-गुरु सिरि-जोशुन्दु जिणाउ^१
भट्ट-पहा-यरि विण्णविउ^२ विमलु करेविणु भाउ ॥ ४ ॥

१. तेहउ । २. अत्थाह । ३. जिणाउ । ४. विण्णयउ ।

॥ योगीन्द्रः ॥

॥ परमात्मप्रकाश'दोहा'समुच्चयः ॥

ये जाताः ध्यानाग्निना कर्मकलंकान् दग्ध्वा
नित्याः निरञ्जनाः ज्ञानमयाः तान् परमात्मनः नत्वा ॥१॥
तानहं वन्दे सिद्धगणान् तिष्ठन्ति ये अपि भवन्तः
परमसमाधिमहाग्निना कर्मन्धनानि जुह्वन्तः ॥२॥
य परमात्मान पश्यन्ति मुनयः परमसमार्धिं धृत्वा
परमानंदस्य कारणेन त्रीनपि तानपि नत्वा ॥३॥
भावेन प्रणम्य पञ्चगुरून् श्रीयोगीन्द्रः एव नाम
भट्टप्रभाकरेण विज्ञातः विमलं कृत्वा भावम् ॥४॥

“ गउ संसारि वसंताहं सामिय कालु अणंतु
 पर महं किं पि न पत्तु सुहु दुक्खु जि पत्तु महंतु ॥ ५ ॥
 चउ-गइ-दुक्खहं तत्ताहं जो परमप्पउ को इ
 चउ-गइ-दुक्ख-विणास-यरु कहहु पसापं सो वि” ॥ ६ ॥
 “ पुण पुण पणविवि पंच-गुरु भाविं चित्ति धरेवि
 भट्ट-पहा-यर णिसुणि तुहं अप्पा ति-विहु कहेवि ॥ ७ ॥
 मूदु वियक्खणु बंभु परु अप्पा ति-विहु हवेइ १५
 देहु जि अप्पा जो मुणइ सो जणु मूदु हवेइ ॥ ८ ॥
 देह-विभण्णउ^१ णाण-मउ जो परमप्पु णिषइ
 परम-समाहि-परिट्ठियउ पंडिउ सो जि हवेइ ॥ ९ ॥
 ति-हुयण-वंदिउ सिद्धि-गउ हरि-हर झायहि जो जि
 लक्खु अ-लक्खे धरिवि थिरु मुणि परमप्पउ सो जि ॥ १० ॥
 वेयहि सत्थहि इंदियहि जो जिय मुणहु ण जाइ
 णिम्मल-झाणह जो विसउ सो परमप्पु अणाइ ॥ ११ ॥

१. विभण्णउ ।

“ गतः संसारे वसतां स्वामिन् कालः अनन्तः
 परं मया किमपि न प्राप्तं सुखं दुःखमेव प्राप्तं महत् ॥५॥
 चतुर्गतिदुःखैः तप्तानां यः परमात्मा कोऽपि
 चतुर्गतिदुःखविनाशकरः कथयत प्रसादेन तम् अपि” ॥६॥
 पुनः पुनः प्रणम्य पंचगुरून् भावेन चित्ते धृत्वा
 भट्टप्रभाकर निश्रुणु त्वं आत्मानं त्रिविधं कथयामि ॥७॥
 मूढः विचक्षणः ब्रह्म परं आत्मा त्रिविधः भवति
 देहमेव आत्मानं यः मनुते सः जनः मूढः भवति ॥८॥
 देहविभिन्नं ज्ञानमयं यः परमात्मानं पश्यति
 परमसमाधिपरिस्थितः पण्डितः स एव भवति ॥९॥
 त्रिभुवनवन्दितं सिद्धिगतं हरिहरौ ध्यायतः यम् एव
 लक्ष्यम् अलक्ष्येण धृत्वा स्थिरं मन्यस्व परमात्मानं तमेव ॥१०॥
 वेदैः शास्त्रैः इन्द्रियैः यः जीव, मंतुं न याति
 निर्मलध्यानस्य यो विषयः स परमात्मा अनादिः ॥११॥

केवल-दंसण-णाणमउ केवल-सुक्ख-सहाउ
 केवल-वोरिउ सो मुणहिं जो जि परावरु भाउ ॥ १२ ॥
 जेहउ णिम्मलु णाणमउ सिद्धिहि णिवसइ देउ २५
 तेहउ णिवसइ बभु परु देहहं मं करि मेउ ॥ १३ ॥
 जें दिट्ठि तुट्ठंति लहु कम्मइ पुव्व-कियाइं
 सो परु जाणहि जोइया देहि वसंतु ण काइं ॥ १४ ॥
 अ-मणु अ-णिदिउ णाणमउ मुत्ति-विरहिउ चि-मित्तु
 अप्पा इंदिय-विसउ ण वि लक्खणु एहु णिरुत्तु ॥ १५ ॥ ३०
 भव-तणु-भोय-विरत्त-मणु जो अप्पा झाएइ
 तासु गुरुक्की वेल्लडी संसारिणि तुट्ठइ ॥ १६ ॥
 देहा-देवलि जो वसइ देउ अणाइ अणंतु
 केवल-णाण-फुरंत-तणु सो परमप्यु णिभंतु ॥ १७ ॥
 देहे वसंतु वि ण वि छिवइ णियमें देहु जि जो जि ३५
 देहिं छिप्पइ जो जि ण वि मुणि परमप्यउ सो जि ॥ १८ ॥

केवलदर्शनज्ञानमयः यो केवलसौख्यस्वभावः
 केवलवीर्यस्तं मनुष्य यः एव परापरो भावः ॥१२॥
 यादृशः निर्मलः ज्ञानमयः सिद्धौ निवसति देवः
 तादृग् निवसति ब्रह्म परं देहे मा कुरु भेदम् ॥१३॥
 येन दृष्टेन त्रुट्यंति लघु कर्माणि पूर्वकृतानि
 तं परं जानासि योगिन् देहे वसंतं न किम् ॥ १४ ॥
 अमनस्कः अनिन्द्रियः ज्ञानमयः मूर्तिविरहितः चिन्मात्रः
 आत्मा इन्द्रियविषयः नापि लक्षणं इदं निरुक्तम् ॥१५॥
 भवतनुभोगविरक्तमनाः यः आत्मानं ध्यायति
 तस्य गुर्वी वल्ली सांसारिकी त्रुट्यति ॥१६॥
 देहदेवकुले यः वसति देवः अनादिः अनंतः
 केवलज्ञानस्फुरिततनुः सः परमात्मा निर्भीतः ॥१७॥
 देहे वसन्नपि नैव स्पृशति नियमेन देहं एव यः एव
 देहेन स्पृश्यते यः एव नापि मन्यस्व परमात्मानं तमेव ॥१८॥

जो सम-भाव-परिद्वियहं जोइहिं को इ फुरेइ
 परमाणंदु जणंतु फुडु सो परमण्णु हवेइ ॥ १९ ॥
 गयणि अणंति जि एक उडु जेहउ भुअणु विहाइ
 मुक्कहं जसु पण बिबियउ सो परमण्णु अणाइ ॥ २० ॥
 जसु अब्भंतरि जगु वसइ जग अब्भंतरि जो जि
 अगि जि वसंतु वि जगु जि ण वि मुणि परमण्णु सो जि ॥२१॥
 देहि वसंतु वि हरि-हर वि जं अज्ज वि ण मुणंति
 परम-समाहि-तवेण विणु सो परमण्णु भणंति ॥ २२ ॥
 अप्पा अप्पु जि परु जि परु अप्पा परु जि ण होइ ४५
 परु जि क्याइ वि अप्पु ण वि णियमि पभणहिं जोइ ॥२३॥
 ण वि उप्पज्जइ ण यि मरइ बंधु ण मोक्खु करेइ
 जिउ परमत्थे जोइया जिण-वरु एउ भणेइ ॥ २४ ॥
 कम्महं केरा भावडा अण्णु अ-चेयणु दव्बु
 'अप्प-सहावहं भिण्णु जिय णियमि बुज्झहिं सव्बु ॥२५॥ ५०

१. जीवसहावहं ।

यः समभावपरिस्थितानाम् योगिनां कञ्चित् स्फुरति
 परमानन्दं जनयन् स्फुटं स परमात्मा भवति ॥१९॥
 गगने अनंते अपि एकं उडु यथा भुवनं विभाति
 मुक्तस्य यस्य पदे बिम्बितः स परमात्मा अनादिः ॥२०॥
 यस्य अभ्यंतरे जगत् वसति जगतः अभ्यन्तरे य एव
 जगति वसन् अपि जगत् एव नापि मनुष्व परमात्मानं तमेव ॥२१॥
 देहे वसन्तमपि हरिहरौ अपि यं अद्यापि न जानीतः
 परमसमाधितपसा विना तं परमात्मानं भणन्ति ॥२२॥
 आत्मा आत्मा एव परः एव परः आत्मा परः एव न भवति
 परः एव कदाचिद् अपि आत्मा नैव नियमेन प्रभणन्ति योगिनः ॥२३॥
 नापि उत्पद्यते नापि म्रियते बंधं न मोक्षं करोति
 जीवः परमार्थेन योगिन् जिनवरः एवं भणति ॥२४॥
 कर्मणां संबन्धिनः भावाः अन्यद् अचेतन द्रव्यम्
 आत्मस्वभावाद् भिन्नं जीव, नियमेन बोध सर्वम् ॥२५॥

अप्पा मेळ्लिवि णाणमउ अण्णु परायउ भाउ
 सो छंडेविणु जीव तुहुं भावहि अप्प-सहाउ ॥ २६ ॥
 अप्पि अप्पु मुणंतु जिउ सम्मा-दिट्ठि हवेइ
 सम्मा-इट्ठिउ जीवडउ लहु कम्मइ मुच्चेइ ॥ २७ ॥
 जणणी जणणु वि कंत घरु पुत्तु वि मित्तु वि दब्बु ५५
 माया-जालु वि अप्पणउं मूढउ मण्णइ सव्बु ॥ २८ ॥
 दुक्खहं कारणि जे विसय ते सुह-हेउ रमेइ
 मिच्छा-इट्ठिउ जीवडउ इत्थु ण काइं करेइ ॥ २९ ॥
 कालु लहेविणु जोइया जिमु जिमु मोहु गलेइ
 तिमु तिमु दंसणु लहइ जिउ णियमें अप्पु मुणेइ ॥३०॥ ६०
 जोइय अप्पे जाणिएण जगु जाणियउ हवेइ
 अप्पहं केरइ भावडइ बिंबिउ जेण वसेइ ॥ ३१ ॥
 अप्पु पयासइ अप्पु परु जिम अंबरि रवि-राउ
 जोइय एत्थु म भंति करि षट्ठउ वत्थु-सहाउ ॥ ३२ ॥

आत्मानं मुक्त्वा ज्ञानमयं अन्यः परकीयः भावः
 तं त्यक्त्वा जीव त्वं भावय आत्मस्वभावम् ॥ २६ ॥
 आत्मनाऽऽत्मानं जानन् जीवः सम्यग्दृष्टिर्भवति
 सम्यग्दृष्टिकः जीवः लघु कर्मणा मुच्यते ॥ २७ ॥
 जननी जनकः अपि कांता गृहं पुत्रोऽपि मित्रमपि द्रव्यं
 मायाजालमपि आत्मनः मूढो मन्यते सर्वं ॥ २८ ॥
 दुःखस्य कारणे ये विषयाः तान् सुखहेतून् रमते
 मिथ्यादृष्टिः जीवः अत्र न किं करोति ॥ २९ ॥
 कालं लब्ध्वा योगिन् यथा यथा मोहो गलति
 तथा तथा दर्शनं लभते जीवः नियमेन आत्मानं मनुते ॥३०॥
 योगिन् आत्मना ज्ञातेन जगत् ज्ञातं भवति
 आत्मनः संबन्धिनि भावे बिंबितं येन वसति ॥ ३१ ॥
 आत्मा प्रकाशयत्यात्मानं परं यथा अम्बरे रविराजः
 योगिन् अत्र मा भ्रान्ति कुरु एतादृशः वस्तुस्वभावः ॥ ३२ ॥

तारा-यणु जलि बिंबियउ णिम्मलि दीसइ जेम १६
 अप्पण णिम्मलि बिंबियउ लोयालोउ वि तेम ॥ ३३ ॥
 अप्पा णाणु मुणेहि तुहुं जो जाणइ अप्पाणु
 जीव-पणसहिं तित्तिडउ णाणें गयण-पवाणु ॥ ३४ ॥
 जइ णिविसद्धु वि कु वि करइ परमप्पइ अणुराउ
 अग्गि-कणी जिव कट्ट-गिरि डहइ असेसु वि पाउ ॥३५॥ ७०
 मिल्हिवि सयल अवक्खडी जिय णिच्चितउ होइ
 चित्तु णिवेसहि परम-पइ देउ णिरंजणु जोइ ॥ ३६ ॥
 जं सिव-दंसणि परम-सुहु पावहि द्वाणु करंतु
 तं सुहु भुवणि वि अत्थि ण वि मेल्लिवि देउ अणंतु ॥ ३७ ॥
 जोइय णिय-मणि णिम्मलण पर दीसइ सिउ संतु ७५
 अंबरि णिम्मलि घण-रहिण माणु जि जेम फुरंतु ॥३८॥
 रापं रंगिण हियवडण देउ ण दीसइ संतु
 वप्पणि मइलइ बिंबु जिम ण्हउ जाणि णिभंतु ॥ ३९ ॥

तारागणः जले बिंबितः निर्मले दृश्यते यथा
 आत्मनि निर्मले बिंबितं लोकालोकमपि तथा ॥ ३३ ॥
 आत्मानं ज्ञानं मन्यस्व त्वं यः जानाति आत्मानं
 जीवप्रदेशैः तावन्मात्रं ज्ञानेन गगनप्रमाणम् ॥ ३४ ॥
 यदि निमेषार्धमपि कोऽपि करोति परमात्मनि अनुरागं
 अग्निकणिका यथा काष्ठगिरिं दहति अशेषमपि पापम् ॥३५॥
 मुक्त्वा सकलां चिन्तां जीव निश्चिन्तो भूत्वा
 चित्तं निवेशय परमपदे देवं निरञ्जनं पश्य ॥ ३६ ॥
 यच्छिवदर्शने परमसुखं प्राप्नोषि ध्यानं कुर्वन्
 तत्सुखं भुवनेऽप्यस्ति नैव मुक्त्वा देवमनन्तम् ॥ ३७ ॥
 योगिन् निजमनसि निर्मले परः दृश्यते शिवः शान्तः
 अंबरे निर्मले घनरहिते भानुरेव यथा स्फुरन् ॥ ३८ ॥
 रागेन रञ्जिते हृदये देवो न दृश्यते शान्तः
 दर्पणे मल्लिने बिंबं यथा एवं जानीहि निर्भ्रान्तं ॥ ३९ ॥

जसु हिरणच्छि ह्रियवडष तसु णवि बंधु वियारि
 एक्कहिं केम समंति वढ बे खंडा पडियारि ॥ ४० ॥ ८०
 णिय-मणि णिम्मलि णाणियहं णिवसइ देउ अणाइ
 हंसा सरवरि लीणु जिम महु एहउ पडिहाइ ॥ ४१ ॥
 देउ ण देउलि ण वि सिलष ण वि लिप्पइ ण वि च्चित्ति
 अखउ णिरंजणु णाणमउ सिउ संठिउ सम-च्चित्ति ॥४२॥
 मणु मिलियउ परमेसरहं परमेसरु वि मणस्स ८५
 बीहि वि सम-रसिहूवाहं पुज्ज चडावउं कस्स ॥ ४३ ॥
 जेण णिरंजणि मणु धरिउ विसय-कसायहिं जंतु
 मोक्खहं कारणु एत्तडउ अण्णु ण तंतु ण मंतु ॥ ४४ ॥
 उत्तमु सुक्खु ण देइ जइ उत्तमु मुक्खु ण होइ
 तो किं इच्छहिं बंधणहिं बद्धा पसुय वि सो इ ॥ ४५ ॥ ९०
 अणु जइ जगह जि अहिय-यरु गुण-गणु तासु ण होइ
 तो तइ-लोउ वि किं धरइ णिय-सिर उप्परि सो इ ॥ ४६ ॥

यस्य हरिणाक्षी हृदये तस्य नापि ब्रह्म विचारय
 एकस्मिन् कथं सम्मातः मूढ द्वौ खड्गौ प्रत्याकारे ॥ ४० ॥
 निजमनसि निर्मले ज्ञानिनां निवसति देवः अनादिः
 हंसः सरोवरे लीनः यथा मम ईदृशं प्रतिभाति ॥ ४१ ॥
 देवो न देवकुले नापि शिलायां नापि लेप्ये नापि चित्र
 अक्षयः निरञ्जनः ज्ञानमयः शिवः संस्थितः समचित्ते ॥४२ ॥
 मनः मिलितं परमेश्वरस्य परमेश्वरः अपि मनसः
 द्वयोरपि समरसीभूतयोः पूजां समारोपयामि कस्य ॥४३॥
 येन निरञ्जने मनः धृतं विषयकषायेषु गच्छत्
 मोक्षस्य कारणं एतावद् अन्यः न तन्त्रः न मन्त्रः ॥४४॥
 उत्तमं सुखं न ददाति यदि उत्तमो मोक्षो न भवति
 ततः किमिच्छन्ति बन्धनैः बद्धाः पशवः अपि तमेव ॥४५॥
 पुनः यदि जगतोऽपि अधिकतरः गुणगणः तस्य न भवति
 ततः त्रिलोक्यपि किं धरति निजशिरसः उपरि तमेव ॥४६॥

हरि-हर-बभु वि जिण-वर वि मुणि-वर-विंद वि भव्व
 परम-णिरंजणि मणु धरिवि मुक्खु जि झायहि सव्व ॥४७॥
 जीवहं सो पर मुक्खु मुणि जो परम-प्पय-लाहु ९५
 कम्म-कलंक-विमुक्काहं णाणिय बोल्लहिं साहु ॥ ४८ ॥
 जेण कसाय हवति मणि सो जिय मिल्हहि मोहु
 मोह-कसाय-विवज्जिउ पर पावहिं सम-बोहु ॥ ४९ ॥
 तत्तातत्तु मुणेवि मणि जे थक्का सम-भावि
 ते पर सुहिया इत्थु जगि जिहं रइ अप्प-सहावि ॥ ५० ॥
 बिण्णि वि दोस हवति तसु जो सम-भाउ करेइ
 वंधु जि णिहणइ अण्णउ अणु जगु गहिनु करेइ ॥५१॥
 जा णिसि सयलहं देहियहं जोगिउ तहिं जग्गेइ
 जहिं पुणु जग्गइ सयलु जगु सा णिसि मुणिवि सुवेइ ॥५२॥
 मं पुणु पुण्णइं भल्लाइं णाणिय ताइं भणंति
 जीवहं रज्जइं देवि लहु दुक्खइं जाइं जणंति ॥ ५३ ॥

हरिहरब्रह्माणोऽपि जिनवरा अपि मुनिवरवृन्दान्यपि भव्याः
 परमनिरञ्जने मनो धृत्वा मोक्षमेव ध्यायन्ति सर्वे ॥४७॥
 जीवानां तं परं मोक्षं मन्यस्व यः परमात्मलाभः
 कर्मकलंकविमुक्तान् ज्ञानिनः ब्रुवन्ति साधवः ॥ ४८ ॥
 येन कषायाः भवन्ति मनसि तं जीव मुञ्च मोहम्
 मोहकषायविवर्जितः परं प्राप्नोषि समबोधः ॥ ४९ ॥
 तत्त्वात्त्वं मत्वा मनसि ये स्थिताः समभावे
 ते परं सुखिताः अत्र जगति येषां रतिः आत्मस्वभावे ॥५०॥
 द्वौ अपि दोषौ भवतः तस्य यः समभावं करोति
 बन्धमेव निहन्ति आत्मीयं पुनः जगत् प्रथिलं करोति ॥५१॥
 या निशा सकलानां देहिनां योगी तस्यां जागर्ति
 यस्मिन् पुनः जागर्ति सकलं जगत् तां निशां मत्वा स्वपिति ॥५२॥
 मा पुनः पुण्यानि भद्राणि ज्ञानिनः तानि भणंति
 जीवस्य राज्यानि दत्त्वा लघु दुःखानि यानि जनयंति ॥५३॥

सिद्धिर्हि केरा पंथडा भाउ विसुद्धउ एककु
 जो तसु भावह मुणि चलइ सो किम होइ विमुक्कु ॥ ५४ ॥
 देउ गिरंजणु इउं भणइ णाणि मुक्खु ण भंति
 णाण-विहीणा जीवडा चिरु संसारु भमंति ॥ ५५ ॥
 णाण-विहीणहं मोक्ख-पउ जीव म कासु वि जोइ
 बहुपं सलिलि विरोलियइं करु चोप्पडउ ण होइ ॥ ५६ ॥
 तं णिय-णाणु जि होइ ण वि जेण पवड्डुइ राउ
 दिण-यर-किरणहं पुरउ जिय किं विलसइ तम-राउ ॥ ५७ ॥
 अप्पा मिल्लिवि णाण-मउ चित्ति ण लग्गइ अण्णु
 ररगउ जें परियाणियउ तहुं कच्चें कउ गण्णु ॥ ५८ ॥
 णिर्हि मूढहं मुणि-वरहं अंतरु होइ महंतु
 जु मिल्लइ णाणियउं जीवहं भिण्णु मुणंतु ॥ ५९ ॥
 ञ्छइ मूढु पर भुवणु वि एहु अ-सेसु
 -धम्म-मिसेण जिय दोहि मि एहु विसेसु ॥ ६० ॥

सिद्धेः संबंधी पन्थाः भावः विशुद्धः एकः

यः तस्माद् भावान्मुनिश्चलति स कथं भवति विमुक्तः ॥ ५४ ॥

देवः निरञ्जनः एवं भणति ज्ञानेन मोक्षो न भ्रान्तिः

ज्ञानविहीनाः जीवाः चिरं संसारं भ्रमन्ति ॥ ५५ ॥

ज्ञानविहीनस्य मोक्षपदं जीव मा कस्यापि पश्य

बहुना सलिलविलोडितेन करः चिक्कणो न भवति ॥ ५६ ॥

तन्निजज्ञानमेव भवति नापि येन प्रवर्धते रागः

दिनकरकिरणानां पुरतः जीव किं विलसति तमोरागः ॥ ५७ ॥

आत्मानं मुक्त्वा ज्ञानमयं चित्ते न लगति अन्यत्

मरकतः येन परिज्ञातः तस्य काचेन किं गण्यं ॥ ५९ ॥

ज्ञानिनां मूढानां मुनिवराणां अंतरं भवति महत्

देहमपि मुञ्चति ज्ञानी जीवाद्भिन्नं मन्यमानः ॥ ५९ ॥

लातुमिच्छति मूढः परं भुवनमप्येतदशेषं

बहुविधधर्मभिषेण जीव द्वयोः अपि एषः विशेषः ॥ ६० ॥

भल्लाहं वि णासंति गुण जह संसग्गु खलेहिं
 वइसाणरु लोहहं मिलिउ तें पिट्टियइ घणेहिं ॥ ६१ ॥
 तलि अहिरणि वरि घण-वडणु संडस्सय लुचोह
 लोहइं लग्गिवि हुय-वहहं पिक्खु पडंतउ तोह ॥ ६२ ॥
 जोइय णेहु परिच्चयहिं णेहु ण भल्लउ होइ १२५
 णेहासत्तउ सयलु जगु दुक्खु सहंतउ जोइ ॥ ६३ ॥
 घधइ पडियउ सयलु जगु कम्मइं करइ अ-याणु
 मोक्खहं कारणु षक्कु खणु ण वि चिंतइ अप्पाणु ॥ ६४ ॥
 जीव वधंतहं णरय-गइ अ-भय-पदाणें सग्गु
 बे पइ जवला दरिसिया जहिं भावइ तहिं लग्गु ॥ ६५ ॥ १३०
 जे दिट्ठा सूरुग्गमणि ते अत्थवणि ण दिट्ठ
 तें कारणिं वढ धम्मु करि धणिं जोव्वणि कउ तिट्ठ ॥ ६६ ॥
 विसय-सुहइं बे दिवहडा पुणु दुक्खह परिवाडि
 भुल्लउ जीव म वाहि तुहुं अप्पण खंधि कुहाडि ॥ ६७ ॥

भद्राणामपि नश्यंति गुणाः येषां संसर्गः खलैः
 वैश्वानरो लोहेन मिलितः तेन अभिहन्यते मुद्गरैः ॥ ६१ ॥
 तले अधिकरणी उपरि घनपतनं संदंशककर्षणं
 लोहं लगित्वा हुतवहाय प्रेक्षस्व पतन्तं त्रोटनम् ॥ ६२ ॥
 योगिन् स्नेहं परित्यज स्नेहो न भद्रो भवति
 स्नेहासक्तं सकलं जगत् दुःखं सहमानं पश्य ॥ ६३ ॥
 प्रवृत्तौ पतितं जगत् कर्माणि करोति अज्ञानं
 मोक्षस्य कारणं एकं क्षणं नैव चिन्तयति आत्मानम् ॥ ६४ ॥
 जीवं धनतां नरकगतिः अभयप्रदानेन स्वर्गः
 द्वौ पन्थानौ समीपस्थौ दर्शितौ यत्र रोचते तत्र लग् ॥ ६५ ॥
 ये दृष्टाः सूर्योद्गमने ते अस्तमने न दृष्टाः
 तेन कारणेन मूर्खे धर्मं कुरु धने यौवने का स्थितिः ॥ ६६ ॥
 विषयसुखानि द्वौ दिवसौ पुनः दुःखानां परिपाटी
 आतः जीव मा वाहय त्वं आत्मनः स्कंधे कुठारम् ॥ ६७ ॥

संता विसय जु परिहरइ बलि किज्जउं हउं तासु १३५
 सो दइवेण जि मुंडियउ सीसु खडिल्लउ जासु ॥ ६८ ॥
 पंचहं णायकु वसि करहु जेण होंति वसि अण्ण
 मूल विणट्टइं तरुवरहं अ-वसइं सुक्कहिं पण्ण ॥ ६९ ॥
 कालु अणाइ अणाइ जिउ भव-सायरु वि अणंतु
 जीवि बिण्णिण ण पत्ताइं जिणु सामिउ सम्मत्तु ॥ ७० ॥ १४०
 बलि किउ माणुस-जम्मडा देक्खंतहं पर सारु
 जइ उट्ठभइ तो कुहइ अह डज्झइ तो छारु ॥ ७१ ॥
 उव्वलि चोप्पडि चिट्ठ करि देहि सु-मिट्ठाहार
 देहहं सयल णिरत्थ गय जिमु दु-ज्जणि उवयार ॥ ७२ ॥
 विसय-कसायहिं मण-सलिलु ण वि डहुलिज्जइ जासु
 अप्पा णि-म्मलु होइ लहु वढ पच्चक्खु वि तासु ॥ ७३ ॥
 णास-विणिग्गउ सासडा अंबरि जेत्थु विलाइ
 तुट्टइ मोहु तडत्ति तहिं मणु अत्थवणहं जाइ ॥ ७४ ॥ १४८

सतः विषयान् यः परिहरति बलिं कुर्या अहं तस्य
 सः दैवेन एव मुण्डितः शीर्षं खल्वाटं यस्य ॥ ६८ ॥
 पंचानां नायकं वशं कुरुत येन भवंति वशं अन्यानि
 मूले विनष्टे तरुवरस्य अवश्यं शुष्यन्ति पर्णानि ॥ ६९ ॥
 कालः अनादिः अनादिः जीवः भवसागरः अपि अनन्तः ।
 जीवेन द्वे न प्राप्ते जिनः स्वामी सम्यक्त्वम् ॥ ७० ॥
 बलिः कृतः मनुष्यजन्म पश्यतां परं सारं
 यदि अवष्टभ्यते ततः कुध्यते अथ दह्यते ततः क्षारः ॥ ७१ ॥
 उद्वर्तय प्रक्षय चेष्टां कुरु देहि सुमिष्टाहारं
 देहस्य सकलं निरर्थं गतं यथा दुर्जने उपकारः ॥ ७२ ॥
 विषयकषायैः मनःसलिलं नैव क्षुभ्यते यस्य
 आत्मा निर्मलो भवति लघु बाल प्रत्यक्षोऽपि तस्य ॥ ७३ ॥
 नासाविनिर्गतः उच्छ्वासः अंबरे यत्र विलीयते
 चुट्यति मोहः झटिति तत्र मनः अस्तमनं याति ॥ ७४ ॥

॥ अष्टममुद्धरणम् ॥

[जोइन्दु ।]

॥ दोहा-पाहुडु ॥

गुरु दिण-यरु गुरु हिम-किरणु गुरु दीवउ गुरु देउ
अप्पहं परहं परंपरहं जो दरिसावइ भेउ ॥ १ ॥

आभुंजंता विसय-सुहु जे ण वि हियइ धरंति
ते सासय-सुहु लहु लहहिं जिण-वर एम भणंति ॥ २ ॥

ण वि भुंजंता विसय-सुहु हियडइ भाउ धरंति
सालिसित्थु जिम बप्पुडउ णर णरयहं णिवडंति ॥ ३ ॥

वरु विसु विस-हरु वरु जलणु वरु सेविउ वण-वासु
णउ जिण-धम्म-परम्मुहुउ मिच्छत्तिय-सह-वासु ॥ ४ ॥

जसु मणि णाणु ण विष्फुरइ कम्मह हेउ करंतु
सो मुणि पावइ सुक्खु ण वि सयलइ सत्थ मुणंतु ॥ ५ ॥ १०

अप्पा केवल-णाणमउ हियडइ णिवसइ जासु
ति-हुयणि अत्थइ मोक्कलउ पाउ ण लग्गइ तासु ॥ ६ ॥

[योगीन्द्रः ।]

॥ दोहाप्राभृतम् ॥

गुरुः दिनकरः गुरुः हिमकिरणः गुरुः दीपकः गुरुः देवः
आत्मनः परस्य परंपरायाः यः दर्शयति भेदम् ॥ १ ॥

आभुञ्जानाः विषयसुखं ये नापि हृदये धरन्ति
ते शाश्वतसुखं लघु लभन्ते जिनवराः एवं भणन्ति ॥२॥

नापि भुञ्जानाः विषयसुखं हृदये भावं धरन्ति
शालिसिक्थः इव वराकः नराः नरकेषु निपतन्ति ॥ ३ ॥

वरं विषं विषधरः वरं ज्वलनः वरं सेवितः वनवासः
न तु जिनधर्मपराङ्मुखः मिथ्यात्विसहवासः ॥ ४ ॥

यस्य मनसि ज्ञानं न बिस्फुरति कर्मणां हेतुं कुर्वन्
सः मुनिः प्राप्नोति सौख्यं नापि सकलानि शाखाणि वदन्ति ॥५॥

आत्मा केवलज्ञानमयः हृदये निवसति यस्य
त्रिभुवने अस्ति मुक्तः पापं न लगति तस्य ॥ ६ ॥

अप्पा दंसण-णाणमउ सयलु वि अण्णु पयालु
 इम जाणेविणु जोइयहो छंडहु माया-जालु ॥ ७ ॥
 बहुयइं पढियइं मूढ पर तालु सुक्कइ जेण १५
 षक्कु जि अक्खरु तं पढहु सिव-पुरि गम्मइ जेण ॥ ८ ॥
 तोडिवि सयल वियप्पडा अप्पहं मणु वि धरेहि
 सोक्खु गिरंतरु तहिं लहहिं लहु संसारु तरेहि ॥ ९ ॥
 तित्थहिं तित्थ भमेहि वढ धोयउ चम्मु जलेण
 षहु मणु किमु धोषसि तुहुं मइलउ पाव-मलेण ॥ १० ॥ २०
 अप्पा-परहं ण मेलयउ आवागमणु ण भग्गु
 तुस कंडंतहं कालु गउ तंदुलु हत्थि ण लग्गु ॥ ११ ॥
 इंदिय-विसय चषवि वढ करि मोहह परिचाउ
 अणु-दिणु ज्ञायहि परम-पउ तो षहुउ ववसाउ ॥ १२ ॥
 वाद-विवादा जे करहिं जाहिं ण फिट्ठिय भंति
 जे अत्ता गउपावियइ ते गुप्पंत भवंति ॥ १३ ॥ २६

आत्मा दर्शनज्ञानमयः सकलमप्यन्यत् प्रजालं
 इति ज्ञात्वा योगिन् त्यज मायाजालं ॥ ७ ॥
 बहुना पठितेन मूढ परं तालु शुष्यति येन
 एकमेवाक्षरं तत् पठ शिवपुरी गम्यते येन ॥ ८ ॥
 त्रोटयित्वा सकलान् विकल्पान् आत्मनि मनः अपि धरेः
 सौख्यं निरंतरं तत्र लभेथाः लघु संसारं तरेः ॥ ९ ॥
 तीर्थेभ्यः तीर्थानि भ्राम्येः मूर्खे धौतं चर्म जलेन
 एतद् मनः कथं भावसि त्वं मलिनं पापमलेन ॥ १० ॥
 आत्मपरयोर्न मेलकः गमनागमनं न भग्नं
 तुषं कंडयतः कालः गतः तण्डुलः हस्ते न लग्नः ॥ ११ ॥
 इन्द्रियविषयान् त्यक्त्वा मूर्खे कुरु मोहस्य परित्यागं
 अनुदिनं ध्याय परमपदं ततः एषः व्यवसायः ॥ १२ ॥
 वादविवादान् ये कुर्वन्ति येषां न स्फेटिता भ्रान्तिः ।
 ये आत्मानं खलु गोपायन्ति ते गुप्यमानाः भवन्ति ॥ १३ ॥

॥ नवममुद्गरणम् ॥

[जोइन्दु ।]

॥ सावयायार ॥

अरहंतु वि दोसहिं रहिउ जासु वि केवल-णाणु
णाण-मुणिय-काल-त्तयहु वयणु वि तस्स पमाणु ॥ १ ॥
तं पायडु जिण-वर-वयणु गुरु-उवणसैं होइ
अंधारइ विणु दीवइण अह-व किं पिच्छइ को-इ ॥ २ ॥
संजमु सीलु सउच्च तउ जसु सूरिहिं गुरु सो-इ ५
दाह-छेय-कस-घाय-खमु उत्तमु कंचणु होइ ॥ ३ ॥
मग्गइ गुरु-उवणसियइं णर सिव-पट्टणि जंति
तिं विणु वग्घह वण-यरहं चोरहं पिडि विपडंति ॥ ४ ॥
मज्जु मंसु महु परिहरहि करि पंचुंबर दूरि
आयहं अंतरि अट्टहं मि तस उप्पज्जइ भूरि ॥ ५ ॥ १०

[योगीन्द्रः ।]

॥ श्रावकाचारः ॥

अर्हन् अपि दोषैः रहितः यस्य पुनः केवलज्ञानं
ज्ञानज्ञातकालत्रयस्य वचनमपि तस्य प्रमाणम् ॥ १ ॥
तत्प्रकटं जिनवरवचनं गुरूपदेशेन भवति ।
अन्धकारे विना दीपकेन अथवा किं प्रेक्षते कोऽपि ॥ २ ॥
संयमः शीलं शौचं तपः यस्य सूरैः गुरुः सोऽपि
दाहच्छेदकषघातक्षमं उत्तमं काश्चनं भवति ॥ ३ ॥
मार्गेण गुरूपदिष्टेन नराः शिवपट्टनं गच्छन्ति
तेन विना व्याघ्राणां वनचराणां चौराणां पिण्डे विपतन्ति ॥ ४ ॥
मद्यं मांसं मधु परिहर कुरु पञ्चोदुम्बरं दूरे
एतेषाम् अन्तरे अष्टानाम् त्रसाः उत्पद्यन्ते भूरि ॥ ५ ॥

महु आसायउ थोडउ वि णासइ पुणु बहुतु
 वइसाणरहं तिडिक्कउ वि काणणु डहइ महंतु ॥ ६ ॥
 वसणइं तावइं छंडु जिया परिहर वसणासत्ति
 सुक्कहं संसग्गे हरिया पेक्खइ तरु उज्झंति ॥ ७ ॥
 भोगहं करहि पमाणु जिय इंदिय म करि स-दप्प १५
 हुंति ण भल्ला पोसिया दुद्धे काला सप्प ॥ ८ ॥
 सण्णासेण मरंतयहं लब्भइ इच्छिय-लद्धि
 इत्थु ण कायउ भंति करि जहिं साहसु तहिं सिद्धि ॥ ९ ॥
 पत्तहं जिण-उवषसियहं तिहि मि देइ जु दाणु
 कल्लाणाइं पंचइं लद्धिवि भुञ्जइ सोक्ख-णिहाणु ॥ १० ॥ २०
 दंसण-रहिय-कु-पत्ति जइ द्विणुणउ ताहं कु-भोउ
 खार-घडइं अह णिवड्डियउ णीरु वि खारउ होइ ॥ ११ ॥
 काइं बहुत्तइं संपयइं जा किवणहं घरि होइ
 सायर-णीरु खारिं भरिउ पाणिउ पियइ ण को-इ ॥ १२ ॥

मधु आस्वादितं स्तोकमपि नाशयति पुण्यं प्रभूतं
 वैश्वानरस्य स्फुलिङ्गोऽपि काननं दहति महत् ॥ ६ ॥
 व्यसनानि तावत् त्यज जीव परिहर व्यसनासक्तिं
 शुष्कानां संसर्गेण हरिताः प्रेक्षस्व तरवः दहन्ते ॥ ७ ॥
 भोगानां कुरु प्रमाणं जीव इन्द्रियाणि मा कुरु सदर्पाणि
 भवन्ति न भद्राः पोषिताः दुग्धेन कृष्णाः सर्पाः ॥ ८ ॥
 संन्यासेन त्रियमाणैः लभ्यते इप्सितलब्धिः
 अत्र न कामपि भ्रान्तिं कुरु यत्र साहसः तत्र सिद्धिः ॥ ९ ॥
 पात्रेभ्यः जिनोपदिष्टेभ्यः त्रिभ्यः अपि यन्लति यः दानम्
 कल्याणानि पञ्च लब्ध्वा भुंक्ते सौख्यनिधानम् ॥ १० ॥
 दर्शनरहितकुपात्राय यदि दत्तानि तेभ्यः कुभोगः
 क्षारघटके अथ निपतितं नीरमपि क्षारं भवति ॥ ११ ॥
 किं बहुचा संपदा या कृपणानां गृहे भवति
 सागरनीरं क्षारेण भृतं पानीयं पिबति न कोऽपि ॥ १२ ॥

पत्तहं विण्णउं थोअइउ रे जिय होइ बहुत्तु २५
 वडहं बीउ धरणिहिं पडिउ वित्थरु लेइ महंतु ॥ १३ ॥
 जं जिय दिज्जइ इत्थ भवि तं लभइ पर-ओइ
 मूले सिंचइ तरु-घरहं फलु डालहं पुणि होइ ॥ १४ ॥
 धम्मं जाणहिं जंति णरा पावें जाण वहंति
 घर-यर गेहुवरि चडहिं कूव-खणय तलि जंति ॥ १५ ॥ ३०
 सत्थ-सएण वियाणियइं धम्मु ण चरइ मुणेवि
 विण-यर-सउ जइ उग्गमइ घूहडु अंधउ तो वि ॥ १६ ॥
 रूघहु उप्परि मइ म करि णयण णिवारहिं जंत
 रूवासत्त पयंगडा पेक्खहिं दीवि पडंत ॥ १७ ॥
 मउयत्तणु जिय मणि धरहिं माणु पणासइ जेण ३५
 अहवा तिमिरु ण ठाहरइ सूरहु गयणि ठिएण ॥ १८ ॥
 मणुयहं विणय-विवज्जियहं गुण सयल वि णासंति
 अह सर-वरि विणु पाणियइं कमलइं केम रहंति ॥ १९ ॥

पात्रेभ्यो दत्तं स्तोकं रे जीव भवति प्रभूतम्
 वटस्य बीजं धरणौ पतितं विस्तारं लाति महान्तम् ॥१३॥
 यद् जीव दीयते अस्मिन् भवे तद् लभ्यते परलोके
 मूलेन सिंचति तरुवरान् फलं शास्त्राभ्यः पुनः भवति ॥१४॥
 धर्मेण यानैः यान्ति नराः पापेन यानं वहन्ति
 गृहकराः गृहोपरि आरोहन्ति कूपखनकाः तले यान्ति ॥ १५ ॥
 शास्त्रशतेन विज्ञातेन धर्मं न चरति चिन्तयित्वा
 दिनकरशतं यदि उद्गच्छति घूकः अंधः ततः अपि ॥ १६ ॥
 रूपस्य उपरि मतिं मा कुरु नयने निवारय गच्छन्ती
 रूपासक्तान् पतंगान् प्रेक्षस्व दीपके पततः ॥ १७ ॥
 मृदुत्वं जीव मनसि धर मानं प्रणाश्यते येन
 अथवा तिमिरं न तिष्ठति सूर्यस्य गगने स्थितेन ॥ १८ ॥
 मनुष्याणां विनयविवर्जितानां गुणाः सकलाः अपि नश्यन्ति
 अथ सरोवरे विना पानीयेन कमलानि कथं वसन्ति ॥ १९ ॥

गुणवंतहं सह संगु करि भल्लिम पावहि जेम
 सु-घण-सु-पत्त-धिवज्जियउ वरु तरु वुच्चइ केम ॥ २० ॥ ४०
 गंधोषण जि जिण-वरहं ण्हाविय पुण्णु बहुत्तु
 तेलह बिंदु वि विमल-जलि को वारइ पसरंतु ॥ २१ ॥
 पुण्णु पाउ जसु मणि ण समु तसु दुत्तर भव-सिंधु
 कणय-लोह-णियलइं जियहं किं ण कुणहिं पय-बंधु ॥२२॥
 जाहं हियइ असिआउसा पाउ ण दुक्कइ ताहं
 अह दावाणलु किं करइ पाणिय गहिर ठियाहं ॥ २३ ॥
 दुल्लहु लहिवि मणुयत्तणउ भोयहं पेरिउ जेण
 इधण-कज्जे कप्प-यरु मूलहो खंडिउ तेण ॥ २४ ॥ ४८

गुणवद्भ्यः सह संगं कुरु भद्रत्वं प्राप्नोषि यथा
 सुवनसुपत्रविवर्जितः वरः तरुः उच्यते कथम् ॥ २० ॥
 गन्धोदकेन एव जिनवराणां स्नापितानां पुण्यं प्रभूतम्
 तैलस्य बिन्दुमपि विमलजले को वारयति प्रसरन्तम् ॥ २१ ॥
 पुण्यं पापं यस्य मनसि न समे तस्य दुस्तरः भवसिन्धुः
 कनकलोहनिगडानि जीवानां किं न कुर्वन्ति पदबन्धम् ॥ २२ ॥
 येषां हृदये ' असिआउसा ' पापं नाभिगच्छति तेभ्यः
 अथ दावानलः किं करोति पानीये गभीरे स्थितेभ्यः ॥ २३ ॥
 दुर्लभं लब्ध्वा मनुजत्वं भोगेभ्यः प्रेरितं येन
 इन्धनकार्ये कल्पतरुः मूलात् खण्डितः तेन ॥ २४ ॥

॥ दशममुञ्जरणम् ॥

[उज्जोयणसूरि ।]

॥ सुजण-दुज्जण-सहाव-विवेयण ॥

अत्थि चउ-सागरुज्जल-मेहला—

अहह ! पम्हुट्टं किंचि, पसियह, तं ता णिसामेह ।
किं च तं ?

हं ! —

सम्मुह-मइ-सुंदरो चिय पच्छा-भायम्मि मंगुलो होइ । ५
विंझ-गिरि-वारणस्स व खलस्स बीहेइ कइ-लाओ ॥
तेण बीहमाणेहिं तस्स थुइ-वाओ किं चि कीरइ त्ति ।

सो च दुज्जणु कइसउ ? — हूं, सुणउ जइसउ, पढम-
दंसणे च्चिय भसण-सीलो पट्टि-मांसासउ व्व । तहे मंडलो
हि अ-पच्चभिण्णायं भसइ, मयहिं च मासाइं असइ । खलो १०

[उद्द्योतनसूरिः ।]

॥ सुजनदुर्जनस्वभावविवेचनम् ॥

अस्ति चतुःसागरोज्ज्वलमेखला—

अहह विस्मृतं किंचित् , प्रसीदत, तत्तावन्निशाम्यत । किं च तद् ?
हं ! —

सम्मुखमतिसुंदरः चैव पश्चाद्भागे असुंदरः भवति
विंध्यगिरिवारणाद् इव खलाद् बिभेति कविलोकः ॥

तेन बिभ्यद्भिः तस्य स्तुतिवादः किंचित् क्रियत इति

सः दुर्जनः कीदृशः ? — हूं, श्रणोतु यादृशः प्रथमदर्शने
चैव भषणशीलः पृष्ठमांसाशकः इव । तयोः शुनकः हि
अप्रत्यभिज्ञातं भषति, मृतानाम् च मांसानि अश्नाति । खलः

घई मायहे वि भसइ, चडप्फडंतहं चम्मट्टि-मासाइं असइ त्ति ।
 होउ कायण सरिसु, णिच्च-करयरण-सीलो छिड्डु-पहारि
 व्व । तहे वायसो हि करयरंतो पउत्थ-वइयाणं होइ हिययरो,
 छिड्डेहिं च आहारमेत्तं विलुंपइ । खलो घईं पउत्थ-वइयाकुल-
 बालियाणं विज्झ-संपायणेहिं दुक्ख-जणउ, अ-च्छिड्डे वि १५
 जीविअं विलुंपइ । जाणित्तं खरो जइसउ, सु-यण-रिद्धि-दंसणे
 झिज्झइ निलज्जो, महल्लेणं च सइं उल्लवइ । तहे रासहो
 हि ऽमुत्तय रिद्धि-महल्लं असित्तं न तीरइ त्ति चित्तए
 झिज्झइ, अ-विभाविज्जंत-अक्खरं च उल्लवइ । खलु घईं
 आयहो किर महल्ल-रिद्धि जायल्लिअत्ति मच्छरेण झिज्झइ । २०
 पयड-दोस-खरालावं च उल्लवइ । अवि काल-सणु जइसउ,
 छिड्डु-मग्गण-वावडो कुडिल-गइ-मग्गो व्व । तहे भुयंगमो
 हि पर-कयाइं छिड्डुइं मग्गइ, सव्वहा पोटेण च कसइ ।
 बलो घईं सइं जे कुणइ छिड्डुइ, थइदो व भमइ । चित्ते,

खलु मातरम् अपि भवति क्लेशपीडितानां चर्मास्थिमांसानि अश्राति
 इति । भवतु काकेन सदृशः, नित्यकलकलनशीलः छिद्रप्रहारी
 इव । तयोः वायसः हि कलकलायमानः प्रोषितपतिकानां भवति हित-
 करः छिद्रेषु च आहारमात्रं विलुम्पति । खलः खलु प्रोषितपतिकाकुलबा-
 लिकानां भेदसंपादनैः दुःखजनकः अछिद्रे अपि जीवितं विलुम्पति ।
 ज्ञातः खरः यादृशः, सुजनऋद्धिदर्शने क्षीयते निर्लज्जः महता
 शब्देन च उल्लपति । तयोः रासभः हि अतिमुक्तकमृद्धिमहान्तं अशितुं न
 तीरयतीति चित्ते क्षीयते; अविभाव्यमानाक्षरं च उल्लपति । खलः खलु
 अस्य किल महर्द्धिः जाता इति मात्सर्येण क्षीयते, प्रकटदोषखरालापं च
 उल्लपति । अपि कालसर्पः यादृशः, छिद्रमार्गेण व्यापृतः कुटिलगतिमार्गः
 इव । तयोः भुजंगमो हि परकृतानि छिद्राणि मार्गयति, सर्वथा उदरेण
 च कर्षति । खलः खलु स्वयमेव करोति छिद्राणि, स्तब्धः इव भ्रमति ।

हूं ! - विसु जइसउ, पमुह-रसिउ जीअंत-करो व्व । तहेव २५
 महुरउ मुहे महुरं, मंतेहि च कीरइ रसायणं । खलो घइं मुहे
 ज्जे कडूयउ, मंतइं च घडियइं वि विसंघडइ । हूं, बुझइ-
 वट्टइ खलु खलो जिज जइसउ, उज्जिय-सिणेहु पसु-भत्तो
 य । तहे खलो वि वरउ पीलिज्जंतो विमुक्क-णेहो, अ-याणंतो
 य पसूहिं खज्जइ । इअरु घइं षक्क-पष ज्जे मुक्क-णेहु, जाणइ ३०
 जे पसु तह वि खज्जइ । किं च भण्णउ, सव्वहा खलु अ-
 सुइ जइसउ, विसिट्ठ-जण-परिहरणिज्जो अ-परिप्फुड-सहा-
 बद्ध-खुइ-मंडली-गिणिगिणाविउ व । तहे सो वि वरउ, किं
 कुणइ अण्णहो जिज कस्सइ विआरु । खलो घइं सइं जिज
 बहु-विआर-भंगि-भरिअल्लउ त्ति । सव्वहा, ३५

मह पत्तियासु ष्ठं फुडं भणंतस्स संसयं मोक्तुं ।

मा मा काहिसि मेत्ति उग्ग-भुअंगेण व खलेण ॥

चिन्तये, हूं ! विषं यादृशं; प्रमुखरसिकः जीवांतकरः इव । तयोश्च
 विषं मुखे मधुरं मंत्रैश्च क्रियते रसायनम् । खलः खलु मुखे एव
 कटुकः मंत्रान् च घटितान् अपि विसंघटति । हूं, बुध्यते वर्तते
 खलः खलः एव यादृशः, उज्जितस्नेहः पशुभक्तः च । तयोः खलः
 अपि वरः पीड्यमानः विमुक्तस्नेहः अजानन् च पशुभिः खाद्यते ।
 इतरः खलु एकपदे एव मुक्तस्नेहः, जानात्येव पशुं तथापि खादति ।
 किं च भण्यताम्, सर्वथा खलु अशुचिः यादृशः विशिष्टजनपरिहर-
 णीयः अपरिस्फुटशब्दाबद्धक्षुद्रमंडलीशब्दायमानः इव । तयो सः अपि
 वरः, किं, करोति अन्यस्य एव कस्यापि विकारः । खलः खलु स्व-
 यमेव बहुविकारभंगीभरितः इति । सर्वथा

मयि प्रतीहि एवं स्फुटं भणति संशयं मोक्तुं

मा मा करोषि मैत्रौ उप्रभुजंगेण इव खलेण ॥

जारज्जाअहो दुज्जणहो दुट्ठ-तुरंगमहो जिज्ज
 जेण ण पुरउ णउ मग्गउ हं तीरइ गंतुं जि ॥
 अकए वि कुणइ दोसे कए वि णासेइ जे गुणे पयडे ४०
 विहि-परिणामस्स व दुज्जणस्स को वा न बीहेइ ॥

अहवा—

कीरउ कहापबंधो भसमाणे दुज्जणे अगणिऊण ।
 किं सुणएहिं धरिज्जइ विसंखलो मत्त-करि-णाहो ॥
 होन्ति सुअण च्चिय परं गुण-गण-गरुआण भाजणं लोए ४५
 मोत्तूण णइ-णाहं कत्थ व णिवसंतु रयणाइं ॥
 तेण सज्जण-सत्थो च्चेय एत्थ कहा-बंधे सोउमभिउत्तो ति ॥
 सो य सज्जणो कइसओ ?-रायहंसो जइसओ, विसुद्धो-
 भय-पक्खो पय-विसेस-ण्णुओ व्व । तहे रायहंसो वि—

जारजातस्य दुर्जनस्य दुष्टतुरंगमस्य एव
 येन न पुरतः न तु पश्चात् भोः शक्यते गन्तुमेव ॥
 अकृते अपि करोति दोषान् कृते अपि नाशयति यः
 गुणान् प्रकटान्
 विधिपरिणामात् इव दुर्जनात् को वा न बिभेति ॥

अथवा—

क्रियताम् कथाप्रबन्धः भषतः दुर्जनान् अगणयित्वा
 किं शुनकः धार्यते विशुंखलः मत्तकरिनाथः ॥
 भवन्ति सुजनाश्चैव परं गुरुगुणगणानां भाजनं लोके
 मुक्त्वा नदीनाथं कुत्रैव निवसंतु रत्नानि ॥
 तेन सज्जनसार्थः एव अत्र कथाबंधे श्रोतुमभियुक्तः इति ॥
 स च सज्जनः क्रीदशः ? — राजहंसः यादशः विशुद्धोभयपक्षः

पद(पयः)विश्लेषज्ञः एव । तयोः राजहंसः अपि

उब्भड-जलयाडंबरहि पावइ माणस-दुक्खइ ५०
सज्जणु पुणु जाणेइ जिज खल-जल-यहं सहावइ ॥'

तेण हसिउं अरुछइ । होउ पुण्णिमा-यंदु जइसउ, सयल-
कला-भरियउ जण-मणाणंदो व्व । तहे पुण्णिमा-यंदो
वि कलंक-दूसिओ, अहिसारियाण मण-दूमिओ य । सज्ज-
णो पुण अ-कलंको सब्ब-जण-दिहि-करो व्व । अवि मुणालु ५५
जइसउ, खंडिजंतो वि अ-खुडिय-णेह-तंतु सु-सीयलो व्व ।
तहे मुणालु वि ईसि कंडूल-सहाओ जल-संसग्गि वड्ढिओ
व्व । सज्जणु पुणु महुर-सहावु वियड्ढ-वड्ढिय-रसो य । हूं !
च, दिसा-गओ जइसओ, सहावुण्णओ अणवरय-पयट्ट-दाण-
पसरो य । तहे दिसा-गओ वि मय-विआरेण घेप्पइ, दाण- ६०
समए य सामायंत-वयणो होइ । सज्जणु पुणि अ-जाय-मय

१ हाथप्रत उपरथी श्री. जिनबिजय नीचे प्रमाणे वांचे छे:-उब्भड-
जलयाडंबरसइहिं पावइं माणसं दुक्खं । सज्जणु पुणु जाणइ जिज खल-
जलयहं सहावइं ॥ उपरीं पंक्ति आर्यां अने बीजी अपभ्रंश छंद दोहानी
छे; ते दोहा तरीके सुधारी उपर मूकी छे.

उद्धटजलदाडंबरैः प्राप्नोति मानसदुःखानि

सज्जनः पुनः जानाति एव खलजलदानां स्वभावान् ॥

तेन हसित्वा आस्ते । भवतु पूर्णिमाचन्द्रः यादृशः, सकलकला-
भृतः जनमनःआनन्दः इव । तयो पूर्णिमाचन्द्रः अपि कलंक-
दूषितः अभिसारिकाणां दूनमनाः च । सज्जनः पुनः अकलंकः सर्व-
जनघृतिकरः इव । अपि मृणालः यादृशः खण्ड्यमानः अपि अक्षुण्ण-
स्नेहतन्तुः सुशीतलः इव । तयोः मृणालः अपि ईषत्कण्डूलस्वभावः
जलसंसर्गेण वर्धितः इव । सज्जनः पुनः मधुरस्वभावः वैदग्ध्यवर्धि-
तरसः च । हूं ! च-दिशागजः यादृशः स्वभावोन्नतः अनवरत्तप्र-
वृत्तदानप्रसरः च । तयोः दिशागजः अपि मदविकारेण गृह्यते,
दानसमये च श्यामायमानवदनः भवति । सज्जनः पुनः अजातमद

-पसरु देंतहो य विअसइ वयण-कमलु । होउ मुत्ताहारु
जइसउ, सहाव-विमलो बहु-गुण-सारो य । तहे मुत्ता-हारो
वि छिडु-सय-निरंतरो वण-वडिडओ य । सज्जणो पुण
अ-च्छिडु-गुण-पसरो णायरओ य । किं बहुणा ? । समुदु ६५
जइसउ, गंभीर-सहावु महत्थो य । तहे समुदो वि उक्कलि-
यासय-पउरो णिच्च-कलयलारावुव्वेविय-पास-जणो व दु-ग्गय
कुडुंबहो जि अणुहरइ । सज्जणु पुणि मंथर-सहावो महु-
महुर-वयण-परितोसिय-जणवओ त्ति ।

अवि य—

सरलो पियंवओ दक्खिण्णो चाई गुणण्णओ सुहओ ।

मह जीविण्ण वि चिरं सुअणु च्चिअ जियउ लोयम्मि ॥ ७१

प्रसरः, ददतः च विकसति वदनकमलम् । भवतु मुक्ताहारः
यादृशः स्वभावविमलः बहु गुणसारः च । तयोः मुक्ताहारः अपि
छिद्रशतनिरंतरः वनवर्धितः च । सज्जनः पुनः अछिद्रगुणप्रसरः
नागरकः च । किं बहुना ? । समुद्रः यादृशः गंभीरस्वभावः महार्थः
च । तयोः समुद्रः अपि उत्कलिकाशतप्रचुरः नित्यकलकलारावो-
द्वेजितपार्श्वजनः इव दुर्गतकुटुम्बकम् एव अनुहरति । सज्जनः
पुनः मन्थरस्वभावः मधुमधुरवचनपरितोषितजानपदः इति

अपि च,

सरलः प्रियंवदः दक्षिणः त्यागी गुणज्ञः सुभगः

मम जीवितेन अपि चिरं सुजनः एव जीवतु लोके ॥

॥ एकादशमुद्धरणम् ॥

[कालियासु ।]

॥ पुरुरवस्स उम्माय-वयणाइं ॥

मइं जाणिअं मिअ-लोअणिं णिसि-अरु को इ हरेइ
जाव ण णव-तडि सामलो धारा-हरु वरिसेइ ॥ १ ॥

जल-हरु संहरु षडु कोपु आढत्तओ
पविरल-धारा-सार-दिसा-मुह-कन्तओ ।

एमइं पुहवि भमन्तो जइ पिअ पेक्खोहिमि
तव्वे जं जु करीदिसि तं तु सहीदिसि ॥ २ ॥

गन्धुम्माइअ-महु-अर-गीएहिं
वज्जन्तेहिं पर-हुअ-रव-तूरेहिं ।

पसरिय-पवणुव्वेह्लिर-पल्लव-(लय-)निअरु
सु-ललिअ-विविह-पआरं णच्चइ कप्प-अरु ॥३॥ १०

१. (पं.) जाणिअ, (पी.) जाणिअं; (पं.) मिअलोअणि, (पी.) मिअ-
लोअण; — (पं. रं.) णु, (पी.) ण; (पं.) णवतलि (पं.क.) णव-
तडि, (पी.) णवतलिं; तृतीयानो अर्थ लाववा. २. (पं.) कोपइं (पं.क.)

[कालिदासः ।]

॥ पुरुरवसः उन्मादवचनानि ॥

मया ज्ञातं मृगलोचनां निशाचरः कोऽपि हरति
यावन्न नवतडित् श्यामलः धाराधरः वर्षति ॥ १ ॥

जलधर संहर एतं कोपं आरब्धं

प्रविरलधारासाराक्रान्तदिशामुखः

एवं पृथिव्यां भ्राम्यन् यदि प्रियां प्रेक्षिष्ये

तदा यद् यत् करिष्यसि तत् तत् सहिष्ये ॥२॥

गन्धोन्मादितमधुकरगीतैः

वाद्यमानैः परभृततूर्यैः

प्रसृतपवन्नोद्वेल्लनशीलपल्लवलतानिकरः

सुललितविविधप्रकारेण नृत्यति कल्पतरुः ॥३॥

बंहिण पइं इअ अब्भत्थेमि आअक्खहि मं ता
 षत्थु रण्णे भमन्ते जइ पइं दिट्ठी सा महु कंता ।
 णिसम्महि मिअंक-सरिसे वअणे हंस-गइ
 पं चिण्हें जाणिहिसि आअक्खिउ तुज्जु मइं ॥४॥

पर-हुअ महुर-पलाविणि कन्ति

१५

नन्दण-वण स-च्छन्द भमन्ति ।

जइ पइं पिअअम सा महु दिट्ठी
 ता आअक्खहि महु पर-पुट्ठि ॥ ५ ॥

रे रे हंसा किं गोविज्जइ
 गइ-अणुसारें मइं लक्खिज्जइ ।

कइं पइं सिक्खिउ ए गइ-लालस
 सा पइं दिट्ठी जहण-भरालस ॥ ६ ॥

कोपलि, (पं.क.) कोपं; (रं.) 'कोपं' एम अर्थ करे छे; (पी.) को पइं
 वांचे छे-(प.) ए मइं (रं.) एने निपात लईं मइं=अहम् एम नोधे छे;
 परंतु एमइ=एषम् एम वांचुं वधारे घटित छे. ३. [लब.] = लता 'चर्चरी'
 बरोबर बेसे एटला काजे उमेर्यु छे; बाकी (पं.) (पी.) नोधता नथी.
 ३. (पं.) ए (पी.) एं.

बहिण त्वामित्यभ्यर्थये आचक्ष्व मां तावत्

अत्रारण्ये भ्रमता यदि त्वया दृष्टा सा मम कान्ता ।

निशामय मृगांकसदृशेन वदनेन हंसगतिः

एतेन चिह्नेन ज्ञास्यसि आख्यातं तुभ्यं मया ॥४॥

परभृते मधुरप्रलापिनि कान्ता

नन्दनवने स्वच्छन्दं भ्रमन्ती ।

यदि त्वया प्रियतमा सा मम दृष्टा

तदाचक्ष्व मद्यं परपुष्टे ॥ ५ ॥

रे रे हंस किं गोप्यते

गत्यनुसारेण मया लक्ष्यते ।

केन तुभ्यं शिक्षितं एतद् गतिलालस

सा त्वया दृष्टा जघनभरालसा ॥ ६ ॥

गोरोअण-वण्णा चक्का भणहि मइं
महु-वासर कीलन्ति धणिअ ण दिट्ठी पइं ॥ ७ ॥

एककककम-वड्ढिअ-गुरुअर-पेम्म-रसे २६

सरि हंस-जुवाणउ कीलइ काम-रसे ॥ ८ ॥

करिणी-विरह-संताविअउ

काणणे गंधुद्धअ-महु-अरु ॥ ९ ॥

हउं पइं पुच्छिमि अक्खहि गअ-वरु

ललिअ-पहारै णासिअ-तरु-वरु ।

दूर-विणिज्जिअ-सस-हर-कंती

दिट्ठी पिअ पइं सं-मुह जंती ॥ १० ॥

३२

७. (पं.) भणहि मइं (पी) भणइ मइं

८. (पं.) एककम जेने अनुसरी (रं.) एककम; जो के (पं.) नी छाया
एकक; (पी.) एक्केकम.

९. (पं) संताविअओ-महुअरु । (पी.) संताविअओ-महुअरओ

१०. (ध्रुव) णामियतरुवरु सूचवे छे.

गोरोचनवर्णं चक्र भण माम्

मधुवासरे क्रीडन्ती प्रिया न दृष्टा त्वया ॥ ७ ॥

एककमवर्धितगुरुतरप्रेमरसेन

सरसि हंसयुवा क्रीडति कामरसेन ॥ ८ ॥

करिणीविरहसंतापितः

कानने गन्धोद्धतमधुकरः ॥ ९ ॥

अहं त्वां पृच्छामि आख्याहि गजवर

ललितप्रहारेण नाशिततरुवर ।

दूरविनिर्जितशशधरकान्तिः

दृष्टा प्रिया त्वया संमुखं यान्ती ॥ १० ॥

१०

पसरिअ-खुर-खुर-दारिअ-मेइणि वण-गहणे अविचल्लु ।
 परिसक्कइ पेच्छहु लीणो णिअ-कज्जुज्जअ क्खेलु ॥११॥
 फलिअ-सिला-अल-णि-म्मल-णिज्झरु
 बहु-विह-कुसुमे विरइअ-सेहर ।
 किण्णर-महुरुगीअ-मणो-हर
 दे-स्सावहि महु पिअअम महि-हर ॥ १२ ॥
 पुव्व-दिसा-पवणाहअ-कल्लोलुगअ-बाहओ
 मेहअ-अंगे नच्चइ स-ललितं जल-णिहि-णाहओ ४०
 हंस-विहंगम-कुंकुम-संख-कआभरण
 करि-मभराउल-कसणल-कमल-कआवरणु
 वेला-सलिलुव्वेल्लिअ-हत्थ-दिण्ण-तालु
 ओत्थरइ दस-दिसं रुंधेविणु णव-मेहालु ॥ १३ ॥ ४४

- ११ (पं) मेइणि-अविचालु. (पी) मेइणिओ-अविचल्लु; (पं) परिसप्पइ
 (पी.) परिसक्कइ (पं. K. U रं.) कज्जुज्जुअ; परंतु छंदनी-दृष्टि
 (पं) कज्जुज्जुअओ (पी.) कज्जुज्जुओ.
 १२. (पी.)ए नथी लीषो.
 १३. (पी) (रं)ने अनुसरी पंक्ति ३ मां विहंगम (पं.) ने बदले रहंग
 वांचे छे; पंक्ति ६ मां (पं पी.) णवमेहालु.

प्रसूतखरखुरदारितमेदिनिः वनगहने अविचलः ।

परिष्वक्कति प्रेक्षध्वं लीनः निजकार्योद्यतः कोलः ॥ ११ ॥

स्फटिकशिलातलनिर्मलनिर्झर

बहुविधकुसुमैर्विरचितशेखर

किन्नरमधुरोद्गीतमनोहर

दर्शय मम प्रियतमां महीधर ॥ १२ ॥

पूर्वदिशापवनाहतकल्लोलोद्गतबाहुः

मेघाङ्गैः नृत्यति सललितं जलनिधिनाथः ।

हंसविहंगमकुंकुमशंखकृताभरणः

करिमकराकुलकृष्णलकमलकृतावरणः ।

वेलासलिलाद्वेल्लितदत्तहस्ततालः

अवस्तृणाति दशादिशः रुद्ध्वा नवमेघकालः ॥ १३ ॥

सुर-सुदरि जहण-भरालस पीणुत्तुंग-घण-त्थणि
 थिर-जोव्वण तणु-सरीरि हंस-गइ ।
 गअणुज्जल-काणणे मिअ-लोअणि भमन्ते दिट्ठि पइं
 तह विरह-समुदन्तरें उत्तारहि मइं ॥ १४ ॥
 लपं पेक्खविणु हिअपं भावमि
 “जइ विहि-जोपं पुणु तहिं पावमि ।
 ता रण्णे वि ण करिमि णिब्भन्ती
 पुणु णइ मेल्लमि दाह कअन्ती ” ॥ १५ ॥
 मोरा पर-हुअ हंस विहंगम
 अलि गअ पव्वअ सरिअ कुरंगम ।
 तुज्झहं कारणे रण्णे भमन्ते
 को ण-हु पुच्छिउ मइं रोअन्ते ॥ १६ ॥

५०

५६

१४. (पं.) दिट्ठि बांची पइं ने पंक्ति ३ मां ले छे जे छंदनी दृष्टिए खोटं छे; (पी.) दिट्ठा पइं बांची तेने पंक्ति ४ मां ले छे.
 १५. (पं.) पेक्ख विणु (पी.) पेक्खु विणु (रं.) टीका: लते प्रेक्षस्व विना हृदयेन भ्रमामि । परंतु पेक्खविणु एम अव्ययभूतकृतं होवा वधारे संभव छे; अने भावमि=भावयामि । पंक्ति ४. मां (पी.) ताह कअन्ती; (पं.) दाह कलन्ती पण; (पं.)नी छायामां:—तां क्कता-न्ताम् । (रं.) बन्ने य पाठांतरो नोधे छे; (पी.) (पं.) मेल्लइं.

सुरसुन्दरी जघनभरालसा पीनोत्तुंगघनस्तनी
 स्थिरयौवना तनुशरीरा हंसगतिः ।

गगनोज्ज्वलकानने मृगलोचना भ्रमता दृष्टा त्वया
 तर्हि विरहसमुद्रान्तरादुत्तारय माम् ॥ १४ ॥

लतां प्रेक्ष्य हृदयेन भावयामि

“यदि विधियोगेन पुनः तां प्राप्नोमि

तद् अरण्ये अपि न करोमि निर्भ्रान्ति

पुनः नापि मोचयिष्ये दाहं कुर्वन्तीम् ” ॥ १५ ॥

मयूरः परभृतः हंसः विहंगमः

अलिः गजः पर्वतः सरित् कुरंगमः ।

तव कारणेन अरण्ये भ्रमता

कः न सल्ल पृष्टः मया रुदता ॥ १६ ॥

॥ द्वादशमुद्धरणम् ॥

। दोहाकोसोद्धरियगोयाइं ।

[काण्ड ।]

लोअह गव्व समुव्वहइ 'हउं परमत्थे पवीण'
कोडिह मज्झे एककु जइ हाइ निरंजन-लोण ॥ १ ॥
आगम-वेअ-पुराणे पंडित्ता माण वहन्ति
पक्क-सिरि-फले अलिअ जिम बाहेरित भुमयन्ति ॥ २ ॥
एवंकार बीअ लइअ कुसुमिअउ अरविंदए ५
महु-अर-रूपे सुरअ-वीर जिघइ मअरन्द ॥ ३ ॥
गअण-समीरण-सुह-वासे पंचेहि परिपुण्णए
सअल-सुरासुर एहु उअत्ति वट्ठिए एहु सो सुन्नए ॥ ४ ॥
नि-त्तरंग सम सहज-रूअ सअल-कलुस-विराहए
पाप-पुण्ण-रहिए कुळ्ळ नाहि काणहु फुड कहिए ॥ ५ ॥ १०

। दोहाकोषोद्धतगीतानि ।

[कृष्णः ।]

लोकेषु गर्वं समुद्रहति 'अहं परमार्थे प्रवीणः'
कोटीनां मध्ये एकः यदि भवति निरञ्जनलीनः ॥ १ ॥
आगमवेदपुराणे पण्डिताः मानं वहन्ति
पक्वश्रीफले अलयः यथा बाह्यतः भ्राम्यन्ति ॥ २ ॥
एवंकारं बीजं लात्वा कुसुमितं अरविन्देन
मधुकररूपेण सुरतवीरः जिघ्रति मकरन्दम् ॥ ३ ॥
गगनसमीरणसुखवासः पञ्चभिः परिपूर्णाः
सकलसुरासुराणामेषः उत्पत्तिः, मूर्ख, एषः स शून्यः ॥ ४ ॥
निस्तरङ्गः समः सहजरूपः सकलकलुषविरहितः
पापपुण्यरहितः किञ्चित् न अस्ति कृष्णः स्फुटं कथयति ॥ ५ ॥

सहज षक्कु पर अत्थि तर्हि फुड काण्हु परिजानइ
 बहु सत्थागम पढइ गुणइ वढ किंपि न जानइ ॥ ६ ॥
 अहे ण गमइ ण उहे जाइ बेण्णि-रहिअ तसु निच्चल थाइ
 भणइ काण्ह मन कह वि ण फुट्टइ निच्चल पवण-घरिणि घरे वट्टइ ॥७॥
 वर-गिरि-कंदर गुहिर जगु तर्हि सअल वि तुट्टइ १५
 विमल सलिल सोसं जाइ कालग्गिइं पइट्टइ ॥ ८ ॥
 षहु सुदुद्धर धरणि-धर सम विसम उत्तार न पावइ
 भणइ काण्ह दुल्लख दुरववाह को मणे परिभावइ ॥ ९ ॥
 जो संवेअइ मण-रअण अहरह सहज फरन्त
 सो पर जाणइ धम्म-गइ; अन्न कि मुनइ कहन्त ॥ १० ॥ २०
 पहं वहतेण णिय-मन बंधनं कियउ जेण
 तिहुअण सयल विफारिआ पुणु संहारिअ तेण ॥ ११ ॥
 सहजे निच्चल जेण किय सम-रसें निअ-मण-राअ
 सिद्धो सो पुण तक्खणे णउ जर-मरणह भाय ॥ १२ ॥

सहजः एकः परः अस्ति तं स्फुटं कृष्णः परिजानाति
 बहून् शास्त्रागमान् पठति गुणयति मूर्खः किमपि न जानाति ॥६॥
 अधः न गच्छति न ऊर्ध्वं याति द्विरहिता तस्य निश्चला स्थितिः
 भणति कृष्णः मनः कथमपि न स्फुटति निश्चला पवनगृहिणी गृहे वर्तते ॥७॥
 वरगिरिकंदरः गभीरः जगत् तत्र सकलं अपि त्रुट्यति
 विमलं सलिलं शोषं याति कालाग्रौ प्रविष्टे ॥ ८ ॥
 एषः सुदुर्धरः धरणीधरः समविषमः उत्तारं न प्राप्नोति ।
 कृष्णः भणति दुर्लक्षं दुरवगाहं कः मनसि परिभावयति ॥ ९ ॥
 यः संवेत्ति मनोरत्नं अहरहः सहजे स्फुरत्
 सः परां जानाति धर्मगतिं अन्यः किं जानाति कथयन् ॥ १० ॥
 पन्थानं वहता निजमनः बन्धनं नीतं येन
 त्रिभुवनं सकलं विस्फारितं पुनः संहतं तेन ॥ ११ ॥
 सहजे निश्चलः येन कृतः समरसेन निजमनोराजः
 सिद्धः सः पुनः तत्क्षणे न जरामरणयोः भयम् ॥ १२ ॥

णिच्चल निव्वियप्प निवियार उअअ-अत्थमण-रहिअ सुत्तार २३
 अइसो सो निव्वाण भणिज्जइ जहिं मन मानस किंपि न किज्जइ॥१३॥
 वर-गिरि-सिहर-उत्तुंग-थलि शबरे जहिं किअ वास
 णउ लंघिअ पंचाननेहिं करि-वर दूरिअ आस ॥ १४ ॥
 षहु सो गिरि-वर कहिअ मइं षहु सो महा-सुह-ठाव
 षत्थु रे निअहु सहज खण लभइ महा-सुह जाव ॥ १५ ॥ ३०
 षक्कु ण किज्जइ मंत ण तंत णिअ घरिणि लइ केलि करन्त
 णिअ घरे घरिणि जाव ण मज्जइ ताव कि पंच-वण विहरिज्जइ॥१६॥
 षसो जप-होमे मंडल-कम्मे अनुदिन अच्छसि काहि उ धम्मे ।
 तो विणु तरुणि निरंतर-नेहे बोहि कि लाभइ षण वि देहे॥१७॥
 जें बुद्धिअ अविरल सहज खण काहिं वेअ-पुराण ३५
 तें तुाडअ विसय-वियप्प जगु रे असेस-परिमाण ॥ १८ ॥
 जिम लोण त्रिलिज्जइ पाणिषहि तिम घरिणी लइ चित्त
 सम-रस जाई तक्खणे जइ पुणु ते सम चित्त ॥ १९ ॥

निश्चलं निर्विकल्पं निर्विकारं उदयास्तमनरहितं सुसारं
 ईदृशं तद् निर्वाणं भण्यते यत्र मनसा मानसं किमपि न क्रियते॥१३॥
 वरगिरिशिखरोत्तुंगस्थली शबरेण यत्र कृतः वासः
 न तु लङ्घिता पञ्चाननेन, करिवरस्य दूरिता आशा ॥ १४ ॥
 एषः सः गिरिवरः कथ्यते मया एषः सः महासुखस्थानम्
 अत्र रे पश्य सहजक्षणं लभ्यते महासुखं यावत् ॥ १५ ॥
 एकः न कुर्यात् मन्त्रं न तन्त्रं, निजां गृहिणीं लात्वा केलीं कुर्वन्
 निजगृहे गृहिणीं यावत् न मज्जति तावत् किं पञ्चवर्षेषु विह्रियते॥१६॥
 एषः जपहोमे मण्डलकर्मणि अनुदिनं आस्से कस्मिन् खलु धर्मे
 तव विना तरुणि निरन्तरस्नेहेन बोधिः किं लभ्यते अनेनापि देहेन॥१७॥
 येन बुद्धं अविरलं सहजक्षणं (तस्य) किं वेदपुराणानि
 तेन त्रोटितं विषयविकल्पं जगत् रे अशेषपरिमाणं ॥ १८ ॥
 यथा लवणं विलीयते पानीये तथा गृहिणीं लात्वा चित्ते
 समरसं याति तत्क्षणे यदि पुनः तथा समं चित्तम् ॥ १९ ॥

॥ त्रयोदशमुद्धरणम् ॥

। दोहाकोसोद्धरिअगीयाइं ।

[सरह ।]

मट्टी पाणी कुस लइ पढंत घरहिं बइसिअ अग्गि हुणंत
कज्जे विरहिअ वहन्ति होमे अक्खि डहाविअ कडुष् धूमं ॥१॥
एक-दंडि ति-दंडि भअवं-वेसं विणुआ होइ अ हंस-उवेसं
मिच्छेहिं जग बाहिअ भुल्ले धम्माधम्म ण जाणिअ तुल्ले ॥२॥
अइरिषहिं उद्धूलिअ छारं सीसउ बाहिय ए जड-भारं ५
घरहिं बइसी दीवा जाली कोणेहिं बइसां घडा चाली ॥ ३ ॥
अक्खि निवेसी आसन बंधी कण्णेहिं खुसखुसाइ जन धन्धी
रंडी मुंडी अण्ण वि वेसं दिक्खा देइ दक्खिण-उवेसं ॥४॥
दीह-णक्ख जे मलिणं वेसं णगल होइअ उपाट्टिअ-केसं
खवणेहिं जान विडंबिय वेसं अप्पणु बाहिअ मोक्ख-उएसे ॥५॥१०

। दोहाकोशोद्धृतगीतानि ।

[सरह ।]

मृदं पानोयं कुशं लात्वा पठन्ति गृहे उपविश्य अग्निं जुह्वति
कार्येण विरहिताः वहन्ति होमान् अक्षिणी दग्ध्वा कटुकेन धूमेन ॥१॥
एकदण्डेन त्रिदण्डैः भगवद्वेशेन विज्ञकाः भवन्ति च हंसापदेशेन
मिथ्यात्विभिः जगद् बाधितं भ्रान्तैः धर्माधर्मं न जानन्ति तुलया ॥२॥
आचार्येण उद्धूलितं भस्मना शीर्षं बाधितं अनेन जटाभारेण
गृहे उपविश्य दीपं ज्वालयति कोणे उपविश्य घण्टं चालयति ॥३॥
अक्षिगी निमिष्य आसनं बद्ध्वा कर्णयोः मन्त्रयति जनान् प्रतार्य
रण्डायाः मुण्डितायाः अन्यायाः अपि वेशेन दीक्षां ददाति दक्षिणा-
पदेशेन ॥४॥

दीर्घनखैर्ये मलिनेन वेशेन नग्नाः भवन्ति उत्पाटितकेशेन
क्षपणैः यानं विडम्बितं वेशेन आत्मा बाधितः मोक्षापदेशेन ॥५॥

जो णग्गा विअ होइ मुत्ति ता सुणह सियालह
लोमोप्पाटणे अत्थि सिद्धि ता जुवइ-णितंबह
पिच्छी-गहणे दिह मोकख ता मोरह चमरह
उच्छ-भोअणें होइ जाण ता करिह तुरंगह
सरह भणइ खवणाण मोकख महु किंपि न भावइ १५
तत्त-रहिअ-काया ण ताव पर केवल साहइ ॥ ६ ॥

करुणा छड्डि जो सुणहिं लग्ग ण उ सो पावइ उत्तिम मग्ग
अहवा करुणा केवल भावइ सो संसारहिं मोकख न पावइ॥७॥
मंत ण तंत ण धेअ ण धारण सव्व वि रे वढ विग्गम-कारण
असमल चित्त म ज्ञाणहिं खरडइ सुह अच्छंत म अप्पणु
जगडह ॥ ८ ॥ २०

अहिमाण-दोसे ण लक्खिउ तत्त तेण दूसइ सअल ज्ञाणइ सो दत्त
ज्ञाणें मोहिअ सअल वि लोअ निअ-सहाव ण उ लक्खइ कोइ॥९॥

यदि नग्नस्य अपि च भवति मुक्तिः तर्हि शुनः शृगालस्य
लोमोत्पाटने अस्ति सिद्धिः तर्हि युवतीनितम्बस्य
पिच्छिकाग्रहणे दृष्टः मोक्षः तर्हि मयूरस्य चमरस्य
उच्छभोजने भवति ज्ञानं तर्हि करिणः तुरंगस्य
सरहः भणति क्षपणानां मोक्षः मह्यं किमपि न भावयति
तत्त्वरहितकाया न तावत् परं केवलं साधयति ॥ ६ ॥

करुणां त्यक्त्वा यः शून्यं लग्नः न तु सः प्राप्नोति उत्तमं मार्गम्
अथवा करुणां केवलं भावयति सः संसारे मोक्षं न प्राप्नोति ॥७॥

मंत्रः न तन्त्रं न ध्येयं न धारणां सर्वं रे मूर्खं विभ्रमकारणम्
अश्यामलं चित्तं मा ध्यानेन मलिनीकुरु सुखे सन्तं मा आत्मानं
पीडय ॥ ८ ॥

अभिमानदोषेण न लक्षितं तत्त्वं तेन दूषयति सकलानि यानानि सःदैत्यः
ध्यानेन मोहितः सकलः अपि लोकः निजस्वभावं न तु लक्षते कोऽपि ॥९॥

जव्वे मण अत्थमण जाइ तणु तुट्टइ बंधण

तव्वे सम-रस सहजे वज्जइ ण उ सुइ ण बग्गहण ॥१०॥

भावहिं उवज्जइ खअहि णिवज्जइ भाव-रहिअ पुणु कहि उवज्जइ
बिण्ण-विज्जिअ जोओ वज्जइ अच्छहि सिरि-गुरु-णाह
कहिज्जइ ॥ ११ ॥

देक्खहु सुणहु परीसहु खाहु जिघाहु भमहु बइट्ट उट्टाहु
भालमाल ववहारें पेल्लह मण छडु पक्कार म चल्लह ॥१२॥

गुरु-उवणसह अमिय-रसु हवहिं ण पीअउ जेहि
बहु-सत्थत्थ-मरुत्थलिहिं तिसिण मरिअउ तेहि ॥ १३ ॥ ३०
पंडिअ सअल सत्थ वक्खाणंइ देहहिं बुद्ध वसंत ण जाणइ
भमणागमण ण तेण विखंडिअ तो वि णिलज्ज भणइ हउं
पंडिअ ॥ १४ ॥

जीवंतह जो णउ जरइ सो अजरामर होइ
गुरु-उवणसें विमल-मइ सो पर धण्णा कोइ ॥ १५ ॥

यावत् मनः अस्तमनं याति तनोः चुट्यति बन्धनम्

तावत् समरसः सहजे व्रजति न तु शूद्रः न तु ब्राह्मणः ॥१०॥

भावे उत्पद्यते क्षये निष्पद्यते भावरहितः पुनः कथं उत्पद्यते
द्वि-विवर्जितः योगं व्रजति, आस्व, श्रीगुरुनाथेन कथ्यते ॥११॥

पश्यत शृणुत स्पृशत स्वादत जिघ्रत भ्राम्यत उपविशत उत्तिष्ठत
आलजालं व्यवहारे प्रेरयत मनः त्यजत एकाकी मा चलत ॥१२॥

गुरुपदेशस्य अमृतरसः अस्ति न पीतः यैः

बहुशास्त्रार्थमरुस्थलीषु तृषया मृतं तैः ॥ १३ ॥

पंडितः सकलानि शास्त्राणि व्याख्याति देहे वसन्तं बुद्धं न जानाति ॥

गमनागमनं तेन न विखण्डितं तथापि निर्लज्जः भणति 'अहं पण्डितः'

जीवन् यः न जीर्यति सः अजरामरः भवति

गुरुपदेशेन विमलमतिः सः परं धन्वः कः अपि ॥ १५ ॥

विसभ-विसुद्धे णउ रमइ केवल सुण्ण चरेइ ३५
 उड्डी बोहित्थ-काउ जिम पलुटिअ तहि वि पडेइ ॥१६॥
 विसयासत्ति म बंध करु अरे वढ सरहे वुत्त
 मीण पयंगम करि भमरु पेक्खह हरिणह जुत्थ ॥१७॥
 पंडिअ-लोअहु खमहु महु एत्थ न किअइ विअप्पु
 जो गुरु-वअणे मइं सुअउ तहिं किं कहमि सु-गोप्पु ॥१८॥ ४०
 घोरंधारे चंद-मणि जिम उज्जोअ करेइ
 परम-महासुह एककु खणे दुरिआसेस हरेइ ॥ १९ ॥
 घरहिं म थक्कु म जाहि वणे जहिं तहिं मण परिआण
 सअलु निरंतर बोहि ठिअ कहिं भव कहिं निव्वाण ॥ २० ॥
 णउ घरे णउ वणे बोहि ठिउ एव परिआणउ भेउ ४५
 निम्मल-चित्त-सहावत करह अ-विकल से उ ॥ २१ ॥
 एहु सो अप्पा एहु पर जो परिभावइ कोइ
 ते विणु बंधे बंधिकिउ अप्प विमुक्कउ तो वि ॥ २२ ॥

विषयविशुद्धौ न तु रमते केवलं शून्यं चरति
 उड्डीय प्रवहणकाकः यथा पर्यस्य तत्रैव पतति ॥ १६ ॥
 विषयासक्तिं मा बन्धं कुरु अरे मूर्खं सरहेण उक्तम्
 मीनं पतंगं करिणं भ्रमरं प्रेक्षस्व हरिणानां यूथम् ॥ १७ ॥
 पण्डितलोकाः, क्षमध्वं मां अत्र न क्रियते विकल्पः
 यद् गुरुवचनेन मया श्रुतं तत्र किं कथयामि सुगोप्यम् ॥१८॥
 घोरान्धकारे चन्द्रमणिः यथा उद्घोतं करोति
 परममहासुखं एकस्मिन् क्षणे दुरितानि अशेषाणि हरति ॥१९॥
 गृहे मा तिष्ठ मा याहि वने यत्र तत्र मनः परिजानीहि
 सकलं निरन्तरं बोधिः स्थिता कुत्र भवः कुत्र निर्वाणम् ॥२०॥
 न तु गृहे न तु वने बोधिः स्थिता एवं पारिजानीत भेदम्
 निर्मलचित्तस्वभावत्वे कुरुत अविकलं तत् तु ॥ २१ ॥
 एषः सः आत्मा एतत् परं यः परिभावयति कोऽपि
 सः विना बन्धेन बंधीकृतः आत्मा विमुक्तः तथापि ॥ २२ ॥

॥ चतुर्दशमुद्गरणम् ॥

। पङ्णछंदाइं ।

पासि कपि चउरंसिय रेवापय-पुण्णियं
सेडियं च गेणहेप्पि ससि-प्पभ-वण्णियं ।
मइं सुयं पि षक्कलियं सयणि निवण्णियं
सव्व-रत्तिं घोसेइ समाण-सवण्णियं ॥ १ ॥

[श्रीसंघदासरचितायाः वसुदेवहिंज्याः ।]^१

णंदो राया णवि जाणइ जं सगडालो करेहिइ
नंदो राया मारेविणु सिरियं रज्जे ठवेहिइ ॥ २ ॥

[श्रीजिनदासमहत्तररचितावश्यकचूर्ण्याः ।

ताव इमं गीययं गीयं गामणडीष
जो जसु माणुसु वल्लहउ तं जइ अण्णु रमेइ
जइ सो जाणइ जीवइ वि तो तहु पाण लएइ ॥ ३ ॥

[उद्योतनसुरैः कुवलयमालायाः ।]^२

१. श्रीचतुरविजयपुण्यविजयसंपादितवसुदेवहिंज्याः प्रथमोऽंशः पृ. १८।

२. (इन्दोर-आवृत्ति) आवश्यकसूत्रचूर्णी. पृ. ८४.

३. ताडपत्र (जेसलमेर-भंडार) प्रती-पृ. ३७.

। प्रकीर्णछंदांसि ।

पार्श्वे कल्पयित्वा चतुरस्रिकां रेवापयःपूर्णिकां
सेटिकां च गृहीत्वा शशिप्रभवर्णिकाम् ।
मां सुप्तां एकाकिनीं शयने निर्विण्णां
सर्वरात्रिं घोषयति समान-सवर्णिकम् (स्वमानस-वर्णितम्) ॥ १ ॥
राजा नन्दः नैव जानाति यत् शकटालः करिष्यति
राजानं नन्दं मारयित्वा श्रीयकं राज्ये स्थापयिष्यति ॥ २ ॥
तावत् इमं गीतकं गीतं ग्रामनट्या—
यः यस्य मनुष्यः वल्लभः तं यदि अन्यः रमते
यदि सः जानाति जीवति अपि तर्हि तस्य प्राणान् छाति ॥३॥

राईष पच्छिमजामे केण वि गुज्जरपद्मिण धवलदुव्वहयं गीयं
अवि य-

जो णवि विधुरे वि सज्जणउ धवलउ कड्डुइ भार
सो गोठुंगणमंडणउ सेसउ तद्धिय-सारु ॥ ४ ॥

[उद्द्योतनसूरेः कुवलयमालयाः ।]^४

महु महु त्ति भणंतियहो वज्जइ कालु जणस्सु
तो वि ण देउ जणइणउ गोअरिहोइ मणस्सु ॥ ५ ॥

[धानंदवर्धनस्य ध्वन्यालोकात् ।]^५

कोद्धायओ को समचित्त

काहोऽवणार्हि काहो दिज्जउ वित्त ।

को उग्घाडउ परिहियउ परिणित को व कुमार
पडियउ जीव खड्डप्फडेहि बंधइ पावह भार ॥ ६ ॥

[श्रीलाङ्कविरचितसूत्रकृतांगवृत्तेः ।]^६

४. सद१, पृ. ४७.

५. Pischel : Materialien Zur Kenntnis Des Apabhramsa P. 48.

६. आगमोदयसमितिप्रथमाला । सूत्रकृतांगवृत्तिः १ । ४ । इत्थिपरिन्न-
व्ययणे । गा. ९-१० ।

रात्र्याः पश्चिमयामे केनापि गुर्जरपथिकेनेदं धवलदुर्वहत्वं गीतम् ।
अपि च—

यः नापि विधुरे अपि स्वजनः धवलः कर्षति भारं

सः गोष्ठाङ्गणमण्डनः शेषः त्रुटितसारः ॥ ४ ॥

मम ममेति भणतः व्रजति कालः जनस्य

तथापि न देवः जनार्दनः गोचरीभवति मनसः॥५॥

क्रोधायितः कः समचित्तः

कस्मात् अपनयेत् कस्मै दधात् वित्तम् ॥

कः उद्घटितः परिहितः परिणीतः कः वा कुमारः

पतितः जीवः भ्रान्तिषु बध्नाति पापानां भारम् ॥ ६ ॥

॥ टिप्पणी ॥

॥ प्रथमसुद्धरणम् ॥

१. कवि अने तेनुं जीवन :—

आ उद्धरण चतुर्मुख स्वयंभूना पउमचरियमांथी लेवामां आव्युं छे. कवि विक्रमना नवमा सैकानी आसवास थयेलो होवो जोईए. तेना काळनी प्रथम मर्यादा तेना काव्यमांथी दृष्टिगोचर थाय छे ते दण्डी अने भामहनो उल्लेख करे छे :

णउ वुज्झिउ पिंगल-पन्थारु णउ भम्मह-दण्डि-यलंकारु ।
वयसाउ तो वि णउ परिहरमि वरि रयडा-वुत्तु कव्वु करमि ॥^१

तेना काळनी द्वितीय मर्यादा अपभ्रंश महाकवि पुष्पदंतना उल्लेखथी बंधाय छे. पुष्पदंत कवि विक्रमना अगीआरमा सैकानी शरआतमां थयो. तेना तिसट्टिमहापुरिभगुणालंकारना उपोद्घातमां ते चतुर्मुख स्वयंभूनो उल्लेख करे छे.

भावाहिउ भारहभासि वासु कोहलु कोमलगिरु कालिदासु ।
चउमुहु सयंभु सिग्घरिसु दोणु णालोइउ कइ ईसाणु वाणु ॥

चतुर्मुख स्वयंभूए पउमचरिय अने हरिवंशपुराण एम त्रे काव्यो लखवा मांडेलां ते बजे य अधूरां रखां जे तेना पुत्र त्रिभुवन स्वयंभूए पूरां कर्या. प्रथम तेणे पउमचरिय हाथमां लीधेलुं एम हरिवंशपुराणना संधि १००ना आरंभनी गाथामां मालम पडे छे. ते गाथा नीचे प्रमाणे छे :

काऋण पोमचरियं सुद्धचरियं च गुणगणपवियं
हरिवंसमोहहरणे सरस्सुद्धियदेह (?) व्व ॥

आखा पउमचरियमां ९० संधि छे. तेना भाग ग्रंथने अंते आपेली गाथा परथी मालम पड्शे. ते गाथाओ नीचे प्रमाणे छे :

સિરિવિજ્ઞાહરકંઢે સંધીઝ હોન્તિ વીસપરિમાણા
 ઝજ્ઞાકંઢમ્મિ તહા વાવીસ મુણેહ ગણણણ ॥
 ષઝહહ સુંદરકંઢે ષક્કહિયવીસ ઝુજ્ઞકંઢે ય
 ઝત્તરકંઢે તેરહ સંધીઝ નવહ સવ્વાઝ ॥

નેહુમા સંધિને છેડે નીચે પ્રમાણે અન્તદર્શક ગાથાઓ છે :

ઇય પોમચરિયસેસે સયંમુષવસ્સ કહ વિ ઝવ્વરિણ
 તિહુઅણસયંમુરહ્ણ રાહવનિવ્વાણમિણં ॥
 વંદહઆસિયતિહુયણસયંમુપરિવિરહ્ણમ્મિ મહાકવ્વે
 પોમચરિયસ્સ સેસે સંપુણ્ણો નવહ્મો સગ્ગો ॥

આ ઝદ્ધરણ પઝમચરિયનો ૧૪મો સંધિ છે. મૂઝ હાથપ્રતના ૩૬-૩૮ પાનમાં આ ઝદ્ધરણ છે. હાથપ્રતની લખાયા સાલ લહ્હિયાની પ્રશસ્તિ પ્રમાણે - સંવત્ ૧૫૨૧ વર્ષે જ્યેષ્ઠમાસે સુદિ ૧૦ બુધવારે। શ્રીગોપા-ચલદુર્ગે શ્રીમૂલસંઘે બલાત્કારગણે ૩૦...પઝમચરિયની હાથપ્રત માંઢારકર ઓરીએન્ડલ રીચર્સ ઈન્સ્ટીટયુટની હાથપોથી નં. ૧૧૨૦ છે.

૨. ઝદ્ધરણવસ્તુ :—

વસંત પ્રકચ્ચો છે. માહેશ્વરપુરનો પતિ સહસ્રાર્જુન નર્મદામાં જઝક્રીઢા કરી રહ્યો છે. વીજી વાઝુએ લંકાધિનાથ રાવણ નર્મદાને કિનારે પૂઝા કરી રહ્યો છે. યન્ત્રો વઢે નર્મદાનો પ્રવાહ સહસ્રાર્જુનના યાન્ત્રિકોએ રોક્યો છે. સહસ્રાર્જુનની જલક્રીઢા સમાપ્ત થતાં યાન્ત્રિકો યન્ત્રોને છોઢે છે, એટલે ક્રમરાતો પ્રવાહ લંકાધિનાથની પૂઝાને રેલી નાલે છે. રાવણ ગુસ્સે થઈ પોતાના દૂતોને બોલાવી જેણે આ અવિનય કર્યો તેને શોધવા મોકલે છે. દૂતો સમાચાર લાવે છે. રાવણ ગુસ્સે થઈ તરવાર ઝેંચે છે.

પ્રમાત થતાં ઝદયગિરિના શિખરે રવિ, ‘ મને મૂકી અને ચંદ્રને લઈ નિશા ક્યાં ચાલી ગઈ ’ એમ જાણે શોધ કરતો ન હોય એવો દેઝાય છે. વસંત જગત્-રૂપી ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે અને નવા ઘરમાં પ્રવેશતાં જાણે સૂર્ય-રૂપી મંગઝ-કલશની સ્થાપના કરે છે. દુષ્ટ ફાગણ માસને દૂર કરી વસંતરાજ પ્રવેશ કરે છે. (૧) વસંતશ્રીના ઘરમાં પ્રવેશતા વસંતરાજની રાજસામપ્રીતું વર્ણન કવિ કરે છે; અને મોઝી નર્મદા આ વસંતના મઢે ઘેલી થઈ મમે છે. (૨) નર્મદા પોતાના પતિ રત્નાકરને મઝવા શણગાર સજી જાણે જતી હોય એમ જુદાં જુદાં નર્મદા નદીનાં સામાન્ય અંગોને નિરૂપિત કરી કવિ વર્ણન કરે છે. આ વસંતના

મદે મસ્ત બનેલી નર્મદા માહિશ્વરપુરના પતિ સહસ્રાર્જુનને અને લંકાપતિ રાવણને કામાવિષ્ટ કરે છે. (૩) તે વસંત અને તે રેવાનાં જઠ્ઠાં જ્યાં જોઈને સહસ્રાર્જુનને જઠ્ઠાં કરવા હરખ થાય છે. યાંત્રિકો યંત્રો ઘડે નર્મદાનો પ્રવાહ રોકે છે; અને સહસ્રાર્જુન પોતાના અંતઃપુર સહિત નર્મદામાં પ્રવેશ કરે છે. (૪) જઠ્ઠાં જુદે જુદે પ્રકારે વર્ણન કવિ કરે છે. (૫-૬) અંતઃપુરની રાણીઓ સહસ્રકરિણ સાથે જુદા જુદા પ્રકારની ક્રોડા કરે છે, તેનું વર્ણન કવિ કરે છે. (૭) આ જઠ્ઠાંનાં વચ્ચેનાં દેવો કરે છે. (૮) રાવણ રેતીની વેદી બનાવી જિનવરની તે ઉપર સ્થાપના કરી પૂજા કરે છે. ઇલામાં તો યાંત્રિકો યંત્રોને છોડે છે ઇલા પ્રવાહ રેલાઈ પૂજાસામગ્રી ધોઈ નાખે છે. રાવણ ગુસ્સે થાય છે અને આ વિશુનતા કરનારને શોધવા માણસો મોકલે છે. (૯) પછી રાણીઓના તૂટેલા અલંકાર, પુષ્પ, કુંકુમ ઇત્યાદિ ઝેંચી જતી નર્મદા તરફ રાવણ નજર કરે છે. કવિ કલ્પના કરે છે કે નદી જિનવરની પ્રતિમાને ઝેંચી ગઈ કારણકે તે જિન-પ્રભુ, સ્ત્રીઓ સાથેના ત્રિલાસથી અલિપ્ત રહેતા હતા અને તેમણે પોતાની નિષ્કામતાથી નદીને ગુસ્સે કરી હતી. (૧૦) ઇલામાં રાવણે મોકલેલા ગવેષકો પાછા વળે છે; અને તેમાંનો એક તેની અર્પૂર્વ કામલીલા વચ્ચે છે અને એ કામલીલાનો નિર્માપક સહસ્રાર્જુન છે તેની ધર કરે છે. (૧૧) બીજો ગવેષક તેના અંતઃપુરને વિવિધ ઉપમાઓ કરી વચ્ચે છે. (૧૨) ત્રીજો ગવેષક યંત્રોને વચ્ચે છે; અને યાંત્રિકોએ છેવટે યંત્રોને છોડી દીધાં તેથી પ્રવાહ રેલાઈ ગયો અને રાવણની પૂજા તેણે ધોઈ નાખી - તે વાત જુ કરે છે. આ સાંભળી રાવણ પોતાના હાથે તરવાર ઝેંચે છે.

૩. પદ્યરચના :—

આ ઉદ્ધરણમાં ૧૩ કડવકનો સંધિ લેવામાં આવ્યો છે. દરેક કડવક ૧૦ પંક્તિઓનું છે. છેલ્લી બે પંક્તિઓ ઘત્તાની છે. આખા સંધિને મથાળે ધ્રુવપદ છે ચતુર્મુખ સ્વયંભૂની કૃતિમાં કડવકના દેહની લગભગ સરખી રીતે ૮ પંક્તિઓ છે. ત્રિભુવન સ્વયંભૂમાં કડવકની પંક્તિસંખ્યા વધે છે. પુષ્પદન્ત અને ધનપાલમાં કડવકની પંક્તિસંખ્યા વહલતી જાય છે અને તેનો કોઈ નિયમ જ રહેતો નથી. આ ચતુર્મુખની પ્રાચીનતા સિદ્ધ કરવાનો એક પૂરાવો છે. આ ઉદ્ધરણમાં ધ્રુવપદ, અને ઘત્તાનો એક અને કડવકના દેહનો એક - એમ બે છંદો વપરાયા છે. ધ્રુવપદ અને ઘત્તાના છંદની માત્રાગણના : ૮ + ૮ + ૧૪ = ૩૦ માત્રાની છે; પંક્તિની વચમાં બે યતિ છે અને તે યતિ પ્રાસબદ્ધ છે :

વિમલે વિહાણપે । કિયપે પયાણપે । યયયઈરિસિહરે રવિ દીસઈ ।
મહ મેહેલ્લેપ્પિણુ । નિસિયરુ લેપ્પિણુ । કહિ ગય ણિસિ ણાઈ ગવેસઈ ॥

हेमचन्द्र छन्दोऽनुशासनना छद्वा अध्यायना आरंभमां आ घत्ता अने ध्रुवपद संबंधी विवेचन करतां आदिमां ज सूत्र मूके छे : सन्ध्यादौ कडव-कान्ते च ध्रुवं स्यादिति ध्रुवा ध्रुवकं घत्ता या । आ ध्रुवक के घत्ता त्रण प्रकारनी छे : सा त्रेधा षट्पदी चतुष्पदी द्विपदी च । प्रस्तुत उद्धरणं ध्रुवपद अने घत्ता षट्पदी प्रकारनी छे; अने हेमचन्द्रना अभिप्राये आ उपजातिनो प्रकार छे. अष्टौ उपजातिः ॥^१ ए सूत्र पर टीका करतां हेमचन्द्र लखे छे के: तृतीयषष्ठयोः पादयोर्दशादिसप्तदशान्ताः कलाः शेषेष्वष्टौ चेत्तदोपजातिर्नाम षट्पदी । प्राकृतपिंगलमां आ छंदने माटे नाम नथी; परंतु दुस्मिलानी जातनो आ छंद कही सकाथ.^२

कडवकना देहना छंद पद्धडिका के प्राकृतपिंगलनो पञ्जडिआ छंद छे. तेमां १६ मात्रानां चार चरण छे. हेमचंद्र पद्धडिकातुं लक्षण चीः पद्धडिका । नोधी टीका करे छे : चगणचतुष्कं पद्धडिका । यथा, ' परगुणगहणु सदोसपयासणु, महुमहुरक्खरहि अ मिअभासणु । उवयारिण पडिकिउ वेरिअणहं, इअ पद्धडी मणोहर सुअणहं ॥^३ एट्ठे चार चार मात्रानां चार जूथ; कुले १६ मात्रानो आ छंद. आपणा उद्धरणनां वधां य कडवांना देहमां आ ज छंद छे. प्राकृतपिङ्गल^४ छेल्ला भाग उपर नियंत्रणा मूके छे, परंतु हेमचंद्र ते स्वीकारता नथी अने वली काव्यवहनमां आ नियंत्रणानी गणतरी कोइ कवि करता पण नथी.

मात्रानी गणतरीमां प्रा. पि.^५ प्रमाणे इं, हिं, ए के ओ शुद्ध के वर्ण-मिलित अने र् तथा ह् साथेना संयुक्ताक्षर लघु गणवा. सप्तमी तथा तृतीया एकवचननो इ; तृतीया बहुवचननो इहिं; संबंधक भूतकृदंतनो इवि इत्यादि ए, इहिं, एवि एम लख्या होय छतां एनी एक ज मात्रा गणवी. होना ओनी पण एक मात्रा गणवी. आ संबंधमां वाचके सि. हे. ८।४।४१०; ८।४।४११। लक्ष्यमां लेया छटे छे. तेमां पण आ प्रकारनो आदेश छे.

४. टिप्पणी :-

[टिप्पणीमां पंक्तिओनो उल्लेख करवामां आव्यो छे.]

१. छं. शा. पान ३८ (ब) पंक्ति. १४.
२. प्रा. पि. पान. ३१५ मात्रा १०+८+१४=३२. दुमिला.
३. छं. शा. पा. ४३ (अ) पंक्ति. ९.
४. प्रा. पि. पान. २१७ पञ्जडिअ पान. २२० अडिछा.
५. प्रा. पि, पान. ४

૧-૨. આ ધ્રુવક છે. સામાન્ય રીતે સંધિના આરંભનો ધ્રુવક ભવ્ય અને આકર્ષક હોય છે; અને આંખા સંધિના પ્રસ્તુતાર્થનો સૂચક હોય છે. આ ધ્રુવકમાં સૂર્યને પ્રતિનાયક કલ્પ્યો છે. નિશાનાયિકા ચંદ્રને લઈ સટકી ગઈ. તેને શોધવા જાણે સૂરજ ઉદયગિરિના શિખરે આવ્યો હોય એમ ઉત્પ્રેક્ષિત છે.

૧. સતિ સપ્તમીનો પ્રયોગ છે; અપભ્રંશમાં સપ્તમી અને તૃતીયાનાં રૂપો સરખાં હોવાથી કોઈ વાર આવા પ્રયોગમાં તૃતીયા પળ વાપરી દેવામાં આવે છે. જુઓ સદર. પાન ૪૩. પંક્તિ ૧૦ પદ્મ જીવંતષ્ણ મહુ ણહી ભદ્ય અવત્થા ।

૩-૪. સૂર્યને મંગલ-કલશ સાથે સરસાવ્યો છે. વસંત ષિશ્વગૃહે વાસ કરવા આવે છે. નવા ઘરમાં વાસ કરતા પહેલાં મંગલકલશ તો મૂકવો જોઈએ ને ? તો આ સૂર્ય જાણે મંગલકલશ; પ્રભાત એ દહિનો અંશ; અને પ્રભાતનાં કોમલ કિરણો જાણે એ કલશ ઢાંકવાની કુમઠી કમઠની પાંદડીઓ.

૩. રવણ્ણઽ—સુંદર સિ. હે. ૮૧૪૧૨૨: પ્રો. પીશલ G. P. 603માં જણાવે છે કે પ્રાકૃતમાં રમણીય અને કરણીયની સાથે સાથે કરણ્ય, રમણ્ય એવાં વિધ્યર્થ ભૂતકૃદંત ટકેલાં તેમાંના રમણ્યમાંથી રવણ્ણ ઉત્તીર્ણ થયું. આ સ્થલે લાવણ્ય શબ્દની વ્યુત્પત્તિચર્ચા આવશ્યક છે. સામાન્ય રીતે તેને લવણમાંથી ઉત્તીર્ણ કરવામાં આવે છે; પરંતુ લવણ 'સુંદર' એ અર્થમાં સંસ્કૃતમાં એ શબ્દ વપરાતો નથી. લવણિમા અને લાવણ્ય આ બે જ શબ્દો જ સંસ્કૃતમાં રૂઢ છે. મને લાગે છે કે માગધી અસરથી રનો લ થઈ રવણ્ણ > લવણ્ણ અને તેનું સંસ્કૃત લાવણ્ય. લાવણ્ય પછીનો બોલ લવણિમા.

૩. કોમલકમલકિરણદલછળ્ણઽ આમાં સ્વરી રીતે કોમલકિરણકમલદલછળ્ણઽ એમ સંસ્કૃતની ઢબે સમાસ હોય. પરંતુ અપભ્રંશમાં સમાસના બંધ તૂટતા જાય છે અને સમાસના શબ્દોની ગોઠવણ પળ નિયંત્રિત રહેતી નથી. સમાસના શબ્દોની ગોઠવણ તો ઠેઠ જૂના કાઢથી પ્રાકૃતમાં તૂટતી આવી છે. આ સંબંધે પ્રો. પીશલ G. P. 603. માર્કેન્ડેયના પ્રા. સ. ૮૧૩૬। પૂર્વનિપાતોઽન્યથા પ્રાયઃ ॥ અને તે પર ટીકા : સમાસે સંસ્કૃત-વિહિતઃ પૂર્વનિપાતઃ પ્રાકૃતે પ્રાયોઽન્યથા સ્યાત્ ॥

૪. ગાવહ ૨. ગાહ સિ. હે. । ૮૧૪૧૪૪। ઇવાર્થે નં-નઽ-નાહ-નાવહ-જણિ-જળવઃ ॥ નં, નઽ, નાહનો સંબંધ વૈદિક ન=હવ નકિઃ=

काँइ नही (प्रो. पीशल G. P. 6. Einleitung)साथे जोडाय. नावइ, जणि, जणुनो संबंध ज्ञा धातु साथे होइ शके. नाइ कदाच नावइतुं डंकुं रूप होवा पण संभव छे. नाइनो प्रयोग तुलसीदासना रामायणमां ' जाणे ' ' जाणवुं ' बे य अर्थमां देखाय छे.

५. दूउ संस्कृतछायामां शासनं एम अर्थ कयों छे. आनो आधार मारी पासेना जूना गृजराती रास नामे मृगांकलेखा (सोळमा सैका)नी कडी १२०-१२२ उपर छे जे नीचे टांकुं छुं :

कोठारी बोलावीउ ष हुंतउ जेय सुजाण ॥१२०
 “ अन्न पान घृत आपिज्यो ष फाटाफाटउं वख
 षहनइ रूडइं रहाविज्यो ष रखे जणावउ पुत्र”॥१२१
 सेठि दूउ देई गया ष सतीय बोलावी धावि...

आ उद्धरणनी हाथप्रतना हांसिआमां संस्कृतटिप्पण पालय : आप्युं छे ते कदाच दूतः=पाल्यः ' किंकर, अधिकारी ' ए अर्थमां लेवाय.

५. कह व ण मारिउ ' जेम तेम मार्या नहि ' एटले शिक्षा तो सखत करी परंतु प्राण हर्या नहि. कह=वै.सं. कथा ' केवी रीते ' एनां समान रूप जह=यथा, तह=तथा, अह=अथा G. P. 103.

५. पवमण्डवणिरिक्क आचेलिय : परब अने लतागृहोना चोरो अर्थात् कामिजनोनां वखो जेणे हरी लीधां हतां. णिरिक्क जुओ. दे. ना. ४. ४९. चोरद्वियपुट्टसुं णिरक्कं (v. l. णिरिक्क) ।

७. पइसरइ=प्रविशति मने लागे छे के पइसइतुं कारकरूप पइसारइ अने तेमांथी बनावेछुं सादुं रूप ते पइसरइ वधारे संभवित छे; जो के पइसइ पण काँइक प्रमाणमां अपभ्रंशमां प्रचलित छे

१३. पईहर [प्रतिगृह] अंतर्गृह; जुओ जसहरचरिउ (शब्द-कोष. पा. १३६) पइहर-प्रतिगृह (अंतर्गृहमित्यर्थे) ; ' घरनो आगलो भाग ' ए अर्थ पण संभवित अने बंधवेस्तो छे. गू. ' पडशाळ=सं. प्रतिशालाभां आ सूचित छे. पईहरमां ई माटे जुओ सि. हे. ८।१।४। दीर्घह्रस्वौ मिथोवृत्तौ ।

१४. नेउर=नूपुर । सि. हे. ८।१।२३। G. P. 125मां प्रो.

पीशल जणावे छे के सर्व प्राकृतोमां नेउर मालम पडे छे; एटले नूपुर शब्द साथे नेपूर शब्द पण भाषामां प्रचलित हरो; अने तेनी साथे सरखाववा कैयूर शब्द तरफ लक्ष खेंचे छे. वळी नेउरकेऊरं (राजशेखरना बाल रामायणमां) अने नेउरकेऊराओ (अप० प्राकृतपिंगल १. २६) तरफ लक्ष दोरे छे. जूना गूजरातीमां ठेठ प्रेमानंद सुधी ' नेवर ' = नूपुरना अर्थमां वपरायो छे. हिं. नेपूर, नेवर.

१४ अंतेउरु [अंतःपुरं] G. P. 344 सि. हे. ८।१।६० मागधीनी असरने लीधे अन्तः=अंते ।

१५ उज्जाणेहिं सप्तमी-बहुवचनः हिं < प्रा. एकवचन स्मि < सं. एकवचन स्मिन् ध्यानमां राखवुं के इहिं अने हिं वे प्रत्ययो लगाडवामां आवे छे. उज्जाणेहिं, थाणेहिं, वंदिहिं, वासहिं, महणासहिं इ० सि. हे. ८।४।३४७ । अर्थमागधीमां हृत्थंसि-पायंसि अने पालीमां स्मि अने स्मि प्रत्ययो सप्तमी एकवचनमां छे. आ प्रत्यय एकवचनमांथी बहुवचनमां लेवावा संभव छे. तृतीया बहुवचन हिं अने सप्तमी बहुवचन हिं वच्चे पण अव्यवस्था उत्पन्न थइ होवी जोइए, कारण के बन्ने प्रत्ययो सरखा छे.

१६. साहुलउ-हाथप्रतना टिप्पणमां सिगिरिका शब्द आप्यो छे जे समझातो नथी. परन्तु ध्वजपट जेवो आनो अर्थ होय. सरखावो दे. ना. ८। ५२ । साहुलिआ=वस्त्र; पा. स. म. ' शिरोवस्त्रखण्ड ' ए अर्थ पण नोंधे छे.

१७. कुसुमा 'अ'कार मात्राखातर लंबाव्यो छे; दवणा=दवणअ=दमनक एटले 'आ' ' ण्+अ+अ ' नो बनेलो छे.

१८. वाणरमालिय [वंदनमालिका] प्रा. गू. तोरण वंदुरवाल कलस धयवड लहलहए । प्रा. गु. का. श्रीनेमिनाथफागु. कडी. ६. हिं. वंदनवार, वंदनमाल.

१९. भुंजा-टिप्पणमां 'अग्नेभोजकाः स्तितोपुः' एम आपेलुं छे; प्रथम जमनारा विप्रो ए एक अर्थ लीधो छे; परन्तु वनस्पतिने अनुलक्षी बीजो कोई अर्थ होवो जोइए.

२०. वम्मेहिं ने बदले वम्महिं वांची सप्तमी एकवचन इ-प्रत्ययान्त लेवुं ठीक छे. आ पंक्तिनो छायामां छे तेशी जुदी रीते अर्थ करी 'विरहिणं विध्यन् गतपतिकामर्मसु आंदोलयन्' एम संस्कृतछाया करवी वधारे घटित थरो.

२१. भुंभलभोली सरखावो प्रा. गू. भम्मर-भोली नेमिजिण-

वीवाह सुणेई । नेहगहिल्ली गोरडी हियडइ विहसेई ॥ प्रा. गू. का. श्रीनेमिनाथफागु. कडी. १२ पं. ५-६ भुंभल < म. भिम्भल (सि. हे. ८।२।५८।) = भिम्भल < सं विहल । भोली < √ भुल (सि. हे. ८।४।१७७।) < सं. √ भ्रम् + उल्ल; (O. D. B. 212) गू. 'भोळो' एटले मुग्ध प्रा. पीशल M. K. A. P. 53 XVI बालो भुंभरभोलि उल्लसिअणिअंसणी । आ पंक्ति भोजदेवना सरस्वतीकण्ठाभरणमां छे, प्रो. पीशल भुंभरभोलिने Intensive रूप गणावी भुल ने G. P. §354 प्रमाणे < लुभ् मांथी व्यत्यय करी उतारे छे. हुलइ (सि. हे. ८।४।१०५) = भुलइ > भुलइ G. P. 566. गू. भम्मरभोळी हि. तुलसीदासः पार्वतीमंगल. ३८. " बालक भमरि भूलान फिरहिं घर हेरत."

२२. सलोणी [सलावण्या] जुओ टिप्पण. प्रथम उद्धरण. १. ३. गू. सलुणी.

२५. ऊढणाइं सरखावो. दे. ना. १।१५। ओड्डणमुत्तरीष । अने वळी पा. ल. ४२ ऊढिअयं पाउअयं । गू. ओढणी हि. ओढनी. सामान्य रीते 'पुलिन' = उंचा रेताळ कीनाराने नितम्ब साथे सरखाववामां आवे छे; अहि पुलिनने ओढणी साथे सरखावी प्रवाहने रसना साथे सरखाव्यो छे.

२८ सयल [सकल] बधी कळाए सहित एटले गोळ.

३०. रण [वर्ण] रंग आ तेम ज 'रंग' वन्ने शब्दोनो संबंध < सं. √ रञ्ज साथे छे.

३०. तंमोलु सवाणिउ [ताम्बूलं सवर्णकं] सामान्य रीते झ्र, आम्र, ताम्र, इ० मां झ्र नो म्र थइ म्व थाय छे (G. P. 295. सि. हे. ८।२।५६) गू तांबु, आंबो, परकंबा, आंबली; आमळुं, त्रांबु, ए प्रो. पीशलनी कल्पनाने टेको आप छे; आ दाखलामां म्र = म्वनी अवळी गति थइ छे. खरी रीते म् नो पछो तरतज म् बोलतां नाकमांथी नीकळतो स्वर बंध थइ जतां व थइ जाय छे; नहि तो तेने हलकां पाडी म् एकलो ज रहेवा देवो पडे परन्तु बीजा म् ना उच्चारनो प्रयत्न थतां अजाणे वनो वर्णागम थाय छे.

३२. अवरउहउ-भउहउः वर्णविकारमां म्. व्. व, उनी एक बीजामां फेरबदली मालम पडे छे. (सि. हे. ८।४।३९७ G. P. 251) हाथप्रतोमां व् तो व् ज लखाय छे; क्कटलीक हाथप्रतो ज भेद पाडे छे. प्रसिद्ध दाखलो करमि-करवि-करउं आ त्रणे य रूप अपभ्रंशमां प्रचलित छे. सि. हे. ८।४। ३८५ । S. K. Chatterji O. D. B. 280, 288

३६. दाहिण-मारुउऽमिय-सीयलुः-दाहिण [दक्षिण] सि. हे.

८।१।४६। माहुऽमिय अ नो लोप; आ प्रकारनो लोप स्वस्मार के छंदोबंध खातर अपभ्रंशमां दीठामां आवे छे. दा. त. आज उद्वरणमां पं. ३५. मोहु-प्पाहुऽ, पं. ४५. सलिल-ब्भन्तरे इ० सरखावो संस्कृतसंधि-रामोऽ-गच्छत् । मोहेऽपतत् इ० अस्वरित प्रथम ह्रस्वनो लोप. Divatia G. L. L. I P. 368. Turner J. R. A. S. 1921, G. Ph. 23. G. P. 99. "In Apabhrams'a also the rhyme determines the toning of the vowels".

४०. णवल्लु [नव+अल्लु स्वार्थ] अपभ्रंशमां अल्लु इल्ल उल्लु स्वार्थे उमेरवामां आवे छे. सि. हे. ८।१।४२९ भां उल्लु एकलानो ज उल्लेख छे. सि. हे. ८।२।१५९ मां बाकोनानो उल्लेख छे. G. P. 595 आ तद्धित संस्कृतमां आल (वाचाल) आलु (दयालु, श्रद्धालु) इल (फेनिल पिच्छल) उल (हर्षुल, चट्टुल) ल (अंसल, मांसल) इ० रूपे छे. ल् वेत्राडयो शायी ते माटे जुओ टिप्पण आज उद्वरण पं. ५०.

४२. सहु-सहुं [सहकम्*] G. P. 206: "अ. सहु=साकम् (सि.हे. ८।१।३५६. ४१९ ।) आ व्युत्पत्तिना कारणमां ते जणावे छे के क ना अ उपर उदात्त होई सा नो स थाय छे; G. P. 80; अने कम्=उं G.P. 352." प्रो. भांडारकर अने गुणे <सं. सह. Divatia G. L. L. II P. 94 गू. शं < प्रा. गू. सिउं < सं. सह-समम् ; प्रा गू. सिउंनो प्रयोग सं. १२६६ ' जंजुसामिचरिय ' प्रा. गू. का. पा. ४४. कडी २० ' पंचसष्ट चोरेह सिउं प्रभवउ घरि पइठउ ॥ '

४३. आरक्खिय णियबलु पोताउं बळ भेगुं करीने.

४४. लुडु-सि. हे. ८।१।२२। यदेच्छुडुः । परन्तु अपभ्रंश साहित्यमां यदि एकलो ज नहि परन्तु सामान्य निपात तरीके पणते वपराय छे.

४९. सहिह-रासि [सहस्वरश्मि] व्यत्ययनुं उदाहरण; सहस्त्रउं सहास अने सहस रूपान्तरो छे.

४९. लइ सामान्य निपात सि. हे. मां उल्लेख नथी; अपभ्रंश कृति-ओमां बहुधा देखाय छे <सं. लात्वा

५१. उपपरि [उपरि] सि. हे. ८।२।९८-९९। सूत्रमां शब्दना आदिमां नहि परन्तु शब्दने अंते के वचमां आवेला व्यंजननुं द्वित्व कोईक शब्दोमां निश्चये करीने अने कोईक शब्दोमां विकल्पे करीने थाय छे. आ प्रकारना

शब्दोनां जुदा जुदा विद्वानो भिन्न भिन्न अभिप्रायो आपे छे. G. P. 2 मां टीका करे छे जेनुं अंग्रेजी भाषांतर हुं मूकुं छुं “ The accent of M., Amg., JM., the poetical Apbhrams'a and mostly of JS. corresponds mainly to the Vedic accent. As the weakening or dropping out as well as the raising of the vowel rests on it, as also the doubling of the consonants in certain cases, it can not be purely musical, but must have been mainly expiratory.” आ मतनो आशरो लई 194 मां “ A consonant between vowels is doubled sometimes when followed by an accented vowel ” अने वळी “ The same rule explains the doubling of the suffix ल् in अल्ल, इल्ल and उल्ल.” केटलाक (Prof. Bloch) एम माने छे के तैल्य, एक्क्य, दुकूल्य जेवा शब्दो प्रचारमां हशे तेना उपरथी आ रूपो ऊतरी आब्यां हशे; अने स्वरने तेमां लेवा देवा नथी. आ संबधी संपूर्ण विवेचन J. R. A. S. April 1916 ‘Indo-Aryan Accent in Marathi’ by Turner. केटलीक बार शब्दनी मात्रा (quantity) अने संस्कृतनुं व्यंजनतत्त्वटकाववा पण व्यंजनद्वित्व करवामां आवे छे.

६४—६५. आमां विहुममरगय=सुरघणु; इंदणीलसय=घण; चामियर=विज्जु; द्वार=बलाय, छायामां बलाहक ने बदले बलाक= ‘ हंस ’ वांचो.

कहवक छद्दानी शैली जेमां कहि मि तुं पंक्तिए पंक्तिए वब्बे वार पुनरावर्तन करवामां आव्युं छे. ए शैली चारणोमां बहु प्रचलित छे, अने अंग्रेजी-असर पूर्वनी गूजराती वर्णनात्मक कवितामां घणी वार देखा दे छे. रामायणमां किष्किन्धाकाण्डमां पम्पा सरोवरना वर्णनमां अथवा कालिदासना रघुवंश. सर्ग. १३. श्लो. ५४-५७ मां आ प्रकारनी शैलीनो अंश मालम पडे छे, पण रूढ शैली तरीके नहि ज. अपभ्रंश काव्योमां तो पगले पगले आ प्रकारनी शैली देखा दे छे.

६८. हुल्ल [पुष्प]; वउल्ल [चर्तुल]; पं. ७४ पहुत्त [प्रभूत]; ७९ उल्लुक; अल्लीण एमां व्यंजनद्वित्व मालम पडे छे; आमां उल्लुक

જુરી જ જાતનું છે [ઉદ્ + લુપ્ત]; આમ તે કર્મણિ ભૂતકૃદંત પરથી બનેલું છે.

૭૫ છુહ છુહ; સિ. હે. માં ઈષત્ ઈષત્ અર્થ નથી.

૭૬ વલગ્ગાહો—વિ નો વ થવામાં લ પરના ઉપાન્ત્ય સ્વરભારની અસર છે; આવી અસર ગૂજરાતીમાં વધારે થતી જાય છે. ’

૭૮. જુવઇ સહાસુ જાસુ ની છાયા સુધારો; યુવત્યઃ સહાસાઃ યસ્ય એમ વાંચો.

૮૨. ઉહ્લ [ઉદ્ર*] સિ. હે. ૮૧૧૮૨૧ ઉદોદ્ગાર્દ્રે ॥ G. P. 111 અને Weber = √ઉદ્=ઉન્દ્ માંથી વિશેષણ; અહ્લ અને અહ્ જે સિ. હે. માં બતાવ્યાં છે તે < સં. આર્દ્ર.

૮૩. ઇત્યુ [અત્ર] સિ. હે. ૮૧૪૪૦૪-૪૦૫ । G. P. 107. માં અત્તમાંથી નહિ પળ વૈ.સં. ઇત્યા-સરલાવો -સં. ઇત્યં; તે જ પ્રમાણે જેત્યુ, તેત્યુ, કેત્યુ=યત્યા, તત્યા, કત્યા એ ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે કે વૈ. સં., પા., અને અપ. નો મેલ જાવવા મથીએ તો ય, યદ્, યા=સં. યદ્; ત, તદ્, તા=સં. તદ્; ક, કદ્, કા=સં. કિમ્; આ પ્રમાણે સર્વનામનાં મૂલરૂપ માલમ પડે છે.

૮૪. માણેવિ મોગવીને સરલાવો-ગૂ.માણવું.

૮૫. કરેપ્પિણુ સિ, હે. ૮૧૪૪૦૧ G. P. 588. વૈદિક સંબંધક ભૂતકૃદંતનો ત્વી અપભ્રંશમાં હયાત છે; તેમજ ત્વીનમ્, ઇષ્ટવીનમ્, પીત્વીનં (પાણિનિ ૭૧૧૪૮ અને તેના પરની કાશિકા)

૯૦ જાવહિ-તાવહિ; જેત્તહે-તેત્તહે; સરલાવો સિ. હે. ૮૧૪૪૦૬; G. P. 271 જામ=યાવત્; તામ=તાવત્ અને જામહિ, તામહિ =યાવદ્ધિઃ, તાવદ્ધિઃ; આમાં પળ તૃતીયા અને સપ્તમીનો સંકર મને લાગે છે. જાવહિ અને તાવહિ=જામહિ અને તામહિ; વ=મ્; જેત્તહે-તેત્તહે સિ. હે. ૮૧૪૪૩૬ યત્ર-તત્ર; સિ. હે. ૮૧૪૪૦૪ માં અત્તુ, તત્તુ; જત્ત+હે, તત્ત+હે=યત્ર+સ્માત્, તત્ર+સ્માત્ અને એ જ ઇત્તહે, જેત્તહે, તેત્તહે, G. P. 107; અ ને ભારપૂર્વક બતાવવા પૂરતો જ ઇ થયો છે. અથવા ઇ=ઇત્તદ્નો અસરથી અ નો ઇ હોય.

૯૪. ગવેસહો આહ્વાર્થ બીજો પુરુષ વહુવચન

૯૪. તાસુ રક્ષવમિ—૯૧. સંક્રેયહો દુક્કુ—૧૦૭. કહિય

सुणंतह खंधावारहो=जुओ मार्कण्डेय. १७।११। हो च ॥ सि. हे. मां आ प्रकारनो आदेश नथी; Pischel पण आनी नोंघ लेतो नथी. खरी रीते चतुर्थीं अने छद्दीना अपभ्रंश अने प्राकृतमां एक बनी जवामां आ संभ्रम थयो छे. जेना तरफ गति वताववानी होय ते वस्तुनी द्वितीयाके कोइक वार चतुर्थीं मूकवानो संस्कृतमां नियम छे एटले आवा प्रयोगोमां द्वितीया, चतुर्थीं अने षष्ठीनो संभ्रम अपभ्रंशमां बहुधा होइ मार्कण्डेय आ आदेश बांधवा प्रेरायो होवो जोइए.

९८. अहि जोव्वण-इत्ति वांचो; जोव्वण=यावन मां व्व जुओ.

९९ पट्टवत्थइं—गू. मां पट=प्रवाहनी पहोळाइ ए अर्थ अहिं अभिप्रेत होय; बाकी पट्टवत्थ एटले सं. मां 'रेशमी वत्थ' अथवा तो टिप्पणीमां कच्चुं छे तेम 'साडी' अर्थ लेवाय. सामान्य रीते वत्थें एकवचनमां होय; पण वत्थें अने वत्थहिंता संभ्रमथी वत्थइं अहिं वपरायुं होय.

१०० पुलिणाहोरणाइ व पगुत्तो=मूळमां वीणाहोरणाइ व पंगुत्ती छे; परंतु आ उद्धरणनी पं. २५ ने अनुसरी आ सुधारो कयों छे. मूळ हाथ-प्रतनी पंक्तिनो कांइ अर्थ थइ शकतो नयी.

१०१ मल्लिवदंतेहि=अहिं व श्रुति नथी. सामान्य रीते इ अने ए पछी य अने उ अने ओ पछी व श्रुति होय छे.

१०६. आईय G. P. 254 आचइ= आयाति (सि. हे. ८।४।३६७. उ. १; ४१९. उ. ३) आबहि (सि. हे. ८।४।४३२ उ. १); एवी ज रीते गै=गायति=गाअइ=गावइ. Shahidulla: Dohākos'a P. 33. आचइ<आअमइ<आगमति*, अने तेने माटे Dohākos'a p. 151. St. 70 टांके छे:

पण्डिअ सअल सत्थ वक्खाणइ, देहहि वुद्ध बसंत न जाणइ ।
अमणागमण तेन विखण्डिअ तोबि णिलज्ज भणइ हउं पण्डिअ ॥

अमणागमण=गमनागमन । आइय<सं. आगमित*

११९ सिर·मुह·कर·कम·कमल महासरु वांचो.

१२२. जोहा-कल·कंठिणी=जीमरूपी कोकिला; कलकंठिनी=कोकिला;
एवी ज रीते मयगल=मदकलनो अपभ्रंशमां 'हाथी' अर्थ थयो छे.

૧૨૫. મળધળવંતહુ મન ઇ જ જેનું ધન છે ઇવાનો

૧૨૬. ઁવંતઈ [ઁવન્+ત] કર્મણિભૂતકૃદંત.

૧૨૮. નિઁળસમાસિય [નિપુળસમાસિત] બહુ જ નૈપુણ્યથી બંધ વેસતાં કરેલાં; ટિપ્પણીમાં ઇ પ્રકારનો જ અર્થ સૂચિત લાગે છે.

૧૩૪. કઙ્ઙિયઁં [કૃષ્ટમ્] કઙ્ઙૈઈ (સિ. હે. ૮૧૪૧૮૭૧) પાલી કઙ્ઙિત; Bloch (Langue de la Marathe 112); S. K. Chatterjee (Origin and Development of Bengali Language. 272)સં. કૃષ્ટમાંથી ઁત્તીર્ણ કરે છે; પરંતુ ઙ્ઙ સમજાવવા ઁાતર √ઙ્ઙિવ ઘાતુના વર્ગનો (=ચોથા ગણનો) ઇને ગણે છે. Prof. Bloomfield (J. A. O. S. 1921 P.365) √કૃપ+દ્ ને મૂળ ઘાતુના રૂપ તરીકે ઘારે છે. > કઙ્ઙ > કઙ્ઙુ રૂપ થાય. [Shahidulla: Dohākos'a P. 222] ગૂ-કાઙ્ઙવું; હિં-કાઙ્ઙના; મરા-કાઙ્ઙળં.

૧૩૫. સહઈ [રાજતે] સિ. હે. ૮૧૪૧૦૦ √શુમ્ માંથી ઁત્તીર્ણ હોવા સંભવ છે.

॥ ઢ્વિતીયમુઢ્ઢરણમ્ ॥

કવિ અને તેનું જીવન:—

પ્રથમ ઁઢ્ઢરણ 'ચઁઁમુહુ સયંભુ'ના પઁઁમચરિયમાંથી લેવામાં આન્યું હતું. આ ઢ્વિતીય ઁઢ્ઢરણ પળ તે જ વ્રન્યમાંથી લીધું છે. પઁઁમચરિય અધૂહ રહેલું તે ચઁઁમુહુના પુત્ર તિહુયળ સયંભુ ઇ પૂહં કરેલું. આ ઁઢ્ઢરણ-ને છેવટે પુષ્પિકા આપી છે તે પરથી તે સમજાશે. ઇટલે ચઁઁમુ-હુનો પુત્ર હોઈ, તિહુયળ નવમાના અંતનો કે ઢ્ઢશમાની શહઆતનો અપખ્રંશ કવિ કહી શકાય. પોતે કેવી રીતે અધૂહ પઁઁમચરિય પૂહં કર્યું તેનું ઇતિવૃત્ત આ ઁઢ્ઢરણની પુષ્પિકામાં વર્ણવ્યું છે તે વાચકે જોઈ લેવું. આ ઁઢ્ઢરણમાં ૨૦ કઙ્ઙવાં છે. આઠ આઠ પંક્તિ અને ઇક કઙ્ઙી ઘત્તાની ઇટલે ઇક કઙ્ઙવક ઇ નિયમ આ ઁઢ્ઢરણમાં જલવાયો નથી. મૂળ પઁઁમચરિયમાં આ ઁઢ્ઢરણ ૮૩ મો સંધિ છે.

उद्धरणवस्तु:—

आ उद्धरणमां सीतानी अग्निपरीक्षानु कथानक कहेवामां आवेलुं छे. वाल्मीकिना कथानकमां अने आमां फेर छे. लव=अनंगलवण अने कुश=मदनकुश. आ बन्नेनो पुरमां प्रवेश थाय छे अने ते वखते तेमने आवकार मळे छे. (१) रामपुत्रोना प्रवेश वखते रामना सामंतो, खंडीआ राजाओ, मित्रराजाओ, योद्धाओ, वानरवीरो बधा य त्यां आवे छे. बधानो अभिप्राय एम छे के लोकोना नादने राजी करवा सीतानी कांडक परीक्षा करवी. (२) राम कहे छे के “सीतानुं सतीत्व अने पवित्रता हुं जाणुं छुं पण सीता उपर आवी अपकीर्ति नगरजनो नाखे छे ते ज हुं जाणतो न हतो.” (३) ते वेळा विभीषणे त्रिजटाने बोलावी; अने हनुमाने पोतानी पत्नी लंकासुंदरीने बोलावो, तेमणे रामने वीनव्या अने कह्युं के “सूरज पूर्वनो पश्चिम ऊगे, तो ज सीताना सतीत्व पर कलंक लावी शकाय; छतां य जो विश्वास न बडतो होय तो तुला, मंत्रेला चोखा, झेर, जळ अने अग्नि एमांना एकथी सीतानी परीक्षा करो.” (४) आ सांभळी रामे सुग्रीव, विभीषण, अंगद, चन्द्रोदरना पुत्र विराधि, अने पवनपुत्र हनुमानने पुष्पक विमानमां पुंडरीक नगरे मोकल्या. एमणे सीताने अभिनंदन आपी विमानमां बेसी राम पासे आववा अरज करी. (५) सीता गद्गद स्वरे विभीषण प्रति बोल्यां के “मारा आगळ रामनुं नाम न लेशो कारण के तेमणे मने भयंकर वनमां भोकली दइ. मारा हृदयमां भयंकर अग्नि चेताव्यो छे ते एम होलवाय एम नथी. (६) छतां य राम माटे नहि परन्तु तमारो इच्छाने मान आपी हुं आहुं छुं.” एम बोली सीता पुष्पक विमाने चडी, अने सवारे कौशलनगरी अयोध्यामां आवी पहुँची. (७) सीताने जोइ रामे तेनी अवलेहना करी के “सामान्य रीते स्त्रीओ निर्लज्ज होय छे; आवी स्थितिमां ते पोताना भरथारनुं मुख जोतां केम लज्जा पामती नथी ?” सीताने पोताना सतीत्वनी खातरी होवार्थी बीधी नहि अने गद्गद शब्दे जवाब वाळ्यो “गुणवान माणसो पण स्त्रीनो विश्वास करवानी बात आवे छे त्यारे हलकाश वतावे छे.” (८) अनेक दृष्टांतो आपी सीता नर-नारी बच्चेनुं अंतर बताववा यत्न करे छे अने अग्निपरीक्षा स्वीकारे छे. (९) सीतानुं वचन सांभळी बधा जनोने अने रामना योद्धा अने सहायकोने हर्ष थाय छे. (१०) सीताना बोलने अनुसरी खोदनारा बोलावी रामे खाडो खोदाव्यो; अने खड, लाकडां, चंदन, देवदार, कपूर इत्यादिथी ते खाडो पूर्यो अने चारे वाजुए सोनाना मांचडा बेठक माटे गोठव्या; देवो पण आ दृश्य जोवा आव्या. सीता लाकडांना पुंज पर चडी अने एने वैश्वानरने

પ્રાર્થના કરી “ હું પાપી હોઉં તો મને બાઝજે.” કલકલ થયો; અગ્નિ લગા-
 હતાં તો મોટી જ્વાલા ઊઠી અને બધાએ હાહાકાર કર્યો. (૧૧) બધા યોદ્ધાઓ
 ધાહ મૂકી; અને તેઓ રામના પર ફીટકાર વરસાવવા લાગ્યા. (૧૨) જ્વાલાઓ
 નીકળવા માંડી અને જગત્ ધૂમાડાના અંધકારથી વ્યાપ્ત થઈ ગયું; પરન્તુ સીતા
 પોતાના સતીત્વને લીધે ડગી નહિ. તેણે અગ્નિને પોતે પાપી હોય તો બાઝવા અરજ
 કરી; આટલું ધૈર્ય કોનું હોય ? અગ્નિ શીતલ બની ગયો; અને પોતાની સત્તા
 બતાવી શક્યો નહિ. આ અવસરે મનમાં સંતોષ પામેલો અગ્નિ સુરજનોને કહેવા
 લાગ્યો, “ સતીત્વનો પ્રભાવ જુઓ ! અગ્નિ પણ સીતાને બાઝી શકતો નથી ! ”
 (૧૩) એટલામાં ચિતાને સ્થાને મહાધરોવર બની ગયું; અને તેમાં કમઠ ઊગ્યું.
 તેના પર દિવ્ય આસન ઉત્પન્ન થયું. સુરવધૂઓએ તેના પર સીતાને બેસાડી.
 દેવોએ હુંદુભિનાદ કર્યા અને પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. બધા જનોએ જયજયકાર કર્યા.
 (૧૪) જાણે લક્ષ્મીના અભિષેક સમયે સર્વે દિગ્ગજો મળ્યા હોય તેમ સર્વે
 દેવો અને યોદ્ધાઓ ત્યાં મળ્યા. (૧૫) રામ બોલ્યા, “ સ્વરાજનોના સ્વચ્છંદી
 બોલથી મેં તને ત્યજી; મને ક્ષમા આપ; અને નિઃસાપન્ત્ય રાજ્ય કર. ” (૧૬)
 સીતાએ જવાબ વાલ્યો, “ રામ તમે શોક ન કરશો; મેં તમારા પ્રસાદે બહુ
 ભોગ ભોગવ્યા છે. હવે મને સંસાર પર આસક્તિ રહી નથી. હું તો
 તપ કરીશ. ” (૧૭) એમ બોલી સીતાએ પોતાનો કેશપાશ ઉપાડી નાંફ્યો.
 આ જોઈ રામ મૂચ્છાં પામી ગયા. દેવો સીતાને ઋષિના આશ્રમમાં લઈ ગયા.
 સત્યભૂષણ નામે મુનિ પાસે તેણે દીક્ષા લીધી. એટલામાં રામ મૂચ્છાંમાંથી જાગ્યા
 અને જોયું તો જનકતનયા ત્યાં દીઠી નહિ. (૧૮) ‘ સીતા ક્યાં ’ એમ બોલતા
 બોલતા રામ ચારે દિશામાં જોવા લાગ્યા. એટલામાં કોઈએ વિનવપૂર્વક કહ્યું.
 “ પેલા ઉપવનમાં દેવો સીતાને લઈ ગયા છે; અને તેમણે દીક્ષા લીધી છે. ” આ
 સાંભરી રામને ક્રોધ ચલ્યો. રામ ઉપવનમાં ગયા. મુનિને જોતાં જ તેમને જ્ઞાન
 ઉત્પન્ન થયું. રામે મુનિને નમસ્કાર કર્યા. (૧૯) ષીજા રાજાઓએ પણ
 મુનિને નમસ્કાર કર્યા. રામે મુનિને ધર્મોપદેશ કરવા કહ્યું. મુનિએ શાસ્ત્રા-
 નુસાર ઉપદેશ કર્યો. (૨૦)

૩. પદ્યરચના:—

ધ્રુવપદ અને ઘસામાં ૧૪+૧૩=૨૭ માત્રા. હેમચન્દ્ર છં. શા. પૃ. ૪૨(અ)
 ની છેવટની બે પંક્તિમાં આ છંદનું વિવેચન કર્યું છે. છં. શા. તું દષ્ટાન્તઃ-
 પલિશ્ચ ક્ષેસ ચ્ચલ દસળાવલિ જર જજ્જરદ સરોરચલુ

सन्वि वि गलिर्हि अणंगल्लिअ किज्जउ धम्मु अणंतफल्लु ॥
कडवकनो छंद पज्झडिआ छे.

४. टिप्पणी:—

१ छवणंकुलु अनंगलवण अने मदनांकुश; जैनपरंपरामा 'लव' अने 'कुश'नां आ नाम छे. मात्रानी गणतरीमां आ पंक्तिमां पुरे, पइसा-रेवि; महाहवेणंमां एने हस्व गणवो.

१ आ पंक्तिना प्रथम चरणमां छन्दोभंग थाय छे; जो के मूलनो तुजस कायम राखीए तो छंदोभंग निवारी सकाय; पण आ प्रमाणे ज छेवुं घटे तो कविए छंद माटे वधारे पडती ज छूट लोधी कहेवाय.

१ समोडिउ सरखावो समोडेवि पं. ७८ आ ज उद्धरण समोडइ=सम् अने आ + √वृत्.

३. बलहद्द = बलभद्र, राम, पद्म.

५ रह्हे षक्कहि—हिं < सं. स्मिन्; षक्कमां कनुं अयंजनद्वित्व स्वरभार नथी छतां य. अण्णेषक्कहिं < सं. अन्यद् + एक + स्मिन्; म. आणिक.

६ वज्जजंघु [वज्रजंघः] सीताने निर्वाचित कर्थां त्यारे जैनपरंपरा प्रमाणे वज्रजंघ राजाए आश्रय आभ्यो हतो.

८ रह्से [रभसा] परन्तु व्यत्ययनो आश्रय लई हर्षेण करीए तो ठीक पडे छे. गृ. प्रयोग 'एना दीलमां हरख न मायो.' सरखावो आ ज उद्धरण पं. ४७.

९ पइसंता अने पइ संतानो यमक.

११ अहरुल्ल = अहर < सं. अधर + उल्ल स्वार्थे.

११ घत्तिउ = सि. हे. ८ । ४ । १४३ । = सं. √क्षिप्

१२. विवरेरउ [विपरीत + इरउ स्वार्थ प्रत्यय] विवरीअ + इरउ. जुओ. भविसत्तकहा (Ed. Gune)नो शब्दकोष विवरेर=विपरीत.

१३. ससरें कुसुमसरासणिण छायामां स्वशारेण कुसुमशारा-सनेन परंतु सशारेण कुसुमशारासनेन एम पण अर्थ लइ शक्याय.

૧૪. આયલ્લુટ ટિપ્પણમાં કોઈક વાચકે આરાતિકં । કામપીઠા
 ઘા । એમ નોંધેલું છે. દે. ના. મા. I. 75. આઘલ્લો રોગચલેસુ ।
 જુઓ ઉદ્ધરણ. ૩ પં. ૫૩. આયલ્લયસલ્લુઈં કુસુમસલ્લુ । આઘલ્લને
 પ્રો ગુણે આકુલ કે આકુલિતં સાથે, જોડે છે. પરન્તુ મ. ક. નાં બધાં
 દૃષ્ટાન્તોમાં એ શબ્દ નામ તરીકે વપરાયો છે; અને ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે
 દે. ના. મા. નો તેને ટેકો છે. મ. ક. નાં દાખલા:—સજ્ઞસવસિ વહંતુ
 આયલ્લુટ । VI 20. 4. સુહમંગલજનજણિયાયલ્લુહો IX. 9. 5.
 આયલ્લુટ જણંતિ પદ્મપરિયણિ IX. 18. 10. પરિહરિ તો વિ તાસુ
 આયલ્લુટ XI. 5. 17.

૧૫. તેહ્ણ પમાણે પર આપેલું ટિપ્પણ અસ્પષ્ટ છે.

૧૭. હ્ઠ્ઠકાર સરસ્રાવો સદર ઉદ્ધરણ પં. ૪૪. ૫૧. આ પંક્તિમાં
 માત્રાભંગ છે અને હ્ઠ્ઠકાર ને બદલે હ્ઠ્ઠકારુડ વાંચીએ તો માત્રાની તૂટ
 દૂર થાય છે. પં. ૫૧ માં હ્ઠ્ઠકારા = આકારકા: એ અર્થ લીધો છે. ગૂ.
 હ્ઠ્ઠકારો. મ. ક. હ્ઠ્ઠકારઈ [D. આકારયતિ, શબ્દાપયતિ]

૧૮. જિણજમ્મણ = જિણજમ્મણિ । સપ્તમીનો ઈ પ્રત્યય લયજી
 સીધો છે.

૨૦. જાણે પાંચ સંદર પર્વતો એક જ સ્થાને મળ્યા હોય તેમ રામ,
 સૌમિત્ર, અનંગલવણ, મદનાંકુશ અને શત્રુઘ્ન તે એક જ સ્થળે મળ્યા હતા.

૨૧. રહુવહ્ણેમાં હેનો ષ્ઠ હસ્ત વાંચવો; નહિ તો માત્રાભંગ થાય.

૨૨. ણાહિ જુઓ સિ. હે. ૮ । ૪ । ૪૧૯ । મરાઠી. 'નાહિ.' ગૂજરાતી
 કવિતામાં 'નાહિ' ઉછત-શબ્દ (loan-word) તરીકે વપરાય છે.

૩૦. જાણમિ સસહામંડલરાયહો જાણમિ સામિણિ રજ્જહો
 આયહો--આ પંક્તિમાં જાણમિ બે વાર છે અને એક જાણમિનો મેઢ
 વાક્યમાં લવાતો નથી. એને ઘટાવવા બે માર્ગ છે. એક જાણમિ અમુક
 શૈલીની જાઢવળી ધાતર અનર્થક મૂક્યું હોય; યા તો મંડલને મંડળ
 સુધારી સસહામંડળ રાયહો = રાક્ષ: સ્વસભામંડનમ્ । એમ ઘટાવાય.

૩૩. સીતાની ઇંદર રહેલા ઘઘઢા સદ્ગુણો તો સમક્ષી શકાય છે;
 પરન્તુ નગરલોકોષ્ઠ ભેગા મઢી મારે ઘેર હાથ ડંચા કરી, જે દુર્યશ સીતા ડપર
 નાક્યો તે એક જ વાચત મારાશી સમક્ષાતી નથી.

३४. रयणासवजापं रसभ्रवन् रावण, कुम्भकर्ण अने विभीषणनो बाप; ते कैकसी नामे कन्याने परण्यो हतो जेनाथो रावणनो जन्म थयो हतो. (हेमचन्द्र-त्रि. श. पु. चरित्र. पर्व. ७, सर्ग. १).

३५. लंकासुन्दरी जैनपरंपरा प्रमाणे मूळ लंकाना कील्लाना रक्षक वज्रमुखनी विद्याना बळवाळी कन्या. मरुतपुत्र हनुमाने लंकाप्रवेशवेळा वज्रमुखने हरावी तेनो घात कयों. लंकासुन्दरीने पण तेणे हरावी अने हनुमान तेनी वेरे परण्यो.

३८. कालंतरे कालु जइ तिठ्ठइ एक युग चालतो होय त्यां बीजा युगनुं घूसवुं जेम असंभवित छे तेम.

४०. अवरें मात्रा साचववा रें दीर्घ वांचवु पडे छे: एना करता अवरहिं वांचवुं योग्य छे. अवरें एटले पश्चिमदिशां ए अर्थ लेवानी छे.

४१. पांच दिव्यो १. तुला २. चावल-मंत्रेला चोखा ३. विष ४. जळ. ५ अग्नि.

४९. आयामिय आयाम = बल उपरथी बनेला क्रियापदनुं कर्मणि भूतकृतं 'आक्रान्त'ना अर्थमां.

४९. ओहामिय सरखावो ओहाइय हेट्टामुहे । दे. ना. मा. १. १५८ ओहामइ = आक्रमते । सि. हे. ८. ४ १६०. Pischel 261. 238 <अपभावति*< अपभावयति=आक्रमते.

५१. अम्हइ आया तुम्ह हक्कारा इने अम्हनी साथे वांचो; अने अम्हइं = अम्हे सि. हे. ८. ४. ३७६.

५४ गगिर. सरखावो पं. ७९. गगगर.

६३ तुम्हइने बदले तुम्हह होवा वकी छे; लहिआओ ह् अने इने सरखा वांचे छे.

६५. परिमिय छायां परिमित ने बदले परिवृत्त वांचीए तो ठीक; कारण के व् अने म् नी फेरबदली अपभ्रंशमां बहु ज सामान्य छे.

७०. सासणदेवघ् हाथप्रतमां ए ने य नो पण बहु ज भ्रम रहे छे. अहि एने सुधारी य वांचीए तो वधारे सारी वाचना बने.

७४. कुलगयाउ = कुलाग्रका: के कुलागता:

७५. दावियनी दापितनी साथे दर्शित पण छाया थइ शकै.

८१-८२ स्त्री अने नदीनी श्लेषात्मक सरखामणी करी छे. छाया नीचेनुं टिप्पण श्लेष माटे जुओ; (१) पउराणिय पवित्र-चिरंतन (२) कुलग्गथ सारा कुळमांथी आवेली-कुलपर्वतोमांथी नीकळेळी.

११. जेण शब्द समझाववो मुश्केल छे. सामान्य रीते अर्थ: कनकनी गोळी अग्निमां तप्या पछी शुद्ध बने छे तेम जो हुं हुताशनमां रहुं तो मारा विशुद्ध मनने बीजां दिव्योथी शुं थवानुं छे ?

१६. दुस्सील जेनुं मन खाटुं थइ गयुं छे तेवा.

१०६. कंचणमंच रइय चउपासेहिं = काञ्चनमञ्चा: रचिता: चतुःपार्श्वेषु एम वांचवुं जोईए; संस्कृत छाया सुधारी लेवी.

११५. आ पंक्ति मुद्रणप्रमादने लीघे रही गएली छे: धाहाविउ भामंडलजणयहिं धाहाविउ लवणंकुसतणयहिं ।

१२३. कारण व्यतिकर, बनाव - आ अर्थ अहिं अभिप्रेत छे.

१५१. छंदोभंग; हसप्पहुने बदळे हंसपहु वांचोए तो आ भूल दूर थाय.

१७५. जिह ण होइ पडिवारें तिय मइ संस्कृत टिप्पणीमां पुनः स्त्री न भवामि एम आपेलु छे; ए अर्थ लावतां मइ ए प्रथमा = अहंना अर्थमां लेवुं पडे छे. सि. हे. मां आ प्रयोगनो आदेश नथी. अर्वाचीन भाषामां मेंनो प्रथमामां प्रयोग द्वितीमां छे.

२०३. छुहु छुहु जुओ सदर ग्रन्थ उद्धरण १. पं. ७५. भ. क. IX. 6. 6. अर्थ बन्ने स्थळे सरखो ज छे.

२०६. भरहैसरहु जेम पुरदेवें जेम पुरदेव=ऋषभनाथ भादि तीर्थकरे भरतेश्वरने धर्म कह्यो हतो तेवी रीते.

२०७. तवचरित्तवरदंसणणाणइं [तपःचारित्रवरदर्शनज्ञानानि] जुओ तत्त्वार्थं० १. १. सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः । आ बधानां पूर्ण लक्षण जाणवा आ सूत्र परनुं भाष्य जुओ. गूजराती वाचके पं. सुखलालजीनुं पुरातत्त्व मंदिर तरफथी प्रसिद्ध थएल ' तत्त्वार्थसूत्र ' परनुं गूजराती विवेचन जोवुं.

१०७ पंच वि गइउ — संसारनी चार गति, नरकगति, तिर्यग्योनिमां गति, मनुष्ययोनिमां गति के देवयोनिमां गति अने पांचमो ते मोक्ष.

२०७ जीवगुणठाणइं [जीवगुणस्थानानि] जैनदर्शनमां १४
गुणस्थान गणाव्यां छे. जेम जेम भव्य शुद्धतर थतो जाय तेम तेम क्रमे क्रमे
उपरनां गुणस्थाने चढतो जाय अने छेवटे माक्षे जाय.

२०७ खमदमधम्माहम्मपुराणइं [क्षमादमधर्माधर्मपुराणानि]
जुओ तत्त्वार्थ० ९. ७. उत्तमः क्षमामार्दवार्जवशौचसत्यसंयमतप-
स्त्यागार्किचन्यब्रह्मचर्याणि धर्मः । आधी विरोधी ते अधर्म. आम धर्म
अधर्मनां पुराणां परंपरागत विवेचनो.

२०८ जगजीवाउच्छेयपमाणइं [जगज्जीवायुरुच्छेदप्रमाणानि]
मोक्ष माटे आ बंधनोने तोडवां जोईए ते संबंधी प्रमाणो.

२१० समयपल्लरयणायरपुव्वइं [समयपल्लरत्नाकरपूर्वाणि]
पल्लोपम ए एक प्रकारनुं कालमान छे; एटले के काळना विभागो अने
ब्रह्मांडना विभागोनां विवेचनपूर्वक.

२०९. लेसाउ [लेइयाः] छ प्रकारना ओप जे जीवने चढे छे ते, ते
ओपने लीधे जीव संसारबंधनमांथी छूटी शकतो नथी. जैनपरंपराना रूढ
शब्दोमां, कृष्णादि द्रव्यने योगे थता जीवना अध्यवसायविशेष-कृष्ण, नील
कापोत, तेज, पद्म अने शुक्ल एम छ लेइया.

२०९. अणुव्वयाइं [अणुव्रतानि] जुओ तत्त्वार्थ० ७ १.
द्विसानृतास्तेयाब्रह्मपरिग्रहेभ्यो विरतिर्व्रतम् । यतिवर्ग आ व्रतो संपू
र्णताथी पाळे छे ज्यारे गृहस्थो आ व्रतोनी क्षीणवटने त्यागी आछेरां (अणु)
व्रत पाळे छे. आम अणुव्रत एटले गृहस्थने पाळवानां व्रतो.

२११. स्वयंभुभट्टारइण [स्वयंभूभट्टारकेण] पोतानी इच्छाए
जेणे जन्म लीधेछो छे एवा पूज्य तीर्थकरे-महावीरस्वामीए. आमां कविए पोतानी
नाममुद्रा पण आणी छे ते जोवी. आखी पंक्तिनो अर्थः— ' जेम परम आगममां
(सिद्धांतग्रन्थोमां) तीर्थकरभट्टारके कह्यां हतां ते प्रमाणे ' ; आसि
[आसीत्] हतुं.

॥ तृतीयमुद्धरणम् ॥

१. कवि अने तेनुं जीवनः—

आ उद्धरण चतुर्मुख स्वयंभूना हरिवंशपुराणमांथी लेवामां आर्षुं छे. आ कवि अने तेना जीवन विषे प्रथम उद्धरणमां ऊहापोह करवामां आवेल्ले छे. आ ग्रन्थमां ११२ संधि छे ते ग्रन्थना समाप्तिवचन परथी मालम पडे छे:—

इय ऽरिद्वणेमिचरिष धवलइयासियसयंभुउव्वरिष
तिहुवणसयंभुरइए समाणियं कन्हकित्तिहरिवंसं ॥

गुरुपव्वनासभयं सुयणाणुककमं जहा जाय

सयमिक्क दुइह-अहियं संघीत्थ परिसमत्ताउ ॥ संधि ११२॥

आ ग्रन्थ १६००० श्लोकप्रमाण छे. पउमचरियनी माफक चतुर्मुख स्वयं-भूए आ ग्रन्थ अधूरो (खेलो); अने तेना पुत्र त्रिभुवन स्वयंभूए ते पुरो कयौं. आ हकीकत सदर ग्रन्थमां ठेरठेर वेरायलो प्रशस्तिगाथाओ परथी मालम पडे छे. त्रिभुवन स्वयंभूना नामनी प्रशस्तिगाथा संधि १०० ना अंतथी मालम पडे छे: इय ऽरिद्वणेमिचरिष धवलइयासियसयंभुएवकए उव्वरिष तिहुयणसयंभुमहाकइसमाणिय समवसरणं णाम सउमसग्गो । एटले संधि १०० अने तेना पछीना संधि त्रिभुवन स्वयंभूए रच्या होष एम अधिक संभवित छे. परन्तु संधि १२ ना अंतमां केटलीक गाथाओ छे जै बतावे छे के चतुर्मुखस्वयंभूए संधि १२ रची ग्रन्थ अधूरो मूक्यो होवो जोईए:—

तेरह जाइवकंडे कुरुकंडेकूणवीससंघीओ

तह सट्ठि जुज्झयकंडे एषं बाणउदि संघीओ ॥ १ ॥

सोमसुयस्स य वारे तइयादियहम्मि फग्गुणे रिक्खे

सिउ णामेण य जोष समाणियं जुज्झकंडं व ॥ २ ॥

छव्वरिसाई ति मासा एयारस वासरा सयंभुस्स

बाणवइसंधिकरणे वोलिणो इत्तिओ कालो ॥ ३ ॥

वियहाद्विषस्स वारे दसमीदियहम्मि मूलणक्खत्ते

एयारसम्मि चंवे उत्तरकंडं समाढत्तं ॥ ४ ॥

षरं तेजस्विनो मृत्युर्न मानपरिखण्डनं

मृत्युस्तत्क्षणकं दुःखं मानभंगो दिने दिने ॥ ५ ॥

उपरनी गाथाओ हरिवंशपुराणनी रचना पर घणो प्रकाश नाखे छे. तेनो सार आ प्रमाणे छे:-१३ संधि यादवकांडना, १९ संधि कुवकांडना, अने ६० संधि युद्धकांडना एम ९२ संधिओ थाय. (१) बुधवार, ग्रीष्म, फाल्गुन नक्षत्र, शिव नामनो योग-आ समये युद्धकांड पूरो करवामां आव्यो. (२) छ वर्ष, व्रण मास अने अगीआर दिवस स्वयंभूने ९२ संधि पूरा करता थया. (३) रविवार, दशमी, मूल नक्षत्र अने अगीआरमो चांद्रमास एटले भाद्रपदमां उत्तरकांड शरु कर्यो. (४) तेजस्वीने मानभंग करतां मृत्यु वहाळं लागे छे; मृत्यु तो तत्क्षण दुःख आपे छे ज्यारे मानभंग तो हमेश दुःख दे छे. (५)

आ गाथाओ त्रिभुवन स्वयंभूए रची होय एम लागे छे. कारण के ९२ संधि पूरी कर्या पछी चमुर्मुखनो काळ थयो होवो जोईए; अने पोताना पितानी कीर्ति अधुरी न रहे एटले थोबा समय पछी त्रिभुवने उत्तरकांडनो आरंभ कर्यो होवो जोईए. ग्रन्थनी प्रशस्ति परथी एम लागे छे के १०९ संधि पछीना संधिओ त्रिभुवने नहि रच्या होय; कारण के तयार पछीना अधुरा ग्रन्थनो उद्धार यशःकीर्तिभट्टारके करेलो मालम पडे छे. एवो उल्लेख संधि १०९ने अन्ते छे:—

इह जसकित्तिकर्षणं पव्वसमुद्धरणरायषककमणं
कइरायस्सुव्वरियं पयडत्थं अक्खियज्जइणा ॥ १ ॥

ते जीवन्ति य भुवणे सज्जणगुणगणह रायभावत्था
परकव्वकुलं वित्तं विहड्डियं पि जे समुद्धरहिं ॥ २ ॥

एटले यशःकीर्तिए संधि १०२ पछीना भागनो सोळमा सैकामा उद्धार कर्यो. आ वातनो उल्लेख ग्रन्थने अन्ते पण छे:—

सुणि संखेवु सुत्तु अवहारिउ विउसें सयंभे महि वित्थारिउं
पद्धडियाळं दे सुमणोहरु भवियणजणमणसवणसुहंकरु
जसपरसेसि कविहिं जं सुण्णउं जं उव्वरिउ किंपि सुणियाणहो
तं जसकीर्त्तिमुणिहि उद्धरियउ णिषत्ति सुत्तु हरिवंसच्छरियउ
णियगुरुसिरिगुणकीर्त्तिपसापं किउ परिपुण्णु मणहो अणुरापं ॥

आ हरिवंशपुराणनी हाथपोथी भांडारकर ओरीएन्टल रीसर्च इन्स्टी-
ट्युट, पूना, नं. ११२० सने १८९४-९७ छे. हाथपोथीने छेडे: इति हरि-
वंशपुराणं समाप्तं । ग्रन्थ संख्या १८००० । संवत् १५८२ वर्षे

પા ઘડિ ૧૩. ॥ લલેલું છે; ઇટલે સં. ૧૫૮૨માં આ હાથપોથી લલેલી છે એમ માલમ પડે છે.

આ ઉદ્ધરણ હરિવંશપુરાણનો સંધિ ૨૮ છે; અને તે હાથપોથીનાં પત્ર ૧૧૪-૧૨૦ (અ) માંથી અહિ ક્ષતારવામાં આવેલું છે. આ ઉદ્ધરણને એક જ હાથપોથીનો આધાર છે. આ ઉદ્ધરણમાં પાંડવોનો વિરાટનગરમાં અજ્ઞાતવાસ અને તે અરસામાં દ્રૌપદી પ્રત્યે દુષ્ટ મોહથી નીવજતો કીચકનો વધ-એ બે બાબતોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉદ્ધરણની વાર્તા જિનમેનના હરિવંશપુરાણ કરતાં મહાભારતના વિરાટપર્વ સાથે વધારે સામ્ય ધરાવે છે; જો કે કોઈક સ્થલે વાર્તાને જૈન માન્યતાઓને અનુકૂળ ક્ષોક આપવામાં આવ્યો છે.

૨. ઉદ્ધરણવસ્તુ:—

દ્રૌપદીસહિત પાંડવો વિરાટરાજના નગર તરફ ગયા; એવામાં યુધિષ્ઠિર પોતાના ચાર ભાઈ અને દ્રૌપદીને ઉદ્દેશી બોલ્યા, “ બાર વર્ષે આપણે દુઃસ્વર્માં ગાલ્યાં; હવે જેમ ધ્રમર કમલસરોવરમાં છૂપાઈ રહે તેમ આપણે એક વર્ષ વિરાટના ઘરમાં છૂપાઈને ગાલવાનું છે. ત્યાં સેવા સ્વીકારવાની છે; અને એ તો જાણીતું છે કે યોગોઓને પણ અગમ્ય એવો સેવાધર્મ તમારે આચરવાનો છે. (૧) માટે તમે જે જે સેવા કરી શકો તે મને જણાવો. હું તો કંક નામ ધારણ કરી શૂતના જાણકાર અને સમામાં બેસનાર એવા રાજાના પુરોહિત તરોકે રહીશ.” ઘૃકોદર બોલ્યો, “ હું બલ્લભ નામ ધારણ કરી રાજાનો રસોઈઓ થઈશ.” અર્જુન બોલ્યો, “ હું નૃત્યાચાર્ય બની નરપતિની કન્યાઓને નાચ શીખવીશ. (૨) મારું નામ વૃહન્નલા રાક્ષીશ; અને મારી કલ્લામાં મને કોઈ પહોંચી વલે તેવું નથી.” નકુલ કહે, “ હું અશ્વપતિ થઈશ.” સહદેવ કહે, “ હું ગાયોનો પાલક થઈશ.” (૩) દ્રૌપદી કહે, “ હું સૈરંધ્રી થઈ મત્સ્યરાજની રાણોની દાસી થઈશ.” આ પ્રમાણે નક્કી કરી વિરાટનગરની ભાગોળે તે બધાં આવી પહોંચ્યાં ત્યાં ઈમશાન હતું અને એક ભયંકર સમઢીનું વૃક્ષ હતું. ત્યાં નકુલે હથીયાર મૂક્યાં; અને બધાં નગરમાં પેઠાં. (૪) જે પ્રમાણે તેઓએ નક્કી કર્યું હતું તે પ્રમાણે વિરાટરાજના દ્વારપાલને તેમણે જણાવ્યું અને દ્વારપાલે બધી હકીકત વિરાટરાજને સવિસ્તર જણાવી. વિરાટરાજે તેમને બોલાવ્યા એટલે જીવદયામ્હિત જાણે પાંચ પરમેષ્ટી પ્રવેશ કરતા હોય તેમ દ્રૌપદીસહિત પાંચે ય પાંડવો વિરાટના હરબારમાં પ્રવેશ્યા. (૫) આ પ્રમાણે પોતાની સેવા બજાવતાં પાંડવોએ અગીઆર માસ પૂરા કર્યા; અને જાણે કીચકને માથે કાલદંડ પડતો ન હોય તેવો બારમો

मास बैठो. कीचकनी नजर द्रौपदी पर बैठी अने तेने कामदेवनो ताप बाळवा लाग्यो. ज्यां ज्यां द्रौपदी जती त्यां त्यां द्रौपदीने अनेक प्रकारे कीचक काम थाचना करतो. एक दिवस द्रौपदीए तेने धूतकारी काढ्यो अने कहुं, “ मारी सेवा पांच गांधर्वो करे छे जे आ वात जाणतां तने यमराजने त्यां मोकळी आपशे.” (६) परन्तु नवहजार हाथीओना वळवाळो ते कीचक द्रौपदीनुं मुख जोड बोल्हो “ मने ब्रह्मा विष्णु अने महेश कांड करी शके एम नथी तो पांच गांधर्वो मने शुं करवाना हता ? मारा पर प्रसाद करी मने जीवाड अने अर्धा पृथ्वी हुं तारी आगळ धरीश.” छतां य द्रौपदीए तेने तरछोड्यो; अने कीचकनी तो नवमी कामावस्था थई. तेणे पोतानी व्हेन कैकेयीने कहुं “ आ स्त्रीथी मारं मन रञ्जित कर; अने सुगंधपदार्थो आपी तेने तुं मारे त्यां मोकळ.” कीचके तो एकांतघरमां द्रौपदीने पकडी; पण जेम सिंहना हाथमांथी पोताना पुण्ये करीने हरिणी छटकी जाय तेम द्रौपदी छटकी अने कंक तथा विराट-राज ज्यां हता त्यां करण रुदन करती पद्दोची. (७) भानभूलेलो कीचक जमदूतनी माफक तेनी पाछळ लाग्यो. तेणे द्रौपदीने तेना केशपाशथी पकडी कात मारी. राजा अने युधिष्ठिरना दखतां ते मूच्छी पामी. भीमनो मीजाज गयो अने तेनी दृष्टि वृक्ष पर पडी, पण तुरत ज युधिष्ठिरे पोताना पगनो अंगुठो डावी तेने अटकाव्यो. नगरनो छोओ व्याकुळ थई अने बोलवा लागी “ ज्यां आवो मोटो माणस दुराचरण करे त्यां सामान्यमाणस शुं करे ? ” पांचाली पण रडवा लागी, “ जो आ नगरमां गांधर्व होय तो शुं विट कीचक मने आम वगोवी शके ? (८) कीडा माटे तेओ क्यांक गया हशं अने तेथी ज मारे हैयावळीने आम सोरखुं पडे छे; जो पांचमांथी एक पण होत तो युद्ध माटे ठीक थात.” आम द्रौपदी बोलती हती तेवामां सूर्यास्त थयो अने रात्रीए ते वृकोदर पासे गई अने पोताना कणी पडला हाथ बतावती रडवा लागी. “ तारा जीवतां मारी आवी अवस्था थाय छे. ” (९) भीमे द्रौपदीने आश्वासन आपी आववानुं कारण पूछ्युं. द्रौपदीए दरेकनी दुर्दशानुं वर्णन क्युं; (१०) अने कहेवा लागी के “ अगीआर मास उपर पंद्र दिवस थया छतां य दुःखनो छेडो आवतो नथी.” भीमे आश्वासन आप्युं, “ तुं शा माटे रडे छे; आंस लुंछी नांस. तें संसारधर्म नीरख्यो नथी. पूर्वजन्मनां कर्मरूपी वृक्ष केटलुंक सुख अने केटलुंक दुःख एम वे फळ आपे छे. शुं रावणे सीताने ओछुं दुःख आप्युं हतुं ? (११) गई काले में कीचकने मारी नाख्यो नथी; पण आजरात्रे तो ते मारा हाथे मरशे ज. तुं एनी साथे रात्रे संकेत करी तेने नृत्यशालामां लाव.” द्रौपदी हर्ष पामी अने पोताना निवासे गई. अने बीजा दिवसनो सूर्य उज्यो

जाणे जेणे द्रौपदीने केशकलाप खेच्यो हतो ते मरी गयो के कैम ते जोवाने न ऊग्यो होय ! (१२) बीजे दिवसे पांचाली कीचकनी पासे गई; कीचके तेने बोलावी अने कहुं, “ जो तुं मने एक ज वार आलिंगन आपे तो तुं मागुं ते वैभव तने आपुं.” (१३) कीचके जे कहुं ते द्रौपदीए मान्युं अने तेने नृत्यशालामां रात्रे आववानो संकेत गोठवी भीमने वात करी. रात्रे कीचक नृत्यशाला तरफ पोतानी सेना लई गयो. भीम तो त्यां पेसीने ज रह्यो हतो अने कीचक आव्यो एवो ज तेणे तेना केशपाशथी तेने पकडयो. कीचकने लाग्युं, “ आ द्रौपदीनो हाथ न होय; खरेखर गांधर्व ज मने मारी नाखे छे.” (१४) कीचके जेम तेम करीने भीमनो ग्राह मूकाव्यो अने कहेवा लाग्यो, “ गांधर्व, तुं शा माटे युद्ध करवा आव्यो छे ? हुं नवहजार हाथीना बळवाळो कीचक छुं; अने माकं मरण जेनी वसुमती नामनी प्रियाने हुं ऊपाडी लाव्यो हतो ते भीमने हाथे छे.” भीमे बधा पांडवोचुं ओळख्याण आप्युं अने पोते भीम छे एम जणाव्युं. आ जाणी कीचके भीमने आह्वान आप्युं (१५) बन्नेयतुं मलयुद्ध जाय्युं; अने ते द्रंद्रयुद्धमां कीचके भीमने मुष्टिप्रहार कर्यो. भीम लोहीनी उलटी करी अने जेम तेम करी ते उभो रही शक्यो. (१६) भीमना मनमां घडीभर एम ज थयुं “ शुं मारो यश आ द्रंद्रयुद्धमां हणार्ई जरो ? ” परंतु धीरज धरी तेणे फरीथी कीचक उपर हुमलो कर्यो अने तेने यमसदन पर्होचाडी दीधो. तेणे तेना हाथपग भांगी मांसना लोचा जेवो तेने करी नाख्यो. भीमने बहार काढी द्रौपदीए बहार आवी जणाव्युं “ कीचकने गांधर्वोए मारी नाख्यो छे.” आ सांभळी “ कीचकने कोणे मार्यो ? ” एम कही मोटा योद्धाओ दोडया अने कीचकना सो भाइओए घरने घेरो घाल्यो. (१७) प्रकाश करी बधाए जोयुं, त्यारे “ खरेखर कीचकने गांधर्वोए मार्यो छे कारण के तेना पर घा सरखो य देखातो नथी. ” एम तेमने मालम पड्युं. एक बाजुए द्रौपदी शून्यवत् उभी हती; बघायने शंका थई के कीचक द्रौपदीने खातर मरी गयो. कीचकना सो भाइओ “सवार धवा देवानी के राजाने पृळवानी शी जरर छे ? ” एम कही कीचकनी ठाठडी उपर द्रौपदीने नाखी मसाण तरफ चाल्या. (१८) द्रौपदीए आकंद करवा मांडयुं, “ हे गांधर्वो तमे क्यां मर्या छो ? ” भीमथी न रहेवायुं; पोताना केश छूटा करी, वृक्षने ऊपाडी, राक्षस जेम कीचकना भाइओ पर धस्यो. कीचकोए ठाठडी छोडी दीधी वात फेलावा मांडी के कीचको मराया. वृकोदर घेर पाळो वळ्यो अने सरज ऊग्यो. मत्स्यराजना मनमां संकल्प थयो अने तेणे कैकेयीने जणाव्युं, “ द्रौपदीने घर बहार काडो. ” एटलामां द्रौपदी पोताना अंगोपांग धोई कोइ देवतानी माफक नगरमां पेठी; अने एकदम बृहन्नला पासे

गई. जेवी छूपी रीते ते बृहन्नलाने कहे छे के “ तुं उत्तरानी साथे नृत्यक्रीडा कर्या पछी तारे घेर जजे.” एटलामां तो सुज्येष्ठानी वाणो ऊठळी “ तुं चाली जा, अने ता-ा नगरने अने र जाने सुख आप ” द्रौपदी गुप्से थई. ‘ जा तुं मने काढी मूकोश तो हुं आखा नगरनां विनाश करीश जो तेर दिवस तारा घरमां तुं मने स्थान आपीश, तो तुं अने तारो पति पूर्ण मनोरथथी राज्य भोगवी शकशो. ’

३. पद्यरचना:—

सामान्य रीते दरेक कडवकमां ८ पंक्तिओ अने २ पंक्ति घत्तानी मळी १० पंक्तिओ छे. चतुर्मुख स्वयमूर्तु आ लखाण होवुं जोईए तेने आथी टेको मळे छे. घत्ता अने ध्रुवकनो छंद चतुष्पदी प्रकारनो छे अने दरेक पंक्तिमां २६ मात्रा छे; अने ९+१४=२३ एटले ९ मात्रा पछी गति छे. हेमचन्द्रना छं. शा ६ पत्र ४०. (अ) प्रमाणे केतकीकुसुम आ छंदनु नाम छे हेमचन्द्र आ दृष्टान्त आपे छे;—ओजे दश समे पञ्चदश केतकीकुसुमम्। यथा,

बिंबालिउ भुवणु नवकेयइकुसुमपराइण ।
नं अहिवासिअउं मयरद्धयकम्मणजोइण ॥

कडवकना देहनो छंद हेमचन्द्रना छं. शा. ६ पत्र ४३ (अ) प्रमाणे पारणक छे: चितौ षचपा वा पारणकम् ॥ चतुर्मात्रत्रयं त्रिमात्रश्च, यदि वा षण्मात्रचतुर्मात्रपञ्चमात्राः पारणकम् । यथा,

कइअहिं होषसइ तं दिवसु, आणंदसुहारसपावणउ
होहि प्रियमुहससिचंदिमइं, जिहि नयणचउरह पारणउ ॥

आमां अने आपणा कडवकना देहना छंदमां एटलो ज तफावत छे के आपणा उद्धरणना छंदमां दरेक पंक्तिनां बब्बे चरणना अन्तनो प्रासमेळ छे; ज्यारे हेमचन्द्रना उदाहरणमां बब्बे पंक्तिना अन्त प्रासमेळथी बद्ध छे. दा. त.

तो भणइ जुहिट्टिलु भायरहो सब्भावणेहगुणसायरहो ।

४. टिप्पण:—

१. जुहिट्टिलु [युधिष्ठिरः] जुओ सि हे. ८ । १ । ९६ ।
जहु ट्टलो जहिट्टिलो । एम आदेश छे. वळी जुओ सि. हे. ८।१।१०७,२५४.

३. भणइ भायरहो छट्टीना रूपनो द्वितीयारूपे प्रयोग हेमचंद्र नथी आपता; परंतु मार्कण्डेय प्रा. स. १६. ११. ते नोधे छे.

११-१२. पंक्ति ११ अने १२मां ९+१३=२२ ए प्रमाणे मात्रा छे; ज्यारे ९+१४=२३नो छंद आह अपेक्षित छे. सरखावो सेवोधर्मः परमगहनः योगिनामप्यगम्यः ।

१८. बुज्झणउ, जुज्झणउ धातुने अण लगाडी बनावेलं विशेषणो.

२२. बिहंदल सं. बृहन्नला > बिहन्नल > बिहंदल. सरखावो. गू. पांदड

२४-२६. अर्जुन बृहन्नलाने आवश्यक एवी पोते कइ कइ विदग्धताओ धरावे छे तेनुं वर्णन करे छे. गुंथेवइ, नचचेवइ, गाएवइ अने वाएवइ ए शब्दो नाम तरीके वपरायलां विध्यर्थ कृतंतो होई सप्तमीमां छे. 'गुंथेवइ वेणि पईहरिय' एमां वेणि खरी रीते द्वितीयामां छे परंतु अर्थस्पष्टता खातर छायामां ए शब्द छट्टी विभक्तिमां मूक्यो छे. पईहरिय ए एक सूचन प्रमाणे प्रदीधिका होय; परन्तु अहि प्रक्रमभंगना दोषथी विमुक्त रहेवा प्रतिगृहिका=दासी ए अर्थ लीधो छे. पईहरिय शब्द पईहरमांथी लीधो छे. जुओ उद्धरण १. पं. ९. परन्तु आथी पण उत्तम अर्थनिर्वाह बीजी रीते थई शके एम छे. गुंथवी=गुंथेवि य इ० (=प्रथित्वा च वेणीं प्रदीधिकां या कृष्णभुजङ्गैरनुहता । सरखावो विराटपर्व. ३. २७. पिनद्धकंबुः पाणिभ्यां तृतीयां प्रकृति गतः । वेणीकृतशीरा राजन् नाम्ना चैव बृहन्नला ॥

२७. जमलजेट्ट नकुल

२८. पधुर मूळमां पाठ पद्धर छे; दे. ना मा. ६. १०. पद्धरमज्जू एम आपेछं छुं. तेने अनुसरो सरलान् एम संस्कृतछाया करेली छे. मूळमां करेलो सुधारो दपुधुरनी साथे प्रासमेळ लाववा करेलो छे. एम सूचित छे अ के 'जे अश्वो दर्पने लीधे भुरामांथी छटकी जाय छे तेने बरो-बर ताबेदार हुं बनावीश.' पद्धर उपरथी गू. पाधरो.

२९, जोइसिउ [ज्योतिषी] सहदेव.

३०. धणु सरखावो गू. धण.

३८. दणुदेहवियारणइ आ पंक्ति दूषित छे कारण के दनुमांथी बनज अर्थ घटाबवो पडे छे.

३९-४०. सरखावो भविसयत्तकहा १. ५. नी घत्ता तर्हि गय-
उरु णाउं पट्टणु जणजणियच्छरिउ । णं गयणु मुएवि सग्गखंडु
महि अवयरिउ ॥ मेघदूत १. ३०. स्वल्पीभूते सुचरितफले स्व-
गिणां गां गतानां, शेषैः पुण्यैर्हृतमिच दिवः कान्तिमत् खण्डमेकम् ।

४६. चल्थु=चलार्थः कदाच मूलपाठमां चलित्तु=चलित्र 'चंचल'ना
अर्थमां होय एम संभव छे.

५०. पंचपरमेष्ठि ते अर्हत्, सिद्ध, आचार्य, उपाध्याय अने साधु.

५३. आयल्लय जुओ टिप्पण उद्धरण. २. पं. १४.

५४. उक्कोवणइ स्पष्टता खातर उत्कोपनानि ए संस्कृत छाया
सारी छे.

५४. उज्जंगल दे. ना. ७. १३४. उज्जंगलं हृहे दीहे ।

५५. थणयल [स्तनतल] तलनो अर्थ सामान्य सपाटी एम लेवानो
छे; संस्कृतमां स्तनतट ए शब्द सुप्रसिद्ध छे, अने ए छाया करीए तो पण
बांओ नथी.

६१. णवणायसहासबल्लु नव हजार हाथीना बळवाळो; आ ज प्रमाणे
मीमनुं पण वर्णन सदर उद्धरण पं. १५१.; पं. १८७ णउणाय शब्दथी
कीचकना भाइओने वर्णव्या छे; अथवा पछो कीचकने पण वर्णव्यो होय कारणके
पूर्वापरसंबंधे बन्ने य अर्थ बेसता छे.

६५. णवमी कामावत्थ हुय तेनी नवमी जडतानी कामावस्था थई.

दश कामावस्थाओ नीचे प्रमाणे छे:—

दशावस्थः स तत्रादावभिलाषोऽथ चिन्तनम् ।

स्मृतिर्गुणकथोद्वेगप्रलापोन्मादसंज्वराः ।

जडता मरणं चेति दुरवस्थं यथोत्तरम् ॥

(दशरूपक. ४. ५२.)

ते ज प्रमाणे जुओ साहित्यदर्पण ३. १९०. । : —

अभिलाषश्चिन्तास्मृतिगुणकथनोद्वेगसंप्रलापाश्च

उन्मादोऽथ व्याधिर्जडता मृतिरिति दशात्र कामदशाः ॥

६६. मणु रंजहि आयहे तीमइहे आमां तीमइहे=स्त्रियः छाया
करी छे; कदाच लहियानी भूल के एवुं कांइ होवा संभव छे. बाकी अर्थ तो
छायानो ज ठीक छे.

६७. समालहणु [समालंभन] चंदन विगरे देह शोभावधाना पदार्थो वि. प. मां सुरा अने अन्न लई द्रौपदीने मोकलवामां आवे छे.

६८-७०. पंक्ति ७८ना द्वितीय भागमां बे मात्रानी तूट छे. पोताना पुण्ये करीने केमे करी सिंह पासेधी छूटेली हरिणी जेम ज्यां कंक अने विराट हता त्यां करुण रुदन करती ते पहींची.

७१-७२. सरखावो वि. प. १७ तां कीचकः प्रधावन्तीं केश-पाशे परामृशत् । अर्थनां पश्यतो राज्ञः पातयित्वा पदाऽवधीत् ॥१०

७३-७५ सरखावो वि. प. १६. तस्य भीमो वधं प्रेषुः कीच-कस्य दुरात्मनः । दंतैर्दंतांस्तदा रोपान्निष्पिपेप महामनाः ॥ १४ ॥
+ + + अथावमृद्गादंगुष्ठमंगुष्ठेन युधिष्ठिरः । प्रबोधनभयाद्राजा भीमं तं प्रत्यषेधयत् ॥ १७ ॥ तं मत्तमिव मातंगं वीक्षमाणं वन-स्पतिम् । स तमाचारयामास भीमसेनं युधिष्ठिरः ॥१८॥

७४. मरुमारमि छायामां भ्रिये मारयामि एम लखेळुं छे; परन्तु ए अर्थ खरो नशी. खरी रीते भारवाचक द्वित्व होवा अत्रे संभव छे. सरखावो सदर उद्धरण पंक्ति १६९. मरुमारिउ कीचकु केण ।

७८. काइंनी छाया किमपि त्यजी किम् एम छाया करवी ठीक पइशे. “ ज्यां मोटो माणस ज दुश्चरितनुं आचरण करे, त्यां सामान्य माणस करे शुं ? ”

८१. नियकीलइं मच्छुडु कहि मिं गय “ पोतानी क्रीडाए (= स्वरताथी) एकदम क्यांक गया छे. मच्छुडु=मंछुडु. सरखावो भ.क. ९. ५. १-२. तं पिक्खंतु मुसइ मइविंभउ “ अत्थि किंपि सुहक्कम्महो संभउ । सच्चउ संविहाणु फलु दोसइ लइ मंछुडु सुहिसंगमु होसइ ॥ मंछुडु, मच्छुडु=मंक्षु

८२. जुपपइ [युज्यते | सि. हे. ८ । ४ । १०९ ।

८४. कउहंतरकसणीकरणखमु दिशाओना अंतरने श्याम करवा समर्थ एउं अंधारि.

८७. उज्झर प्रवाह; वल्लर=वन दे. ना. ७. ३६. वल्लरमरणं ।

९०. पइं जीषंतषण महु पही भइय अवत्था तृतीयानो सति

सप्तमीना अर्थमा प्रयोग भइय < सं. भवित* ; एही रूप पण जोवा जेवुं तो छे ज.

१००. पुराइयरुक्खु पूर्वजन्मरूपी वृक्ष.

११३. नरिंदहे युधिष्ठिर तरफथी.

११४. अज्जोणिय-कल्लोणिय आजनुं, कालनुं; लगाडेलो प्रत्यय जोवा जेवो छे.

११६. तुंगि रात्रि. अदृश्यमानस्तस्याथ तमस्विन्यामनिंदिते ।
वि. प. २२. ३७.

११७. गय णियथलि हेलेणु दुमयसुय-आने गय नियय-निहे-
लेणु दुमयसुय दुपद राजानी सुता पोताने गृहे गई. निहेलेणु-दे ना.
७. ५१. णिहेलेणमगारजघणेसु ।

१२४. णत्थि हत्थिहयसाहणइं आ वाक्यमां नाम बहुवचनमां छे
ज्यारे णत्थि एकवचनमां छे; परन्तु णत्थिनो अव्ययात्मक प्रयोग जे अर्वाचीन
गृजरातीमां रूढ छे ते अपभ्रंशमांथी आवतो देखा दे छे.

१२५. किं कमलसमाणु ण मुहकमलु आमां उपमान कमलनी
पुनरुक्ति छे. ए दोष छे.

१२७. लइ आइार्थ बीजो पुरुष एकवचन √ला

१२७. मंठ दे. ना. ६. १११. टीका मंठो बंध इति केचित्पठन्ति ।

१३१. जं करतां तं सुधारो ठीक थरो.

१३६. जहि सीहु कुरंगहो कमु करिवि जेम सिंह मृग तरफ
फाळ मांडीने.

१३७. घंघु. दे. ना. २. १०५. घरे घंघो । घर सरखावो गृ.
घंघोलिउ.

१३७. पिड्डु 'पाइअसइमहणवो' आ शब्दनो 'अधीनता' अर्थ गोंधे
छे. पेटकनो अर्थ 'काइ पकडवा माटे आंगळीओसहित लंबावेलो हाथ'
एम पण थाय छे

१४४. वसुमइ-अवहरणु भीमनी वसुमती नामनी स्त्रीने ते वरो गयो
अने तेने लीधे कीचकने भीमसेनना हाथे मरवानुं हतुं.

१४६. मत्थाणयरुमां म् उच्चारसरलता खातर ऊमेरवामां आवेलो छे.

१४६-१४८ पांडव अने द्रौपदीनां ओळखाण भीम कीचकने करावे छे.

१५८. आहित्थ दे. ना. १. ७६. चलियकुवियाउलेसु आहित्थो । महि शब्दना प्रयोगमां पुनरुक्तिदोष आवेलो छे.

१६१. ओहुल्लिय दे. ना. १. १५७. मां ओहुर शब्द छे; ओहुरं च खिण्णम्मि । टीकामां ओहुरं अवनतं स्रस्तं चेत्यवन्तिसुन्दरी । भ. क. १४. ११. ५. कोवि भणइं नवि बंधमि फुल्लइं जाम न वइरिमुहइ ओहल्लइं । परन्तु छंदने अनुसरो भ. क. मां ओहुल्लइं वांचुं ठीक छे; अने 'खिन्न' अर्थ बरोबर बेसे छे आ शब्द उद्+√फुल्लना विरोधार्थी धातु अव+√फुल्लमांथी उत्तीर्ण थएल होवो जोईए. सरखावो गू. 'पाक ओलाइ गयो.'

१७०. पंचजणाहिषण पंचजन=सर्वे जन, आखुं जगत; तेनाशत्रुरूप.

१७१. णिञ्झाइउ [निध्यात] 'जोयुं' ना अर्थमां.

१७७. उहुनो पइयत अर्थ कर्यो छे; परन्तु आ पाठ सुधारी इहु के एहु करी तेनो षपः अर्थ करी कीचकने लागु पाडी शक्य.

१७८. आ पंक्तिनो अर्थः—“आम त्यारे प्रभात थवानी राह जोवानी य शी जर छे अने वळी राजाने पूछवानी य शी जर छे ?” वि प. २३. ददशुस्ते ततः कृष्णां सूतपुत्राः समागताः । अदूराच्चानवद्यांगी स्तंभमालिङ्ग्य तिष्ठतीम् ॥ ४ ॥ समवेतेषु सर्वेषु तामूचुरपकीचकाः । हन्यतां शोघ्रमसतीं यत्कृते कीचको हतः ॥ ५ ॥ अथवा नैव हन्तव्या दह्यतां कामिना सह । मृतस्यापि प्रियं कार्यं सूतपुत्रस्य सर्वथा ॥ ६ ॥ ततो विराटमूचुस्ते कीचकोऽस्याः कृते हतः । सहानेनाद्य दह्येम तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ७ ॥ पराक्रमं तु सूतानां मत्वा राजाऽन्वमोदत । एट्ठे वि. प. मां कीचको राजानी रजा के छे; आपणी कथामां तेओ रजा लेवानी जर जोता नथी.

१८०. सवडंमुहु दे. ना. ८. २१. सवडंमुहो अहिमुहे ।

१८२. वि. प. २३. १२. जयो जयता विजयो जयत्सेनो जयद्वलः ।

१८३. कुहिणिहि=रथ्यासु दे. ना. २. ६२. कुहिणी कुप्पर-रच्छासु । जुओ वि. प. २३. ततः स व्यायतं कृत्वा वेषं विपरिवर्त्य च ॥ १७ ॥ अद्वारेणाभ्यवस्कंध निर्जगाम बहिस्तदा । स भीमसेनः

प्राकारादाकृष्ट तरसा दुमम् ॥ १८ ॥ इमशानासिमुखः प्रायाद् यत्र
ते कीचका गताः । स लंघयित्वा प्राकारं निःसृत्य च पुरोत्तमात् ।
ज्वेन पतितो भीमः सूतानामग्रतस्तदा ॥ १९ ॥

१८४. नोक्खि सि. हे. ८। ४। ४२२. नवस्य नवखः । गू. नोखी
नव+स्वार्थ प्रत्यय (क्क >) कख = नवकख के नोक्ख. श्री. नरसिंहराव
< प्रा. अण्णत्तकखय < सं, अन्यपक्षक G. L. L. Part I. p. 371.

१८७. णवणाय पणट्ट पइट्ट कहि नवनागो एटले कीचकना सो
माईओ नाश पाय्या. एम वात प्रसरी. कहि 'कथा' ए विचित्ररूप छे; परन्तु
आवां रूपो अपभ्रंशमां बनतां हतां.

१८८. पल्लट्टु सि. हे. ८। २। ६७. पर्यस्तं; ते उपरांत ८। २। ४७
G. P. 130, 285.

१८९. अण्हियमल्ल अनिहत एटले हार्या नथी तेओमां मल्ल एटले श्रेष्ठ.

१९०. आ पंकिनी छाया सुधारी वांचो: कैकेयीं शिक्षयति
"सैरन्धीं निवासात् प्रतिसारय " आ माटे जुओ वि. प. २४ सु-
देष्णामव्रवीद्राजा महिषीं जातसाध्वसः । सैरंधीमागतां ब्रूया ममैव
वचनप्रदिदम् ॥

१९२. भवित्ति देवी.

१९४. पण्णणपउत्तिहि गुत्तप्रवत्तिओधी, गुत्त. संहाओधी,

१९५. अप्पणउ णिहेलणु जाइ = संस्कृतछाया सुधारो आत्मनः
गूढं याहि । जाइ < जाहि < सं. याहि.

१९५. सुजेट्ट [सुज्येष्ठा] वि. प. मां सुदेष्णाः जित्तसेनना
हरिषंशपुराणमां सुदर्शना नाम छे.

२००. आ पंकिमां सइभनी मद्रा छे.

॥ चतुर्थमुद्गरणम् ॥

१. कवि अने तेनुं जीवनः—

हरिवंशपुराणनो संधि १०३ आ चोथा उद्गरण तरीके लेवामां आभ्यो छे. त्रिभुवन स्वयंभुए तेना बापे अंभुं राखेलुं हरिवंशपुराण केवी रीते पूरुं कर्तुं तेनी चर्चा पण त्रीजा उद्गरणना प्रवेशकमां करेली होई तेनी पुनरुक्ति अहिं आवश्यक नथी. आ उद्गरणमां आपेली आदिगांथा अने छेवटनां समासिवचन तथा गाथा, आ संधि त्रिभुवननो छे ए बंतांवी आपे छे. आ उद्गरणमां २५ कडवक छे. भाषावैचित्र्येनां मुदाथी कर्ताए आ संधि रच्यो छे. एने लीधे आ भाग ज्ञानो कोइए वांच्यो होय एम हाथप्रते परधी लागतु नथी. वळी भाषा अपरिचित होवाथी लहीआए जेवुं वांच्युं एवं लक्ष्युं; अने वधारामां पोते य अढळक प्रमादो घूसाज्या होय तो तेमां कांई नवीई जेवुं नथी. आ उद्गरण त्यारे ज शुद्ध यशे ज्यारे आपणने आ प्रन्यनी चार पांच हाथप्रतो मळशे. नहि तो आथी ज आपणे संतोष मानवो रळो.

२. भाषावैचित्र्यः—

कडवक १-५. भागधिका भाषामां छे, एम कर्ताना कहवांथी अने भाषाना स्वरूप उपरथी मालम पडे छे. स्ति. हे. ८।४।२।८।—८।४। ३०२। सुधी भागधीनी चर्चा करी छे. आ भागधीनां लक्षण संपूर्णतया आपणा कडवकमां देखा देतां नथी. खास फेरफार २ नो ल् अने प्रथमा एकवचनमां ए प्रत्यय एम छे. जेम सामान्य अपभ्रंशमां महाराष्ट्री अने शौरसेनी प्रथमा एकवचनना ओनो उ करवामां आवे छे, तेम प्रथमाना एने अहि इमां फेरवी नाखवामां आव्यो छे; कोइ वार २ रहेवा पण दीघेलो देखा दे छे. कडवक ३. मां रूनो ल् वीलकुल करवामां आव्यो नथी. भाषावैचित्र्य खातर ज आ कडवक मूकवामां आव्यां छे ते तो देखाई ज आवे छे.

कडवक. ११. मां ढक्काभासाकडवयं एम कखेलुं छे. मृच्छकटिकना टीकाकार पृथ्वीधरे अने मार्कण्डेये प्राकृतसर्वस्व १६मां आ भाषानी चर्चा करी छे. मार्कण्डेय आ भाषाने अपभ्रंश तरीके नथी गणावतो. तेने मते तो आ विभाषा छे. परन्तु ते हरिश्चन्द्र नामना लेखकेने प्रा. स्ति. १६. २मां

टाके छे: हरिश्चन्द्रस्त्विमां भाषामपभ्रंश इतीच्छति । अने तेना मतनो निरास करतां कहे छे के अपभ्रंशो हि विद्वद्भिर्नाटकादौ प्रयुज्यते । पृथ्वीधर भरतनाट्यशास्त्र । १७ । ५३ । नो विभाषानी गणतरीनो श्लोक टाकी ए विभाषाअने ज अपभ्रंश तरीके गणावे छे:-अपभ्रंशो—शकाराभीर-चाण्डालशबरद्रविडोडजाः । ह्योना वनेचराणां च विभाषाः सप्त कीर्तिताः ॥ त्यार पछी ते कहे छे:-ढक्कभाषापाठकौ माथुरद्यूतरौ । माथुरनो भाषातुं दृष्टांत नीचे प्रमाणे छे:—

माथुर:—अले भट्टा, दशसुवर्णाह लुद्धु जूदकरु पपलोणु पपलीणु । ता गेण्ह गेण्ह । चिट्ट चिट्ट दूरात्पदिट्टोऽसि । (मृ. क निर्णयसागर. प. ४७)

माथुर:—अले, विप्पदीवु पादु । पडिमाशुण्णु देउल्लु । (विचिन्त्य) धुत्तु जूदकरु विप्पदीवेहिं पादेहिं देउलं पविट्टु । (प. ४८)

माथुर:—एसु तुमं हु जूदअरमण्डलोए बद्धोऽसि । (प. ४९)

माथुर:—तस्स जूदकलस्स मुट्टिपहालेण णासिका भग्गा । (प. ५७)

पृथ्वीधरनी ढक्कीमां (१) उकार प्रथमा अने द्वितीयामां (२) स्नो ल् विकल्पे थाय छे. (३) स्नो श् विकल्पे थाय छे. (४) हु=खल्लु देखा दे छे. (५) स्स छट्टीमां छे. उपरना विशेषोमां विशेष (४) अने (६) महाराष्ट्री प्राकृतमां छे; (२) अने (३) मागधीनी असर बतावे छे; ज्यारे (१) अपभ्रंशने अनुवर्ते छे. पृथ्वीधर जाते ज कहे छे: लकारप्राया ढक्कविभाषा । संस्कृत-प्रायत्वे दन्त्यनालव्यसशकारद्वययुक्ता च । पृथ्वीधरनी ढक्कीतुं मागधी तरफनु बलण आम जणाई आवे छे.

मार्कण्डेय प्रा. स. १६मां^१ ढक्कीनी विशिष्टता आ प्रमाणे बतावे छे:—(१)

१. मार्कण्डेय प्रा. स. १६:—

टाक्की स्यात्-स्कृतं शौरसेनी चान्योन्यमिश्रिते ।

हरिश्चन्द्रस्त्विमां भाषामपभ्रंश इतीच्छति ॥

अपभ्रंशो हि विद्वद्भिर्नाटकादौ प्रयुज्यते ।

उत्स्यात्पदान्ते बहुलं ए च टः-हं हुमौ भ्यसः ॥

आमो वा-हं किमादेः स्यात्प्राग्दीर्घश्च विधीयते ।

त्वमित्यर्थे तुङ्ग भवेत्-अहमथऽस्मिहंममाः ॥

ममेत्यर्थे महुं च स्यात्-यथा जिघ-तथा तिघ ।

दिङ्मात्रमुक्तमुन्नेयं शेषं शिष्टप्रयोगतः ॥

छ प्रथमा अने द्वितीया एकवचनने अन्ते (२) तृतीया एकवचनने अन्ते ष दा. त. खग्गे पहरसि; खग्गेन पण थाय (३) भ्यः=हं के हुं दा. त. घरहुं पलिदु. रुक्खहं पडिदु (४) छद्दी बहुवचन=हं के हुं (५) किम् जेवा सर्वनामतुं हं आगळ काहं अने काणं (६) त्वम्=तुङ्ग दा. त. तुङ्ग सर्वविद्याप्रवीणु. (७) अहम्=हुं, अम्मि, मम (८) मम=महुं (९) यथा=जिध अने तथा=निध. मार्कण्डेय ढक्कीनुं द्धांत टांके छे:-राउ असमसमरैकमल्लु मअणमणाहरदेहसोहु सकलशस्त्रास्त्रविद्या-प्रवीणु । आ उदाहरण तो सामान्य अपभ्रंश जेवु ज छे. बे चार विशिष्ट प्रयोगो सिवाय खास अपभ्रंशथी जुदी पडती कोइ भाषा होय एवी विशिष्टताओ तो टाक्कीमां नथी ज. माथुरनी भाषाथी मार्कण्डेयनी टाक्की जुरी छे.

आपणा उद्धरणमां आपेली ढक्कीमां आ प्रमाणे विशिष्ट लक्षणो देखा दे छे. (१) प्रथमा एकवचनमां उ (२) भवद्दि अने संभवद्दि शौरसेनीना जेवां रूपो. (३) हु=खल्लु (४) छद्दी एकवचनमां स्स रूप. (५) से=तस्य महाराष्ट्री अने अर्धमागधीमां देखा देतुं रूप. आ उपरांत बीजां लक्षणो जणातां नथी. आटला उपरथी भाषानुं स्वरूप नक्की करवुं मुश्केल छे. वळी भाखुं कडवुं एक वैदग्ध्य देखाडवा खातर ज लखेलुं छे; एटले मूळगत तस्वो आछां सांपडे छे.

मृच्छकटिक, प्राकृतसर्वस्व के आपणा उद्धरण परथी आ भाषामां खास तस्वो कयां होवां जोईए ए नक्की करवुं मुश्केल छे. प्रो. पीशल G. P. Einleitung 26. मां मृच्छकटिकनी ढक्की उपर टीका करतां कहे छे, " शौरसेनी अने मागधी प्रमाणे ज, ढक्कीनी बाबनमां हाथप्रतोना पूराबा विश्वनीय नथी; अने वळी ढक्कीनुं साहित्य एटला ओछा प्रमाणमां छे के ए भाषा केवी हशे तेने माटे कोइ पण प्रकारनी चोखवट थई शके एवी नथी."

आ भाषानुं नाम ढक्की हशे ? प्रो. पीशल G. P. Ein. 26. मां कहे छे के ढक्की ए पूर्वबंगाळना ढक्का उपरथी हशे. प्रो. पीशलनुं मानहुं भूलभरेलुं छे. कदाच ते मृच्छकटिकनी ढक्कीनी मागधी अक्षर परथी आ अनुमान बांधवा दोराई गएला होबा जोईए. प्रीअरसने (J. R. A. S. 1918. P. 875-883) एम बताव्युं के आ भाषानुं खहं नाम टाक्की होवुं जोईए अने ते भाषा अर्वाचीन रजपुतानाना ईशान प्रदेशमां एटले जयपुर, टोंक अने पंजाबना अग्निक्वणमां बोलाती होवी जोईए. प्रीअरसनना अभिप्राये,

ટાકી અને ગૌજર અપભ્રંશ એલે કે સમિન્ચ અપભ્રંશ હેમર્ગ સંસ્કૃત છે; તેથી કરીને પૂર્વોક્ત નિર્ણય તેમણે બાંધ્યો છે. રાજશેખરની કાવ્યમીમાંસા (G. O. S. I. P. 51.) નો શ્લોક ચોક્કું કહે છે: સાપભ્રંશપ્રયોગાઃ સકલમરુભુવઃ ટક્કભાદાનેકાશ્ચ । આ ઉપરથી ફલિત થાય છે કે મારવાડ, ટક્ક અને ભાદાનક એલે કે ગ્વાલીબર બાજુનો પ્રદેશ-આ દેશોમાં અપભ્રંશનો વ્યવહાર હતો અને ટાકી ભાષા અપભ્રંશની એક બોલી હોવી જોઈએ એ વિધાનમાં કલ્પનાતિરેક નથી. એની ઉચ્ચારબહુલતા આ માન્યતાને ટેકો આપે છે.

૩. ઉદ્ધરણવસ્તુ:—

આ ઉદ્ધરણનું નામ બલ્લપણહુ=બલ્લપ્રશ્ન: છે તીર્થંકર નેમિનાથ દ્વારાકા આવે છે. સમવસરણ મરાય છે. નેમિનાથ ધર્મોપદેશ કરે છે. ત્યાર પછી બલદેવ પ્રશ્ન કરે છે. “ આ દ્વારાવતીનો નાશ કોનાથી અને કેવી રીતે થશે ? ” નેમિનાથ મવિષ્ય ભાવે છે. “ દ્વૈપાયનના શાપથી દ્વારામતીનો નાશ થશે અને કૃષ્ણનું મૃત્યુ જરત્કુમારના શાપથી થશે. ” આ મવિષ્યશાળી સાંમઠ્ઠી સર્વ યાદવો અને યાદવ સ્ત્રીઓના મનમાં શાક વ્યાપે છે. કેટલાક પ્રવ્રજ્યા લે છે અને દુષ્કર તપ આદરે છે. આ કથા દિગંબર પરંપરાને અનુસરે છે. આ કથાની શ્વેતાંબર પરંપરા જૈનાગમગ્રન્થોના આઠમા અંગ-અંતગહ્ડ્સાઓમાં વર્ણવેલી છે; તેમાં બલ્લદેવ નહિ પણ કૃષ્ણ નેમિનાથને પ્રશ્ન પૂછે છે.

દેશપરદેશ વિહાર કરી નેમિનાથ સાપુસમુદાય સાથે આવે છે અને રૈવતક પર્વતના ઉદ્યાનમાં વાસ કરે છે (૧) ત્યારે કૃષ્ણ પોતાનું સિંહાસન મેલી શિર નમાવી સાત પગલાં મરી નેમિનાથને પ્રણામ કરવા જાય છે. (૨) ત્યાર પછી બલદેવ તેમને વાંદવા જાય છે. (૩) એમની પાછલ સાત્યકિ, ચાણિ, સઢરિ, દ્વૈપાયન ઇત્યાદિ યાદવો, પોતાની સ્ત્રી, મિત્ર અને શિષ્ય સહિત મકરાંક=પ્રયુત્ત્ર નેમિનાથને વાંદવા જાય છે. (૪) ત્યાર પછી રુક્મિણીનો પુત્ર માનુકુમાર વાંદવા જાય છે. (૫) આ કહવું વિષમ છે; પરન્તુ કૃષ્ણનું ઘર્ષન અહિં ફરીથી કરવા પ્રયાસ છે. ઘર્ષાશ્ચતુના મેઘસમા કૃષ્ણ આગલ ચાહ્યા; અને આ રીતે કૃષ્ણ, બલદેવ અને સ્ત્રીઓ સાથે વાંદવા ચાલ્યા. (૬) આ રીતે સમવસરણ યયું અને નેમિનાંથ તેમાં લક્ષિત થયા હતા તથા દેવો તેમને નિહાલતા હતા (૭) બલદેવ અને ગોવિંદ નેમિનાથની સ્તુતિ કરે છે (૮) આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી યાદવો સમવસરણમાં મનુષ્યોને બેસવાના કોઠામાં બેઠા. (૯) કૃષ્ણ અને નેમિનાથની પ્રશ્નોત્તરી આ કહવામાં છે. (૧૦) જેમ જેમ નેમિનાથ મંગલાન ઘર્ષ કહે છે, તેમ તેમ

યાદવોને આનંદ થાય છે; અને એમનાં વચનામૃતો સાંભળી સાંભળી તેમને અશ્વાઃ નશી થઈ જતો. (૧૧). બલદેવ પ્રશ્ન પૂછે છે, “ આ દ્વારકાનો ક્યારે વિનાશ થશે ? ” નેમિનાથ ઉત્તર દે છે, “ આજથી ચારમે વર્ષે.” (૧૨) બલદેવ ફરી પ્રશ્ન પૂછે છે, “ ત્યારે કૃષ્ણનું શું થશે ? ” નેમિનાથ જવાબ દે છે “ મધ્યને લીધે અને દ્વૈપાયનના શાપથી દ્વારામતીનો વિધ્વંસ થશે; (૧૩) પછી કૃષ્ણ કૌશાંબીવનમાં જશે જ્યાં જરત્કુમારના હાથે તેમનું મૃત્યુ થશે.” ત્યાર પછીનાં કૃષ્ણનાં જન્માંતરો અને મોક્ષ ક્યારે થશે તે નેમિનાથ કહે છે. (૧૪) આ સાંભળી બલદેવનું મુખ મેંસ જેવું કાલું થઈ ગયું અને બધા ય યાદવોને શોક થવા લાગ્યો. (૧૫) પ્રથમ્ન ચિંતા કરે છે. “ સર્વજનું બોલ્યું મિથ્યા થતું નથી. યાદવોનો તથા દ્વારકાનો પૂરો વિનાશ થશે.” આમ સંકલ્પવિકલ્પ કરી કાંચનમાલા સહિત તેણે તપ આદર્યું. (૧૬) ભાનુકુમાર, બીજા યાદવો અને કૃષ્ણની રાણીઓ પળ પ્ર મ્નની પાછલ ડીક્ષા લીધી. (૧૭) બધા જનોએ જાતજાતનાં વ્રત લીધાં, તેનું ચર્ણન આ કડવામાં કરવામાં આવ્યું છે. (૧૮) દ્વૈપાયનને પોતા થકી આ સર્વ વિનાશ થશે, એથી ચિંતા થવા લાગી એટલે તે પૂર્વદેશમાં ગયો અને ત્યાં તપ કરવા લાગ્યો. (૧૯) જરત્કુમાર પોતાને હાથે જ કૃષ્ણનો ઘાત થશે એમ વિચારી પોતાનાં ધનુષ્ય બાણ લઈ દૂરવનમાં ચાલ્યો ગયો. (૨૦) આ પ્રમાણે થવાથી કૃષ્ણને બધું શૂન્ય લાગવા માંડ્યું. બલદેવના સારથિ સિદ્ધાર્થે એટલામાં બલદેવની આજ્ઞા માગી. (૨૧) બલદેવે અનુજ્ઞા આપી અને સિદ્ધાર્થે ઘોર તપ આદર્યું. બલદેવ અને કૃષ્ણ નેમિનાથને નમીને ત્યાંથી ગયા; અને રાજકાજ છોડી શોકનિમગ્ન થયા. (૨૨) નેમિનાથની ધર્મપ્રવૃત્તિ વિવિધ પ્રકારે વર્ણવી છે. (૨૩) (૨૪) આ પ્રમાણે પ્ર મ્ન હ્યાદિ મુનિઓ નેમિનાથ સમક્ષ તપ આચરવા લાગ્યા અને સર્વે જતો ભવિષ્યના વલેશશ્રી પીઠિત થઈ હર્ષ અને વિષાદને પામ્યા. (૨૫)

૪. હંદોરચના:—

આશુ ય ઉદ્ધરણ ધ્રષ્ટ છે; એટલે હંદનો મેઠ્ઠ વારંવાર તૂટે તે સ્વાભાવિક છે. ઉદ્ધરણને મથાલે પ્રાકૃતગ્રાથા છે, સામાન્ય રીતે ગાથા ૧૨+૧૮। ૧૨+૧૫॥ માત્રાના મેઠ્ઠે હોય છે. પ્રસ્તુત ગાથામાં ૧૨+૧૬ । ૧૧+૧૪. ॥ માત્રાઓ છે. ગાથાનો અર્થ તો સ્પષ્ટ છે; પણ હંદની દૃષ્ટિએ તે ધ્રષ્ટ હોવા વધારે સંભવ છે.

આશુ ઉદ્ધરણમાં ૨૫ કડવક છે. આશુ સંધિને ઉદ્ધરણ તરીકે લેવામાં આવ્યો છે. આદિમાં આશુ સંધનો એક ધ્રુવક છે. દરેક કડવકના આદિમાં

હેલા છે. હેલ એ એક પ્રકારનો ધ્રુવક જ છે. હેલાનો છંદ ૬+૪+૪+૪+૪ = ૨૨ માત્રાનો છે. છં. શા.^૧ પ્રમાણે આ છંદ ઉદાહરણમાં ચાર પંક્તિનો છે. જે જે સ્થળે હેલામાં માત્રાની ભ્રષ્ટતા આવી છે, ત્યાં ત્યાં ટિપ્પણીમાં નોંધ લીધી છે. કડવક ૧૧ માં હેલા નથી.

ઘત્તાનો છંદ^૨ બાત્રીસમા કડવક સુધી ૨૨ માત્રાનો સામાન્યતઃ કહી શકાય; જો કે ભ્રષ્ટતાને પરિણામે હેલાની માફક ઘત્તામાં પણ માત્રાનો મેલ સંપૂર્ણતયા દેખાતો નથી. કડવક ૨૩ની ઘત્તા ૧૪+૧૩=૨૭ માત્રા મેલે છે. કડવક ૨૪ની ઘત્તા ૧૬+૧૩=૨૯ માત્રા મેલે છે. કડવક ૨૫ની ઘત્તા ૧૫+૧૨=૨૭ ના મેલે છે.^૩

કડવકના દેહમાં કેટલાંક કડવકમાં જુરા જુદા છંદો છે. કડવક ૧માં ૧૫ માત્રાનો એકમ છે અને દરેક બે પંક્તિ અન્યાનુપ્રાસ છે. આ છંદ તૃતીય ઉદ્ધરણનો પારણક છંદ હોઈ, હેમચન્દ્રના ઉદાહરણને પૂર્ણ રીતે અનુગમતો નથી. કડવક ૨માં ૧૬ માત્રાનો છંદ હોઈ બે પંક્તિઓ અન્યાનુપ્રાસ છે. ૬+૪+૬= ૧૬ એ પ્રમાણે આ છંદનો યતિક્રમ છે. એક પ્રકારની પજ્જ્ઞાહિયા આ છંદને કહી શકાય. છેવટના ગણને અંતે (— —) બે દ્વિમાત્રિક સ્વરો છે. કડવક ૩માં ૧૬ માત્રાનો છંદ છે. બે પંક્તિ અન્યાનુપ્રાસ છે. પણ બીજા કડવકથી ફેર ગણને અંતે (~ ~) બે એકમાત્રિક સ્વર એ છે. છંદનું નામ મૂલમાં મત્તમાતંગ આપ્યું છે. આ છંદમાં પણ ૬+૪+૬=૧૬નો યતિક્રમ છે. આને પણ પજ્જ્ઞાહિયાનો પ્રકાર કહી શકાય. કડવક ૪માં પણ પજ્જ્ઞાહિયા જ છે. કડવક ૫માં

૧. ષશ્ચીર્યુગ્જો લીર્વા હેલા । ષષ્માત્રચતુર્માત્રચતુષ્ટયં સમ-
સ્થાનગતો જા લીર્વા હેલા ॥ યથા,

કોઅંડં પમૂણરહં ગુણો મહુયરા
શાણા કામિણીણ નયણા વિલાસગહિરા ।
સમયતણૂ જડો સહયરો તુસારકિરણો
હેલાણ તહાવિ ભુવણં જિણેહ મયણો ॥

૧. આ હેલાછંદ જ કહી શકાય.

૩. છં. શામાં આ છંદોનાં નામ:—૪૨ (અ) ૧૪+૧૩=અનંગલલિતા;
૪૨ (બ) ૧૬+૧૧=શોહુલ્લખક; ૧૫+૧૨ = રાજહંસ.

द्विपदीसमुदायानो छंद छे. आ भाखुं कडवक भ्रष्ट छे; एटले छन्दनी मात्रानो निर्णय करवो एटलो सहेलो नथी. कडवक ६.मां द्वितीय पंक्ति साथे अन्त्यानुप्रासी २२ मात्रानो छंद छे. आ कडवकमां पण भ्रष्टता बहु छे कडवक. ७. मां २० मात्रानो छंद छे. कडवक भ्रष्ट छे. कडवक. ८.मां दरेक चरणनी २८ मात्रा छे. आ कडवक पण भ्रष्ट छे. कडवक ९-१३. मां १६ मात्रानो पञ्जडिआ छे. कडवक. १४.मां १५ मात्रानो पारणक छे. कडवक. १५. मां प्रतिपादयमक शब्दालंकारयुक्त १६ मात्रानो पञ्जडिआ छे. कडवक. १६. मां १५ मात्रानो पारणक छे. कडवक. १७-२५.मां १६ मात्रानो पञ्जडिआ छंद छे. हाथ-प्रतनी भ्रष्टता आ उद्धरणना छंदोविवेचनमां मोटुं बिघ्न छे.

५. टिप्पणः—

१-२. १२+१५नी मात्रामेळयुक्त उपगीति आ गाथा होय एवो संभव छे; मात्रानो मेळ मूलपाठमां मळतो नथी, ए पाठनी भ्रष्टता बतावे छे. मूळ हाथप्रतमां तिहुवणे हतुं ते सुधारी तिहुवणो करेलुं छे.

३. वम्मीसर=कामदेव. दे.ना. ७.४२.आ शब्द प्रचलित हतो. सरखावो छं.शा.पत्र ३३ (अ) २९ मा छन्दनुं दृष्टान्तः—वम्मीसरकंचणतोमरललिया दिढा छुड सुंदरि चंपयकलिआ । घुलिओ छुड दक्खिणओ गंध-वहो विललिओ ता पहियाण मणोरहो ॥

५-६. आ प्रथम कडवकना देहनी माफक मागधीमां छे ध्रुवा कडवकना देहनी माफक ज मागधीमां ज छे. ध्रुवानो अर्थ जिनसेन हरिवंशपुराण सर्ग. ६१. श्लो. ११-१३ ने अनुसरी कर्यो छे; ते श्लोक नीचे प्रमाणे छेः—

ततः सुरवराभ्यर्च्यो नानाजनपदाञ् जिनः ।

विजहार महाभूत्या भव्यरार्जी प्रबोधयन् ॥

उदीच्यान्चृपशार्दूलान्मध्यदेशनिवासिनः ।

प्राच्यानपि प्रजायुक्तान् स धर्मे स्थापयन् बहून् ॥

विहृत्य चिरमीशानः पुनरागत्य पूर्ववत् ।

गिरौ रैवतिके तस्थौ समवस्थानमंडनः ॥

प्रस्तुत ध्रुवानुं मुख्य क्रियापद तो घत्तामां छे. ध्रुवानो अर्थ आ प्रमाणे छेः—“ मध्यदेशमां प्रवेशी अने मध्यदेशमांशी पूर्वदेशमां सर्वे राजाओने, वैश्य,

દ્વિજ અને ક્ષત્રિયને ધર્મ સંભળાવી...(ઘણા) (૧૫-૧૬) બહુ કાલે પોતાના મુનિઓ સાથે ઋમણ કરી પુનઃ પાછા રૈવતકના ઉદ્યાનમાં નેમિજિનેશ્વર આવ્યા.” કઢવકના દેહમાં તો ઘણાં નેમિનાથનાં વિશેષણો છે. નેમિનાથ યાદવકુળના હતા અને કૃષ્ણ વલ્લભેવ ઇત્યાદિના વડેરા હતા.

૭. હર ૧૧. ઉદ્ધરિય ૧૪. તામરસિ આ સ્થલોએ ર્નો લ્ કરવો જોઈએ. ૧૪. માં તો તામલસિની સાથે જ કલ્લસિનો અનુપ્રાસરાગ બરાબર જામે. કેટલેક સ્થલે પ્રથમા એકવચનનો રહેલો ષ, હ સમાન જ લઘુ વાંચવો.

૧૩. થેલાસણ=સ્થવિરાસન બ્રહ્માનું આસન એટલે કમલ. દે.ના.૫.૨૯. ગોલવ=ગૌરવ, અભિમાન અભિમાનરૂપી કમલના નિર્મલ ચંદ્ર જેવા; એટલે કે જેમ ચંદ્રને જોતાં કમલ વીલાહ જાય તેમ અભિમાન માત્ર નેમિનાથને જોતાં વીલાઈ જતું.

૧૩. સલ્લત્તય-આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ.

૧૫. બહર્વિ કાલેણ=બહુના કાલેન, બહર્વિ એ ખાસ રૂપ છે મ. ક. સંધિ. ૧૭. કઢવક ૪. ની ઘણા:-બહર્વિ કાલેણ પદ્ધવિરહમહાદુહ-સ્થેવિય ।

૧૮. ૨૨ માત્રાને બદલે ૧૯ માત્રા છે. ૩ માત્રાની તૂટ છે.

૨૧. પાયસણિપ્પેહુણકલણાષ અસ્પષ્ટ છે. અર્થ સમજાતો નથી. ણિપ્પેહુણ=મયૂર અર્થ ઠઈ છાયામાં માત્ર અર્થનિર્વાહ કર્યો છે.

૨૨ ધુલ< ઘડલ=ઘવલ; સામાન્યતઃ કૃષ્ણનાં વલ્લ ધવલ નહિ પરન્તુ પીત કહેવાય છે.

૨૨. આ પંક્તિમાં અને આજ્ઞા કઢવકમાં વર્ણવેલાં કૃષ્ણનાં બાલ્યકાલનાં પરાક્રમ જૈન તેમજ અજૈન પરંપરામાં સરખાં જ છે. વિશેષ જિજ્ઞાસુએ જિનસેનનું હરિવંશપુરાણ અથવા શ્રીમદ્ભાગવતપુરાણનો દશમો સ્કંધ જોવો.

૨૯. આ પંક્તિમાં કૃષ્ણની સામાન્ય બાલ્યકાલની ક્રીડા વર્ણવી છે. લંગદિ=રંગતિ ક્રીડાના અર્થમાં; કમલ તોડવાની ક્રીડા માટે સરખાવો જિનસેન-હરિવંશપુરાણ ૩૬. ૮-૧૦.

૩૦. માડલ = મામો કંસ.

૩૭. ણિમલ્હિ ને બદલે ણિમ્મલિ વાંચો.

૩૧. વેણુદારિ એક રાજાનું નામ છે. હ. પુ. ૫૦. શ્લોક ૮૫.

વેણુદારી ચ્ચ ચિક્રાન્તઃ । બલદેવ જેણે રણયુદ્ધમાં વેણુદારી નામના શત્રુને મથમીત કર્યો હતો.

૪૩-૪૪ ઘક્ષા ૨૩ માત્રાની છે. આક્ષી ઘક્ષામાં શ્લેષ છે. રેવતી અને રોહિણી (નક્ષત્રનાં નામ) થી વિભૂષિત તથા મધા અને હસ્ત નક્ષત્રથી યુત ચંદ્ર જેવો પત્ની રેવતી અને માતા રોહિણી સાથે મોટા હાથી પર જતો બલદેવ લોકોથી ગણાયો.

૪૫-૫૬. આહું કલ્બક. ૪. પ્રયુમ્નને લાગુ પડે છે. સંસ્કૃતછાયામાં બધા ય યાદવોને લાગુ પાડી જે અર્થ કરવામાં આવ્યો છે તે તદ્દન અઘટિત અને છોટો છે. અણ્ણુ=અન્યઃ-પ્રયુમ્ન. જે=યઃ (માગધી). જે પરાક્રમો કલ્બકના દેહમાં વર્ણવવામાં આવ્યાં છે તે પ્રયુમ્નને લાગુ પડે છે.

૪૬. સચ્ચઈ-ચારુણિ-સઢરી-દીવાયણાઽણિરુદ્ધા — યાદવવીરોનાં નામ-સાલ્યકિ, સારણ, [ચારુણિ (?), ભ્રષ્ટપાઠ] સઢરી (?), દ્વૈપાયન, અનિરુદ્ધ.

૪૭. મરંકિ=‘ સ્મિત સહિત ’ અર્થ છાયામાં લીધો છે તે છોટો સમ-જવો; મૂલ મયરંકિ = મકરાંકઃ, કામદેવ, પ્રયુમ્ન અર્થમાં એ શબ્દ લેવો સુસંગત છે. સરસ્વાતો સદર ઉદ્ધરણ પં. ૨૦૬. આ પ્રમાણે પાઠ લેવાથી માત્રાની ભ્રષ્ટતા દૂર થઈ ચરણનો માત્રામેલ મલશે.

૪૮. પ્રયુમ્ન રુક્મિણીનો પુત્ર તેથી જ રુક્મિણીના મનરૂપી ભુવનને આનંદ આપનાર એ વિશેષણ મૂકવામાં આવ્યું છે.

૪૯. જે કંચનમાલાપરિહરણે—કંચનમાલા પ્રયુમ્નની સ્ત્રીનું નામ છે. સરસ્વાતો સદર ઉદ્ધરણ પંક્તિ. ૨૦૫.

૫૦. જે સોલસમહલંભાવર્ણિ—કાલસંબર વિદ્યાધરને ત્યાં પ્રયુમ્નને થયેલ સોલ લાભ; જુઓ જિનસેન. હ પુ ૪૭ શ્લો. ૩૦-૪૪. ષોડશેષ્વપિ ચૈતેષુ લાભસ્થાનેષુ મન્મથમ્ લબ્ધાનેકમહાલાભં દૃષ્ટ્વા વિસ્મિતમાનસાઃ॥

૫૧. જે કુરુસ્વંધાવારવિણાસિ—હ. પુ. ૪૭. શ્લો. ૧૮. તતઃ શાબરસેનાભિઃ વિદ્યયા વિકૃતાત્મભિઃ । દુર્યોધનબલં જિત્વા કન્યા-માદાય સ્વં તતઃ ॥ આ રીતે દુર્યોધનની સેનાનો પરાજય કરી તેની ઉદધિ નામની કન્યાને પ્રયુમ્ન પરણ્યો.

૫૨. જે દુઝ્જોહણપહુસંફાસિ—જેણે દુર્યોધનને મદદ કરી હતી. કૃષ્ણ પાંચવોના પક્ષમાં હતા જ્યારે કૌરવોના પક્ષમાં આહું ય યાદવકુલ હતું.

૫૧. તવસુય [તપ:સુત] યુધિષ્ઠિર. ણર=અર્જુન.

૫૪. વંદિણજણઅભુદ્ધરણિ જેણે કેદ થયેલા જનોને છૂટા કર્યા હતા.

૫૭. પ્રથમ પંક્તિ ભ્રષ્ટ છે; એક માત્રા હટે છે; એટલે પ્રથમ પંક્તિનો કાંઈક ભાગ અસ્પષ્ટ રહે છે. તાવ હિયોલિયર્હિ અસ્પષ્ટ છે.

૫૮. માણુકુમાર સત્યભામાનો પુત્ર.

૫૯-૬૨. કઢવક ૫.ના દેહનો ભાગ ઘણો જ અસ્પષ્ટ અને ભ્રષ્ટ છે. માત્રામેઢ કોઈ પંક્તિનો બરોબર મઢતો નથી. દ્વિપદીમાં ૧૨ માત્રા હોવા સંભવ છે, અને ત્યાર પછીના છંદમાં એટલે પં.૬૧-૬૨માં ૧૪ માત્રા હોય. મૂઢમાં આ છંદને માગધિકા છંદ તરીકે ઓઢખાવ્યો છે. કેટલોક ભાગ અસ્પષ્ટ છે. સંસ્કૃતછાયા એમાંથી અર્થ કાઢવાની પ્રકાશદિશા તરીકે જ ગણવાની છે.

૬૭-૬૮. ઘત્તા શ્લેષાત્મક છે. ધ્રુવકમાં માનુકુમારને ચંદ્ર સાથે સરખાવી, કઢવકમાં અનેક વિશેષણોથી તેની પ્રશંસા કરી છે. ઘત્તામાં પ્રયુઢ્નનાં વખાણ કરી તેને સૂર્ય સાથે સરખાવી માનુકુમારની સંગતિએ મૂક્યો છે. કમલાણંદણુ=(૧) કમલા-હકિમણીને આનંદ આપનાર (૨) કમઢને આનંદ આપનાર; ચર-દીહરકરુ=(૧) ઉત્તમ દીર્ઘ હસ્ત યુક્ત (૨) ઉત્તમ દીર્ઘ કોરણ યુક્ત.

૬૯-૭૦. હેલા જ ભ્રષ્ટ છે. એટલે ૭૧-૭૮ પંક્તિઓ કોને લાગુ પડે છે તે જ સમજહું મુરકેલ છે. આમ તો કૃષ્ણને લાગુ પઢતી હોય તેમ લાગે છે. જો કે જ તો છંદને અનુકૂલ લઢણ આપવા ધ્વાતર હોય તેમ લાગે છે.

૭૧. નારાયણ=નારા પાણી + અચન સ્થાન. પાણીમાં વાસ કરનાર વિષ્ણુને (=કૃષ્ણને પોતાને) પ્રિય એવી કમલની માલાને ધારણ કરતા; અષ્ટમીના ચંદ્ર સમા વિશાલ અને ઉન્નત માલયુક્ત.

૭૩. હેમલ-દલ=હેમલ કોઈ રાક્ષસનું નામ લાગે છે, હેમલનું સૈન્ય.

૭૪. વલગ્ગ=આરૂઢ; વલગ્ગ < અગ્નિગ્ન । છાયામાં વિલગ્ન જતાવ્યું છે તે ધ્વાતું સમજાવું.

૭૫. જે દેશો જીત્યા તેનાં નામ ગણાવ્યાં છે.

૭૬. હરિ ને છૂટા પાઢો. તો હરિ રામકામપમુહર્ષહિં ૬૦

૭૧-૭૮ આહું કઢવક ભ્રષ્ટ થયેલ છે. સામાન્યતઃ ૨૨ માત્રાનું એક ચરણ છે. છેવટમાં જનો સંગીત અર્પતો અનુપ્રાસ છે. ૭૮-૭૬ કદાચ જુઢો છંદ હોય; કારણ કે તેમાં જનો અનુપ્રાસ દેખાતો નથી. માત્રામેઢ બહુ ઝુટીયુક્ત છે.

८१-८२. प्रथम पंक्तिमा मात्रामेळ लाववा जगज्जणिय वांचवुं ठीक पडरो. बीजी पंक्ति घणी ज अस्पष्ट छे. संस्कृत छाया बीलकुल संतोषकारक नथी.

८३. भामंडल (१) तेजमंडल (२) भामंडल नामनो योद्धो.

८३. सीहासन (१) सिंहासन (२) सिंहनी गुहा.

८४. जइमाला (१) मुनिओनो समूह (२) काव्यनी पंक्तिनी वचमां अटकवानां स्थळोनो समूह (The group of caesura). आ पंक्तिमां छन्दनो मेळ लाववा आदि णावइ ने बदले णं वांचो.

८९-९०. बीजी पंक्तिमां २१ मात्रा छे, जे खरी रीते २२ जोईए.

९१-१०१. नेमिनाथनी स्तुति. छन्द २८ मात्रानो छे.

९२. ४ मात्रा कमी छे; एटले छेवटना भागनो अर्थ बेसतो नथी.

९३. कुवइ कु=पृथ्वी+पति=राजा.

९४. खवण ने बदळे खवणय वांचो; नहि तो एक मात्रा तूटशे. जेना यतिवर्गमांथी कामदेव दूर थयो छे ' एम अर्थ कराशे.

९५. ९. मात्रा वधारे छे. पंक्ति बहु ज अष्ट छे. जयथी पंक्ति आरंभाती थी ए वळी तेना दूषणनो पूरावो छे.

९६. मात्रामेळ लाववा वलय अथवा जडिल दूर करवुं पडरो. तेम ज मलिर्णिदियाण वांचीशुं तो वधारे स्पष्टता आवशे.

९९. ईसि वांचवुं; नहि तो एक मात्रा खूटशे, पंक्ति अस्पष्ट छे; परंतु नेमिनाथनो श्यामदेह आछां कुसुमथी समुज्ज्वलित थयो हतो तेनुं वर्णन छे.

१००. कमलाभव वांचो, नहि तो मात्रा खूटशे. पंक्ति अस्पष्ट छे.

१०५. णरकोट्टइ समवसरणमां माणसोने बेसवानो कोठो.

१०६. भूरिसउ=भूरिश्रवाः एक राजा जेने यादवोए संहाय्यो हतो.

१११. चक्रकेसरु = चक्रवर्ती जरासंधने उद्देशी ए शब्द बापयो होवो जोईए.

११५. कोडिसिल एक योजन उंची कोटीशिला कृष्णे केवळ चार अंगुलीना बळथी उछाली हती. जुओ. ह. पु. सर्ग. १५. १लो. १२-४०

११५. सव्यण्ह सरखानो सर उद्वरण पं. ११५. अर्वाचीन हींदीमां दिन्हा < प्रा. दिन्न.

११९. केवलवरल्लोयण-कैवल्य ए ज जेनुं उत्तम नेत्र छे, अथवा कैवल्य तरफ ज जेनुं उत्तम नेत्र छे ते.

११५-१४१. टाक्की भाषानुं कडवुं. चर्चा माटे भा उद्वरणनी प्रस्तावना जुओ, आखा कडवक्रमां यादवोनां नामो गणाभ्यां छे. केटलांक नामो बीजा ग्रन्थोर्माथी शोषी कडातां नथी. केटलांक नामो ह. पु. ५०. ११३-१३३ अने त्रि. श. पु. (हेमचन्द्र) मां मळे छे.

१३७. जउणसिदस्स दिवायणस्स यमुनामां रहेला द्वैपायनने; जैन-परंपरा द्वैपायनने यादवोमां गणे छे. कुसुमसर=प्रद्युम्न; अने तेनो पुत्र ते अनिद्व.

१४३. सस्स=श्वास, प्राणायम; शश्वत् ए छाया प्रमाणे ' सतत. '

१४४. मात्राभंग तेव त्यञ्जी निवारी शकाय. जिहं=यत्र अर्थ करवो पडे. संस्कृतछायामां सुधारो करवो.

१४६. णाहि नेमिनाथने. आ हेलामां २१ मात्रा छे; ज्यारे आवश्यक छे २२ मात्रा.

१४७. रोहिणी अने दशार्ह (=यादवो) नो लघु आता वसुदेव - ते बन्नेनो पुत्र बलदेव. दश दशार्होः-समुद्द्विजयो अक्खोभो थिमिओ सागरो द्विमधं । अयलो धरणो पूरणो अभिचंदो वसुदेवो त्ति ॥

१५२. जिण सत्थेण हे जिनदेव शस्त्रथी द्वारिकानो विनाश ज नथी भवानो. सत्थ=शस्त्र, शास्त्र, सार्थ, शस्त एम अनेक संस्कृत शब्दोनुं ते प्राकृतरूप थाय छे. उपरनो अर्थ योग्य लागवाणी स्वीकार्यो छे.

१५५. दारहो अने दारहो नो अन्त्ययमक.

१५६-१५७. घत्तानी प्रथम पंक्तिमां पूरी २२ मात्रा छे; ज्यारे बीजी पंक्तिमां बे मात्रा छटे छे.

१५८-१५९ हेला २२ मात्रानी छे. बीजी पंक्तिनो छेळो अक्षर हाथप्रतमां नथी.

१६७. पासहो-मारफते-through ना अर्थमां

૧૬૭-૧૬૮ ઘણાની પ્રથમ પંક્તિમાં ૨૨ માત્રા છે; જ્યારે બીજી પંક્તિમાં ૨૧ માત્રા છે.

૧૬૯. ઘંડકંઠ-કાણડનો અર્થ 'શર' 'સોટો' એમ બે છે. 'સોટો' અર્થ લઈએ તો ધનુષની પળછ બાંધવાનો સોટો.

૧૬૯-૧૭૦. આ હેલાની પ્રથમ પંક્તિમાં ૨૨ અને બીજી પંક્તિમાં ૧૯ માત્રા છે એટલે ૩ માત્રા ઘટે છે.

૧૭૧. પરમાડ હ૦ આ ચરણમાં એક માત્રા ઘટે છે. ગિરુહણિ વાંચીએ તો માત્રા મઠી રહે. પસુગિરુહણિ=પશુનું નિરોધન કરનાર એવા જરા-કુમારથી. પરમાડપવણ્ણુ=પોતાના પરમ આયુને પામેલા એવા કૃષ્ણ.

૧૭૪. વિચ્છોઈ < વિચ્છોહ (દે. ના. મા. ડ. ૬૨.) = સં. વિક્ષોભ. ભવિસ્યત્કહામાં વિચ્છોઅ શબ્દ પ્રયુક્ત છે. મહાપ્રાણભોપ-Disaspirationનું દ્રઘાન્ત. પૂર્વગત સોષ્મવ્યંજનની અસરથી આ લોપ થવો સંભવિત છે.

૧૭૭. પંચમઈને બદલે પંચમષ અન્ત્યાનુપ્રાસને અનુકૂલ થશે.

૧૭૮. અટ્ટમડ રામુ આઠમા રામ, જૈનપુરાણો પ્રમાણે બલદેવ.

૧૭૯. આ વચન સાંભળી નરેન્દ્ર કાલોર્મેશ પડી ગયો.

૧૭૯-૧૮૦. આ હેલામાં પૂરી ૨૨ માત્રા છે. ૧૮૦ માં થિયડ ને બદલે થિડ વાંચો; ગિંભયાલેમાં છેલ્લો હ્રસ્વ છે.

૧૮૧-૧૯૧ આહું કહવક પ્રતિપાદયમક છે.

૧૮૪ કામ પ્રયુક્ત; આ પછીની બધી પંક્તિઓમાં સુમાનુ, માનુ, શંભ, અનિરુહ, નિષધ, નંદ, દ્વૈપાયન, પજ્જર, સારણ, સાત્યકિ, હ૦ યાદવો છે. જુઓ જિનસેન. હ. પુ. ૫૦. નંદ અને પંજરનાં નામ શોધી શકાયાં નથી.

૧૮૪. સરામહો રામહો = પત્નીસહિત (સહ + રામા) બલભદ્રનો દેહ કંપે છે.

૧૮૫. અસુભાણુહિ સંસ્કૃત છાયામાં અ=અ અર્થ લીધો છે; અને 'સુમાનુ' એક યાદવનું નામ, એમ અર્થ કયો છે. અસવઃ એવ માનવઃ યસ્ય સઃ એમ અર્થ પળ કરી શકાય. 'આત્મા એ જ જોના પ્રકાશરૂપ છે.'

૧૮૫. સવિલાસંઘહા । અંબ=તામ્ર અર્થ દૂરાકૃષ્ટ છે. અંબ=

आम्हल झाटा मनवाळो. आ प्रकारनो अर्थ प्राकृतमां थाय छे, आ अर्थ लेई स्वविलासात्मलस्य पोताना विलासो प्रत्ये जेनुं मन क्षुब्ध थई गयुं छे तेवो.

१८६. अवलुअ जुओ. दे. ना. मा. १. ३६. अवलुआ=क्रोध. प्रथम अणिरुद्ध = जे पोताने वारी शकतो नथी ते अनिरुद्धने क्रोध थवा लाग्यो.

१८६. गिसढ=निःश्रद्ध अने निषण्ण एम बे अर्थ थई शकै.

१८७. धक्कुद्ध्युअ जुओ. दे. ना. मा. ५, ६०. 'उल्लसित' धुक्कु-धुअंत मंदगति, कंपना अर्थमां भ. क. मां छे. गोणंद=गो इंद्रिय+णंद आनंद=इन्द्रिओमां ज जेनो आनंद छे तेवा नंदने कंप थयो.

१८८. दुहलु दे. ना. ५. ४३. दुर्भाग्य; द्वीपमां निवास करता द्वैपायनने पोतानुं दुर्भाग्य लाग्युं.

१८८. जेनी भुजा ज (शत्रु माटे) पंजर समी छे, एवा पंजरने पण विकलता लागवा मांडी.

१९०. कृष्णनी राणीओनां नाम पद्मावती, गौरी, लक्ष्मणा. जुओ. अंतगडदसाओ (Ed. M. C. Medi) P. 25. line 11-12 पउमावई य गोरी गंधारी लक्खणा सुसीमा अ । जंबवइ-सच्च-भामा रूपिणि-मूलसिरि मूलदत्ता वि ॥

१९१. जउ पछी उल वांचो नहि तो बे मात्रा षटशे.

१९३-१९४. हेलानी बन्ने य पंक्तिओ २१ मात्रानी छे. सुसइने बदले सूसइ वांचो.

१९९. दिणिहिं खरी रीते दिण्ण=दैन्य होय; परन्तु छन्दोविध्न टाळवा दिण.

२०१. सरखावो जिनसेन. ह. पु. सर्ग ६३. श्लोक ४४. इत्यनेक-दिनरात्रियापनैः सोऽत्यंतद्वितमनोवचोवपुः । प्रत्यहं हरिवपुर्वहन भ्रमन् प्रत्यपद्यत रतिं न कानने ॥

२०४ उह्यहिंने बदले उह्य वांचो: नहि तो एकमात्रा वधी जशे. माल राजानी पुत्री कांचनमाला अने कुरुपति दुर्योधननी पुत्री उदधि ए बन्ने ए.

૨૦૫ **ગરુડાણિ-જનોને આનંદ આપનાર. દૂસિય વાંચો. ઘતા**
૨૨ માત્રાની છે.

૨૦૭ **ભાણુકુમાર વાંચો. માનુકુમાર સત્યમામાનો પુત્ર.**

૨૦૯-૨૧૨. સુભાનુ, યદુ, સુન્દર, સાલ્યકિ, જયંત, પુરન્દર, કૃપવર્મા,
સાર, સારણ, હુંદુભિ, વૃકોદર, ધર, ધારણ, દેવસેન, શિબિ, તેનો પુત્ર, અપરા-
જિત, ચિહ્ન, ઉદ્ભવ, કાંચન, નંદ, રુદ્ર-૯ યાદવોની નામાવલી આપી છે.

૨૦૯. મૂલમાં **સારણુ છે; જ્યારે છાયામાં સુંદર છે. ઇટલે છાયા**
સુધારવી.

૨૧૪-૨૧૬ કૃષ્ણની રાણીઓનાં નામ, રોહિણી **૯કલીને શાશ કરતાં.**

૨૧૬ **સંબલિ=શ્યામલા વાંચો.**

૨૧૯-૨૨૦ પ્રથમ પંક્તિમાં ૨૩ માત્રા છે; જ્યારે બીજી પંક્તિ **ગય**
અસેસ સુરય-રાગ રૂવ-વિવ્ભમસ્સ ૯મ વાંચવું. અર્થ:-તપશ્વરણથી મહા-
વ્રતયુક્ત સ્ત્રીઓનાં રૂપ અને વિભ્રમની સુરતપરની સઘળી આસક્તિ જતી રહી.

૨૨૩ **વિરત્તં, સમ્મત્તંની સાથે લેવું. વિરત્તંમાં છેવટનો ત્તં અન્યપ્રાસ-**
મેઠ માટે હોય ૯મ ધારી વિરક્તા: છાયામાં લલેલું છે.

૨૨૬. સાણતથાવિયાઈ ' સાણ=શાણ કસોટીનો પથર ' ૯ અર્થ
છાયામાં લીધો છે. પરન્તુ સંજ્ઞા=સાણ અપભ્રંશની છેવટની કક્ષામાં થાય છે.
અથવા સારામાં સારો માર્ગ તો સવળતથાવિયાઈ=શ્રવણસ્થાપિતાનિ ૯
પ્રમાણે સુધારો કરીને અર્થ કરવો ૯ છે.

૨૨૭ **ઉણય-હત્તા=ઉન્નતચિત્તા: કે ઉન્નતવૃત્તા: ૯મ સંસ્કૃત**
છાયા થઈ શકે.

૨૩૨ કંજ કેશ; કેશનું ઉત્પાટન કરે છે.

૨૩૩-૨૩૪. ઘત્તામાં ૨૪ માત્રા છે.

૨૪૫ **દસવાવાલંકિઝ=અસ્પષ્ટ અર્થ છે.**

૨૫૨ **ઉવલ્લઙ્ગ=પ્રહણ કરેલો છે, દાબી બીધો છે.**

૨૫૩ **સ્વર્ગિદ્ગમણુ ગરુડવાહન વિષ્ણુ.**

૨૫૪ **સદ્=સ્વયં સદા, છાયામાં સદા છે; સ્વયં વધારે ઠીક છે.**

૨૫૬ **લક્ષ્મી+અંગણાઈ ત્યાં (કૌશાંબીવનમાં) કૃષ્ણને ૯કલું જડું પડ્ધો;**
જ્યાં પોતાની અંગનાઓનો મેલાપ કોઈ પળ રીતે થઈ શકશે નહિ. આમ અર્થ

निर्वाह कर्त्तव्य. कर्त्तव्यां एककंणइ=इकाकिन्वी एम अर्थ कर्त्तव्ये छे. परंतु तेने माटे कांइ प्रमाण नथी.

२५७ तच्चि चित्त. द्वे. ना. ५. २०, तच्चि=तत्प्रस्त.

२५८-२५९ षष्ठा २२ मात्रानी छे. सोयवचरुने बदले सोयवरु= घनेकपरः वान्नीशुं तो एक मात्रा वचे छे ते नहि वचे.

२६२ संस्कृतछायां सुधारो; गुरुभ्रातुः सत्केन वान्चो.

२६४ सोयविश्वोयमइंद भयावणु एम छुटुं वान्चीए तो वाक्यनो अर्थ पूरो थरो.

२६५ पासावय श्वापदने अनुलक्षी (१) के मशमां आवी पञ्चां छे ते पाश+आ/पद् (२) पार्श्व+आपद् श्वावक अने यादवोने अनुलक्षी-जेने श्वापद पासे आवी पडी छे ते.

२६७ सिद्धार्थसारथिः भ्राता बलदेवनयान्वितः । बोधनं व्य-
सने स्वस्य प्रतिपाद्य तपोऽग्रहीत् ॥ जिनसेन ह. पु. ६१. श्लो. ४१.
सिद्धार्थ बलदेवनो सारथि तेम ज भाइ हतो.

२७९-२८० बलदेव अने वासुदेव साथे जाय छे.

२८१-२८२ नो एक संबंध छे.

२८६ पंचवग्गेण प्रहोना पांच भेद सामान्य रीते मानवामां आवे छे.
सरखावो जिनसेन. ह. पु. सर्ग. २. श्लोक. ८४. सप्रकीर्णकनक्षत्रसूर्या-
चन्द्रमसो ग्रहाः । पंचभेदास्तदानल्पवपुषो ज्यातिषो वभुः ॥

२८५-२८६. बन्ने पंक्तिओ अष्ट छे. हेला एटले सामान्य रीते २१
मात्रा होवी जोईए. एटले आ वे पंक्तिओ नीचे प्रमाणे वान्चवी योग्य छेः—

समवसरणमंडिउ बिहरेइ जिणवरिंदो ।

जिह पंचवग्गउडुगणजुओ जिसियरिंदो ॥

बीजी पंक्तिमां पंचवग्गेण जुदुं षड्भाषी कांइ पण अर्थ अई शकतो
नथी; एटले गेरसमजथी ज कोइए ए फेरफार क्यो हरो.

२८८ अउविह संघ 'साधु, साध्वो, श्वावक अने श्वाविका-ए चार
स्त्रीयोनी बनेलो संघ.

२९० वसुविहपाडिहेर आठ प्रकारनां प्रातिहार्य-एटले के समवस-
रणमां जिनेश्वरने सेवती वस्तुथोः—

અશોકવૃક્ષ ૧ સુરપુષ્પવૃષ્ટિ ૨ દિવ્યઘ્નિ ૩ શ્રામર ૪ માસને ૬ ચ ૧
મામણ્ડલં ૬ દુન્નુભિ ૭ રાતપત્રં ૮ સત્પ્રાતિહાર્યાણિ જિનેશ્વરીણામ્ ॥
વસુ સંઘાષી 'ઘાઠ' સમસ્રવાતું છે.

૨૯૧ વસુદહદોસ વસુ=૮+૧૦ એટલે ૧૮ પ્રકારના કોષથી વિમુક્ત.

૨૯૩ દંસણ જુઓ તત્ત્વાર્થ ૧. ૨. તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનં સમ્યક્દર્શનમ્।
એના ઉપરથી ટીકા.

૨૯૩ વયપાસાણ વ્રતરૂપી પ્રાસાદ ઉપર, બાર વ્રતો-૫ અણુવ્રત + ૩
ગુણવ્રત + ૪ શિક્ષાવ્રત.

૨૯૪ સામાહુ-સામાયિકવ્રત જુઓ તત્ત્વાર્થ. ૭. ૧૬. (આષ્ટ)
સામાયિકં નામાભિગૃહ્ય કાલં સર્વસાવયવયોગનિક્ષેપઃ । તે જ પ્રમાણે
પોસહુ:-પૌષ્ઠોપવાસવ્રતમ્ । સદર માઘ્ય:-પૌષ્ઠોપવાસો નામ પૌષ્ઠે
ઉપવાસઃ । પૌષ્ઠઃ પર્વત્યનર્થાન્તરમ્ । સોઽષ્ટર્મી ચતુર્દશી પશ્ચદ-
શીમન્યતર્મઃ યા તિથિમભિગૃહ્ય ચતુર્થાદ્યુપવાસિના + + + ધર્મ-
જાગરિકાપરેણાનુષ્ટેયો ભવતિ ॥

૨૯૫ સચિત્તચાઉ જેમાં જૈનમત પ્રમાણે જીવ છે એવા પદાર્થોના
ભોજનનો ત્યાગ.

૨૯૮ આરમ્માહુવજ્જણુ-આરંભઃ પ્રાણિવધઃ । इत्यादिनो त्याग
જુઓ તત્ત્વાર્થ ૦ ૬. ૯. અને માઘ્ય.

૨૯૯ ઉદિહાહારવિવજ્જણુ-સાધુને ઉદિહ કરીને એટલે તેને નિમિત્તે
બનાવેલા એવા આહારનો ત્યાગ. સાધુને આ પ્રકારનો આહાર જૈનમતાનુસારે
ત્યાજ્ય છે.

૩૦૦ સાવયવય અણુવ્રતો જુઓ તત્ત્વાર્થ ૭. ૧-૨.

૩૦૧ મહુવવય સાધુને પાલવાનાં પાંચ મહાવ્રત. તત્ત્વાર્થ ૦ ૭. ૧-૨.

૩૦૧ ચઉગાઈ નરક, તિર્યગૂ, માનુષ અને દેવગતિ. આમ ચાર
પ્રકારની ગતિ.

૩૦૨ રૂહલકમ્લણમેયઈ પેયાણેયઈ પાંચ પ્રકારનાં જ્ઞાન:-૧ મતિજ્ઞાન
૨ શ્રુતજ્ઞાન. ૩ અવધિજ્ઞાન. ૪ મનઃપર્યયજ્ઞાન. ૫ કેવલજ્ઞાન. આથી વિદ્યજ્ઞાન
પાંચ અજ્ઞાન. અને તે જ પ્રમાણે જ્ઞેય અને અજ્ઞેય.

૩૦૩ ચક્રિક સામાન્ય રીતે ક્ષણતું વિશેષણ હોય છે; પરંતુ અહિં તે

નેમિનાથના વિશેષણ તરીકે મૂકવામાં આવ્યું છે. આ વિશેષણ જિનસેન હ. પુ. માં ઘણે સ્થલે ચક્રવર્તી રાજા અથવા પ્રભાવશાલી વ્યક્તિને માટે વાપરે છે.

૩૦૬ મહુમહાણિસંતુ-સંસ્કૃતછાયા પ્રમાણે વિષ્ણુથી અસેવ્યમાન.

૩૦૬-૩૦૭. ૨૬ માત્રાની ઘત્તા છે.

૩૦૯ તે અને દુદ્ધરુ માત્રામેઠા ધાતર ત્યાજ્ય છે.

૩૧૧ આસણ્ણ ને બદલે ઓસણ્ણ=અવસન્ન પૂરો કર્યો છે એ અર્થમાં. હાથપ્રતમાં તો આ છે; પરન્તુ સંભવ છે કે ઉપરની માત્રા રહી ગઈ હોય.

૩૧૨. પંક્તિ ૩૧૧માં 'દુર્નયનો પળ ત્યાગ કર્યો છે એવા મવ્યજનો' એમ આવ્યું; જ્યારે આ પંક્તિનો 'દુર્નયથી આવતાં વ્યસનાદિથી પળ જે વિરક્ત થયા છે' એમ અર્થ છે. એટલે પુનરક્તિદોષ નથી.

૩૧૫ પંચપયઙ્ ને બદલે પંચવયઙ્=પંચવ્રતતાનિ એમ વાંચો.

૩૩૭ અટ્ટરુહ જુઓ તત્ત્વાર્થો ૯. ૨૯. આર્ત અને રોદ્ધ ધ્યાન ધરાવ વસ્તુના અધ્યવસાયથી કરાચલા ધ્યાનના પ્રકાર છે અને સંસારહેતુક છે; જ્યારે ધર્મ અને શુક્લ ધ્યાન શુભહેતુક છે અને મોક્ષ અપાવે છે.

૩૧૯-૩૨૦ ૨૭ માત્રાની ઘત્તા છે. સ્વયંમૂની નામમુદ્રા છે.

૩૧૯ વિહ્ણંતઁ=વિહ્ણ્યમાનઃ ।

૩૧૦ સ્થિરભાવથી હર્ષ અને આકુલરસથી વિષાદ, એ પ્રમાણે જનો પામ્યા.

॥ પશ્ચમમુદ્ધરણમ્ ॥

૧. કવિ અને તેનું જીવન:—

કવિના જીવનની ઘણી માહિતી છૂટા છૂટા લેખોમાં અને કવિની પ્રસિદ્ધ થયેલ કૃતિઓનાં પુરોવચનમાં વિસ્તારથી આપેલી મઠ્ઠી રહે છે. કવિના જીવન અને સમયની ચર્ચા માટે આ લેખાણો વાંચવાં:—(૧) C. P. & Berar Mss. Catalogue Ed. Hiralal-Introduction and Extracts from Puspadanta's works in the Appendix, (૨) જૈન સાહિત્ય સંશોધક. પ્રંથ. ૨. પા. ૫૭-૮૦, ૧૪૬-૧૫૬. (૩) Jasaharachariu of Puspadanta Ed. Dr. P. L. Vaidya, Karanja Series, Karanja, Berar, (૪) Nayakumarachariu of Puspadanta Ed. Prof. Hiralal Jain Devendrakirti Series,

Karanja, Berar. ઉપર જળાવેલાં લક્ષ્મણોના આશ્રયે નીચે આપેલી હકીકત તારવી કાઢેલી છે.

પુષ્પદન્તના પિતાનું નામ કૈશવમદ્ અને માતાનું નામ મુગ્ધાદેવી હતું. એનાં માતાપિતા શૈવધર્મી હતાં અને પાછલ્લથી તેમણે જૈનધર્મનો અંગીકાર કર્યો હતો. પુષ્પદન્ત ક્યાંકથી આવી માન્યલેટ (નિહામના રાજ્યમાં આ નગર આવેલું; હાલ આ સ્થળે નાનું ગામડું છે.) વસ્યો. માન્યલેટના રાષ્ટ્રકૂટ વંશના કૃષ્ણરાજ ત્રીજાના પ્રધાન ભરતે અને તેના પુત્ર નન્ને તેને આશ્રય આપ્યો હતો; અને પ્રાકૃત કાવ્યો લખવા ઉત્તેજન આપ્યું હતું. અત્યાર સુધીમાં પુષ્પદન્તની ત્રણ કૃતિઓ હાથ આવી છે: (૧) જસહરચરિત Ed. Dr. P. L. Vaidya (૨) નાયકુમારચરિત Ed. Prof. Hiralal Jain (૩) મહાપુરાણ હજુ અપ્રસિદ્ધ પરન્તુ ડૉ. વૈદ્ય તેનું સંપાદન કરે છે.

પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણ મહાપુરાણ કે તિઅટ્ટિપુરિસગુણાલંકારમાંથી લેખું છે. માંડારકર ઓરીએન્ટલ રીચર્સ ઇન્સ્ટીટ્યુટની હાથપ્રતપરથી શ્રીજિનવિજયજીએ નકલ કરાવી લીધેલી જે તેમણે અમને વાપરવા આપી હતી. તેમાંથી આશ્ચો સંધિ ૮૩ પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણમાં લેવામાં આવ્યો છે. ત્યારબાદ ડૉ. પી. એલ વૈદ્યે પણ કૃપા કરી તેમની પાસે જે પ્રતો હતી તેની સાથે તુલના કરી આપી સૂચનો અને પાઠાંતરો જણાવ્યાં હતાં. કવિ પુષ્પદન્તના પોતાના જણાવ્યા પ્રમાણે તેણે મહાપુરાણ સિદ્ધાર્થ સંવત્સરમાં આરંભ્યું અને ક્રોધન સંવત્સર આષાઢ શુદ્ધ ૧૦ ને સોમવારે = જુન ૬. સ. ૧૬૫ = વિ. સં. ૧૦૨૧માં પૂર્ણ કર્યું.

૨. ઉદ્ધરણવસ્તુ:—

આ ઉદ્ધરણમાં જે વસ્તુ ચર્ચવામાં આવી છે તે જ વસ્તુ વસુદેવહિંદિ (સં. શ્રીચતુરવિજયજી અને પુણ્યવિજયજી) માં વિસ્તરણ: આપવામાં આવી છે. જિનસેનના દ્વારિવંશપુરાણમાં પણ તે આપવામાં આવી છે.

દ્વારિકામાં સમુદ્રવિજય રાજા રાજ્ય કરતો હતો. વાસુદેવ તેમનો કનિષ્ઠ ભ્રાતા હતો. તે બહુ જ રૂપાળો હતો. એક દિવસ તે ઉત્તમ ગજ પર સ્વારી કરી નગરમાં ફરવા નીકળ્યો. એને જોઈ સ્ત્રીઓ પ્રેમવિવશ બની ગઈ. (૧) માન ભૂલેલી સ્ત્રીઓની પ્રેમવિવશતાનું વર્ણન કવિ કરે છે. નગરનો પુરુષવર્ગ સ્ત્રીઓની આવી વિવશતા જોઈ સમુદ્રવિજયને ફરિયાદ કરે છે. સમુદ્રવિજય વસુદેવને સમક્ષાવે છે “ શા માટે ધૂલ અને તાપમાં શરીર ખરાબ કરે છે? તારે જે ક્રીડાઓ કરવી હોય તે પ્રાસાદમાં કર.” કુલસ્વામી સમુદ્રવિજયના આ બોલને વસુદેવે કેટલાક દિવસ માન આપ્યું,

एक दिक्ख तेना सहायके तेने समझण पाळी के, “ तुं तो निरोधनमां छे. अने नगरलोकोए तने बंधनमां नंखाव्यो छे.” आ वचन सांभळी तेणे राजमहेलमाथी नीकळवा यत्न कर्यो; पण प्रतिहारोए तेने अटकाव्यो अने कहुं, “तमारा हित माटे तमारं निर्गमन राजाए अटकाव्युं छे.” (५) वसुदेव रात्रि महेल छोडी श्मशानमां आवी पहाँचे छे. श्मशाननुं वर्णन कवि करे छे. (६) श्मशानमां वसुदेवे एक बळतुं मृतशरीर जोयुं. तेणे पोतानां वज्राभरणो ते मृतदेह पर नाळ्यां. एक पत्रमां पोताना मरणनी वात लखी, ते पत्र पोताना घोडाना गळे बंध्यो; अने पछी ते यथेष्ट चाली नीकळ्यो. सवारमां तो महेलमां खबर पळी. राजाए वचे य वसुदेवनी शोध करावी. छेवटे श्मशानमां राजाना एक चरे घोडो अने तेने गळे बांधेलो पत्र जोयो. तेणे ते लावी राजाने आय्यो. राजाए ते वांच्यो. स्वजनोए श्मशानमां मडलुं बाळ्युं; अने हाहाकार थयो. (६) नव दशार्ह बंधुओ शोक करवा लाग्या. समुद्रविजयनी पत्नी शिवदेवीनो विलाप आपवामां आव्यो छे. नैमित्तिको राजा समक्ष जोष भाखे छे के सो वर्षे वसुदेवकुमारनो मेळो थशे. (७) आ तरफ वसुदेव विजयनगर आवी पहाँचे छे. अने उद्यानमां आराम ले छे. उद्याननुं श्लेषात्मक वर्णन. वसुदेवना पुण्यसामर्थ्यथी सूकां वृक्षोने पान आवे छे. राजाना जोषीए भविष्य भाख्युं हतुं के जेना तळे बेसवार्थी नूकुं वृक्ष लीलुं थई जाय, ते युवान राजकुमारीनो वर थशे. आ वनेलुं उद्यानपाले जोयुं अने तेणे ते राजाने जणाव्युं. (८) आ सांभळी राजा जाते त्यां आव्यो; अने तेणे युवान राजकुमारने नगरमां प्रवेश कराव्यो. पोतानी दीकरी श्यामादेवीने राजाए वसुदेव साथे परणावी. केटलाक दिक्ख पोतानी प्रिया साथे रही, वसुदेव बहार नीकळ्यो अने देवदाहना बनमां प्रवेश्यो. वननुं वर्णन. त्यां तेणे एक सरोवर जोयुं. (९) सरोवरनुं वर्णन. क्षीरसमुद्रमां रहेला मेरुपर्वतसमा हाथीने तेणे सरोवरमां निहाळ्यो. (१०) हाथीनुं वर्णन; वसुदेवनुं तेनी साथे युद्ध; वसुदेवनी जीत. विद्याधरे अंधकवृष्णिना पुत्र वसुदेवनुं आ पराक्रम जोयुं; अने तेणे वसुदेवने उंचकी लीधो. (११) पछी विद्याधर वसुदेवने अशनिवेग नामे यक्षराज पक्षे लई गयो; अने तेणे तेने जणाव्युं “ आने विंध्यराज हराव्यो छे; माटे ज्ञानीओए कथा प्रमाणे आपनी कुहितानो आ वर छे.” अशनिवेगे पोतानी राणी पवनवेगाथी जन्मेली सामरी नामनी कन्या साथे वसुदेवने परणाव्यो. वसुदेवे बहु दिक्ख प्रेममां आसक्त थई गाळ्या. एक वार ते सूतो हतो ल्यारे अंगारक नामना विद्याधरे तेने जोयो. “ विवेकहीन मामाए आ भूमिच जनने पोतानी सुता आपी छे ! ” आम बोली तेने पोतानी बाथमां लई ते कळ्यो अने सामरी तेनी पाछळ ऊडी. वसुदेवना हाथमां वसुदेवक नामनी अजेक तरवार

हत्ती. (१२) अतः तरवार जेवी अंगारक उपर वसुदेवे के तखत ज वसुदेवने अंगारके छोडी वीधो. प्रामरीए भेताना पतिने नीचे पडतो देख्यो के तरतज वर्षकधुक वियाथी वसुदेवनी तेणे प्रतीक्षा करी. वीजी बाजुए सामरीए बैसि अंगारक उपर इहो कर्यो. वैरी नाशी गयो. मदनसमान वसुदेव चंपापुरनगधनी बहार पडयो. वसुदेवे नगरजनने नगरनुं नाम पूछ्युं. लोको आ प्रसिद्ध नमस्क नामना तेना अज्ञानने माटे एने मुग्ध कही हसवा लाग्या. तेमणे तेने कहुं “वासुपूज्य जिनना जन्मथी समृद्ध एवी आ चम्पापुरी छे.” आ धामळी वसुदेवे नगर जोयुं अने नगरनो विद्रुज्जनोथी शोभतो सभामंडप घण जोयो. त्यां चारुदत्त नामे एक वणिकपुत्र रहेतो हतो तेने गंधर्वदत्ता नामे एक पुत्री हत्ती. ए कन्याए विद्याधर तेमज मानवने वीणावादनमां जित्या हता. (१३) वसुदेव-कुमार त्यां गयो. कन्या एने जोतावंत मन्मथबाणथी विद्रु थई. वसुदेव हस्यो अने कहुं, “जो के मारो हाथ स्वरस्थान पर सारी रीते चाली शकशे नहि छतां य वीणा हुं वगाडीश.” पछीथी पांच दश वीणा रजु करवामां आवी. वसुदेवे बधी य वीणामां खोड बताववा मांडी. उत्तम वीणा क्यां छे ते संबधी तेणे आख्यायन कहेवा मांड्युं:—

“हस्तिनापुरमां एक राजा हतो. तेने पद्मावती नामे राणी हत्ती. तेने विष्णु नामे ज्येष्ठ पुत्र हतो, (१४) अने पद्मरथ नामे नानो पुत्र इहो. अहंतेने नमी राजा तेना मोटा दीकरा साथे ऋषि थवा माटे वनमां गयो. पद्मरथ राज्य करवा लाग्यो. तेने बलि नामे निपुण मंत्री हतो. एक दिवस राजाए तृष्ट थई तेने वर मागवा कहुं. बलिए कहुं, “कोइ दिवस हुं कांइ माहुं तो तमे ते आपजो.” थोडोक समय गयो. एटलामां अकंपन नामे मुनिवर त्यां आभ्या. पहेलां बलिने आ मुनिए वादविवादथी हराव्यो हतो, एटले तेणे कैर लेखनो निश्चय कर्यो. (१५) बलिए पोताने राजाए आपेको वर सम्भरसी राजा पासे तेणे सात दिवसनुं राज्य माग्युं. राजाए ते आप्युं. वैदिक कर्मकांड बलिए चलाव्यो. मांसमदिरा पीवावा लाग्यां. साधुसंघ ते पापिष्ठ बलिए पीडवा मांड्यो. (१६) श्रुतिवचनोथी श्रवण पूरावा लाग्या. धूमाडाथी धूळ वधवा लागी. दर-रोज भीषण दुःखोथी धीर जनो पीडाता हता, छतां तेओ पिशुन जन पर रोष करता नहि; आ बाजुए, पेला पिता अने तेनो पुत्र विष्णु तप करता हता. तेमणे श्रवणनक्षत्र कंपतुं जोयुं. विष्णुए पोताना पिता घनरथऋषिने आनुं कारण पूछ्युं. ऋषिए जणाव्युं के, “गजपुरमां बलि मुनिओने दुःख दे छे. सज्जनोनी पीडा बधांयने भारे लागे छे; तेथी ज नक्षत्र थरथरे छे.” विष्णुए पूछ्युं “आनो कांइ उपाय?” बापे कहुं, “तुं गजपुर जा, अने तास चम-

स्कारनी समृद्धिथी ऋषिना उपसर्गनो नाश कर. (१७) अद्भुत वामनरूप धारी तुं त्यां जजे, अने बलि पासे निवासस्थान मागजे. ए तने निवासस्थान आपवा वचन आपे के तुं आकाशे अडजे.” पछी तो ते विप्र मुनिना वेषमां बलि पासे गयो. नवा राजाए तेने जोयो अने बर मागवा क्युं. विष्णुए त्रण पगलां जेटली जगा मागी. आटलुं ज माग्युं एथी बलि हसवा लाग्यो. परन्तु विष्णुए तो वधवा ज मांड्युं. एक पगलुं तेमणे मंदर पर्वत उपर मूक्युं. बीजुं पगलुं मानुषोत्तर पर मूक्युं. (१८) त्रीजुं पगलुं उंचुं क्युं पण ते मूकवा माटे स्थान न हतुं. देवो अने विद्याधरोए तेनी अर्चना करी त्यारे त्रीजुं पगलुं तेणे खेंची लीधुं. आ समये तेणे देवोए आपेली घोषवती वीणा वगाडी हती. पद्मरथे पोताना ष्येष्ठ भ्राताने संतुष्ट कयो अने बलि-द्विजकिंकरने मारी नाखवा क्युं. विष्णुए रोष न करवा क्युं. आ प्रमाणे ऋषिसंघने उपद्रवमांथी मुक्त करी विष्णु वनमां चाल्यो गयो. (१९)

—विष्णुए वगाडी हती ते वीणा मने छात्री आपो; अने गन्धर्वदत्ता जो ते मारी भागळ वगाडे तो बीजाओना अपवादने ते दूर करी शकै.” वणिकूपत्र हस्यो अने गजपुरथी तेणे ते राजाना वंशज पासेथी वीणा मंगावी आपी. वसुदेवना हाथथी ज ते वीणा वागी; अने तेना संगीतथी गन्धर्वदत्ताना हृदयमां तीखुं कामदेवनुं बाण पेठुं. (२०) गन्धर्वदत्ता साथे वसुदेव परण्यो. आ उपरांत बीजी सातसें विद्याधर कन्याने ते परण्यो. थोडाक समयमां ते अरिष्टनगर आव्यो. त्यां हिरण्यवर्मा नामे राजा राज्य करतो हतो. तेने पद्मावती नामे राणी हती. तेमने रोहिणी नामे पुत्री हती. रोहिणीए जरासंध इत्यादि राजाओने त्यजी वसुदेवने वरमाला आरोपी. बीजा राजाओए हिरण्यवर्माने जरासंध साथे कन्या मोकली दई तेनी साथे वैर न बांधवा समझाव्यो. (२१) हिरण्यवर्माए मान्युं नहि. युद्ध थयुं. युद्धमां समुद्रविजय राजा जरासंध तरफथी वसुदेव सामे आव्यो. बन्ने वच्चे तुमुल युद्ध थयुं. वसुदेवे पछीथी पोताना नामथी अंकित बाण समुद्रविजय प्रति फेंक्युं. ते समुद्रविजयना पग भागळ पड्युं. तेणे ते उपाडी लीधुं; अने ते परना अक्षरो वांछ्या. (२२) समुद्रविजय जो के बळवान हतो, छतां पण रथ परथी ऊतर्यो अने आम वसुदेव पण सत्वर ऊतर्यो. तेओ मळ्या अने एक बीजाने भेट्या. वसुदेवना पराक्रमनां वखाण समुद्रविजये कर्थां. दसो य दशाहो पोताने नगर गया. वसुदेवे अनेक खेचर अने मानुषी कन्याओ साथे भोग भोगव्या. रोहिणीए बलदेवने जन्म आय्यो. बलदेव पूर्वे शंख नामे ऋषि हतो; जे मृत्यु पछी महाशुककल्पना देव तरीके भोग भोगवी अने पछी च्यवी नवमा सीरी = राम तरीके जन्मथो हतो. पुष्पदंतना (नवमा तीर्थकरना) तेजमांथी तेणे तेज मेळ्ळ्युं हतुं.

૧. હંદોરચના:—

આ સ્વરૂપમાં ૧૨ કઢવક છે. કઢવકની પંક્તિસંખ્યા નિર્ણીત નથી. આદિમાં આઠા કઢવકનું એક ધ્રુવક છે; દરેક કઢવકને અન્તે ઘસા છે. ઘસા અને ધ્રુવક ૧૧+૧૨=૨૩ માત્રાની બે પંક્તિનાં છે. હં. શા. ૬. પત્ર ૪૦ (બ)માં આ હંદને અરવિન્દક કહ્યો છે: ઓજે ષક્રાદશ સમે દ્વાદશ અરવિન્દકમ્। યથા,

પ્રિઅહિ મુહુ અરવિદુ ચલનયણ ઈંદિદિરુ
દંતકંતિ કેસરુ લચ્છિવિલાસહ મંદિરુ ॥

કઢવક ૫ માં મુજંગપ્રયાત હંદ છે. તે ગણવૃત્ત છે. ય ગણ (— —) ની ચાર ફેરો આવૃત્તિ થતાં એક ચરણ બંને છે. લુઓ પ્રા૦ પિ૦ પાન. ૪૪૦:— ઘઓ ચામરો રૂઅઓ સેસ સારો ઠપ કંઠષ મુદ્દષ જત્થ હારૌ ચણહંદ કિંજે તહા મુદ્દવેહં મુઅંગાપઆઅં પષ વીસરેહં ॥

ધ્વજ (— —) + ચામર (—) = — — ને ચાર વાર પુનસંવૃત્ત કરી એક પાદમાં વીસ માત્રા કરીએ તો જેમ હાર કંઠે બેસે છે તેવો હે મુઘે મુજંગપ્રયાત થાય.

કઢવક ૧૦માં સ્થંલિત હંદ છે; તે ગણવૃત્ત છે. હં. શા. ૨. પત્ર ૧૦ (બ) મ્જસ્નાદ્ગૌ સ્થંલિતમ્। મ (— —) જ (— —) સ (— —) ન (— —) પરૌ ગૌ (— —) યથા, પુષ્પશર રમ્યતનુતા સલવણત્વં ઘાઙ્ગાધુરતા ચતુરતાં વહુકલંત્વમ્। સર્વમપિ આસ્ય મુમ્ગસ્ય રતયે મેં કેવલમિદં વ્યથયતિ સ્થંલિતગોત્રમ્। મહિતા કાંતા વનમયૂરશ્ચેત્યન્યે ।

ચરણનો છેલ્લો હ્રસ્વ દીર્ઘ તરીકે જ ગણાય છે એટલે પ્રસ્તુત કઢવકના ચરણોના હ્રસ્વને દીર્ઘ તરીકે ગણવામાં આધ બથી. સામાન્ય રીતે ગણવૃત્તમાં પણ પ્રાણ્તમાં એક ગુણને બદલે બે લઘુ મૂકવાનો પદ્ધતિ છે. આને ઊંચે કેટલીક અનિયમિતતા કઢવક ૧૦ ની હંદોરચનામાં આવી છે.

કાંતીનાં કઢવકમાં ચગણવૃત્તક એટલે ૧૬ માત્રાનો પદ્ધતિ આ છે, જેનું વિવેચન પ્રથમ ઉદ્ધરણમાં કરેલું છે.

પ્રસ્તુત સ્વરૂપ ઇપ્પા ષ્છી ઙ્. પી. એલ. વૈદ્યે પોતાની પ્રેસ કોષી સાથે સરસાવી, જે આસ સ્થળે તેમની કોપીમાંથી પાઠાન્તર આપવા ઠીક જણાઈ, તે સ્થળે તે નોંધી મોકલી આપવા કૃપા કરી હતી. તેમનાં પાઠાન્તર ટિપ્પણમાં (પ.) તરીકે નોંધ્યાં છે.

४. टिप्पणः—

१ णायणाय [ज्ञाताज्ञातं] संस्कृतछाया न्यायान्यार्यं पण यई शके. सरखावो. चारैः पश्यन्ति राजानः ।

३ उइय ए मूलना उइउ उपर सुघारो छे (प.) उयय वांचे छे, जे मूल परना सुधाराने अनुमोदन आपतो पाठ छे अने प्राह्य छे.

४-६ व्यतिरेकालंकारे करो कवि वसुदेवनी उत्कृष्टता वर्णवे छे. “ जाणे सहस्रनेत्र विनानो इन्द्र, कुसुमना शर विनानो जाणे जाते ज कुसुमायुध (=कामदेव), जाणे खाराश विनानो लावण्ययुक्त रत्नाकर (=समुद्र), कपट विनानो जाणे दामोदर, राहुथी अप्रस्त जाणे सूर्य, भाखा जगत्ने संक्षोभ पमाडनार जाणे जिनदेव.

५. णं अक्खारु सलवणु रयणायरु मूळमां अखारु करी सल-
घणुने घटित कर्यु छे. जो अक्खारु करीए तो सल्लोणु के सल्लुणु वांचवं जोईए. भा पंक्तिमां व्यतिरेक अने विरोधाभास ए बे अलंकारोनो संकर छे.

६. अमलदेहु णावइ उज्जोयणु - (प.) अमलदेहु णावइ उग्गउ इणु वांचे छे. छापेला मूळ पाठनो अर्थ “ जाणे राहुथी (मलदेहथी) अप्रस्त सूर्य.” एम अर्थ यशे. (प०) प्रमाणे अर्थमां तो काइ फेर पडतो नथी; ‘ जाणे राहुथी अप्रस्त सूर्य ऊगेलो होय तेवो. इणु=इनः सूर्य. उज्जोयणु =सूर्य हुओ. पा. स. म.

७. सिरि (प०) सिरि. परन्तु सिरि अर्थमी दृष्टिए उत्तम छे.

८. चत्तरि (प०) चच्चरि.

९ एकावली अलंकार. ‘ ए पुरुष नहि के जेणे दृष्टि नाखी नथी अने ए दृष्टि नथी के जे एना तरफ वली नथी.’

१० मणुअ सुघारेलो पाठ. मूळ अने (प०) मणुउ. सचरंतु ने बपछे संचरंतु वांचो.

१२ तिल्लु तिल्लु - ‘जरा जरा’ भा शब्दनो बीजे वपराश मळयो नथी.

१३ कालंबिणि (प०) कालंबिणि सरखावो दे. ना. २. ५९. तणुघणेसु कालंबि । सरखावो मदीयमतिचुंबिनी भवतु काऽपि कालंबिनी । कालंबिनी = मेघलेखा.

१४ वम्मइं आदि म् = व्

१५. णीसासि (प०) णीसासे

૧૬. મિ = (પ૦) વિ વધો ષ સ્પલે (પ૦) વિ જ રાલે છે.

૧૭. પર્યંઘણુ=(પ૦) પરંઘણુ=પ્રવંઘન.

૧૮. પિયવિઓઅયલેષં કંપદ્વ; મૂલ્માં પિયવિઓઅજલેષં, (પ૦) પિયવિઓઅજરલેષં વાંચે છે. પિયવિઓઅજરલેષં=પ્રિયવિયોગજ્વરલેષંદેન આમ કરી જને કાયમ રાક્ષી માત્રાભંગ દૂર કરી ઈદ સચવાય.

૧૨. વિડનાવેદુ ણિયંબહો વિણ્ણઙ કારણ કે એક ફેરો વલ્લ મીડું થવાથી પારદર્શક બનતાં તે ઠાંકવા એ જ મીના વલ્લ ઉપર એ જ વલ્લનો બીજો છેલ્લો વીંટાલ્યો.

૨૪. મુઅ=મૃતા મરી ગઈ (પ૦)=મુઅ; મુઅઈ સુધારાથી તો ડલ્લી એક માત્રા વધી જાય છે એટલે મુઅ એ જ પાઠ વાંચવો ઉત્તમ છે.

૨૫. (પ૦) વિસરેવિ; પરન્દુ વીસાર(=રિ)વિથી અર્થબ્રહ્મતા થતી નથી.

૨૬. સંત્યજ્ય કાચિત્તરુણી રુદંતં સ્વપોતમોતું ચ કરે વિધૃત્ય ।

નિવેશ્ય કટયાં ત્વરયા વ્રજંતી હાસાવકાશં ન ચકાર કેષામ્

૩૦. એક તર્હિ=તઞ્ચ અને બીજું તર્હિ=તસ્મૈ, વસુદેવાય.

૩૪. (પ૦) કૂવારે=કુમારૈઃ । જો કે તૃતીયા એકવચનને બહુવચનમાં લેવું પડે છે. વિહુવારેમાં પણ એ જ સંકટ આવે છે. જુઓ જિનસેનું હ. પુ.

૧૯. ૧૪. અન્યદા પુરવૃદ્ધાસ્તે સમુદ્રવિજયં નૃપમ્ । નત્વા વ્યજિ-
ક્ષપન્નિત્થમુપાંશુ પિહિતાન્તરા ॥

૧૭. જાડ જાડ પય કહિ મિ પયાવદ્ = યાવસ્ યાવત્ પદ્
કુત્રાપિ પ્રવાપયતિ । “ હે મદ્યારક ઉચારે જ્યારે કયાંય પણ તે કુમાર પ-
ગલું માંડે છે ત્યારે ત્યારે દુઃખથી જીવાય છે. ” આ પ્રમાણે પણ અર્થ ઘટાવાય.

૪૨. જ્ઞેહુય-કંદુકું પ્રાકૃતમાં ગૈંદુય અને મરાઠીમાં જ્ઞેહુય રૂપ છે. જ્ઞેહુય
પણ તે જ પ્રકારનું રૂપ હોવા સંભવ છે. જ્ઞંહુય મુદ્રિત થયું છે તે સુધારી જ્ઞેહુય
કરો. (પ૦) પ્રંગણિ વાંચે છે.

૪૩. ણિટ્ટ ને બદલે (પ૦) ણિટ્ઠ વાંચે છે. તે જ પાઠ પ્રાચ્ય છે. ણિટ્ઠ
=સ્તિગ્ધ, વલ્લી આજ પંક્તિમાં રમણીને બદલે (પ૦) રમણીય વાંચે છે પરન્દુ
તે પાઠ સ્વીકારવાથી એક માત્રા વધી જશે.

૪૬. વિઅસેહિં (પ૦) વિઅહેહિં

૪૭. અહિં વાર્તામાં બીજા વૃત્તાંતો કરતાં ફેર છે. બીજા વૃત્તાંતોમાં અ-

ન્દનાદિ સમાલમ્બન એક દાસી લઈ જાય છે. એ દાસીને વસુદેવ જુવે છે. વસુ-
દેવ સમાલમ્બન માગે છે; પરન્તુ દાસી તેને ઉપાલમ્બ દઈ કહે છે કે, “ તું
તો કેવી છે.” વસુદેવ તે છૂંટવી લે છે. આ વૃત્તાન્તમાં સદ્વાચ્ય એટલે કોઈ વાસ
મારફતે સ્વભાવ પડવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.

૫૦. જોક્ષિત્તુ મુદ્રાદોષ છે. જોક્ષિત્તુ વાંચો.

૫૧. (૫૦) વૃદ્ધમાણો

૫૨. (૫૦) લલંતંતમાલં । પરન્તુ પાઠ સ્વીકારાય તેવો નથી.

૫૩. (૫૦) તેમ જ મૂલ વિહિંડંત વીરે.

૬૦. (૫૦) નૃકંકાલ; મૂલ ણિકંકાલ મનુષ્યનું હાડપિંજર. સંસ્કૃત
છાયા નિષ્કંકાલ સોટી છે તે નૃકંકાલ કરી સુધારવી.

૬૧. (૫૦) કીલાણુરાયં પાઠ સારો છે; કારણ કે વાયંની સાથે તેનો
પ્રાસ મળે છે. ક્રીડાનુરાગં એમ છાયા કરવી.

૬૨-૬૪. કુલં કુણ્ડલિની નાડી અકુલં તુ સદાશિવમ્ । આ
પ્રમાણે કુલ અને અકુલના સંયોગથી વ્યક્તિશરીર બનેલું માલમ પડે છે—આ
પ્રમાણે પોતાના સંપ્રદાયનું તરફ કૌલાચાર્યોએ પોતાના શિષ્યોને જ્યાં કશું હતું.
છાયામાં અકુલકુલાનાં સંયોગે કુલશરીરમુપલક્ષિતમ્ । એમ વાંચો.
કૌલાચાર્ય=તાન્ત્રિકોના આચાર્ય (૫૦) કુલાયરિયર્હિ । ઘંતામાં ૧૧+૧૧=
૨૪ માત્રાની છે.

૬૫. (૫૦) સયણાણંદિરુ=સ્વજ્ઞાનન્દક:

૭૦. કણય ઘણ વે. ના. ૨.૫૬. કુસુમચ્ચઅદ્વિસુ કણભો ય ।
સંસ્કૃતછાયા કનક સુધારવી.

૭૧. પિડવણ શ્મશાન.

૭૪. (૫૦) વાહાણ્ણં=વાષ્પપૂર્ણાંનિ ।

૭૫. પયવર્ઘે ને વદલે (૫૦) નો પય-ચિરુ=પ્રજા ચિરં એ પાઠ
સરલ અને ઠીક છે.

૭૭-૭૮. (૫૦) વદ્ વદુ ને વદલે વદ્ વદુ અને હાહાકારિચિ જોઈ-
યડ । સ્ત્રી રીતે મૂલમાં ક્રિયાપદની તૂટ તો હતી જ. (૫૦) નો પાઠ ઉત્તમ
છે તેમાં હાહાકારિચિ જોઈડ=હાહાકાર કરીને ભૂષણબુક્ત વલેલું મૃતશરીર
તેમણે જોયું-એ સ્વીકાર્ય છે.

૮૧. (૫૦) તૃણ (૫૦) કોમલવડમે વડલે કોમલંગુ.

૮૫. ગરુને વડલે (૫૦) પુરુ

૮૮. આપિક્ષિલવિને વડલે (૫૦) આવેક્ષિલવિ । આ પંક્તિ પછી (૫૦) નીચેની પંક્તિ વાંચે છે:—

હાં પહં વિણુ દિયડલ્લડં મુલ્લડં કો રક્ષહ મેરડ કહડલ્લડં
છારરાસિ હૂયડ પવિલોયડ ઇમ વંધુવગ્ગે સંસોહડં ॥

૯૦. પહં વિણુ સુણુ દિમ્મવલિ માણિડ = તારા વિના દિમ્મદે
આનન્દ કરવો તે શૂન્ય છે, આમ અર્થ થાય. પંજલીહિ મીળાવલિ માણિડ
(૫૬) આ વાક્યે ય પાઠાંતરો અને તેપાથી નીતરતા અર્થે મુદ્દાં અસ્પષ્ટ છે.

૯૨. છાર્યામાં નૈમિત્તિકૈઃ વાંચો.

૯૪-૯૬. વિજયનગરના નંદનવનને રામાયણ સાથે સરસાવ્યું છે. શ્લેષાત્મક
સરસામણી છે:—ત્યાં નંદનવન કેશું દીઠું ? મને જેવું રામાયણ ગમે છે તેવું!
જ્યાં મયદ્ધર રજનીચરો (=શક્તિ) ફરે છે; ચારે ય દિશામાં બગલાના
(લક્ષમણના) સ્વર જ્યાં ઠલે છે; જ્યાં શીત જવાને લીધે (સીતાના વિરહને
લીધે) પૂંછડું હલાવતો વાનર, (દુનુમાન) પોતાની સ્ત્રી સાથે (રામ સાથે) આકાશ
ઓળંગે છે.

૯૭-૯૯. ઉપવનને ભારત સાથે સરસાવ્યું છે:—જ્યાં મોર (=શિવ.)
રોમાંચિત થઈ નાચે છે; જ્યાં અર્જુન વૃક્ષને (=અર્જુન) ઘડાથી (=દ્રોણથી)
પાણી સિંચવામાં આવે છે (=સ્નાતક તરીકે સંસ્કૃત કરાય છે.); તે જ અર્જુન
જ્યાં નોલીઆથી (=નકુલ) સેવાયલો છે;—માહ કોને પ્રિય નથી હોતો ?
આ પ્રમાણે વેલોથી ઢંકાયલું અને રવિના તેજને ઢાંકતું ઉપવન ભારતસમું શોભે છે.

૧૦૦. સોહરુને વડલે ણિવડહ વાંચો. જડ ઉપર શ્લેષ છે. હંલયો-
રમેદ્ઃ એ નિયમ પ્રમાણે. 'જરુને અનંગથી કોષ પ્રકટાવે ?'

૧૦૨. (૫૦) મહુથેમહિં=મધુવિન્દુભિઃ પાઠ આપે છે.

૨૧૫. (૫૦) રુહચુહંતિ.

૧૧૬. (૫૦) ગોંદિ. મૂલ પાઠ ગોંજિ=મંજર્યઃ । દે. ના. ૨.૧૫.
નોંધાગોંદીગોંડીગોંડીઓ મંજરીય ય । (૫૬) નો પર્ણ અર્થે 'મંજરી'
હોવાનો સંભવ છે.

૧૧૭. ગાહલ [લાહલ] શ્લેષની એક જાતિ સિ. દે. ૮૧/૨૬૬.

११८. (प०) जहि तमालतमअविलक्खियरह—ज्यां तमालना अंधकारथी रथ पण जणातो नथी ए रस्ता पर औषधिना तेजथी मार्ग देखाडाय छे.

११९. संबरहिने बदले सबरहि वांचो.

१२०. छणणउ ने बदले संछणणउ वांचो. मात्रामेळ तो ज मळशे.

१२२. (प०) सग्गह.

१२३. (प०) झसमालि ए, मूळपाठ डसणालि करतां उत्तम अने स्वीकार्य छे. आ पंक्तिनो अर्थः—“जेनाथी मकरादि वीतां हतां, ते मत्त जल-हस्तीनी सूंड पाणी छोडती कोइ नवीन नालिका समी शोभती हती.” अपभ्रंशमां समास बांधवामां अने तेनी श्लिष्टता साचववानी जे बेदरकारी राखवामां आवे छे तेचुं आ पंक्ति दृष्टांत छे.

१२६. खुडुवियने बदले (प०) रवुडुवियं वांचे छे; परन्तु (प०) नी वाचना छंदोभंगने कारणे अस्वीकार्य छे. ‘लक्ष्मीना नूपुरने ज्यां कलहंसे पाळुं पाडयुं हतुं.’ एम आपणी वाचना प्रमाणे अर्थ थशे. (प०) ना नेऊर पाठने बदले नेउर वांचीए तो ते बेसे. तेनो अर्थ “लक्ष्मीनां नूपुरना रवथी ज्यां कलहंसो ऊडावतां हतां.”

१५४. (प०) अब्भिडु सरखावो. वे. ना. १. ७८. अर्थमां फेरफार थतो नथी.

१६३. (प०) तरुकुसुमोदिसोदपसाहिरि. आ पाठथी अर्थ स्पष्ट थाय छे.

१६५. (प०) भणंति ।

१७२. (प०) कुमार ।

१८३. अवरु पउमरहु सुउ लहुआरउनो संबंध पं. १८९नी साथे छे; त्यार पछी नवुं वाक्य शाह थाय छे.

१८४. (प०) मृगपरिपुण्णहु

१८८. बुद्धिउ ने बदले बुद्धिष वांचो.

१९४. पहिलां अकम्पन नामे मुनि उज्जयिनी गएला. स्वानो अजैन राजा पोतामा बलि, बृहस्पति, नमुचि अने प्रह्लाद नामना मंत्रीओने कई तेमनी साथे विवाद करवा गएलो. परन्तु तेना प्रधानो बादमां हार्या. रात्रे

वैरतृप्ति माटे मुनिने चारे थ मंत्रीओ मारवा गया; परन्तु देवताना प्रतापथी तेओ स्तंभित थई गया. राजाए सवारमां आ जोयुं अने ते सर्वेने देशपार कर्या. नागपुर=हस्तिनागपुरमां बलि आ बखते पद्मरथ राजानो मंत्री थयो हतो. त्यां अकंपन मुनि आख्या. पूर्वतुं अपमान संभारी तेमनो नाश करवा ते तैयार थयो. आखा वृत्तांत माटे जुओ जिनसेननुं हरिवंशपुराण. सर्ग. २०. थोडा फेरफार साथे आ वृत्तांत वसुदेवहिंडि अंश. १. पान १२८.

१९६. णियमइणियमणु पोतानी बुद्धिने कुंठित करनार.

१९७. (प०) हउं उज्जमु खवमि किं दुज्जणि ।

२००. ओलग्गिउ जुओ दे. नां. १. १६४. सेवयअपहावलेसु ओलुग्गो । आ ओलुग्ग शब्द परथी नाम-क्रियापद बनाबी तेनुं कर्मणि भूत-कृदन्त ओलग्गिउ थबा सम्भव छे. तेनो अर्थ सेवा. मूल शब्द अवलग्न होबा संभव छे. ओलग्ग=सेवा पा. स. म. नोंधे छे. अहिं ओलग्गिउ = वचनना अर्थमां पण होई शकै.

२०४. (प०) मृगवहु.

२०६. जंगलु=मांस. (प०) अडुवि अडुइ । मूलनो अर्थ बंधवेसतो वधारे छे.

२०८. (प०) जणउच्छिदुउ पाठ सारो छे.

२०९. बहलिय-रेणु ने बदले (प०) बहलयरेण ।

२१०. पयडिय भीसणवसणहं ने बदले पयडियभीसणवसणहं ए पाठ उत्तम छे.

२१७. जंपाण पालखी.

२११. सरखावो. ह. पु. २०. ५३. मेरावेकक्रमो न्यस्तो द्वितीयो मानुषोत्तरे । अभावादवकाशस्य तृतीयोऽश्रमदंबरे ॥ मानुषोत्तर पर्वत के जे पुष्करार्थने फरतो छे अने तेनी अढी द्वीपनी सीमा गणावे छे. तेन पछी मनुष्यवास नथी. ते १७२१ योजन उंचो १४१० योजन १ गाउ उंडो अने १०३२ योजन पडोळो छे.

२३७. पद्मरथ राजा सत्ताथी छकेला द्विजकिंकर बलिने मारवा कहे छे. परन्तु विष्णु तेने क्षमा आपे छे अने रोष न करवा कहे छे.

२३९. णरयविवरि पइसिज्जइ । (प०) सत्तममहि पाविज्जइ

૧૪૮૫-૧૫૨. સંગીતની પરિભાષાનું વિવેકન કરે છે:—

૨૨. શ્રુતિભેદ:—

હૃદિ દ્વાવિંશતિનાંડ્યસ્તિરશ્ચયઃ પવનાહતોઃ
ષર્વં કંઠે મુદ્ધિન તામ્યસ્તાવત્યઃ શ્રુતયોઽમ્ભવન્ ॥

૭. સ્વર:—

તામ્યોઽમ્ભવન્સ્વરાઃ ષડ્ઞર્ષભગાંધારમધ્યમાઃ
પંચમો ધૈવતશ્ચૈષ નિષાદ્ ઇતિ સપ્ત તે ॥
શ્રુતયઃ સ્યુઃ સ્વરામિન્નાઃ શ્રાવણત્વૈન હૈતુના
અદ્વિહુંહલ્લવત્તપ્ર ભેદોક્તિઃ શાસ્ત્રસંમ્તા ॥

૧૮. જાતિ:—

ષડ્ઞમધ્યા તથા ધૈવ ષડ્ઞપ્રામસમાશ્રયાઃ
જાતયોઽષ્ટાદશોદ્વિષ્ટા મધ્યમપ્રામન્નાશ્રિતાઃ ॥

૧૪૧ અંશ:—રાગમાં વારંવાર આવનાર પ્રધાન અથવા મુખ્ય સ્વરને અંશ
અથવા સ્થાયી સ્વર કહે છે. આની ૧૪૧ સંખ્યા પ્રસ્તુત
સ્થળે જ્ઞાતાકર્મા આવી છે; જાન્યુ કાલપ્રમ્ણ્યોમાં તે
મળતી નથી.

૫. ગીતિ:—

ગીતયઃ સ્યુઃ પંચ શુદ્ધા મિન્ના ગૌહી ચ ધૈસરા
સાધાણી ચ શુદ્ધા સ્વગ્ધૈકૈર્લક્ષિતૈઃ સ્વરૈઃ ॥

૨૫૧. આ પંક્તિમાં બતાવેલી સંગીત પરિભાષાના ઉલ્લેખો શાસ્ત્રપ્રમ્ણ્યોમાં
મળી શકતા નથી. ત્રીશ પ્રામશત, અને તેના પર અશ્રિત સ્થેષ્ઠી ૪૦ ભાષા
અને ૬ વિકલ્પા.

૨૫૨. ૧. પ્રામ:—પ્રામાસ્રયઃ સ્વુવિંશિષ્ટસ્વરસંવોદ્વૈરુપિન્ન:

ષડ્ઞમધ્યમગાંધારસંજ્ઞકા મૂર્છનાશ્રયાઃ ॥

૨૧. મૂર્છના:—સપ્તસ્વરક્રમારોહાવરોહો મૂર્છનોક્તિસા

તાશ્ચ પ્રોક્તાઃ સત્રિપ્રાર્મ સપ્તસંખ્યા મુખીશ્વરૈઃ ॥

૪૬. તાન:—શુદ્ધપ્રયોગ સ્વર સાત છે, આ સ્વરો પૈકીં એક છે એકથી
વધારે સ્વરોનું એક જ કંપથી સ્થરિત ગણિત આશીરહણ
કરડું છે એ તાન કહે છે. સંગીતપ્રકારોએ સાત

સત્કર્મની ષટમા કલ્પેલી છે. આ કાલો ૩ સત્કર્મનાં કુલ
 $૭ \times ૭ = ૪૯$ તાન થઈ શકે.

૨૬૧. સ્વશિષોસ્વર=શશીશ્વરા: યૃત્તે નંદ્ર ઓ સૂર્ય. શશિ+શ્વર+શ્વર
 સ્વ ષષ વિશેષ થઈ શકે.

૨૬૦. (૫.) આ સંઘદિ ધમુગુષ્ઠિ સરુ. ધનુષ્ઠની મળણ કર માત્ર
 કાલપ્રમીશ થદિ. મૂળનો પાઠ કોટો છે માટે લખવો. મૂળની સંસ્કૃતભાષા ષષ
 કોટી છે.

૨૭૧. (૬૦) વહુ ને વડલે કદ.

૨૭૪. તમે ષષ એ અભિમાની રાજાની આજ શેવા કરી રહ્યા છો ક્યાં
 મુઘી યુદ્ધમાં તે મળ્યો મથી.

૨૭૫. (૫૦) ગેદિળી, રોદિળીને સ્થલે

૨૦૮. (૫૦) વિંધંતે, શર વીંધતાની સાથે. વૃદ્ધત્વેન એમ હાયા
 આપી છે તે કોટી છે.

૨૮૧. વસુદેવે પોતાના નામથી અદ્ધિત બાળ પેંકયું.

૨૮૨. સઝરીળાહ=સૌરિનાય, સમુદ્રધિષય.

૨૮૩. (૫૦) કાહજલોહિય કાચના સારી છે.

૨૮૫. (૫૦) સદ, સયને બદલે. (૫૦) નો પાઠ સપ્તમી વરોબર
 બતાવે છે.

૨૮૭. ક્રોહિસરુ=કોટીશ્વર, કરોહોનો અધિપતિ.

૨૯૮. સરલાવો ચ્યુત્વા કલ્પાન્મહાશુક્રાન્મહાસામાનિકઃ સુરઃ ।
 ગર્ભેઽભૂદિહ રોહિળ્યા ધરળ્યા ઇવ સન્મળિઃ ॥ હ. પુ. ૨૨. ૭. મૂળનો
 અર્થ:—શંકા નામે ઋષિ જે હતો તે મલ્લશુક્ર નામના કલ્પસ્વર્ગનો ક્ષતિમુલ્લ ક્ષમે દેવ
 થઈ ત્યાંથી ચ્યવી રોહિળીના પુત્ર ભરતક્ષેત્રના રાજાઓના પૂત્ર્ય નવમા રામારૂપે
 ઝત્પન્ન થયો. પુષ્પદંત(નવમા તીર્થઢ્ઢર)ના તેજમાંથી તેળે પોતાનું
 દ્રેજ મેલ્લ્યું.

૩૦૦. કવિની નામમુદ્રા છે.

॥ ષષ્ઠમુદ્ધરળમ્ ॥

૧. ક્ષત્રિ અને તેનું ઝીવન:—

મસ્તુત બદ્ધમ્ ક્ષત્રિયાલ ક્ષવિન્ધ અવિસયત્તક્રહા ક્ષમે અપમંસ
 કાવ્યમાંથી લેવામાં આમ્લું છે. ઢ. ક. ૨૨ સંધિનું કાવ્ય છે, જેવાનો અર્થ

संघि. ४. प्रस्तुत उद्धरण तरीके षेवामां आभ्यो छे. भविसयत्तकहानां वे सम्पादनो प्रसिद्ध थयां छे. एक प्रो.याकोबीनी जर्मन आवृत्ति जे इ. स. १९१८मां प्रसिद्ध थई हती; अने बीजी सद्. चिमनलाल दलाल अने सद्. डो. पी. डी. गुणेनी सहसंपादित आवृत्ति जे इ. स. १९२३मां गायकवाड ओरीएन्टल सीरीजना २०मा मणका तरीके प्रसिद्ध थई हती. आ बन्ने आवृत्तिओ एक-बीजानी पूरक छे; कारण के प्रो. याकोबीनी आवृत्ति अने डो. गुणेनी आवृत्ति जुदी जुदी हाथप्रतो परथी रचायली छे. डो. गुणेनी हाथप्रत, प्रो. याकोबीनी हाथप्रत करतां सारी हती; ज्यारे डो. गुणेनी आवृत्तिमां प्रो. याकोबीनी आवृत्ति फेटली चोकसाई नथी. परन्तु डो. गुणेनी आवृत्तिमां एक गुण ए छे जे तेमणे तेमना पुरोगामी संपादक प्रो. याकोबीनी आवृत्तिनो लाभ लीधो छे.

भविसयत्तकहाना कर्ता धनपाल=धनपाल विषे तेणे आपेली हकीकत उपरांत कांइ पण वधारे आपणे जाणी शकता नथी. काव्यना छेला २२मा संघिना कडवक ९मां पोताना संबंधी नीचेनी माहिती तेणे आपी छे:—

धक्कडवणिवंसे माणसरहो समुभविण

धणसिरिहो वि सुषण विरइउ सरसइसंभविण ॥

एटले के धक्कड वाणिभाना वंशमां पिता माणसर अने माता धनश्रीनो ते पुत्र हतो; अने ते पोताने 'सरस्वतीसंभव' कहेवडावतो हतो. धक्कड वाणिभानो उल्लेख ळवण्यसमयना विमलप्रबंध (सं. मणिलाल. व. व्यास) मां ८४ जातना वाणीभानी गणतरीमां करवामां आभ्यो छे:—

धाकडीया भडिया भूंगडा, ब्रह्माणा, वीधू, वायडा । (पान. ४९.)

आथी विशेष कविसम्बन्धी हकीकत मळती नथी. आ धनपाल, ऋषभ-पंचाशिका, तिलकमंजरी अने पाइअलच्छीनाममालाना कर्ता धनपाल (इ. स. नुं ११मुं शतक) करतां जुदो छे. आपणी कविनी भाषाना पूरावाथी तेने आपणे विक्रमना १०मा शतक पूर्वोनो सहज कही शकीए. धनपालनुं अपभ्रंश बोलाती भाषाने वधारे समीपवर्ती छे; जो के धनपालनी मेधा संस्कृत अने प्राकृत साहित्यमां बिचरी होय तेना अनेक पूरावा काव्यमां देखा दे छे. धनपाल दिगम्बर जैन होवो जोईए, कारण के भ. क. प. २०. इ. मां भंजिवि त्तेण दिव्यंवरि लाइउ । एम लखे छे, अने अच्युतस्वर्गने ते १६ मा स्वर्ग तरीके गणे छे.

૨. ઉદ્ધરણવસ્તુ:—

ભવિષ્યત્તકહા ઇટલે ભવિષ્યદત્તની કથા. ગજપુર નામ નગર હતુ. ત્યાં ધનપતિ નામે નગરશેઠ (રાયસિદ્ધિ) રહેતો હતો. તે જ નગરમાં હરિબલ નામે બીજો વણિક રહેતો હતો. એક દિવસ ધનપતિ હરિબલને ઘેર ગયો અને ત્યાં હરિબલની ડીકરી કમલશ્રી પ્રતિ તેની દૃષ્ટિ ગઈ. હરિબલની પાસે ધનપતિએ તેની ડીકરી માટે માગું મોકલ્યું જે સ્વીકારાયું, અને કમલશ્રી અને ધનપતિનાં લગ્ન થયાં. તેમને ભવિષ્યદત્ત નામે પુત્ર થયો. કેટલોક સમય વીત્યો; અને પૂર્વજન્મનાં કોઈ કર્મથી ધનપતિનો પ્રેમ કમલશ્રી પરથી ઓસરી ગયો. એક દિવસ ધનપતિએ કમલશ્રીને કહવાં વેળ કહ્યાં અને તેને તેના પિએ ચાલી જવા કહ્યું. તે પોતાના પિતૃગૃહે ગઈ. ધનપતિ સરૂપા નામે ધનદત્તશેઠની ડીકરીને પરણ્યો. તેનાથી તેને બંધુદત્ત નામે પુત્ર થયો. બંધુદત્ત યૌવનમાં આવ્યો ત્યારે તે ધંધા માટે પરદેશ નીકળ્યો. ભવિષ્યદત્ત પળ માતાને નહિ ગમવા છતાં તેની સાથે વેપાર માટે નીકળ્યો. તેઓ તિલકદ્વીપ નામે દ્વીપ પર આવી પહોંચ્યા. ભવિષ્યદત્તને દૂર ગળેલો જોઈ, બંધુદત્ત પોતાનાં વહાણ હંકારી ગયો. આ ત્રોથા સંધિમાં ભવિષ્યદત્તને તિલકદ્વીપમાં કેવી રીતે લાભ થયો તેની કથા કહેવામાં આવી છે.

ભવિષ્યદત્ત હાથપગ ધોઈ, કમલ લઈ આવી જુવે છે ત્યારે તે વહાણ ચાલ્યાં ગઈને દેખે છે. તેને બહુ જ શોક થાય છે. (૧) ભવિષ્યદત્ત પોતાના માઈ બંધુ-દત્તની હીણી વંચના ઉપર વિચાર કરે છે. પોતાના હૃદયને દૃઢ કરી, સ્વલદૈવને પડકાર કરી તે વનમાં ચાલવા માંડે છે. (૨) ભવિષ્યદત્ત ગહન વનમાં પ્રવેશે છે. તે વન પંક્ષી અને સાવજથી ભરપૂર છે. છેવટે અતિમુક્તતાના મળ્ડપમાં વૃક્ષ નીચે શિલાતલ ઉપર તે બેસે છે. (૩) સૂર્ય આશમે છે; સંધ્યા થાય છે; ઇટલે હાથ પગ ધોઈ, કુસુમ લઈ, જિનની તે અર્ચના કરે છે. મયંકર રાત્રિનું વર્ણન કવિ કરે છે. (૪) સવાર પડે છે. ભવિષ્યદત્ત એક જૂનો માર્ગ જુવે છે. તેને શુભ શુકનો થાય છે. તે માર્ગે જવાનો તે નિશ્ચય કરે છે. (૫) આ પ્રમાણે ગિરિકન્દરાનો પ્રંદેશ અને શ્યામતમાલપૂર્ણ વનને ઓઢંગી પ્રાસાદ, પ્રતોલી ઇત્યાદિથી સુશોભિત અને ધવલિત ગૃહોથી વિરાજિત છતાં નિર્ધ્વનિક એક નગર તે જુવે છે. (૬) નગરનું વર્ણન કવિ કરે છે. ત્યાં મંદિર હતાં પણ પૂજક કોઈ ન હતા. કુસુમ હતાં પરન્તુ વાસ લેનાર કોઈ ન હતા. આ પ્રકારનું નગર જોઈ ભવિષ્યદત્ત વિસ્મિત થાય છે. (૭) આ પ્રકારનું જ વર્ણન ચાલુ. અર્ધે ઉઘાઢાં ઘારણાં અને બારીઓવાઢાં ગૃહો, પળ્ય વસ્તુઓથી ભરપૂર બજારો તે જુવે છે; પરન્તુ ત્યાં કોઈ રહેનાર કે સ્ત્રીરનાર નથી. આજો દેસાવ શોકજનક લાગે છે. પરન્તુ તે શુભચિહ્નો જુવે

છે; અને તેના મનમાં ડરસાહ આવે છે. (૮) મવિષ્યવત્ત નમસ્સાં શ્લોકે છે, પથ્થ
 આ ધોર શૂન્યતાતું કારણ તેને સમજાતું નથી. (૯) ફસ્તો ફરતો તે યશોધન રાજાના
 પ્રાસાદ આગળ આવી પહોંચે છે. તે પ્રાસાદ અને તેનાં ઉપગૃહોને તે શૂન્ય દેખે છે.
 (૧૦) તે આયુષશાલા ક્યાયિ સ્થાનોએ મટકતો ચન્દ્રપ્રમજિનના મંદિરે આવી પહોંચે
 છે. (૧૧) વિશાલ, સુઘટિત અને અલંકૃત મંદિરમાં તે પ્રવેશે છે. તેની આગળ
 આવેલા સુન્દર કમલ-સરોવરમાં તે સ્નાન કરે છે અને ચન્દ્રપ્રમજિનની સ્તુતિ
 કરે છે. (૧૨) ચન્દ્રપ્રમજિનની તેમે કરેલી સ્તુતિ આપવામાં આવેલી છે. (૧૩)

૩. હંદોશચન્દ્રાઃ—

પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણમાં ૧૩ કઢવક છે. સમસ્ત સંધિના આદિમાં ત્રણ ધ્રુવક
 છે. પ્રથમ ધ્રુવક સંધિવસ્તુસૂચક છે. બીજાં બે આ કઢવકનો બોધ તાર-
 વર્તા ધ્રુવક છે. આ ઉદ્ધરણની પં. ૩. ત્રણ સ્તરી રીતે ચાર પંક્તિની બનેલી છે.
 કઢવક ૭. અને ૧૧. ની ઘતા બાદ કરતાં બીજી બધી ઘતાઓનો હન્દ આદિ
 ધ્રુવકના જેવો જ છે; એટલે કે તેમનું માત્રામાન ૧૫+૧૩=૨૮ નું છે. પ્રા.પિં.
 (પા. ૨૦૫) પ્રમાણે આ ઉલ્લાલ હન્દ છે: તિણિણ તુરંગમ તિઅલ તહ હહ
 ચઝ તિઅ તહ અંત । ષમ ઉલ્લાલા ઉટ્ટવહુ વિહુ દલ હુપ્પણ મત્ત ॥
 ૪ + ૪ + ૪ (ત્રણ તુરન્ગમ) + ૩ = ૧૫; ૬ + ૪ + ૩ = ૧૩; કુલે
 વ્હાલા હન્દમાં ૫૬ માત્રાઓ, માત્રાજૂથનો બંધ પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણની ઘતામાં સચવાતો
 નથી. સામાન્યતઃ ૧૫+૧૩નો મેલ જ અહિં તો ઇષ્ટ છે. હં. શા ૪૨ (બ) સમૈ
 ચતુર્દશ ઓજે ષોડશ મન્મથવિલસિતમ્ । યથા,

મયવસતરુણિવિલોઅણતરલુ કલેવરુ સંપહ જીવિઝ
 મૈલ્હહુ રમણીઅણિ સહુ સંગુ ચયઝ હયવમ્મહવિલસિઝ ॥

એટલે ૧૫+૧૩=૨૮. હેમચન્દ્રના અભિપ્રાયે પ્રસ્તુત ઘતાનો મન્મથવિલ-
 સિત હન્દ છે.

કઢવક ૧૧. માં મારકૃતિ હંદ છે. હં. શા. ૪૩ (અ) ચપ્પદ્ય-
 શ્ચાતૌ વા મારકૃતિઃ ॥ ચતુર્માત્રપશ્ચમાત્રદ્વિમાત્રાઃ । ચતુર્માત્રદ્વય-
 ત્રિમાત્રૌ વા મારકૃતિઃ । યથા,

તુહુ મ્માર મારકિવી કષ્ઠિ વહ નવલ્લિઅ ।

દૂલ્લિ સઃ વલ્લહં મલ્લિ જં હિઅહ્હ સલ્લિઅ ॥

કઢવક. ૭ માં સામાન્ય વજ્રહૃદિઆ જ ઘતાના હંદ તરીકે છે.

સંધિના આદિની બીજાં બે ધ્રુવક મંદુર હન્દમાં છે. પ્રા. પિં. પા. ૨૫૧

૪. ટિપ્પણ:—

૧. ગિરુ મૂઠમાં ણરુ=નર: છે. જો તે સ્વીકારીએ તો ભવિષ્યત્તુની સાથે તે પાઠ લેવો પડે. ગિરુ=નિશ્ચિત.

૬. કોઈ દ્વિતીયા એકવચન, પિવ્વલ્લહુનું કર્મ.

૪-૬. પંદર માત્રાઓનો છન્દ છે; કહવકના દેહમાં સામાન્યતઃ એક જ છન્દ હોવો જોઈએ. કવિનો પ્રમાદ હોય કે ગમે તે ઘીનું કારણ હોય, પણ કવિની આ રીત અસાધારણ તો છે જ.

૭. સુહાવહ [સુખાપયતિ] મૂઠમાં સુહાહ છે; પરન્તુ મૂળનો પાઠ સ્વીકારવામાં એક માત્રાની તૂટ પડે છે અને અન્ત્યાનુપ્રાસ બેસતો નથી.

૯. દુઃખહો ભરિઝ તૃતીયાને બદલે ષષ્ટીનો પ્રયોગ. અર્વાચીન ગૂજરાતીમાં આવો પ્રયોગ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. દા. ત. દૂધનો દાઙ્ગો, દુઃખનો માર્યો ઇ૦. આવા પ્રયોગ રૂઢ થવાનું કારણ એ હોય છે કે બોલનાર ‘દાઙ્ગો’ ‘માર્યો’ નો કૃદન્તાર્થ મૂલી જઈ વિશેષણાર્થ ઉપર જ એકલો ભાર મૂકે છે.

૧૩. દહિઝ પરમ્મુહુ સામાન્યતઃ સતિ સપ્તમી આવે સ્થળે હોય; પરન્તુ અવાન્તરાગત વાક્ય (Parenthetical clause) તરીકે આ બે શબ્દો કવિએ અહિ મૂક્યા છે.

૧૫. સંવારિઝ ડૉ. ગુનેની ભ. ક.ના શબ્દકોષમાં સંવારહ=સંવૃણોતિનો ‘સંતાહ્વં, ઢાંકવું, અટકાવવું’ એ અર્થ થાય છે, જે સંદર્ભની દૃષ્ટિએ અયુક્ત અને અનર્થક છે. જો સંવૃણોતિ લઈએ તો સં દ્વિમાત્રિક બને અને માત્રાતિરેકની અનિષ્ટાપત્તિ આવી પડે. સંનો અનુસ્વાર ધ્વન્યાત્મક છે અને સંવારિઝ <પ્રા. સમારહિઝ <સં. સમારચિત એ અર્થ, માત્રા અને વ્યુત્પત્તિની દૃષ્ટિએ સ્વીકાર્ય છે. “દુર્જનજનમાં ઘોટી વાયકા પેદા કરી છે. ” સરખાવો સિ. હે. ૮।૪।૧૫। સમાર=સં. સમ્+આ+√ગ્ચ્.

૨૦. આ પંક્તિનો વાક્યરચના:—જહ તં તેમ ઘહિઝ, તો તેણ હ (ઘહિઝ); તો કિર કાહં (મહં) ણહ વિસૂરહ ॥ જો તે પ્રમાણે અપયશ કરાયો છે, તો તે તેનાથી કરાયો છે; તો પછી ખરેખર મારે એનાથી શા માટે ઢહિગ્ન થયું? ”

૨૪. પ્રથમ ભાગમાં ૧૬ માત્રા છે; સંચહિઝ સંમુહુ કાણણહો એમ વાંચીએ તો વનથી થતો પુનરુક્તિદોષ દ્ર થાય અને માત્રા મળે.

२५. खयाल बीजा कोइ ग्रन्थ के कोषमां आ देश्य शब्द मळतो नथी. 'झाबी' ए अर्थ ठीक छे.

२९. डॉ. गुणे अर्थ काढवा माटे व्याकरणनी भांगतोड करे छे. निष्पुं हेत्वर्थकृदन्त ते मुख्य क्रियापदनी गरज सारे छे अने नरिदं छन्दोमेळ सातर नरिदोने स्थळे मूकवामां आभ्युं छे; एटले नरिदं तेमने अभिप्राये प्रथमामां छे. आ तद्द्वन खोटुं छे. २८-३२ सुधी वर्णवेला, गजेन्द्र, मृगेन्द्र, बराह, हुताश अने मयूर पं. ३३ मां मुणेविनां कर्म छे. " कोइक स्थळे नरेन्द्रने (= भविष्यदत्तने) जोवाने, नासेलो नहि अने रुष थएलो नहि एवा अभिमानी सिहने जोईने."

३०. गुणे अने दलाल कज्जलाहं गयं एम बे अक्षर छूटा पाडे छे; तेमां कांइ अर्थ नथी. ते भेगा करी संस्कृतछाया प्रमाणे अर्थ करवो.

३१. हुयासो द्वितीया, सरखावो कोइ आज उद्धरण पं. ६.

३२. अप्पाणयं विण्णडंतं (भविष्यदत्तना) आत्माने व्याकुल करतो संस्कृत छायामां विगोपायन्तं ने बदले विनटन्तं वांचो.

३३. हिंडंतु थिउ हीडनो थयो. गूजरातीमां प्रचलित रचना.

३५. धुषविमां ए एकमात्रिक छे.

३७. गुणे संज्ञतेयतंबिरसराय इत्यादि भेगां लई पं. ३६ना विण्-मणिनुं विशेषण बनावे छे. ज्यारे प्रो. याकोबो संज्ञने कर्ता गणे छे. याको-बीनी अर्थसंकरना अहि स्वीकारी छे प्रो. गुणेनी सूचनामां (१) हुअ, 'थई' अने आय एटले 'आवी' ए समजावुं मुश्केल छे; कारण के पं. ३६ मां दुक्कु एटले 'गयो' क्रियापद तरीके मक्युं छे. (२) संध्यानी नायिका तरीकेनी कल्पना अने तेनो प्रवेश - आ बाबतो समजावाती नथी. प्रो. याकोबीनी वाचनामां आ स्पष्ट रीते आवी शके छे.

४०. रहंग चक्रवाक.

४७. परमिट्टि पंच अर्हत्, सिद्ध, गणधर, उपाध्याय, साधु.

४७. दुविहें पञ्चकखाणु बे रीते - एटले भावथी - विचारथी अने इव्यतः-कार्यथी - प्रत्याख्यान=सावय एटले पापयुक्त आचरणमांवी निवृत्ति.

४८. मंत सत्तकखरउ-नमो अरिहन्ताणम् । ए सात अक्षरनो मन्त्र.

५१. पयहिणंति बरोबर जमणी बाजुए. साम काळो कागडो.

५२. कण्ठो वरक्षांगणे स्तेने तो प्रिञ्जवकी सेव्यप क्कसने; ए गुकन नणाय छे.

५६. वण ह्येमि ' आ रस्ते जईश ' पछीयी ते विचार करे छे के आ आत्मा माणसवा चालवायी ज अएलो ह्योको जोईए; कारण के ' विचक्षर अशे सुर जमोन पर पग मूकी चालता नथी.' संस्कृतमां ' अनेच तत्रषद् भवामि त्वारे तो आत्मा जईश ' एको प्रयोग मालम पडे छे.

६०. निव्वडिउ कज्जु किं वित्थरेण—बहु लांबुं कांत्ये कयुं कार्य थयुं छे ? एटले बहु चिंता करवा करतां भागळ ज जयुं; बहु चिंता कर्ये शुं कार्य थवानुं छे ? प्रो. गुणे निव्वडिउ सुधारवा कहे छे एण तेनी काई जर जणाती नथी. आ ज विचार ६१-६२ (घत्ता)मां भारपूर्वक प्रतिपादित करवामां आब्यो छे:-ज्यां सुधी (जनो) (कार्य प्रति)सांचरता नथी. त्यां सुधी (कार्य) दुस्तर दुर्लघ अने दुरंतरित छे; पौरुषयुक्त अने मरणना भयनी अवगणना करता (पुढवोनुं) शुं सिद्ध थतुं नथी, बोलो ! ”

६१-६२. आ पंक्तिओ प्रो. गुणेने व्याकरणदृष्टिए समजाई नथी तेथी ज अवगणणांतहं बहुवचनने अपभ्रंशनी बहुलताओ आश्रय लई एकवचन तरीके गणाववा यत्न करे छे; कारण के सउरिसाहं=सुपुरुषस्य अर्थ करवा तेमनो अभिप्राय छे. वळी संचरहिं=संचरन्ति ए बहुवचनरूप छे तेनी समजावट एकवचन तरीके तेषणे करी छे. आ बधा व्याकरणदृष्टिए प्रमादो छे. क्षना अर्थ म्हाटे संस्कृतछाया जुओ.

६३ सुहिसयण वे शब्दो मूलमां छूटा वाच्या छे; न छूटा फढीए ती पण चाले. तेथी तेना अर्थमांथी कांइ व्याकृति नहि थाव. “ मित्र अने स्वजनने छोटी ” एटले के मित्र अने स्वजनने हवे मळाष के न मळाष एम करी, तेमना प्रत्येना प्रेमनो अवरोध करी. प्रो. गुणे सुहि=सुधीः, सवण=स्वजन एम अर्थ करी भविष्यवतना विशेषण तरीके आ शब्दोने के छे तेनो स्वीकार करवो मुश्किल छे. कळी प्रो. गुणे कहुले छे तेथ सुहिसयण ए अपभ्रंश सुहिसवजनमा अर्थमां सामान्य जोहकुं छे, तेनामी प्रण विपरीत अर्थ प्रो. गुणेने लेखो पडे छे.

६५. अंतरिउ कालेमां कालु काल जेम काल्यो अंभरित थाय छे एटले जेम एक पळ पछी बीजी पळ एक पछी एक आग्या करे छे, तेथ एक पछी एक तेनां पगळं पढतां इत्तां अने भविष्यवत् अत्यक्त चालतो इतो.

૭૪. કર્તારિ વર્તમાનકૃદંતને સ્થલે કર્મણિ વર્તમાનકૃદન્ત ઇટલે કે પ્રવિશતા ને બદલે પ્રવિશ્યમાન >પવિસ્સમાણ.

૭૫. હેત્વર્થને બરલે સંબંધકભૂતકૃદન્ત-પૂઞ્જિઞ્જઞ્જ. ત્યાં તે (મનુષ્ય) ન હતો જે પૂજવાને માટે (તેનો અંદર) દૃષ્ટિ કરે.

૮૦. પસૂળ પ્રસૂન; ગુણે-યાકોવી પસૂઅ; પસૂઅ સ્વીકાર્ય છે. દે. ના. ૬. ૧. કુસુમે પસૂઅ ।

૮૭. સંબંધક ભૂતકૃદન્તને સ્થાને હેત્વર્થ તોડિડં.

૮૯. પ્રો. ગુણે “ There was no one who would be affected by others’ riches, covet it, take it to himself and think about doubters ” ઉપરના અર્થમાં ણ લુબ્ધષ્ ના ણ =not નો અર્થ વ્યાજ ? વહી અપ્પણમ્મિ અપ્પણ્ણી છાયા પ્રો. ગુણેનો દૃષ્ટિ “આત્મનિ અર્પયેત્” થાય. વિયપ્પણ્ણસુ એક શબ્દ તરીકે વાંચવાનું સૂચન તે કરે છે. આ પ્રમાણે કરેલો અર્થની કલ્પના દૂરાકૃષ્ટ છે. અર્થ:-“પારકાનું ધન જોઈને ભવિષ્યદત્ત ધુબ્ધ થાય છે પણ લોભાતો નથી; પોતાની મેલે વિકલ્પો કરે છે અને તે ચિંતે છે.” અપ્પણ્ણમાં ચોથીનો ણ પ્રત્યય આત્મનેનો અવશેષ; અને આત્મનું અપ્પ અને અપ્પણમાંથી અપ્પનો સ્વીકાર; આમાંથી અપ્પણ્ણ રૂપ વન્યું.

૯૦. પુત્તિચોજ્જુ-ચોજ્જુ=આશ્ચર્ય દે. ના. ૩. ૧૪ ગૂ. માં ‘ મારું બેટું’-‘ મારી બેટીનું ! ’ એમ આશ્ચર્યવાચક ઉદ્ગાર વપરાય છે. તેવો જ આ ઉદ્ગાર છે. ‘પુત્તિષ્’ ‘ અમ્મણ્ણ’ એ આશ્ચર્યદર્શક ઉદ્ગારો અપભ્રંશમાં સામાન્ય છે. જુઓ પાહુડ્ડોહા. ૧૦૮.

૯૧. વાહિ મિચ્છ તં જણં દુરવ્વસેણ સ્વદ્ધર્યં । દલાલ - ગુણેની વાચના બરોબર નથી; તેમજ પ્રો. ગુણે તેમની ટિપ્પણમાં કે કોષમાં કાંઈ સમજાવ્યું નથી. ‘ વ્યાધિ, મ્લેચ્છ, સ્વરાજ રાક્ષસથી તે માણસ સ્વવાઈ ગયા હશે ! ’ આશ્ચર્યોદ્ગાર હોવાથી વાહિ અને મિચ્છના તૃતીયા પ્રત્યયો ત્યજી દર્શિ દુરવ્વસેણના પ્રત્યયથી ચલાવી લીધું હોવું જોઈએ.

૯૩. યાણિમોનું આહું વાક્ય કર્મ હોવાથી જં પહું અને કહું ગયું માં કર્તાવિભક્તિ હોવા છતાં તેની કર્મવિભક્તિ કરી અવ્યવસ્થા આણી છે. દ્વિત્યુ જુ પહુ આસિ સુ કહું ગઝ - ણ યાણિમો એમ સ્ત્રી રીતે હોવું જોઈએ. અથવા તો છન્દ સાતર પણ પહુની જાતિ બદલી હોય.

૯૮. છન્દ સાચવવા ફલઅધુઘ્ઘાડિયગવવ્વસદ્ધં । ગવને ગુ જેવો વાંચો.

१०२-१०३ आपण = बजारुं स्लेषारमक वर्णन छे.

१०४. रंधि पल्लित्त्वं (बीजानी) भूल श्रुतां गुस्ते यता, धन ए ज जेने अभिलास छे तेवा पुत्रबोनी माफक, हाट तेवनां छिद्रोमांथी पण प्रकाश आपनां हतां. बंध दुकानोनां छिद्रोमांथी अंदरनां रत्नो भने एवा बीजा चळकता पदार्थोने लीपे प्रकाश आवतो हतो.

१०५. वरइत्तजुयाणइं णं चडुकुमारिहु चित्तइं वर यता जुवानोनां चित्त जेम उत्तम कुमारिवाओ तरफ होय छे तेम सुन्दर कुमारीवाओनां चित्रोथी भरपूर हाट हतां. सरी रीते चडुकुमारिहु चित्तइं एनो बहुवीहि समास होय ती ज आवणाइना विशेषण तरीके तेने लईं शकाय. हुं आ पण अपभ्रंशनी अगजरूतानुं परिणाम हसे ? हु ने बदले सु करीए तो एकमां विलिष्ट शब्दो अने बीजामां एटके चित्रपक्षे समास एम लईए तो मुश्केली टके.

१०६. योगीजनोना विवाइनां साधन, जेमां योगिक रीते प्रतिपक्षीने स्तब्ध करवानुं समायलुं छे, तेवां हाट, जेमां सघळुं स्तब्ध थएलुं देखातुं हतुं प्रो. गुणेनुं विवेचन जरा अस्पष्ट छे.

११०. दलालनो पाठ प्रो. गुणेना सूचन करतां सारो छे; बळी प्रो. गुणे छन्दोमेळ सातर व छोडी सुरइं पाठ करवा कहे छे ते खोटुं छे; उलटुं तेथी तो एक मात्रा बटशे. दलालना पाठमां व श्रुति छे ज्यरे प्रस्तुत उद्घरणमां थ श्रुति मूकी छे एटली ज फेरफार छे.

१११. प्रो. गुणे तित्थ < तोर्थ 'पवित्र स्थान' ए अर्थ ले छे, ते यथाय नथी. तीर्थ=ओवारो ए अर्थ लेवानो छे. 'जे पाणीभारीओना घाट पहेलां खीचोखीच हता ते भाग्यवशात् नि.शब्द अने दयाजनक स्थितिना थया छे."

११२. टिट्टा के टेंटा घूतस्थान. दे. ना. ४. ३. टेंटा जूयपयस्मि; आ उपरथी ज टिट्टाउत्त एटके जुगारी. मयरट्टा आ शब्द मद्रक्ता उप थी होवा संभव छे. दे. ना. मां नथी. वारवनिता, वेइया ए अर्थ बेसतो अने अनुरूप छे.

१२०. आइयोय=आभोग खुल्लो जमीननो विस्तार; " खुल्ला जमीनना विस्तार, सुन्दर घरनां आंगणंथी युक्त होवा छतां, लोकोथी त्यक्त होवाने लीधे, शोभा आपता नथी."

१२३. जे क्षयवाच्यी अंतगति थयुं होय ते कैवी रीते तेथी उलटी एटके सारी स्थितिमां मळे ? एटकेके जे वस्तुनाश पामी होय ते आखी अने साजीसमी कैवी रीते मळे ? पटीवउ-तेथी उलटुं.

૧૨૪. જેમ કાલ ક્ષયકાલે કરેલા વિનાશ તરફ જુણ ઠેવી રીતે ભવિષ્યદત્તે તે નગર તરફ દૃષ્ટિ કરી.

૧૨૫. મહાહૃત-મહાત્મનું; આય=આત્મનું એ રૂપ માગધીમાં અને તદનુસાર મહાશત્રીમાં દેખા દે છે.

૧૨૬. સોહદુવારહો સુધારી ડગમાન સાથે મેલ ભાવના સોહદુવારહું 'જાણે શરમાતાં હોય અને તેથી અર્ધાં ડગાઢાં; રક્ષાં હોય એવાં; રાજકુલેનાં સિદ્ધદ્વારને તે જોતો હતો.'

૧૨૭. ણિગગય (૧) નિર્ગજ=હાથી વિનાની (૨), નિર્ગત = બહાર રહી હતી. આ શબ્દ પર શ્લેષ કરી ઉપમા અર્થ મૂકી છે.

૧૨૮. ણિગયાસહું (૧) જેમાંથી ઘોડા જતા રહ્યા છે એવી તુગલાલાઓ (૨) જેમાંથી આશા વિનષ્ટ થઈ છે એવા પ્રાર્થનાભંગ. સુપરના જેવી જ શ્લેષોપમા.

૧૨૯. સહુ પંગણડ આ વાચના સુધારી સહ-પંગણડ=સમગ્રપાંગણું સમામંડળનું આંગણું એ અર્થ કરવો બરોબર છે. સહુનો સર્વ અર્થ હેમચન્દ્રે વિદિત કર્યો નથી. સિ. હે. ૮૧૫૩૬૬. સર્વ=સાહુ વિદિત કરે છે; જેને કે પાછલથી સહુ વપરાશમાં તો આવે છે.

૧૩૦. ચામર, પોશાક સહિત અને સર્વચિહ્ન સાથે ઉત્રા અને કનકપીઠ સહિત સિદ્ધાસન તેણે ત્યાં જોયું.

૧૩૧. ણિપ્પહુ પહુ અને વિલક્ષુ અલ્પજ્ઞુષ્ટ્રી ક્ષિપ્તેષામાસ અલંકાર આવેલો છે. વિલક્ષુ=વિલક્ષ: 'ગાંઢો.'

૧૩૨. ઘીણાલાવણિવંસવિસેસહું વીણા, આલાપની (જુઓ પા. સ. મ. એક વાચકશિષેષ) વંશી જેમાં મુખ્ય છે એ.

૧૩૩. અચ્છંતહું સમત્તહુંની સાથે હૈ સમાપ્તે સતિ એમ કરીં સસમીનો અર્થ કરવાનો

૧૪૬. ભવિષ્યદત્તને નરેન્દ્ર એટલે માનવોમાં ઉત્તમ કહેવામાં આવ્યો છે. નરેન્દ્ર એટલે રાજા એ અર્થ નથી લેવાનો. સંવત્સરદીપ્ત નંદીશ્વર નામનો આટમો દ્વીપ જુઓ તત્ત્વાર્થ ૦ ૩. ૭.

૧૪૭. વિદ્યુત્કાંઠિલુક દહ સીતો જેને કોઈ કાંધ્યા છે એવું વિદ્યા

१५०. आगमजुत्तिपमाणविहंजितु शास्त्रमां वतावेली युक्ति अने प्रमाणोधी विभक्त करेलुं.

१५१. सुहलकखणलकखणचचर्चंकिउ शुभ लक्षणधी युक्त एवी सु-
खहनी चर्चधी अंकित थएलुं.

१५२. सच्छायपओहर (१) शोभायुक्त अथवा स्वच्छ पाणीने धारण
करती वाव (२) शोभायुक्त जेना स्तन छे तेरी कामिनी.

१५५. परिअंचिवि अंचिवि प्रदक्षिणा करी तेम ज अर्चना करी.

१५६. सामाइउ सामायिक करीने.

१५८. काले चउत्थे अवप्रणिणीनो चौथो आरो एटले सुषमदुःषमां.
जुओ तत्वार्थ. ४. १२.

१५०. तस्सेव ते ज काळना; प्रो. गुणे तस्सने विशेषनाम ले छे;
परन्तु तेनो आधार कशो य नथी. तित्थेसए मागधीना अनुकरणमां प्रथमा
होवी जोईए.

१५९. दसलकखपुव्वाउसे त्त्यारे मनुष्यनुं आयुष्य दश लाख पूर्वनुं
हतुं पूर्व माटे जुओ तत्वार्थ० ४. १२. भाष्यः—वर्षशतसहस्रं चतुरशी-
तिगुणितं पूर्वागम् । पूर्वाङ्गशतसहस्रं चतुरशोतिगुणितं पूर्वम् ॥
आ पण मागधीना अनुकरणमां प्रथमा.

१६०. जेमनी उंचाइ दोडसो धनुषनी हती.

१६१. जेमणे आठमुं तीर्थ पवित्रित कर्युं हतुं. चंद्रप्रभ आठमा तीर्थकर हता.

१६७. तक्कुओ जुओ पा. स. म. स्वजन.

१६८. माणम्मि काउं गणतरीमां रुईने. काउं हेतवर्थकृदंत संबंधक
भूतकृदंत तरीके.

॥ सप्तममुद्धरणम् ॥

१. कवि अने तेनुं जीवनः—

प्रस्तुत उद्धरण जोइंदु=योगीन्द्रना परमात्मप्रकाश नामे ३२३ दुहा
+१. अथर्वने १. मालिनी एम बे. श्लोक छेवटे. मकी ३४३ पीतिकामोने

आ ग्रन्थ छे. रायचन्द्र जैन शास्त्रमाला ना एक मणका तरीके ते इ. स. १९१६ मां प्रसिद्ध करवामां आव्यो हतो; परन्तु एक तो अपभ्रंशभाषा ना एक अमोल रत्न तरीके नहि पण एक धर्मग्रन्थ तरीके अने ते य हिदीमां प्रसिद्ध करवामां आवेलो होई, तेना तरफ कोइ विद्वाननुं ध्यान गएलुं नहि. प्रो याकोबी तेमनी इ.स १९१८ मां प्रसिद्ध थएल भविष्यत्तकहामां जोइन्दुनो उल्लेख करता नथी; तेम ज प्रो. गुणे भ. क. नी तेमनी १९२३ नी आवृत्तिमां पण जोइन्दुनो उल्लेख करता नथी. इ. स. १९२७मां जिनदत्तसूरिनां त्रण अपभ्रंश काव्यो (अपभ्रंशकाव्यत्रयी G. O. S: XXXV.) ना संगदनमां प्रथम वार जोइन्दुनो उल्लेख करी, परमात्मप्रकाशना बेटलाक दुहा टांकी, चण्ड अने हेमचन्द्रना प्राकृत व्याकरणमां उदाहरण तरीके आवेला बेटलाक दुहा साथे साम्य बतावी, जोइन्दुने चंडथी प्राचीनतर ठराववा, ते ग्रन्थना विद्वान समादक पं लालचंद्र भगवानदास गांधी यत्न करे छे. (जुभो अ. का. त्र. नी संस्कृत भूमिका पान. १०२-१०३). आ ज अभिप्रायनुं समर्थन थो उपाध्ये ' Joindu and his Apabhramsa works.' नामे लेखमां सविस्तर करे छे. प्रस्तुत लेख सने १९३१मां Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institutemaं प्रसिद्ध थयो हतो. ते लेखमां तेमणे जोइन्दुना बीजा ग्रन्थोनो पण उल्लेख कर्यो छे, जेवा के योगसार (माणिकचन्द्र दिगम्बर ग्रंथमाला नं. ५१. पा. ५५-७४.) सावयधम्मदोहा, पाहुडदोहा इ० छेल्ला बे ग्रन्थोनुं विवेचन आठमा नवमा उद्धरणमां करवामां आवशे.

पं. लालचन्द्र अने श्री. उपाध्येनो आधार:-

कालु लहेविणु जोइया जिमु जिमु मोहु गलेइ

तिमु तिमु दंसणु लहइ जिउ णिगमें अप्पु मुणेइ ॥

मूल दोहा ८६. सदर उद्धरण. ३०. आ दुहो यथा तथा अनयोः स्थाने जिमतिमौ ॥ ए सूत्रना उदाहरण तरीके चण्डना प्राकृतलक्षण (Ed. Hoernle P. 37.) मां टांकेलो छे. चण्डने छडा सैका पछीनो ज गणी शकाय, कारण के अपभ्रंश साहित्यभाषा बने त्यार पछी ज सामान्यतः तेनी सूत्ररचना थाय. (भ. क. Intro. P. 63. Gune) (Pischel: G. P. Ein. §. 35) (चण्ड, हेमचन्द्रनो पुरोगामी छे ए विधान माटे सर्वे विद्वान संमत छे.) एटले जो चण्डने छडा, सातमा सैकानो गण. ए तो

જોઈન્દુને તેની પૂર્વે મૂઠ્ઠો જોઈએ આ પ્રમાણે શ્રી. ઉપાધ્યે છેવટે ચણડના સમયની પૂર્વે જોઈન્દુને થયેલો માને છે. પરન્તુ આ દલીલની સામે તેટલી જ સબલ વિરોધી દલીલો છે.

(૧) પ્રા. લ માં આ એકલો જ ડુહો ઉદાહરણ તરીકે આપવામાં આવ્યો છે; બીજાં અપભ્રંશનાં સૂત્રો છે તેના પર પ્રા. લ. માં ઉદાહરણ નથી. પ્રા. લ. ની એક જ હાથપ્રતમાં એક બીજો અપભ્રંશ ડુહો છે. પરન્તુ ડો. હર્નલે તેને પાછલ્લના ઉમેરા તરીકે ગણ્યો છે. પ્રથમ ડુહો કે જેના આધારે ચણડથી જોઈન્દુને પ્રાચીનતર ટરાવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તે હેમચન્દ્રની ઉદાહરણની પદ્ધતિને અનુસરીને પાછલ્લથી ઉમેરાયો હોય તો કાંઈ નવાઈ નથી.

(૨) ઉપરની દલીલને વધારે ટેકો તો જોઈન્દુની ભાષાનો છે. ભાષા તો આમ સરલ છે. પરન્તુ ક્ષીણવટથી જોઈએ તો વેટગ્રાફ પ્રયોગો દા. ત. અણુ=અને (સદર ઉદ્ધરણ. ડુ. ૪૬, ૫૧.) જવલા=પાસે પાસે (ઉદ્ધરણ. ડુ. ૬૫.) ઈર્વાચીનતા તરફ વધારે વલે છે. અણુ=અને; પ્રા. ગુ. કા. જંતુ-સામિચરિય (પા. ૪૧-૪૬) કઠી ૩૨. (વિ. સં. ૧૨૬૬) પંચમહ-વ્યયભાર મેરુસમણાઉ અંગમદ્દ ઇ । અનુ તેતઉ પરિવાર સોહમસા-મિદ્દિ દિક્કિચ્ચઉ ઓ ॥ તે જ પ્રમાણે સપ્તક્ષેત્રિરાસુ (પા. ૪૭-૪૮,) કઠી ૩૮. વડલિ સિરોવાલુડ વેઅલુ અનુ કરણો પાડલ । (વિ. સં. ૧૩૨૭) ઇ. આ પ્રયોગ હેમચન્દ્રે વિદિત કર્યો નથી; તેમ બીજાં જૂનાં અપભ્રંશ લલાખોમાં દૃષ્ટિગોચર થતો નથી. જવલા = મેગા, સાથે સાથે' ઇ અર્થમાં જૂના ગુજરાતીમાં માલમ પડે છે. શ્રી. નરસિંહરાવ G. L. L. II. P. 117 " The periods covered by this word જમલો range from Narasimha Mehta down to Akho; the word is however in frequent use upto about V. S. 1900. " ઈર્વાચીન મરાઠી જવલ=પાસેના અર્થમાં છે. આ ઉપરાંત કેટલાં ય તત્ત્વો છે જે જોઈન્દુના અપભ્રંશને પ્રાંતીય ભાષાઓની સમીપતર લાવે છે.

(૩) સિ. હે. ના ઉદાહરણ સાથેનું સામ્ય અમને કબુલ છે. અને હેમ-ચન્દ્રની પૂર્વે જોઈન્દુ મૂકાય; પણ એક તો ચણડના સમયનું જ ઠેકાણુ નથી. અને તેને સામાન્યતઃ છઠ્ઠા, સાતમા શતકનો ધારી તેની પૂર્વે જોઈન્દુને મૂઠ્ઠો તે યથાર્થ નથી.

જોહન્દુ-પરમાત્મપ્રકાશ ॥
 સંતા વિસય જુ પરિહરહ
 બલિ કિઝ્જઝં હઝં તાસુ ।
 સો દહ્વેણ જિ મુંડિયઝ
 સીસુ ખલ્લિહ્હઝ જાસુ ॥ ૨૭૦ ॥
 પંચહં ણાયકુ વસિ કરહુ
 જેણ હોંતિ વસિ અણ્ણ ।
 મૂલ વિણહ્હૈં તરુવરહં
 અવસહં સુક્કહિં પ્ણ ॥૨૭૧॥

હેમચંદ્ર-સિ. હે. ॥
 સંતા ભોગ જુ પરિહરહ
 તસુ કન્તહો બલિ કીસુ ।
 તસુ દહ્વેણ વિ મુણિહ્હયઝં
 જસુ ખલ્લિહ્હઝં સીસુ ॥૮૧૪૩૮૯॥
 જિભિન્દિઝ નાયગુ વસિ કરહુ
 જસુ અધિન્નહં અન્નહં ।
 મૂલિ વિણહ્હૈં તુંવિણિહે
 અવસં સુક્કહં પ્ણહં ॥૮૧૪૪૨૭॥

ઉપરનાં કારણોથી જોહન્દુને હેમચન્દ્રની પૂર્વે મૂકી શકાય; પરન્તુ વિક-
 મના દશમા અગીઆરમા શતકની પૂર્વે તેને લઈ જવો વરોવર નથી.

જોહન્દુના પરમાત્મપ્રકાશ પર એક સંસ્કૃત ટીકા છે. ટીકાકારનું નામ
 બ્રહ્મદેવ છે; અને વિ. સં. સોઝમા સૈકાના મધ્ય ભાગમાં તે થઈ ગયો (જુઓ,
 પ્રસ્તાવના-પરમાત્મપ્રકાશ)

૨. ઉદ્ધરણવસ્તુ:—

આપણે જોયું કે આ પ્રન્થનો મૂળ કર્તા યોગીન્દ્રદેવ છે. આ પ્રન્થ
 એને મહ્ટ્પ્રમાકર નામે શ્રોતાને ઉદ્દેશીને કહ્યો હોય એવી રીતે રચ્યો
 છે. (જુઓ સદર ઉદ્ધરણ દોહા. ૪.) જંનોના અનેકાંતવાદ કરતાં, ઉપદેશ
 પરમાત્મવાદ કે પરબ્રહ્મવાદ જે ઉપનિષદોમાં ઉપદેશાયલો છે તેના તરફ વળે છે.
 કેટલુંકવાર તો ઉપનિષદના મન્ત્રાં અને ભગવદ્ગીતાના શ્લોકના અપભ્રંશ ભાષાં-
 તર જેવા કેટલાક દુહાઓ છે પરમાત્મપ્રકાશના ૩૭૫ દુહામાંથી ૩૪ દુહાઓ
 સદર ઉદ્ધરણમાં લીધા છે. ઉપનિષદના પરબ્રહ્મવાદને જેન તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભા-
 વામાં ઘટાવવા પળ અત્રે યતન કરવામાં આવ્યો છે.

૩. હંદોરચના:—

આજ્ઞા ય ઉદ્ધરણમાં દોહા-છન્દ છે; પ્રા પિં. પાન ૧૩૮ પર નીચે પ્રમાણે
 દોહાની વ્યાખ્યા આપે છે:—તેરહ મત્તા પઠમ પઅ પુણુ એઆરહ દેહ ।
 પુણુ તેરહ એઆરહિં દોહા લક્ષણ યહ ॥ એટલે ૧૩+૧૧ । ૧૩+૧૧॥
 એમ દોહાની માત્રાઓ છે.

૪. ટિપ્પણ:—

૧-૪. આ બે દુહા સાથે લઈ વાક્યાર્થ કરવાનો છે. સરખાવો જ્ઞાનાગ્નિ: સર્વકર્માણિ ભસ્મસાત્કુરુતેઽર્જુન ॥ ભ. ગી. ધ. ૩૭.

૩. અચ્છર્દિ=સન્તિ । છાપેલી આવૃત્તિમાં અર્થર્દિ=ટીકા તિષ્ઠન્તિ ।

૫. ણિયન્તિ=પશ્યન્તિ । સિ. હે. ૮।૪। ૧૮૧ । છાપેલી આવૃત્તિની છાયા નિર્યાન્તિ અને ટીકાકારનું નિર્ગચ્છન્તિ અસ્વીકાર્ય છે.

૬. તિણ્ણ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ ત્રણ.

૭. પંચગુરુ અર્હત, વિદ્વ, ગણધર, ઉપાધ્યાય અને સાધુ, એ પાંચને મટ પ્રભાકર નમસ્કાર કરે છે અને તે યોગીન્દ્રને અરજ કરે છે સિરિજોહન્દુજિણાઝ “શ્રીયોગીન્દ્રજિન:” એમ ટીકાકાર અને છાયાકાર ભેગું લે છે, તે તદ્દન ઘોટું છે. અમારી સંસ્કૃતછાયા જુઓ.

૧૧. ચઝગહ્ નરક, તિર્યક્, મનુજ, અને દેવ એ ચાર ગતિ.

૧૩-૨૨ આત્માને ત્રણ પ્રકારનો ગણાવે છે: મૂઢ, વિચક્ષણ અને પરબ્રહ્મ. વસ્તુતઃ આત્મા અભેય છે પરન્તુ અજ્ઞાનને લીધે જ વિભક્તતાનો અધ્યાસ થાય છે. ૧૬-૪૪ સુધી પરમાત્માને જ લક્ષિત કરી વિવેચન કરેલું છે.

૩૭. કોહ્ની છાયા કંચિત્ કરી છે તે સુધારી કશ્ચિત્ કરો. સ્ફુરતિ=સંવિત્તિમાયાતિ.

૩૯-૪૦ મુક્કહં=એકવચનમાં વપરાયું છે; આ પળ જોહ્ન્દુની અર્વાચીન-તાની નીશાની છે. “અનંત ગગનમાં એક નક્ષત્રની માપક ત્રણે ભુવન જે મુક્તના કેવલજ્ઞાનરૂપી પદમાં વિવિત થયાં છે, તે અનાદિ પરમાત્મા છે.” અનંત ગગનમાં વિવરૂપ પેદા કરતો સૂર્ય એ પરમ સત્ત્વ જે ગગન તેની સ્થાઈતાને દાનિ કરી શકતો નથી, તેવી જ રીતે, ત્રણે ય ભુવનનું અસ્તિત્વ કેવલ પ્રતિવિભાવનક અને અયથાર્થ હોઈ અનંત કેવલજ્ઞાનના સત્ત્વનું અવાધક નથી. આમ જે સમજે છે તે પરમાત્મા જ છે; આ દુહાના સ્પષ્ટાર્થ માટે જુઓ સદર ડહ્ધરણ. દુહા. ૩૩.

૫૬-૬૦ આ શ્લોક ચ્છણ્ડના પ્રા. લ. માં છે.

૮૦. એક મ્યાનમાં બે ઘાંડાં વ્યાંથી રહે ?

૧૦૩-૧૦૪. યા નિશા સર્વભૂતાનાં તસ્યાં જાગતિ સંયમી । યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ સા નિશા પશ્યતો મુનેઃ ॥ ભ. ગી. ૨.૬૯.

૧૨૧-૧૨૨. અહો ડુર્જનસંસર્ગાત્માનહ્વાનિઃ પદે પદે । પાવક્રો
લોહસંગેન મુદ્ગરૈરભિહન્યતે ॥ સુભાષિત.

૧૩૫-૧૩૮. હેમચન્દ્રના ડુહાઓ સાથે સરસ્થામણી. જુઓ ૧. કવિ અને તેના જીવનમાં કરેલું વિવેચન.

॥ અષ્ટમમુદ્ધરણમ્ ॥

૧. કવિ અને તેનું જીવન:—

પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણ માટે 'Joindu and his Apabhramsa Works' J. Bhand. O.R. I. 1931માં દોહાપ્રાપ્તમાંથી ડતારા ઠાવેલા તે અમે લખી લીધેલા. ત્યાર પછી ડ. સ. ૧૯૩૩માં પ્રો. હીરાલાલે 'પાહુડદોહા' પ્રન્થ શ્રી. અમ્બાદાસ ચવરે ડિગમ્બર જૈન પ્રન્થમાલાના મળકા. ૩. તરીકે પ્રસિદ્ધ કર્યો. ઠા વન્ને મૂલના ઠાધારે અમે પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણ તૈયાર કર્યું છે. ઠાને માટે અમે શ્રી. ડપાધ્યે તેમ જ પ્રો. હીરાલાલના શ્રદ્ધાળી છીએ.

પ્રો. હીરાલાલ ઠા કાવ્યના કર્તાને રામસિંહમુનિ ઠોલ્લાવે છે. તેમણે વાપરેલી શ્રી. જુગલકિશોર મુખ્તારે મોકલી ઠાપેલી ડીલ્હીની પ્રતના અન્તમાં લખેલું છે કે:—ઈતિ શ્રીમુનિરામસીંહવિરચિતા સમાપ્તમ્ । કોલ્હાપુરની શ્રી. ડપાધ્યે વાલ્ડી પ્રતને અન્તે:—ઈતિ શ્રીયોગેન્દ્રઢેવવિરચિત્તદોહાપાહુડં નામ સમાપ્તમ્ ॥ પ્રો. હીરાલાલ ઢલીલ કરે છે કે સામાન્ય રીતે જોહ્ન્ડુ પોતાનું નામ પ્રંથમાં મૂકે છે તે ઠા પ્રન્થમાં નથી. પરન્તુ ઠા ઢલીલ ઠટલી બધી સબલ નથી. જોહ્ન્ડુનું નામ અમે પસંદ કર્યું તેનું કારણ તો કોલ્હાપુરની પ્રતનો ઠાધાર અને પ્રસ્તુત પ્રન્થનું પરમાત્મપ્રકાશ સાથે અસાધારણ સામ્ય ઠ જ છે. બાકી ઠા પ્રન્થના કર્તાનો પ્રશ્ન પ્રો. હીરાલાલ કહે છે તેમ ઠરેઠર જટિલ જ છે.

પાહુડ-દોહા અને સિ. હે.નાં કેટલાંક અપભ્રંશ ડહાહરણો વચ્ચે સામ્ય છે. (પ્રો. હીરાલાલની ઠૂમિકા. પા. ૨૨-૨૫) તેમાં હેમચન્દ્ર જ પાહુડદોહામાંથી ડદાહરણ માટે લેનાર જણાય છે. ઠટલે વિક્રમના બારમા શતકના મધ્યમાં ઠળલા હેમચન્દ્રની પહેલાં ઠા પ્રન્થનો કર્તા થયો હોવો જોઈએ.

૨. ડદ્ધરણવસ્તુ:—

પરમાત્મપ્રકાશની જેમ ઠામાં અધ્યાત્મવાઢને અપ્રસ્થાન ઠાપી ઠન્દ્રિય-

સુખ, ક્રિયાકાંડ અને આ જગતની પ્રવૃત્તિઓને અજ્ઞાનરૂપ અને અયથાર્થ ગણાવી છે. આ પ્રન્યમાં કુલ ૨૨૨ દુઘા છે. તેમાંથી પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણમાં ફક્ત ૧૩ દુઘા લીધા છે.

૩. છંદોરચના:—

દુઘા. ૧૩+૧૧ । ૧૩+૧૧ ॥

૩. ટિપ્પણ:—

૩-૬. સરસ્વાતો.

કર્મેન્દ્રિયાણિ સંયમ્ય ચ આસ્તે મનસા સ્મરન્ ।

ઇન્દ્રિયાર્થાન્વિમૂઢાત્મા મિથ્યાચારઃ સ ઉચ્યતે ॥

યત્સ્વિન્દ્રિયાણિ મનસા નિયમ્યારમ્ભતેઽર્જુન ।

કર્મેન્દ્રિયૈઃ કર્મયોગમસક્તઃ સ વિશિષ્યતે ॥

મ. ગી. ૩. ૬-૭.

૬. સાલસિત્થુ આને માટે એક વાર્તા છે. કાકીન્દી નામે નગરીમાં એક રાજા હતો. તે શ્રાવક હોવા છતાં એક વેદાનુયાયીની સંગતિથી માંસભોજન કરવા તેને ઇચ્છા થઈ. પરન્તુ લોકાપવાદના ભયથી પ્રકટ રોતે તો તે માંસ ખાઈ શક્યો નહિ. તેણે એક માંસની વાનીઓ બનાવનાર રસોઈઓ રાખ્યો. પેલો માંસની રસોઈ બનાવે પરન્તુ રાજા હૃદયમાં ભાવ હોવા છતાં એક યા બીજા કારણથી તે ખાઈ ન શકે. આમ કરતાં રસોઈઓ સર્પદંશથી મરણ પામ્યો અને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં મહામત્સ્ય થયો. રાજાએ દ્રવ્યતઃ વ્રતભંગ નહોતો કર્યો છતાં ભાવથી તો કર્યો હતો. તે શાલિસિક્થ નામે કીડો બની પેલા મહામત્સ્યના કાનમાં જન્મ્યો. મહામત્સ્યના મુખમાં અનેક જલચરો પ્રવેશ કરી બહાર નીકળતાં જોઈ શાલિસિક્થના મનમાં વિચાર થયો કે, “ સ્વરેશ્વર આ મત્સ્ય મૂર્ખ છે; હું જો મત્સ્ય હોઉં તો એક પળ પ્રાણીને જીવતું ન મૂકું.” આ પ્રમાણે હૃદયમાં મલિન ભાવ ધરતો તે શાલિસિક્થ મરણ પામ્યો અને સાતમા નરકને પામ્યો.

૯-૧૦. પં. ૧ માં કમ્મહ હેઊ કરંતુ એ શબ્દસમૂહને સો મુણિ (પં. ૧૦) ના વિશેષણ તરીકે લેવો. અર્થ—“ જેના મનમાં જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી તે મુનિ કર્મનો હેતુ ડરપન્ન કરતો હોઈ સુખ પામતો નથી—એમ બધાં શાસ્ત્રો કહે છે.” જ્ઞાનના અભાવે કદાચ દેખાદેખી કર્મ ન કરે તો પણ તેના મનના કર્મના ભાવ તો જતા જ નથી; એટલે કે એના કર્મનો હેતુ તો નાશ પામતો નથી, અને તેથી જ મિથ્યાચાર બની તે સુખ પામતો નથી. મુણંતુ= વર્તમાનકૃદંત ક્રિયાપદ તરીકે.

૧૨. અત્યહ-અચ્છહ એ સ્વ અપભ્રંશ છે. પ્રો. હીરાલાલ અચ્છહ વાંચે છે.

૧૪-૧૫. તમેવ ધીરો વિદ્યાય પ્રજ્ઞાં કુર્વીત બ્રાહ્મણઃ । નાનુ-
ધ્યાયાન્બહુઞ્ શબ્દાન્ વાચ્ચો વિગ્લાપનં હિ તત્ ॥ વૃહદારણ્યકોપનિષદ્ ૪,
૪, ૫. અહિં એક અક્ષરનો ઉલ્લેખ છે તે ઐ છે. સરખાવો ઓમિત્યેકાક્ષરં
બ્રહ્મ વ્યાહરન્ મામનુસ્મરન્ । યઃ પ્રયાતિ ત્યજન્ દેહં સ યાતિ
પરમાં ગતિમ્ ॥ મ. ગી. ૮.૧૩.

૨૫-૨૬. જેઓ વાદવિવાદ કરે છે, જેમની ભ્રાન્તિ તૂટી નથી અને જે
પોતાના આસ્માને ભ્રાન્ત કરે છે, તે જુગુપ્સિત (=ભ્રાન્ત) થાય છે. પ્રો.
હીરાલાલ રક્તા વાંચે છે, પરંતુ તે પાઠ અક્તા હોવા વકી છે.

॥ નવમમુદ્ધરણમ્ ॥

૧. કવિ અને તેમું જાવન:—

આ ઉદ્ધરણના ત્રણ આધાર છે. (૧) માંડારકર ઇન્સ્ટીટ્યુટની હાથપ્રત
(૨) પ્રો. ઉપાધ્યેનો જોહંદુ પરનો લેખ અને (૩) પ્રો. હીરાલાલ જૈને સંપાદિત
કરેલી ' સાવયધમ્મદોહા ' ની આવૃત્તિ (અમ્બાદાસ ચવરે દિગંબર ગ્રન્થ-
માલા-૨.). માણ્ડારકર ઇન્સ્ટીટ્યુટ પૂના. નં. ૧૩૦૮૧૯૫૧-૫૫ ની પ્રતમાં
છેવટે: મૂલં યોગીન્દ્રદેવસ્ય લક્ષ્મીચન્દ્રસ્ય પંજિકા । વૃત્તિઃ પ્રભા-
ચન્દ્રમુનેર્મહતી તત્ત્વદીપિકા ॥ શ્લોક છે. આ ઉપરથી જોહંદુ ના
નામ હેઠલ આ ઉદ્ધરણ મૂકયું છે. પરંતુ આ કાવ્યના કર્તા વિષે છેલ્લો નિર્ણય
નથી. પ્રો. હીરાલાલ જૈન એક પ્રતિના અંતિમ દોહાને આધારે અને પરંપરાગત
કહાણીને આધારે દેવસેનને આ કૃતિના કર્તા તરીકે ગણાવે છે. દેવસેનને
આ કૃતિના કર્તા તરીકે ઠરાવવા તેઓએ આપેલી દલીલો સ્વલ્પ તો નથી જ.
ગમે તેમ હો, પરંતુ કૃતિ દશમા અગીઆરમા વિક્રમશતકની હોવા સંભવ છે.

૨. ઉદ્ધરણવસ્તુ:—

સાતમા અને આઠમા ઉદ્ધરણમાં સામાન્યતઃ અભેદવાદ અને તત્ત્વજ્ઞાનને
ઠગતા દુહાઓ છે; જ્યારે આ ઉદ્ધરણમાં શ્રાવકોના આચારને ઠગતા દુહાઓ છે.
આ ત્રણેય ઉદ્ધરણના દુહામાં એક વસ્તુ સ્વાસ ધ્યાન રહે છે. લૌકિક ઉક્તિઓ
અને દૃષ્ટાન્તોથી આ દુહાઓ ભરપૂર છે. આ સત્ય તો સામાન્ય વાંચનારને પણ
પ્રતીત થશે. મૂલ ગ્રંથમાં ૨૨૮ દુહાઓ છે; તેમાંથી આ ઉદ્ધરણમાં ૨૪ દુહાઓ
લેવામાં આવ્યા છે.

૩. હંદોરચના:-

દુહા ૧૩+૧૧ | ૧૩+૧૧ ||

૪. ટિપ્પણ:-

૫-૬. તપાવડું, કાપડું, કસોટીપર ચઢાવડું, ટીપડું-આ ચારે ય પરીક્ષામાં સોનું પાર ડતરે છે. તે જ પ્રમાણે જે મુનિ સંયમ, શીલ, શૌચ અને તપ એ ચારે ય માં બરોબર પાર ડતરેલો હોય તે જ ગુરુ થવા યોગ્ય છે.

૮. પિંડિ = પિંડે મં હાથપ્રત ટિપ્પણ= પથિ 'માર્ગમાં' એમ નોંધે છે.

પિંડિ=સમૂહ

૯-૧૦. સાત વ્યસન+પાંચ ડડુંબરનો ત્યાગ=આઠ ઠયાજ્ય વસ્તુઓ. સાત વ્યસનો તે ઘૂત, માંઘ, સુરા, વેશ્યાગમન, આલેઢ, ચૌર્ય અને પરસ્ત્રીગમન સાતે ય વ્યસનો ડુક્ષામાં ગણાવ્યાં નથી, જો કે પં. ૧૦માં અટ્ટ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. પાંચ ડડુંબર એટલે ઘડ, પીપલ્લો પીપલ્લી, ડંબરઢો અને કોઠિંબડી એ પાંચ જાતનાં ફલ્લોનો સમૂહ. ટ્રસ બે-ઇન્દ્રિય આદિ જીવ.

૧૧. મહુ પ્રથમ વ્યસન 'મય' તેની ચર્ચા કરે છે. તિડિક્ક=તણલો પ્રો. હીરાલાલ: તિડિક્કિડડ.

૧૩-૧૪. 'સૂકા મેગું લીલું બલે' એ ગૂજરાતી કહેવત સરલાવો. પ્રો. હીરાલાલ: 'વસણાસત્ત=વ્યસનાસત્ત જનો' એમ અર્થ કરે છે. પં. ૧૪માં (હી.) નો પાઠ ડડડંત છે.

૧૫-૧૬. 'દૂધ પાઈને સાપ ડછેરવો નહિ' એ કહેવત સરલાવો.

૧૭-૧૮. કાયડ=કામપિ રૂપ જૂનું ડેલાતું નથી. જહિં સાહસુ તહિં સિદ્ધિ । આ ચરણ ભઈ જૂના ગૂજરાતીમાં ઘણા ડુહા બનાવેલા માલ્મ પડે છે. ઢા. ત. સીંહ ણ જોયહ ચંદબલ નચિ જોયહ ઘણરિદ્ધિ । ષક્કલડો બહુ આભિડહ જાં સાહસ તિહાં સિદ્ધિ ॥

૧૯-૨૦. ઢાનને માટે ટ્રણ યોગ્ય જન- ૧ મુનીન્દ્ર, ૨ શ્રાવક ૩. અચિરત સમ્યગ્દષ્ટિ પુરુષ. આ પ્રમાણે ઢાન કરનારને પાંચ કલ્યાણનો લાભ થાય છે.

૨૧-૨૨. કુપાટ્રને આપેલા ઢાનનું વિપરીત પરિણામ સમજાવે છે.

૨૯-૩૦. ઢર્મને લીધે માણસ વાહનમાં જાય છે; પાપને લીધે માણસને વાહન ડેંચવું પડે છે. ઘર બાંધનારા ઘર પર ચડે છે; જ્યારે કુવો ડોડનારા નીચે જાય છે.

૩૧-૩૨. સેંકડો શાલ્લો જાણવા છતાં, વિચારીને તે ઢર્મ આચરતો નથી;

सो सूरज उगे तो पण घूबड तो आंधळुं ज रहेवानुं. (ही.) वियाणियहं++ चढइ मणे वि । आपणा पाठ चरइने कोइ हाथप्रतनो टेको नथी. (ही.) नी द. हाथप्रत चढइ वांचे छे.

४१-४२. जिनपूजाने लगतो आ दुहो छे. गंधोदकप्रक्षालनना विधिनी अत्रे श्लाघा छे:-जिनवरने गंधोदकथी स्नान कराव्याथी बहु पुण्य थाय छे; विमल जलमां पडेल तेलना बिंदुने पसरतां कोण अटकावी शके ?

८५ असिध्वाउसा आ पांच वर्ण अनुक्रमे अर्हत्, सिद्ध, आचार्य, उ-पाध्याय अने साधु एम पांचना द्योतक छे...आ पांच जेना हृदयमां छे, तेने पाप पहाँची शकतुं नथी; उंडा पाणीमां ऊभेलाने दावानल शुं करी शके ?

॥ दशममुद्धरणम् ॥

१. कवि अने तेनुं जीवन:-

उद्द्योतननी कुवलयमाला हजु अप्रसिद्ध छे. श्रीजिनविजयजी शांति-निकेतनथी बहार पढती संघी ग्रन्थमालामां आ ग्रन्थनुं संपादन करी रह्या छे. आ ग्रंथनी बे प्रतो मळे छे. एक भांडारकर इन्स्टीट्यूटनी कागळनी हाथप्रत अने बीजी जेसलमीरना भण्डारनी ताडपत्रनी हाथप्रत. बन्ने हाथप्रतोनी वा-चना फरकवाळी छे अने एकबीजानी केटलीक वार पूरक छे. श्रीजिनविजयजीए कृपा करी तेमना सम्पादनना आदिनो मुद्रित भाग अमने आप्यो हतो. तेना परथी प्रस्तुत उद्धरण लेवामां आय्युं छे.

उद्द्योतननी जीवनमाहिती माटे अत्यारे त्रण लेख उपलब्ध छे: (१) वसन्तरत्नमहोरसवस्मारकग्रंथमां श्री. जिनविजयजीनो उद्द्योतननी कुवलय-माला नामे लेख; (२) रत्नप्रभसूरिनो कुवलयमालानो संस्कृतसंक्षेप श्री. चतुरविजयजी महाराजे भावनगर जैनसाहित्यप्रसारक सभा तरफथी संपादित कर्षो छे; तेनी संस्कृतप्रस्तावना; (३) अपभ्रंशकाव्यत्रयी (G.O.S.No.37) नी पं. लालचंद्रनी संस्कृतप्रस्तावना, पा. ८९-९४. उद्द्योतने पोताना जीव-ननी सर्व माहिती कुवलयमालाना आरंभमां ज आपी छे. तेना उपर ज आधार राखी उपरना लेखकोए तेना विषे वृत्तांत लख्यां छे. जेसलमीरनी हाथ-प्रतनी फोटो-कोपी बरोडा ओरीअन्टल इन्स्टीट्यूट पासे छे.

उद्द्योतन उर्फे दक्षिण्यचिह्ने कुवलयमालाकथा वि. सं. ८३५ मां लखी. तेना पितानुं नाम वडेश्वर=वटेश्वर हतुं. तत्त्वाचार्य-जेना गुरु वटेश्वर हता-ते ज उद्द्योतनना गुरु हता आचार्य वीरभद्र अने समरावित्यकथाना

रचयिता प्रख्यात आचार्य हरिभद्रसूरि उद्द्योतनना विद्यागुरु होता. उद्द्योतनना गुरु अने तेमनी परंपरानुं मुख्य निवासस्थान भिन्नमाल नामे नगर हतुं. उद्द्योतन लखे छे के ते समये गूर्जरदेशने जैनमुनिओए देवमंदिरो बंधावी रथ्य बनाव्यो हतो. जाबालिपुर (जालोर ए जोधपुर राज्यना दक्षिण भागना एक जिल्लातुं मुख्य स्थान छे) त्यां उद्द्योतनना गुरु वीरभद्र-आचार्ये ऋषभ-जिननुं एक मंदिर बंधाव्युं हतुं. त्यां रही तेणे "चैत्र कृष्णपक्षनी चतुर्दशीना दिवसे भव्यजनोने बोध करनारी भा कथा पूर्ण करी." "शककालनां सातसो वर्ष व्यतीत धवामां मात्र एक दिवस न्यून हतो ते दिवसे अपराह्ववेळाए आ कथा समाप्त थई छे."

उद्द्योतनसूरिनी कुबलयमालाकथा भाषानी दृष्टिए अति उपयोगी ग्रंथ छे. उद्द्योतनसूरिना काळमां संस्कृत, प्राकृत अने अपभ्रंश ए त्रणे साहित्यभाषा तरीके एक पंक्तिए गणाती भाषा हती:-

आयणिणऊण य चित्तिं यणेण- 'अरे कयलीष उण भासाए षणं उल्लवियइ केणावि किंपि । हूं अरे, सक्कअं ताव ण होइ, जेण तं अणेयपयसमासणिवाउवसग्गविभत्तिलिगपरिअप्पणाकु- वियप्पसंगदुग्गमं दुज्जणहिययं पिव विसमं ।

इमं पुण एरिसं । ता कि पाययं होज्ज । हूं । तं पि णो जेण तं सकलकलाकलावमालाजलकल्लोलसंकुलं लोयवुत्तंतमहो- अहिमहापुरिसमहणुग्गयामयणीसंदबिंदुसंदोहं संघडिपक्केक्कमव- णणपयणाणारूवविरयणासहं सज्जणवयणं पिव सुहसंगयं ।

एयं पुण ण सुदुटु । ता किं अवहंसं होहिइ । हूं । तं पि णो जेण सक्कयपाययउभयसुद्धासुद्धपयसमतंरंगरंगंतवग्गिरं णवपाउस- जलयपवाहूपरपव्वालियगिरिणइसरिसं समविसमं पणयकुवियपिय- पणइणिसमुल्लावसरिसं मणोहरं ।

एयं पुण ण सुदुटु । किं पुण होहिइ त्ति चित्तंतयेण पुणा समा- यणिणअं । अरे अत्थि चउत्थी भासा पेसाया ता पुण इमा होहि त्ति । (ताडपत्रप्रती-पत्र ५७-५८.)

उपरना अबतरणमां अपभ्रंशनुं संस्कृत अने प्राकृतनी साथे स्थान तो हतुं एटलुं ज नहि पण उद्द्योतनना हृदयमां तेनुं स्थान संस्कृत, प्राकृत अने पैशाची करतां य उंचे आसने हतुं, ते तेनां अत्यन्त श्लाघापूर्ण वचनो कळी बतावे छे.

આ ઉપરાંત આ ગ્રન્થની આદિપ્રશસ્તિમાં પણ અપભ્રંશનો ઉલ્લેખ છે,

પાયયભાસારહયા મરહટ્ટયદેસિવળ્ણયણિવદ્ધા
સુદ્ધા સયલકહ ચ્ચિય તાવસ-જિણ-સત્થવાહિલ્લા ॥
કોઝહલેણ કત્થઈ પરવયળવસેણ સક્કયણિવદ્ધા
કિંચિ અવઁભંસકયા કા વિય પેસાયભાસિલ્લા ॥

આ પ્રમાણે અપભ્રંશ એક વિકસિત અને સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતની પંક્તિમાં બેસવા યોગ્ય ભાષા તરીકે ઉદ્દ્યોતનસૂરિણ ગણી છે. આ ઉપરાંત અપભ્રંશ દોહા પણ આ કથામાં સ્થલે સ્થલે દેખા દે છે. પ્રસ્તુત અપભ્રંશપાઠાવલીના ચૌદમા ઉદ્ધરણમાં અમે બે દુહાઓની નોંધ લીધી છે. આ ઉદ્ધરણમાં પણ બે દુહાઓ છે જે વાચક જોઈ શકશે. એટલે કે વિ. સં. ૮૩૫માં તો ક્યારની ય અપ-ભ્રંશ સાહિત્યભાષા થઈ ચૂકી હતી.

ભાષાસમ્બન્ધી બીજી શાબ્દ જો આપણને કુવલયમાલામાંથી પ્રાપ્ત થાય છે તે દેશ્યભાષાઓ સમ્બન્ધી માહિતી. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશના ત્રણ મહા-નદોની આગળ પાછલની ભૂમિમાં દેશ્યભાષાઓના સ્રોત વહેતા હતા. આના પૂરાવા આપણને કુવલયમાલામાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. સામાન્યતઃ શ્વેતાંબર આગમ-ગ્રન્થોમાં અઠાર દેશી ભાષાઓના ઉલ્લેખ આવે છે. (જુઓ, G.P. Ein.30.). આ અઠાર દેશ્યભાષાઓને ઉદ્દ્યોતને બોલી-પ્રકારનાં ટૂંકાં ઉદાહરણ આપી સમજાવી છે. (તાહપત્ર પત્રી. ૧૩૧-૧૩૨) આ વિષયને લગતી ગાથાઓ બીજા લેખકોએ નોંધી છે એટલે અત્રે તેને ટાંકી વિસ્તાર કરવો અનાવશ્યક છે. (જુઓ. અ. કા. ત્ર. સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના પાન. ૯૧-૯૪; પં. બેચરદાસ પ્રાકૃતધ્યાકરણ પ્રવેશક. પાન ૧૮-૨૪). પણ આ ઉપરાંત કેટલીક દેશ્યો-ક્તિના આશા ફકરા ને ફકરા આ ગ્રન્થમાં માલમ પડે છે. તેવું એક દષ્ટાંત તાહપત્ર પોથી, પત્ર ૫૧. માંડારકર પ્રાચ્યમન્દિરની પ્રત અને અ. કા. ત્ર. પ્રસ્તાવના પાન. ૧૦૯-૧૧૦ને સરખાવી નીચે ટાંક્યું છે તે જોઈએ:—

તઠ મળિયં ઇક્કેણ ગામ-મહત્તરેણ,

“ ઇઝ ષહુઝં હોઝ મણુસ્સાહં સવ્વુ ઇઝ આયરિઝં । તુજ્જ્ઞા
-ળઝ ષંકુ વલિયઝ । પ્રારહ્ઝં ઇઝ પ્રહ સુગહ । ભ્રાતુ ચર
ભ્રાતિ સંપ્રહ । ”

તથો અળ્ણેણ મળિયં,

“ जं जि विरइउ धणलवासाए सुह-लंपडेण षउ मइं दुत्थ-
ठमणमोहलुद्धइं तुं संप्रति बोळियउ । षउ षउ पारहु भल्लउं । ”

तउ अण्णेण भणिअं चिरजराजुण्णदेहेण,

“ एत्थ सुज्झइ किर सुवण्णं पि वइसाणरमुहगयउं । रे षउ
पाउ मित्तस्स वंचण । कामालियव्रतधरणे षउ षउ सुज्जेज्झ णाहिं ”।

तउ सयलद्रंगसामिणा भणिअं,

“ धवलवाहण-धवल-देवस्स सिरि भ्रमति जा विमलजल
धवलुज्जल स भडारि यदि प्रावेसि तुहुं मित्रद्रोज्जु तो णाम
सुज्झइ ॥ ”*

उपरना अवतरण उपरथी मालम पडशे के देशभाषा अपभ्रंशनी समीप-
वर्तिनी हती; परन्तु ते तेनाथी काईक अंशे जुवी पडती हती ए वात पण साथे
साथे खरी छे. आ विषयनी वधु चर्चा अन्यत्र कवी पडशे एटले अहिं तो
आटलेथी बस.

*ततो भणितमेकेन ग्राममहत्तरेण,

“ एतद् एतादृशं भवतु मनुष्यस्य सर्वमेतदाचरितम् ।
तव वक्रं वलितम् । प्रारब्धमेतत् प्रति सुगतिम् । भ्रातः चर
भ्रातः संप्रति । ”

ततोऽन्येन भणितम्,

“ यदेव विरचितं धनलवाशया सुखलंपटेन एतन्मया दुष्टा-
र्थमनोमोहलुब्धेन त्वां संप्रति कथितम् । एतदेतत्प्रारब्धं भद्रम् । ”

ततोऽन्येन भणितं चिरजराजीर्णदेहेन,

“ अत्र शुध्यति किल सुवर्णमपि वैश्वानरमुखगतम् । रे
एतत्पापं मित्रस्य वञ्चना । कार्पटिकव्रतधरणेन एतदेतच्छुध्येन्न । ”

ततः सकलद्रंगस्वामिना भणितं,

“ धवलवाहनधवलदेहस्य शिरसि भ्रमति या विमलजला
धवलोज्ज्वलां तां भट्टारिकां यदि प्रविशसि त्वं, मित्रद्रोहस्ततो
नाम शुध्यति । ”

आ छाया अर्थवाही छे. देशभाषाना पाठ वे प्रतानी सरखामणी करी
मूकवामां आभ्यां छे. अर्थसूचन जेमांथी अधिकतर थाय तेव पाठो लीधा छे.

પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણની ભાષા મહારાષ્ટ્રી અને અપભ્રંશ એ બંનેના મિશ્રણયુક્ત છે. આથી ય ઉદ્ધરણ ગદ્યમાં છે સિવાય કે વચ્ચે વચ્ચે ૬ શબ્દો + ૧ શબ્દ = ૮ પદ્ય છે. હાથપ્રતોની લઘાણપદ્ધતિને કારણે ડ અને ધીના લઘ્વાર્થમાં પ્રાક્તો ફેર ન હોવાથી, એકલા પ્રથમાન્ત આવે કારણે આ ઉદ્ધરણની ભાષાને મહારાષ્ટ્રી કહેવી યુક્ત નથી.

૨. ઉદ્ધરણવસ્તુ:—

આથી ય કથાવસ્તુ નાટ્યદષ્ટિથી મૂકવામાં આવી છે. લેખક પહેલા વાક્યમાં કથા કહેવાની શરૂ કરે છે; પળ તરત જ તેને કાંઈક માદ આવે છે. 'સસ્ત્ર-જનને તો પિંડ આપવાનો રહી ગયો!' પછીથી અલંકારયુક્ત ગદ્યમાં લેખક પ્રથમ ડુર્જનની ધ્યાનસ્તુતિ કરે છે; (૫-૪૧.) સ્યારપછી સજ્જનપ્રદર્શના એવા જ અલંકારયુક્ત ગદ્યમાં લેખક કરે છે. (૪૧-૭૧.)

આ પ્રમાણે સજ્જનદુર્જનવિવેક અપભ્રંશમાં કવિઓ લાંબ કરીને કરતા. વા. ત. જુઓ ભવિસયત્તકહા. સંધિ. ૧. કઢવક. ૩. ૪.

૩. ટિપ્પણ:—

૮. કહસડ [કીદશ:] અપભ્રંશપદ સિ. હે. ૮૧૪૦૩ મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃત કૈરિસો ।

હું-હું દાનપૃચ્છાનિવારણે । સિ. હે. ૮। ૨। ૧૧૭।

સુણડ=શુનક: વાંચો; શ્રુણોતુ છાયા લોટી છે.

૧. પદ્ધિમાંસાસડ [પુષ્ટિમાંસાસક:] શ્વાન્ને લાગુ પાડતાં 'વિદ્યા ખાનાર' ડુર્જનને લાગુ પાડતાં 'ચાલીથો જ્ઞાનાર.' સરખાવો, શ્વશ્વૈકસલિલ. ૮.૧૦. અપુચ્છિઓ ન ભાસિજ્જમ, ભાસમાણસ્સ અંતરા । પિદ્ધિમંસં ન સાદ્દજ્જા માયામોસં વિવજ્જયે ॥ તે જ પ્રમાણે પ્રાકૃ પાદ્યો: પત્તિતિ યાદૈતિ પુષ્ટિમાંસં કર્ણે કલં કિમપિ રૈતિ શનૈવિચિત્રમ્ । છિત્રં નિરુપ્ય સહસા પ્રવિશત્યશંકં, સર્વે સ્વલસ્ય ચરિતં મશક: કરૌતિ। ધુમાપિત ॥ પદ્ધિ=પૃષ્ટિ । સિ. હે. ૮।૪।૩૨૧। ટીકા.

અસણસીલ (૧) અસનાર (૨) વક વક કરનાર.

તહે સક્તી વહુવચનણું રૂપ અપભ્રંશમાં નહું જ છે. સિ. હે. અવધા તો સામાન્ય અપભ્રંશમાં તે દષ્ટિગોચર નહું નથી.

મંડલ ક્રતરો સે.જા. ૬. ૧૨૪. મંડલો સ્ત્રાણે ।

१०. मयर्हि षष्ठी बहुवचननो प्रत्यय हं छे. तृतीया अने सप्तमी बहु-
वचननो प्रत्यय हि छे. (सि. हे. ८।४।३४७।) मयर्हि=मृतानाम् ए नडं ज
षष्ठीनुं बहुवचननुं रूप छे.

११. घई अपभ्रंशमां वपरातो अनर्थक निपात. सि.हे.८।४।४२४।

मायहे षष्ठी एकवचन नारीजाति; सरखावो तहे=तस्याः। सि.हे.
८।४।३८२। नुं छान्त.

षष्ठीमांथी द्वितीयामां संक्रान्ति, जेम नरजातिना षष्ठीना प्रत्यय होनी थई
तेम. सरखावो मार्कण्डेय प्रा. स. १७. ११.

१२. दुर्जनना पक्षे 'हृमेश ककळट करावनारो' अने 'पोला देखकर पेस
जाना' ए नीतिने अनुसरनारो. सरखावो पंक्ति ९ उपर टाकेलुं सुभाषित
'छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविशत्यशंकम् ।'

१३-१६. कागडाना कर्कश ध्वाननी उत्तमता ए छे जे प्रोषितपतिकाने
कागडो तेनाथी शुभ भागमनना शुक्ल भापे छे; अने छिद्रोमांथी तो कागडो
पोताना आहारपरतुं ज ले छे; ज्यारे दुर्जन प्रोषितपतिका व्याकुल स्त्रीओने पो-
ताना कर्कशध्वनिथी शारी नाखी दुःख पेदा करे छे, अने ते बीचारीओनां कांइ
पण छिद्र के दूषण न होय छतां य तेमना जीवितवे हणे छे.

१६-२१. दुर्जननी अने गर्दभनी सरखामणी करे छे. अइमुत्तय=
सामान्य रीते अतिमुक्कलता एटले मोगरो; परन्तु कोइ कोइ स्थले 'द्राक्षनो
वेलो' पण अर्थ थाय छे. गर्दभ तेने खाई शकतो नथी देखी मनमां ज बळ्या
करे छे. जायल्लिय=जाता रूप जोवा जेवुं छे.

२१-२४. कालसर्पनी साथे दुर्जनने कवि सरखावे छे. दुर्जन अने साप
बन्ने य पारकानां छिद्र (दुर्जनपक्षे, अन्यनां दूषणो, सर्पपक्षे, बीजां प्राणीए खोदलां
दर) शोधे छे अने बन्नेयनो कुटिलगतियुक्त. (दुर्जनपक्षे-कपटनीतिथी भरपूर
जीवनचर्या वालो; सर्पपक्षे-बांकीचूकी रीते सरकी पूरो करातो) मार्ग छे. छतां
य दुर्जन करतां एक रीते सर्प उत्तम छे; कारण के सर्प तो पारकानां खोदलां
दर शोधे छे, पोते दर खोदतो नथी; अने कुटिल गतिथी चाले छे पण
पोतानी गतिथी शरमातो होय एम पेटथी चाले छे—ज्यारे दुर्जन तो पोते ज
बीजामां छिद्रो उत्पन्न करे छे अने जाणे अभिमानी (थड्डो=स्तब्धः भूत
कृदन्त < √स्तम्भ अभिमान करबुं) होय तेम चाले छे.

૨૫-૨૭. દુર્જનને વિષની સાથે સરસાવે છે.

૨૬. મહુરુઝ=ક્ષેર વિષં તુ મધુરં પ્રોક્તં ॥ (વઢી જુઓ આપ્ટે-સંસ્કૃત-અંગ્રેજી કોષ.) વિષ તો મુઢે (=સ્વાદમા) મધુરં હોય અને મન્ત્રોવઢે તો તેનું ઉત્તમ રસાયણ બનાવાય. ઁલ તો પહેલા અનુભવથી જ કઢવો હોય છે, અને ઘઢેલી મન્ત્રણાઓને પણ તોઢી નાઢે છે.

૨૮-૨૧ દુર્જનને (=ઁલને) ઁલોઢનો સાથે સરસાઢ્યો છે. બન્ને ય ત્યક્ત-સ્નેહ (ઁલોઢને પક્ષે-તૈલ વિનાનો; દુર્જનપક્ષે-પ્રેમવિનાનો) અને પશુભક્ત (ઁલોઢને પક્ષે-પશુના ઢોજનરૂપ; દુર્જનપક્ષે-પશુનું ઢોજન કરે છે તે, ંટલે માંસા-હારી); વઢી ઁલોઢ તો જ્યારે પીલાયં ંયારે જ સ્નેહ (=તૈલ) ત્યજી ઢે છે અને વિઁારો અજાણ સ્થિતિમાં પશુથી ઁવાય છે; જ્યારે દુર્જન તો પહેલેથી જ સ્નેહ વિનાનો હોય છે અને જાણે છે છતાં ય પશુઓને (=પશુઓના માંસને) ઁાય છે.

સામાન્યતઃ જૈનમ્ન્યોમાં ' માંસાહારી ' કોઢને કહેવો ં અપરાઢ છે. ઢા. ત. સરસાવો. ઢ. ક. ૧. ક. ૩. પં. ૧.-૧૦. ઢુઢ્વયણવિયઢ્ઢુ ષક્કુ વિ ઢુમ્મઢ સુયણસય । જો ઢક્તઢ મંસુ તાસુ કઢિં મિ કિં હોઢ ઢય ॥

૨૧-૨૮ દુર્જનને વિઢા સાથે સરસાવે છે. દુર્જન અને વિઢા ઢઢેયને વિશિઢ (=દુર્જનપક્ષે-ઁમઢા, વિઢાપક્ષે-પવિત્ર) માણસ ત્યજે છે; અને બન્નેયની આગઢ પાછઢ અસ્ફુટ ઢઢ્ઢથી ઢુઢ (દુર્જનપક્ષે-છૂપી રીતે અસ્પષ્ટ ઁક્તિથી મંત્રણા કરતા હલકા માણસો, વિઢાપક્ષે-અસ્પષ્ટ ઢમણાટ કરતી માઁલીઓ)ની મંઢલી ગગણે છે. તો ય વિઢા દુર્જન કરતાં સારી; કારણ કે ં તો કોઢ અન્ય ઢસ્તુનો ફેરફાર કરે છે જ્યારે દુર્જન તો પોતે જ ઢાતઢાતના ઢિકારોથી ઢરપૂર છે. ંટલે કે વિઢા ઢીજી ઢસ્તુના ઢિકારથી ઁત્પન્ન થંલી છે; જ્યારે દુર્જન તો પોતે જ ઢિકારનું સ્થાન છે.

૨૬. મહુનું ઢળ્ળાંતસ્સ વર્તમાનકૢઢન્ત વિશેષણ છે. બન્ને ય ઢઢ્ઢો ષઢી વિમક્તિમાં છે. પરન્તુ ઁયામાં સંસ્કૃતની ઢઢિં તે બન્નેને સપ્તમીમાં મૂક્યા છે.

૨૮-૩૧. ઢુહો છે. પ્રથમ પંક્તિમાં જ્ઞાઢહો અને જ્ઞિ ઁન્ઢઁસાતર ઢેવઢાઢ્યા છે. ઢીજી પંક્તિમાં ' જેણ=જેથી કરીને ' ઢા ઢુહાને પાછલી ગાથા સાથે જોઢે છે. તેથી કરીને તેનું સમાન્તર ઢર્શક સર્વનામ ઢા ઢુહામાં નથી. મંગગઁ=પાછઢ; જુઓ ઢે. ઢા. ઢ. ૨૧૧. મંગ્ગો પઁછા । ઢરાઠી-માંગે. ઢાઁ ઢુહાનો ઢર્થઃ

-જેથી જારપુત્ર, દુર્જન અને દુષ્ટ ઘોડો એની આગલ કે પાછલ જવાનું શક્ય થતું નથી.

૪૮-૫૨. દુર્જનનિષ્ઠા પૂરી કરી, સજ્જનપ્રશંસા કવિ આરંભે છે, અને પંક્તિશ્લોકમાં સજ્જનની સરસામણી રાજહંસ સાથે કરી છે; રાજહંસ અને સજ્જન બન્ને ય વિશુદ્ધોભયપક્ષ (રાજહંસપક્ષ-જેની બજે ય પાંચ સફેદ હોય-છે; સજ્જનપક્ષ-જેનું પિતા અને માતા બન્નેયનું ફૂલ વિશુદ્ધ હોય-છે.) અને (સજ્જન પક્ષ-શબ્દને છૂટા કરી સમજવાની શકિયુક્ત, અને રાજહંસપક્ષ-ક્ષીરનીરવિવેકની શકિયુક્ત, અર્થ છે); તો ય એકાએક મયંકર મેઘાડમ્બર ચઢી આવે તો માનસ સરોવર પહોંચવાનું દુઃખ હંસને થાય છે [અત્રે માનસિક દુઃખ થાય છે. એવા પણ અર્થનો ધ્વનિ છે]. જ્યારે સજ્જન તો મેઘ જેવા ડ્યામ અને આડમ્બરી સ્લોનો, સ્વભાવ જાણે છે. એટલે તો તે જ્યારે તેમનાં આક્રમણ થાય ત્યારે તેનો માયનો સમજી હસતો જ બેસે છે.

૫૦-૫૧. દુહો છે અને પં. ૪૭-૪૮ અને પં. ૫૨ની સાથે તે એક જ વાક્ય બન્યું છે: તેના સંબંધે મૂઢની નીચે આપેલી ટીપ જુઓ.

૫૨-૫૫. આ પંક્તિમાં સજ્જનને પૂર્ણમાચન્દ્ર સાથે સરસાવવામાં આવ્યું છે. તે બન્ને ય સકલ કલાથી (સજ્જનપક્ષ-કલાઓ Arts. ચંદ્રપક્ષ-તેની સોઠ કલાઓ Digits) પૂર્ણ અને માણસોના મનને આનંદ આપનાર હોય છે. તો ય ચન્દ્ર તો કલંકથી દૂષિત હોય છે અને અભિસારિકાઓના મનને પીડા આપનાર હોય છે (કારણ કે ચન્દ્ર કામોત્પાદક તો હોય છે અને અભિસારિકા ચન્દ્રના પ્રકાશમાં દેખાઈ જવાના મયે પોતાના પ્રિયતમને મઠવા જઈ શકતી નથી.); જ્યારે સજ્જન તો નિષ્કલંક અને સર્વ જનને સુખ આપનાર હોય છે. વિહિ=ધૃતિ સુખ, સરસાવો ઉદ્ધરણ ૩. પં. ૧૬.

૫૫-૫૮. સજ્જનને મૃણાલ (=કમઠનો ઘેલો) સાથે સરસાવ્યો છે. બન્નેયને પીલે તો ય તેમના સ્નેહ-તંતુ (મૃણાલપક્ષ-તેની ચીકટ રેષાઓ; સજ્જનપક્ષ-પ્રેમને બંધ)ને ત્વરે ઘટો નથી અને બન્ને ય સ્વ સ્તીરક હોય છે; છતાં ય મૃણાલ તો સમુદ્રી લગાટે તેમને સ્વમાવરને, અને જલ (=‘જલ’ પર શ્લેષ સરસાવો: ઉદ્ધરણ ૫. પંક્તિ ૧૦૦)ના સંસર્ગમાં ઉછર્યો છે; જ્યારે સજ્જન તો મહુર સ્વ માવરને અને જેને રણ વિદમ્બ અને વધિસ્ત કયો છે તેવો છે.

૫૯-૬૨. સજ્જનને વિશાગજ સાથે સરસાવ્યો છે. બન્ને ય સ્વમાવે ઉન્નત (ગજપક્ષ-ઉંચો, સજ્જનપક્ષ-ઉમદા) છે, અને બન્નેયમાંથી અટકયા વિના

દાન (ગજપક્ષે-મદ; સજ્જનપક્ષે-દાન)નો પ્રસાર વ્યક્ત કરે છે; તેમાં ય વિશાગજનું તો મદવિકારથી (શ્લેષે કરીને-મદનું આગમન થાય તે સમયે) વદન ર્યામ થાય છે; પળ સજ્જનને તો મદ થતો નથી, અને દાન દેતાં તો તેનું વદનકમલ વિકસે છે.

૬૨-૬૫. સજ્જનને મુક્તાહાર સાથે સરસાવ્યો છે. બન્નેય સ્વભાવે વિમલ (મોતીપક્ષે-શ્વેત; સજ્જનપક્ષે-શુદ્ધ) હોય છે; અને બન્ને વહુ ઉત્તમ ગુણ (મોતીની માલાના પક્ષે-દોરા) યુક્ત છે. પળ મુક્તાહાર તો સેકહો છિદ્રોથી ભરચક અને વનમાં (=પાણી; શ્લેષે 'વનમાં ઉછરેલો ' એમ અર્થ આ વાક્યના છેલ્લા ભાગમાં લેવાનો છે) ઉછરેલો છે; જ્યારે સજ્જન તો કોઈ પળ છિદ્ર (=દૂષણ) વિનાશક ગુણથી ભરપૂર છે અને નગરમાં ઉછરેલો નાગરિક છે.

૬૫-૬૯. સજ્જનને સમુદ્ર સાથે સરસાવ્યો છે. બન્ને ય ગંભીર (સમુદ્ર પક્ષે-હંદા) સ્વભાવના અને મોટા અર્થ (સમુદ્રપક્ષે-રત્નોથી ભરેલો, મહાદ્રવ્યવાન; સજ્જનપક્ષે-મહાન હેતુવાલો) વાલા છે. પળ સમુદ્ર તો ઉત્કલિકા-(વીચિઓ, ચિત્કાઓ)શતથી ભરપૂર છે અને મિત્થ કલકલ-અવાજથી (કકલાટથી) વાણુએ ઉચ્ચે જાનેને દુઃખ આપે છે;-એમ જાણે દુઃખી સ્થિતિએ પામેલા કુટુંબ અભુક્ષણ કરે છે. સજ્જન તો ધીર સ્વભાવનો હોય છે અને મધ જેવાં મધુર વચ્ચોથી લોકોને આનંદ આપે છે.

૭૦-૭૧. સજ્જનગુણપ્રશંસાના ઉપસંહારની ગાથા છે.

॥ એકાદશમુદ્ધરણમ્ ॥

પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણ માટે નીચેનાં પ્રમાણો લીધાં છે. તેના સંકેતશબ્દ પળ કૌંસમાં આપ્યા છે:—

(1) S. P. Pundit's Edition of વિક્રમોર્વશીય (વ.)

(2) R. Pischel: Materialien zur Kenntnis des Apabhramśa. P. 57-64, (પી.)

(3) Nirnayasagar Edition with Ranganath's Commentary (રં.)

(૪) દિ. ક. કે. હ. ધ્રુવ : પરાકમસી પ્રભાવી (ધ્રુવ.)

१. प्रस्तुत गीतानी समीक्षा:-

आ उद्धरणमां कालिदासना प्रख्यात नाटक विक्रमोर्वशीयना चोथा अंकमांथी अपभ्रंश गीतो छेवामां आख्यां छे. आ अपभ्रंश गीतो कालिदासनां छे एम तो कोइ कही शके ज नहि. एने माटे अनेक कारणो छे. (१) आ गीतो उत्तरनी हाथप्रतोमां मालम पडे छे; अने दक्षिणनी हाथप्रतोमां बीलकुल मालम पडतां नथी. (२) आ गीतो अने मूळनी संस्कृत उक्तिओ वच्चे मेळनथी. (३) केटलांक बीजां कारणसर-दा. त. बंगाळाना अखात तरफना पूर्वदिशाना पवननो उल्लेख (प्रस्तुत उद्धरण पं. ३९ जुओ) तव्वे=तावत् (प्रस्तुत उद्धरण पं. ६ S. K. Chatterji. O. D. B. L Intro § 61.) जेवां बंगाळीरूप. आ प्रयोगो बतावे छे के बंगाळ बाजुए भानो उमेरो थएलो होवो जोईए. एटले दक्षिणनी हाथप्रतोमां भानो उल्लेख नथी. (४) बे टीकाकारोमांथी काशीमां रही टीका करनार रंगनाथ आ अपभ्रंश गीतो पर टीका करे छे; ज्यारे काट्यवेमने तो तेनो ख्याल सरखो य नथी.

दि. बा. केशवलाल हर्षदराय ध्रुवे आ क्षेपक अपभ्रंश भाग विषे विस्तारथी विवेचन, प्रस्तावना पा. ४०-४२ मां कर्युं छे. ते विवेचन आ विषय परस्वे विशेष द्योतक होवाथी, तेनो निष्कर्ष अमे आपवा यत्न करीए छीए कालिदासनां कोइ पण नाटकोमां नहि अने तेना विक्रमोर्वशीयना चोथा अंकमां ज अपभ्रंशगीत प्रक्षिप्त थवानुं कारण ए छे जे ते अंकनो मोटो भाग संस्कृत बोलनार पात्रनो अने लोकोत्तर कल्पनामय वृत्तान्तवाडो होई अपभ्रंश समजनारा लोकोने केवल दुर्गम नीवडे एवो हतो. आथी भारत नाट्यशास्त्रना बत्रीसमा अभ्यायनी ध्रुवानी युक्ति वापरी अन्योक्तिद्वारा राजाना संचारथी प्रेक्षकने बाकेफ राखवानुं कोइने सूझ्युं. ध्रुवाओ उमेराई अने तेनी पाछळ अपभ्रंश पद्यात्मक कृतिओ पण रचाई. आम रसिक प्रेक्षकनी जिज्ञासा तृप्त करवा क्षेपक अपभ्रंशभाग अस्तित्वमां आब्यो. अपभ्रंश कविता कालिदासनी कृतिने पडछे झांखी लागे छे. एनुं सौन्दर्य रसमां नहि पण संगीतमां समायुं छे.

आ क्षेपक अपभ्रंशभाग हेमचन्द्रना अरसामां के जरा पहेलां अने प्राकृत पिङ्गलनी पूर्वे उमेरायो हशे, एम भाषा परथी लागे छे. आम आने लगभग ११ के १२मां सैकानुं अपभ्रंश कहेवाय.

आ अपभ्रंश भाग छन्द अने भाषानी दृष्टिए घणो भ्रष्ट छे. प्रस्तुत उद्धरणमां विक्रमोर्वशीयनां बर्धा अपभ्रंश गीत छेवामां नथी आख्यां. आ उद्ध-

रणमां कुल १६ गीत छे. आ सोळ गीतमां ३, ८, ९, ११, १३ उक्तिओ नथी, ज्यारे बाकीनां १२ गीत पुरुरवा राजानां उन्मादवचनो छे. आखी परिस्थितितुं वातावरण अने उक्तिनी परमताने लईने ज 'पुरुरवानां उन्माद-वचनो' ए अभिधान उद्धरणे आपवामां आव्युं छे.

२. टिप्पणः—

१-२ उपदोहक ॥ १२+११ ॥ छं. शा. पा. ४२ (अ); बीजी पं-क्तिमां रं. अने तेने अनुसरी पं. 'णु.' टीकामां रं. नु निश्चयार्थे । लखी आ प्रमाणे अर्थ करे छे "ज्यारे खरेखर नूतन विद्युत्थी विराजित श्यामल मेघ वरसे छे, त्यारे मृगलोचनी उर्वशीने कोइ राक्षस हरी जाय छे एम मेंे जाण्युं." प्रो. पीशल नु बबले न वांचे छे. एक तो आ गीत विभावना पछोनी स्थितिने बर्णवतुं छे अने वळी जाच=यावत् ने घटाववानुं छे. एने मेघनी विभा-वना अने उर्वशीने हरी जता राक्षसनी भ्रान्तिनो निरास 'फोरां शरीरे अडतां' थाय छे. एटले ज "ज्यां सुधी नव विद्युत्थी विराजित श्यामल मेघ वरस्थो नहि त्यां सुधी तो मेंे जाण्युं के कोइक निशाचर मृगलोचनाने हरी जाय छे!"

३-६. अनन्तरे चर्चरी एम नाटकमां निर्देश करी, आ अपभ्रंश गीत लखवामां आव्युं छे. चर्चरीनी व्याख्या रं. प्रमाणेः-द्रुतमध्यलयं समाश्रिता पठति प्रेभभरान्नटी यदि । प्रतिमण्ठकरासकेन या द्रुतमध्या प्रथमा हि चर्चरी ॥ आम ते एक प्रकारनो नृत्तविशेष छे. प्रा.पिं.पा.५२३मां चर्चरी छन्द आप्यो छे, तेनी साथे आने कांइ लेवादेवा नथी. छन्द २० मात्राना चार चरणनो छे. पं. ३मां बे मात्रा वधारे छे. जइ ने दूर करी मेळ लावी शक्य.

३. एमइं (रं.) ए इति संबोधने एवमर्थे वा । (पी.) ईं मइं बांची अनेन मया । खरी रीते एमइं=इदानीम् । अपभ्रंशमां प्रचलितरूप लेवा योग्य छे.

४. (रं) तच्छे वांचे छे. टीका 'मइं तच्छे जंजु इत्यादयः=अहं, तदा; यद् यद् इत्यर्थे देश्यशब्दाः । बंगालनी हाथप्रतो तब्बे वांचे छे. ए ज रूप प्रा. पिनां उदाहरणमां अने दोहाकोशमां पण आवे छे, तच्छेना जेयो प्रयोग कोइ अर्वाचीन देश्यभाषामां नथी एटले ते अस्वीकार्य छे.

७-१० आ उक्ति नथी पण बर्णनात्मक भुवा छे. प्रा.पिं. (पान.२२०) मां वर्णवेलो अडिल्ला छन्द लागे छे. १६ मात्रानुं चरण अने छेल्ली बे मात्रा लक्ष ए तेनुं लक्षण छे. पं. ७, ८. नियम प्रमाणे मळे छे. कदाच एम पण

હોય કે બીજી કે પંક્તિ ૨૧ માત્રાના બીજા છન્દની બનાવી હોય. આ છેવટની કે પંક્તિ અ કા. પ્રા.ના પ્રથમ કાવ્ય સ્વરિતીમાં છે. ત્યાં ટીકાકાર તે છન્દને ઇકવિંશતિમાત્રાકલિતં કુચ્છનામકં છન્દઃ એમ કહે છે. છં. શા. ૫ પા. ૩૭ (અ) $૬ + ૪ + ૬ + ૫ = ૨૦$ માત્રાનો રાસાવલય આ છન્દને કહી શકાય.

વર્ણના પ્રત્યક્ષ કરતો રાજા આ ગીતમાં વસન્તસું વર્ણન કરે છે.

૧૧-૧૪ આ છન્દમાં બળી જ ઘટ્ટતા છે. છન્દની પ્રથમ કે પંક્તિ ૧૫ + ૧૦ માત્રાની છે. અબ્જત્થેમિમાં ૬ દ્વિમાત્રિક છે. બીજી પંક્તિમાં છેલા માત્રામાંથી સા છન્દથી દૃષ્ટિ સ્વાજ્ય છે. બીજી કે પંક્તિઓમાં ૧૩+૯ માત્રાનો છન્દ છે. ચિત્તેમાં ણેની એક યાત્રા ગણવી. પ્રથમ કે પંક્તિનો છન્દ છં. શા. ૪૨. (અ) પ્રમાણે ચિદ્યાધરહાસ છે. છેલી કે પંક્તિઓમાં છં. શા. ૪૩ (ક) પ્રમાણે અભિનવચસન્તશ્રી નામે ચતુષ્પદી છે.

૧૫-૧૮. આમાં ૧૫ માત્રાનો પારણક છન્દ છે જેના લક્ષણનું વિવેચન પૂર્વે કરવામાં આવ્યું છે. પં. ૧૭માં દિટ્ટી છે તેને બદલે વિટ્ટિ ઢાંચો.

૧૯ ૨૨. આમાં ૧૬ માત્રાનો અહિહ્યા છે જેનું લક્ષણ આ જ ઉદ્ધરણ ય. ૭-૧૦. માં નિરૂપિત કર્યું છે.

૨૩-૨૪ આ ગીતમાં શર્શાકવદના નામની ચતુષ્પદી છે. છં. શા. ૪૨ (અ)માં ચૌ દઃ શર્શાકવદના । એ લક્ષણ વરોવર વેસે છે. $૪+૪+૨=૧૦ \times ૪=૪૦$ આંખી કહીમાં કુલ માત્રાઓ. (પી.) મળાહિને સ્થાને મળ્ણાહ વાંચે છે. તે છન્દોદ્દિષ્ટિ યથાર્થ છે. આપણે પણ મળ્ણાહ વાંચવું પડશે, જો કે ક્ષેપી વ્યાકરણદિષ્ટિ અર્થાન્તર તો મહિ જ થાય.

૨૫-૨૬. આમાં પણ ઉપરનો જ છન્દ છે. (પી.) ઇક્કેક્કમ=અન્યો-ન્યં । દે. ના. ૧.૧૪૫. વાંચી, વર્ધિત=વધેલો એમ અર્થ કરવા માગે છે. (રં.)ની સમજાવટ દૂરાકૃષ્ટ છે. ઇક્કક્કમ=ઈક્ક્રમ શુગપદ્ એ અર્થ કરે છે પ્રો. પીશલને અનુસરી “ જેમાં પ્રેમરસ અન્યોઅન્યને (પોતે અને પોતાની પ્રિય-તમાની અન્યોઅન્યતા) સ્ત્રીધે વધ્યો છે, તે કામરસથી હંસયુવા સરોવરમાં खેલે છે. ” (રં.) વિબોગદશા સૂચવવા વર્ધિત=કપાઈ ગણો, એમ અર્થ કરે છે.

૨૭-૨૮ (રં.) શલો અમતીતિ શેષઃ । ૧૪ માત્રાની દ્વિપદી; પ્રાસ પ્રચ્છતી નથી; ચૃટલે અષ્ટ હોવાનો સમ્ભવ છે. આ ઉપર નથી પરન્તુ માત્ર વર્ણનાત્મક પ્રશ્ન છે.

२९-३२. प्रथम बे पंक्तिमां अडिल्ला ज्यारे त्रीजी अने चोथी पंक्तिमां पज्झडिआ छे. आ बे छन्दोमां घणी बार बहु ओछो फेर होवाने ऋधे मेळ-सेळ थई जाय छे. जुओ भ. क. Intro. P. 29. बीजी पंक्तिमां णामि-यतरुवरु (ध्रुव) एम बांचीए, तो ललियपहारें साथे मेळ सचवाय.

३३-३४ छन्द भ्रष्ट छे. वराह=भुंडनुं वर्णन छे. आ उक्ति नथी पण ध्रुवा छे. पेच्छहु 'जुओ' प्रेक्षकोने उद्देशी पददा पाछळथी आवी ध्रुवाओ बोलाती हती ते बतावे छे.

३५-३८ छन्द अडिल्ला । प्रथम पंक्तिमां फलिह अने पंक्ति. २.मां कुसुमे ने बदले कुसुमहिं.

३९-४४ आ गीत छ पदनुं छे. आदि बे पद २५+२५=५० मात्रानां छे; अने अंतनां ४ पद २१ मात्राना एक पद लेखे छे. छए पदमां वर्षाकालनुं वर्णन छे. परन्तु समुदनी ते समये स्थिति शी हशे तेना तरफ वर्णननुं लक्ष्य छे. पं. ३मां रहंग (रं.) वांचे छे; परन्तु विहंगम (पं.) नो पाठ छन्दनी दृष्टिए स्वीकार्यो छे. कुंकुमसंख=कुंकुमवर्णना संख. पं. ४. हाथी अने मगरथी भरपूर, श्याम, अने कमळथी टंकाएको.

४५-४८ छन्द बहु ज भ्रष्ट छे. २६, १८, २६, १८ आ प्रमाणे मात्रायुक्त ४ पंक्तिनो छन्द थाय; पण तेमांय सुधारा तो करवा ज पडे. दा.त.पं २. सररीरी वांचवुं पडे; पं. ४. विरहसमुद्दहं वांचवुं पडे. पं. १मां मुद्रादोष सुधारी सुंदरि बांचो. पं. ४मां तहने बदले तुह ए प्रचलित रूप छे आ गीत मृगने उद्देशी बोलायलुं छे.

४९-५२ पूर्वसन्दर्भ आ प्रमाणे छे: अये किं नु खलु कुसुमरहि-तामपि लतामिमां पश्यता मया रतिरुपलभ्यते । + + + याव-दस्यां प्रियामुपकारिण्यां लतायां परिध्वंगप्रणयी भवामि । (रं.) प्रमाणे " हे लता, जो, हुं हृदय विना मसुं छुं. जो विद्याना जोगे फरीथी प्रिया मने मळे, तो खरेखर हुं आ अरण्यमां तेने प्रवेश करावीश नहि [ता रण्णें विण-करमि (विनाकरोमि=निष्कासयामि) णिभन्ती (भ्रान्ति विना यथा स्यात् तथा ।] (रं.) अने फरीथी विरहवेदना करावती तेने छूटी मूकीश नहि. " आपणी वाचना प्रमाणे " लता तरफ जोईने मने हृदयमां भावना थाय छे, " जो विधिजोगे ते मने प्राप्त थाय तो हुं आ वनमां भ्रमण नहि करूं अने विरहदाह पेदा करती तेने विखूटी नहि करूं." मूळमां पाठांतरनुं टिप्पण जुओ.

५३-५६ अडिल्ला छन्द प्रथम बे पंक्तिमां; ङेल्ली बेमां पज्झडिआ.

॥ દ્વાદશમુદ્ધરણમ્ ॥

૧. કવિ અને તેનો સમય:—

કાળહના દોહાકોશમાંથી કેટલાંક ગીતો ઉધૃત કરી પ્રસ્તુત ઝદ્દરણમ્ લેવામાં આવ્યાં છે કાળહના દોહાકોશની વાચનાનો આધાર અને તે અવૃત્તિનો ઉપર રાહ્યો છે ૧) મહામહોપાધ્યાય દરપ્રસાદ શાસ્ત્રી સમ્પાદિત “ ઘોહગાન ઓ દોહા ” જેમાં કાળહ અને સરહના દોહાકોશ આપવામાં આવેલા છે; અને (૨) M. Shahidulla: Le Chants Mystiques de Kanhā et de Saraha જેમાં પણ કાળહ અને સરહના દોહાકોશ આપવામાં આવેલા છે. આ ઝદ્ધરણની વિશિષ્ટતા એ છે જે પ્રસ્તુત ગીત પૂર્વ હિન્દુસ્તાન-વજ્જાલ અને આસામ-બાજુથી મળે છે.

કાળહના સમયની વચ્ચે માટે આપણી પાસે ત્રણ સાધન છે:—(૧) ઘોહ ગાન ઓ દોહાની અંગ્રેજી તેમ જ બંગાલી પ્રસ્તાવના.(૨) ડો. સુનીલકુમાર ચેટરજી: The Origin and Development of Bengali Language: Introduction P. 120-123. (૩) ડો. શહિદુલ્લાની Le Chants Mystiquesની Introduction (Chapitre II Les Auteurs des Dohakosa). આ ત્રણ લખાણોને નીચેની વર્ષામાં પ્રમાણ તરીકે લેવામાં આવ્યાં છે.

ગોપીચન્દ્રરાજાના વૈરાગ્યનાં અને મત્સ્યેન્દ્રનાથ ગોરક્ષનાથ અને મર્ત્યુહરિનાં ગીત ગાતા, રજ્જતા મરચરીઆને આપણે ઘણીવાર સાંભળીએ છીએ. એ ગવાતી આહ્યાયિકાઓ નાથસમ્પ્રદાયની છે. તે સમ્પ્રદાયમાં મુખ્ય ૮૪ સિદ્ધ છે. એક વાર નાથસમ્પ્રદાય, પજાવ, ટોબેટ, વજ્જાલ અને લગભગ આઠા ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં પ્રસરેલો હતો. કાળહ કે કાળહપા (=કૃષ્ણપાદ) એ ગોરક્ષનાથ, મત્સ્યેન્દ્રનાથ અને ગોપીચન્દ્ર રાજાનો સમકાલીન હતો તથા ટીબેટન અને હિન્દી પરમ્પરા પ્રમાણે, ૮૪ સિદ્ધમાંનો તે એક હતો. કાળહ જાલંધરિનો શિષ્ય હતો. ગોપીચન્દ્રની માતા મેનાવતી પણ જાલંધરિની શિષ્યા હતી. ગોપીચન્દ્રને જાલંધરિ સ્વરો યોગી છે તેની પ્રતીતિ થાય છે અને તે રાજવૈભવ છોડી યોગી બને છે, એ આહ્યાયિકા સર્વાવિદિત છે. ડો. શહિદુલ્લાના અભિપ્રાયે ઘત્સ્યેન્દ્રનાથ હ. સ ૬૫૭ માં નરેન્દ્રલેવના રાજ્યમાં થઈ ગયો. ગોપીચન્દ્ર કે મોવિચન્દ્ર

ટીબેટન ફિતિહાસકાર તારાનાથના કહેવા પ્રમાણે રાજા વિમલચન્દ્રનો પુત્ર અને માઠવાના રાજા મરથરી કે મર્તુહરિનો મત્રીજો હતો. વિમલચન્દ્ર, તારાનાથના કહેવા પ્રમાણે, ધર્મકીર્તિનો સમકાલીન હતો. ચાઈનીસ મુસાપર ઇત્દીંગ ઇ. સ. ૬૭૩માં “ અર્વાચીન સમયના ” બૌદ્ધ ધર્મના મહાન્ આચાર્યોમાંના એક તરીકે ધર્મકીર્તિને ગણાવે છે. ગોપીચન્દ મર્તુહરિનો મત્રીજો હતો, એ દન્તકથા તો ચક્કાઠની બહાર પળ જાગીતી છે. ઇત્સીંગના કહેવા પ્રમાણે, મર્તુહરિ ઇ. સ. ૬૫૧ માં મરણ પામ્યો. મર્તુહરિએ જાલંધરિ પાસે જ વૈરાગ્યવીક્ષા ળીધી હતી. જાલંધરિનો ગુરુ, તારાનાથ પ્રમાણે. ઇન્દ્રભૂતિ ધર્મકીર્તિનો સમકાલીન હતો. આ બધી હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં ડો. શહિદુલ્લાના મતે, કાળહ=કૃષ્ણાચાર્યનો સમય ઇ.સ. ૭૦૦ની આસપાસ હોવો જોઈએ. (Intro. P. 27-28).

ડો. સુનીતિકુમાર ચેટરજીના મતે કાળહનો સમય ઇ. સ. ૧૨૦૦ ની આસપાસ છે તારાનાથ બે કાળહનો ઉલ્લેખ કરે છે, એક વૃદ્ધ અને એક નવ્ય. ‘ ચર્યાચર્યાવિનિશ્ચય ’ની ચર્યા ૩૬ ની એક કઢીમાં તે ચર્યાનો કવિ કાળહ પોતાને જાલંધરિપાદના શિષ્ય જેવો જણાવે છે. વઢી એ જ ચર્યામાં ઉલ્લેખેલો લૂહ-પાદ, વીપક્કર શ્રીજ્ઞાન કે અનિશની સાથે અભિસમયવિભક્ક નામે તાન્ત્રિક કૃતિનો સહકર્તા હતો. × અતિશ ઇ. સ. ૧૦૩૮માં ૫૮ વર્ષની વયે ટીબેટ ગયો. એટલે કાળહ લગભગ ઇ. સ. ૧૧૮૧ની આસપાસ થયો હશે એમ તેમનું માનવું છે. મરાઠી સંત જ્ઞાનેશ્વરની ગુરુપરમ્પરા પળ પોતાના મતની સાક્ષમાં ડો. ચેટરજી લખે છે.

મલે આ બે અભિપ્રાયમાંથી ગમે તે ચરા હોય; પરન્તુ એક વાત તો દેખાઈ જ આવે છે કે ભાષા, લક્ષાણની ધાટી અને વિચારવલણ ઉપરથી ઇ. સ. ૧૫૦-૧૨૦૦ સુધીમાં જ આ પ્રન્યાંને આપણે લઈ શકીએ. વધારામાં આ લક્ષાણની હાયપ્રત ૧૪ માં સૈકા પઢીની છે અને લહીઆની અને આ ગીતોની પરમ્પરા સાચવનાર સામાન્ય જનતાની ભાષાની ળાપ આ લક્ષાણ ઉપર વિપુલ પ્રમાણમાં દેખાઈ આવે છે.

× Shahidulla: Intro P. 19. ‘ પ્રસ્તુત તંત્ર લૂહપાદ રચ્યુ હતું; અને વીપંકર શ્રીજ્ઞાને તે પર ટીકા કરી હતી’ એમ તે તંત્રની ટીબેટન પ્રની અતિમ પ્રશસ્તિનું ભાષાંતર કરી તે ળણાવે છે આ પ્રમાણે ડો. ચેટરજીએ (O. D. B. L. Intro. §63, ડૉ. હરપ્રસાદ શાસ્ત્રીએ Intro P. 14. માં ળણાવેલો લૂહપાના સમય જ તે સ્વોટો ઠરાવે છે. એટલે તેમના મૂલ્યભૂત નિબંધન પર જ ડૉ. શહિદુલ્લા આ કરે છે. વાંચો: Shahidulla: P. 19.-24.

૨. દાદાકોશની ભાષા:—

આ પ્રન્થનું અપબ્રંશ, જે સામાન્ય અપબ્રંશ અત્યાર સુપ્રીનાં ઉદ્ધરણોમાં જોયું તે પ્રકારનું છે કે કોઈ બીજા પ્રકારનું? પ્રો. યાકોબી (સનત્કુમારચરિત્ત Intro P. XVIII) ના અભિપ્રાયે કાણ્હ અને સરહના દોહાકોશનું અપબ્રંશ પૌર્વાત્ય અપબ્રંશ છે. તેના કારણમાં તે જણાવે છે કે તેના વ્યાકરણપ્રયોગો ક્રમદીશ્વર, રામશર્મન્ અને માર્કળ્હેયને અનુસરે છે. પરન્તુ અર્વાચીન પૌર્વાત્ય દેશ્યભાષાઓ જેવી કે મૈથિલી, ઓરિય, શક્કાલી, આસામી ઇ. આ અપબ્રંશ સાથે સમ્બન્ધ ધરાવતી નથી. દા. ત. વ્રાસુ=વ્યાસ, સ્વાર્થે નરજાતિમાં હ અને નારીજાતિમાં હી, હમુ=અહમ્, મેર=મમ, તેર=તવ ઇ. માર્કળ્હેયાદિ પૌર્વાત્ય વૈયાકરણોએ બતાવેલા વિશેષો અર્વાચીન પૌર્વાત્ય દેશ્ય-ભાષાઓમાં માલમ પડતા નથી. આમ એક બાજુએ માર્કળ્હેયાદિએ નોંધેલી અપ-બ્રંશ માધા અર્વાચીન પૌર્વાત્ય દેશ્યભાષાઓની જનેત્રી નથી, એ તો સિદ્ધ જ છે.^૧ છતાં બીજી બાજુએ માર્કળ્હેયાદિએ નોંધેલા અપબ્રંશને પૌર્વાત્ય અપબ્રંશ તરીકે જુદું ઓઠ્ઠાવવા પ્રો. યાકોબી, ડો. શહિદુલ્લા આદિ પ્રયત્ન કરે છે. ડો. શહિદુલ્લા હેમચન્દ્રના અપબ્રંશ અને રામતર્કવાગીશ, ક્રમદીશ્વર અને માર્કળ્હેયે નોંધેલા અપબ્રંશની વિસ્તરણ: સરસ્થામણો કરે છે. (સદર Introduction P.45-53.) પરન્તુ અપબ્રંશના પ્રયોગની બહુલતાને હિસાબે તેમણે બતાવેલા વિશેષો એવા નથી કે પૌર્વાત્ય અપબ્રંશ તરીકે જુદી અપબ્રંશ ભાષા સ્થાપી શકાય. ટુંકમાં માર્કળ્હેયે બતાવેલી નાગર અપબ્રંશ અને હેમચન્દ્રના વ્યાકરણની અપબ્રંશ જુદી છે, એવા સિદ્ધાન્તનું વિધાન વધારે પડતું છે. ત્યારે કાણ્હ અને સરહની ભાષાને કયા અપબ્રંશ તરીકે ગણવી? શહિદુલ્લા કાણ્હ અને સરહના અપબ્રંશને અર્વાચીન પૌર્વાત્ય દેશ્યભાષાઓ સાથે સમ્બન્ધ ન હોવાને કારણે, પ્રો. યાકોબીને અનુસરી તેને પૌર્વાત્ય અપબ્રંશ કહેતા નથી; પરન્તુ તેમને મતે પ્રસ્તુત ગીતોનું અપબ્રંશ શૌદ્ધ અપબ્રંશ છે.^૨ અમારે મતે તો આ પળ અમ છે; કારણ કે સદર ગીતો

૧. Shahidulla; Intro. P. 33. સરસ્થાવો સુનીતિકુમાર ચેટ-રજીના શબ્દો " In the East, the local patois does not seem to have been cultivated after the days of As'oka." - O. D. B. L. Intro. P. 91.

૨. Shahidulla: Intro. P. 55 (see the conclusion of the chapter).

સામાન્ય જનતામાં પ્રચલિત હોવાને લીધે^૩ સામાન્ય બોલીની છાંટ મૂક અપભ્રંશ પર આવી છે; ઢા. ત. કુચ્છ નાહિ (સદર ઉદ્ધરણ પં. ૧૦) કિ (પં.૨૦. પં. ૩૪) જવ્વે-તવ્વે (ઉદ્ધ. ૧૩. પં. ૨૩. ૨૪.) इत्यादि. પ્રો. સુની-તિકુમાર ચેટરજી આ ભાષાને પાશ્ચિમાલ્ય અપભ્રંશ કહે છે, તે યુક્ત છે. તેમના જ શબ્દોમાં, “ The two Doha-kosas present the same dialect, which is a kind of Western (શૌરસેની) Apabhramsa, as its उ termination, its अह genetives, its इज्ज passives and its general agreement in forms with the literary Western Apabhramsa, amply indicate. ”^૪

૩. ઉદ્ધરણવસ્તુ અને પરિભાષાવિવેચન:—

દોહાકોશનાં ગીતનો વિષય બૌદ્ધ તન્ત્ર અને યોગને લગતો છે. લેક્ષક આ તાન્ત્રિક વિષયને અનુરૂપ પરંપરાગત ગુહ્ય પરિભાષા વાપરે છે. ટીકાકાર તેને સંધ્યાભાષા કહે છે. આ પરિભાષા, ટીકા અને આ વિષયને લગતા બીજા તાન્ત્રિક પ્રન્થોની મદદથી જ, સમજી શકાય છે. આપણા ઉદ્ધરણમાં વપરાયેલી પરિભાષા અમે નીચે પ્રમાણે સમજાવીએ છીએ:—

પં. ૧. નિરજ્ઞન ટીકાકાર સહજકાય. કાળહના અભિપ્રાયે આ સહજ સ્થિતિ તે માધ્યમિક બૌદ્ધની ‘ શૂન્યતા ’ છે. સરખાવો પં. ૧૦ કુચ્છ નાહિ. હઠયોગપ્રદીપિકા. ૪. ૩-૪માં નિરજ્ઞનના પર્યાયશબ્દોનો સમૂહ આપ્યો છે:—

રાજયોગસમાધિશ્ચ ઉન્મનો ચ મનોન્મનો

અમૃતત્વં લયસ્તત્ત્વં શૂન્યાશૂન્યં પરં પદમ્ ॥

અમનસ્કં તથાઽદ્વૈતં નિરાલંબં નિરંજનં

જીવન્મુક્તિશ્ચ સહજા તૂર્યાં ચેત્યેકવાચકાઃ ॥

પં. ૫. ષવંકાર-સુભાષિતસંગ્રહ (પા. ૭૬.) દેવેન્દ્રપરિપૃચ્છા-તન્ત્રમાંથી ટાંકે છે:—

एकारस्तु भवेन्माता वकारस्तु पिता स्मृतः

बिन्दुस्तत्र भवेद्योगः स योगः परमाक्षरः ॥

एकारस्तु भवेत् प्रज्ञा वकारः सुरताधिपः

बिन्दुश्चानाहतं तत्त्वं तज्जातान्यक्षराणि च

૩. પાહુડદોહા પ્રન્થ જે પશ્ચિમ હિંદમાં લખાયો છે તેમાં આ બન્ને દોહા-કોશના દોહા, ચરણો અને શબ્દસમૂહ (phraseology) માલમ પડે છે.

૪. Chatterji, O. D. B. L. Intro. P. 112.

ટીકાકાર:-**एवंकार**: શૂન્યતાકરુણાઽભિન્નરૂપિણી મહામુદ્રા । કરુણા શબ્દનો બૌદ્ધતન્ત્રમાં સ્વાધિષ્ઠાનચિત્તરૂપમ્ । = શુદ્ધ સત્તા. શૂન્યતા અને સત્તાનો યોગ તે **एवंकार** (સરખાવો ઉદ્ધરણ. ૧૩. પં. ૧૫-૧૮).

अरविन्द=**उष्णीषकमल** **एटले** મેરુદણ્ડના શિખરરૂપ રહેલું કમલ જે શૂન્યતાનું આલય છે, જેમાં રહેલી શૂન્યતાની સાથે સત્તાનો લય થતાં પરમ સમાધિસુખ પ્રાપ્ત થાય છે. આ મહાસુખનું बीज **एवंकार** છે.

પં. ૬. **सुरतवीर**=યોગી.

मकरन्द=ટીકાકાર:-**अच्युतं महारागं सुखम्** । સમાધિસુખનો અનુભવ.

પં. ૭-૮. **गअण-समीरण-सुहवासे-सुखवास**=પરમશૂન્યતા જેમાં પંચ મહાભૂત આકાશ વાયુ ઇત્યાદિ સમ્ભર રહ્યાં છે. તે પરમશૂન્યતામાંથી સઘડ્યા સુર અને અસુરની ઉત્પત્તિ છે.

પં. ૧૪. **पवण-घरिणि** પ્રાણાવરોધ **ए** યોગપ્રક્રિયાનું એક અંગ છે. પ્રાણાવરોધરૂપી ગૃહિણી. સરખાવો **हठयोगप्रदीपिका** ૪. ૧૪.

यावात्रैव प्रविशति चरन् मारुतो मध्यमार्गं
यावद्बिन्दुर्न भवति दृढः प्राणवातप्रबन्धात् ॥ ૬૦

પં. ૧૫. **महागिरिकन्दर**—**गिरि** = કરોડનો દણ્ડ; અને કરોડના પોલાણમાં **सुषुम्णा** નાદી આવેલી છે. તેમાં શ્વાસ સ્થિર થતાં સકલ સંસાર નિર્મૂલ થાય છે.

પં. ૧૯. **मनोरत्न**=સત્તા (Existence); **सहज**=શૂન્યતા.

પં. ૨૩. **समरस** **एटले** સત્તાનું સહજમાં એકરસ થઈ જવું તે; જેમ મીઠું પાણીમાં સમરસ થઈ જાય છે તેમ (સરખાવો. પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણ પં. ૩૭-૩૮.).

પં. ૨૬. **निर्वाण**=શૂન્યતા.

પં. ૨૭-૨૮. **वरगिरिशिखरउत्तुंगस्थल**=કમલ જે મસ્તકમાં આવેલું છે તે; **गिरि** = કરોડદંડ તેનું શિખર=મગજ જે શૂન્યતાનું સ્થાન છે **पंचा-णण**=શિવ અથવા સિંહ. **करिचर**=ટીકાકાર **चित्तगजेन्द्र** । **शखर**=શૂન્યતા.

પં. ૩૧. ૩૨. **घरिणि**=ટીકાકાર:-**ज्ञानमुद्रा**=સત્તા.

પં. ૩૦. ૩૫. **सहजक्षण** = સમાધિની પદ.

આ પરિભાષા સમગ્ર પછી, કાળહનાં આ ગીતોનો નિષ્કર્ષ સમજવો મુશ્કેલ નહિ થાય. માધ્યમિક બૌદ્ધોની શૂન્યતાને તે પરમતત્ત્વ માને છે.

(सदर उद्धरण. पं. ७-१०). ते शून्यताने पामवा मन्त्र, तन्त्र, वेद, पुराण इत्यादिनो अभ्यास निरर्थक छे. (सदर. पं. २-३; पं. ३१-३४.) खरं तो चित्त के मन, जेने लोधे सत्ता छे, ते शून्यतामां लीन थवुं जोईए तो ज निर्वाण पमाय. श्वासने सुषुम्णामां स्थिर करी, सत्ताने शून्यतामां जेम मीठुं एकरस थाय छे तम समरस करी-एटले के एवंकार बीज रोपी-सुरतवीर योगी कीलेला कमठमां-शून्यतालयमां रहेल सहजक्षणरूपी मकरन्दनो वास ले छे.

४ छंदोरचना:—

कडी. १-६, ८, १०-१२, १४, १५, १८-१९। दोहा। १३+११। १३+११॥

कडी. ७, १३, १६, १७। पादाकुलक। १६ मात्रानो छन्द. (प्रा. पिं. पा. २२३-२२४).

कडी. ९. द्विपदी। (प्रा. पिं. पा. २५७.) ६, ५×४, २(गुह)=२८ मात्रा.

५. टिप्पण:—

१ लोअह < सप्तमी बहुवचन लोअर्हि; प्रथमा एकवचन (श.) ले छे ते बरोबर नथी.

२ सिरिकल बिल्वफळ. सरखावो संस्कृत कहेवत: पक्वे बिल्वे काकस्य किम् । अथवा बज्जाली कहेवत: 'बेल पाकले काकेर बाबार कि ?' सिरिकल=नारीएल अर्थ लईए तो पण अर्थने वांधो नहि भावे. बाहेरित भुमर्यान्त=भुमइ (सि. हे. ८।४।१६१) बाहिर (सि. हे. ८।२।१४४।) पालीमां पण ए ज रूप. अलिअ=देश्य.

५. अरविदष तृतीया एकवचन. लइअ=सम्बन्धक भूतकृदन्त (प्रा. गू प्रयोग.)

६. मअरंइष वांचो; द्वितीया एकवचन; अ-प्रत्ययान्त.

७-८. सुहवासे, परिपुण्णष, सुन्नष, अ-प्रत्ययान्त प्रथमा एकवचन. देश्यभाषानी असर वट्टिष संबोधनविभक्ति एकवचन.

९-१०. अ-प्रत्ययान्त प्रथमा. कुच्छ नाहि देश्यभाषानी असर.

१३ उहें । सि. हे. ८।३।८९; ८।१।५९. उब्भ, उद्ध; उह < उब्भ, उद्ध. अर्वाचीनता तरफ ढळतो प्रयोग. उअत्ति (पं. ८) उवज्जइ, विफारिआ < विष्फारिआ (पं. २२.); निधियार < निव्वियार (पं. २५); आ प्रयोगो अर्वाचीन देश्यभाषा तरफ ढळे छे.

उहं=उद्धहि< ऊर्ध्व+स्मिन् ; तेवी ज रीते अहं

थाइ=संस्कृतछायामां स्थितिः । जे तसु=तस्य (पवनस्य) समजा-
ववा पूरुं छे. (Bendall: Le Mus'euon, 1904. P. 261.) तसु
ने स्थाने बहु मूके छे. आ सुधारो स्वीकारोए तो (श.) अने टीकाकार साथे
आपणे थाइ=तिष्ठति लई शकीए. टीबेटननी संस्कृतछाया-निश्चलं
तिष्ठति शरो.

बेणिण-रहिअ-ऊर्ध्वगमन अने अधोगमन बिना सुषुम्णामां श्वास स्थिर
थाय त्यारे.

१४. घर=सुषुम्णा नाडी.

१५. गुहिर=गभीर. खरी रीते गहिर; सरखावो भुमयन्ति (पं.४.)
मुनइ (पं. २०) गुहिर (जुओ पा. ल. मा.) शब्ददुष्ठाः गुहिरमां भ्रष्ट
उ (Contamination)√गुह् अने कुहरने लीधे आव्यानुं माने छे. हाथ-
प्रतमां कुहिर छे.

१८. दुरववाह< दुरवभाह< सं. दुरवगाह. अववाह (जुओ
घररुचिगो प्राकृतप्रकाश ८. ३४. G. P. 233.)

२० मुनइ । सि. हे. ८।४।७ कि=किम् (देश्यप्रयोग.)

२१-२२. पङ्क = मार्ग; योगमार्गे शून्यतामां लीन थवा यत्न करता जे
योगीए पोतानी बुद्धि=सत्ताने शून्यतामां बांधी दीधी छे, तेणे आहुं विस्तृत
जगत् पोतानामां संकेली लीधुं छे.

२४. भाय (श.) क्रियापद तरीके = बिभेति । जरामरणेभ्यः न
बिभेति । आपणी संस्कृतछायामां भायने नाम तरीके लई भयम् लीधुं छे.

२६. मन=बुद्धि कांइ पण मानसिक कार्य करती नथी.

३२. पंचवण्ण = पांच इन्द्रियोना विविध भोग. कि=किम् । (देश्यप्रयोग)

३७. जिम लोण विलिज्जइ इ० आ उपमा ठेठ उपनिषद्सां पण
मालम पडे छे. (जुओ छांदोग्योपनिषद् ६. १३; सि. हे. ८।४।४८.
सरखावो पाहुडदोहा । १७६ ।

जिम लोणु विलिज्जइ पाणियहं तिम जइ चित्तु विलिज्ज ।
समरसि इवइ जीवडा काइं समाहि करिज्ज ॥

॥ ત્રયોદશમુદ્ધરણમ ॥

૧. કવિ અને તેનું જીવન:—

આ ઉદ્ધરણ સરહના દોહકોશમાંથી લેવામાં આવ્યું છે. આ ઉદ્ધરણનાં આધારભૂત પ્રમાણો ચારમા ઉદ્ધરણમાં જણાવેલા પ્રન્ય 'બૌદ્ધ ગાન ઓ દોહા' અને જૈ. શહિદુલાસંપાદિત Les Chants Mystique de Kanha et de Saraha છે. દોહાકોશનો ટીકાકાર અદ્વયવજ્ર સરહને સરોરુહવજ્ર, સરોરુહ કે સરોજવજ્ર નામ આપે છે. તારાનાથનાં ઇતિહાસ પ્રમાણે મહા-સિદ્ધ સરહ આર્યાવર્તનાં પૂર્વ પ્રદેશમાં રોલી નામના સ્થળે જન્મ્યો હતો. તે રત્નપાલ નામે રાજાનો સમકાલીન હતો. આ નામના રાજાએ આસામમાં ઇ. સ. ૧૦૧૦-૧૦૫૦ સુધી રાજ્ય કર્યું હતું; એટલે સરહ ઇ. સ. ૧૦૦૦ ના આસ-રામાં થઈ ગયો. સરહે દોહાકોશ ઉપરાંત બીજા અપબ્રંશ અને સંસ્કૃત પ્રન્યો રચ્યા છે; જે ટીકાકારનાં ટાંચણ, સુભાષિતસંગ્રહ ઇત્યાદિ પરથી માલમ પડે છે. (જુઓ વિસ્તૃત ચર્ચા માટે Shahidulla: Intro. P. 29.-32.).

દોહાકોશમાં કુલ ૧૧૪ ટીબેટન વાચના પ્રમાણે અને અપબ્રંશ પાઠ પ્રમાણે કુલ ૧૦૯ ગીત છે. તેમાંથી પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણમાં ૨૨ ગીત લીધાં છે.

૨. ઉદ્ધરણવસ્તુ:—

સરહ પળ કાળહની માફક શૂન્યતાવાદી છે; અને 'સહજસિદ્ધિ' નું જ પ્રતિપાદન કરે છે. હોમ, કર્મકાંડ ઇત્યાદિનાં ધર્તિંગ કરનાર બ્રાહ્મણ આચાર્યોં ઉપર તે સખત કટાક્ષ કરે છે. (૧-૪) ચાર પછી ક્ષપણકનાં બાહ્યાચારની કટાક્ષ-પૂર્વક સ્ખર લે છે. (૫-૬) કહણા = સ્વાધિષ્ઠાનચિત્તરૂપ સત્તા અને શૂન્યતા એ બન્નેનો એકરસ થાય તે જ મોક્ષ છે. કરુણાને છોડી જે શૂન્યને લાગે છે, તે ઉત્તમ માર્ગ પામતો નથી; અથવા કહણા એકલીને જ સમજવા યત્ન કરે છે તે સંસારમાં મોક્ષ પામતો નથી. (૭) મંત્ર, તંત્ર, ધ્યેય, ધારણ, ધ્યાન એ બધાં ચ વિષ્ણને સ્ખરડે છે. (૮) તે દૈત્ય-સમાન માનવી અભિમાનને લીધે તત્ત્વ જોઈ શકતો નથી અને સર્વે સ્ખરા જ્ઞાનનાં સાધનોને દૂષિત કરે છે. (૯) સત્તાને શૂન્યતામાં લય કરી સમરસ એવા સહજને પહોંચાય છે; તેમાં શૂદ્ર હો કે પછી બ્રાહ્મણ હો, તેનો ભેદ રહેતો નથી. (૧૦) એકલી સત્તાથી ઉત્પત્તિ થાય છે અને ક્ષયથી વિનાશ થાય છે. સત્તા (Existence) જ ન હોય તો પછી ઉત્પન્ન થવાનું જ ક્યાંથી હોય? ભાવ અને ક્ષય બન્ને ય શૂન્યતાને પામતાં સ્ખરો યોગ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ શ્રી ગુરુનાથ કહે છે.

(૧૧) બધા ય ઇન્દ્રિયવ્યવહાર કર; પળ મનને તો શૂન્યતામાં જ લીન કર; એમ કર્યા વિના એકલો રહી (શૂન્યતાથી વિમુક્ત રહી) તારો વ્યવહાર ચલાવીશ નહિ. (૧૨) ગુરુનો ઉપદેશ મરુસ્થલીમાં અમૃત જેવો છે. (૧૩) શાસ્ત્રો મળી માણસ પોતાને પંડિત કહેવડાવે છે; પરંતુ તે મૂર્ખે પોતાનાં જન્મ-મરણને વિનાશ્યાં નથી. (૧૪) ગુરુપદેશથી જીવન્મુક્તિ પ્રાપ્ત કરનાર કોઈક જ હોય છે. (૧૫) વિષયોને વિશુદ્ધ કરી તેને ભોગવવામાં વાંધો નથી; કારણ કે તેમ કર્યા વિના કેવલ શૂન્યના આચરણથી જેમ વહાણનો કાગડો સમુદ્ર ઉપર ઊઠવા જાય પણ પાછો વહાણ ઉપર જ આવે, તેમ તે વિષયને જ પુનઃ વલ્લો છે. (૧૬) માટે જ મીન, પતંગિયું, હાથી, ભ્રમર અને હરણનું જૂથ જો. સરહ કહે છે, હે મૂર્ખ વિષયાસક્તિને બંધનરૂપ મા કર. (૧૭) હે પંડિતજન, આમાં શંકા ન કરશો; જે જ્ઞાન ગુરુએ મને આપ્યું છે, તેમાં શું હું એવું સુગોપ્ય કહું છું? (૧૮) ઘોર અંધકારમાં જેમ ચંદ્રરૂપી મણિ પ્રકાશ આપે છે, તેમ સહજ સુખ એક જ ક્ષણમાં બધાં ય પાપ હરી લે છે. (૧૯) ઘરમાં પણ ન રહીશ અને વનમાં પણ ન જઈશ; કારણ કે જ્યાં ત્યાં સત્તાસ્વરૂપ બુદ્ધિ છે તે જાણ; જ્યાં બધું ય શૂન્યતામય છે ત્યાં ભવ ક્યાં અને નિર્વાણ ક્યાં? (૨૦) ઘરમાં કે વનમાં સર્વ જ્ઞાન નથી; એ એક ભેદી વસ્તુ જાણ. સ્વભાવના નિર્મલત્વમાં તેને શોધ; તે એકલું જ અવિકલ છે. (૨૧) આ આત્મા છે અને આ અનાત્મા છે; એમ જે કોઈ ભાવના કરે છે, તેણે બંધ વિના આત્માને બદ્ધ કર્યો છે; જો કે આત્મા તો પણ વિમુક્ત જ છે.

૩ છંદોરચના:—

કઠી. ૧-૫, ૭, ૯, ૧૨. પાદાકુલક । ૧૬ માત્રાનું એક ચરણ; અને એવાં ચાર ચરણ.

કઠી. ૬. ડૉ. શહિદુલાના અભિપ્રાયે, આ એક જ કઠી ત્રણ જુદી જુદી કઠીઓ છે; અને તે ત્રણે ય કઠીઓને તે દોહા કહે છે. પરંતુ સામાન્યતઃ દોહા-નું લક્ષણ ૧૩ + ૧૧ = ૨૪ એમ હોય છે. જ્યારે પ્રસ્તુત કઠીમાં 'છપ્પા'ની રીતને અનુસરી, ૧૧ માત્રા પછી યતિ આવે છે અને ત્યાર પછી ૧૩ માત્રા આવે છે. વઠ્ઠી ૨ + ૪ + ૪ + ૪ + ૪ + ૪ + ૨ (~ ~) = ૨૪ માત્રા-આ પ્રમાણે પ્રા. પિં. પા. ૧૭૭ ઉપર છે. પરંતુ પ્રા. પિં માં છપ્પાની ઉપ-સંહારાત્મક પંક્તિઓ ૨૮ માત્રાના ઉલ્લાલાની મૂકવી જોઈએ જે અહિં નથી. અહિં તો ૨૪ માત્રાની બીજી પંક્તિઓ પ્રમાણે જ ઉપસંહારાત્મક પંક્તિઓ મૂકી છે. આ ઉપરથી આ એક પ્રકારનો 'છપ્પય' હોય એમ લાગે છે.

कडी. ८, ११, १४, भडिला । १९ मात्रानो छंद परंतु छेली बे मात्रा लघु.

कडी. १३, १५-२२. दाहा । १३ + ११ । १३ + ११ ॥

कडी. १० आ छन्द ११ + १३ अने छेली बे मात्रा लघु-ए प्रकारनो छे; एटले स्पष्ट दोहो तो नथी ज, जो के डॉ. शहिदुल्ला तेने दोहो ज कहे छे.

४ टिप्पणः—

३ विणुआ । सि. हे. ८।१।५६। अने प्रा.स ३.९. विण्णु < विञ्ज । हंसउवेसैं । (श) टीबेटन (A.) = हंसोपदेशेन; टीबेटन (B.) = हंसकवेशेन. टीकाकार = परमहंसवेशेन ।.

५. अइरिय < सं. आचार्य; प्रा. आयरिय के आइरिय (सि हे. ८।१।७३।; G. P. 131.); ए < ँ = सं अनेन (उद्धरण ११. पं. १४.) जुओ. सि. हे, ८।४।३९९।.

६. बइसी = सं. उपविश्य । जाली < जालइ = सं. ज्वालयति; चाली < चालइ = सं. चालयति. मूळनो मुद्रादोष सुधारोः-‘ बइसी घंडा चाली ’ एम बांचो.

७. खुखलुसाइ ध्वनिक्रियापद. गू खसफूस करवी; बंगाळी. फुसफुशाना. धंधी = संबधक भूतकृदंत √ धंध = छेतरबुं. सरखावो धंधा (दे. ना. ५. ५७.) गू. ‘ धंधो ’ अने ‘ धंधळ ’ < धंध+ल्ल स्वार्थे.

८, रांडेलीना, मुंडेलीना के बीजा कोइना वेशथी दक्षिणाना हेतुथी स्त्री-ओने वीक्षा दे छे. दक्खिण-उवेसैंनी छाया दक्षिणा-उद्देशेन एम करवी. मूळनी छाया दक्षिणापदेशेन खोटी छे.

१-२. कर्मकाडीना प्रत्ये कटाक्ष; ३-४. परिव्राजको सामे कटाक्ष; ५-८. शैव आचार्यो सामे कटाक्ष.

९-१६, जैन क्षपणको सामे कटाक्ष.

९. नगगल = नगग + अल्ल स्वार्थे प्रत्यय. गू नागडो. उपाट्टिअ-केसैं केशलुंचन जैनसाधुओ करावे छे तेना संबधे.

१० जान = यान मोक्षनुं साधन; सरखावो उद्धरण. ९. पं. २९;

मोक्ष-उपसं = मोक्षोद्देशेन छाया करवी; जो के मूळनी छाया मोक्षा-पदेशेन करेली छे.

१४. जाण = ज्ञान.

१५. भावइ = सं. भावयति (Pischel, Materialien 420. 4) (श.) = सं. भाति । सि. हे. ८।४।२४०। ने अनुसरी. सरखावो ' मे भाति = मने लागे छे ' ए संस्कृत प्रयोग. ए ज प्रकारनो अहिं प्रयोग छे. ' महु भावइ. '

१७-१८ करुणा अने शून्य ए बन्नेनुं तादात्म्य जोईए; जुओ उद्धरण १२नी प्रस्तावनामां परिभाषाविवेचन.

१९-२० पाहुडदोहा । २०६ । मंत ण तंतु ण घेउ ण धारणु इ० ध्येय = ध्याननुं प्रतीक; धारण = ध्यान.

२१-२२. दत्त = दैत्य. ते दैत्य बधां मोक्षनां साधनोने पोताना अभिमानधी दूषित करे छे.

२३ मण अन्धवण जाइ । आ शब्दसमूह, पाहुडदोहा । १८३ । १६८ । मां शब्दशः देखा दे छे. ' बुद्धि शून्यतामां मळी जाय. '

२५-२६. एकली सत्ता, के एकली शून्यता नकामी छे; भावाभाव ए ज खरो योग छे. आमां माध्यमिकोनो नास्तिवाद उत्तम रीते जणाव्यो छे.

२८. आलमाल टीकाकार:-क्रयविक्रयादि. जैनसंस्कृतग्रंथोमां आल-जाल = जंजाल ए अर्थमां आवे छे. भरटकद्वारिंत्रिशिका (Ed. Hertel P. 21.) आलमालं लपति = असंबद्ध बोले छे.

३२ अमणागमण । अमणा < प्रा. आअमण < सं. आगमनगमन (श.) छायामां गमनागमन । लख्युं छे. सरखावो पाहुडदोहा । १३७ । गमणागमणविवज्जियउ ।

३६. बोद्धित्थ । दे. ना. ६. ९६. सं. बहित्र; हिं. बोहित, बोहित्थ. गू. बोयुं (?) = खराबानी चेतवणी आपवा माटे दरियामां तरती राखेलो लोढानो गोळो.

४६. से उ = तत् तु ।

॥ ચતુર્દશમુદ્ધરણમ્ ॥

આ ઉદ્ધરણમાં પ્રકીર્ણ ભવતરણો આપવામાં આવ્યાં છે.

૧. વિ. સં. ૬૪૫ પહેલાંનું :—

આ ગીત વસુદેવહિંડી નામે પ્રાકૃતપ્રંથમાંથી લેવામાં આવ્યું છે. આ પ્રંથના અસ્તિત્વની સાચા આચાર્યશ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે તેમના વિશેષણ-વતી નામે અચાવધિ અપ્રકાશિત એક પ્રકરણગ્રન્થમાં નીચેની ગાથાઓમાં આપી છે:—

સામાહ્યજુત્તીષ ઉસમસ્સ ધણાદથો ભવા સત્ત

હોંતિ ય પિંડિજ્જંતા બારસ વસુદેવચરિયમ્મિ ॥ ૩૧ ॥

સંખેવથા જુત્તીષ, સત્ત હ્યરે સહાણુભૂય ત્તિ

સિજ્જંસેણસક્કાયા, હોસુ વિ સંપિંડિયા સવ્વે ॥ ૩૨ ॥

વસુદેવહિંડીને વસુદેવચરિય પળ કહેવામાં આવતું (જુઓ વ. હિં. પા. ૧. પં. ૧૬.). શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણના સમય સંબંધે શ્રીજિનવિજયજી લખે છે. “ સાસ કાંઈ વિરોધી પ્રમાણો નજરે ન પડે, ત્યાં સુધી પટ્ટાવલિયોમાં જે વીરસંવત્ ૧૧૧૫-વિક્રમ સંવત્ ૬૪૫ ની સાલ એમના માટે લખેલી છે, તેનો સ્વીકાર કરીએ તો કશી હરકત નથી.” (જીતકલ્પની પ્રસ્તાવના, પા. ૧૬.) ગીતનો અર્થ :—

ધમ્મિલ્લ પરણ્યો છતાં અધ્યયનપ્રવળ ચિત્ત રાખી, વિષયોપભોગમાં આસક્ત થતો નહિ. એક દિવસ ધમ્મિલ્લની સાસુ તેને ઘેર આવી. તેની પત્નીએ પોતાની મા આગળ પોતાનું દુઃખ રડવા માંડ્યું:—

(ધમ્મિલ્લ) પોતાની પાસે પાટી (= કાષ્ટપટ્ટિકા, ચતુરસ્રિકા) ગોઠવી, રેવાના પાળીથી ભરેલી, શક્તીની કાન્તિ સમાન ઉજ્જવલ સ્વદીને લઈને, ઉદ્વિગ્ન અને એકલી સૂતેલી મારી પ્રથમે પળ આંખી રાત સમાન-સર્વળ ગોળે છે.

કપ્પિ, ગોણ્હેપ્પિ અપબ્રંશ સંબંધક ભૂતકુદંત.

રેવાપયપુણ્ણિયં ધમ્મિલ્લ કુશાપ્રપુરનો હતો; કુશાપ્રપુર કદાચ રેવાકાંઠાનું નગર હોય તેથી રેવાનો અત્રે ઉલ્લેખ હોય એ સંભવિત છે.

२. वि. सं. आठमा सैकाना पूर्वार्धः—

आ दुहो जिनदासगणिमहत्तरनी आवश्यकसूत्रचूर्णिमां आवे छे. जिनदास-
गणि ए वि, सं. ७३३ मां पोतानी नन्दिसूत्रनी चूर्णि पूरी करी. (जुओ जीत-
कल्प. प्रस्तावनानुं परिशिष्ट १. पान. १९.)

गीतनो अर्थः—जे शकटाल करशे ते नंदराजा जाणतो नथी. नन्दराजाने
मारी, श्रीयक (= चन्द्रगुप्तने)ने ते राज्य पर मूकशे.

णंदो = णंदु मात्रा प्रमाणे; एटले अपभ्रंशरूप.

मारेविणु संबंधकभूतकृतं (अपभ्रंश).

आ परंपरागत दुहो वि. सं. १०५५ मां वर्धमानसूरि (उपदेशपद-
व्याख्या), वि. सं. ११७४ मां मुनिचन्द्रसूरि (उपदेशपदव्याख्याटीका), तेम
ज भद्रेश्वरसूरि जे आ ज भरसामां थई गया ते तेमनी कथावली (अप्रसिद्ध)
मां नोंधे छे.

हरिभद्रसूरि तेमनी आवश्यकवृत्ति. पान. ६९४ पर पण आ दुहो नोंधे
छे. आ माटे जुओ अका.त्र. नी प्रस्तावना. पा. १०३—१०४; अने
ते पान नीचेनी नोंधो.

३-४ उद्द्योतनसूरिनी कुवलयमाला(वि. सं. ८३५)मांथी
नीचेना बे दोहा लेवामां आव्या छे. प्रस्तुत लेखकनी माहिती उद्धरण. १० नी
प्रस्तावनामां आपवामां आपी छे.

गीत ३ नो अर्थः—“ पछी प्रामनटीए आ गीत गायुं:—जे जेने वहालुं
जन होय तेनी साथे जो बीजुं कोइ क्रीडा करे, अने जो ते जाणे अने (ते
अन्यजन) जीवतुं होय तो पेलो तेना प्राण ले ज.”

रत्नप्रभसूरिना कुवलयमालाना संस्कृतसंक्षेप (पा. ३८. सं. चतुर-
विजयजी) मां नीचे प्रमाणे संस्कृत छाया छे:—

तावदिदं नटया गीतम् । इष्टं यन्मानुषं यस्य तदन्येन रमेत
चेत् । स जानन्नेवमिष्यालुरादत्ते तस्य जीवितम् ॥

भाण्डारकर इन्स्टीटयुटनी प्रत :—पं. २. वि तो । जेसलमीरभाण्डारनी प्रत
वत्तो; (भं.) पाण । (जे.) प्राण.

गीत ४ ना अर्थ :—रात्रिना पाछला यामे कोइक गुर्जरपथिके बळदनी खेंचवानी मुश्केली संबंधी गायुं :—धवल (बळद) जेम ज सगो असहाय (बळदपक्षे—धुरा धाण न करी शके तेवानो) जननो भार न खेंचे, तो ते कोड अने आंगणानी शोभा जेवो. नकामो रह्या जेवो, अने दम वगरनो छे.

छेली पंक्तिमां (जे.) सेसउ वजं (= वज्जिय ?) सारु । (भं.)
सेसउ तद्धियसारु ।

रत्नप्रभसूरिनो संक्षेप (पा. ५३) :—

पाश्चात्ययामे केनापि गुर्जरपथिकेन गीतम् ।—
धवल इव योऽत्र विधुरे स्वजनो नो भारकर्षणे प्रवणः
स च गोष्ठांगणभूतर्लाविभूषणं केवलं भवति ॥

५. आनन्दवर्धन ना ध्वन्यालोकमांथी :—(वि. सं. नवमा सैकानो मध्यभाग). आ दुहो निर्णयसागरनी आवृत्तिमां अतिश्रष्ट छे.

६, शीलंकाचार्यनी सूत्रकृतांगनी टीकामांथी. (वि. सं. १० मा सैकाना प्रथमार्धमां) जुओ. जीतकल्प (सं. जिनविजयजी) नी प्रस्तावना पा. २९; वळी जेसलमेरभडारनी सूचि (G.O.S.) नं. ४३, ४४.

नीचे प्रमाणे आगमोदयप्रमितिनी आवृत्तिमां प्रस्तुत गीत माटे पूर्वापर संबंध छे:—

४. स्त्रीपरिज्ञा । उद्देश. १ । १०.

अह सेऽणुतपई पच्छा, भोच्चा पायसं व विसमिस्सं ।
एवं विवेगमादाय, संवासो नवि कप्पए दविण ॥ १० ॥
इत्येवं बहुप्रकारं महामोहात्मके कुटुम्बकूटके पतितो अनुतप्यते ॥

किं च—‘ अह से ’ इत्यादि । अथासौ साधुः स्त्रीपाशावबद्धो मृगवत् कूटके पतितः सन् कुटुम्बकृते अहर्निशं क्लिश्यमानः पश्चादनुतप्यते, तथाहि—
गृहान्तर्गतानामेतदवश्यं संभाव्यते तद्यथा—

“ कोझायओ को समच्चित्तु
काहोवणाहिं काहो दिज्जउ वित्त ।

को उग्घाडउ परिद्धियउ परिणीयउ को व कुमारउ

पडियतो जीव खडप्फडेहि पर बंधइ पावह भारधो ॥१॥‡

शीलाकनी सूयगडांगनी टीका (भा. स. आवृत्ति पा. १०७) मां नीचे प्रमाणे बीजो दुहो पण छे:—

वरि विस खइयं न विसयसुहु इकसि विसिण मरंति ।
विसयामिस पुण घरिया णर णरषहि विपडंति ॥

‡आगमोदय समितिनी आवृत्तिमां नीचे प्रमाणे छाया भापी छे:—

क्रोधिकः कः समचित्तः । कथं उपनय कथं ददातु वित्तं ॥

कः उद्घाटकः परिहृतः परिणीतः को वा कुमारकः ।

पतितो जीव खटस्फेटः प्रवध्नाति पापानां भारम् ॥

॥ शब्दकोशः ॥

॥ शब्दकोशः ॥

शब्द पछीना बे अङ्क अनुक्रमे उद्धरण अने पंक्ति बतावे छे.

विशेषनाम, क्कैटलाक अपवाद सिवायना तत्सम शब्दो इ० लेवामां आव्या नथो. देशी शब्दोनी तथा अर्वाचीन देश्यभाषा अने खास करीने गूजराती शब्दो साथे सम्बन्ध धरावता शब्दोनी ध्यानपूर्वक नोध लेवामां आवी छे.

संकेतशब्दोः—सरखावो (स. =); गूजराती (गू.); हिंदी (हिं); मराठी (म.); बङ्गाली (बं.); देशीनाममाला (दे. ना.); सिद्धहेमचन्द्र (सि. हे.); पाइयलच्छिनाममाला (पा. मा.); पाइयसहमहणवो (पा. स. म.); टिप्पणी (टि.); प्रा. गू. = प्राचीन गूजराती; प्रा. गू. प्राग्ग्य गूजराती; द्राविडीभाषाओ(द्रा.); पाली (पाली.); मारवाडी (मा.)

अ [च, अपि] १. १५९. गू. थ
 अहरिअ [आचार्य] १३. ५.
 अइस [ईदश] १२. १३. हिं.
 ऐसा; म. असा. प्रा. गू. इस्त्यू.
 अकखाड [अक्षवाट] ३. १५०.
 गू. अखाडो; म. हिं. अखाडा
 √अकख [आ+क्या] ११. २९.
 अकखाण [आक्यान] ५. १००.
 अकिस [अक्षिन्] १. ३१. गू.
 म. हिं. आंख
 अगग [अप्र] ३. १५. गू. म. हिं.
 आगे; आगळ
 अगिग [अग्नि] १३. १. गू. म.
 हिं. भाग; प्रा. गू. अगिग हिं. आगि
 अग्घ [अर्घ्य] ५. १२१.
 अंघ [अंग्रि] ४. ६६.
 अचचभुय [अत्यद्भुत] ५. २२१.
 अचचंत [अत्यन्त] ३. ५.
 √अचछ् [असू] २. ९३. गू.
 छे; प्रा. गू. आछि; ब. आछे.
 अज्जुत्त [अयुक्त] ६. १४. गू.
 अजुगतु
 अज्ज [अय] १. ९५. गू. म. हिं.
 आज.
 अज्जोणिय [अद्यतन] ३. ११४.
 स.=पाली. अज्जण्हो, अज्जण्हो
 प्रा. गू. आजुनक गू. आजनुं.
 अच्छेरय [आश्चर्यक] ६. ११६.
 गू. हिं. अचरज.
 √अंच [अर्च के अञ्च] १. ८८.
 अंचल ५. ११. गू. आंचलो

अडुवि [अटवी] ५. २०६. प्रा.
 अडवि
 अट्टम [अष्टम] ४. १७९. गू.
 आठमो; म. आठवा
 अट्टवीस [अष्टविंशति] ३. १२७.
 गू. अट्टावीस. म. अठावीस.
 अट्टारह [अष्टादश] ५. २४९.
 गू. अठार, अराठ (व्यत्यय).
 हिं. अट्टारह
 अण्णेक्क [अन्यद्+एक] २. ५.
 म आणिक
 अण्णेत्त [अन्यत्र] २. १७३.
 अत्थक्कु [अस्ताद्य] २. १३५.
 गू. अथाग; म. अथाक, अथांग
 अत्थमउ [अर्थवत्] ३. १२६.
 अत्थवण [अस्तमन] ७. १४८.
 गू. आथमणुं
 अंतेउर [अन्तःपुर] १. १४.
 √अंदोल [आंदोल] १. २०.
 अंधल [अंध+ल] ५. ४८.
 गू. आंधळुं म. अंदळा
 अद्ध [अर्ध] १. ४७. गू. अरधुं,
 अघ. हिं. आघा
 अप्पा [आत्मन्] ७. १४. गू.
 म. हिं. आप
 अप्पाण [आत्मन्] ६. २४. गू.
 म. हिं. आपण
 अढंंतर [अभ्यन्तर] १. ४५.
 गू. भितर
 अडिभट्ट [दे.] ५. १५४. (टि.)

√ अभिभङ् [दे.] ५. २७७.

संगति करवी सि. हे. ८. ४.
१६४.; पा. मा.; दे. ना. १. ७८; प्रा.
गू. आभङ्ग गू. भिङ्गुं; (अ-
र्थान्तरे) आभङ्गुं.

अमणागमण [गमनागमन]

१३. ३२.

अमिय [अमृत] १. ३६. गू.
अमी.

अलक्तअ [अलक्तक] २. १०.

गू. अळतो बं. आळता

अल्लीण [आलीन] १. ३३. आसक्त

अघक्खडी [दे.] ७. ७२.

चिन्ता. गू. आखडी

अवर [अपर] ४. २१३. गू.

अवर, ओर; हिं. और

अवर [अपर] २. ४१. पश्चिमदिशा

अवरेक्क [अपर+एक] ३. ४५.

अवरुंड [दे.] १. ४६. भेटुं

पा. मा.; दे. ना. १. ११.

अवरुप्परु [परस्पर] ६. ७४.

अवलुभा [दे.] ४. ३८६. क्रोध

दे. ना. १. ३६.

अवहेरि [दे] ३. ६६. अपमान

स.=अवखेरइ (भवि.)

अंसु [अश्रु] ६. १०४. . आंसु

असमत्तण [असपत्नत्व] ५. २०३.

असमल [अश्यामल] १३. २०.

अहरुल्ल [अधर + उल्ल स्वार्थे]

२. ११.

अह व [अथ + वा के च]

९. ४. गू. हवे; स.=सि. हे.

८. ४. ४१९. अहवइ;

प्रा. गू. हिव

अहिणव [अभिनव] १. १९.

गू. अवनडुं

अहिरणि [अधिकरणी] ७. ११३.

गू. एरण

अहे [अधः] २२. १२.

अहोरण [दे.] १. ७३. गू.

ओढणुं, होरणुं.

अहोरत्ती [अहोरात्र] १. ३२

गू. अहोरात

आअ [आयात] १. ४६. प्रा.

गू. आयो; हिं आया. म. आला

आअ [अइस्] २. ३०. गू. आ.

आइअ [आयात] १. १०६

आउस [आयुस्] ६. १५९.

गू. आयखूं म. आउख

आणस [आदेश] १. ९६.

प्रा. . आयस

आंखलिअ [अस्खलित] ४. १००

आचेलिय [अ+चेलमांथी नाम-

क्रियापद अने तेनुं कर्मणि

भू. कृ.] १. ९. (टि.)

आढत्त [दे.] ६. १५६. आरंभी

सि. हे. ८. २. १३८.

आण [आज्ञा] ५. २६७. गू.

म. हिं. आण.

√ आण [आ+नी] २. २३.

गू. आणवुं; म. आणणे

√ आदण [दे.] ३. ७६. व्या-

कुल थडुं स.=म आधण. सि. हे.

८. ४. ४२२.

√ आपिक्ख [आ + प्र + इक्ष्]

५. ८८.

आय [आगत] २. ५१. हिं. आया

आयड्ड [दे.] ३. ७५. आक-
 र्षुं; खंचुं स=दे. ना. ६.
 २१; १. ६४. आयड्ढि
 आयरिअ [आचार्य] ५. ६४.
 आयल्लय [दे.] २. १४; ३.
 १५. व्याकुलता, कामपीडा. (टि.)
 आयामिय [आयामित] २. ४९.
 नियंत्रित कर्मा
 √ आरक्ख [आ+रक्ष] १. ४३.
 गू. राखुं. म. राखणें हिं रखना
 आलअ [आलय] २. ८७.
 आवइ [आपद्] ५. २८८.
 आलमाल [दे] १३. २८. मिथ्या-
 प्रलाप (टि.)
 आलावर्ण [आलापनी] ६. १३८.
 एक वाद्यविशेष
 √ आव [आ+या] ३. २३२.
 गू. आवुं.
 आवेढ [दे] ५. २३, आवेष्टन,
 वींटाळुं ते. स.=म. वेढणें
 सि. हे. ८. ४. २११. वेढ=वेष्ट
 √ आसंघ [दे.] ५. १४० अपेक्षा
 राखबी. सि. हे. ८. ४. ३५; दे.
 ना. १. १६३. आसंघा=इच्छा.
 √ आहल्ल [दे] ६. ९. गू. हालुं; म
 हालणें
 आहित्थ [दे.] ३. १५८. चलित
 दे. ना. १. ७६
 आहोय [आभोग] ६. १२० खाली जगा
 आहंडल [आखण्डल] ३. ९५. इन्द्र.
 इ [अपि] २. ६१. गू. य.
 इत्थि [स्त्री] ४. २१९.
 इत्थु [अत्र] ९. ६८. म. इथे; मा. अठे.

इन्द्रिय [इन्द्रिय] ४. ९.
 इय [इति] ५. ९९.
 इलायल [इलातल] ५. १३२
 पृथ्वीतल.
 ईषु [ईषत्] १. २१.
 उक्क [उत्क] १. ५०
 उक्कोवण [उत्कोपन] ३. ५४.
 उद्दीपक
 उ [खलु] १२. ३३. अनर्थक निपात
 उअअ [उदय] १२. २५.
 उअत्ति [उत्पत्ति] १२. ८.
 उग्ग [उग्र] ५. ५९.
 उग्गअ [उद्गत] २. ६८. गू.
 उगयो
 √ उग्गम [उद्+गम्] २. ४० गू.
 उगुं; म. उगवणें
 उग्गम [उद्गम] १. ४७. गू.
 म. ऊगम
 उग्गमण [उद्गमण] ७. १३१.
 गू. उगमणुं. म. ऊगवण
 √ उग्घाड [उद्+घाट्] १४. १८
 गू. उघाडुं. म. ऊघाडणें; हिं. उघाडना
 उच्चारउ [उच्च+कार स्वार्थे] १.
 ९२. गू. उंचो.
 √ उच्चाय [क्रि. उच्च] ५. १९५.
 गू. उचकवुं
 उच्चिट्ट [उच्छिष्ट] ६. २०८ गू.
 उजीठुं, अजीठुं, एठुं; म. ऊष्ठा
 √ उच्छल [उत्+सृ] ३. १९५.
 गू. उच्छळुं.
 उच्छव [उत्सव] ४. २८४. गू.
 ओच्छव.

उच्छ्रव [उस्पर्श] ६. ६७.
 उच्छु [इक्षु] १. ९. शेरडी म.
 कस
 उज्जअ [उद्यत] ११. ३४.
 उज्जंगल [दे.] ३. ६४. दीर्घ
 दे. ना. १. १३५.
 उज्जल [उज्ज्वल] १. १२ गू.
 कजळं, हिं. कजरा म. कजळ
 उज्जालिय [उज्ज्वालित] १. ६१.
 उज्जाण [उद्यान] १. १५. स.=
 गू. उजाणी
 उज्जोअ [उद्द्योत] ३. १७१.
 उज्जोयण [उद्द्योतन] ५. ६.
 सूर्य.
 उज्झ [उपाध्याय] ५. ६१. गू.
 ओझा
 उज्झर [दे.] १. १०३. निर्झर,
 म. ओजर
 √उट्ट [उद्+स्था] १३. २७. गू.
 कठवुं. म. उटणे हिं कटना
 उण्ह [उष्ण] ५. ७४. गू. ऊनुं
 उण्हाल [उष्णकाल] ६. १५९.
 गू. उनाळो. म. उन्हाला
 उत्त [उक्त] ५. ६१.
 √उत्तार [उद्+तृ] ११. ४८.
 गू. कतारवुं. म. कतरणे
 उध्धुर [उध्धुर] ३. २८.
 उदूहल [उल्लखल] ५. २७.
 खांडणी
 उध्धूलिय [उद्धूलित] १३. ५.

√उप्पज्ज [उत्+पद्] २. ३९.
 गू. ऊपजवुं
 उप्पण्ण [उत्+पन्न] २. २५.स.=
 गू. ऊपण्युं
 उप्परि [उपरि] २. ३३. गू.
 ऊपर
 उप्पाड [उत्+पाट्] १३.९. गू.
 उपाडवुं. म. उपडणे
 उप्पील [उत्पीड] ४. १०६.
 √उब्भ [उद्+भावय] २. ९१.गू.
 उभउं; म. उभणे
 उब्भड [उद्भट] ६.२३ गू.म.ऊमड.
 उब्भा [दे.] २. ३२. म. हिं.ऊभा
 उम्माह [उन्नाथ] ५. १८८.
 √उम्मिल्ल [उद्+मील] १. २८.
 गू. ऊमळवुं; म. उमलणे
 उल्ल [उन्द्र*] १.८२.म. ओळ (टि.)
 उल्लव [उल्लाप] १. १९.
 √उल्लुक [दे.] < उद्+लुक्. १.
 ४९. संताइ जवुं
 उल्लोल १. २६. गू. उल्लोल =
 रमतीभाळ
 √उल्हाव [दे.] २.२६. गू.
 ओल्हवुं.
 √उवज्ज [उत्+पद्] १३. २५.
 गू. ऊपजवुं. म. उवजणे
 उवरि [उपरि] २. १४१.
 उवल [उपल] २. ८५. पथरो
 उवेस [उद्देश] १३. ४; १३. १०;
 १३. ३ (?)

- √ उच्चर [उद+चृ] १. ७० शेष
वधेलं म.उरणे; दे.ना. १. १३२
- √ उच्चल [उद+चृत्] ७. १४३.
गू. अवलं करवुं
- √ उच्चेल [दे.] ५. ७३. सि.
हे. ८.४.२२३. उघाडवुं
- उहु [दे.] ३. ११७ जुओ ! गू.
ओहो !
- उहें [उर्ध्व] १२, १२. उंचे.
- ऊढण [दे.] १. २५.स.=गू. ओढवुं-
ओढणी; हिं म. ओढणी
- ऊण [ऊन] २. १२८. गू. ऊणुं; म. ऊणा
- ए [एतद्] १. ९४. गू. ए.
- एअ [एतद्] २. १३.
- एककम [एककम] ११. २५.
एक साथे
- एकमेक [एक+एक] २. ८. गू.
एकमेक
- एकलिय [एकाकिनी] १४. ३. गू.
एकली; हिं. अकेली
- एस्तड [एतावत्] १. १०७. गू.
एटलं; प्रा. गू. एतलं
- एत्तिअ [एतावत्] ६. १७. गू.
एटलं
- एत्थु [अत्र] १२. ३० म. एथें
- एम [एवम्] १. २०. गू. एम
- एयारह [एकादश] १. ५१. गू.
अगीभार
- एव [एवम्] २. १६७

- एवड्ड [एतावत्] २. ८८. गू.
एवडुं. म. एवडा
- ओड्ड [ओष्ठ] ३. ५३. गू. ओठ.
- √ ओत्थर [अव+स्तृ] ११. ४४-
गू. ओथरवुं; दे.ना. १. १५१
- √ ओयर [अव+चृ] २. ११९
गू. ऊतरवुं
- √ ओलखख [उप+लक्ष्] ५. २७८
गू. ओळखवुं; म. ओळखणें
- √ ओलग [ना. क्रि. < अवलम]
५. २००. सेवा करवी. प्रा.
गू. ओलग =सेवा; गू. अंग-
ओळगणुं; ओळगाणो.
- ओलि [आवली] १. ३८. गू.
ओळ
- √ ओसर [अप+सृ] ३. ७६. गू.
ओसरवुं म ओसरणे
- √ ओहाम [दे. आ+क्रम] २.
४९. हुमलो करवो सि.
हे. ८.४. २५. अने १६०
- ओहि [अवधि] ५. १८५. जैनम-
तनां ५ ज्ञानमानुं एक ज्ञान
- √ ओहुल्ल [दे. अव+फुल्ल*] २.
१६१. खिन्न, अवनत स. =
गू. पाक ओलाइ गयो. (टि.)
- क [किम्] १. २ गू. को.
- कइस [कीदश] १०. ९. हिं.
कैसा म. कसा. गू. कशुं
प्रा. गू. किस्वुं

कउह [ककुभ] ३. ८४. दिशा.
 कज्ज [कार्य] ११. ३४. गू. म. हिं.
 काज
 कज्जल १. ३१. गू. काजल
 कडकख [कटाक्ष] १. ५०. स. = गू.
 करडागी; कडखां
 कडउल्ल [कटक+उल्ल] १. ५२.
 गू. कडा, कल्लां.
 कडियल [कटी+तट] ५. १८
 स=गू. केड. म. कडिये, कडिये-
 णा (काव्य)
 कडिल्ल [दे.] ६. २४९. कांइ पण
 छिद्र विनानुं दे. ना. २. ६२
 कडूय [कटुक] १०. १७. गू. कडुं.
 म. कडू
 कट्ट [काष्ठ] ७. ७०. गू. काट
 (-माळ), काठी. म. काठी
 √कंड [कण्ड] ५. २७; ८. २२.
 गू. खांडुं म. खंडणे, खांडणें
 √कड्ड [दे. कृष्] ३. ११०.
 गू. काडुं, म. काडणें.
 हिं. काडना. सि. हे. ८. ४. १८७.
 कणय [दे.] ५. ७०. बाण.
 दे. ना. २. ५६.
 कणण [कर्ण] १. १२१. गू.
 कान.
 कंठ [कंठिका] ३. १२७. गू. कंठो,
 कंठी
 कण्ह [कृष्ण] ४. १८३. गू.
 कहान
 कत्थ [कुत्र] ४. १६१. मा. कठे;
 म. कुठे

कहम [कर्म] १. ६३. गू.
 कादव.
 कंत [कान्त] ५. २३. गू. कंध.
 √कप्प [कल्प] १४. १. गोठवुं
 कप्पडिय [कार्पटिक] ३. ४३.
 गू. म. कापडी
 कब्बुरिय [कर्बुरित] ६. ७१.
 गू. काबणं; म. कबरा.
 कम [क्रम] ३. १६६. पगळं.
 कंचुलिअ [कंचुलिका] ४. २२.
 कंणण [कृपाण] ५. ७०.
 कांबल [दे.] ३. २२. गू. कांबडी
 कम्म [कर्मन्] ३. १४७. गू. हिं.
 काम
 करड [करट] ३. ८७. गंडस्थल
 करंबिअ [कर्बुरित] १. ६३.
 कयवय [कतिपय] ५. ४६.
 केटलाक
 कलयल [कलकल] २. १११
 कलयंठिणि [कलकण्ठिनी] १.
 १२२. कोयल पा. मा.
 कलिय [कलिका] १. ४०. गू.
 कली; म. कळी
 कल्लोणिय [कल्यतन] ३. ११४
 गू. कालनुं; प्रा. गू; कालनुं
 कवण [दे.] २. ८९. गू.
 म. हिं. कोण.
 कसण [कृष्ण] ३. २४. श्याम
 √कह [कथ्] १. १८७. गू.
 कहेवुं.
 कह [कथा * = कथम्] १. ५.
 हिं. कहं, कहा,

काण्ड [कृष्ण] १२. १० गू.

हिं. काण्डा.

कायर [कर्तर] ४. २६७. गू.

हिं. कायर

कारिम [दे.] १. १२९.

कृत्रिम. दे. ना. २. २७

काल [दे.] ५. १२२. गू.

कालं दे. ना. २. २६.

कालंबिणि [दे. कादंबिनी] ५.

१३. मेघमाला. (टि)

कि [किम्] १२. २०.; १२.

१७.; प्रा. गू. कि; गू. कै;

म. कि; हिं. कि; की.

कित्थु [कुत्र] ४. १६४. मा.

कठे, केथे म. कुठें हिं. कित.

किय [कृत] १. १, हिं. कीया

किय [किम्+इव] ३. १६२

किर [किल] १. ९० खरेखर

प्रा. गू. किर, किरि.

√किल्लाम [कल्म्] ४. १७४.

धाकवुं.

√किलकिच [प्वणि कि. दे.]

६. ५३. कलकलठ करवो.

सि. हे. ८. ४. १६८. =२म्

किलेस [क्लेश] ३. ३.

किविण [कृपण] १. १२८.

किस [कृषा] ४. १४२.

√कील [क्रीड्] ११. २६.

कील [क्रीडा] ३. ८१.

कुचछ [कश्चित्] १२. १०.

काइ हिं कुछ

कुहाडि [कुठार] ७. १३४.

गू. कुहाडि; हिं. कुहाडा;

कुहिणि [दे.] ३. १७६.

मोहोल्लो, मार्ग.

कूष [कूप] ६. ७६. गू. कुवो

केत्तड [कियत्+ड स्वार्थे] ३. १२९.

गू. केटळुं; प्रा. गू. केतुं; म.

किति हिं. कितो.

केत्तिअ [कियत्] ३. १०८.

केम, केम्ब [कथम्] २. ७८.

गू. केम. हिं. किमि

केयइ [केतकी] १. ११. गू. हिं.

केवडा.

केयार [केदार] १. ११. गू.

क्यारो, क्यम्डो हिं. क्यारा

केरउ [दे सत्क] २. २९.

सम्बन्ध किमिणिने अनुसर्ग.

गू. केरो-री-क

केहउं [कीदशं] ५. ९४. प्रा.

गू. केहूं; गू. केवुं; हिं. केहूं.

केहू

कोइल [कोकिल] ५. ११४. गू.

हिं. कोयल प्रा. गू. कोईल.

म. कोयाळ

√कोफक [दे.] ५ १३६. बोलाववुं.

म. कोकणें; सि हे. ८.

४. ७६.

कोट्ट [कोष्ठक] ४. १०५.

गू. म. कोठा; कोठो

कोट्टुमिड [दि.] १ १३ सुरतकीडा

स=म. कोदवणे, कोदावणे
(अर्थान्तरे) सि. हे. ८. ४.

१६८. कोट्टुम=रम्

कोपल [कुड्मल] ४. १४८

कळी गू. कुंपळ सि हे ८.

१. २९.=कुंपळ.

√खंच [दे कृष्] ३ १०.

गू खेंचवुं म खंचणे हिं

खंचना

खड [दे] २. ८१ तृण गू.

म. हिं खड. दे ना. २. ६७.

खडप्फड [दे.] १४. २३.

भ्रांति गू म. हिं खटपट

खडिल्लुड [खत्वाट] ७. १३६

स=सि हे ८. ४. १२६

खडु=मृद्+इल्ल स्वार्थे

खणय [खनक] २. १०४.

खंड [खन्न] ७. ६०. गू. खांडु;

हिं. खौडा.

खंत [खात] १. २६.

खंध [स्कंध] ७. १३४. गू. म. हिं.

खांध

खंधावर [स्कन्धावार] १. १०७.

सेमा

खप्पर [कर्पर] ६. ४२. गू. हिं.

खप्पर; म. खपरी

खयाल [दे.] ६. २६. झाडी

√खरड [दे] १३. २०. गू. म.

हिं. खरडवुं दे ना. २ ७९.

(खर+ड स्वार्थे)

√खल [स्खल्] १ २६. गू.

खळुं, खाळुं हिं. खलाना

खल [दे] १०. २८. गू खोळ

खवग [क्षपणक] ४ ९४;

१३. १० जेन साधु.

खार [क्षार] २. ८२. गू. म. हिं.

खार

√खिज्ज [खिद्] ५. १२.

गू खीजवुं; खीजणे; हिं

खीजना; सि. हे. ८. ४.

२२४.

खीर [क्षीर] १. ८८. गू. म. हिं.

खीर

√खुड [दे.] ६. १५३. तोडवुं

म. खुडणे; गू. खंतवुं; हिं.

खंतना; सि. हे. ८. ४. ११६.

खुद्द [क्षुद्] १०. ३३. हलको

माणस, मक्षिका

√खुब्भ [क्षुब्] ६. ८८. स.=

म. खुबा, खुबवणे; हिं. खुभना.

√खुसखुस [दे.] १३. ७.

छानी वातो करवी. गू.

खुसफुस करवी; म. खुसखुसणे;

बं. फुसफुशाना

खेड [दे.] ३, ९४. गू. खेळ

खेत्त [क्षेत्र] २. १९३. गू. हिं.
खेत; म. शेत

खोणी [क्षोणी] २. १०४.
जमीन

√खोह [क्षुम्] ४. ३०४.
क्षोभ करवो.

गअ [गत] १. २. गू. गयो
गयद् [गजेन्द्र] ६. २९. गू.
गयंद

√गंजोल्ल [दे.] ५. ११९.
पुलकित थवुं सि. हे. ८. ४.
२०२. गुंजोरुळ=उल्लस्; दे.
ना. २. १००. रोमांचित.

गंठियाल [ग्रन्थिपाल] १. १७.
भण्डारी

गग्गर [गद्गद] २. ८९. गू.
गळगळो; म. हिं गळगळा,
गळगळित; पा. मा.

गरिगर [गद्गद] २. ५१ गू.
गळगळो. सि. हे ८. १. २१९

गरुअ [गरुक] ४ १३१ गू.
गरवो; पली=गरु; म =म =
गरीयस्

गवक्ख [गवाक्ष] ६ ९८
गू गोख प्रा गू गुख;
हिं गौख.

गविट्ट [गवेषित] ३. १०२
पा. मा.

गंघ [गब्ध] ३. १४७. नायतुं

गहिर [गभीर] ३. १५२. गू.
घेहं. हिं. धैरा.

गहिल [ग्रथिल] ७. १०२.
गू. घेलो स.=म. घैलट,
घैलाड.

गाम [ग्राम] १. ७, गू. गाम.
म. गांव. हिं. गाम. ५.
२३९. संगीतनां ३ ग्राम.

°गारउ [°कारक] २. १२१.
गू. हिं. °गार.

गिज्झ [प्राद्य] ६. ८६.

गिणगिणाविउ [दे.] १०. ३२.
गू. °गणगणवुं; म. गिणगिणनें,
गणगणनें

गिंभ [ग्रिभम] ४. १८२.
उनाळो म. गीम, गीह

गिच्चाण [गीर्वाण] २. १०७.
देव

गु [गो] ३. १३६.

गुज्जर [गुर्जर] १४. १०. गू.
म गूजर.

गुज्झ [गुद्य] १ ७ १ स. = गू.
गूद्युं; प्रा. गू. गूझ

√गुंध [ग्रथ्] १. २८ गू गुंधुं
म. गुंधणे. गुंधणे (उच्चार-
गुतणे).

√गुमगम [ध्व.क्रि.दे] १३५
म. गुमगुमणे; स.=सि हे.
८. ४. १६१ गुम=अम्

गुहिर [बसीर] १२. १५ गू. बेरुं;
पा. मा.

√ ग्रेणह [गृह्] १४. २. म. घेणें
सि. हे. ८. ४. २०९.

गौजि [दे.] ५. ११६. मजरी.
दे. ना. २. ९५.

गोठ [गोष्ठ] १४. १३. गू. गोठो
म. गोठण. पा. मा. = गुठ

घई [दे.] १०. ११ पादपूरक
अव्यय. सि. हे. ८. ४. ४२४.

घंघ [दे.] ३. १३७. घर गू.
घंघोलियुं. दे. ना. २. १०५.

घण [घण] ७. ११३. गू. घण
(लुहारनी)

घंडा [घंटा] १३. ६. गू. हिं. घंट.

घत्त [दे. क्षित] २. ११ प्रा. गू.
घातुं. सि. हे. ८. ४.
१४३. = क्षिप्

घर [गृह] २. २२. गू. म. हिं.
घर

घरिणि [गृहिणी] ४. ३१५.
पत्नी गू. घरणी.

घल्ल [दे. क्षिप्] ३. १९०. गू.
घाल्लुं; हिं. घाल्लना; म.
घाल्लणें सि. हे. ८. ४. ३३४.
(उ.)

√ घवघव [दे. ध्व. क्रि.] १.
२४. घूघवुं.

घाभ [घात] १; ६६. अहार. गू. घा.

घित्त [दे. क्षित] १. ८. लुब्धो
घत्त स. = भाव.

घिभ [मिष्म के घर्म] ५. १०२.
ताप, गू. म. हिं. घाम म.
गिम

√ घुज्ज [दे. कर्मणि ङस्] २.
८६. गू. घूचाइ जउं.

√ घुल [दे.] ५. १२४. खंखेरुं
सि. हे. ८. ४. ११७. म.
घोळणें; गू. घोळुं.

घुसिण [घुसण] ६. १५१ कंकु.

घूहड [घूक+ड] ९. ३२. गू.
घूवड; म. गू. हिं. घूड

√ घेप्प [दे. = गेह्* = गृह्
कर्मणिरूप] १० ६० प्रहण
करुं. म. घेणें सि. हे. ८. ४.
२५६.

√ घोळ [दे.] १. २६. गू. घोळुं;
हिं. घोळना.

चउ [चतुः] २. ५३. गू. चो.

चउ-कोणी [चतुष्कोणा] २. १०४.
म. चौकोण.

चउत्थ [चतुर्थ] ६. १५७. गू.
चोथुं; म. चौथ; हिं. चौथा

चउपास [चतुःपार्श्व] २. १०६.
गू. चौपास.

चउरंसिय [चतुरस्रिका] १४. १.

चार खुणा काळी लखवामां
जूला वखतमां नपराती स्लेट
जेवी काष्ठपट्टिका.

चक्र [चक्र] ५.६२. गू. म.हिं.
चाक.

चक्रा [चक्र] ११.२४. चक्रवाक
गू. चकलो, चकवो.

चंग १.२७. गू. चंग; हिं. चंगा;
म. चांगला. दे. ना. ३.१.

चट्टु [दे.] ५.२८. गू. चाटवो
म. चाट्ट दे.ना.३.१.

√चड [दे. इह] १.८७. गू.
चडवुं; हिं. चडना; म. चडणें

√चडफड [द्वे. ध्वनि क्रि.]
१०.११. गू. तरफडवुं. म.
तडफडणें

चडियराय [गृहीतराग] २.१०७.

चडुयार [चटुकार *] ३.५७.

चत्त [त्यक्त] ४.२९१.पा.मा.

चत्तर [चत्वर] ५.८. गू. चोतरो,
चकुतरो.

चम्म [चर्मन्] ८.१३. गू. म.
हिं. चाम.

चांइ [चन्द्र] २.५३. गू. चांइ,
चांदो. म. हिं. चांइ.

चान्य [लञ्] ४.३३४. लामाकपवो.
पा. का.

चालीस [चत्वारिंशत्] ५. ५१
गू. चालीस; म. चालीस.

√चव [दे.] २.१७८. कहेवुं
गू. चववुं; चव चव करवुं.
सि. हे. ८. ४. ३.

√चव [च्यु] ४.१७९. च्युत वहुं
गू. चववुं; म. चवणें

चावल [दे.] १.४२. चोखा गू.
हिं चावल; दे.ना.३.८.=चाउल

√चिकव [चमत्+कृ] ५.२०.
गू. चमकवुं.

चिट्ट [चेष्टा] ७.१४३. गू. चेडां

चिच्चत्तण [चिच्चत्व] १.१२२.

चिध [चिह्न] ५.७. स.=गू.
चीधवुं; पा. मा.

चिराणउ [चिरंतन] ५.१८०.
पुराणुं; प्रा. गू. चिराणुं.

चिहुर [चिकुर] २.१७९.केशपाश.

√चूर् [चृ] २.८. गू. चूरो
करवो.

चुक्क [च्युत] ३.६९. गू. म.
हिं. चूक. पा. मा.

√चुक्क [क्रि.<च्युत] ४.१९७.
गू. चूकवुं म चूकणें पं.
चुक्कना. सि. हे. ८.४.१७७
=भ्रंश

चोज्ज [दे] ५.२१४. क्षाभ्यर्ण.
दे. ना. ३. १४. चुज्ज,

चोज्ज; पा. मा. चुज्ज

चोप्पड [दे.] ७.१४३. नैल.
मर्दन करवुं गू. चोमडवुं म.
चोपडणें; हिं. चोपडना.
सि. हे. ८.४.१९१=चुप्पड.

चोप्पड [दे.] ७. ११२. चीकडुं
गू. म. चोपड.

छ [षट्] ५.५१. गू. छ. म
सहा.

छज्ज [दे.] ५.२४८. गू. छाजवुं,
हिं. छाजना; म. साजणें
सि. हे. ८.४. १९९. = राज्

√छड् [दे. मुच्] २.१२७. गू.
छाडवुं, हिं. छाडना; म. सां-
डणें. सि. हे. ८.४.९१. पाली
छडेति

छण [क्षण] ६.१४८. पूणमा.

छण्ण [छन्न] १.३. गू. छातुं.

छत्तिय [छत्रिका] ५.२२४. गू.
म. हिं. छत्री.

छप्पय [षट्पद] २.१३५. गू.
सटपद, छप्पय छप्पो (अर्था-
न्तरे)

छार [क्षार] ७.१४२. राख गू.
छार. पाली. छारिका

छत्त [दे.] ५.२०७. स्पृष्ट; गू.
छीतवुं, हिं. गू. छूतअछूत.
पा मा.

√छिण्ण [दे. स्पृश] २.८५. सि.
हे. ८.४.०५७. पाली. छुपनि;
गू. छूपड

√छिव [दे. स्पृश] ६.५६. गू.
छोवाडुं. सि हे ८.४.१८२.

छुड् [दे.] १.४७; छुड् छुड्
१. ७५; सि हे. ८.४.४२२
(उ.) छुड्=यदि

छुख [छुख] ३.९३. पाली. छुद्ध.

छेअ [छेद] ३.१०४. गू. छेओ.

ज [यत्] १.२९.

जअ [जगत्] ६.

जइ [यदि] २.३७. प्रा. म. जइं.

जइसउ [यादश] १०.९. हिं.
जैसा; म. जसा. प्रा. गू.
जिस्युं.

जउ [यत्र] ३. ५७.

जउण [यमुना] ४. १३७.

√जगड् [दे.] १३.२०. गू.
झघडवुं; म. झघडणें हिं. झ-
घडना. दे. ना. ३.४४.

जणण [जनक] ५.३१२.

जणवउ [जानपद] २.८. प्राम-
जन,

जणेरी [जनयित्री] २.२९. माता

जंत [यन्त्र] १.९. गू. जंत,
जंतर

जंत [यात्] १.३४व. कृ √जा.

जमल [यमल] ३.०७. प्रा. गू.
जमलो; म. जवळ (अर्थान्तरे)

√जंप [दे. कथ < जन्प्] ३.८३
म जांपणें जापण. सि हे.
८.४.२=वथ्

जंपण [जन्पण] ३.१६३. वाच्यता
निदा दे ना ३.५१.

जंपाण [दि] ५.२२७. एक प्रकारतुं
वाहन.

- √ जयजयकार ['जय' जय + कृ]
२.७. गू. जेजेकार करबो
- जयहर [जगदगृह] १.४. जगत
रूपी घर.
- जर [ज्वर] ३.५३. म. जर.
- जलजंत [जंलयन्त्र] ६.८. बहाना
- जवल [यमल] ७.१३०. पासे
पासे प्रा गू. जमला म.
जवल.
- जस [यशस्] २.९४. गू. जस.
- √ जा [या] २.६३. गू. जहुं;
हिं. जाना; म. जाणे
- √ जाण [ज्ञा] ३.१३. गू. जा-
णहुं; म. जाणनें; हिं जानना
- √ जाण [ज्ञान] १३.१४. गू.
म. हिं. जाण.
- जाण [यान] ९.२९. गू. जान
- जाणय [जानपद] २.१४०.
- जाम [यावत्] ६.५. गू. जां.
- जाल [ज्वाला] २. १२४. गू.
झाल. म. जाल; पाली. जाल
- जालडिय [ज्वाला + डिय] २.१११.
- जाव [यावत्] २.१८१
- जावहिं [यावत् + स्मिन्] १.९०.
- जि [दे.] १.२३. अनर्थक निपात
गू. ज.
- ज्जि [दे.] २. ३४. अनर्थक निपात

- √ जिघ [घ्रा] १२.६. वास लेवी.
पा. मा.
- √ जिण [जि] ५. १९४. सि. हे.
८.४.२४१.
- जिभा [जिह्वा] ३.८. गू. म.
जीभ.
- जिह [यथा] २.९२. जेम.
- जोहा [जिह्वा] १.१२२. पा. मा.
- √ जुज्ज [युज्] ५.१७३. सि. हे. ८.
४.१०९
- √ जुज्ज [युज्] १.४९. गु. झु-
जहुं म. जुज्जणे, जुज्जणे हिं.
झुंजना. सि. हे ८.४.२१७.
- जुज्जणअ [योधनशील] ३.१८.
गू. झूमणं.
- जुत्ति [युक्ति] ५. २६५. गू.
जुगत
- जुत्थ [यूथ] १३.३८. गू. जूथ.
- जुप्प [दे.] ३.८२. बेसतुं आवहुं
सि. हे. ८.४.१०९. जुपणे
- जुवाण [युवन्] ३.१२६. गू.
जुवान.
- जूघारिअ [कृतकार] ३.१६. गू.
म. जूगारी.
- जेठ [ज्येष्ठ] ३.२७. गू. जेठ
म. जेठा.
- जेत्तहे [यावत् + स्मात्] १. ४२.
गू. जेटले

जैहउ [जाहश] ५.९४. गू. जैह

जेम [यथा २.५३. गू. जेम

√जौअ [दे.] ७.१११. गू.

जोहुं, म. जौवणें, पाली.

जोतति (=सं. झुत्त).

ओअण [दे.] ६.९६. इष्टि, नेत्र.

जोइस्सिउ [ष्योतिषिन्] ३.३९.

गू. म. हिं. जोशी.

√जोख्ख [दे.] ५.५०. निर्णय

करवो गू. जोखहुं. म. जो०

खणें हिं. जोखना.

जोगि [योगिन्] ३.११. गू.

म. हिं. जोगी.

जोव्वण [औवन] १.९७. गू.

जोवन.

झकार [ध्वनि झ.] १.२४. गू.

झंकार.

झत्ति [झटिति] २.७१. गू. झट.

पा. मा.

√झडप्प [दे.] ४. २७९. गू.

झडपहुं, म. झडपणी, हिं. झडपना

√झळक [दे.] ५.१५५. गू.

झळकहुं, हिं. झळकणें

झल्लरि [दे.] १.४. एक वाद्य.

√झा [ध्यै] ६.४८. सि. हे. ८.४. ६

√झिज्ज [दे.] ३.५६. सूकाहुं; म.

झिज्जणें.

झुणि [ध्वनि] ४.११० हिं. झुण.

√झुलुक्क [दे.] ३. ४४. म.

झुळकणें

झेंडुय [दे.] ५.४२. दबी. गू.

गेंदो; म. झेंडु द्रा. चेंडु

टिंटउ [दे.] ६.११९. जुगार

रमवानी जगा. दे. ना. ४. ३ = टेंटा.

√ठव [स्थापय्] ५.१७८. गू.

ठवहुं; म. ठेवणें; पाली. ठपेति

ठाण [स्थान] ५.१३७. गू.

थानक; म. ठाण

ठाव [स्थामन् *] १३.२९. गू.

ठाम. म. ठाव

√ठाहर [स्था] ९.३६. स=गू.

ठरहुं; हिं. ठहरना म. ठरणें.

डसण [दशन] ५.१ २३. दांत

स.=गू. डसवुं, म. डसणें

हिं. डसना; पाली डसति

√डह [दह्] २.९०. बाळहुं; पाली.

डहति; स.=म. डहणी, डह.

√डहुल [दे.] ७.१४६. गू.

डोळहुं म. डहुळण

डाइणी [डाकिनी] ५.३०. हिं.

डायन.

डाल [दे.] ९.२८. शाखा गू.

हिं. डाल, म. डाल्ला. दे. ना. ४. ९.

√डज्झ [कर्मणि दृ] २.३७.

गू. दाक्षवं; दाक्षणे

डिंडीर १.२०. फीण.

डुकर [दुष्कर] २.६१.

डोब [डुम्ब] ५.६१. चांडाल. पा. मा.

√डोल्ल [दोल्] ४.२४९. गू.

डोल्लवं; म. डोल्लणे; हिं. डोल्लना

√डुक्क [डौक्] २.१२५. गू.

डुक्कवं.

√ढोअ [डौक्] ५.९.

णं [दे.] १.४५. जेम सि. हे.

८.४.४४४.

√णश्च [वृत्] १.१०२. गू.

नाचवं; म. नाचणे; हिं. नाचना

पाली. नच्चति.

णच्चण [नर्तन] ३.११५. गू.

नाचण. पाली. नच्चन

णट्टव्ययहर [नाटयग्रह] १.१२३.

णट्टावउ [नर्तापक*] ३.१४६. नर्तक.

णट्ट [नष्ट] ६.११. गू. नाटं,

स. = म. नाट

√णड् [दे.] ५.१६५. हरकत

थवी गू. नडवं म. नडणे,

हिं. नडना. पा. मा.

णमिर [नम्+इर] ३.१५५. नम-

मशील

णवर [दे.] ५.११३. केबळ.

णह [नभस्] २.६८.

णह [नख] १.१२. नख. हिं. नहें

णहर [नखर] १.७४. गू. न्होर

√णा [ज्ञा] १.१०९ स = गू. नाणवं

णाइ [दे.] १.२. जेम; सि. हे.

८.४.४४४. हिं. नाइ

णाण [ज्ञान] २.१९८. गू. नाणं;

नाणवं.

णावइ [दे.] १.२९. जेम; सि.

हे. ८.४.४४४.

णाहळ [दे.] ५.१८. एक वन्य

माणसनी जात.

णाहि [दे.] २.२२. गू. नाहि.

म. नाहिं. सि. हे. ८. ४.

४१९ = नाहिं

णि [वृ] ५.६०.

√णिअ [दे.] २.१८०. जोवं;

सि. हे. ८. ४. १४१

√णिअच्छ [दे.] ५.१५७. जोवं;

पा. मा.

णिउड्ड [दे.] १. ४६. डूबकी

मारवी सि. हे. ८. ४. १०१

= मज्ज

णिकखंत [निष्क्रान्त] ४.२१८.

णिगाल [निर्गल] १. १२८ म.

निगळ

णिच्चित [निश्चित] ७.७१. गू.

नचित.

√णिज्झाय [नि+ज्यै] ३.१७१.

जोवं सि. हे. ८.४. ६.

- णिज्जुण [निर्धनि] ६.१११.
 √ णिट्ठ [नि+स्थाप्] ३.१६८.
 नीचे नाखुं
 णिडाल [ललाट] १.४८. गू.
 नीळवट. म. निडळ, निडळ.
 पा. मा.
 णिप्पेहुण [दे.] ४.३१. मोर (?)
 णियल [निगड] १.८. वेडी
 णियाण [निदान] ६.११४ चिह.
 णिरारिउ [दे.] ५.९८. निक्षया-
 र्थी निपात; गू. नर्थु.
 णिरिक्क [दे.] १.९. चोर दे.
 ना. ४.४९.
 √ णिरिक्ख [निर+ईक्ष] ३.१०८.
 गू. निरखुं. म. निरेखणें
 णिरु [दे.] १.१०४. निक्षयार्थ
 अव्यय; गू. नर्थु.
 णिरुत्त [दे.] १. ९५; ५.४६.
 निक्षयार्थ अव्यय.
 णिल्ल [दे.] ४.६२. कलाट.
 √ णिवड [नि+पद्] ३. १३३.
 गू. निवडुं; म. निवटणें,
 निवडणें.
 √ णिव्वड [निष्पद्] ६.६०.
 सि. हे. ८.४.६२=भू.
 णिस्सावण [निःसापत्न्य] २.१९६.

- णिसिक्कय [दे.] ५.१४२. बहार
 काढी नाखेला. गू. नसीकडुं
 सि. हे. ८. ४. ९१-१४४.
 =उत्सिक्क
 णिहाय [दे.] १.७. समूह. दे.
 ना. ४.४९.
 √ णिहाळ् [नि+भाल्] २.१९१.
 गू. निहाळुं म. निहाळणें
 हि. निहालना
 णिहेलण [दे.] ५.२५. धर. दे.
 ना.४.५१; पा मा.
 √ णे [नी] ६.८३. पाली. नेति
 णेउर [नूपुर] १.१४. गू. हिं.
 नेवर; म. नेउर,नेवर. पा. मा.
 णेण्ण [नयन] २. १९२ गू.
 नेण.
 णेह [स्नेह] ५.३९. गू. नेह.
 √ ण्हा [स्ता] १.४९. गू. न्हावुं
 म. न्हाणें, न्हाणें; हिं. न्हाना.
 त [तद्] १. ३०. गू. त-ने.
 तउ [तप्र] ३. ५७.
 तउ [ततः] ४. १७६ गू. तो,
 तव.
 तक्खण [तत्क्षण] ४.२३६. प्रा.
 गू. ताकणें; बं. तखन. हिं.
 ततखण.
 तक्कुअ [दे.] ६. १६६ स्वजन
 पा.स.म.
 तण [दे.] ४. २६२. षष्ठी विभ-
 क्तिनो अनुसर्ग गू. तणो-णी
 -णुं.

- तत्ति [दे.] २. ५५. चिता
तत्परता, दे. ना. ५. २०.
- तंघ [ताम्र] ४. १००. गू. तांबुं
म. तांबा; हिं. तांबा; पा.मा.
- तंबिर [ताम्र] ६. ३८.
- तंमोल [ताम्बूल] १. ३०. गू. हिं.
तंबोल.
- तयंग [दे.] ६. १४१. पलंग
- तव्वे [तावत्] ११. ६. हिं. बं.
तवे. हिं. तव. गू. तव.
- ता [तावत्] १३. ११.
- ताण [प्राण] ४. ४९.
- ताण [तान] ५. २५२.
- ताम्र [तावत्] ६. ५१. गू. तां
- ताघ [तावत्] २. १८२.
- तावहिं [तावत्+स्मिन्] १. ९०.
- √ताघ [ताप्] ३. ५३. गू.
तावहुं; हिं. तावना,=तायना.
- √तास [त्रस्] ४. २४२. गू.
प्रास आपवो.
- तिक्ख [तीक्ष्ण] ५. २५४. गू.
तीखं. म. हिं. तीख
- तिडिक्ख [दे.] ९. १२. गू.
तणखो
- तिण्ण [त्रि.] २. ९५. गू. त्रण.
हिं. म. तीन

- तित्ति [[तृप्ति] ४. १३६.
- √तिम्म [दे.] ५. १३१. भार्द्र
करुं. दे. ना. १. ३७. म.
तिंबणे.
- तिय [स्त्री] २. १७५. स्त्री. हिं.
ति, तिय, तिया.
- तियसिद् [त्रिदशेन्द्र] ४. १४.
इन्द्र
- तिल्लु तिल्लु [दे.] ५. १२. जरा
जरा
- तीमइ [स्त्री] ३. ६६. हिं. तीवई.
- √तीर् [तीर्] १०. २९. शकडुं
सि. हे. ८. ४. ८६.
- √तुट्ट [त्रुट्] १. ५७. गू. तू-
टुं; म. तूटुं; हिं. तूटना.
- तुंगि [दे.] ३. ११३. रात्रि.
दे. ना. ५. १४.
- तुण्ण [दे.] १. ८८. म. तूप.
पा. मा.; दे. ना. ५. २२.
- तुम्हारिस [युष्मादृश] ३. ११.
- तुरंत [त्वरत्] १. २३. गू.
तुरत.
- तुरिय [स्वरित] १. ९४. गू.
तुरत.
- तुहार [तव] ५. १३०. गू.
त्हां
- तुहुं [त्वम्] ३. १३२. गू. तुं;
म. तु.

तेत्तहे [तावत्] १. ४२. गू.
तेटले.

तेत्थहो [तत्र] ३. १३३.

तेम [तथा] ४. १३५. गू. तेम

तेत्थु [तत्र] ३. ४५. म. तीथे.
प्रा. गू. तीथे.

तेरह [त्रयोदश] ३. १९९. गू.
तेर. म. तेरा. हिं. तेरह.

तो [ततः] १. ४२. गू. तो.

√तोड [त्रोट्य्] ६. ८७. गू.
तोडडं म. तोडणें हिं. तोडना.
सि. हे. ८.४.११६.

√थक [स्थक् *] २. ८२.
रहे छे. गू. थाकडं, स.=गू.
थकी; स.=सं. स्थगयति; पाली.
थकेति; सि. हे. ८. ४. १६.
म.थाकणें. हिं. थाकना.

थक [स्थिर] ५. १७. स्थिर

थड्ढो [स्तब्ध] १०. २४. गू.
टाढो पाली. थड्ढ; पा.मा.

थण [स्तन] १. २८. गू. थान;
हिं. थन; म. थन, थना.

थत्ति [स्थिति] ३. १९९. दे.ना.
५. २६.

√थंभ [स्तम्भ्] १. १३३. गू.
थंभडं; म. थंभणें

√थरहर [ध्व. क्रि. दे.] ५.
११७ गू. थयरडुं; पा.मा.; दे.
ना.५.२७.

√था [स्था] २. १८३. गू.
थडं, थाडं

थाण [स्थान] १. १५. गू.
थाणं

थिअ [स्थित] २. ५. गू. थयुं

थित्ति [स्थिति] ५. २२०.

√थिप्प [दे.] ५. १३. झरडं
म. थिपणें. थिबणें. सि. हे. ८.४.
१७५.

थुइ [स्तुति] ६. १५६.

थेलासण [दे.] ४. १३. कमळ.
दे. ना. ५. २९.

थोव [स्तोत्र] ६. ५५. पाली. थोक.
सि. हे. ८. २. १२५.

थोड [स्तोत्रं] ३. ११०. गू.
थोडं, म. हिं. थोडा.

थोर [दे.] ३. १०६. स्थूळ म.
थोरला, थोर. पाली. थेर.
दे. ना. ५. ३०.

दइअ [दैव] ६. १३. नसीब,
प्रा. गू. दै. 'दै जाणे'

दउवारिय [दौवारिक] ३. ४१.

√दक्खव [दर्शय्] १. ९५.

- गू. दाखवतुं; म. दाखविणें
सि. हे. ८.४.३३.
- दर [दे.] ५. १९. थोडा दे. ना.
५. ३३; पा. मा.
- द्वणा [दमनक] १. १७. एक
जातनी वनस्पति; गू. दमण;
हिं. म. द्वणा.
- दहि [दधि] १. ३. गू. दहिं
म. हिं. दही.
- दार [द्वारिका] ४. १५५ स. = म.
दार.
- दाव [दे. द्वा] ६. १६५. सि. हे.
८.४.३२.
- दाहिण [दक्षिण] ६. ५३. ज-
मणो; हिं दाहिना.
- दिअह [दिवस] २. ५१. प्रा.
गू. दीह; गू. दी. प्रा. म. दी.
- दिठ [दृष्ट] १. ४७. गू. दीठो.
पाली. दीठ.
- दिठ्ठि [दृष्टि] ३. १३३. गू.
ठ्रेठी; म. दीठ
- दिण्ण [दत्त] १. ३३. हिं. दीना.
प्रा. म. दिन्हला. पाली. दिन्न.
- दिघहडा [दिवसाः] ७. १३३.
दिवसो प्रा. गू. दीहडा.

- दिहि [धृति] ३. १६. धैर्य, सुख.
पाली. धिति
- दीउ [दिव्य] २. २.
- दीव [दीप] २. ८७. गू. दीवो
- दीव [द्वीप] २. १९८.
- दीस् [कर्मणि दृश्] १. १. गू.
दीसतुं; हिं. दीसना; म. दिषणें
- दुज्जस [दुर्यशः] २. २. अपकीर्ति.
- दुवार [द्वार] ६. १२५ म. दार;
हिं. दुवार
- दुस्सील [दुःशील] २. ९६.
- दूउ [दूतः ?] १. ५.
- दूहल [दुर्भाग्य] ४. १८८. गू.
दोहलो. दे. ना. ५.४३.
- √दे [दा] २. ११. गू. देतुं.
म. देणें; हिं. दे. ना.
- देवर [देव] २. ५२. गू. दिअर;
म. देबर.
- देवल [देवकुल] ७. ३३. गू.
म. हिं. देवल.
- देहुर [देवगृह] ६. ७७. गू.
दहेरं
- धण [धन] ३. ३०. गायोतुं जूय.
गू. धण.
- धणिअ [दे] ११. २६. प्रिया
मा. धण; दे. ना. ५. ५८.

- धत्थ [धाट्ठ] ४. २९२.
- धंघ [दे.] ७. १२७. मोह; गू.
धंघो, धंघळ. म. धंदरा,
धंदर्या. दे. ना. ५. ५७.
- √ धंघ [दे.] १३. ७. छेतरखं.
दे. ना. ५. ५७. म. धंदरणें
- धय [च्वज] १. १७.
- धवल [घवल] १४. १३. गू.
धोळी.
- धाइय [धावित] ३. १६९. गू.
धाया. स.=धावडणें, धावणें
(काव्य).
- धाहडिय [दे.] २ ११३. गू.
धाह
- धि [धिग्] ३. ७७. पाली. धि.
- धिट्ट [धृष्ट] २. ७६. गू. धीट;
म. धिट्ट.
- √ धीर [धीर्य] ३. १६३. गू.
धीर, धीरो,
- धुधवह [धुवपय] ४. २७५.
धनातन मार्ग
- धुककुधुअ [दे.] ४. १८७.
कंप स.=गू. धकाधुंवा.
म. धुगधुगणें, धुकधुकणें;
दे. ना. ५. ६०.
- √ धुण [धू] ४. २९३. गू.
धणर्तः सि.हे. ८. ४. २५१.

- धुयगाय [दे. धूतकाय ?] १. ३८.
अमर; दे. ना. ५. ५७
- धुअ [दुहितृ] ५ २७१. वीकरी
मा. धी.
- धूमंधारिअ [धूमांधकारित] १.
गू. धूंषळुं; म. धुंडाळा.
- नगगल [नग्न+ल] १३. ९. गू.
नागडो; म. नागडा, नागटा
- नवल्ल [नव+ल] १. ४०. गू.
म. हिंनवल.
- √ नास [नश्] १. ८. गू. नासडुं;
म. नासणें (शौगिकार्थ)
- √ निअ [दे.] २. ७८. जोडुं
सि. हे. ८. ४. १८१.
- √ निउड्ड [दे.] १. ४६ गू.
वूडुं. सि. हे. ८. ४ १०१.
- नियत्थ [निवस्त] १. ९९. म.
नेसणें
- नियर [निकर] १. १६. समूह
नियरिसण [निदर्शन] ४. १६३.
दाखलो
- नियलण [निगडन] ५. ४७.
- √ नीसर [निः+सृ १. ५. गू.
नीसरडुं; म. निसरणें.
- णेसण [निवसन] ६. १०७. म.
नेसण
- नोक्खी [नव+क्ख] ३. १८४.
अपूर्व गू. नोखुं; सि. हे. ८.
४. ४२२.

- पइट्ट [प्रवृत्ता] ३. १८७.
 पइट्ट [प्रविष्ट] १. १३. गू. पेठो.
 पइरिक्क [दे.] १. १३०. विशाल
 दे. ना. ६. ७१.
 √ पइस [प्र+विश्] १. ४. गू.
 पेसउं
 √ पइसार [कारकरूप प्र+विश्]
 २. १. गू. पेसाडउं; स.=गू.
 (पग.) पेसारो; हिं. पैसारना.
 पइसर ['पइसार' कारकरूप परधी
 प्रकृतिरूप] १. १२.
 पइहर [प्रतिगृह] १. १३. पढ-
 शाल, दिवानखानुं (टि.)
 पउत्थवइया [प्रोषितपतिका] १०.
 १३. नायिका जेनो पति पर-
 देश गयो छे ते.
 पउम [पम] ४. ८९ स.=गू.
 पोमलो (अर्थान्तरे), पोयणी;
 पउर [प्रचुर] ५. ३८. पुष्कळ
 प्रा.गू. पो'र पो'र.
 पओलि [प्रतोलि] ६. ७०. गू.
 पोळ; प्रा. गू. पोलि.
 पक्ख [पक्ष] २. ७२. गू. पख,
 पाखुं.
 √ पक्खाल [प्र+क्षाल] ३. १९१.
 गू. पक्खालउं; म. पक्खळणें.
 √ पंगुर [दे.] ६. ३८. म. पांघरणें
 स.=म. पांघरुण. दे. ना. ६. २९. टीका

- पच्चक्ख [प्रत्यक्ष] १. २१७.
 √ पच्चीर [दे.] ४. ३०३. शान्त
 करउं.
 पज्जत्त [पर्याप्त] २. १७६. पूरेपूहं
 √ पज्जल [प्र+ज्जाल्य] ३. ५४.
 गू. पजाळउं
 √ पच्छव [प्र+स्पृश् दे.] ५.
 २०३. जुओ छवू
 √ पंचेड [दे.] ४. २७९. कचरउं
 दे. ना. ६. १५. 'पच्छेड=
 'मुशल.' तेना परधी क्रियापद.
 स.=सि. हे. ८. ४. १७३.
 पच्चड=क्षर
 पट्टण [पत्तन] ६. ११७. नगर
 प्रा. गू. पाटण.
 √ पट्टव [प्रस्थाप्य] २. १७. गू.
 पाठवउं; म. पाठविणें; सि. हे.
 ८. ४. ३७.
 पड [पट] २. ३७.
 पडह [पटह] ३. १६२. गू. पडो
 पडिम [प्रतिमा] ३. ८६. प्रतिमा
 पडियार [प्रत्याकार] ७. ८०.
 म्यान. गू. 'हयीभारपडियार.'
 पडिवक्ख [प्रतिपक्ष] ३. १.
 पडिवत्त [प्रतिपत्ति] १. १०६.
 समाचार
 √ पडुक्क [प्र+डौक्] १. १३३.
 पण्ण [पर्ण] १. ६९. गू. म.
 हिं. पान

- पण्णारह [पंचदश] ३. १०४.
गू. पंदर; म. पंधरा, हिं.
पंदरह.
- पण्णास [पञ्चाशत्] ५. २५२
गू. हिं. पचास. पाली. पञ्चास;
पन्नास
- पंडिअ [पंडित] ७. १८. गू.
पंडयो
- पंडित्त [पंडित] १२. ३.
- √ पत्तिज्ज [प्रति+इ] २. ८०.
विश्वास करवो; गू. पतीज प-
डवी
- पत्तिज्जवण [प्रतायन] १. ८०.
वंचना
- पत्त [प्राप्त] ७. १०. प्राप्त कर्तुं
गू. पो'तुं; प्रा.म. पातला.
- पत्थिव [पार्थिव] ५. २००. राजा
- पट्टुर [दे.] ३. १८. सरल; गू.
पाधरा. दे. ना. ६. १०.
पट्टर=सरल.
- पंति [पंडि] १. ३३. हार.
गू. पांती; पांथी.
- पंथ [पथिन्] ३. १६८. गू. पंथ.
- पण्णार [दे.] १. २४. समूह
दे. ना. ६. ६६.
- पम्हुट्ट [दे.] १०. १. विस्मृत
थयुं. सि. हे. ८. ४. ७५ पम्हुस=
वि+स्मृ
- पयट्ट [प्रवृत्त] २. ४६.

- पयडिअ [प्रकटित] ६. ४९.
प्रकट थयुं स. = गू. 'सवार
पड्युं.'
- पयाण [प्रयाण] १. १. प्रयाण.
गू. पियाणुं
- परहुय [परभृत] ५. २५३. कोयल
- पराइय [दे.] २. १८. भेगा थया
स. = (भवि).
- √ पराण [प्र+आ+नय] ६. ८३.
- परायउ [परकीय] ७. ५१. गू.
परायो.
- परिक्ख [परीक्षा] २. २३. गू.
परख.
- परिट्ठिय [परिस्थित] २. ५३.
- परिमिय [परिभृत] २. ६५.
वीटळायला
- परिवाडि [परिपाटी] ७. १३३.
परंपरा
- √ परिसक्क [परि+स्वस्क] ६.
१२५. परिक्रमण करवुं
- √ परीस [स्पृश्] १३. २७. गू.
परसवुं; सि. हे. ८. ४. १८२ = फरिस
- परोप्परु [परस्पर] ३. १५१.
- पवल [प्रवर] ४. ७. मुख्य (मागधी)
- पलित्त [प्रवीत] २. ११३. स.
= गू. पलीतो; म. हिं. पलिता ~

पल्लुटिभ [प्रतिनिवृत्त्य] १३. ३६.
पलटी. म. पालटणें

पल्लुट्ट [प्रतिनिवृत्त] ३. १८८.
निवृत्त थयो; गू. पलटथो;
म. पालटणें; सि. हे. ८.४.
२८०.

√पल्लाण [पर्याण्य] ५. ७२.
गू. पलाणवुं

पव [प्रपा] १. ९. गू. परब

पसाय [प्रसाद] ४. २७०. गू.
पसाय, पसायतु.

पसाहिअ [प्रसाधित] ५. ७.

√पसिलाव [प्रश्राव्य] ४. ५.

पसुरुहण [पशुरोधन] ४. १७१.

पह [प्रभा] ४. १९१.

पह [पथिन्] ५. ११९.

पहाय [प्रभात] १. ३ गू. प्हो.

√पहाव [प्रभाव्य] २. १३१.

पहाव [प्रभाव] २. १३३.

पहिल्ल [दे. प्रथिल्ल *] २. ७२.
गू. पहेल्लं

पाइक्क [दे.] ५. २४६. पदाति
गू. पायक सि हे ८२ १३८.

पाउस [प्रावृष्] ६. १५९. म.
पाउस.

पाडल [दे.] ५. २५३ हंस.
दे ना. ६. ७६.

पाडिहेर [प्रातिहार्य] ४. २९०

पाणिअ [पानीय] १. ३०. गू.
पाणी

पाणियहारि [पानीयहारिणी]
५. ११. गू. पणीआरी.

पाय [पाद] ३. १६६ गू. पाय.

पायड [प्रकट] १. ६८.

पायस [प्रावृष् ?] ४. २१.

√पाव [प्र+भाप्] १०. ५०.
गू. पाववुं (कवितामां) हिं.
पाना; म. पावणें.

पावज्ज [प्रवज्या] ४. २२४.

पास [पार्श्व] १. १०५. गू.
पासे.

√पासेइज्ज [प्र+स्विइ] ५. १३.
गू. परसेवो थवो

पाहाण [पाषाण] ५. १३७. गू.
पहाणो.

पाहुड [प्राशृत] १. १०५. भेट

पाहुणउ [प्राघूर्णक] ३. ७४.
गू. परोणो; म. पाहुणो.

पिउवण [पितृवन] ५. ७१.
इमशान

पिक्क [पक्व] ६. ८२. म. पीक.

√पिच्छ [प्र+इक्ष] ६. ७९.

√पिट्ट [दे] ७. १२२. गू. पीट्टुं.

पिड [दे.] ३. १३७; ९. ८;
°बिड १. ९.

पियर [पितृ] ४. ८९.

पियार [प्रियकर] ४. २४८. गू.

प्यारो.

पिहिमि [पृथिवी] २. ५३.

√पील [दे. पीड] १. ९. गू.

पीलवुं; म. पिळणें. हि. पीलना

पुण [पुनः] २. ८६. गू. पण.

पुत्त [पुत्र] २. ४८. गू. पूत.

पुत्तिचोज्जु [दे.] ९. ९०. (टि.)

पुराइड [पुराकृत] २. १७०.

पेअ [प्रेत] ५. ७८.

√पेकख [प्र+ईक्ष] १. २१. गू.

पेखवुं; म. पेकणें, पेखणें

पेम्म [प्रेमन्] ५. २३. गू. पेम

पेयाहिव [प्रेताधिप] ३. १६८

थमराज.

पेळण [दे.] ३. ७. पीडन गू.

पीलण. म. पेळण स=दे. ना.

६.५७.

पेसण [दे.] ३. ५९. < सं.

प्रेषण दे. ना. ६. ५७. स.

=म. पेसणें

पेसणगारो [दे.] २. ३१ < सं.

प्रेषणकारिणी; इती; दे. ना.

६. ५९.

पोट्ट [दे.] १०. २३. पेट म.

पोट दे. ना. ६. ६०

पोट्टल [दे.] २. ३७. गू. पोटळं;

म. पोटाळा

पोम [पद्म] १. ७३. गू. पोमळो.

पयंघण [प्रबंधन] ५. १९.

फग्गुण [फाल्गुन] १. ५. गू.

फागण.

√फंद [स्पंद] ६. ५४. फरकवुं

म=पादणें. पाली. फन्दति

√फंस [स्पृश्] ६. ८०. गू.

फांसवुं; म. फासणें; फांसणें.

पाळी फस्सति; बि. हे. ८४.

१८२.

फलअ [फलक] ६. ९८

फलिय [फलित] १. ४०. गू.

फळी= ' विकसित थई ' ना
अर्थमां

फलिह [स्फटिक] १. ६०. पाळी.

फलिक.

फार [स्फार] ६. ७०. म.

फार

फासुय [स्पर्शुक] ६. ३६. पाली.

फासुक.

√फिट्ट [दे] ८. २५. गू.

फीटवुं; म. फिटणें; सि. हे.

८.४ १७७

फुड [स्फुटं] ७. ३८. स=गू.

फुड. स=सि. हे. ८.४. २३१

√फुर [स्फुर] १. ५८. गू.

फुरवुं, फोरवुं

√फुल्ल [दे.] १३. ५२. खीलुडं
गू. फुल्लुं; पाली. फुल्ल.

√फेड [दे.] ४. २८५. गू.
फेडुं; म. फेडणे. सि. हे.
८.४.१७७=फिड

√बहस [उप+विश] १३. १ गू.
बेसुं; म. बसणे; हि. बैसना.

√बहसार [प्रे. रू. उप+विश]
२. १४०. गू. बेसाडुं.

√बज्ज [कर्म. प्र. बन्धु] २.
गू. बाज्जुं. सि. हे. ८.४.२१७.

बप्प [दे.] ५. २९५. गू. बाप.
दे. ना. ६.८८.

बप्पुडु [दे.] ८. १. गू. बापडो.
बंभ [ब्रह्मन्] ७. ९६.

बलि [बलि] ७. १३५. बलि
किण्जु गू. बलिहारी.

बहुत्त [प्रभूत] ९. २५. प्रा. गू..
बहुत्त, हिं. बहोत्त. म. बहुत्त

बम्हण [ब्राह्मण] १३. २४. गू.
बामण.

बार [द्वार] ३. ४३. गू. बार,
बारणुं.

बारस [द्वादश] ४. १५५ प्रा.
गू. बारह गू. बार.

बारह [द्वादश] ३. ४. गू. बार.

बारहम [द्वादश] ३. ५२. गू.
बारमो.

बावीसम [द्वाविंशतितम] ४. १६६
गू. बावीसमो

बाह [बाष्प] ५. ७४. गू. बाफ.
बाह [बाहु] ५. १०४. प्रा. गू.

बांह; गू. बांहा.

बाहत्तरि [द्विसप्तति] ३. १२७.
गू. बोतेर; हिं. न्हात्तर

बाहिर [बहिः] २. ७६. गू.
बहार; बं. बाहिर; म. बाहेर.

बाहेरित [बाह्यतः] १२. ४.
बहारयी.

बिण्णि [द्वि] २. ३६. गू. बन्ने
बीया [द्वितीया] २. ६. गू. बीज

बुज्झणअ [बोधनक] ३. १८. स.
=गू. बूज्जनार. स =म बुज्जणे

√बुडु [दे.] १. ५०. गू. बुडुं.
म. बुडणे; हिं. बुडना. दे.
ना. ६. ९४. टीका

बे [द्वि] १. २४. गू. बे; म.
दो; हिं. दो.

बोक्क [दे.] ५. २७२. गर्जना.
स. =सि. हे. ८. ४. ९८.
बुक्क=गर्जति

√बोल्ल [दे.] २. १५८. गू.
बोल्लुं; म. बोल्लणे; हिं. बोल्लना;
सि. हे. ८. ४. २.

बोल [दे.] १. ७६ गू. बोल.
 म. गू. हि. बोल; दे. ना.
 ६. ९०.=बोल
 भइय [भवित *] ३. ९०.
 ब्रज. भयो.
 भउहा [भ्र] १. ३२. गू. भमर;
 हि. भँवर.
 भग्ग [भग्] ६. १५ गू. भाग्युं
 भज्ज [भार्या] ४. १५८. गू.
 भारजा.
 भट्टि [भट्टि] ४. २४२. अष्टतानी
 गर्ता. गू. हि. भट्टी. म. भट्टी
 भड [भट] २ ७. गू. भट.
 भडारा [भडारक] २. २०६.
 महापुरुष.
 भडारिआ [भडारिका] २. ५२.
 भत्तार [भर्तृ] २. ७८. गू.
 भरथार.
 भंति [भान्ति] १. २६.
 भंतर [अभ्यन्तर] २. १०१. गू.
 भीतर हि. म. भितर.
 √भम [भ्रम्] १. २२. गू.
 भमवुं म. भंवणें, भोंवणें
 भमर [भ्रमर] १. ३३. गू.
 भमरो म. भंवर, भोंवर.
 भमरड [दे.] ६. ९६. विस्फारित.
 भरिअ [भृत] १. ६२. गू. भर्युं

भरिअल्लुड [भृत] १०. ३६.
 गू. भरेलो
 भल्ल [भद्र] ७ १०६. गू. भल्लं
 म. भला.
 भल्लारी [भद्रकारिणी] ५. २६४.
 भवित्ति [भवित्री] ३. १९२. देवी.
 भाइ [भ्रतृ] ३. १४५. गू. भाइ
 म. भाऊ
 भायर [भ्रातृ] ४. २६७. भाइ
 भारह [भा-रह] ५. ९९. तेज
 ठांकनार
 भारह [भारत] ५. ९९.
 √भाव [भावय् के भा] ५. १८. म.
 भावणें; गू. भाववुं; हि भावना.
 भिच्च [भृत्य] ४. २३१.
 √भिड [दे.] ५ २७. युद्ध करवुं
 गू. भीडवुं; हि भीडना. म.
 भिडणें
 भुक्खालअ [बुभुक्षित] ३. १८.
 गू. भूखाळवा; म. भूकाळ
 भुंडिणी [दे.] ६. ३०. भूडण
 दे. ना. ६. १०६.
 भुंज [भुर्ज ? भोजक] १. १९.
 आगळ जमनारा, एक जाततुं
 वृक्ष
 भुंभल [दे.] १. २२. (टि) म.
 भांभळ. दे. ना. ६. ११०
 भंभळ=मूर्ख.

भुल्ल [दे.] ७. १३४. भ्रान्त
 गू. भूलो पडेलो स.=म.
 भुल्ले सि. हे. ८. ४. १७७.
 भोलो [दे] १. २२. (टि.) म.
 भोळा
 म-म [मा] २. १६८; १३. २८.
 प्रा. गू. म
 √ मइल [दे.] १. १०. स=सं.
 गू. मेलं करवुं, मेल; म हिं.
 मैल, मैला. दे. ना. ६. १४१.
 मइलउ [दे.] ७. ७८. गू. मेलुं;
 पा. मा.
 मउड [मुकुट] ६. १०३. मुकुट.
 गू. मोड
 मउर [मयूर] ६. ३२. गू. मोर
 मउलिय [मुकुलित] ६. ४०.
 स.=गू. मोल. पा. मा.
 √ मग्ग [मार्ग] ३. १२९ गू.
 मागवुं; हिं. मगना
 मग्ग [मार्ग] ४. २९३. गू. माग.
 मग्ग [दे.] १०. ३९. पाळळ.
 दे. ना. ६. १११. म. मग
 मंगुल [दे.] १०. ५. अमुंदर
 दे. ना. ६. १४५ पा. मा.
 मच्छर [मत्सर] २. १९५. गू.
 मच्छर.
 मच्छुडु [मंक्षु] ३. ८१. जलदी

मज्ज [मय] ४. १६८.
 मज्जाय [मर्बाद] ५. २१. गू.
 मरजाद.
 मज्झ [मध्य] १. ३४. गू. माझ;
 म. माझि; हिं. मज्झ, मझ,
 मझला.
 मंछुडु [मंक्षु] ६. १९. जलदी
 मट्टो [मृत्तिका] १३. १. माटी;
 हिं. मट्टी.
 मडप्पर [दे.] १. ६. अभिमान.
 दे. ना. ६. १२०. पा. मा.
 मडय [मृतक] ३. ३६. गू.
 मडुं म. मड; पा. मा.
 मडयाजाण [मृतकयान] ३. १७९.
 ठाठबो
 मढ [मठ] ६. ७७. गू. मठी
 मणेजर [मनसि+ज+र स्वार्थे] १.
 ३५.
 √ मण्ण [मन्] १. ९१. भोगवुं
 गू. माणवुं.
 मंठ [दे] ३. १०७ दे ना. ६.
 १११. टीका.
 मंडल [दे.] १०. ९. श्वान. दे.
 ना. ६. ११४. पा. मा.
 मंडव [मंडप] १. ९. गू. मांडवो.
 मंती [मत्ता] १. २१.
 मयभच्छी [मृगाक्षी] ४. १२४.

मयगल [मङ्गल] ५. ११७.
हाथी गू मेगल पा. मा.
मयरंक [मकरांक] ४ ४७. प्रद्यम्न
मयरट्ट [दे. मदरका] ६ ११९
वेश्या.
मयरद्धअ [मवरध्वज] ५. १४३.
√मर [मृ] १. ५. गू मरडुं;
हिं. मरना; म मरणे
मरट्ट [दे.] ४. ५५. गर्व दे.
६. १२८. गू. मरड. पा. मा.
√मरुमार [मृ नुं भारप्रदर्शक
द्वित्व] ३. ७४; ३. १६९.
√मरुसिज्ज [मृष्] २. १६०.
दया करवी
√मल [मृद्] ३. १००; ५.
१८८; सि. हे. ८. ४. १२६.
मसाण [शमशान] ३. १०० गू.
मसाण पा. मा.
√मह [दे.] ४. २९७. कहेडुं
सि. हे. ८. ४. १३२=काक्ष
मह [मल] ५. २०५. यह.
माइय [मात] २. ८. गू. मायो
√माण [मानय्] १. ८५. गू.
माणडुं
माणुस [मनुष्य] २. ५९. गू.
माणस. म. माणुस.
माम [दे.] ५. १५१. गू. मामो.
दे. ना. ६. ११२.

माय [मातृ] १. ५४. गू. माय,
मा
माहृप्प [माहात्म्य] ४. ११७.
गू. मोटप.
मिहुण [मिथुन] १. ८. स्त्री-
पुरुषनुं युगल. म. मेहूण
मुअ [मृत] २ ११४. गू. मुओ.
मुक्क [मुक्] १. ८५. स.=गू.
मूक्डुं
√मुक्कल [दे.] ३. १८५. गू.
मोकळुं करडुं; म. मोकळ;
दे. ना. ६. १४७; पा. मा.
मुट्टि [मुष्टि] ५. २८७. गू. सूठी
√मुण [दे] ४. २२३. सि.
हे. ८. ४. ७=हा.
मुद्धत्त [मुग्धत्व] ५. १६५.
√मुसुपूर [दे.] ४. १२३.
मसळी नाखुं. सि. हे. ८.
४. १०६.
मुह [मुख] १. १०. गू. म्हो;
हिं. मुँह.
मेत्ति [मैत्री] १०. ३७.
मेलावध [मेलापक] ४. २५६.
गू. मेळावडो
√मेल्ल, मिल्ल [दे.] १. २; ६.
गू. मेलडुं; हिं. मेलना. सि. हे
८. ४. ९१.
मेह [भेष] २. ६२. गू. मेह

मेहाल [मेघकाल] ११. ४४.
 मेहुणअ [दे.] ३. ७४. साळो
 म. मेहुणा दे. ना. ६. १४८.
 मोक्कलउ [मुक्क+ल स्वार्थे] ८.
 १२. गू. मोक्को; जुओ मुक्कल
 ✓ मोड [दे.] ४. २८०. म.
 मोडणें; गू. मोडडुं
 मोत्तिय [मौक्तिक] १. १२१.
 गू. म. हि मोती.
 मोर [मयूर] ११. ५३. गू. म.
 हि. मोर.
 ✓ याण [ज्ञा] ५. १४२.
 ✓ रक्ख [रक्ष्] २. ५०. गू.
 राखडुं
 रक्खस [राक्षस] २. ५६. प्रा.
 गू. राखस
 ✓ रंखोल [दे] १. २९. सि.
 हे ८ ४. ४८ = दोल्
 ✓ रंग [रञ्ज्] १. ३०. गू.
 रंगडुं
 रज्ज [राज्य] २. ३०. गू. राज
 रण [बर्ण] १. ३०. रंग.
 रणउड्ड [रणयुध] ४. ३९.
 रणण [भरण्य] ५. १८४ गू.
 म. हि. रान.
 रत्त [रक्त] १. ५१. गू. रातुं
 रत्ति [रात्रि] ३. १७४. गू. रात

रयण [रत्न] २. २५.
 रयणि [रजनी] ३. ८४. गू.
 रेणी, रेण.
 रवणण [दे. रमण्य *] १. ३.
 सुदर स. = गू. रामणदीवी; (टि.)
 रसोइ [रसवती] ६. १२१. गू.
 रसोइ
 रहस [हर्ष] २. ८.
 राइत्तण [राजत्व] ५. २०३
 राउल [राजकुल] ३. १९६. गू.
 राओल; म. राऊल.
 राणिय [राज्ञो] ३. ३३. गू. राणी.
 राय [राजन्] २. ३०. गू. राय.
 रिक्ख [ऋक्ष] ५. २१७. नक्षत्र.
 रिच्छ [ऋक्ष] २. ५८. गू. रिछ;
 पा. मा.
 रिछोलि [दे.] १. ३८. हरोळ.
 दे. ना. ७. ७; पा. मा.
 रिद्धि [ऋद्धि] १. ६. गू. हिं.
 रिद्धि.
 रिय [ऋच्] ५. २२३.
 रोण [रीण] ५. १०१. थोकेलो
 रुक्ख [वृक्ष] ३. १०९. गू.
 रुखडुं; म. रुख (कोकणी.)
 रुट्ट [रुष्ट] ३. १५३. गू. रुठडुं.
 रुणण [रुदित] ५. ८५.
 रुंद [दे] १. ७१. विशाळ. म.
 रुंद; दे. ना. ७. १४. पा. मा.

√रुव [रुव्] २. ५६. गू. रोडुं
सि. हे. ८. ४. २२६=रुव्व

√रुहवुह [दे.] ५. ११५.

√रुहुरुह [दे.] ६. ५२.

√रेल्ल [दे.] १. ९२. गू.
रेल्लुं

√रेह [दे.] ४. २८९. शोभवुं
सि. हे. ८. ४. १००=राज्

लइ [दे.] १. ९. < सं. लात्वा,
सामान्य निपात गू. ले.

लइय [लातव्य] २. ६६. लेवा
योग्य

लकड [दे.] २. ८१. गू. लाकडुं.
म. हि. लकडा. दे. ना. ७.
१९. लक्कुड.

लक्ष्म [लक्ष्मी] ५. ११९. गू.
लक्षी

लच्छि [लक्ष्मी] ३. ४७. पा. मा.

लंगदि [दे. रंगति *] ४. २९.
क्रीडा (?)

लडह [कटभ] ३. २०. गू.
लाडो दे. ना. ७. १०.

लड [लब्ध] २. ९६. गू. लाधवुं

√लह [लभ्] ७. ५९. गू. लहेवुं

√लहस [दे.] ५. १८. सि. हे.
८. ४. १९७=संस्

लाइअ [लायित] १. ३५. गू.
लाभ्यो.

√लाव [प्रेरकरूप ला] ३. ५३.
गू. लावुं

लावण [लावण्य] १. ११८.

लाह [लाभ] ६. २. गू. लहावो

लिह [लेखा] २. ९४.

लुक्क [लुत्त] ४. २७८. स.=सि.
हे. ८. ४. ५५=ली

लुंचोड [दे.] ७. १२३. खेचवुं

√लुंच [लुंच्] २. ५९. लूंटुं
म लुंचणे

√लुह [दे] २. ९४. गू.
लाहवुं, सि. हे ८. ४. १०५.
मृज्

√ले [ला] १. २. गू. लेडुं;
हिं लेना; म. लेणे

लेह [लेखा] २. ७२.

√लोट्ट [लुट्] २. ३८. गू.
लोटुं. सि हे ८. ४. २३०

√लोट्ट [लुट्] १. १३३. गू.
लोथवुं.

लोण [लवण] १२. ३७. गू.
लूण; म. लोण.

लोलि [दे.] २. ९२. गू. लोला.

वइवस [विवस्वत्] ३. १६५.
यमराज.

वउल्ल [वर्तुल] १. ६८.

वंक [वक्र] ५. २८६. गू. वांकुं

वक्ख [पक्ख] ४. २८४.

वक्खार [वक्षस्कार] ४. ११८.
म. म. हिं. वखार.

°वच्छ [वृक्ष] १. १२०.

वच्छ [वक्षस्] २. ११.

√वज्ज [कर्म प्र. वद्] २. ४.

वाजवुं, वागवुं

वज्ज [वाय] ५. १७१. गू. वाजुं.

√वज्जर [दे.] २. २०५. कहेवुं
सि. हे. ८. ४. २.

√वट्ट [वृत्] ३. ९४. म. वाटणें

वट्टि [वर्ति] २. ८८. गू. वाट;
म. वात

°वडाय [पताका] २. ८९.

वडु [दे.] ५. २७१. गू. वडो;
दे. ना. ७. २९.

√वड्ड [वृध्] १. ४३. हिं.
बडना. म. वाडणें

वड [दे.] ७. ८०. मूर्ख

वणप्फइ [वनस्पति] १. ६.

वत्ता [वार्ता] ५. ६७. गू. वात

वत्तिअ [वृत्त] २. १०२.

वंद् [वृन्द] १. १८.

वमाल [दे.] ६. ४६. दे. ना.
६. ९०. पा. मा.

वम्म [मर्मन्] १. २०.; ५. १४.

वम्मह [दे.] ५. १४. < सं.
मन्मथ. पा. मा.

वम्मीसर [दे.] ४. ३. कामदेव;
दे. ना. ७. ४२.

वयण [वचन] २. ९३. गू. वेण

वरइत्त [वरयितृ] ६. १०५. दे.
ना. ७. ४४.

वरि [वग्म्] ३. १०५.

वरिस [वर्ष] २. ६२. गू.
वरसवुं

वरिस [वर्ष] ३. ५. गू. वरस.

√वलग्ग [दे] २. ८६ < अत्र-
लग्न गू. वळगवु म. वळगणें

वलग्ग [दे.] १. ७५.

वल्लर [दे.] ३. ८७. दे. ना.
७. ८६. पा. मा.

ववगय [व्यपगत] ३. ३४.

वहु [वधू] १. ४६. गू. बहु

वाणरमालिय [वन्दनमालिका]

१. १८. बारणे लटकाववामां

आवतां तोरण. प्रा. गू.

वंदुरवाल (टि)

वाय [वाचा] २. ५५.

√वाय [वाद्] १. १०२. गू.
'स्वर वाय छे.'

°वार [द्वार] १. ३०. गू. बार;
म. बार.

वावड [व्यापृत] १०. २२. गू.
वावड.

वावि [वापी] ५. ४५. गू. वाव.

वास [वर्ष] २. १४२.

वास [व्यास] ५. १७७. पद्मोद्गर्ह

वि [क्षपि] २. ३५.

विउच्चण [विकुर्वण] ५. २१९.

चमत्कार

विउज्झाविअ [विबोधित] ३.

८८.

विउस [विद्वस्] ५. १६७. पा. मा.

विग [वृक] २. ५८.

√विगोव [वि+गुप्] ३. ८०.

गू. वगोवधुं

विच्छड्ड [दे.] २. १०५. समूह.

दे. ना. ७. ३२.

विच्छंड [दे.] २. १३५. समूह.

विच्छोअ [दे.] ४. १७४. वि-

योग गू. विच्छोह. दे. ना.

७. ६२.

√विज्ज [वीज्] ५. १०२. गू.

वीजधुं

विज्ज [विद्युत्] १. ६५. गू.

बीज.

विज्जुल [विद्युत्+ल] २. १२४.

गू. वीजली.

विट्ठु [विष्णु] ५. १८२. म.

विठु, विठोवा गू. विट्ठल.

°विड [दे.] १. ९. जथो.

विड [विट] ३. ८०. विषयी
पुरुष

विणट्ट [विनष्ट] ७. १३८. प्रा.

गू. विणट्टं. गू. वंठयुं

वितट्ट [वितत] ६. ४०. विस्तर्यो.

√विद्ध [विध्] १. २०. गू.

वीधधुं

विद्धत्त [विद्धत्व] ५. २७८.

√विन्नव [विज्ञापय्] २. ३६. गू.

वीनवधुं

√विप्पुर [वि+स्फुर] २. ९५.

√विष्भाड [दे.] १. ६. < सं.

विभ्रष्ट प्रा. गू. विभाडधुं

विभिअ [विस्मित] ६. ६.

वियड्ड [विदग्ध] १. ९१.

वियप्प [विकल्प] २. १५८.

विरुआरी [विरूपकारिणी] २.

११०.

√विरोल [दे.] ७. ११२. गू.

वल्लोवधुं सि. हे. ८.४.१२१.

विलक्ख [विलक्ष] ६. १३६.

गू. वल्लुं

विलय [दे.] ६. १०१. वनिता.

विघरेरउ [विपरीत+इरउ स्वार्थे]

२. १२. उल्लुं (भवि.)

विवावड [दे.] १. ९४. < सं.

विव्यापृत, व्याकुल स.=गू.

बावरो

विसट्ट [दे.] २. ४६. विकसेलुं;
पा.मा.पाली, विसट्ट=सं.विस्तृत
स.=सि.हे. ८.४.१७६=दल्

विसुञ्ज [विशुद्ध] २. ९१. स.
=गू. सूझडुं; पारसी. गू.सोजु.

√विसूर [दे.] ३. ८१. खेद
करवो गू. सोरडुं सि. हे.८.
४. १३२.=खिद

विस्सत्थ [विश्वस्त] १. ९९.

विहड्डफड [दे. ध्व. शब्द] १.
९३. गू. हडफड.

विहाणअ [विभानक] १. १.
गू. व्हाणुं; दे.ना,७.९०.

विहुवार [व्यवहारिन्] ५. ३४.
गू. वहेवारीओ.

विहूण [विहीन] १. १३१. गू.
विहोणं.

√वीसम [वि+श्रम्] ६. ३४.
वीसमडुं, विसामो लेवो

वीसढ [विलिगध] ५. ५५

√वीसार [वि+सृ] ५. २५.
गू. वीसरडुं.म. विसरणें; हिं.
विसरना; पाली. विस्सरति.

बुड्डत्त [वृद्धत्व] १. १३१. गू.
बुड्डापो.

बुत्त [उक्त] २. ५४.पाली. बुत्त

√वे [दे.] २. १९४. जोडुं

√वेढ [बिष्] ३. १७०. म.
वेढणें; पाली. वेढेति सि. हे.
८.४.२२१.

वेळि [वल्ली] २. ८८. गू. म.
हिं. वेळ.

वेराउ [वैराग्य] ४. ३११.

√वेव [वेप्] ५. २५७. कंपडुं
वोहित्थ [दे.] ६. ४. वहाण.
गू. बोयुं; हिं. बोहित, बोहित.

सअ [शत] २. ६२. गू. सो.

सइत्तण [सतीत्व] २. १०९.

√सक [शक्] २. १३३. गू.
सकडुं

सग्गवच्छ [स्वर्गवृक्ष] १. १२०
कल्पवृक्ष.

संखोह [संक्षोभ] ५. ६.

संगरिय [दे.] ३. ३५. शींगो;
गू. सांगर-री.

सच्च [सत्य] १. १२६. गू. साचुं
सणेह [स्नेह] ३. १३४. गू.
स्नेह.

संझ [संख्या] ६. ३८. गू. सांज,
संझा

सण्णिय [संज्ञित] ३. ७६.

सण्णित्तं [शनैः] ६. ११५.

संठिय [संस्थित] २. १०८.

संख्यस्सय [संख्यशक] ७. १२३.

गू. सांख्यसो; हिं. संख्यसा;म.
सांख्यस.

सत्त [सत्त] ५. ५८. गू. सात.

सत्थ [सार्थ] २. १४२. गू. साथ;

सत्थ [शब्द] ५. १५२.

सत्थ [शास्त्र] ४. ८४.

सद्द [शब्द] २. ३. गू. साद

सद्दूल [शार्दूल] ५. १२४. गू.
साद्दूलो

संत [सत्] २. ९. छतां सारो
माणस. गू. संत.

√संदाण [दे.] ५. १४२. निय-
न्त्रित करवुं स=सि हे. ८४

६७=कृ

√सम [सम्+आ+इ] ७. ८०

गू. समावुं

समत्थिअ [समर्थित] २. १०३.

समसाण [श्मशान] ३. ३७.

गू. समसाण.

√समाण [सम्+मानय] २. १७२.

मानथी भोगववुं सि हे. ८४

११८=भुज

समाण [सम्+आप्] ५. २५२. सि.
हे. ८. ४. १४२

समाण [मान] ३. १९४. साथे.

समालहण [समालभन] ३. ६७

अलंकार इ०

समील [सम+इल] ३. ४३.

समु [सम्+उच्च] २. १३९.

ग. उच्चं

समुद्धिय [समुत्थित] १. २७.

समुब्भिय [समुब्भित] २. ८९

√समोड [दे.] २. २; २. ७६;

गोठववुं; >सं.सम्+आ+वृत्

संपास [संस्पर्श] ४. ६२.

संम [सम्यक्त्व] २. २७.

√सग्मा [सम्+मा] ४. ११८. गू.

समावुं म समावणे; हिं समाना

संवारिअ [समारचित] ६. १५.

(दि.)

सयल [सकल] १. २८. कलाथी

युक्त. गोळ.

√सर [स्मृ] ६. १२.

सरघर [सरोवर] १. ४५. गू.

सरवर

सरिस [सदश] १. ४४. गू.

सरसुं=साथे

सलवण [सलावण्य] ५. ५.

सलोणी [सलावण्या] १. २२.

गू. सलुणी हिं. सलूना

√सल्ल [नामक्रियापद शक्याय्]

५. १४ गू. सालवुं

सव्व [श्रम्य] १. ११६.

सवडंमुह [दे.] ३. १८०. मंमुख

दे. ना. ८. २१.

सवण [श्रमण] ५. २०८

सवत्ति [सपत्नी] ६. ४२. म.

सवत

सवाणिअ [स+वर्ण+इक] १. ३०
 सस [स्वस्] १. ६६.
 ससुरय [श्वसुरक] ६. २२. गू.
 ससरो; हिं. ससुर; म. सासरा.
 √सह [दे.] १. १३५. शोभतुं
 सि. हे. ८. ४. १००=राज्
 सह [सभा] ४. १३५.
 सहाव [स्वभाव] १. ८७.
 सहसत्ति [सहसा+इति] १. ४३.
 सहास [सहस्र] ३. १४३.
 सहु [सह] १. ४२.
 √साड [शात्] १. ६. विनाशतुं
 स.=गू. सडतुं; हिं. सडना
 साण [श्वन्] २. ८३; ५. ५५.
 साण [संज्ञा] ५. ५५. गू. सान.
 साण [श्रवण] ४. २२६.
 सामण्य [सामान्य] ३. ७८.
 सामिसाल [स्वामिश्रेष्ठ] ५. १४८.
 प्रा. गू. सामिसाल.
 सायर [सागर] २. २८. गू. सायर
 सार [सार] १. १०७. समाचार
 सार [दे.] ३. १. दलन करनार.
 पा. स. म.
 सावय [श्रापद] ४. २६५.
 सावय [श्रावक] ४. २६५.
 सालण [स्मरणक] ५. ३२. स्मरण.
 √साह [दे.] ४. २९९. सि
 हे. ८. ४. २=कथ्
 साहार [सहकार] १. १७.
 साहुक्कार [साधुकार] ५. ३४.
 शुभशब्द बोलवा ते.

साहुलउ [दे.] १. ध्वजानुं वन्न
 दे. ना. ८ ५२. साहुली=वन्न, कपडुं
 साहुकार [साधुकार] २. १४०.
 जयजयकार.
 √सिक्ख [शिक्ष] ३. १९०.
 गू. शीखवतुं, स.=शीख.
 शीखामण. म. शिक्षविणे.
 सिग्घु [शीघ्रम्] ४. २७१
 सिंग [शृङ्ग] ३. १५२.
 सिर [शिरस्] १. ११. गू. शिर;
 हिं. सिर
 सिरि [श्री] १. १३. शोभा,
 लक्ष्मी
 सिरिखंड [श्रीखंड] २. १०५.
 एक प्रकारतुं चंदन
 सिविण [स्वप्न] ५. ३३.
 सिसिर [दे.] १. ८८. इहिं
 दे. ना. ८. ३१
 सिहि [शिखिन्] १. १६. मोर
 सिहि [शिखिन्] २. २५. आग्न.
 सिहिण [दे.] ३. ११३. स्तन
 दे. ना. ८. ३१.
 सीयल [शीतल] १. ३६. गू. शीळुं
 √सीस [दे] २. १८९. सि. हे. ८. ४. २.
 =कथ्
 सीह [सिंह] ३. ६९. प्रा. गू. सीह
 सुक्क [शुष्क] ५. १०५. गू. सूकुं
 √सुण [श्रु] १. १०७. गू.
 सुणतुं; हिं. सुनना. सि. हे.
 ८. ४. २४१.
 सुणहुल्ल [श्वानिक] ४. २२९.
 कुतराना जेवुं

सुण्णउ [शून्यं] ६. ८५. गू. सूनुं
 सुण्ह [सुषा] ४. २१८. म. सुन.
 सुत्त [सुत] १. १००. गू. सूतुं
 सुंदिर [सौन्दर्य] ३. १२३.
 √सुव्व [कर्म. प्र. √श्रु] ३४.
 २५७. सि. हे. ८.४. २४३.
 सुमर [सृ] ४. ३१५. गू. सम-
 रतुं. हिं. सुमरना. सि.हे.८.४.७४.
 √सुम्म [कर्म.प्र. √श्रु] ५.२६२.
 सुह-अच्छण [सुखासन] २. ५३.
 पाल्खी.
 सुहअ [सुभग] ३. १२६.
 सुहाव [क्रि. < सुख] ६. ७.
 सुहि [सुहृद्] ५. २२.
 सूयार [सूपकार] ३. ४५.
 सूइ [सूचि] १.५२. गू.सोय.म. सुई
 सूहव [सुभग] ५. १५.
 सेज्जा [शय्या] ४. १५. गू.
 सेज, सज्जा. म. शेज.
 सेडिय [सेटिका] १४. २. खडी.
 म. शेडी.
 सेहर [शेखर] १. ११. १६.
 सेहरा.
 सोत्त [श्रोत्र] ५. २०९.
 सोत्तिअ [श्रोत्रिय] ५. २०५.
 सोमाल [दे. सुकुमार] ६. ९७.
 गू. संपाळुं दे.ना.८.४४.
 √सोव [स्वप्] ५. ३३. हिं. सोना
 √सोह [शुभ्र] ५.१००.गू.सोहंतुं
 सोहाल [शोभा+अल] ५. १५.
 स.=गू. सोहलुं
 सोहिल [शोभा+इल] १. ४७.
 प्रा. गू. सोहेलो

√हक्कार [दे.] ३. १४९. गू.
 हकारतुं. म. हाकारणे
 हक्कार [दे] २. १७. गू. हकारो, हाक.
 हक्कार [दे.] ४. २४३. बोला-
 वनार, हकारनार
 हट्ट [दे.] ५. ८. गू. हाट
 हट्ट [अस्थिन्] ५. २०६. गू.
 म. हिं. हाड. दे. ना. ८.५९.
 हत्थ [हस्त] ५. २८. गू. हिं.
 हाथ. म. हात
 √हरिस [हृष्] १.४१. गू. हरखतुं
 हलघोल [दे.] ५. १२६. कोलाहल,
 स.=म. हळबला. दे.ना.८. ६४.
 हलि [हरि (मा.) हलिन्] ४. ८.
 √हव [भू] ७.३.सि.हे.८.४.६०.
 हिअवअ [हृदयक] २. १०२.
 हिट्टा [अधस्तात्] ४. १०३. पाली
 हेट्टा; गू. हेडुं; म. हेट्ट; हिं.
 हेटा.
 हियय [हृदय] २. ५६. गू.
 हइडुं
 हियवड [हृदय+ड] ७. ७९.
 हिरणच्छि [हरिणाक्षी] ७. ७९.
 √हिंड [हिण्ड] २. १७४. गू.
 हींडुं
 ०हीर [धीर] ३. ९३.
 हु [खल] ४. २२६.
 √हुण [हु] ७. ४. होमडुं सि.
 हे. ८.४. २४१.
 √हो [भू] २. ७४. गू. होतुं.
 म. होणे; हिं. होना; पाली.
 होति. सि.हे.८.४.६०.

संकेतसूचि

- G.L.L.—Gujarati Language and Literature by Prof. N.B. Divatia, Vol. I, 1920 A.D. & Vol. II, 1932 A.D., University of Bombay, Bombay.
- G.P.—Grammatik der Prakrit-sprachen, by Prof. R. Pischel (Encyclopaedia of Indo-Aryan Research) 1900 A.D. Strassburg.
- J.A.O.S.—Journal of American Oriental Society.
- J.R.A.S.—Journal of Royal Asiatic Society.
- M K.A.P. or Materialien—Materialien zur Kenntnis des Apabhramsa by Prof. R. Pischel 1902 A.D. Berlin.
- O.D.B.L. or O.D.B.—The Origin and the Development of Bengali Language Part I, by Dr. Sunitikumar Chatterji 1928 A.D. Calcutta University, Calcutta.
- Shahidulla—Le Chants de Mystiques de Kanha et de Saraha, Ed. M. Shahidulla 1928 A.D. Paris.
- अ.का.त्र.—अपभ्रंशकाव्यत्रयी (जिनदत्तसूरि) सं. पं. जगन्नाथ चंद्र गांधी, (G.O.S. XXXVII) 1927 A.D. Oriental Institute, Baroda.
- अ.पा.—अपभ्रंशपाठावली.
- का.मी.—काव्यमीमांसा (राजशेखर) Ed. C. D. Dalal, (G. O.S.I.) 1920 A.D., Oriental Institute, Baroda.
- छं.शा.—छंदोऽनुशासन (हेमचंद्र) प्रकाशक, शेट देवकरण मुलचंद्र, इ. स. १९१२, मुंबई.
- तत्त्वार्थ०—तत्त्वार्थाधिगमसूत्र (उमास्वामि) आर्हतप्रभाकरग्रन्थमाला, मयूख, २. वीरसंवत् २४५३, पूना.

- दे.ना. अथवा दे.ना.मा.—देशीनाममाला (हेमचंद्र) Part I, Ed. Murlydhar Banerjee, 1931 A.D. Calcutta University, Calcutta.
- प्रा.गु.का.—प्राचीनगुर्जरकाव्यसंग्रह Ed. C. D. Dalal, (G.O.S. XIII) 1920 A.D. Oriental Institute, Baroda.
- प्रा.पि.—प्राकृतपैंगलम् Ed. Chandra Mohan Ghosha, 1902 A.D., Bibliotheca Indica Series, Calcutta.
- प्रा.स.—प्राकृतसर्षस्व (मार्कण्डेय) Ed. S. P. V, Bhattanath Swami, 1927, A.D. Grantha Pradarshini Series No. 4, Part I, Vizagapattam.
- पा.स.म.—पाद्मसहस्रमहणवो सं.पं.हरगोविन्ददास इ. स. १९२८, कलकत्ता.
- भ.क. अथवा भवि.—भविसयत्तकहा Ed. C. D. Dalal, & Dr. P. D. Gune, (G. O. S. XX) 1923 A.D. Oriental Institute, Baroda.
- सि.हे.—सिद्धहेमचन्द्र [प्राकृतव्याकरण] (हेमचन्द्र) Ed. Dr. P. L. Vaidya, (अर्हतप्रभाकरग्रन्थमाला, मयूख ६.), Poona.
- वि प.—विराटपर्व (Kumbakonam Edition.)
- इ.पु.—हरिवंशपुराण (जिनसेन),

आ उपरांत शब्दकोशना आदिना संकेतो जे वपरायला छे, ते ते प्रमाणे समग्रे समजी लेवा. बीजा संकेतो सहेलाईथी समजाय एवा होई अत्रे नोंध्या नथी.

। शुद्धिपत्रम् ।

अस्य शुद्धिपत्रस्य वाचने निम्नलिखिताः सूचनाः अवधेयाः ।

(१) प्रस्तुतोद्धारणं इत्येकः अशुद्धपाठः शुद्धपाठश्चेति क्रमो निम्नालेखित-
शुद्धिवाचनेऽवश्यः । (२) [] मूलवाचनाशुद्धयर्थं कल्पितः पाठः । (३) + इति
अवशिष्टोद्धारचिह्नम् । (४) मूलपाठशुद्धिः स्थूलाक्षरैः संस्कृतछायाशुद्धिश्च सूक्ष्मा-
क्षरैर्निर्दिष्टा । (५) स्पष्टशुद्धयर्थज्ञानाय टिप्पणी दृष्टव्यैव ।

॥ १ ॥

२० । विरहेन विध्यन् मन्मथगजपतौ । विरहिणः विध्यन् गतपतिकामर्मसु ।
२१ । ईषु । ईसु । ४९ । युध्यत स्नात । युध्यत रमध्वं स्नात । ६३ ।
कर्बूरितं । करंभितं । ६५ । बलाहकैः । बलाकाभिः । ६६ । करोति । कुर्वती
६८ । पायड । पाडल । ८० । प्रतायनायासेन । प्रत्यायनायासेन । ८३ ।
प्रविष्टः । प्राप्तः । ८६ । विरच्य । विरच्य । ८७ । आरोह्य । आरोप्य ।
८८ । अभिसिच्य । अभिषिच्य । ९२ । धावत् । धावयत् । १०७ । श्रूण्वते ।
शृण्वते । ११२ । परिणामिताः । परिणामितौ । ११८ । मुररहु । मुरयहु ।
प्रेक्षनक । प्रेक्षणक । सुमनोहरम् । मनोहरम् । ११९ । करकमल ।
करकमकमल । १२१ । सद्गण । [संदण] । १२३ । समुहाभंगउ । [भमु-
हाभंगउ] । १२९ । कृत्रिमानि । कृत्रिमाणि । १३० । सज्जनचित्तानि ।
सज्जनचित्तानि । १३२ । उरुचरण । ऊरुकरचरण । १३३ । स्तब्धा... लुठयता ।
स्तम्भित्वा... लोठयत् ।

॥ २ ॥

८ । मायितः । मातः । १७ । आकरणं... अशेषानां । आकरणं...
अशेषाणां । ४३ । तुल । तुला । ४४ । एतद् निश्रुत्य । तद् निश्रुत्य । ४७ ।
मायिताः । माताः । ५१ । अम्ह इ । अम्हइ । वयं अपि अयाता । वयं
आयाता । ५२ । पुप्प । पुष्प । ६२ । आर्द्यते । विध्याप्यते । ६५ ।
परिमिता । परिवृता । ६६ । अस्तमनि । अस्तमनं । ७५ । दापित । दर्शित
। ८१ । काष्ठं । काष्ठं । ९३ । श्रुत्वा उच्चतरः । श्रुत्वा जनः हृष्टः उच्चतरः
। १०२ । कलुशं । कलुषं । १०६ । काञ्चनमञ्चः रचितः चतुःपार्श्वैः ।
काञ्चनमञ्चाः रचिताः चतुःपार्श्वेषु । ११५ । + धाहाविउ भामंडलजणयर्हि
धाहाविउ लवणंकुसतणयर्हि । १२० । नागरिकेन । नागरिकेण । १२९ ।
द्रोहिनी । द्रोहिणी । १४१ । लक्ष्मी । लक्ष्मीः । १४५ । दीर्घायुः... पार्श्व ।
दीर्घायुः... पार्श्व १४६ । ते । तौ । १४८ । सविभीषणौ कुमुदांगदौ । सवि-
भीषणाः कुमुदांगांगदाः । १६३ । हृद । हृद् । १६६ । शचिः । शची । १६७ ।

वैदेह्याः । वैदेह्या । १७९ । रोघव । राघव । १९६ । देवहं ” । देवहं । १९७ ।
भिच्चिह्नि । भिच्चिह्नि ” । २१० । अवरणि । अपराणि ॥

॥ ३ ॥

१० । आयान्ति । एतानि । २३ । करे । करयोः । ५५ । स्तनतले
। स्तनतटे । ६७ । समालभनं । समालभनं । ७४ । मरु मारमि ।
मरुमारमि । म्रिये मारयामि । मारयाम्येव । ७८ । किमपि । किम् ।
११५ । कृत्वा । कुरु । ११७ । नियथणि हेलणु । निययणिहेलणु ।
निजस्तने हेलनां । निजक-गृहे । १७४ । ण । णं । १७७ । उहु । [एहु] ।
पश्यत । एषः । १८४ । वहरि । वहरि । १९० । निवासे । निवासात् ।
१९५ । निहेलना जायते । गृहं याहि । १९६ । जा जाहि । जाजाहि ।

॥ ४ ॥

३७ । णिमल्लि । णिममलि । ३८ । वेणुदारि रिपु । वेणुदारि
-रिपु । ४७ । मरंकि । म[य]रंकि । ४५-५६ । ये । 'यः' तथा च
बहुवचनस्थाने एकवचनं वाच्यं; एवं च ५५-५६ । ५३ । ध्रुततपः तपःसुत ।
७९ । हरि-राम । हरि राम । हरिः राम । ११२ । विस्सभर । वि-
स्संभर । २०४ । उहयहि । [उहय] । उभयोः मालाकुरुपत्योः सुता । उदधिः
मालाकुरुपतेः सुता । २२६ । शाण । श्रवण । ३५० । सामित्ति । सोमित्ति ।
२६२ । विआण । विओष । गुहणा भ्रातुः । गुहभ्रातुः । ३११ । आसण्ण ।
ओसण्ण । ३१५ । पंचपयइं । पंच[व]यइं । पंचपदानि । पचव्रतानि ।

॥ ५ ॥

३ । उहय उयय । १० । सचरंतु । संचरंतु । २४ । मुअइ ।
मुअ । म्रियते । मृता । ४२ । झडुय । झंडुय । ४३ । णिट्ट । णिट्ट ।
निष्ठ । म्रिग । ५० । जीक्खिउ । जोक्खिउ । ६० । निष्कंकाल ।
नृकंकाल । ६३ । कौल । 'कुल' इति सर्वस्थानेष्वस्यां पंक्तौ । ७० । कनक ।
शर । ७२ । पट । पट्ट । ९२ । नमित्तिक्कैः । नैमित्तिक्कैः । ९३ । सुदरु ।
सुंदरु । ९७ । रोमचिउ । रोमंचिउ । ९९ । सल्लण्णउ । संल्लण्णउ
। १०० । सोहइ । निवडइ । १०३ । अचइ । अंचइ । ११३ । सतुट्टउ
। संतुट्टउ । ११९ । संबरहि । सबरहि । १२० । गत्ता । घत्ता ।
१२१ । अर्घ्यः यथा दत्तम् । अर्घ्यः यथा दत्तः । १३१ । स्तीमित । स्तिमित ।
१३५ । कुंभदला । कुंभस्थल । १४० । ससि । ससि । १५२ । दीण्णी ।
दिण्णी । १५३ । सुइउ । सूइउ । १५४ । तावगारय । तावंगारय ।

१६५ । भणंत "मुद्धत्त । भणंति "मुद्धत्ते । १६६ । चपाउरि । चंपाउरि । १७० । सपत्तउ । संपत्तउ । १८८ । बुद्धिउ । बुद्धिष । २२३ । पढतु । पढंतु । २३२ । मानसोत्तरे । मानुषोत्तरे । २४६ । वल्लकी । वल्लकी । २५१ । रचिताश्रयः । रचिताश्रयाः । २५९ । रिष्टनगरं । अरिष्टनगरं । २७० । धणगुणिसरु । धणुगुणि सरु । धनगुणेश्वरं । धनुर्गुणे शरं । २७१ । ध्रुव । ध्रुवं । २७८ । वृद्धत्वेन । विद्धत्वेन । २९९ । भरत क्षेत्रे । भरतक्षेत्रे ।

॥ ६ ॥

१५ । समाचरितं । समारचितं । २३ । चितंतु । चितंतु । ३२ । अवियल । [इक्ष] अवियला । ५६ । छिवति । छिवंति । ७४ । पुर । पुरं । ८० । पसुण । पसूअ । ८२ । प्रणष्टे । प्रणष्टे । १०७ । (नि) न् । न् । १३८ । वीणालावणि वंस । वीणालावणिवंस । आलापने वंस । आलापनीवंस । १४७ । नरेन्द्रसुरेन्द्रैः । नरेन्द्रासुरेन्द्रैः ।

॥ ७ ॥

८ । विज्ञासः । विज्ञासः । कंचित् । कश्चित् ।

॥ ९ ॥

१० । अष्टानाम् । अष्टानामपि । १८ । साहसः । साहसं । २० । कल्लाणाइं । कल्लाणइं । ३९ । गुणवद्भयः । गुणवद्भिः ।

॥ १० ॥

६ । लाओ । लोओ । ८ । श्रणोतु । श्रुनकः । १५ । मेदसंपादनैः । वेधसंपादनैः । ४६ । णइणाहं । णईणाहं । ६३ । बहु गुणसारः । बहुगुणसारः ।

॥ ११ ॥

१४ । जाणिहिसि । जाणीहिसि । १७ । दिट्ठी । दिट्ठि । २३ । भणहि । भण्णइ । ४५ । सुदरि । सुंदरि । ४६ । सरीरि । सरीरी ।

॥ १२ ॥

६ । मअरम्ह । मअरंम्ह । १८ । फरन्त । फुरन्त ।

॥ १३ ॥

६ । बइसा घडा । बइसी घंडा । ८ । दक्षिणापदेशेन । दक्षिणो शेन । ४० । थतं । धृतं । ४६ । सहावत । सहावत्त ।

टिप्पणी:—

उद्धरण ५.२४७-२८९. आमां श्लिष्ट विशेषणो वापरी धनुष अने व्हाला न्हाना वाळकनुं साम्य ध्वनित छे. (१) कोडिसरु=१. कोटिशर २. कोटी-श्वर; (२.) सुवशगुणेन=१. सारा वांस अने पणडथी; २. सारावंश अने गुणथी. (३) भज्जइ-१. पराजीयते; २. पलायते ।

उ. ५. पंक्ति ३००=पुष्पदन्त=(१) सूर्याचन्द्रमसौ (२) तन्नामा कविः।

